Đorđe Momčilović

KAKO DO BRIGADE

Uređivački odbor

STEVAN ČOLIĆ — MARKO
NADA TATIĆ — TANJA
ĐURO KNEŽEVIĆ — GRMEČ
DRAGAN BJELOBABA — CRVENI
STEVO VOJINOVIĆ — ZEKO

Recenzenti

LJUBOMIR TABACKI
MLADEN MILOSEVIC — ĆERČIL

Đorđe
Momčilović

KAKO DO BRIGADE

TRINAESTA VOJVOĐANSKA UDARNA BRIGADA

ODBOR ZA NEGOVANJE TRADICIJA
TRINAESTE VOJVOĐANSKE UDARNE BRIGADE
KIKINDA 1976.

Korice
Mijatov Emil

PREDGOVOR

Nemci su posle okupacije 1941. godine raskomadali Vojvodinu. Bačku su dali u sastav Hortijevske Mađarske, najveći deo Srema potčinili su Pavelićevoj Hrvatskoj, a Banat su nameravali učiniti svojom zemljom. Vojvodinom su tako postavljene veštačke granice.

Banat je, ustvari, predat domaćim Nemcima, kojih je ovde bilo više od sto dvadeset hiljada, što je činilo 21,5% celog stanovništva. Ova narodnosna grupa je i od ranije imala dobre pozicije, držeći u svojim rukama gotovo 50% industrije i visoke procente drugih privrednih grana.

Hitler je već 1941. godine poslao u Beograd direktivu da se Banat ima zadržati kao važna žitnica Vermahta, uz to i kao prostorija za odmor i popunu nemačkih divizija. Shodno tome, tražio je da se, dok rat traje, ne vrši nikakvo raseljavanje stanovništva, pa ni bivših dobrovoljaca, jer je banatskim poljima neophodna radna snaga. Čak je dozvoljeno hiljadama izbeglica da dođu ovamo. Da bi Banat postao to što Hitler želi, svoju direktivu završio je porukom da se u njemu po svaku cenu održi mir i pokornost čitavog stanovništva.

Za razumevanje onoga što se u toku rata dešavalo u ovoj oblasti, treba ukazati i na to da je Banat, posebno u svom severnom delu, potpuno ravan, bez šume, izukrštan relativno dobrim komunikacijama, sa nekoliko velikih gradova i ravnomerno raspoređenim selima. Bilo je izgrađeno i nekoliko vojnih aerodroma.

Nemačkim snagama, koju su ovde sačinjavale razne vojne formacije domaćih Nemaca, oslonjene na vojne komande i jedinice Vermahta, nije bilo teško da se brzo koncentrišu i usmere u pravcu u kome je to bilo potrebno. Nemački strojevi nisu imali značajnijih prirodnih prepreka prilikom »češljanja« pojedinih rejona.

Iako sve ovo treba imati u vidu kada je reč o dizanju ustanka i daljem razvoju, ili, čak, opstanku narodnooslobodilačkog pokreta u Banatu, ipak se ne može tvrditi da je to samo za Banat bilo karakteristično. Međutim, te su karakteristike ovde značajno uticale na oblike otpora i forme oružane borbe. Posebno, u uslovima kada je neprijatelj i s jedne i s druge strane dobro čuvao obale Tise i Dunava, isto kao i bivše državne granice prema Mađarskoj i Rumuniji.

U takvoj situaciji, narodnooslobodilački pokret u Banatu morao se stalno i uporno boriti da probije obruč, da se iščupa iz izolacije u kojoj su ga Nemci uspevali u dužim intervalima držati. Uprkos tome, Banaćani su nalazili snage da istraju, nisu nikad prestajali da se organizovano bore, ostajući čvrsto na jedinstvenoj liniji narodnooslobodilačke borbe.

Vodstvo ustanka naroda i narodnosti Vojvodine bilo je jedno vreme 1941. godine u severnom Banatu. Pokrajinski komitet KPJ preneo je svoje sedište iz Novog Sada u Petrovgrad (Zrenjanin), ostavljajući u Bačkoj i Sremu samo pojedine svoje članove. Za razvoj ustanka u severnom Banatu ta činjenica bila je od značaja. Ako se uzme u obzir

i postojanje snažnih partijskih i skojevskih organizacija upravo na ovoj teritoriji, onda je sasvim razumljivo da se u tom delu Vojvodine najorganizovanije i najupornije prišlo pripremama i vođenju ustanka.

Treba odmah ukazati na još jednu činjenicu, svakako ne i poslednju po svojoj težini.

Pokrajinski komitet je pripremao i poveo ustanak pod opštom pretpostavkom da će rat trajati samo nekoliko meseci, da će se front sa istoka brzo primaći granicama Vojvodine. Takva pogrešna strateška pretpostavka nije mogla ostati bez krupnih posledica. A one su bile veoma teške. U takvim opštim uslovima, jakoj i dobro organizovanoj nemačkoj sili pošlo je za rukom da u toku 1941. i proleća 1942. godine gotovo uništi vodeće kadrove ustanka, mnoge članove Partije i SKOJ-a, njihove organizacije i komitete, da razbije najsnažnije partizanske odrede i uporišta. Bio je, ustvari, razbijen i onemogućen i sam Pokrajinski komitet.

Za situaciju nastalu u leto 1942. godine, pa sve do leta naredne godine, karakteristično je da su preostali kadrovi, partijske i skojevske organizacije, kao i borci partizanskih odreda, delovali pod veoma teškim uslovima. Nemci su vršili neprekidne vojno-policijske akcije, masovno hapsili i izvodili mnoge borce i saradnike na streljanje, organizovali svoju obaveštajnu mrežu, koristili demoralisane i slomljene ljude kao svoje saradnike. Sve je to činjeno uz široku primenu srednjevekovnih metoda mučenja i iznuđivanja. U tom vremenu su izginuli preostali članovi Pokrajinskog komiteta koji su se nalazili u Banatu, svi članovi Okružnog komiteta za severni Banat, kao i najveći broj članova sreskih komiteta.

To je bilo vreme kada su se pojedinci, manje grupe, pa i čitave organizacije uporno držali gotovo samostalno, ostavljeni sopstvenoj sposobnosti i spremnosti da uprkos svemu nastave organizovanu borbu. Treba reći da je upravo u tom vremenu

svoje redove najuspešnije sačuvala partijska i skojevska organizacija u karađorđevačkom rejonu, koja je imala svoj Sreski komitet i svoj partizanski odred. Svoje borbeno jezgro sačuvale su u značajnoj meri melenačka, kumanačka, a delimično dragutinovačka i druge organizacije, uprkos teških gubitaka.

Ostalo je, međutim, nešto bitno. Ma koliko da je svojim terorom postigao, neprijatelj u Banatu nije uspeo da pokori narod, da ga odvoji od aktivnih boraca narodnooslobodilačkog pokreta. Banačani su ostali dosledno na putu kojim su pošli, uprkos najtežih žrtava. Činjenica je da u Banatu nisu mogle naći mesta kvislinške organizacije, posebno četničke, iako je bilo mnogo nastojanja u tom pravcu. Naravno, ako se izuzmu domaći Nemci. To je i najsnažnija potvrda privrženosti Banaćana Komunističkoj partiji i narodnooslobodilačkoj borbi.

Izvanrednu snagu svoga jedinstva i svoje rešenosti da se bore do pobede, Banaćani su ponovo pokazali od jeseni 1943. godine, kada su u kratkom vremenu obnovili i široko razvili svoje borbene redove.

Na inicijativu Sreskog komiteta Partije za karađorđevački srez, u leto 1943. godine prikupljeni su gotovo svi preostali partizanski borci i mnogi partijski radnici iz Melenaca, Karađorđeva, Aleksandrova, Kumana, Srpske Crnje, Dušanovca, Dragutinova, Elemira, Ruskog Sela i Višnjićeva. Formiran je Severobanatski odred, krenulo se na probijanje banatskog obruča i uspostavljanje davno pokidanih veza sa rukovodstvima narodnooslobodilačkog pokreta u Pokrajini i zemlji.

Novoformirani Severobanatski partizanski odred je taj politički i vojnički izvanredno važan zadatak uspešno izvršio.

Može se reći da je to bio uspeh sa dalekosežnim posledicama. Uspostavljene su čvrste veze

sa Pokrajinskim komitetom i Glavnim štabom za Vojvodinu, obnovljen je Okružni komitet za severni Banat, stvoren je stalni most prema Sremu. A to je bio jedino pravilan put izvlačenja iz izolacije koji je, oslanjajući se na raspoloženje naroda i stečeno iskustvo u Pokrajini, doveo do brze obnove partijskih i skojevskih organizacija i njihovih komiteta, do stvaranja širokih antifašističkih organizacija, najpre u severnom a potom i u ćelom Banatu. Organizovana je mreža narodnooslobodilačkih odbora, od mesnih do okružnih. Na takvoj bazi mogla se uspešno i još snažnije razvijati oružana borba.

U ovoj knjizi je upravo reč o tome. Iako se ne radi o iscrpnoj analizi svih ovih tokova, ipak, ono što je Đorde Momčilović odabrao i napisao na ovim stranicama, daje mogućnost da se izvedu odgovarajući zaključci, da se dobije opšti pregled razvoja narodnooslobodilačkog pokreta u severnom Banatu, njegovih glavnih momenata i karakteristika. Treba odmah ukazati na njegovu knjigu »Na banatskoj strani« u kojoj je reč o istoj temi ali u južnom Banatu, a koja zajedno sa ovom upotpunjuje to opšte sagledavanje i prenosi ga na ceo Banat.

Iz ovih redova jasno se vidi kakve je razmere imao ustanak u Banatu, sa kakvim se neprijateljskim snagama moralo suočiti i koliko je oslobodilačka borba ovde bila vitalna, uporna i istrajna. Tok kazivanja jasno govori da ta borba ni u jednom razdoblju nije prestajala, ali da je imala svoje oscilacije u uspesima i neuspesima. Date su mnoge činjenice, pomenuta mnoga imena, ukazali su se i celoviti likovi istaknutih boraca, što ukazuje da je ova knjiga rađena na bazi istraživačkog rada, pa i analitičkog prilaza pojedinim ključnim događajima. Utoliko je vemije i potpunije sve ono što je ovde kazano.

Ova knjiga je pre svega posvećena borcima Trinaeste vojvođanske brigade. I dobro je što je baš ovako data. Ovako celovit pregled razvoja

ustanka u severnom Banatu još nismo imali. Nađena je neophodna celina, jer, tu, na banatskoj ravnici omeđenoj Tisom i Dunavom, u nemačkoj košnici, u periodu odsečenosti nije moglo biti reči o formiranju i opstanku krupnije borbene formacije. Mi smo počeli sa vojnim desetinama, udarnim i diverzantskim grupama, sa manjim odredima, da bi smo formirali kao najveću borbenu jedinicu — Sjedinjeni severobanatski odred. A kada smo u leto 1943. godine otvorili put prema Sremu i Bosni, slali smo na hiljade mladića i devojaka u redove vojvođanskih brigada koje su se tamo borile. Naše kolone su se probijale pored neprijateljskih uporišta i zaseda, mnogi su borci na tom putu i pali, ali je njih više od tri hiljade došlo do cilja. Ako smo tada mislili »kako do brigade«, eto, izborili smo se da to pitanje na najbolji način i rešimo.

Šaljući svoje drugove preko Dunava i Save, stvarali smo istovremeno i sve uslove za formiranje jačih borbenih jedinica i na samoj ravnici. Širili smo svoje redove, organizovali na hiljade Banaćana i pripremali ih za brigadu.

A brigade smo formirali u Banatu početkom oktobra 1944. godine. Tih dana smo imali vieš dobrovoljaca nego što smo ih mogli svrstati u čete i bataljone Dvanaeste i Trinaeste vojvođanske brigade. Mogli smo da vršimo izbor. Bili su tu mladići i stariji ratnici, devojke i žene, Srbi, Mađari, Rumuni, Slovaci, Rusini. . . Mnogi među njima bili su borci banatskih partizanskih odreda, članovi Partije i SKOJ-a, članovi USAOJ-a, patrioti i antifašisti, borci koji su bili organizovano uključeni u narodnooslobodilački pokret.

Nije pogrešno ako kažemo da je Trinaesta brigada krupnija borbena jedinica od prostog zbira njenih bataljona. S njom. su bili i svi oni drugovi i drugarice koji su se tri godine uporno borili protiv okupatora u severnom Banatu, od ustaničkih dana do formiranja same brigade, dakle svi oni koji

su pomenuti ili nisu pomenuti na stranicama ove knjige. Jer, brigada je nikla iz ovoga što je borbom već bilo stvoreno, razvila se na političkoj svesti i spremnosti Banaćana da nastave borbu do konačnog oslobođenja cele zemlje.

Trinaesta vojvođanska brigada je zato bila i sposobna da uspešno izvrši sve svoje borbene zadatke u zajednici sa ostalim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Ova knjiga ima posebnu vrednost u tome što je napisana takvim stilom da je mogu sa jednakim interesovanjem čitati i mladi i stari, oni koji žele da upoznaju razvoj narodnooslobodilačke borbe u ovom kraju naše zemlje, a takvih je sigurno mnogo, naročito među omladinom, kao i oni koji se profesionalno bave studijom narodnooslobodilačke borbe i revolucije i izvlačenjem iskustava korisnih za dalji razvoj koncepcije opštenarodne odbrane.

MILAN PRIBIĆ-ĐOKICA

I

ustanak u ravnici

BOLJE JE UMRETI NA NOGAMA NEGO ŽIVETI NA KOLENIMA

Dobrovoljci

Radio Beograd je najavljivao važno saopštenje. Bio je to dvadeset i peti mart četrdeset prve, pun olovnih oblaka što su se lenjo vukli nebom. Znalo se: u Beču se nešto kuvalo, a kaša spremljena na fašistički način nikom neće biti prijatna. Ljudi su sa zebnjom čekali pokraj radioaparata. A onda je postalo sve jasno. Javljeno je da je jugoslovenska vlada potpisala Trojni pakt!

Izdaja! **To** je bila prva i najčešća reč posle saopštenja iz Beograda. Možda su samo domaće Švabe osetile zluradi osećaj lake pobede. Jer, Nemci iz Nemačke će doći, na miran način, a onda će doći i njihovi dani, za koje su se toliko dugo spremali. Samo Švabe su se mudro radovale, onako za sebe, u svom 'krugu, jer narod je okolo razjaren, a u takvim momentima može se svašta desiti dok ne dođu zaštitnici. »Langsam, aber sicher!«, govorili su jedan drugome, spremali crne uniforme, nemačke kape i trake sa kukastim krstom.

Švabe su imale pravo. Dvadeset sedmi mart osvanuo je u novom ruhu. Nekako vedar, iako su teški oblaci i dalje nekuda odlazili i sakrivali sunce. Svuda se orilo: »Dole pakt«, »Bolje rat — nego pakt!« ili »Bolje grob — nego rob«. Narod se okupljao, veselio, spremao da Švabama pokaže njihovo. Razvile su se zastave, stavljane su trobojke na revere. Napisane su parole, na brzinu, nevešto, ali iskreno. Komunisti su se našli u prvim redovima. Nji-

hov glas se javno čuo posle toliko zabrana. Glas jasan i odmeren: Pakt sa Sovjetskim Savezom, jedinstvo naroda, odbrana zemlje i njene slobode! Neki su hvalili kralja Petra, klicali mu, priznavali mu junaštvo u teškim danima, izražavajući istovremeno spremnost da se bore za slobodu. Ali, protiv komunista niko nije govorio. Već uoči tog dana, partijski i skojevski komiteti i partijske i skojevske organizacije, komunisti, bili su na nogama. Neki planski da bi spremno izašli na ulice, u narod, neki samoinicijativno, ali svi su nastojali da usmere raspoloženje manifestanata u revolucionarnom pravcu. Zaustavljene su kolone koje su nameravale da se svete Švabama. Sa mnogih improvizovanih govornica obraćali su se manifestantima. A kada su kolone kretale ulicama, na njihovom čelu bili su članovi Partije i SKOJ-a.

U Petrovgradu je centralni miting pripao gradskim političarima, ali su kolone radnika i đaka koje su krstarile gradom činili uglavnom petrovgradski komunisti. Orila se borbena radnička pesma: »Budi se Istok i Zapad!« Cule su se parole sa trga i sa ulica: »Vlada s narodom« sa jedne i »Narod s Rusijom« sa druge strane.

U Kumanu je govorio stari komunista i poznati političar Žarko Milankov, a u Melencima je pred četiri hiljade ljudi držao svoj borbeni govor popularni sekretar partijske organizacije Bora Mikin. U Mokrinu je uveče narodu govorio član Sreskog komiteta Partije Rada Trnić.

Na brojnim mitinzima držanim na kikindskim ulicama na koje je izašlo više hiljada ljudi govorili su komunisti Proka Sredojev, Vlada Bogaroški, Albert Baltašik, Radovan Brančić, Rada Vidicki i drugi. A kada su kolone manifestanata krenule i slivale se jedna u drugu, na njihovom čelu su se mogli videti Baltašik i Bogaroški.

U Novom Bečeju i selima oko Petrovgrada ton narodnim manifestacijama dali su radnici petrovgradskih tvornica, pre svega Željezničke radio-

nice, koji su svakodnevno putovali na posao i sa posla. Oni su preneli duh manifestanata radnika sa petrovgradskih ulica. U Dragutinovu, (Miloševo), Banatskom Karađorđevu, Ruskom Selu, Idošu, Bašaidu, Bočaru, Aleksandrovu (Velike Livade) i mnogim drugim banatskim selima, razvijene su toga burnog dana zastave nad manifestantima.

Za banatske komuniste ove manifestacije predstavljale su u neku ruku probni ispit i bile prvo njihovo javno istupanje pred masama posle toliko godina ilegalnog rada. Pokazalo se da oni Banaćanirna nisu nepoznati niti tuđi, da su parole sa kojima su nastupili bile bliske njihovom raspoloženju i da ovako uspostavljeni kontakt ostavlja trajnu vrednost.

Parola »Branićemo zemlju«, koju su istakli komunisti, postala je dominantna i narednih dana, suština neposrednog akcionog programa, i za komuniste i za omladinu koja je delila listom njihova raspoloženja.

Šestog aprila ujutru banatsko nebo prekrila su jata aviona koja su žurila prema Beogradu, poletajući sa rumunskih i mađarskih aerodroma. Radio je javljao da je Nemačka mučki napala Jugoslaviju ne objavivši joj rat, da nemački avioni razaraju Beograd iako je on proglašen otvorenim gradom. Ljudi su se pribirali od težine tih vesti očekujući hitne pozive u borbene jedinice. Dužnost vojnika i branitelja slobode stajala je na srcu svakog poštenog čoveka i rodoljuba.

Komunistička partija Jugoslavije jedina je spremno dočekala ove teške dane. Nova vlada nije imala ni vremena ni mogućnosti, a niti dovoljno smelosti, da nešto ozbiljnije učini za odbranu zemlje. Moral u vojsci nije bio slab, ali su ga kapitulanti brzo poljuljali. Komunisti u vojnim uniformama sledili su liniju Partije, koja je odbranu zemlje postavila kao častan zadatak i podizali moral u jedinicama. Međutim, zbog toga su bili hapšeni i progonjeni. To su učinili sa Borom Mikinom u Četvrtom konjičkom

puku u Vršcu. Kaznili su ga sa godinu dana zatvora jer je širio letke sa pozivom da se zemlja brani od fašizma. Komunisti su odmah posle puča tražili energične mere, pre svega, sklapanje pakta sa Sovjetskim Savezom, čišćenje državnog aparata i vojnih komandi. Članovi Partije i SKOJ-a dobili su direktivu da se javljaju u mobilizaciona mesta i da među omladinom razvijaju dobrovoljački pokret.

Komunisti su stupili u akciju. Održani su sastanci komiteta i organizacija Partije i SKOJ-a. U Petrovgradu je održan proširenі sastanak Okružnog komiteta SKOJ-a, a posle toga plenarni sastanci sreskih komiteta. Mesni komitet SKOJ-a u Bočaru organizovao je oružani odred od dvadesetak omladinaca koji su naoružani čuvali selo. Takav odred formirali su i Dragutinovčani, tražeći da ih upute u neku operativnu jedinicu. Tako su postupili omladinci u Beodri i Bašaidu. U Karađorđevu je formirana i popisana veća grupa regruta koja je na svoju ruku krenula prema Petrovgradu, pa dalje prema Pančevu. Za ovom grupom podigla se gotovo sva omladina od šesnaest godina pa naviše. Niko nije hteo da ostane kod kuće. Omladina Ruskog Sela organizovano je odstupala sa jedinicom koja se povlačila sa položaja na granici prema Novom Bečeju. Mesni komitet Partije u Kikindi izdao je šestog aprila direktivu da svi komunisti idu u svoje komande i da tamo odgovorno vrše svoje dužnosti, a svi koji nemaju raspored da se javljaju dobrovoljno, »jer se zemlja mora braniti«. U Petrovgradu je omladina nekoliko dana opsedala mobilizacijske centre tražeći raspored za front, ali je samo šezdesetpetorici to pošlo nekako za rukom. Ivan Vijoglavin, Koča Kolarov, Ratko Pureševi ć, Miša Predić i drugi, krenuli su za Pančevo po dogovoru da se tamo formira posebna dobrovoljačka studentska i đačka jedinica. Međutim, vojna komanda u Pančevu nije imala razumevanja za ovu akciju, pa su grupe na svoju inicijativu kretale dalje, probijajući se čak do Sarajeva.

Od 45 članova Partije u Kumanu, tih dana su samo trojica ostala u selu.

Mnogi dobrovoljci usput su dopali u ropstvo, drugi su se probijali natrag zaobilazeći glavne puteve, a neki su bežali iz zarobljeničkih kolona i privremenih logora. Jer, posle brzog sloma Jugoslovenske vojske, trebalo je što pre stići kućama.

Ovaj prvi masovni odziv, pre svega omladine, kao i masovno učešće u manifestacijama dvadeset sedmog marta, pokazali su kako je stvarno raspoloženje omladine i naroda i koliki je uticaj Partije i SKOJ-a.

»Mi smo kod nas videli kako izgledaju izdajice i petokolonaši na delu. Videli smo našu gospodu i vlast — koji su pre par dana na sva usta vikali da će braniti nezavisnost naše zemlje — a koji su sada prvi pobegli, pre nego što je ijedna puška pukla, i zato vas mi komunisti sve pozivamo da ZBIJEMO svoje redove i skujemo čvrsto narodno jedinstvo u borbi za nacionalnu nezavisnost naroda Jugoslavije, jer BOLJE JE UMRETI NA NOGAMA NEGO ŽIVETI NA KOLENIMA!« —

kaže se u Proglasu Mesnog komiteta Partije u Kikindi upućenog radnicima, seljacima, građanima, vojnicima, podoficirima i oficirima.

Komunisti nisu mogli sprečiti katastrofu Jugoslavije, ali se nisu odrekli borbe za njenu slobodu. Ni onda kada su nemačke, italijanske i mađarske kolone preplavile zemlju.

Vlast u rukama Švaba

»... U ime nemačkog naroda preuzimaju Nemci pod zaštitom Adolfa Hitlera i pod zaštitom nemačke oružane sile celokupnu upravu grada Velikog Bečkereka. Pozivamo građanstvo da se novim prilikama prilagodi i da se pokorava vlastima koje su od nas naimeno-

vane… Pozivamo celokupno građanstvo da do 12 časova preda nemačkoj policiji oružje i municiju. Ko posle 12 časova još bude posedovao oružje ili ubojna sredstva biće smesta streljan. ..« —

kaže se u prvom plakatu okupacione sile u Petrovgradu, označavajući novo vreme, puno pretnji i krvi.

Banat su okupirale nemačke elitne jedinice kakve su bile SS divizija »Das Rajh«, motorizovani pukovi »Gros Dojčland« i »Herman Gering«. Ali one se nisu duže zadržale na ravnici. Domaće Švabe bile su spremne da svu vlast u Banatu preuzmu u svoje ruke, da organizuju svoje dobrovoljačke jedinice — Dojče Manšaft, svoj upravni i policijski aparat, da se svim svojim snagama stave u službu nacističkoj Nemačkoj, maštajući da i Banat postane sastavni deo njene teritorije. »Ova zemlja bila je i ostaće nemačka!« — napisali su veliku parolu i stavili je na gradsku većnicu u Petrovgradu, izražavajući jasno na taj način svoje namere.

Ali Banat su priželjkivali i fašistički vlastodršci u Mađarskoj i Rumuniji. Hitler je u jednom momentu obećao ovu zemlju Hortiju, plaćajući tako njegovu vernost i savezništvo. Ali, pobunio se Antonesku u Bukureštu, a bunile su se i banatske Švabe. Nađeno je srednje rešenje: Banat je ostao pod nemačkom vojnom upravom u sastavu Srbije, ali su u njemu sve upravno-ekonomske pozicije za sebe obezbedile Švabe. Tako su Horti i Antonesku ostali praznih šaka.

Švabe su se dugo politički pripremale za ovaj čin. Skoro dvadeset godina gradili su svoju organizaciju Kulturbund (Švapsko-nemački kulturni savez) unoseći u njega sve više političkih elemenata, da bi pred rat postao najopasnije leglo nacizma i pete kolone. Kulturbund se već u aprilskim danima razgranao u Dojče Manšaft (Nemačko ljudstvo), Dojče Jugend (Nemačka omladina), Frauenšaft (Organizacija žena), Arbajterdinst (Nemačka služba rada) i

druge sekcije i organizacije u kojima je našao svoje mesto skoro svaki Švaba. Malo je njih ostalo po strani, retke komuniste iz svojih redova nastojali su najbrže da likvidiraju, ostajući tako kompaktni uz Firera. Među njima su se brzo istakli advokat Franc Rajt, njihovi poglavari Janko Sep i Lap Sep, zatim Ernest Pelikan, Karlo Hajm, Kornelijus Lelijer, Anton Veber i drugi. Svi su oni zauzeli ključne pozicije u Banatu, posebno u policijskom aparatu.

Ali, ova ekipa bi bila sasvim nepotpuna kada u njoj ne bi bilo glavnog čoveka. Bio je to doktor prava, policajac od karijere, Juraj ili Georg Špiler. Ko od Banaćana nije upoznao ovog čoveka, koliko je njih pred njim stavljano na muke, koliko njegovom odlukom otišlo na strelište! Bio je to čovek pun energije, sposoban u svojoj policijskoj službi, odan svom novom gospodaru Fireru, najenergičniji i najistrajniji među onima koji su to želeli da budu. Da li je bilo mesta u Banatu u koje on sa svojom udarnom grupom nije došao, u kome on nije hapsio, držao govore, stezao obruče, čupao duše, tražio sla-

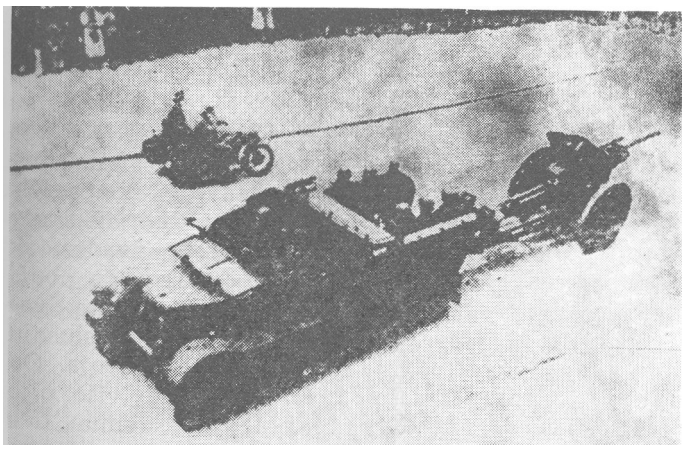

KOLONE NEMAČKE VOJSKE ULAZE U PETROVGRAD

biće? I tako tri pune godine. A taj čovek nije bio Nemac. On je bio naš izdanak, naša nesreća, rođeni Zagrepčanin. Kada je došao u Banat prvih dana avgusta ustaničke godine, imao je 41 godinu. Ni star, ni mlad, u jeku snage i sposobnosti. Punih osamnaest godina bio je policajac, prostudirao je Komunističku partiju Jugoslavije i Savez komunističke omladine, njihove organizacije i komitete, njihovu konspiraciju i metod rada.

U Novom Sadu je postupio mudro i tako spasao sebi život. A moglo se dogoditi da i ne dođe u Banat. Mađarski fašisti su ga pokupili na ulici Novog Sada sa grupom drugih ljudi, ne obaziruć se na njegovo otimanje i dokazivanje da je on zamenik šefa policije u gradu. Sa ostalim su ga izveli na streljanje. Imao je sreće, prvi metak ga je pogodio samo u ruku. Pao je na zemlju i među mrtvima se i sam napravio mrtvim. Dalje je već išlo lakše. I tako se obreo u Banatu da bi mu Švabe dale stolicu gradskog predstojnika policije u Petrovgradu, a kada je otkrio udarnu grupu koja je pripremala likvidaciju agenata Kozlovačkog i Cirkovića. otkrio grupe petrovgradskih diverzanata, učinio prvu jaču provalu u partijske i skojevske organizacije u gradu, domogao se starog komuniste, sekretara okružnog komiteta Partije za Severni Banat — Serva Mihalja, Švabe su mu se zadivile, najpre ga poslale u istrage u druga banatska mesta, da bi mu početkom 1942. godine poverile svu javnu bezbednost u Banatu i unapredile ga u čin pukovnika. A on je znao da iskoristi svoju šansu. Juraj Spiler je okupio oko sebe dvadesetak ljudi kakve je samo on umeo da odabere, da obuči i da školuje. Njemu je bilo svejedno da li su to Švabe, Srbi ili Mađari. Najvažnije je bilo da ga slušaju i da besprekorno izvršavaju njegova naređenja. Od njih je formirao Udarnu grupu bez koje više nije polazio u svoje čuvene akcije. Među »asovima« ove elitne jedinice nalazili su se Jožef Vilhelm, Krsta Kozlovački, Josif Veber, Dobroslav Ćirović, Stanko Bukovac, Ljudevit Kereškinji — Volf, Josif Mažnar,

Rudolf Retl, Mihailo Vetro, Suesler, Georg Standhaft, Peter Luc, Johan Gutenkunst, Potje, Anton Huepl i drugi.

Spiler je, međutim, u Banat došao u vreme kada su Banaćani već organizovali prve partizanske odrede i počeli sa akcijama sa ciljem da oslobode svoju ravnicu i istrebe fašizam sa njenih polja.

Grad na Begeju

Severni Banat je u proleće i leto te prve ratne godine postao stecište značajnih događaja. Njegov najveći grad, Petrovgrad, bio je domaćin dveju političkih ustanova i dvaju štabova visokog ranga.

S jedne strane tu su Švabe formirale najviše organe svoje vlasti. Oni su radili pod okriljem Krajskomandature koja je nosila obeležje 1/823 i u Banatu bila predstavnik Vojnog zapovednika za Srbiju. U njenom sastavu bili su organi kontraobaveštajnog centra, vojne žandarmerije i nemačke političke policije, u čijem je sklopu delovao i Gestapo, sa svojim šefom SS poručnikom Karlom Pamerom.

Ova najviša okupaciona komanda na teritoriji čitavog Banata prepustila je organizaciju vlasti, policije i privrede Švabama sa jedinstvenim zahtevam da drže sve Banaćane u pokornosti i miru, da obezbede puni rad svih preduzeća i da od Banata stvore veliku žitnicu i izvore hrane za Vermaht. Stanovništvu se imalo ostaviti taman toliko koliko je neophodno za život i održavanje radne sposobnosti.

Međutim, takav se zadatak nije mogao lako sprovoditi jer se Banaćani nisu pokoravali, nisu hteli da postanu robovi niti da pokorno hrane nemačku vojsku koja je harala Evropom. Zato su domaće Švabe morale opasati oružje, formirati svoje borbene jedinice, jačati svoje policijske snage i silom

gasiti otpor i požare koji su na banatskoj ravnici buktali ili tinjali ali se nikad nisu ugasili.

Zato je u Petrovgradu nikla moćna Policijska prefektura za Banat sa Francom Rajtom na čelu, koji je na toj poziciji dobio i čin generala, a zatim famozna Komanda javne bezbednosti kojoj je najpre bio na čelu velikokikindski Švaba Ernest Pelikan, a onda doktor Juraj Špiler, obojica pukovnici po vojnom -rangu. Juraj Špiler je postepeno preuzimao i na kraju preuzeo sve konce u gradu i u Banatu u svoje ruke, i postao praktično, oličenje okupacione sile.

Važne karike u Špilerovom aparatu bile su Udarna grupa, mučilište u Gradskoj kući, velikom zdanju u centru grada, i, konačno, Petrovgradski antikomunistički logor u Cara Dušana ulici, u adaptiranom mlinu, blizu groblja.

U logoru su se redali kao šefovi petrovgradski Švaba Stajer, zatim njegov sused Gasi, ali su logoraši najviše zapamtili manijaka Mihaila Kroca koga su ovde doveli iz Kraljevićeva. U gradu je bila i komanda Dojče Manšafta kojim je komandovao mokrinski Švaba Karl Hajm. Bio je on najpre šef Kabineta kod Sepa Lapa, takođe Švabe iz Kraljevićeva, inače pomoćnika bana Dunavske banovine za Banat, dakle šefa najviše civilne vlasti.

Ali, to je bila samo jedna, neprijateljska, strana petrovgradske ratne stvarnosti.

Tih burnih dana u Petrovgrad se ponovo vratio Pokrajinski komitet Komunističke partije Jugoslavije za Vojvodinu, a sa njime i Pokrajinski komitet SKOJ-a."

Poslednjih godina sedište najvišeg rukovodstva vojvođanskih komunista bilo je u Novom Sadu. Međutim, okupacijom naše zemlje Bačka sa Novim Sadom pripala je mađarskim fašistima koji su imali trajniju nameru da se čvrsto ušanče na Dunavu i duž njegovih obala postave svoje južne granice. Zato je kretanje preko ove granice bilo dosta opasno,

a i ilegalni putevi do Beograda i Centralnog komiteta daleki.

Petrovgrad je bio povoljniji. Banat je formalno ušao u sastav Srbije pa se »običnim-« lažnim ispravama moglo putovati do Beograda i natrag. Ali, to je bio samo jedan od povoljnijih uslova za ovakvo opredeljenje.

Drugi, važniji, bio je taj da je Banat imao jaku i dobro organizovanu partijsku organizaciju, od 600 članova i 1200 članova SKOJ-a. Posebno u samom Petrovgradu. Tu su bili okružni komiteti Partije i SKOJ-a, Mesni, odnosno Sreski komitet, rejonski komiteti i organizacije sa jakim uporištem u 2elezničkoj radionici.

JURAJ ŠPILER, PUKOVNIK, KOMANDANT JAVNE BEZBEDNOSTI BANATA

Na domaku grada bile su tradicionalno jake organizacije u Kumanu, Melencima, a zatim i u Dragutinovu, Elemiru i Aleksandrovu. Tu su bile i organizacije u Kikindi i Mokrinu, u kojima su naročito mladi dolazili do izražaja. A onda i organizacija sa svojim komitetima u Pančevu koja je čuvala glavnu vezu sa Beogradom.

Izgrađujući tu vezu Pokrajinski komitet se oslanjao na Stevicu Jovanovića, svog člana, koji se od ranije nalazio u Pančevu i preuzeo zadatak da se stara o toj vezi, njenoj postojanosti i ljudima koji je održavaju. Desilo se tako da je preko Dunava, u Beogradu, na sličnom zadatku bio Dura Jovanović, Stevičin brat, preko koga je dalje išla veza neposredno do članova Politbiroa Centralnog komiteta, a kasnije, kada su drug Tito i drugovi napustili Beograd i otišli na oslobođenu teritoriju, do sekretara Pokrajinskog komiteta Partije za Srbiju Blagoja Neškovića i dalje do organizacionog sekretarijata Centralnog komiteta.

Tada je sekretar Pokrajinskog komiteta Partije za Vojvodinu bio Žarko Zrenjanin — Uča, i sam Banaćanin, dobar poznavalac banatske ravnice i njenih žitelja. Njegovo rodno mesto bilo je Izbište, u južnom Banatu. Njegov prvi saradnik, organizacioni sekretar Komiteta, Svetozar Marković — Toza. bio je iz okoline Petrovgrada, rođen u Tarašu, ali nastanjen u Stajićevu. Dakle, jedan iz južnog, drugi iz severnog dela Banata, sada zajedno na istom zadatku organizatora otpora i ustanka, iz grada na Bcgeju.

Pokrajinski komitet je najpre formirao Pokrajinsku vojnu komisiju, a u prvim mesecima okupacije i Vojni komitet, koji se neposredno bavio vojnim pitanjima i činio prve neophodne korake oko pripreme i organizovanja ustanka. Tekla je akcija prikupljanja i spremanja oružja, pobacanog posle kapitulacije jugoslovenske vojske, sklonjenog kod naroda, prikrivenog kod pojedinaca. Stvarale su se

brojne vojne desetine, udarne i diverzantske grupe, obučavane su omladinke na sanitetskim kursevima, stvarni su začeci obaveštajne službe.

Okružni komitet Partije za severni Banat bio je smešten u Petrovgradu, isto kao i Okružni komitet SKOJ-a i Vojni komitet pri okružnom partijskom komitetu.

Na čelu Okružnog komiteta Partije bio je stari petrovgradski komunista, radnik Servo Mihalj, po narodnosti Mađar, ili kako drugi kažu Nemac, ali bez dvojbe istaknuti revolucionar. Od dvadeset i jedne godine svoga revolucionarnog delovanja Servo je proveo na robiji gotovo polovinu ostajući uprkos svemu oran borac, spreman da i u času, koji

ŽARKO ZRENJANIN UCA, SEKRETAR PK KPJ ZA VOJVODINU

svaki revolucionar iščekuje, bude u prvim redovima organizatora narodnog ustanka i revolucije. Ali samo do meseca avgusta te prve ustaničke godine. Tada Servo odlazi, junački se drži pred neprijateljem i ponosno umire.

Okružni komitet preuzima dinamični petrovgradski zemljoradnik Žarko Turinski — Arsa, vlasnik vinograda nedaleko od grada, koji je postao mesto odakle su se začinjale i organizovale prve ustaničke akcije, ustvari mesto na kome je bio smešten, u širem smislu te reči, štab vojvođanskih ustanika.

Ako su u Gradskoj većnici zasedale švapske starešine i večale o načinu kako da pokore pobunjeni narod, onda su ovde, u vinogradu Žarka Turinskog zasedali rukovodeći vojvođanski komunisti i donosili niz odluka i planova kako da se organizuje borba protiv okupatora i njegovih domaćih saveznika i slugu.

I kao što su iz Gradske većnice, iz grada, polazile savremene komunikacije širom Banata, telefonske, telegrafske, poštanske, železničke, drumske, tako su se iz vinograda Žarka Turinskog granale veze druge vrste, nevidljive, trasirane po potrebi i prema prilici, u svim pravcima, uvek oživljene kuririma, tim neumornim i hrabrim borcima.

Glavne linije ovih nevidljivih putanja išle su preko Tise ka zapadu, kroz Sajkašku do Novog Sada i tamo do Radivoja Cirpanova koji je organizevao Bačvane ina ustanak, a druga prema jugu, preko Perleza do Pančeva i Stevice Jovanovića, a od njega preko Dunava, porušenih mostova, preko skela do Đure Jovanovića u Beogradu.

Punkt Stevice Jovanovića u Pančevu imao je dvostruki značaj. Odatle su išle glavne veze prema Centralnom komitetu u Beograd, ali i prema okružnim komitetima Partije i SKOJ-a za južni Banat koji su već bili razvili svoju delatnost u rejonima samog Pančeva, zatim Vršca, Bele Crkve i Kovina, a onda i Alibunara i Kovačice. Od »pokrajinskog« ka-

nala granali su se i »okružni«, i u značajnija mesta »mesni«, koji su se slivali odozdo prema gore stičući se prema Petrovgradu.

U Petrovgradu je radila i »štamparija«. Međutim, nije to bila klasična štamparija sa slovoslagačnicama, raznovrsnom tehnikom i prostranim prostorijama. Zvala se »partijska tehnika okružnog komiteta«, a bila je smeštena u maloj vinogradarskoj kući Zorana Nićetina. I sa skromnom tehnikom, koju su činili pisaća mašina, šapilograf i drugi neophodan pribor, Vladimir Kolarov-Koča je ovde uspevao da sa svojim saradnicima umnožava dokumenta Pokrajinskog i Okružnog komiteta. Koča je tada bio član Okružnog komiteta i afirmisani pesnik. Ukoliko ova tehnika nije mogla da stigne da umnoži

SVETOZAR MARKOVIC TOZA, KOMESAR ŠTABA PARTIZANSKIH ODREDA VOJVODINE

sve ono što je ubrzani tok priprema ustanka zahtevao, pri ruci Pokrajinskog i Okružnog komiteta nalazila se i tehnika u Kikindi u kući Vide Otranov, na kojoj su radili Vlada Bogaroški, skojevski rukovodilac, Stojan Arsenov, poletni, mlađi komunista, član Vojnog komiteta pri Pokrajinskom komitetu i Tiberije Aldan — Boci, borac španskog građanskog rata koji se i u svojoj domovini našao u prvim redovima narodnih boraca.

Obe tehnike mogle su da umnože proglase Centralnog i Pokrajinskog komiteta na srpskom, mađarskom i nemačkom jeziku i da ih tako približe širem krugu Vojvođana.

I, konačno, ovde u gradu na Begeju, uoči početka oružanih borbi protiv okupatora i švapskih vlastodržaca, Pokrajinski komitet formirao je najvišu vojnu komandu — Štab partizanskih odreda Vojvodine. Nije to bio glomazan štab, sastavljen od različitih specijalizovanih službi, od visokih oficira, snabdeven potrebnom vojnom tehnikom koju zahteva savremeno ratovanje. Bio je to malobrojan ali operativan štab.

Jugoslovenska vojska se raspala još u aprilu, mnogi vojnici i oficiri su zarobljeni i odvedeni u nemačke logore, drugi su se povukli, neki su odmah i javno stali u službu okupatora, pogazivši svoju zakletvu i ne hajući što su se time okrenuli protiv sopstvenog naroda. A samo pojedinci, oni koje je duboko prožimala patriotska svest, koji se nikad nisu odvajali od svoje baze, od naroda, pokazali su spremnost da se zajedno sa narodom bore i protiv okupatora i svih onih koji su bili sa njim.

Jedan od takvih bio je poručnik Đura Oličkov, Kikinđanin, lep momak, kome je oficirska uniforma stajala kao »salivena«. Oličkov se priključio svojim sugrađanima koji su se pripremali i organizovali za borbu protiv okupatora. I, tamo u Kikindi, postao je član Sreskog partizanskog štaba.

Štab partizanskih odreda Vojvodine sačinjavala su samo tri člana. Od njih trojice, dvojica su bili stari komunisti, partijski funkcioneri sa bogatim iskustvom. Treći je bio mlađi čovek i komunista, rezervni oficir. Takav sastav je odgovarao situaciji, jer su oružanu borbu pripremali i organizovali komunisti. Oni su bili sposobni da se prilagođavaju situaciji i zadacima revolucionarne borbe, da stalno menjaju oblike i da je razvijaju od ekonomskih i političkih akcija do oružanih sudara. Svoje kvalifikacije oni su sticali u revolucionarnoj praksi koja se osvedočila kao najefikasnija i najbolja škola.

Dužnost vojnog rukovodioca Štaba, njegovog komandanta, poverena je dvadesetdvogodišnjem studentu, rezervnom pešadijskom potporučniku Danilu Grujiću — Nikoli. Bio je rodom iz Bačkog Brestovca. Odslužio je i svoj »-kratki« đački rok u školi rezervnih oficira i proizveden u čin rezervnog potporučnika. Tada je već bio komunista. U Petrovgrad

VINOGRAD ŽARKA TURINSKOG NEDALF.
KO OD PETROVGRADA

je stigao preko Pančeva i Stevice Jovanovića, bežeći iz zarobljeničkog logora u koji je bio zapao. Za zamenika komandanta određen je organizacioni sekretar Okružnog komiteta Partije, Žarko Turinski — Arsa, a za komesara Svetozar Marković — Toza, druga partijska ličnost Vojvodine.

Ovaj Štab formiran je na sednici Pokrajinskog komiteta održanoj u vinogradu Žarka Turinskog 23. juna, a to znači već narednog dana posle napada fašističke Nemačke na Sovjetski Savez. Samo dan ranije u Beogradu je boravio Žarko Zrenjanin i tamo primio direktive Centralnog komiteta o ubrzavanju priprema za ustanak i vojnom organizovanju. Požurio je natrag, usput održao sastanak sa Okružnim komitetom u Pančevu, da bi se u Petrovgradu našao sa svojim najbližim saradnicima iz Pokrajinskog komiteta. Sa njim je stigao iz Beograda i Ratko Mitrović — Šilja, član Centralnog komiteta SKOJ-a, upućen ovamo — na vojvođanski teren, da pomogne u organizovanju ustanka.

Švabe su se u Petrovgradu osećale kao gospodari, bili su zasenjeni pompom sa kojom su jedinice Vermahta počele sveopšti napad na Sovjetski Savez, a u ušima su im odzvanjale gromoglasne i samouverene reči njihovog Firera o tome kako će za najkraće vreme postaviti zastave sa kukastim krstom na drevnim zidinama Kremlja, uništiti boljševizam i otvoriti nemačkoj rasi nove životne prostore. Nisu ni slutili da je u tom istom gradu, tih istih dana, donesena smela odluka koja je značila početak bespoštedne borbe, ovde na ravnici, u »njihovom Donaulandu«. Odluka je donesena u tišini vinogradarske kućice. Na partijskoj tehnici odštampani su leci Centralnog i Pokrajinskog komiteta Partije, na srpskom, mađarskom i nemačkom jeziku, sa jedinstvenim duhom i pozivom svim narodima Jugoslavije i svim narodima Vojvodine, proleterima, komunistima, omladini, da se organizuju i počnu sa odlučnom borbom protiv okupatora i fašizma koji se, opijen slavom prvih pobeda, drznuo da napadne i prvu zemlju soci-

jalizma i time sam sebi počeo da kopa grob u koji ga zajedničkim snagama treba i sahraniti.

Još istog dana Stab partizanskih odreda za Vojvodinu sačinio je svoj prvi ratni plan koji je bio dosta optimistički, zasnovan na dubokoj veri u snagu Crvene Armije i moć Sovjetskog Saveza da već u prvim mesecima rata nanese poražavajuće udarce nemačkim fašistima. Ovo raspoloženje delili su gotovo svi komunisti Vojvodine, isto kao i narod, pa je vest od 22. juna stigla kao radosnica i kao vesnik skore pobede i skorog oslobođenja. Shvatalo se da će do te pobede doći brže i uspešnije ako se dignu svi potlačeni narodi i zadaju jedinstveni udarci hitlerovskoj ratnoj mašini.

PROGLAS CK KPJ SA POZIVOM NA USTANAK

Stab partizanskih odreda Vojvodine razradio je odluke Pokrajinskog komiteta tako da se za početak u načelu formira po jedan partizanski odred u svakom srezu, da se za uspešno vođenje njihovih akcija formiraju sreski partizanski štabovi, a pri okružnim komitetima okružni partizanski štabovi sa zadatkom da koordiniraju akcije svih odreda u okrugu. U tom cilju razrađeno je u pismenoj formi Uputstvo o formiranju i delovanju partizanskih odreda, diverzantskih i udarnih grupa i način njihovih borbenih dejstava. Ovo Uputstvo umnožili su Koča Kolarov i Ruža Sulman u partijskoj tehnici na salašu Zorana Nićetina.

Na ovom sastanku je u Petrovgradu organizovan još jedan štab, svakako najdinamičniji u ustaničkim danima u Banatu i u Vojvodini. Bio je to Okružni štab partizanskih odreda za severni Banat.

Dužnost komandanta ovog Štaba poverena je zameniku komandanta Štaba partizanskih odreda Vojvodine Žarku Turinskom — Arsi, a dužnost komesara Vladimiru Kolarovu — Koči. U Stab je određen i Voja Bošnjak kao zamenik komandanta.

Tako je grad Petrovgrad dobio svoje istaknuto mesto u prvoj godini revolucionarnih i oslobodilačkih borbi naroda Vojvodine.

PLAMEN NA ŽITNIM POLJIMA

Na Bošnjakovom salašu

Još pre odluke o formiranju prvog partizanskog odreda, na području Petrovgrada bio je vojno organizovan veliki broz radnika, đaka i studenata, među njima dosta devojaka i žena. Samo u Železničkoj radionici bilo je organizovano u vojnim desetinama sto deset radnika i učenika. Za ovakvo raspoloženje u ovom radnom kolektivu imao je velikog udela Servo Miha!j. Posle povratka sa robije on je stao na čelo partijske jedinice u radionici, učio radnike kako da se organizuju i bore. Servo je shvatio važnost ove radničke sredine i njene mogućnosti kao izvanrednog rasadnika revolucionarnih ideja po okolnim mestima. Jer, u Železničku radionicu i njene pogone svako jutro su dolazili radnici iz Melenaca, Elemira, Kumana, Aradca, Mužlje, Stajićeva.

Kada se Servo posvetio radu partijske organizacije u okrugu, njegovo mesto na čelu komunista u radionici preuzeo je Miloš Jovanov iz Stajićeva. Školujući se i sam ovde, kaleći se među radnicima i Jovanov je uskoro postao partijski rukovodilac- u gradu i srezu. Njegova žena Đurđevka sledila ga je na tom borbenom putu i sama kao komunista, isto kao i njegov mlađi brat Zivko.

U Radijatoru, u samom gradu, u Gimnaziji, na srednjim stručnim školama, radile su druge partijske ćelije i aktivi SKOJ-a. Njima su rukovodili rejonski komiteti. Pod rukovodstvom njihovih članova u vojnim desetinama, udarnim i diverzantskim

grupama bilo je organizovano još preko hiljadu ljudi i posebno dve ili tri stotine devojaka i žena. Medu organizatorima su se isticali komunisti Mihalj Senji, Bogdan Teodosin, Janoš Sečenji, Mihalj Seleši, Toma Toškov i drugi, koji su, poput Serva, prošli dug put revolucionara. Senji je još 1926. god. bio član Pokrajinskog komiteta, Janoš Sečenji član Mesnog komiteta tridesete godine, a Toškov od 1931. Bogdan Teodosin bio je sekretar Mesnog komiteta Partije. Među njima su bili oni mlađi, sa manje iskustva ali sa novim mladalačkim žarom, poput Ratka Purešević, Vladimira Kolarova — Koče ili Ruže Šulman.

Za sam grad i njegov partizanski odred mnogo je značila uporna borbena delatnost Žarka Turinskog — Arse. On je želeo da se sam najnepo-

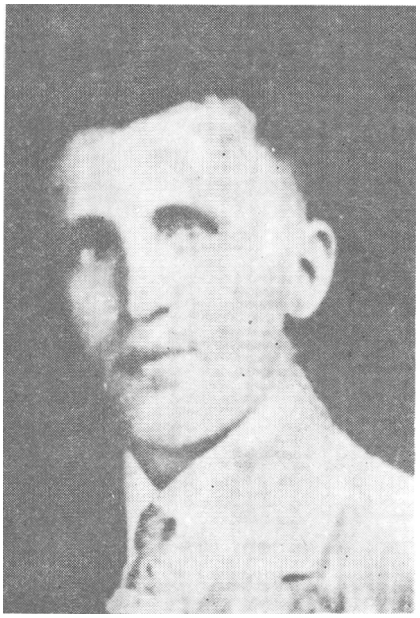

ŽARKO TURINSKI ARSA, KOMANDANT OKRU2NOG PARTIZANSKOG ŠTABA

srednije angažuje i da tu, u okolini grada, organizuje i povede u prve borbene akcije jedan od prvih partizanskih odreda u Vojvodini.

U jeku priprema ustanka bilo je planirano da se napadne jedan od značajnijih objekata u gradu čime bi se resilo najvažnije pitanje ustanka i stvorili preduslovi za opšti napad na grad **i** njegovo oslobođenje. Bio je to svakako optimistički plan, baziran na pretpostavci da će Nemcima loše poći na Istočnom frontu. Trebalo je prvim ujedinjenim ustaničkim snagama napasti veliki silos u blizini glavne železničke stanice i zaplenili veliko slagalište oružja koje se ovde nalazilo. Nemci su, naime, u ovaj silos, u kome nije više bilo žita, trpali zaplenjeno oružje prikupljeno od jedinica Dvadesetpetog puka

SERVO MIHALJ, NARODNI HEROJ, SEKRETAR OK KPJ ZA SEVERNI BANAT

i drugih jedinica j ugoslovenske vojske koje su se predale u aprilskim, danima. Bilo je predviđeno da u napadu učestvuju» vojne desetine i udarne grupe iz samog grada, a zatim iz Melenaca, Kumana, Stajićeva, Elemira i Araćlca, s tim što bi zaplenjeno oružje pripadnici desetina iz prigradskih naselja odmah po uspešnom napadu evakuisali iz grada, naoružavali nove borce i čuvali preostale rezerve za slučaj prvih protivudaraca neprijatelja.

Među pohapšenkn Jevrejima što su ih svakodnevno u kolonama sprovodili iz privremenog logora do Silosa i natrag, u ovom magacinu na slaganju nabacanog oružja radio je i student medicine Franja Hercog. Drugovao je Franja jod od ranije sa mladim komunistom Misom Predićem, pa su njih dvojica i u novonastaloj situaciji ostali na vezi. Nije bilo teško Franju osloboditi, ali je zaključeno da mladi student ostane gde jeste, da bi o svemu što je bilo u vezi sa ovim oružjem obaveštavao drugove i iznosio iz silosa po koji pištolj ili bombu u tašni koju je spretno zamenjivao za drugu s Predićem.

Međutim, do akcije na Silos nije došlo. Tokovi su krenuli drugim pravcima.

Samom formiranju partizanskog odreda prethodilo je jedno savetovanje koje je održano u vinogradu Žarka Turinskog. Ovo savetovanje bilo je severobanatsko, okružno, a glavna tema razgovora: stupanje u akciju i formiranje partizanskih odreda. Zato su na savetovanje bili pozvani sekretari sreskih komiteta i predstavnici sreskih partizanskih štabova, a zatim i sekretari partijskih ćelija i članovi partije odgovorni po vojnoj liniji. Tome savetovanju je prisustvovao i Danilo Grujić, pored članova Okružnog partizanskog štaba i Okružnog komiteta. Odluka je bila kategorična. Trebalo je odmah prići organizovanju partizanskih odreda i neodložno poći u akciju protiv neprijatelja.

Bilo je to desetog jula, dakle neposredno posle poziva Centralnog komiteta da se narodi Jugoslavije dignu na ustanak protiv okupatora.

Dok se Arsa bavio formiranjem partizanskog odreda, o njegovom naoružavanju i snabdevanju, logorovanju i vezama, Vladimir Kolarov — Koča organizovao je diverzantske grupe i pripremao ih za akcije, vodio brigu oko štampanja i rasturanja propagandnog i drugog materijala u čemu su mu neposredno pomagali Ruža Šulman i Lazar Nićetin. Voja Bošnjak je imao na raspoloženju nekoliko udarnih grupa i zadatak da onemogući delovanje policijskih agenata i provokatora. Naravno, njihove akcije imale su biti jedinstveno organizovane i kombinovane.

Prvi borci Petrovgradskog partizanskog odreda bili su na okupu negde polovinom jula meseca. Turinski je uspostavio logor odreda u gradskom ataru, u njegovom severnom delu, u pravcu Melenaca i Elemira. Međutim, nije to bio čvrsto postavljen logor. Trebalo je biti elastičan, tu na domaku jakog

MILOŠ JOVANOV, KOMANDANT PETROVGRADSKOG ODREDA I NJEGOVA DRUGARICA ĐURĐEVKA, BORAC

garnizona i centralnih policijskih institucija. Zato je Arsa menjao boravište svojih boraca, ostajući stalno na vezi sa njima.

Borcima je izgledalo da se Arsa gotovo sam bavi snabdevanjem odreda, prenošenjem oružja, opreme i hrane. I zbilja, on je to sam donosio do logora. Ali oko snabdevanja odreda bilo je angažovano još dosta ljudi, starijih aktivista i komunista i mladih skojevaca. U gradu je organizovano dosta široko sakupljanje svih potreba za borce, slagano je to u pojedine baze, a određeni drugovi su prema potrebi iz tih »magacina« prenosili namirnice, oružje, municiju i delove odeće na određene tačke u ataru. Sa ovih tačaka, postavljenih tako da budu u pravcu logora odreda, opremu je preuzimao Arsa ili neko iz štaba odreda. Na ovaj način je Petrovgradski odred za vreme svoga dosta kratkog postojanja bio bez teškoća snabdeven i dobro opremljen.

Komandant Petrovgradskog odreda bio je Miloš Jovanov. On je u logor došao sa svojom drugaricom Đurđevkom i bratom Zivkom. Za prvog komesara bio je određen stari komunista Toma Toškov, član Partije sa stažom od trinaest godina. Za njim je došao njegov sin Nikola Toškov, mladić koji je već u svome aktivu SKOJ-a vodio niz akcija u toku pripreme za borbu.

Partijsku ćeliju u odredu, osnovanu već sakupljanjem prvih boraca, vodio je Mihalj Senji, član Partije već od prvih njenih organizovanih ćelija. Odred je imao i zamenika komandanta. Bio je to •Janoš Sečenji.

I Jovanov, i Toškov, i Senji i Sečenji bili su poznati borci protiv starih režima, svi su oni zbog svoje revolucionarne delatnosti i borbe za prava radnog naroda bili svojevremeno izvođeni pred Sud za zaštitu države i osuđivani na robiju.

Ni Đerđ Tot nije sam došao u odred. Nije imao kuda sa svojim sinom pa je i njega doveo u logor. Dečaka su ipak smestili u neku porodicu, a

Đerđ je uprtio pušku na rame. Među prvim borcima bili su Košta Đurić, Janko Ćurčija, Mita Đorđević, Milan Rađovančev i Milan Obradović.

Franja Hercog je pobegao iz logora čim je rešeno da se akcija na Silos neće izvesti. Žarko Turinski ga je doveo u odred. Dao mu je, kao studentu medicine, torbicu u kojoj je bila spakovana priručna apoteka. Petrovgradski lekar, Lazar Mijatov, pripremio je ovu apoteku za odred. Tako je odred dobio svog prvog bolničara. Franja nije bio još član Partije. Ali već narednih dana odredska ćelija primila ga je u Partiju.

Toma Toškov je po specijalnom zadatku bio upućen u grad ,a dužnost komesara odreda preuzeo je Franja.

TOMA TOŠKOV, KOMESAR PETROVGRADSKOG ODREDA

Pred prvu značajniju akciju Odred je bio kompletno naoružan puškama. Poneko je imao još pištolj ili po koju bombu.

Svoje borbeno krštenje borci odreda imali su već prvih dana postojanja. Sačekana je u zasedi jedna nemačka patrola što je krstarila poljem da bi sačuvala pšenicu od paljevine. Partizani su oduzeli prestrašenim Švabama dve puške i municiju i pustili ih da odu.

U drugoj akciji nije bilo uspeha. Zaseda na drumu ispalila je nekoliko metaka za nemačkim motociklistom koji je dao gas i urnakao partizanskim kuršumima.

U logoru odreda zavladala je radost kada su među borce došli Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković i Danilo Grujić. To je bila prva poseta Zrenjanina i Markovića jednoj partizanskoj jedinici u Banatu. Osnovna tema razgovora bila je krupna akcija koju bi zajednički izvela tri odreda — Petrovgradski, Melenački i Kumanački. Predviđen je -napad na nemačku posadu i slagalište oružja u Melencima. Međutim, kao uvod u jednu ovako zamašnu akciju trebalo je organizovati paljevine pšenice na širokom gradskom području.

Dvadesetprvog jula partizani su razoružali nemačkog policajca. U akciju su stupile udarne i diverzantske grupe. Diverzanti su u gradu zapalili vršalicu a na jednom salašu u okolini grada buknuo je plamen na velikoj kamari pšenice.

Glavni deo ove široko zamišljene akcije organizovan je 25. jula. U predvečerje toga dana Petrovgradski odred je bio u koloni. U raznim pravcima iz grada su kretale diverzantske grupe. Najpre je planulo žito predsednika aradačke opštine. Na drugoj strani u plamenu se našla kamara žita sabranog sa trideset jutara. Širokim poljem gorele su krstine.

Međutim, najvažnija akcija te noći izvedena je na gazdinstvu Dušana Bošnjaka. Bio je to veliki posed. Mnogi su " ^adu znali za Bošnjakov salaš. Sa

prostranih njiva poljoprivredni radnici su već bili sakupili krstine i žito sadenuli u nekoliko kamara. Bila je pripremljena voda za gašenje požara, a tu su se stalno nalazili naoružani stražari.

Kolona Petrovgradskog odreda kretala se upravo prema ovim kamarama. Noć je bila vedra. Sparna, podnevna jara još nije iščezla. Salaš sa visokim kamarama jasno se ocrtao pred borcima čim je planulo žito kod okolnih suseda. Nebo je počelo da treperi sa raznih strana. U daljini su se čuli prvi pucnji. Diverzantske grupe već su bile u akciji.

Straža na salašu se uznemirila. I, kada su naišli partizani sa puškama u rukama, ovi su pobegli glavom bez obzira tražeći zaštitu među kukuruzima. Kamare više niko nije branio.

Žarko Turinski je u logor odreda doneo specijalne šibice nabavljene u Mađarskoj. Na sebi su imale daleko više sumpora nego što su ga imale obične šibice. Diverzanti i borci odreda su ih ove noći prvi put oprobali. Zapaljene sa nekoliko strana, kamare su počele naglo da gore. Pucketala su najedrena zrna, a vatra je ubrzo prerasla u visoke plamene jezike. Postalo je vidno kao da je dan.

Partizani su se žurno i zadovoljno vraćali nazad, prema svome logoru. Borci su se svaki čas osvrtali radujući se potpunom uspehu, uzbuđeni čudnim bojama i prizorom. Bila je to prva krupnija akcija odreda i udarnih i diverzantskih grupa koju je trebalo dalje razvijati i već narednih noći paliti sve veće kamare u gradskom ataru. To je svakako bio glavni razlog što se odred zadržao u delu atara u kome je i izvršio ovako krupnu akciju. Ali bilo je to iskustvo koje je skupo plaćeno.

Vatre u ataru na domaku grada, sedišta visokih okupacionih komandi i ustanova, digle su alarm u svim policijskim i vojnim jedinicama. Još iste noći sve pokretne jedinice upućene su prema požarom osvetljenim salašima. U pokretu se našao

čitav bataljon vojnika Vermahta iz sastava »poternog odreda« tek prispelog u Banat, zatim jedinice Dojče Manšafta i policije. Najjače snage upućene su na salaš Dušana Bošnjaka.

Salaš je bio opkoljen, ali tamo nije bilo nikoga. Zgarišta su već dogorevala, a kamare žita se pretvorile u gomile jarko užarenog pepela.

Nemci su kiptali od besa ali su bili i zabrinuti. Nije se radilo samo o izgubljenim centama pšenice toliko potrebne u ratnim naporima. Zaprepastila ih je smelost onih koji su ove paljevine izvršili. Znali su da je to bilo delo komunista, da je hapšenje od dvadeset drugog juna bilo promašaj. Bile su pohapšene manje važne ličnosti, organizatori su ostali i evo sad njihovog dela. Međutim, nadmeni u svojoj sili nisu ni pretpostavljali da je to bio samo početak jedne široke ustaničke akcije koja će ih suočiti sa najtežim problemima. Jer, posle početne pobede trebalo se za nju iznova boriti. Odlučili su da od samog početka budu rigorozni i nemilosrdni. Borbu koja im je bila sada nametnuta smatrali su nelegalnom, a borce sa kojima su se suočili — banditima. Time su uzeli sebi pravo da svakoga ko im se suprotstavi streljaju, bez suda i suđenja.

Sa zgarišta koje je još dogorevalo, sročena je naredba da se iz gradskog zatvora prebace na Bošnjakov salaš petorica komunista i streljaju. Kao odmazda, kao pretnja, kao zastrašujući potez svima onima koji su rešili da se suprodstave nemačkoj sili i švapskoj vlasti u Banatu.

Nažalost, u rukama gradske policije našlo se nekoliko organizatora narodnog otpora i ustanka. Vladimira Kolarovog — Koču, pesnika i komunistu, komesara Okružnog partizanskog štaba i organizatora diverzantskih akcija, Ružu Sulman, njegovog saradnika, organizatora Narodne pomoći i njihove saradnike na salašu Nićetina prokazala je izdajnička duša. Hrabri borci su bili iznenađeni, bez mogućnosti da pruže otpor. Slično se dogodilo i u Kikindi. Stojan Arsenov

i Tiberije Aldan — Boci zabavljeni radom u partijskoj tehnici bili su iznenada savladani. I sada, njih četvoro, zajedno sa Sandorom Frankom, dovedeno je na zgarište koje je bolno peklo izranavljene noge i izmučena tela, a vod hitlerovaca prosuo je na junake svoj smrtonosni rafal, prvi na banatskoj ravnici ispaljen u borce koji su organizovali i pokrenuli ustanak.

Nemački strojevi razvili su se atarom. U lepezama, na sve strane od dogorelih zgarišta. Kretali su se polako, oprezno, sa puškama i mašinkama na gotovs, pretražujući svako mesto na kome se čovek mogao skloniti i prikriti.

Još u večernjim časovima toga dana spustio se osvežavajući pljusak uklonivši julsku zaparu. U logoru odreda čula se pucnjava iz pravca Bošnjakovog salaša. Borci nisu znali šta se tamo sve dešava, ni šta Nemci ustvari nameravaju. Umorni, zaspali su čvrsto u svežini poslekišne julske noći. Samo je

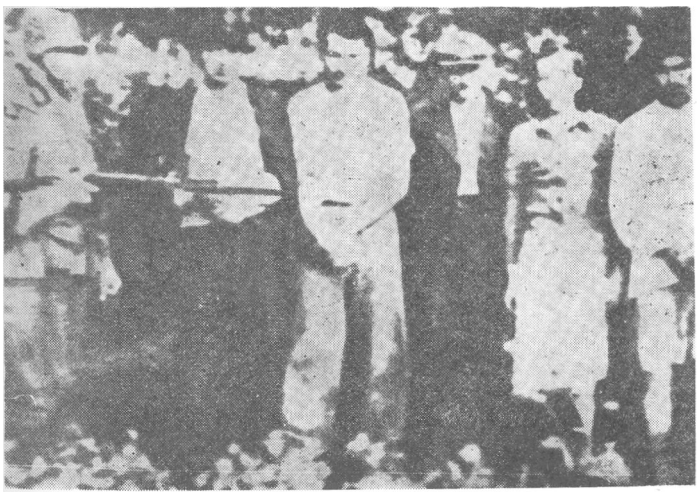

VLADIMIR KOLAROV KOCA, KOMESAR OKRUŽNOG PARTIZANSKOG ŠTABA, SA DRUGOVIMA PRED STRELJANJE

stražar ostao na svom mestu, uporno se otimljući omami svežine.

Do jutarnjih časova ništa se nije dogodilo.

A tada je stražar probudio svoje drugove. Iznenada je začuo nemačke komande tiho prenošene strojem što se svijao u lancu oko parcele kukuruza na kojoj je odred logorovao. Da li su se Nemci zbilja tako nečujno privukli na dvadesetak metara do njegovog stražarskog mesta ili je njegov oprez zatajio? Teško je bilo stražaru da to utvrdi. Tek, on je iznenada čuo tu komandu kako poput aveti šeta kukuruzom. Dobauljao je do svojih drugova, razbudio ih i izvestio o opasnosti u kojoj su se našli. Međutim, Nemci su bili već veoma blizu, verovatno su naslutili da se nalaze pred ciljem, da više nečujnog izvlačenja nije moglo biti. Partizani su pograbili svoje oružje, sredili se i pokušali da se izvuku birajući pravac prema Melencima, Ali, nemački stroj je išao u polukrug, stvarajući potkovicu oko partizana, koja tek što se nije pretvorila u potpuni obruč.

Banatskim jutrom razlegla se žestoka paljba. Partizani su krčili sebi put u odabranom pravcu, a Nemci su im zaprečavali prolaze. Osvajajući korak po korak, borci su se našli na kraju kukuruzišta, pred brisanim prostorom. Baš na tom prostoru nemačka vatra bila je ubitačna.

Miloš Jovanov je naredio proboj — unazad. Osuta je žestoka paljba, bačene su nekolike bombe, neprijatelj je bio barem za momenat zaustavljen i zbunjen.

Na jednoj brazdi između dva reda kukuruza zalegao je borac Mita Đorđević, šofer iz Aradca, član Partije, hrabar i odlučan čovek, do njega njegov drug, pogođen već, ali još uvek sposoban za borbu. Tukli su se dok su se njihovi drugovi probijali nazad.

Manevar partizana je bio spasonosan, zaštita njihovih požrtvovanih drugova dragocena. Nemci se nisu snašli u odlučnom momentu i kada su sklopili obruč naišli su samo na teško ranjenog Mitu

Đorđevića i njegovog druga sa praznim puškama, **bez** municije.

Borba je bila žestoka, otvorena. Ranjenici su pokazali izvanrednu hrabrost koja je morala zadiviti i same Nemce. Ali, oni su prezreli tu ljudsku hrabrost, zarobili su teško ranjene partizane, zaboravili na čovečnost, mučili ih da bi ih na kraju **u** neljudskom gnevu i svojoj nemoći žive spalili na Bošnjakovom salašu.

Borci Petrovgradskog odreda su se dalje probijali pojedinačno ili po manjim grupama, svaki **u** svom pravcu, sa osnovnim ciljem da se što pre povežu sa Žarkom Turinskim.

Marko, Bača i Klim

Bora Mikin — Marko i Žarko Milankov — Bača razlikovali su se po karakteru, uz to, Bača je bio stariji i kao čovek i po stažu u Partiji, ali obojica su imali veliki broj sledbenika, poštovalaca i prijatelja. I jedan i drugi uzdigli su se do političkih vođa u svojim sredinama, stekli popularnost koja je u presudnim danima mnogo značila.

Uz njih dvojicu treba svakako pomenuti i Miloša Popova — Klima, najmlađeg među njima, ali takođe već zrelog čoveka i formiranog političara.

Sva trojica spadaju u red one srednje garde komunista ovog kraja koja je uspešno nastavila putem generacije iz devetnaeste ili dvadesete godine, pa čak i ranije, iz dana Oktobarske revolucije, koja je u ovom, novobečejskom rejonu čvrsto zasadila revolucionarno seme koje nikakve obznane niti diktature nisu bile više kadre iščupati.

Melenačka, kumanačka i dragutinovačka komunistička organizacija toga vremena predstavljale su najjaču političku snagu ovog rejona i bile prihvaćene ne samo od poljoprivrednih radnika i siro-

masnih seljaka nego i od onih imućnijih, pa i imućnih seljaka. Popularnost komunista, vizija budućnosti koju su oni nudili, opšta prihvatljivost političke linije na kojoj su delovali, privukla je i ove ljude, brišući tu i tamo čak i klasne razlike.

Tako je novobečejski rejon bio nadaleko poznat ne samo u Banatu i Vojvodini, nego još i šire i ne samo u predvečerje revolucije, nego i u samom začetku revolucionarnog pokreta i njegovog trajanja kroz dvadeset godina.

Melenci i Kumane označavani su kao »crvena mesta« jer su komunisti na izborima dobijali apsolutnu većinu. Iz ovog rejona nekoliko revolucionara školovalo se na komunističkim univerzitetima u Moskvi. Među njima je bio i Jovan Veselinov. Bila je razvijena široka politička kampanja za pomoć re-

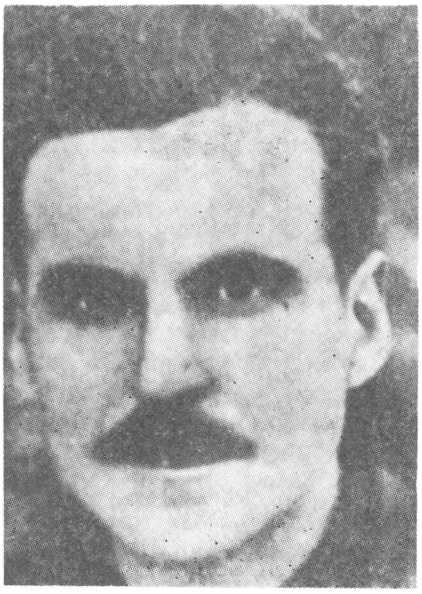

BORA MIKIN MARKO, NARODNI HEROJ, KOMANDANT MELENACKOG ODREDA

publikanskoj Španiji, a Kumane, Melenci i Bašaid poslali su tamo svoje dobrovoljce. Politička podrška i pomoć ugroženoj i prodatoj Cehoslovačkoj bila je široko organizovana. Vođeno je niz uspelih »kamiličarskih« i »žetelačkih« štrajkova.

Žarko Milankov je bio iz siromašne seljačke kuće. Njih petoro nije imalo više od četiri jutra zemlje, a to je za Banat značilo siromaštvo. Trideset treće godine izabran je prvi put u Mesni komitet Partije. Od tada pa dalje je stalno u partijskom rukovodstvu, najpre kao član Sreskog a zatim Okružnog partijskog komiteta.

Ipak, ljudi su Žarka Milankova bolje upoznali kao političara nego kao organizatora. Komunistička partija bila je zabranjena, ali je Milankov nalazio načina da se legalno pojavljuje i izlazi na političke zborove vešto provodeći političku liniju svoje Partije, držeći se tačno one granice koja mu je još uvek omogućavala legalnost i izbijala adute žandarmima i agentima koji su pomno pratili istupanja ljudi sa levice, tražeći povod za hapšenje ili zabranu političkih istupanja. Pred petojanuarske izbore Milankov je bio jedan od glavnih govornika Udružene opozicije na velikom zboru u Kikindi. Te, 1935. godine, Udružena opozicija u Kumanu nije dobila samo dvestotine dva glasa! Svi ostali su glasali za Žarka Milankova.

Žarko Milankov je ipak bio uhapšen. Najpre je uspešno vodio kamiličarski štrajk, zatim je bio kandidat za predsednika opštine, ali je upravo te, 1936. godine, partijske organizacije u Vojvodini zadesila jedna od najvećih provala. Bilo je uhapšeno na stotine komunista među kojima je bio i Žarko Milankov. Iako je bio u zatvoru, Kumančani su ga izabrali za svog predsednika. Međutim, na policiji se dobro držao i već pred decembarske izbore trideset osme godine bio je ponovo u političkoj akciji. Stranka radnog naroda, koju je zastupao, dobila je u Kumanu osamdeset posto glasova.

U danima neposredno pred ustanak i formiranje partizanskih odreda, Žarko Milankov je bio izabran za komesara Sreskog partizanskog štaba.

Za razliku od Žarka Milankova, Bora Mikin — Marko je poticao iz imućne seljačke porodice. U plodnim melenačkim potesima njegov otac je imao dvadeset pet jutara oranice, želeo je da to njegovo imanje nasledi Bora. Isključivo je mislio o svom poslu i o kupovini novih lanaca zemlje. Već na tome se sukobio sa Borom, mladićem koji je u melenačkoj sredini našao prijatelje i drugove drugih nazora i ciljeva. Mladiću se više dopadala ideja o socijalnoj pravdi i jendakosti ljudi, o zemlji koja bi bila ravnopravna svojina svih, pre svega, onih koji žele da je obrađuju. Na tom planu se oštro sukobio s ocem i onako žustar i borben doneo je dosta rigoroznu odluku doslednu svojim uverenjima. Napustio je oca, od njega nije zatražio ništa od imanja, ostao je bezzemljaš i poljoprivredni radnik i zajedno sa svojom ženom Zvezdanom, istomišljenikom i saborcem, pošao svojim sopstvenim putem, okrenuvši se sasvim svojim drugovima, politici. Postao je jedan od najvrednijih članova Partije i organizator poljoprivrednih radnika, siromašnih seljaka i industrijskih radnika što su svakodnevno odlazili u grad na posao. Ova sindikalna organizacija okušala se u nekoliko uspelih štrajkačkih akcija.

Vojni rok služio je u konjici. Među prvima je bio pozvan na vežbu kada je na pomolu bio Drugi svetski rat, trideset devete. Dospeo je u Četvrti konjički puk, u Vršcu. Ali, Bora Mikin nije mirovao. Održavao je redovnu vezu sa svojim drugovima u Melencima, od njih primao letke i propagandni materijal i delio ih vojnicima, hvalio snagu Crvene armije i njenu sposobnost da zaustavi fašizam. Zbog ovoga su ga uhapsili, osudili na godinu dana zatvora i lišavanja građnskih prava.

Bora Mikin je odrobijao svoje, a čim se vratio u Melence nastavio je aktivnost. U selu je sarađivao sa grupom mlađih ljudi i komunista koji su

se već bili istakli kao dobri organizatori. Među njima je bio i Emil Kevrešan — Baca, kome je bio poveren SKOJ i omladina. Baca je poput Bore u sindikalnom organizovanju široko postavio rad među omladinom, i za kratko vreme uspeo da stvori snažnu organizaciju — »Omladinski kulturno-privredni pokret«, u kojoj je delovalo više od osam stotina omladinaca.

Na direktivu Partije da komunisti idu_u vojsku i da brane zemlju, toga šestog aprila, pošao je i Bora Mikin da se nađe na svom borbenom mestu iako je bio bez građanskih prava, uključujući i pravo da brani svoju zemlju. U teškim danima za zemlju Mikin je smatrao bezvrednim sudsku odluku Vojnog suda, jer kada je sloboda u pitanju onda su svi ljudi koji tu slobodu cene neophodni.

U danima pred ustanak Bora Mikin — Marko bio je izabran za komandanta Sreskog partizanskog štaba i zajedno sa Žarkom Milankovim našao se na čelu ustanka u jednom od najsnažnijih uporišta. Njima dvojici pridružio se i Miloš Popov — Klim, preuzimajući dužnost zamenika komandanta toga štaba.

Klim je bio mladi četiri godine od Mikina. Pošao je nešto drugim putem i završio u Vršcu Srednju zadružnu vinarsku školu. Za njega je boravak u Vršcu značio i političko opredeljenje. Tamo je postao skojevac, upoznao je Žarka Zrenjanina i vratio se u Dragutinove spreman da organizuje i okupi svoje stare drugove. Poput Kevrešana u Melencima, Klim je organizovao veliki broj omladinaca u Omladinski zadružni pokret iz koga je izdvojio najborbenije i formirao prvi aktiv SKOJ-a. Istovremeno, Klim je bio pri ruci i starijim članovima Partije kakav je bio Laza Pajić, unoseći među njih novi polet i borbenost, kakvu sobom donosi mladost.

Kumanački odred

I u Kumanu i u Melencima izvršene su na vreme pripreme za oružanu borbu. Ovamo su iz Okruga dolazili Ivan Vijoglavin i Žarko Turinski, a zatim i Danilo Grujić. U vremenu od aprila do jula bilo je formirano više vojnih desetina koje su obuhvatale u svakom selu preko dvestopedeset ljudi, najviše omladinaca. Bile su formirane i udarne i diverzantske grupe. Posebno su naglo narasle organizacije SKOJ-a. U brojnim aktivima formiranim po rejonima bilo je preko dve stotine članova u svakoj organizaciji.

U sakupljanju oružja bili su postignuti različiti rezultati. Više je bilo učinjeno u akcijama Melenčana. Međutim, desilo se da oba odreda ostanu bez već pribavljenog i baziranog oružja. Bio je tu i jedan puškomitraljez, toliko značajan za prve partizanske akcije i njihov uspeh. Naime, došlo je do teške provale u Sreskom komitetu Partije. Provala je potekla iz Novog Bečeja još 18. juna. U ruke policije pao je gotovo čitav Sreski komitet Partije sa sekretarom Milivojem Teodosinim na čelu. Samo je Bora Mikin bio dovoljno oprezan i nije dozvolio da bude iznenađen. Mikin je tako postao i jedan od prvih ilegalaca u ovom rejonu. Da nesreća bude veća, jedino je Teodosin znao gde je bilo bazirano sakupljeno oružje — puškomitraljez, pet pušaka i municija. Teodosin i drugovi su streljani i tajna o skrivenom oružju ostala je zauvek neotkrivena.

Dvadeset drugog juna stigla je poruka iz Petrovgrada da se svi poznati komunisti sklone jer predstoji opšte hapšenje. Poruka je potekla od radnika na petrovgradskoj pošti Ljubomira Petrovačkog. Ministar Aćimović je telegramom preneo naređenje nemačkih vlasti o pripremama spiskova svih poznatih komunista koji se imaju uhapsiti čim dođe do sukoba sa Sovjetskim Savezom. Ljubomir je sadržinu ovog telegrama najpre saopštio članovi-

ma Okružnog komiteta Partije. Nemci su to doznali i među prvim ga streljali.

Žarko Milankov je već na prvu vest o napadu Nemaca na Sovjetski Savez sazvao sastanak svih komunista iz Kumana. Izašli su na kraj sela pored groblja. Na sastanku je vladala radost i veliki optimizam vezani za veru u snage prve socijalističke zemlje. Umeo je o tome snažno da progovori Žarko Milankov. Međutim, moralo se misliti na sopstvenu situaciju. Dogovoreno je da se svi poznati komunisti pričuvaju i da pronađu sebi tajne stanove.

Nemci su zbilja već u toku naredne noći počeli hapsiti. Spisak komunista i levičara dobili su od izdajnika Lazara Mečkića — Tute i Kristifora Veselinova. Uhapsili su trideset osam ljudi, ali su samo trojica od njih bili članovi Partije. Kumančani

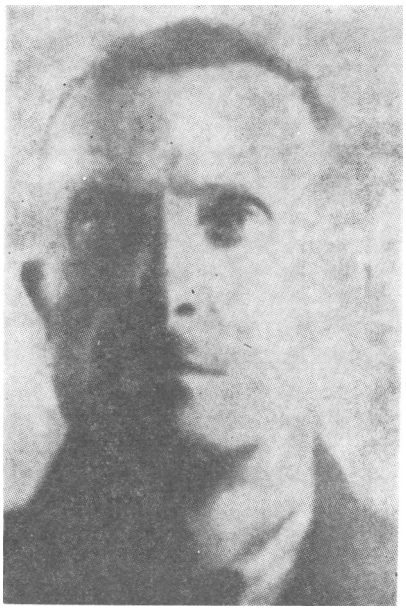

ŽARKO MILANKOV, KOMANDANT KUMANACKOG ODREDA

su tako sačuvali svoj kadar i bili u stanju da formiraju partizanski odred čim je primljen takav poziv.

Sedamnaest boraca bilo je okupljeno u privremenom logoru. To je bila njiva zasejana kukuruzom u blizini Melenačkog ostrva. U tom logoru su već više dana boravili stari komunisti Žarko Milankov, Lazar Brančić, Stevan Petrovič, Rada Aćimov, Slavko Stančić, Dobrivoje Gladić, Sredoje Stanisavljev, Veselin Nemešev i Velja Ubavić. Svi su se oni nalazili na Tutinom spisku, povukli su se zato u atar i organizovali zajednički ilegalni boravak. Zatim su u ovaj logor došli novi borci: Sava Aćimov, Milanko Bogdanov, Milan Brusin, Omer Vuletaš, Toša Gladić, Hranislav Mirkov, Rada Odadžić — Blažić, Svetozar Popov Slezjak i Dušan Stojanov. Osim starijih komunista bilo je i sedam skojevaca. Time je prva grupa ilegalaca bila znatno podmlađena.

Partijsku organizaciju u Kumanu tada je vodio kovač i iskusan radnički borac Maksa Kovačev, a Sreski komitet Milan Stančić, učitelj, Kumančanin, ali sa službom u Melencima, što je bilo od dvostruke koristi za njegovu složenu dužnost organizatora i koordinatora ustaničkih snaga u ovom srezu.

Njih dvojica došli su u logor odreda zajedno sa Danilom Grujićem, komandantom Štaba partizanskih odreda Vojvodine.

Bio je već dvadeset prvi juli. U logoru odreda bilo je svečano. Pred komandantom Štaba partizanskih odreda Vojvodine bilo je postrojeno sedamnaest boraca Kumanačkog odreda i polagalo svečanu zakletvu. Bila je to valjda prva zakletva jednog partizanskog odreda na banatskoj ravnici. U stroju su se nalazili stari borci i poznati komunisti, oni mlađi i najmlađi, tek skojevci, sa malo oružja ali sa snažnom voljom da se bore za slobodu a sa njom i za bolju budućnost u kojoj neće biti diktature manjine nad većinom, u kojoj će većina odlučivati o svojoj sutrašnjici.

Danilo Grujić saopštio je sastav Štaba Kumanačkog partizanskog odreda. Dužnost koman-

danta pripala je Žarku Milankovu, a dužnost komesara njegovom starom drugu i članu Partije još od dvadeset sedme godine, Sredoju Stanisavljevu. Za zamenika komesara određen je Dobrivoj Gladić, komunista sa istim partijskim stažom kakav je imao i komesar. Velja Ubavić je primio dužnost zamenika komandanta, a bio je i najmlađi među članovima ovoga štaba.

U vremenu o kome je reč već je bio organizovan Aleksandrovačko-karađorđevački odred. Ovaj odred formirao je Danilo Grujić. Na njegov predlog Aleksandrovčani su bili spremni da ustupe Kumanačkom odredu deo naoružanja sakupljenog kroz brojne akcije. Jer, prilikom formiranja, odred je raspolagao sa svega jednim pištoljem i tri bombe.

Na put za Aleksandrovo krenuli su komesar odreda Sredoje Stanisavljev, borac Boža Stojanov i član Mesnog komiteta Partije Boža Titin. Oni su putovali poljem, legalno, kao seljaci koji prevoze žito. U Aleksandrovu su se sastali sa Milom Stanisavljevim i komesarom Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda Milojkom Filipčević — Fićom. Zajedno su otišli do njive na kojoj je u đubretu bilo sakriveno oružje. Tamo je bilo dobro upakovano sedamnaest pušaka »francuskinja« i jedna »mauzerka«, zatim deset bombi i hiljaduosamsto metaka. Iako je bilo tu i starih, teško upotrebljivih pušaka, moglo se izabrati više od desetak dobrih. Oružje je stavljeno u kola, a preko njega je naslagano snoplje pšenice.

Narednog dana borci Kumanačkog odreda bili su znatno bolje naoružani.

Malo je bilo Kumančana koji u tim danima barem na neki način nisu bili angažovani oko boraca, bilo onih u samom odredu, bilo na njihovom snabdevanju, bilo onih u vojnim desetinama, udarnim i diverzantskim grupama, u partijskoj ili skojevskoj organizaciji. Ko zna koliko je domaćica spremalo hranu, a koliko je onih koji su je kolima još vruću donosili borcima direktno u logor odreda. Ovde kao da nije mnogo važila konspiracija: gotovo celo

selo je znalo za odred a veliki broj ljudi i tačno na kojoj je njivi njegov logor.

Maksa Kovačev je stizao svuda, i u logor odreda i na brojne sastanke ćelija i aktiva u samom selu. Svojom čvrstinom davao je postojanost organizacijama. Sam je organizovao sanitetske kurseve i vršio stručnu obuku sa devojkama spremajući ih za bolničarke. Desna ruka Makse Kovačeva bio je Ljubomir Colić. Bio je to već iskusan član Partije, poletan i spreman da povuče tamo gde se povući moralo. Njegova kuća postala je glavna baza za sve potrebe odreda. Maksa i Ljuba uspostavili su već od početka saradnju sa lekarom Rankom Petrovičem i od njega dobili prve lekove i materijal za priručnu odredsku apoteku.

Svoju prvu akciju Kumanački odred, vojne desetine i udarne grupe izvršili su jedinstveno, u noći, dvadesetprvog jula. Za akciju se saznalo već rano izjutra. U selu se nije čula ni jedna vršalica. Policiji su stizale vesti jedna za drugom da su nestali transmisioni kaiševi sa jedanaest vršalica.

Akcija na skidanju kaiševa uspešno je izvedena, ali je bilo teško uništiti, ili skloniti na sigurno mesto tolike količine debele kože. Nađeno je privremeno rešenje: mnogi kaiševi uvučeni su pod mostove, u kanalizaciju. Bilo je to privremeno sklonište dok se ne nađe bolje rešenje. Međutim, glavno je bilo onemogućiti vršalice da rade svoj posao. Akcija je morala da odjekne, jer je o njoj brujalo selom.

Odjeknula je ona, pre svega, kod onih kojih se najviše ticala. U tim danima sreski načelnik u Bečejskom srezu bio je ambiciozni ali šeprtljivi Kornelijus Lelijer. U svojoj ratnoj karijeri nije dalje napredovao, a postigao je čin kapetana. Međutim, uvek je želeo da igra važnu ulogu, da bude nekakav vojskovođa, i da se na neki način nađe tamo gde su već bili partizani. Kornelijus Lelijer vodio je jedinice policajaca i Manšaftovaca, razvijao ih u streljačke strojeve, krstario poljima, ali je pravih bojeva malo vodio. Kao da je želeo igru olovnih vojnika.

Tako je i na vest o drskom skidanju kaiševa sa vršalica požurio u Kumane. Doveo je sve svoje policijske snage koje je kao sreski načelnik imao u Novom Bečeju i Vranjevu. Izvršio je jednu od prvih blokada Kumana i započeo pretres, preteći svima i svakome ako se kaiševi ne pronađu. Ipak, u toj akciji imao je i uspeha. Pronađeno je pod mostovima prvog dana pet i drugog dana još tri kaiša. Tada je Kornelijus Lelijer naredio zbor Kumančana i održao im preteći govor, poručujući im da se gorko varaju kad kažu da će se vršati kad Rusi dođu, jer je, kako je to posebno naglasio, sa Rusijom već gotovo.

Odred na Melenačkom ostrvu

Melenčani su kao i Kumančani bili na vreme obavešteni o predstojećim hapšenjima dvadesetdrugog juna. U vreme kada su Nemci izvršili prepad na selo i tražili ljude koje im je ljotićevac Žarko Vidić uneo u spisak kao komuniste, Bora Mikin je već bio sklonio svoje drugove u atar. Uhapšeno je stoga svega trinaest ljudi, a od članova Partije u ruke policije pao je samo otac Emila Kevrešana, Slavko, koji je već bio u poodmaklim godinama. Tako su Melenački komunisti uspešno izbegli još jedno veliko hapšenje. Prvi put je to bilo u provali tridesetšeste godine, kada je valjda samo melenačka partijska organizacija ostala neprovaljena, ako se računaju one značajnije provale.

Već tada, u junu mesecu, melenački komunisti su se povlačili duboko u polje. Tamo, na granici melenačkog i kumanačkog atara, u špicu prema Novom Bečeju, nalaze se prostrane baruštine obrasle trskom. Usred tog barskog terena podiže se uzvišeniji plato na kome se moglo orati i sejati. Taj plato bio je zaštićen dubokim i širokim kanalom koji se oko njega obavijao u zatvorenom krugu. Na

plato se moglo preći čamcem, ili preko nekog improvizovanog mostića što su ga podizali vlasnici tih salaša podignutih na tom uzvišenju. Okolo je carevala bara sa pijavicama, žabama, komarcima i divljim patkama. Tako je plato izgledao kao neko ostrvo, pa je i postao poznat pod nazivom Melenačko ostrvo.

Toga leta Melenačko ostrvo plivalo je u još jednom »moru«. Bilo je to »more« kukuruza.

Kukuruz je biljka visoka preko dva metra. Zasađen u paralelnim redovima razmaknutim međusobno jedva pola metra, iznikao jedan do drugoga sa svojim dugim pljosnatim i gusto poredanim listovima, činio je pravi čestar u kome je teško bilo pronaće onoga koji bi se tu sakrio. Za banatske partizane i

MELENAČKO OSTRVO, LOGOR SEVERO-BANATSKIH PARTIZANA

ilegalce bila je to prava šuma u kojoj su oni bili gospodari.

Nažalost, ipak to nije bila šuma. Vek jedne vegetacije iznosi nešto oko šest meseci, a u svom visokom uzrastu manje od četiri meseca. To su juli, avgust, septembar i oktobar. Kukuruz tada sazri, mora da se skine sa polja ili se osušele stabljike lome, lišće uvene i to više nije visoki i gusti čestar, već nisko grmlje, jedva dovoljno i za zeca da se sakrije i zaštiti. A kada se kukuruz sasvim skine i njive uzoru, pukne ta banatska ravnica kao površina mora, i čovek, ako mu to treba, nema drugog skloništa osim usamljenog salaša ili zemljanog bunkera, ukopanog u oranicu, sa podzemnim vodama odozdo i izdajničkim tragovima po blatu ili snegu, odozgo. To su poznate ratne banatske ćudi. Leto je, dakle, ovde moglo biti partizansko, ali kasna jesen, zima i proleće?

Tog, prvog ratnog proleća, Melenčani, Kumančani i Bečejci kao da su se dogovorili: u trouglu u kome se sučeljavaju njihovi atari, na domaku Melenačkog ostrva, posejali su najveći deo njiva kukuruzom. Tako je to došlo po plodoredu. Prošle godine pšenica, ove — kukuruz. Krajem jula široko oko Ostrva prostirala se bujna, zelena kukuruzna šuma, još ne resala, ali već dovoljno visoka da se u njoj moglo skriveno kretati i zakloniti u slučaju potere. Presecali su je samo izukrštani prašnjavi kolski putevi, a nadvisivali tu i tamo stari đermovi visokih rašalja i dugih vagana o koje su visili s jedne strane potežak kamen, a s druge drvena kanta, zakopčana na drveni lakat, okovan i spojen sa nekoliko gvozdenih karika. Sami bunari se izdaleka nisu mogli videti isto kao ni korita u kojima je stoka napajana. Ali, uz svaki đeram oni su bili tu.

Tako je Melenačko ostrvo nudilo prvim borcima ovoga kraja, pre svega onima iz Melenaca, dosta bezbedno logorište, iz koga se moglo osmatrati i sa koga se moglo brzo povući i zaroniti u kukuruzno more. Za njih ono nije bilo nepoznanica. Pozna-

vali su svaki puteljak, svaki đeram ili salaš, gotovo svaku njivu.

Ovde na Ostrvu najpre su se našli Bora Mikin, Aca Barnić, Vujica Vujanov, Milivoj Stankov, Zdravko Mirosavljev i Paja Lončarski. Pristizali su i drugi, izbegavši hapšenje.

Posle savetovanja u Petrovgradu, Bora Mikin i Emil Kevrešan bili su spremni da sprovedu odluke oko formiranja partizanskog odreda. U ime Sreskog partizanskog štaba taj zadatak je neposredno pripao Bori Mikinu.

Bora Mikin nije ostavio u logoru odreda sve članove Partije, pa ni one koji su bili provaljeni. Smatrao je sasvim opravdano da je pogrešno izvući iz sela sve organizatore jer je odred mogao da opstane i da se dalje razvija samo ako je čvrsto povezan sa selom i njegovim ljudima. Ustanak je, ustvari, bio tako i zamišljen. Odred je samo borbeno jezgro, a glavnu snagu treba da čine vojne desetine, udarne i diverzantske grupe, zatim široke organizacije ljudi, žena, posebno omladine, koje rade i deluju pod rukovodstvom partijske ćelije i aktiva SKOJ-a. Brojno stanje odreda treba da zavisi od razvoja situacije, posebno od naoružanja. Akcije se i u početku mogu široko postaviti uz učešće velikog broja ljudi, koji se posle akcije vraćaju kućama i rade dalje svoj poljski posao.

Stoga je pored ostalih kao ilegalac u selo vraćen Milivoj Stankov — Zika, koji je poznavao dobro seoske sokake i mnoge ljude, znao da im se obraća i da ih povede na zadatak. Njemu je poverena odgovorna dužnost sekretara Mesnog komiteta Partije.

U stroju Melenačkog partizanskog odreda stajali su Bora Mikin — Marko, kome je zaslužno pripala čast prvog borca i komandanta odreda, zatim Emil Kevrešan — Baca, politički rukovodilac i komesar odreda, Vujica Vujanov — Kreca, Aca Barnić — Duša, Zdravko Mirosavljev — Lala, Milan Jova-

Lončarski, Nedeljko Žarkov — Đurin, Milivoj Protić Apaš, Aca Rus i Cveta Jovanov. Dakle trinaest boraca, računajući tu komandanta i komesara.

U tom času, kada je odred stajao u stroju, sa oružjem se stajalo dosta skromno. U rukama boraca nalazilo se samo jedan karabin, zatim dve lovačke puške, četiri bombe, tri pištolja i dve nagazne mine, što su ih negde na putu bili postavili jugoslovenski vojnici pre nego što su pali u ropstvo.

Nekim borcima se učinilo da se sa takvim naoružanjem nije moglo mnogo postići, pa su postavljali sumnjičava pitanja. Emil Kevrešan je pozvao u pomoć Lenjina koji je svojevremeno dao uputstva oktobarskim borcima o formiranju odreda i poručio im da se za oružje odreda mogu smatrati puška, revolver, bomba, nož, bokser, batina, krpe sa petrolejom za podmetanje požara, uže ili lestvice i tako dalje, ali da je u svemu najvažnije da odred stupi neodložno u akciju i da se u njoj stalno nalazi, jer će tada i pitanje oružja biti rešeno.

Ravnajući se prema Lenjinovom uputstvu, već sutradan ojačana patrola Melenačkog odreda je stupila u akciju i došla do nove puške. U Kumanačkom ataru borci su sačekali seoskog stražara Valnera. Nisu ga ubili, porazgovarali su s njim, ali oružje i municiju su mu oduzeli.

Vainer se vratio u selo. Nastala je uzbuna. Kornelijus Lelijer je kipteo od besa. Opet se pojavila «•banda« na njegovom terenu, razoružala njegovog čoveka. Naredio je pretragu. Dve grupe njegovih policajaca prokrstarili su njivama u rejonu gde je Vainer bio razoružan. Partizani su, međutim, bili dovoljno oprezni i izmakli su se daleko od tog mesta. Lelijer je pozvao vod vojnika u pomoć. Sada se išlo organizovanije pod komandom poručnika Rihtera. Vojnici i policajci postrojeni u streljačke strojeve »-češljali« su kukuruzna polja. Ali, u češlju se niko nije našao. Tada je Lelijer sam izašao na teren, doveo nova pojačanja, proširio zonu pretraživanja, ali od

partizana nije bilo ni traga. A Vainer je pričao da ih je bio veliki broj.

Lelijer je tada rešio da prekine niti snabdevanja koje su tekle od sela do partizana. Postavio je straže na svim izlazima Melenaca i Kumana i naredio kontrolu i pretres svih koji su odlazili ili su se vraćali iz polja. Kad ni to nije imalo uspeha, naredio je zamenu legitimacija. Ali, uporedo su radile i partizanske »općine« i svi ilegalci i borci bili su snabdeveni »ispravnim« legitimacijama. Snabdevanje boraca odreda nije bilo prekinuto.

Oba odreda, Kumanački i Melenački, uspostavili su tešnje odnose i stalne veze isto kao i sa komandantom Okružnog štaba Žarkom Turinskim. Uređeni su logori. Melenčani su ostali na Melenačkom ostrvu, a Kumančani u potesu koji se nije odatle nalazio daleko. U logorima je bilo veselo. Partizani su znali za svaki pokret neprijatelja i za njegove namere. Zato su se osećali bezbednim. Održavali su političke časove, čitali knjige, izvodili vojnu obuku. I pevali su. Tada je na Melenačkom ostrvu u centru pažnje bio Bora Mikin. Pevao je lepo, pričao šale, unosio raspoloženje među svoje drugove.

Preko dana, rojevi komaraca napadali su borce, i tu nije bilo nikakve odbrane. Prostrane bare i močvare bile su njihov raj. Ali, to nije bio ozbiljan neprijatelj. Snabdevanje iz sela bilo je redovno.

Tih dana u Odred je došao i Draga Žarkov, ali su ga uskoro Nemci iznenadili i zarobili. Drago se držao hrabro. O svojim drugovima i o Melenačkom ostrvu nije policiji rekao ništa. Ipak, među prvima je bio izveden na streljanje.

A tada je trebalo izvršiti krupnu akciju. Bilo je predviđeno da napad izvrše jednovremeno oba odreda, i Melenački i Kumanački. To bi svakako unelo veću zabunu kod neprijatelja i razdvojilo njegove snage. Jer, cilj napada bile su nemačke ustanove u Melencima i Kumanu, policijske stanice i opštinske uprave. Njihovom likvidacijom oba sela bi

ustvari bila oslobođena, što bi dalo podstreka za akcije širih razmera.

Plan za ovu akciju sačinio je Okružni partizanski štab, a glavni koordinator za njeno izvođenje bio je Ivan Vijoglavin. U logor Melenačkog odreda sa njim su došli i sekretari sreskog komiteta i partijske ćelije Milan Stančić — Uča i Milivoj Stankov — Zika. Jer, u akciji su trebale učestvovati i odabrane vojne desetine, udarne i diverzantske grupe. Vijoglavin i Uča, zajedno sa Maksom Kovačevim, posetili su i logor Kumanačkog odreda.

Sve je išlo po planu. U noći dvadesetsedmog jula, u Kumanu i Melencima nije se spavalo. Gotovo svi stanovnici su bili spremni za ovu akciju, a na odabranim pozicijama čekali su pripadnici vojnih desetina i udarnih grupa. Čekalo se samo da na svoju poziciju stignu i borci odreda, i da tačno u ponoć počne odlučujući napad.

Bila je to prva krupna akcija. Razumljivo je da je bilo i treme i nestrpljenja. Kumanački borci su se uspešno približili selu i već u dvadesettri časa našli na pruzi kod same železničke stanice. Tu su bile postavljene nemačke straže. Trebalo se neopaženo, pod zaštitom mraka, između njih provući kako bi se izvršio iznenadni prepad. Jer, ovde se moralo pre svega računati na iznenađenje, pošto su policajci bili dobro naoružani.

U želji da se brzo prebaci preko kolovoza, borac Slavko Stančić se spotakao o šinu, pao i puška je opalila! Da li je to bilo presudno za celu ovu akciju i za mnoge kasnije događaje? Nemačke straže su napravile uzbunu i otvorile vatru. Borci su bili otkriveni i samo uz borbu mogli su prema svome cilju. Od iznenađenja kao glavnog oružja nije više bilo ništa.

Naređeno je povlačenje.

Melenčani su, međutim, bili bolje sreće. Pred borcima su bila dva objekta koja je trebalo na-

pasti: stara žandarmerijska kasarna sa policijom i školska zgrada. U ovoj drugoj nalazila se stalna posada Dojče Manšafta.

Bora Mikin je formirao dve udarne grupe, ojačane borcima iz sela. Imao je na raspoloženju četrdeset ljudi za neposredan napad. Jednom grupom sam je rukovodio, a drugom Milan Jovanović — Njerš.

Istovremeno, u akciji su se nalazile udarne grupe sa dvojakim zadatkom. Prve, da razoružaju straže i onesposobe sve vršalice, a druge da uoči napada preseku sve telefonske veze koje su vodile iz Melenaca i Kumana.

Ipak, pre napada Borinih udarnih grupa i sečenja telefonskih veza predviđenih u određeno vreme, došlo je do jednog telefonskog razgovora koji je uzbunio i melenačku policiju. Čim je došlo do puškaranja na kumanačkoj železničkoj stanici, kumanačka policija pozvala je u pomoć policijsku stanicu u Melencima. Tako ni napad Melenčana nije zatekao garnizon na spavanju. Napad je ipak izveden.

Borbena grupa Bore Mikina prišla je školskoj zgradi. Ubačene su prve bombe kroz prozore. Dok su prostorije još bile ispunjene dimom, borci su se već našli u njima. Na podu je ležao jedan mrtav Nemac, a četiri njegova druga, obamrla od straha, razoružana su i zarobljena. Zaplenjeno je pet pušaka, municija, nekoliko pištolja i oprema.

Za to vreme Jovanović je pokušavao da dopre do položaja policije ispred žandarmerijske kasarne. Vođena je borba iz neposredne blizine. Policajci su na vreme zauzeli dobre zaklone i sada ih je bilo teško potisnuti. Ništa se nije moglo ni sa jedinstvenim snagama obeju borbenih grupa.

Bora Mikin naredio je povlačenje.

Dok su se vodile borbe u Melencima, udarne grupe su neometano kidale veze koje su vo-

dile od sela prema Elemiru, Tordi i Tarašu. Isečene su sve žice, a mnoge bandere izvaljene.

Kornelijus Lelijer bio je bespomoćan. Obišao je Kumane, obišao Melence. Ostali su samo tragovi borbi i dva njegova čoveka mrtva. Nije mu preostalo ništa drugo nego da zatraži iz Petrovgrada pojačanje. Stavljen mu je na raspolaganje kombinovani odred vojske i policije. To je istovremeno značilo i pravu uzbunu u Petrovgradu. Već sutradan održano je vojno savetovanje u zgradi Krajskomandature. Pripremljena je krupna protivakcija u kojoj su trebale biti angažovane sve snage iz grada i svih okolnih sela, zajedno sa snagama kojima je u Novom Bečeju raspolagao Lelijer. Plan pretresa obuhvatio je prostrano polje na kome su se nalazili logori oba odreda. Udarnu snagu ove akcije činila su dva bataljona iz sastava specijalne poterne jedinice koja je iz Srbije bila upućena u Banat.

Oba odreda su ostala na oprezu. Nadali su se protivakciji neprijatelja i bili spremni da veštim manevrisanjem izbegnu sudar sa njegovim jačim snagama. Logori su bili podignuti, tragovi uništeni, a glavna pažnja je bila usmerena na to da se dozna kojim pravcima se kreću strojevi gonitelja. Taj zadatak je uspešno izvršila obaveštajna služba koju su sačinjavali aktivisti u selima. Odred je mogao tako da izbegne zonu pretraživanja i da se svaki put nađe izvan dohvata nemačkih strojeva.

Na švapskom »češlju« opet nije bilo ništa »iščešljano«.

Lelijer je dobio nova stalna pojačanja. Dobio je dvestotinepedeset novih pušaka, i naoružao toliko novih ljudi. Međutim, glavnu snagu ovog pojačanja činio je vod pripadnika Vermahta koji se pod komandom poručnika Buholca učvrstio u Melencima. Zadatak ovog voda bio je da svakodnevno patrolira između Melenaca i Kumana i da stupi u akciju na prvu obavest o pojavi partizana.

Uprkos svih napora Kornelijusa Lelijera i njegovih pretpostavljenih u Petrovgradu, pojačani

garnizoni, »češljanje« terena, umnožene straže i postavljene zasede nisu sprečile partizane u njihovim akcijama i Melenački i Kumanački odredi ostali su čvrsto gospodari u svojim atarima, dobro obaveštavani i dobro snabdeveni svim onim što im je bilo potrebno. Međutim, grupisanje jačih snaga po garnizonima, vršljanje nemačkih strojeva po poljima, dali su sa svoje strane podstrek da se oba odreda ujedine i da se na taj način obrazuje snažnija partizanska jedinica, sposobna da se u slučaju potrebe sukobi i sa većim grupacijama policije ili vojske.

Novi odred je sada već imao preko pedeset boraca. Nedeljko Barnić — Žarki i braća Mijatov, Zoran i Dragomir, mladići za koje je u to vreme bilo teško naći mesta u odredu »jer nema oružja« — kako su im drugovi svaki put objasnili, otišli su sami u zasedu, razoružali nemačke — poljske stražare i sa oružjem se pojavili u logoru odreda. Sada više nije bilo razloga da se odbiju.

Od Melenčana u međuvremenu su zauzeli svoje mesto u redovima odreda Branko Jevremov, Slobodan Stojšin, Dragomir Rac, Živa Lončarski, Žarko Adamov, Radovan Kuručev, Žarko Boškov — Čada i Milivoj Mijatov — Lojče. Milivoj Stankov — Zika nalazio se podjednako i u logoru odreda i u Melencima jer je tako nalagala njegova dužnost sekretara mesne partijske ćelije.

Melenčani su tada već imali u svom naoružanju puškomitraljez, a pored njega još i šesnaest pušaka. Bilo je tu i nekoliko pištolja i bombi. Po tome, oni su bili ispred Kumančana, tim pre što njihov odred nije još uspeo da se domogne puškomitraljeza.

U međuvremenu je i Kumanački odred brojno porastao. U partizane je došla Dobrinka Stančić, prva žena partizanski borac u novobečejskom srezu. U redovima odreda bili su i Svetozar Popov — Šleznjak, Boža Stojanov — Punga, Ivan Boberić — Miloš, Slavko Boberić, Borivoj Brančić, Milan Đuričin i Vesa Lupurov.

Posle Dobrinke Stančić u odred je primljena kao borac i Melenčanka Marija Stankov.

Upravo tih dana pred spajanje oba odreda, borci Kumanačkog odreda imali su retku priliku da se obračunaju sa Franoom Rajtom. Zajedno sa poručnikom tajne vojne policije Pankerom, Rajt je došao na savetovanje sa Lelijerom **u** Novi Bečej. Dogovaralo se o taktici borbe protiv partizana. Rajt i Panker seli su **u** automobil i krenuli za Melence. Izabrali su najkraći put, preko polja. Upravo na tom putu bila je postavljena zaseda Kumanačkog odreda. Onako, ako što naiđe. Obe strane su bile iznenađene, ali su se brzo snašle. Partizani su otvorili vatru na automobil, a Rajtov šofer je dao gas i izmakao ubitačnim mecima. U Petrovgrad su dovezli izbušeno vozilo, ali Rajtu i Pankeru ništa se nije dogodilo.

Sutradan, tridesetprvog jula, u dvorištu sudske zgrade u Petrovgradu, na kamione je utovareno devedeset zatvorenika. Ova velika zgrada na Begeju, sazidana u posebnom stilu, poslužila je kao prvi logor za pohapšene komuniste i druge narodne borce. Nemci su rešili da protiv partizana upotrebe jedno od najtežih oružja. Za svaku akciju ili za svakog ubijenog pripadnika policije, vojske ili nemačke narodnosne grupe, streljati pohvatane borce, aktiviste ili rođake partizanskih boraca ili ilegalaca. Za svaku akciju, za svakog čoveka! Hoće li to zaustaviti partizanske akcije? Nemci su se nadali da hoće. Svim silama i svim sredstvima mora se izvršiti naređenje Firera — »Banatu se mora osigurati mir i obrada plodnih oranica koje će dati hleb za nemačku vojsku«.

Još su Koča Kolarov, Ruža Sulman, Stojan Arsenov i Tiberije Aldan na zgarištu Bošnjakovog salaša pokazali da se ne boje smrti. Stajali su ponosito pred naperenim cevima. Klicali su slobodi. Ni u toj masi od gotovo sto ljudi nije bilo klecanja, nije tražena milost!

»Pucajte, ovo su komunističke grudi!« — snažno je uziknula ponosna devojka — borac. Bila je

to Sonja Marinković, organizator borbe i član Pokrajinskog komiteta Partije. Znala je ona da se u borbi mre. Umrla je među prvima, ali je bila uverena da će borci nastaviti borbu, padati, ali stalno tući neprijatelja sve do pobede. Ponosno su se držali skojevski rukovodioci Ratko Purešević i Miša Predić. I svi drugi. Njihova smrt bolno je odjeknula, nije demoralisala, postala je podstrek. Klin se klinom izbija! Samo su kolebljivci našli povoda da se povuku, da odstupe. A bez kolebljivaca je u teškim momentima bolje nego sa njima.

Početkom avgusta borci oba odreda našli su se na Melenačkom ostrvu. Svakako da je već jedinstveno organizovana akcija na policijske stanice u Melencima i Kumanima bio prvi korak u stvaranju jedinstva. Neuspeh Kumančana, njihovo dosta slabo naoružanje, manja pokretljivost i aktivnost izazvala je kod Melenčana rezervisanost. To je svakako dolazilo i od shvatanja i gledanja dvaju komandanata, Milankova i Mikina. Žarko Milankov je bio stariji, uz to političar, a Bora Mikin, mlađi, vojnički bolje pripremljen.

Na Melenačko ostrvo došao je Žarko Turinski — Arsa, komandant Okružnog štaba. Želeo je da sam formira do tada najjači odred u svom okrugu. Pored toga, za Pokrajinski komitet i Stab, kao i za okružna rukovodstva, ovaj odred je imao da postane značajan oslonac i baza za dalje razvijanje partizanskih snaga i planiranje krupnijih borbenih akcija, tim pre, što više nije bilo Petrovgradskog odreda.

Turinski je podelio Odred u dva voda sa po dve desetine. Imenovao je novi Stab. Dužnost komandanta sa pravom je pripala dinamičnijem Bori Mikinu. Dužnost komesara ostala je Žarku Milankovu.

I ostale dve važne funkcije u štabu odreda podeljene su ravnopravno. Dužnost zamenika komesara odreda, a to znači partijskog sekretara, pripala je Emilu Kevrešanu — Baci, komesaru Mele-

načkog odreda, a dužnost zamenika komandanta Velji Ubaviću, zameniku komandanta Kumanačkog odreda.

Upravo tih dana u logor na Melenačkom ostrvu bilo je dopremljeno novo oružje. Bila su to dva puškomitraljeza i dvadeset bombi. Time je Melenačko-kumanački odred postao ne samo brojno jaka partizanska jedinica već i značajna udarna snaga sa automatskim naoružanjem. To je bio momenat koji je od Melenačkog ostrva stvorio pravo utvrđeno partizansko gnezdo, koga je i Lelijer u svojim akcijama mudro zaobilazio.

Nove puškomitraljeze pripremili su za odred aktivisti Novog Bečeja i Vranjeva.

Melenačko-kumanački odred imao je svoju partijsku organizaciju i dosta brojan aktiv SKOJ-a. Obe organizacije i dalje su bile tesno povezane sa mesnim partijskim i skojevskim organizacijama u Melencima i Kumanu, ali i sa Sreskim komitetima. U tome su najuže sarađivali Emil Kevrešan i Milan Stančić, zamenik komesara odreda i sekretar Sreskog komiteta Partije. Jedno od najvažnijih pitanja bilo je da se očuvaju i dalje razvijaju čvrste veze odreda sa okolnim selima, da se osiguraju linije snabdevanja, da obaveštajna mreža postane još efikasnija. U sakupljanju obaveštenja o namerama protivnika, Melenčani su uspostavili vezu sa Andreasom Poljakom, Švabom koji je mrzeo fašizam i bio spreman da pomogne ljudima koji su se protiv njega borili. Mobilisali su ga kao i mnoge druge u policiju, pitao je Boru Mikina šta da radi, pa je dogovoreno da ostane na službi, a da održava redovnu vezu sa partizanima. Tako je Poljak postao obaveštajac partizanima.

I u snabdevanju i u mreži obaveštavanja za odred su bili od velike koristi ljudi sa salaša, posebno oni koji su bili na Ostrvu ili njegovoj blizini. Svaki od tih salaša postao je partizansko uporište. Takvi su bili salaši Mladena Babina, Ivana Popova,

Dragoljuba Markova, Ivana Radina, Danice Vlajkov, Marinka Markova, Radivoja Kuručeva samo u melenačkom delu atara. A takvih je bilo i sa kumanačke strane. Tako su ti salaši poslužili ne samo kao isturene predstraže nego i kao značajni izvori za snabdevanje, kao kurirski punktovi i veza između naroda i njegovih boraca.

Tih prvih dana posle formiranja, Melenačko-kumanački odred okrenuo se unutrašnjim problemima. Organizovan je politički rad, držani su časovi, čitani partijski i drugi materijali, slušane radio vesti. Pod rukovodstvom studenta borca Slobodana Stojšina pripreman je i štampan list »Partizan«. Najpre je rađen u jednom primerku, rukom, a ubrzo je nabavljena i pisaća mašina. List je donosio vesti, crtice i šale.

Tih dana u odred je došao iz Kumana Ivan Knežić — Coto. Sredinom avgusta pobegao je sa grupom robijaša iz kaznione u Sremskoj Mitrovici. Tamo je drugovao sa Jovanom Veselinovim i od njega slušao o revolucionarnim tradicijama Kumana. I kada se izgubio od glavne kolone, krenuo je pravo u Kumane. Drugovi su ga primili i otpremili u logor odreda. Knežić je bio inženjer i sada je preuzeo na sebe dužnost da obuči grupu boraca za diverzantske akcije.

Bora Mikin i Velja Ubavić koristili su svaku mogućnost za vojnu obuku.

Melenačko-kumanački odred bio je spreman za nove akcije.

Dragutinovački odred

Organizator Dragutinovačkog partizanskog odreda bio je Miloš Popov — Klim. Sa svojih dvadesetsedam godina bio je zreo čovek, a u svojoj partijskoj organizaciji imao je većinom starije komuniste

i ljude. Klim je delovao u periodu u kome je neposredno pripremljena revolucija, organizovana i započeta narodnooslobodilačka borba, u tom periodu Klim se istakao i stariji su ga postavili na čelo.

Tada su na malom prostoru bila dva sela — Dragutinovo i Beodra. Oba su imala svoj poseban istorijski razvitak, ali su se stalno približavala jedno drugom. U ratnim danima njihove akcije bile su jedinstveno organizovane i ujedinjene, a posle pobede izraslo je tu jedinstveno selo nazvano u čast Miloša Popova Klima — Miloševo.

Zato, kada se kaže Dragutinovački odred, valja misliti i na beodranske borce.

Uoči dvadesetdrugog juna Klim je dobio poruku iz Kikinde da se sprema hapšenje komunista. Sazvao je sastanak u Akačkim vinogradima. Došli su

MILOŠ POPOV KLIM, KOMESAR DRAGÜTINOVACKOG ODREDA

svi članovi Partije. Klim je savetovao opreznost, pa je odlučeno da u vinogradima ostanu oni drugovi koji su u selu bili poznati kao komunisti. Da ostanu dok hapšenje ne prođe, a posle već prema situaciji. Milošev savet i odluku ćelije nisu svi komunisti poštovali. Tako su neki drugovi pali u ruke Nemcima. Bilo ih je petorica. To je bio prvi i jedan od retkih neuspeha Miloša Popova — Klima.

Sa Klimom su u vinogradima ostali Laza Pajić, Veselin Popov — Selika, Slavko Radnović — Bracika, Arkadije Popov — Atoja. Među njima je najmlađi bio Arkadije Popov, ustvari on je imao tek dvadeset godina, a bio je već član Partije. Našao se gotovo sam u životu i u svom siromaštvu privio se uz Klima i postao mu kao brat. U njegovoj kući je i živeo i sa Klimom radio .

Posle junskog hapšenja Klim se vratio u sela i radio na reorganizaciji ćelije. Ranije su bile dve, u svakom selu po jedna, sada je Klim formirao samo jednu i odredio Bogdana Bešlina za njenog sekretara. Određena su dva stalna kurira prema logoru ilegalaca. Bili su to Blagoje Popov i Dobrivoj Popov. Blagoje je kao prvi svoj zadatak imao da iznese sakupljeno oružje iz Beodre do Aračkih vinograda. Bilo je tu pet pušaka i tri bombe.

Odred je formiran sredinom jula, dakle u isto vreme kada i druga dva odreda u srezu, Melenački i Kumanački. Ustvari, radilo se o jedinstvenoj akciji jednog Sreskog partizanskog štaba, s tim što je ovde odluku o formiranju odreda sprovodio neposredno Klim.

Pored Klima, Atoje, Lazara Pajića, Veseli'na Popova, i Slavka Radnovića, koji su ostali na Akači u ilegalnosti, u logor partizana došli su Draga Stanaćev — Šulja, Damjan Bešlin — Dančika, Dragoljub Živančev — Neško, Sredoje Veskov — Breul, Vlada Dragomirov — Rema i Dušan Markokvić. Sve su to bili siromašni seljaci ili bezzemljaši osim Stanaćeva koji je bio mašinbravar i Dušana Markovića bivšeg podoficira u mornarici. Ni jedan od njih nije

bio član Partije ili SKOJ-a, ali su poslušali poziv komunista i izrazili spremnost da se sa njima bore protiv okupatora. Bili su sve to zreli ljudi, ali ne i stariji, uglavnom tu, oko trideset godina.

Iz Dragutinova je preneseno još oružja što su pripadnici vojnih desetina već ranije bili sakupili, pa je svaki od jedanaest boraca Dragutinovačkog odreda dobio po pušku, municiju, pištolj ili bombu. I po tome se ovaj odred razlikovao od drugih: imao je kompletno svje naoružanje već na dan svoga formiranja. Verovatno je i Klim primio toliko boraca koliko je imao pušaka.

Klim je prepustio mesto komandanta Lazaru Pajiću, deset godina starijem od sebe. Zajedno su trideset osme postali članovi Partije i sada su vodili odred. Klim je za sebe izabrao dužnost komesara, s tim što je sam preuzeo svu dalju brigu oko partijske organizacije u odredu i u selima. Ovde nije bilo zamenika komesara. Za razliku od toga, Laza Pajić je dobio svoga zamenika. Izbor je pao na mornaričkog pitomca Dušana Markovića.

Odred je odabrao za logor najpogodniju tablu kukuruza i utvrdio stražarska mesta. Svi osim komesara i komandanta, nisu imali pravo da napuštaju logor. Borci su tu radili politički, obučavali se vojnički, učili se disciplini.

Klim je težio da logor ostane u tajnosti, to je tražio od boraca ali i od kurira i drugih ljudi koji su bili sa njim u stalnoj vezi. Ovde se nije dolazilo kolima natovarenim hranom. Okolo je bilo naseljenih salaša pa se u logoru tražila tišina. Samo snabdevanje boraca hranom preuzeli su na sebe salašari sa Galada i Livada. Organizatori toga snabdevanja bili su: Milivoj Đukičin — Pokrajinski, Rada Đuričin, Milan Veskov, Milan Čolak i Ivan Popov. Svi su oni donosili hranu do određenih tačaka koje im je postavljao Klim. On ili Pajić su preuzimali hranu i odnosili je u logor. Dragutinovčani i Beodrani su znali za svoj partizanski odred, ali nisu znali gde se on ustvari nalazi.

U odred su došla još tri borca. Bili su to Ziva Lejić, Milan Trajilov i Dragoljub Pajić. Odred je sada brojao četrnaest boraca i to je bilo njegovo najveće brojno stanje.

Tri pripadnika Dojče Manšafta svakodnevno su iz sela dolazili na salaš Dude Pajića, tamo stražarili kod vršalice i uveče se vraćali nazad. Išli su letnjim putem, gotovo pored partizanskog logora, vozeći svoje bicikle. Taman da se naoružaju tri nova borca.

Postavljena je zaseda na samom putu, ujutru rano, dok je još rosa vlažila jedre široke kukuruzne listove i donosila onu poznatu letnju svežinu. Jožef Hibš i njegovi pratioci sanjivo i bezbrižno su okretali pedala svojih biciklova. Puške su im visile na leđima. Tri traga su ostajala na prašnjavom putu. Hibš je išao napred, ostala dvojica iza njega. Odjednom, pred njim su se stvorila dva partizana sa uperenim puškama. Hibš je pokušao da manevrom obiđe partizane i brzom vožnjom pobegne. Nije daleko oti-

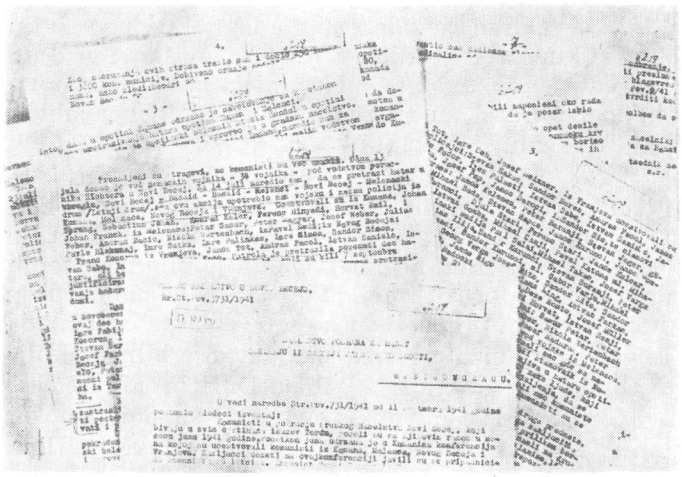

FAKSIMIL IZVEŠTAIA KORNELIJUSA LELIJERA O AKCIJAMA PARTIZANA JULA I AVGUSTA 1941.

šao. Sigurnim hicem oborio ga je u prašinu Lazar Pajić. Hibšovi pratioci valjali su se takođe u prašini, popadali su sa svojih biciklova od straha.

Pajić i njegovi drugovi uzeli su tri puške i svu municiju, ostavili dvojicu razoružanih policajaca da se pobrinu o mrtvom Hibšu i izgubili se u kukuruzu.

Partizani su očekivali sa pravom pretres ovog dela polja. Pohitali su u svoj logor, pokupili sve stvari, uništili tragove i prebacili se u Tomašvalu na njivu Lazara Pajića, koja se nalazila u blizini druma Bašaid — Kikinda.

Klim i Pajić se nisu prevarili. Pretres je organizovao lično Franc Rajt. Pozvao je u pomoć četu vojnika iz Kikinde, poveo svoje snage a Lelijeru naredio da pripremi sve svoje ljudstvo. Međutim, i ovoga puta pretraga je udarila u prazno. Rajt i Lelijer mogli su samo da pogađaju koliko to ustvari ima partizana, da li je to ista grupa ili ih je mnogo više. U svakom slučaju naokolo se govorilo da je partizana veoma mnogo.

Dragutinovački odred bio je na dosta isturenom položaju. Svoje veze održavao je sa Melenačkim i Kumanačkim odredom jer su sva tri odreda bila pod istom sreskom komandom. Međutim, iz svoga logora dragutinovački borci su mogli da uspostave veze i sa drugim odredima u ćelom okrugu. Odavde nije bilo daleko do Kikindskog i do Mokrinskog odreda na severoistoku, niti do Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda prema jugoistoku. Takve veze narednih dana bile su uspostavljene preko kurira Milivoja Đukičina, Age Popova, Kate Domparin, Borivoja Stanaćeva i Katice Đuričin. Te veze su značile za ovaj odred i određenu sigurnost i određenu orijentaciju.

Išto kao što je to činio Petrovgradski, a zatim Melenački i Kumanački odred, tako je i Dragutinovački odred organizovao paljenje najkrupnijih kamara žita u svom ataru. Formirane su dve udarne grupe boraca i već organizovanih meštana. U logoru

odreda pravljeni su zapaljivi zamotuljci ,od krpa, petroleuma i lako zapaljivih šibica. Pomoću ovakvih zamotuljaka žito je trebalo da se upali u toku same vršidbe. Za razliku od neposrednog paljenja, ovaj metod je dao polovične rezultate. Petroleum lako ispari, manju pojavu paljevine nije teško ugasiti. Rezultat cele akcije bio je paljevina velike kamare žita na jednom salašu nedaleko od sela. Ovde je vatra naglo buknula i više se nije mogla ugasiti dok sve nije izgorelo.

Odred je i dalje manevrisao ali je salaš Lazara Pajića ostao kao važna tačka u sklopu svih veza koje je odred imao. Tamo su često boravili Lazar i Klim, sačekujući kurire, poštu i druge pošiljke, otpremali preko njih svoje poruke. Nemci su rešili da pokušaju na tom salašu da ulove Pajića i Klima. Privukli su se jačim snagama i iznenada opkolili salaš. U klopci se zaista našao komandant partizanskog odreda Lazar Pajić.

Ah, već iskusnog i opreznog partizanskog komandanta nije bilo lako uhvatiti. Određujući svoj salaš za važan punkt veza i sastanaka, Pajić je izgradio i tajni izlaz za slučaj iznenadne blokade. Za ovu priliku jednostavno je iskoristio nizak otvor kroz koji se iz salaške štale izbacivalo đubre. Taj izlaz je bio sa obe strane zamaskiran i vodio je neposredno u visoki kukuruz. »Tunel« do kukuruza činila je velika loza bundeva koja je bujno izrasla na nađubrenom zemljištu.

Lazar Pajić je svoj »tunel« uspešno iskoristio i našao se brzo u kukuruznoj šumi koju je bolje poznavao od svojih protivnika. Zakasnela paljba njegovih gonilaca Više mu nije mogla naškoditi. Ozlojeđenim Nemcima nije preostalo ništa drugo do da salaš spale, a u selu pohapse odrasle ukućane Pajićevih. Poveli su ih kao svoje taoce i zapretili da će ih streljati na prvu partizansku akciju.

Dvadesetpetog avgusta Dragutinovački odred je ipak izvršio novu akciju. Prethodno planirana

diverzija na železnički most nije mogla biti izvedena. Svi napori da se dođe do detonatora za pripremljene mine bili su bezuspešni.

Ovde, na Tomašvali, ponovo su putem u blizini logora redovno prolazila tri seoska policajca. Dolazili su iz pravca Kikinde i istim putem se vraćali.

Postavljena je zaseda. Policajci su od straha popadali u prašinu sa svojih biciklova pre nego što su mogli skinuti remnike prebačene preko glave. Bih su zarobljeni i razoružani. Tri nove puške mogle su da zamene one starije kalibre za koje gotovo da i nije bilo više municije. Pajić i drugovi nisu imali nameru da streljaju razoružane Švabe. Uzeli su im oružje, pokušali da im savetuju da ne služe fašistima i nameravali da ih puste na slobodu. Ali, Švabe su zaključile da se partizani boje da ih likvidiraju, jer su znali da se u zatvorima nalaze njihove porodice. Zato su se ponašali drsko, čak pretile da će odmah iz Kikinde dovesti silnu vojsku i potamaniti sve partizane, pa i sve Srbe u Dragutinovu i Beodri.

Zbog ovakvog držanja partizani su se dogovorili da ih osude na smrt i streljaju. Presuda je odmah izvršena, a leševi odvučeni sa puta i pokopani. Uništeni su i drugi tragovi.

Nemci iz Kikinde dugo su tragali za svojim ljudima. Proglasili su ih nestalima, ali o njihovoj sudbini nisu ništa saznali. Partizani su ponovo promenili svoj logor.

To je bila poslednja samostalna akcija Dragutinovačkog partizanskog odreda, Ipak, odred je i tokom septembra ostao samostalna borbena jedinica i nije se još čitav mesec dana priključivao Melenaoko--kumanačkom odredu.

Polovinom septembra deo odreda je upućen u zajednički logor na Melenačkom ostrvu. To je bilo upravo u vreme kada je Pokrajinski komitet doneo važne odluke o daljem vođenju oružanih borbi u Banatu.

U starom logoru ostali su Klim i Pajić sa grupom boraca. Zeleli su da sve ostave u najboljem

redu na svom starom terenu. Održali su sastanke sa partijskom ćelijom, skojevskim aktivima, odborom za narodnu pomoć, konačno, i oni su spakovali celokupnu spremu odreda i uputili se prema Melenačkom ostrvu.

Tamo je u toku bilo stvaranje sjedinjenog severobanatskog partizanskog odreda.

Aleksandrovačko-karađorđevački odred

Jašatomićki srez zahvata severoistočni deo Banata. Za razliku od novobečejskog sreza ovde je između dva rata Partija postepeno ali sporije zauzimala političke pozicije.

U srezu je pored čistih nemačkih, mađarskih i rumunskih sela, bilo nekoliko starih srpskih, kao i onih novih, naseljenih kolonistima iz pasivnih krajeva, većinom dobrovoljci sa Soluna i drugih bojišta Prvog svetskog rata. Bili su to Ličani, Bosanci, Crnogorci, Hercegovci. Nikla su nova sela kao što su bila Karađorđevo, Aleksandrovo, Dušanovac, Vojvoda Stepa, Višnjićevo. Među njima je bilo i koloniziranih Banaćana, bezzemljaša iz okolnih sela. Njih je bilo najviše u Aleksandrovu, a na rasparčano imanje grofa Cekonioa došli su iz Kumana, Melenaca, Vranjeva, Novog Bečeja ili Dragutinova. Među tim siromašnim ljudima bilo je dosta i komunista. Tako je u Aleksandrovu ponikla prva partijska organizacija odmah posle naseljavanja sela. Bila je brojna. Po tome je Aleksandrovo bilo izuzetak u srezu i postalo politički centar. Tu je formiran i prvi sreski komitet Partije, a zatim i SKOJ-a, pa se taj komitet po Aleksandrovu nazvao Aleksandrovački.

Ono što je u Kumanu bio Žarko Milankov, u Aleksandrovu je bio Draga Suvakov. Siromašni seljak, sa skromnom kućicom sazidanom od naboja, punom dece, Draga je sejao nekoliko jutara zemlje da

prehrani svoje ukućane, a sva svoja razmišljanja posvetio je traženju izlaza za sebe i sve seljake koji su mu bili slični. Politika je bila njegova preokupacija. Bio je skroman čovek, naoko miran, ali uporan kao političar, vešt organizator, neposredan kao govornik. Ljudi su cenili te osobine, zavoleli Dragu i sledili politiku koju im je preporučivao. A Draga je rano postao komunista. U tek osnovanom selu, dvadesettreće formirao je četiri ilegalne partijske ćelije i Mesni komitet. Dužnost sekretara pripala je njemu. Dospeo je do člana Okružnog partijskog komiteta a bio je prvi osnivač i sekretar Sreskog komiteta. Okušao se Suvakov i na opštinskim izborima i bio je sa mnogim svojim drugovima izabran za odbornika. Opštinsku upravu u selu držali su komunisti. Draga je

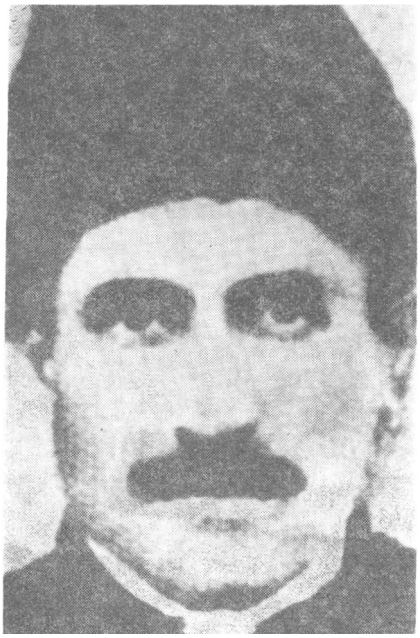

MILIVOJ TOŠKOV, KOMANDANT ALEKSAN
DROVACKO-KARAĐORDEVACKOG ODREDA

dugo bio blagajnik, a njegov prvi saradnik i član Sreskog komiteta Sredoje Velimirov bio je predsednik. Clan toga Odbora bio je i Slavko Čolić, rukovodilac SKOJ-a u selu.

U aprilskim danima Draga Šuvakov i Milojko Filipčev okrenuli su se prema Karađorđevu, a zatim Vojvodi Stepi, preko njih Dušanovcu i Višnjićevu. U ovim selima do tada nije bila formirana partijska organizacija. Ali, to nije značilo da su komunisti ovde bili bez političkih pozicija. Stari dobrovoljci su vodih politiku, bili svrstani u razne političke stranke, ali najčešće u one koje su bile u opoziciji. To je bio odraz nezadovoljstva onim što je ostvareno. Jer, oni su iz Like, Bosne ili iz drugih krajeva naše zemlje pošli u dobrovoljce čista srca, sa velikim ci-

BORKO LIČINA, ZAMENIK KOMESARA ALEKSANDROVACKO-KARAĐORĐEVACKOG ODREDA

ljem da se sve južnoslovenske zemlje oslobode tuđina i ujedine u jedinstvenu državu Južnih Slovena, kao ravnopravnu socijalnu i političku zajednicu. A bih su iznevereni. Dobili su, istina zemlju, ali onako golu, bez radila i sredstava, sami su se snalazili, nisu se složili s obznanom a još manje sa diktaturom. Sve su radije slušali komuniste što su dolazili u ova sela iz Beograda ili sa koje druge strane. Bili su to Srđan Brujić, Dane Janjetovic, Dušan Trivanović, Miroslav Bukomirović, Gojko Polovina i drugi. Pa i u selima bilo je aktivnih levičara. Mnogi dobrovoljci ili kolonisti imali su izbliza prilike da posmatraju kretanje oktobarskih događaja u Rusiji. Znali su kakvi su ciljevi ruskih seljaka i radnika. Neki su imali i tu čast da se bore u redovima revolucionara.

Ziva Svilengača ostao je u službi prve socijalističke zemlje do dvadeset četvrte. Tada se vratio u Karađorđevo i otvorio svoju skromnu opančarsku radnju, krpeći opanke i pričajući o sovjetima. Zivu je posebno volela omladina, sve željnija da čuje pojedinosti o sovjetskoj zemlji. A omladine je u naseljenim selima bilo mnogo. Svaka kuća po njih nekoliko, već odraslih, stasalih, ali zarobljenih nemaštinom i zatvorenim putevima, neki su stigli do zanata, mali deo ih je pošao u škole. A većina je ostala kod kuće na parčetu zemlje, koju je sad trebalo deliti na još sitnije parcele. To nije bio izlaz, bilo je jasno. Kad je trebalo braniti zemlju svi su se digli u dobrovoljce. I sada su bih spremni da se organizuju i da se bore. Glavnu reč počeli su da vode oni najnapredniji, najuporniji i najsmeliji. Njih su rado sledili ostali.

Iz starije i srednje generacije u Karađorđevu se naročito isticao Đuro Javorina, majstor-stolar, a zatim Đuro Novaković, Mladen Milošević, Božo Janjetović. Javorina je sebe smatrao odavno komunistom, dolazio je kod Drage Suvakova i Milojka Filipčeva, prema njihovim uputima usmeravao svoj politički rad. Zato u aprilu nije bilo teško formirati par-

tijsku ćeliju u selu. Ali, dok je ćelija ostala brojno mala, daleko je smelije učinjen prodor među omladinom. Veliku zaslugu u tome imali su Borko Ličina i Milan Pribić. Za mesec dana oni su u selu organizovali osam aktiva SKOJ-a, Mesni komitet, više vaspitnih omladinskih grupa. Bio je to značajan uspeh i putevi među omladinu bili su otvoreni. Trebalo je samo vremena da se sve organizuje, postavi, objasni, politički usmeri.

U Vojvoda Stepi glavnu političku reč je vodio Petar Vranješ. Bio je radnik i prvi član Partije u selu, komunikativan i povezan sa velikim brojem ljudi. Vranješ se mogao osloniti na Mladena Ivanića, Savu Dutinu, Vladu Klaća i Peru Pejovića, a kada se radilo o omladini, na sposobnog i već popularnog mla-

WILAN PRIBIĆ — ĐOKICA, CLAN SRESKOG PARTIZANSKOG ŠTABA (fotografija 1942.)

dog učitelja Zdravka Hajdukovica, kao i na grupu omladinaca među kojima se bistrinom i smelošću isticao Milan Martinović. Draga Šuvakov i Milojko Filipčev najzad su u avgustu formirali prvu ćeliju i aktiv SKOJ-a.

Višnjićevo i Dušanovac ostavljeni su Milanu Pribiću, Milki Agbabi, Branku Gleđi i drugim karađorđevačkim komunistima. U ustaničkim danima bio je učinjen tek prvi organizacioni korak, a u toku leta i jeseni održani su i sastanci prvih partijskih ćelija ili skojevskih aktiva. Njih su sačinjavali Košta Gleda, Mane Vukos, Rade Trbojević, Branko Stević i drugi u Višnjićevu, Radovan Svrdlanović, Mile Kralj, Milan Svorcan i Bogdan Kesić u Dušanovcu.

SLAVKO COLIC, ZAMENIK KOMANDANTA ALEKSADROVACKO-KARADORĐEVACKOG ODREDA

A tada je došla direktiva da se organizuje ustanak. Na okružnom savetovanju bilo je rešeno da u jašatomićkom srezu bude organizovan partizanski odred. Draga Suvakov zakazao je savetovanje u svojoj kućici za osmi juli. Na savetovanje su došli Milojko Filipčev, Ljubomir Stanisavljev, Mile Lončarski, Slavko Colić i Milivoj Toškov iz Aleksandrova, Milan Pribić, Borko Ličina, Đuro Javorina, Mirko Dautović i Dane Basta iz Karađorđeva, Filip Ilijin — Fića iz Klarije (Radojeva), Petar Vraneš iz Vojvoda Stepe i dvojica iz Srpske Crnje.

Glavnu reč je vodio Danilo Grujić, komandant Štaba partizanskih odreda Vojvodine. Skup je bio veliki, a odluke sa okružnog savetovanja prihvaćene.

Grujić je govorio o jednoj krupnoj akciji koju novi odred treba da izvrši odmah po svom formiranju. Tom akcijom rešilo bi se pitanje oružja ne samo za svakog borca odreda nego i za pripadnike brojnih vojnih desetina i udarnih grupa čime bi odred postao snažna jedinica, sposobna da zaštiti stanovništvo, porazi neprijatelja i preuzme vlast.

Još tamo u Petrovgradu, u vinogradu Žarka Turinskog, Grujić je na okružnom savetovanju govorio o bliskoj pobedi Crvene Armije i mogućnosti da se ustaničkim snagama otuda pošalje već u prvim danima neposredna pomoć. Pomenuo je sovjetske padobrance. Ovde u Aleksandrovu, Grujić je bio oprezniji, nije pominjao padobrance, ali je govorio o skorom slomu fašističkih armija na Istoku, jer, to što se tamo dešava, ustvari je veliki manevar Crvene Armije koja uvlači u svoj veliki prostor hitlerovce da bi ih tamo uhvatila u klešta i uništila.

Ljudi su verovali Grujiću jer su verovali u snagu Crvene Armije, nadali su se toj pomoći, ali nisu bili svi baš uvereni da će u narednim nedeljama doći do stvaranja tih klešta i mrvljenja nemačkih oklopnih jedinica koje su nekako neumorno išle sve dublje prema Istoku.

Na savetovanju je formiran Sreski partizanski štab a postavljeno mu je u zadatak da planira i organizuje sve akcije odreda, diverzantskih i udarnih grupa. Komandu nad ovim Štabom preuzeo je Draga Suvakov, a u Stab su još izabrani Borko Ličina, Milan Pribić i Milojko Filipčev. Ličina i Pribić su istupili na savetovanju odlučno, uprkos rezervisanosti ostalih svojih drugova i to je odlučilo da baš oni uđu u ovaj Štab. **Uz** to, Borko Ličina je ušao kao član i u Sreski komitet Partije.

Sada je bilo najglavnije odabrati i pripremiti borce za Aleksandrovačko-karađorđevački odred. Nije bilo vremena ni za kakvo odlaganje jer je direktiva za ustanak već bila data.

Zbor boraca bio je zakazan za 13. juli u dvadeset časova. Sreski štab je odabrao kao najpogodnije mesto Pavličin Bunar u delu atara koji je bio poznat kao Adres Majur, na samoj granici aleksandrovačkog i karađorđevačkog atara, u blizini Aleksandrovačke šumice.

Aleksandrovačka šumica je, ustvari, bila mali gaj koji se uporno održao u ovom kraju, možda na prostoru jednog kvadratnog kilometra. Bio je to samo ukras na ravnici koju su ovde još samo remetili nasipi uz stari Begej i Begejski kanal. Sve je drugo bilo nepregledna oranica. Tek severnije u blizini Vojvoda Stepe, prema samoj granici, sačuvan je nešto veći sličan gaj.

Najpre su u logor stigli Aleksandrovčani na čelu sa Šuvakovim i Filipčevim. Bili su tu Sredoje Velimirov, Bogoljub Bošnjak, Karitan Stankov, Slavko Colić, Milivoj Toškov, Emil Marinkov — Bata, Mile Matić, Branko Lončarski, Milorad Lončarski, Laza Stajić, Dušan Zlokaz, Milan Obradović i Voja Vorkapić. Sve komunisti. Između njih jedino Slavko Colić je već bio u ilegalnosti.

U Karađorđevu nije bilo teško izabrati ljude. Međutim, dvojba i pesimizam zahvatili su sekretara ćelije Đuru Novakovića — Glušana i člana te

ćelije Božu Janjetovića. Oba su bili familijarni ljudi, tek nekoliko meseci u Partiji. Brinula ih je mogućnost prvih neuspeha odreda i surovost represalija Nemaca. Bojali su se masovnog progona, pa i pokolja dobrovoljaca i kolonista, kao što su to već učinili Hortijevski fašisti u Bačkoj. Tražili su da se ide oprezno, na sigurno. Pod tim uslovom su i uputili svoje ljude u odred.

Iz Aleksandrova je došao Milorad Lončarski. On je dobio zadatak od Šuvakova da Karađorđevčane dovede na zborno mesto. U koloni iza njega išli su Božo Janjetović, Borko Ličina, Milan Pribić,

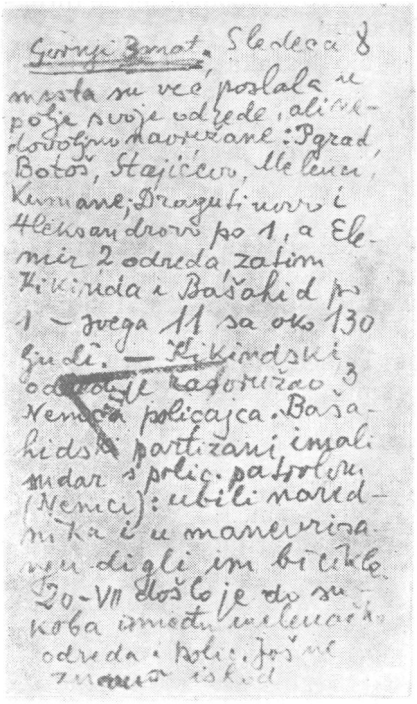

IZVEŠTAJ SVETOZARA MARKOVIĆA TOZE CENTRALNOM KOMITETU JULA 1941. O IZLASKU PARTIZANSKIH ODREDA NA TEREN

Dane Glumac, Đuro Gledić, Miloš Božić, Mirko Dautović, Dane Basta, Božo Barać, Stanko Culibrk, Miladin Pokrajac, Mladen Milošević, Mile Štakić, Pero Puača, Đuro Smiljanić, Mićo Radaković i Branko Vojnović. Božo Janjetović i Borko Ličina bili su članovi Partije, Milan Pribić sekretar Mesnog komiteta SKOJ-a, a Dane Basta, Mirko Dautović, Đuro Gledić, Miloš Božić, Božo Barać, Stanko Culibrk i Dane Glumac — skojevci. Ostali su bili iz srednje generacije, ljudi koji su odslužili vojsku, bili poženjeni i borili se za mogućnost da osamostale svoje porodice. Oni su pozvani, jer su vojnički bili spremniji od skojevaca, a smatralo se, da je prvi uspeh odreda uslov za širenje ustanka i stupanje novih boraca u akciju.

Po nalogu Drage Suvakova Karađorđevčani su pripremili troje kola. Svoje konje upregli su Lazo Rapajić, Božo Ivanić i Đuro Rajačić. Njihov zadatak je bio da prate odred u njegovoj prvoj akciji i da preuzmu i prevezu plen. Tako je bilo planirano.

Karađorđevčani su sa sobom poneli dve puške, šest pištolja, bajonet i bombu. Toliko se našlo ispravnog oružja među onim što je bilo sakupljeno u prethodnim akcijama.

Ostali su zatajili. Jedino je iz Klarije stigao Filip Ilijev. Na okupu je bilo tridesetpet boraca, što je ipak, na sam dan formiranja jednog odreda bio najveći broj u okrugu.

Tu je bio i Danilo Grujić.

Bila je to dramatična noć, isto kao što su to bila i sledeća dva dana. Grujić je saopštio da je Aleksandrovačko-karađorđevački odred formiran, izabran je štab odreda. Dužnost komandanta preuzeo je Milivoj Toškov, član Partije i rezervni narednik. Za komesara je određen Milojko Filipčev do tada sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a. Za zamenika komandanta izabran je poletni i popularni skojevski rukovodilac Slavko Colić, a za zamenika komesara i sekretara partijske organizacije u Odredu Borko Ličina, član Sreskog komiteta Partije. Draga Suvakov je za-

držao svoje dužnosti sekretara Sreskog komiteta i komandanta sreskog štaba, ali u odredu nije preuzeo neposredno ni jednu dužnost.

Oko svega toga nije bilo problema. Međutim, kada je Danilo Grujić izneo neposredno zamišljeni plan o velikoj akciji koja je već u Aleksandrovu bila nagoveštena, došlo je do natezanja pa i do odstupanja. Bez obzira na argumente, bio je to oportunizam, u tom trenutku.

Prema planu trebalo je već naredne noći napasti veliko skladište oružja u Srpskoj Crnji. Tamo je bilo sakupljeno oko dve hiljade pušaka, a skladište je obezbeđivalo blizu stopedeset vojnika. Bio je to za partizane primamljiv cilj. Osvajanje toga oružja stvorilo bi velike mogućnosti u daljem razvijanju ustanka.

Božo Janjetović je tumačio stav svoje partijske ćelije i stavio pod sumnju realnost predloženog plana. Smatrao je da odred od tridesetpet ljudi neće biti u stanju da osvoji magacin, tim pre što je bio slabo naoružan. Istina, Aleksandrovčani su doneli sa sobom veći broj pušaka, bombi i drugog oružja, ali su to bili najraznovrsniji kalibri ,većinom stare, duge »•francuskinje«. Janjetović je pitao zašto se ne pominju ruski padobranci i njihova pomoć.

Održano je više sastanaka. Sastajali su se posebno komunisti, pa čitav odred. Ali, konačne saglasnosti o prvoj akciji, nije bilo. U toku druge noći veći broj Karađorđevčana povukao se kući, izražavajući spremnost da se priključi odredu u svakoj realnoj akciji. Međutim, u logoru odreda ostali su oni najuporniji. Za Borka Ličinu i Milana Pribića nije bilo dilema. Bili su spremni za svaku akciju. Njih su sledili skojevci Miloš Božić, Dane Glumac i Đuro Gledić. Stupili su u odred i u odredu ostali. Njihov odlučan stav uticao je i na ostale. U odredu su ostali svi Aleksandrovčani, pa i oni koji su podržavali diskusiju Bože Janjetovića.

Odred od dvadesetdva borca još je manje imao izgleda da iznenadi jake nemačke straže

i da osvoji na juriš veliko skladište oružja. Zato je akcija u Srpskoj Crnji bila sasvim odložena, isto kao što je to bilo učinjeno sa skladištem oružja u Silosu u Petrovgradu. Bilo je očigledno — pripreme za ustanak, kao i njegovo organizovanje, nisu tekle baš po predviđenom planu. Dva velika magacina oružja mogla su naoružati nekoliko hiljada ustanika, a to bi u prvom delu bio odličan potez. Ovako, moralo se postepeno, upravo partizanski.

Tako se orijentisao u svojim planovima i Stab Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda. Pošlo se od mogućnosti i naoružanja koje se zateklo. Za glavni cilj napada određene su komunikacije i telefonske veze, ometanje žetve i vršidbe, a gde je to bilo moguće i paljenje krupnijih kamara pšenice. U tom cilju odred je bio podeljen na dve desetine, na aleksandrovačku i na karađorđevačku. Aleksandrovačku desetinu vodio je Slavko Colić, a karađorđevačku Milan Pribić. U prvoj su bili Filipčev i Toškov, a u drugoj Borko Ličina — kao članovi Štaba odreda.

Obe desetine su krenule na zadatak već sedamnaestog jula. Cilj Karađorđevčana bila su dva mosta na Begeju, jedan kod Dušanovca, drugi kod Jankov Mosta.

Desetina nije raspolagala eksplozivom. Znalo se da je most kod Dušanovca bio porušen u aprilskim danima, ali su ga Nemci već bili osposobili. Umesto starog betonskog mosta tamo je bio sagrađen privremeni, od drveta. Preko njega je preveden drum i uska pruga koja je vodila od Petrovgrada do Klarije. Borci su to znali. Ali, samo su pretpostavljali da je ista situacija i u Jankov Mostu.

Pripremljeno je nekoliko kanti benzina. Sa tim tovarom desetina je izašla na dol-mu kod pumpe Save Gaborova. Sava je bio član Partije i spreman na saradnju sa partizanima. Tu, oko ove pumpe, na dolmi, čobanin Pera Kišprdilov čuvao je stotinak karađorđevačkih ovaca. On je došao iz Melenaca kao član melenačke partijske ćelije. Pera je dao Pribiću

i njegovim drugovima ovčijeg sira i svoga magarca. Partizani su na magarca natovarili kante sa benzinom i krenuli u akciju. To je, tako, bila i prva »odredska komora« u jednoj partizanskoj akciji.

Most preko Begeja kod Jankov Mosta nije bio miniran. Stajao je tu, kao i ranije, saliven od betona. Benzinom se tu ništa nije moglo učiniti. Put je nastavljen prema Dušanovcu.

Begej ovde ne prolazi kroz samo selo. Krivuda on između Dušanovca i Senđurđa (Zitišta) dok razmaknuti nasipi čuvaju njegove vode s proleća kada se počnu topiti snegovi gore na Karpatima. Sam most nije bio duži od trideset metara, ali je bio važan objekat pa su ga Nemci osigurali stalnom stražom. Uz sam most blia je železničarska kućica. Sada su njeni prozori crno zjapili jer su bili izbijeni eksplozijom kojom je most bio dignut u vazduh. U ovim ponoćnim časovima tu je na straži bio samo jedan stražar, koga su iz sela smenjivali svaka dva sata. U kraj mosta bilo je bure s vodom za slučaj požara na mostu.

Partizani su se neopaženo privukli mostu. Jasno su videli stražara, bure, crne prozore na čuvarnici. Prvi zadatak su dobili Miloš Božić i Dane Glumac: privući se i nečujno likvidirati stražara.

Dva druga su se neopažena našla na samom mostu. A kada je Miloš Božić, iznenada, u noćnoj tišini, pozvao stražara da se preda, ovaj je odskočio kao da ga je metak pogodio i potrčao dolmom, glavom bez obzira. Božić nije pucao za njim, a stražar se od straha nije setio da opali ni onaj metak neophodan za uzbunu. Nestao je negde u mraku.

Svi borci su se našli na mostu. Tu je bio i magarac sa teretom. Benzin je prosut po daščanom podu a zatim zapaljen. Partizani su se odmakli, ali ne predaleko, da bi videli kako će most buktati. Ali, plamen je samo liznuo most i nestalo ga je. Borci su se zgledali. Očigledno, akcija nije uspela. Prvi se prenuo Pribić. Pozvao je drugove da krenu za njim. Malo zatim borci su doneli snopove pšenice sa okolnih

njiva. Namestili su ih ispod mosta na drvene nosače. Ostatak benzina posuli su po snopovima.

Sada je vatra buknula. Radosni i zadovoljni borci su se udaljili od plamena koji je obasjavao okolinu i svakako već izazvao uzbunu. Ubrzo je postalo jasno da most nije sasvim izgoreo. Akcija je imala samo delimičan uspeh. Svakako više propagandni nego vojnički.

Ipak, bila je to jedna od prvih akcija u severnom Banatu. Izvedena je u noći osamnaestog i devetnaestog jula.

Odstupajući, desetina je izvršila još jedan borbeni zadatak. Cilj je bio da se pokidaju telefonske veze između Dušanovca i Karađorđeva, koje su išle preko švapskog Cestereka. Problem je bio kako pokidati žice. Borci su pokušali kamenjem. Gađali su čašice na stubovima, poneku polupali, ali je sve to izgledalo jalovo. Vešti momci su se peli na bandere i kamenjem iz ruku lupali čašice. To je već bilo bolje. Oslobođene čašica, žice su se opuštale i dolazile na dohvat ruku. Trebalo ih je tada kidati bez makaza.

Posle ovih akcija borci Karađorđevačke desetine vratili su se u selo. Svi su oni još bili legalni, jer ni jednog od njih nije tražila policija. Došli su svojim kućama kao da nigde nisu ni bili. Ostao je samo dogovor i ugovoreni sastanak za nove akcije.

Tada je u selo došao Danilo Grujić. Pratio ga je Milojko Filipčev. Grujić je želeo da kazni oportuniste koje je smatrao krivim za neizvršenje osnovnog plana odreda. Radilo se o sekretaru ćelije Đuri Novakoviću i članu Partije Boži Janjetoviću.

Grujić i Filipčev raspustili su partijsku ćeliju, a Borku Ličini, Milanu Pribiću i Đuri Javorini dali nalog da je obnove prijemom onih ljudi koji su se pokazali u kritičnim danima najsigurniji.

U ćeliji su ostali Javorina i Borko Ličina, primljeni su borci Milan Pribić, Miloš Božić i Dane Glumac, a uskoro su došli kao značajna pomoć beogradski komunisti Branko Gleda, Desa Stanič i Milan

Milinčević. To je značilo da se ćelija ne samo oslobodila oportunizma nego je znatno bila ojačana, organizaciono i politički, i spremna da preuzme zadatke koji su je očekivali. Bilo je to značajno za dalji tok događaja ne samo u Karađorđevu.

Aleksandrovačko - karađorđevački odred primio je u svoje redove prvu ženu borca. Bila je to Rozalija Marton. Sedam ili osam godina, od deset na koliko je bila osuđena, ova žena odležala je u kaznioni. Poput drugih komunista bila je uhapšena dvadeset devete godine. Tada je bila kurir Pokrajinskog komiteta. U tome je bio sav njen »zločin«. Sada je bila srećna što su je se drugovi setili i pozvali je u odred, da bude bolničarka.

Rozalija Marton je išla u akcije sa Aleksandrovačkom desetinom. Slično kao i Karađorđevačka i ova desetina počela je sa akcijama kidanja telefonskih veza ali i paljenja žita. Na ovim akcijama sudelovali su i omladinci iz vojnih desetina, a među njima su se isticali Bude Svilar, Đura Đuričin i Vaša Puligaški.

Kao i Karađorđevo, tako i Aleksandrovo nije imalo većih poseda. Tu se nije imalo šta paliti, jer su ljudi proizvodili jedva nešto više od onoga što im je bilo potrebno za ishranu. Desetina je zato potražila svoje ciljeve u bogatijem, itebejskom ataru. I ovde je učinjen pokušaj sa ubadanjem u snopove pšenice snopića fosfornih šibica. Dve kamare su izgorele, što je bio uspeh akcije. Više je, međutim postignuto u kvarenju kosačica. Na pšeničnoj njivi usađivani su gvozdeni predmeti koji su kvarili mašine. Vršidba je remećena sečom ili krađom kaiševa. U jednoj takvoj akciji učestvovao je i sopstvenik vršalice.

Desetina je izvela najkrupniju akciju na kidanju telefonskih linija. Za metu su odabrane linije koje su išle od Aleksandrova prema Januševcu. Na železnicama je zabeleženo da je ova akcija ponovljena devetog avgusta i da su bile napadnute i linije prema Vojvoda Stepi. Na zadatku se našla cela desetina oja-

čana sa trideset pripadnika vojnih desetina, uglavnom članova SKOJ-a.

U prvoj akciji Aleksandrovčani su postupili kao i Karađordevčani: koristili su kamenje i razbijali »lule«. U drugoj, ponovljenoj, akciji partizani i diverzanti poneli su konopce, one što su služili na »vozovima« pšenice. Ove »pajvane«, kako su ih Banaćani nazivah, prebacivali su preko žica i vukli prema zemlji. Pošto je žice bilo lakše postaviti nego telefonske stubove, partizani su posle kidanja žica konopcima vezivali vrhove bandera i povlačenjem izvlačili ih iz zemlje. Na ovaj način linije su bile pokidane u dužini od dva kilometra.

Interesantno je da u tom vremenu na ovom terenu neprijatelj nije reagovao masovnim pretresima i širokim hapšenjima, barem ne u ovim prvim nedeljama. Razlog tome je svakako to što nije imao preciznih podataka o postojanju ovoga odreda. U čitavom ovom srezu nije bilo mnogo registrovanih komunista. Znalo se da su se neki stari komunisti u Aleksandrovu, demoralisani, odrekli Partije, kao Rada Savin. Samo za Slavkom Colićem išla je poternica. Ipak, vodene su detaljne istrage posle svake akcije.

Budući da su bili legalni, Aleksandrovčani su se sa akcija vraćali u selo i iz sela išli u akcije. Noću su bili partizani — danju seljaci.

Prvo »otkriće« o postojanju partizana i oružja u Aleksandrovu Nemci su izvršili petnaestog avgusta. Borac Sredoje Velimirov imao je svoju bazu kod Makse Mirilova. Sredoje je bio upravo dobavio četiri puške za svoje drugove i smestio ih u kotarku ovog domaćina. Čekao je na zbor, pa da ih prenese u logor odreda.

Toga dana u dvorištu Mirilova vršeno je žito. Radnici sa vršalice potražili su hladovinu u kotarci, ah su tamo natrapali na puške. U strahu za svoje glave, to su prijavili policiji. Nemci su kuću odmah blokirali. Zajedno sa domaćinom našao se u policiji i Sredoje Velimirov. Obojica su se držali hrabro.

Mirilov, međutim, nije imao snage da podnese teške batine i presvisnuo je od bola. Velimirov je ugrabio zgodan trenutak, provalio je zid i uspeo da pobegne. Bio je sada drugi ilegalac. Nemcima su ipak, ostale četiri puške.

U međuvremenu su i pripadnici Karađorđevačke desetine nastavili akcije. Milan Pribić i Miloš Božić napali su dva nemačka poljska stražara i oduzeli im oružje. Bile su to dve puške i dvanaest metaka. Stražari su pušteni. Njih dvojica su onesposobili jednu vršalicu. U jednoj drugoj akciji grupa partizana pod vodstvom Pribića napala je stražare na Drakslerovom salašu i zarobila još dve puške sa municijom. Time je karađorđevačka desetina dobila kompletno naoružanje.

Istovremeno, diverzanti iz Aleksandrova oštetili su šine na maloj pruzi pa je teretnjak natovaren kukuruzom sleteo u jarak. U samom selu, Skojevci su na svoju inicijativu u po bela dana pokrali oružje iz opštinske zgrade. Akciju je organizovao i vodio Slavko Uzelac — Igor.

Udarna petorka pratila je šta se sve radi u opštinskoj zgradi. Policajci su svakog dana tačno u podne odlazili iz opštinske zgrade u svoju kasarnu preko ulice na ručak. Sa sobom nisu nosili oružje. Ostavljali su ga u opštinskoj zgradi sa stražarom. Skojevci su iskoristili upravo to vreme. Došli su kolima u opštinsko dvorište, navodno po pozivu, što nije bilo neuobičajeno. Na dnu kola imali su malo slame. Ušli su u zgradu, zabavih pripitog stražara i ukrali mu ispred nosa devet pušaka. Dok se stražar snašao, skojevci su već bili daleko.

Aleksandrovačko-karađorđevački odred nije imao problema sa lekovima. Oba apotekara, Neško Kuzmanović u Karađorđevu i Nenad Bira u Aleksandrovu, bili su za saradnju sa partizanima i spremni da ih snabdevaju potrebnim lekovima. Desa Stanić je u to vreme već pripremala grupu skojevki na sanitetskom kursu. Bila je poznata bolničarka u Beo-

gradu, ali kompromitovana i provaljena kao član Partije, pa je došla da nastavi rad ovde u Karađorđevu. U Aleksandrovu su na tom poslu radili Bira, borci odreda Mile Lončarski i Mile Matić, a zatim Mara Blažić i Petar Uzelac.

Odred je učvrstio saradnju sa aktivistima iz drugih sela. Iz Vojvode Stepe u odred su poslane dve puške sa sto dvadeset metaka. Iz Itebeja Nikola Ivančević je poslao hiljadu metaka i nekoliko bombi. Bile su nastavljene akcije i u Aleksandrovu i u Karađorđevu. Oružja je bilo i za nove borce, pa čak i pored onih sedamnaest pušaka, ustupljenih Kumančanima.

Karađorđevčani su prihvatili tri borca Petrovgradskog odreda posle borbi kod Bošnjakovog salaša. Dalje, preko veze prema Budimpešti, otišao je Franja Hercog, komesar Petrovgradskog odreda. U Aleksandrovo je došao Voja Bošnjak posle teške provale u petrovgradskoj organizaciji. Bila je otkrivena akcija na agente, što je bio jedan od prvih uspeha Juraja Spilera na banatskom terenu. Voja Bošnjak je otpraćen u logor Melenačko-kumanačkog odreda, ali je istraga dovela prvi put Špilera u Aleksandrovo. Bio je to već dvadeset peti septembar. Pohapšeno je više ljudi, ah najveći udarac ovom ćelom kraju zadat je iznenadnim hapšenjem Drage Šuvakova. Pored njega u rukama policije bila su još dva borca odreda — Ljubomir Stanisavljev i Karitan Stankov. Spiler je ubrzo doznao koga ima u rukama. Starom borcu i komunisti nije oprostio. Već četvrtog oktobra obesio ga je u Bašaidu. Ljubomir Stanisavljev je, ipak, uspeo da pobegne i ode u ilegalnost.

Tako je umro Draga Suvakov, ostavši hrabar i veran revoluciji kojoj je služio gotovo dvadeset godina.

Krajem septembra Aleksandrovačko-karađorđevački odred čekao je na svom terenu Sjedinjeni severobanatski odred. Spremala se velika zajednička akcija svih partizanskih snaga severnog Banata.

Borba na Simića Salašu

Kikinđani su bili nešto odužili sa svojim izlaskom na teren. A znalo se, tamo su dobro izvršene pripreme. Na raspoloženju je bilo dosta i ljudi i oružja. Na početku nije išlo sve lako. Još u pripremama došlo je do sukoba u odnosima medu vodećim komunistima. Cak je i Žarko Zrenjanin otišao na jedan sastanak da vidi o čemu se zapravo radi.

U pripremi ustanka, između brojnih kikindskih komunista, najviše su učestvovah Uglješa Terzin i Rada Trnić. Oni su spadali u srednju generaciju boraca. Tu su bili i oni stariji koji su od dvadeset četvrte godine vodili partijsku organizaciju grada. Među njma su bili Paja Radojčić, Dobrivoje Jovičin, Aleksa Radosavčev i Sredoje Ilijin. Osim Ilijina, svi su oni još bili u Sreskom partijskom komitetu. Iza njih su bile velike političke akcije među kojima se isticao poznati desetodnevni štrajk kikindskih radnika trideset šeste godine. Gotovo svi vodeći kikindski komunisti, među kojima i Terzin i Trnić, bili su dopali tamnice, ali su iz nje izišli da bi borbu uporno nastavili.

Stariji drugovi su imali svoj stil u radu i rukovođenju, izgrađen u dugoj borbi protiv diktature starih režima, dok su se mlađi odlikovali novim, prodornijim stilom, protkanim smelošću i odlučnošću.

Terzin je bio član Mesnog i Sreskog komiteta Partije, još kao mladić, trideset šeste godine. U kikindskoj gimnaziji, pa i u kaznioni, drugovao je i sarađivao sa Mokrinčaninom Radom Trnićem, čovekom koji je započeo svoj životni put u bogosloviji ali je nastavio u suprotnom pravcu i posvetio se revoluciji. Od tada je put Terzina i Trnića išao zajedno. Poštujući svoje starije drugove ,oni su se u praktičnom radu više oslanjali na mlađe ljude, ustvari na mlađu generaciju kikindskih komunista, punu poleta i želje da se afirmiše.

Bili su to braća Arsenov, Stojan i Milorad, Vlada Bogaroški, skojevski rukovodilac i sposobni urednik i radnik na partijskoj tehnici, mladić koga su sledila još mlađa njegova braća gimnazijalci Nikola i Dušan, Tiberije Aldan, španski borac, dobri organizatori i braća Košta Sredojev i Proka Sredojev, metalci Milan Sivčev i Rada Vidicki — Najić, Mađar Albert Baltašik energični i poletni borac. Radeći sa njima, Trnić i Terzin su mogli brzo da se prilagode novoj situaciji i novim zahtevima trenutne situacije, menjajući tako stari stil rada partijske organizacije, unoseći u nju više poleta, više životne mladosti.

Nije to išlo bezbolno, bez sukoba »starijih« i »mlađih«. Zato je u Kikindu dolazio Žarko Zrenjanin, dolazio je i Servo Mihalj. Iskusni komunisti PO-

RAĐA TRNIC POPA, NARODNI HEROJ, KOMESAR KIKINDSKOG ODREDA

držali su mlađe, podržali su veću borbenost i smeliju aktivnost, jer su odlučujući trenuci pokretanja oružane borbe upravo to i zahtevali.

Bez obzira na to, Nemci su naneli težak udarac kikindskim borcima hapseći dvadeset drugog juna baš ove starije, Aleksu Radosavčeva, Paju Radojčića, Dobrivoja Jovičina i druge, čime je u važnom momentu bio razbijen sreski komitet Partije, kao i neke partijske ćelije.

Među uhapšenima bilo je više članova Partije i SKOJ-a, sekretara ćelija i aktiva, članova Komiteta. Bio je to značajan udarac, jer su ljudi za neko vreme ostali bez svojih veza, mnogi stanovi bili su u opasnosti, pretila su nova hapšenja.

Energičnim radom Terzin i Trnić su sanirali situaciju. Samo dva dana kasnije već je na okupu bio novi Sreski komitet. Rukovođenje organizacijama preuzeli su na sebe njih dvojica, Košta Kljajić, Milan Jovičin i Vlada Bogaroški, koji je imao da obnovi i Sreski komitet SKOJ-a.

U tom vremenu u Kikindi je bilo preko dve stotine skojevaca organizovanih u brojnim aktivima, grupisanim u četiri reona. Preko vaspitnih omladinskih grupa SKOJ je imao uticaja na veći deo gradske omladine.

Treba posebno istaći kikindske gimnazijalce. Kikindska gimnazija je nekoliko godina bila poznata po političkim akcijama mladih komunista. Iz njenih klupa izišao je veliki broj skojevaca, posebno skojevskih rukovodilaca koji su sjajno ispunjavali svoje borbene i političke zadatke. Neki od njih su bih proterani iz te škole, ali skojevsko jezgro je u gimnaziji bilo tako duboko usađeno da ga školske i policijske vlasti nisu nikakvim merama mogle iskoreniti.

U ovoj gimnaziji članovi SKOJ-a postali su i Klara Feješ, Lidija Aldan, Vlada Bogaroški, Košta Sredojev, Proka Sredojev, Albert Baltašik, Joca Aldan, Radovan Brančić, Toma Granfil, Aleksandar

Grujić, Rajko Lovadinov. Većine više nema, pali su u borbi, u revoluciji u koju su toliko verovali.

Kakvi su to bili borci govore i ove rečenice izvučene iz poslednjeg pisma Rajka Lovadinova, studenta medicine, nekada člana gimnazijskog skojevskog komiteta u Kikindi. Uhapšen je oktobra četrdeset prve, a tri meseca kasnije streljan, pa obešen u Banatskom Aranđelovu.

»Bliži se čas kada treba da umrem. Ja ću umreti a vi ostajete iza mene. Gledam već smrti u oči koja je tako strašna, ali ipak umrečemo hrabro... Nemojte mnogo žaliti za mnom. Budite hrabri, vi ostajete iza nas... Oh, svet je toliko lep ali surov. Toliko uzdisaja, toliko suza i radosti i najzad smrt. Baš kada sam mislio da raširim svoja mlada krila, da raširim svoje mladalačke ruke, da zagrlim ceo svet, zagrlio sam hladnu ledenu smrt... Još u poslednjem momentu želim da saopštim moje želje. Želim da poberem još nesazrele plodove moje duše. Želim jednom rečju da iščupam moju zelenu duševnu voćku, da vam je dam, da je vi presadite na plodno tie...«

Eto tako, su borci i romantičari, dečaci koji su voleli život, hrabro umirali kada se to moralo.

Upravo pred rat i u prvim ratnim mesecima Vlada Bogaroški i njegovi drugovi pokrenuli su list »Omladinac« koji je odigrao značajnu ulogu u organizovanju omladine, mada je izašao samo u tri broja.

Mokrin je po svom položaju bio upućen na Kikindu. Privredno i politički. Ovo veliko banatsko selo nalazilo se između grada i mađarske granice. Otuda je i razvijen revolucionarni pokret u gradu imao jak uticaj na Mokrinčane, na mokrinske dečake koji su dolazili u kikindsku gimnaziju, na mladiće koji su u gradu izučavali zanat, na poljoprivredne radnike i siromašne seljake koji su tražili svoj pravi put. Prvu ćeliju organizovao je Radovan Trnić, a sačinjavali su je Vasa Jolić, Milan Malenčić i Ignjat Dobrosavljev. Sva trojica su bili poljoprivredni radnici.

Malenčić je bio najmlađi i njemu je pripao zadatak da organizuje SKOJ. Vešt i okretan mladić, Malenčić je postepeno jačao organizaciju da bi ona u prvim ratnim mesecima brojala blizu stotinu pedeset članova. U ilegalnim uslovima partijska i skojevska organizacija legalno su razvijale svoj politički rad preko masovne organizacije Seljačkog kola. Ovde, kao i u Karađorđevu i još nekim mestima, ova organizacija uspešno je razvijala kulturni i politički rad, organizujući oko te svoje delatnosti veliki broj ljudi, naročito omladinaca. Milan Malenčić i Rada Trnić ostali su i u danima priprema za ustanak najaktivniji Mokrinčani. Obojica su bili članovi sreskog komiteta Partije i SKOJ-a, a Rada Trnić je bio još komesar Sreskog partizanskog štaba.

Tako su pripreme za ustanak i u Mokrinu i u Kikindi tekle uporedo. I u Mokrinu su bile organizovane vojne desetine, udarne i diverzantske grupe, a akcija za sakupljanje oružja imala je posebno velikog uspeha u sabiranju mina u graničnom pojasu.

Novi Sreski komitet užurbano je radio na pripremama za formiranje partizanskih odreda. Novoizabrani Sreski vojni štab predložio je da se formiraju na početku dva odreda na teritoriji sreza, jedan u Kikindi drugi u Mokrinu. Oba odreda bila bi pod jedinstvenom komandom Sreskog štaba, ali bi svaki imao svoju komandu i organizovao akcije prema neposrednim prilikama.

Sreskim partizanskim štabom komandovao je Stojan Arsenov; njegov zamenik bio je poručnik Đura Oličkov, komesar Štaba Rada Trnić, a zamenik komesara Tiberije Aldan. Dura Oličkov je bio sposoban oficir, dobro se slagao sa Terzinom, Trnićem i Aldanom koji su bili više političari i tumači partijske linije.

Sam grad je u vojnom pogledu bio podeljen na dva dela, severni i južni.

Još pre izlaska odreda na teren bila je isplanirana smela akcija udarnih grupa. Trebalo je

napasti zatvor i osloboditi pohapšene drugove. Bio je izrađen plan zatvora, utvrđena mesta gde se nalaze straže, gde su ključevi. Policija je, međutim, preduhitrila napad, otkrila plan i uhapsila Slobodana Kalopera, čuvara zatvora i glavnog saradnika u izvođenju napada.

Novi Sreski komitet i Sreski partizanski štab ubrzali su pripreme za ustanak. Vreme je odmicalo, neki odredi već su bili izašli na svoj teren i počeli sa akcijama.

Nastavljena je ranije široko započeta akcija na skupljanju oružja i opreme. U toj akciji učestvovali su mnogi aktivisti iz Kikinde, Mokrina, Banatskog Aranđelova, Krstura, Padeja, Podlokanja, Iđoša i drugi. Tragalo se pre svega u pograničnom pojasu, na kome su, do povlačenja, bile stacionirane jedinice jugoslovenske vojske. Krsturčani su izvadili iz jednog oborenog aviona teški mitraljez. Bio je pretežak i teško ga je bilo transportovati do Mokrina. Aktivisti iz Krstura i Podlokanja najpre su preneli redenike sa municijom, a zatim su to učinili i sa mitraljezom. Oko toga se moralo pozabaviti dosta ljudi. A to je već bilo rizično. Tako se to i pokazalo. Vest o mitraljezu »procurila« je do policije. Uporna istraga je dovela do velikih hapšenja u ovim selima. Bile su razbijene organizacije, a mnogi su platili glavom svoju smelu akciju.

Krsturski mitraljez ipak se nije oglasio. Bio je neispravan.

Iz Mokrina je Đura Francuski prebacio u kikindske baze puškomitraljez i pušku. Mokrinčani su odvojili od svojih zaliha dva sanduka municije i desetak mina. Na slagalištu je u Kikinđi već bilo oko tridesetak pušaka, nekoliko pištolja i druga oprema. Bilo je to dobro naoružanje za odred koji je vršio poslednje pripreme za izlazak na teren.

Tek što su Terzin i drugovi preboleli posledice hapšenja od dvadeset drugog juna, kikindska policija zadala je ustanicima novi udarac, koji je ponovo odgodio onaj pravi početak.

Bio je jedanaesti juli. Na provalu koja je dolazila iz Petrovgrada tragom kurira Jožefa Tota, iznenađeni su i posle kraćeg otpora savladani Tiberije Aldan, Stojan Arsenov i kurir Jozef Tot. Aldan i Arsenov radili su u jednoj od dve partijske tehnike koje su tada radile u gradu i zajedno sa pripremljenim lecima i drugim dokumentima, sa šapilografom i pisaćom mašinom, pali neprijatelju u ruke.

To je bio veliki gubitak za partizanski odred koji je, upravo pred svoje stupanje na borbenu pozornicu, izgubio dva sposobna rukovodioca. Njihovo hapšenje i hapšenje još nekih komunista u gradu unelo je izvesno kolebanje i dezorganizaciju u već detaljni plan nastupanja. Važne baze u gradu ponovo su bile na udaru i trebalo ih je premeštati. Nove veze trebalo je uspostavljati. A za to je opet trebalo nekoliko novih dana.

Žarko Zrenjanin je znao za teškoće u koje su zapadali Terzin i drugovi. Doneo je odluku da u Kikindu pošalje Ratka Mitrovića — Silju koji je došao iz Beograda kao pojačanje Vojvođanima. Šilja

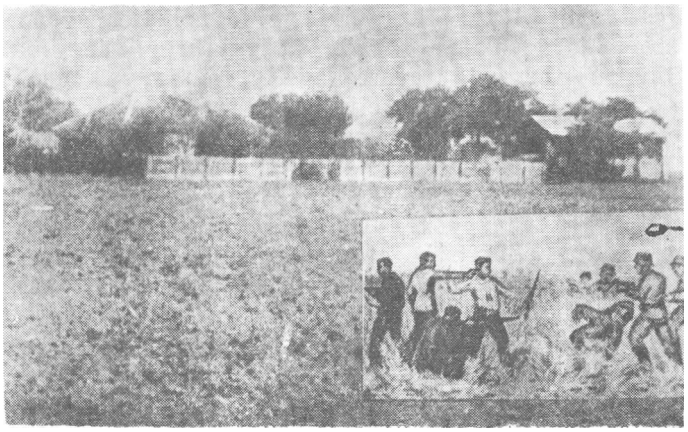

SIMIĆA SALA5 — POPRIŠTE HEROJSKE BORBE KIKINDSKOG ODREDA

je bio mlađi čovek, do tada član Centralnog komiteta SKOJ-a.

Stigao je u grad i sa Terzinim organizovao sastanak Sreskog komiteta i Sreskog štaba. Samo je jedna tačka bila na dnevnom redu: formiranje odreda i njegov hitan izlazak na teren i stupanje u akciju. Taj izlazak je određen za dvadeset osmi juli.

Izvlačenje iz grada išlo je bez teškoća. Oružje je bilo upakovano, kamuflirano i natovareno na kola Uroša Bogaroškog. Sve do tog časa njegova kuća bila je pravo skladište oružja. Kočijašio je mlađi Bogaroški, Mita, i po predviđenom planu stigao na salaš Nikole Simića.

Ovaj salaš se nalazio jugozapadno od grada, udaljen oko sedam kilometara. Nalazio se dosta blizu važne saobraćajnice koja je išla od Kikinde prema Bašaidu. Salaš se nalazio u trouglu čije je strane činila pruga prema Petrovgradu, prema Deriću i kanal koji je oba ta kraka sekao. Sam salaš je bio okružen parcelama kukuruza i konoplje. Salaš je imao dobru poziciju za veze kako prema Kikindi tako i prema Petrovgradu, a isto tako preko polja i prema Mokrinu i Mokrinskom partizanskom odredu.

Borce i opremu dočekao je na salašu sin Nikolin, Laza Simić, mladić, ekonomista. Tada je i on bio jedan od boraca odreda.

I u ovom odlučnom trenutku bilo je kolebanja. Kada je doneta odluka da svi članovi Sreskog komiteta izađu u logor i priključe se partizanskom odredu, Milan Jovičin nije našao dovoljno odlučnosti i hrabrosti za taj korak. Jednostavno se oglušio o direktivu i nije izašao na teren. Nešto kasnije, kada je pao neprijatelju u ruke, svoje kolebanje pretvorio je u pravu izdaju organizacije i svojih drugova. Kazao je policiji sve što je znao, odao je mnoga imena i mnoge baze. A upravo sa takvima je bilo najteže. Zlo koje je izdaja donosila bilo je najopasnije.

Od članova Sreskog komiteta u gradu je ostao i Vlada Bogaroški. Preostala tehnika bila je

u njegovim rukama, a posle izlaska odreda trebalo je srediti prilike u gradu, obezbediti normalne veze i delovanje svih službi: sanitetske, obaveštajne, narodnu pomoć i snabdevanje, kurirske i propagandne.

Na salaš Nikole Simića stizali su borci pojedinačno ili u grupama ali svi gotovo u isto vreme. Među prvima su bili Uglješa Terzin, Radovan Trnić i Đura Oličkov. Stigao je Mita Bogaroški sa oružjem. Na salašu je vladala neuobičajena živost. Isturene su i prve straže.

Za stalne radnike na salašu to je bilo i iznenađenje i radost. Triva Stojkov, stari i isluženi sluga, radovao se došljacima, a skoro da je zaplakao kada su ga nazivali drugom. Za njim Košta Vasiljev, Bojka Dacin i Stojanka Doroslavac prihvatile su se dužnosti da borcima priremaju hranu.

Među pridošlim borcima je uvek nalazio sebi posla Košta Kljajić — Ciča. nekada berberin, a tada borac i važan drug na koga su se Terzin i drugovi mogli osloniti i onda kada drugi više nisu bili dovoljno spremni. Milan Sivčev bio je mlađi, kalio se kao metalac, a sada je bio tu, sačekivao drugove iz svog drugog rejona i radovao se svakom koji je pristigao. Braća Nika i Dušan Bogaroški došli su zajedno sa svojim kolegom iz gimnazije Savom Sredojevim Lipovanovim. Mladići skojevci, umesto u gimnazijskim klupama, našli su se ovde na Salašu, radosni što se tu nalaze sa starijim drugovima, komunistima koje su poznavali jer su ih kod Vlade često sretali. Čvrsti i staloženi Košta Sredojev — Šljuka doveo je drugove iz svoje desetine. Bili su tu i Nićifor Brandić, moler, Danilo Košić, mesar, Đura Francuski, bravar, Dragoljub Gavrić, obućar, Miloš Stajić, trgovački pomoćnik, Mirko Tešić, Borivoj Suboticki, Mita Curčin, radnici, Miloš Ostojin i Milorad Jovanović, studenti, Jovan Đurđev, Paja Bogaroški, dva Srbina iz rumunskog Banata.

Kada je oružje raspakovano, pred borcima se našlo: puškomitraljez, oko dvadeset pušaka

raznih oblika i dužina, pet pištolja, pa čak i jedna sablja koja je, kao ranije oficiru, pripadala Đuri Oličkovu.

Najpre je saopštena odluka o sastavu Štaba odreda. Komandant Kikindskog odreda bio je Uglješa Terzin, komesar Rada Trnić, a zamenik komandanta Dura Oličkov. Verovatno su tako bili postavljeni u prvom momentu posebno kada se radilo o dužnosti komandanta odreda. Uglješa Terzin je bio odgovoran ne samo za partizanski odred nego za čitavu organizaciju u srezu kao sekretar Sreskog komiteta Partije.

Dura Oličkov je bio spreman da prihvati dužnost komandanta odreda. Njemu nije smetalo što je Terzin bio na toj dužnosti, jer je upravo Terzin postao njegov uzor i čovek koji je umeo široko da sagleda stvari, da donese odluku, da organizuje. Terzin ga je pozvao da se opredeli za borbu protiv okupatora, da pođe sa komunistima koji tu borbu organizuju. Mladi oficir je prihvatio poziv, a kada je već našao svoje pravo borbeno mesto, bio je rešen da na njemu časno ostane i na najbolji način obavi svoj zadatak. Zato je bio koristan stručni saradnik Terzinu u pripremama vojne organizacije ustanka, zato mu je Terzin već na početku poverio zadatak zamenika.

Đura Oličkov je u logoru organizovao sve na vojnički način. Stab odreda je svojim naredbama formirao straže i odredio stražarska mesta, udarne i diverzantske grupe i zadatke koje su one imale da izvrše. Oružja je bilo dovoljno, a kada su ga već borci dobili u ruke prvi zadatak je bio da se što pre obuče u rukovanju i dejstvu, u taktičkoj primeni pri iznenadnoj borbi u susretu, u okruženju. Kurirska služba je stalno bila u pokretu. Smenjivali su se kuriri iz grada i odredski kuriri. Laza Simčić, Košta Krnić, Milorad Jovanović, Pera Padejski i Zoran Mihaljioin odlazili su u grad, vraćali se u logor.

U logor je svakodnevno dolazio i Vlada Bogaroški. Vlada je organizovao novo rukovodstvo u

gradu od mlađih poletnih drugova. Albert Baltašik, Vlada Najić — Vidicki i Radovan Brančić, zajedno sa Vladom, organizovali su rad partijskih ćelija i aktiva SKOJ-a prema zadacima, preuzimajući na sebe držanje spone između grada i odreda. Vlada Bogaroški je spremao i uređivao jedan od prvih listova partizanskih odreda u Banatu. List je u zaglavlju imao petokraku sa srpom i čekićem i naslov »Crvena zvezda«. Štampana su tri broja malog, džepnog formata. U listu su štampani manji prilozi sa pregledom političke situacije i prilozima iz borbenih akcija odreda i udarnih grupa. To je bila još jedna veza između boraca Odreda i boraca u samom gradu.

Za Kikindski odred moglo bi se svakako reći da je u mesecu julu to bila najbolje organizovana i naoružana borbena partizanska jedinica u Banatu. Odred je imao sve mogućnosti da se dalje razvija i jača.

Ustvari, imao je takve preduslove. Ali, bilo je premalo vremena da se učini još jedan ozbiljniji korak dalje. A samo posle šest dana života i intenzivnog rada došlo je do tragedije.

Bilo je sparno veče tog trećeg avgusta. Borci odreda su završili dnevni plan rada, pročitane su -naredbe za sutra. Iz predostrožnosti, logor je bio postavljen na sredinu velike table već narasle konoplje. Spavalo se na položenoj konoplji ili snopovima pšenice, jedan ili po dvojica pod jednim ćebetom. U sredini logora stajale su puške u soškama, a u jednom kraju položen puškomitraljez sa punim šaržerima i rezervom municije.

Oko ponoći, po dnevnoj zapovesti, na stražarska mesta izašli su Nika Bogaroški i Danilo Košić, iedan mlađi, drugi stariji, ali obojica spremni da budno čuvaju logor i svoje drugove.

U toku dana u logoru odreda boravio je Ratko Mitrović — Silja. Dopratio ga je kurir Zoran Mihaljičin. Stab odreda se nije nadao ovoj poseti jer to nije bilo predviđeno prilikom Siljinog odlaska u

Mokrin. Međutim, Silja je želeo da se još jednom nađe sa Trnićem i Terzinom pre nego što krene za Petrovgrad. Pored toga, pri povratku u Kikindu, nije zatekao obećani pismeni izveštaj Štaba odreda. Bio je nervozan i uputio je poruku Terzinu. Pošto taj važan izveštaj nije dobio ni u toku noći, krenuo je sam u logor odreda. I zbilja, izveštaj nije bio dovršen. Trnić ga je skoro završio u svojoj beležci. Zeleo je da taj izveštaj bude celovit, pa je nameravao da ga tako i napiše i preko svog kurira pošalje u Stab partizanskih odreda Vojvodine i Pokrajinski komitet Partije, gde su taj izveštaj očekivali.

Bio je treći avgust. Silja i njegov kurir krenuli su iz logora za Kikindu. U logoru su dobili još jedan pištolj. Sada su imali dva pištolja i dve bombe. Silja se opredelio za pištolje i oba zadržao kod sebe, a bombe je dao kuriru. Dogovorili su se da za slučaj legitimisanja odmah upotrebe oružje.

Ali, na nesreću, to je samo ostao dogovor.

Silja i njegov pratilac kretali su se bašaidskim drumom prema gradu. S druge strane, u susret, dolazila su dva naoružana policajca. Zaustavili su ih i legitimisali. Dogovor već tada nije bio poštovan. Silja i njegov drug pokazali su legitimacije umesto pištolja. Bili su sumnjivi i policajci su ih pretresli. Ni tada nisu reagovali. Dopustili su da im oduzmu oružje i da ih uhapse i povedu u grad. Zatajila su obojica u odlučnom trenutku. Ali, to je bio samo početak njihovog pada.

Zoran Mihaljičin ispričao je policiji sve šta je znao. Kazao je za odred, broj ljudi, naoružanje i mesto logorovanja. To su bili dragoceni podaci za Nemce.

Ratko Mitrović — Silja takođe nije izdržao, izdao je svoje drugove i revoluciju. Njegova izdaja je bila utoliko teža što je bio odgovorni rukovodilac, čovek koji je mnogo znao i svojim padom učinio izvanredne usluge neprijatelju.

Već u večernjim časovima, trećeg avgusta, nemački garnizon u Kikindi pripremao se za obračun sa partizanima. Te večeri u Sokolskom domu priređen je koncert za nemačke oficire. U gradu je bio stacioniran čitav jedan bataljon iz sastava poterne 714. divizije, jake policijske snage i dobrovoljačke snage iz sastava Dojče Manšafta. Oko 22 časa koncert je bio prekinut. Svi oficiri i podoficiri požurili su u svoje jedinice. Formiran je kombinovani odred od svih raspoloživih snaga i najhitnije upućen u rejon Simićevog salaša.

Još pre zore rejon oko salaša bio je uhvaćen u potkovicu koja se polako stezala u snažan obruč. Prvu borbu prihvatili su stražari Bogaroški i Košić. Pod vatrom odstupili su u logor odreda.

Nemcima se očigledno nije žurilo i nisu brzopleto napali partizane. Zaposeli su pogodne položaje, rasporedili automatska oružja i kontrolisali vatrom sve prilaze kompleksu konoplje u kome su utvrdili poziciju partizana. Po pravilima vojne veštine Nemci su čekali određeni čas za napad, osam sati.

Stab odreda bio je svestan situacije u kojoj se nalazi. Oličkov i Terzin odlučili su da se borba prihvati i kružnom odbranom odbija neprijatelj sve do prve mogućnosti proboja i izvlačenja iz obruča.

Na Simićevom salašu nastao je pravi krkljanac. Ni jedna strana nije štedela municiju. Posebno Nemci. I partizani su imali dovoljno zaliha za višečasovnu borbu. Puškomitraljez se našao u rukama Koste Sredojeva — Šljuke. Hrabri borac tukao je kratkim rafalima, stalno menjao svoju poziciju i dolazio tamo gde je krug odbrane bio najugroženiji. Nemci su bili uvereni da partizani imaju nekoliko puškomitraljeza. Takav podatak stoji i u prvom njihovom izveštaju upućenom u grad o toku borbe. Partizani su branili prilaze svojim položajima vešto bacajući ručne bombe.

Međutim, Nemaca je bilo deset puta više. Imali su snažno automatsko oružje. Kosili su siste-

matski ispred sebe stabljike konoplje i tako proširivali vidik i krčili prolaz. Korak po korak.

Dva sata je borba trajala. Na centralnom položaju hrabro su pali Uglješa Terzin, komandant odreda, metalac Milan Sivčev, skojevac Nika Bogaroški, član gimnazijskog skojevskog komiteta Sava Sredojev, studenti komunisti Milorad Jovanović i Miloš Ostojin, domaćin Laza Simić, radnik Borivoje Subotički. U žestokoj borbi ubijeni su i radnici sa salaša Triva Stojkov, Košta Vasiljev, Stojanka Doroslavac i Bojka Dacin.

Držeći centralni položaj Trnić je naredio proboj. Na čelu udarne grupe krenuli su Dura Oličkov i Košta Kljajić. Kratki karabin u rukama Oličkova postao je ubojno oružje. Još jednom, poslednji

UGLJEŠA TERZIN, KOMANDANT KIKINDSKOG ODREDA

put, uzavrelo je u logoru odreda. Šljuka je prosuo poslednji rafal, iz puškomitraljeza. Metaka više nije bilo. Pregrejano oružje ostalo je u konoplji.

U jurišu je pao komesar odreda Rada Trnić, uz njega borci Mirko Tešić i Nićifor Brandić. Ali ,i neprijatelj je popuštao. Na jednom snopu ležao je mrtav podoficir. Na drugoj strani trojica vojnika. Bolničari su previjale mnoge.

Jovan Đurđev bio je teško ranjen. Ali, držao je još korak s drugovima. Obruč je bio probijen. A od poslednjeg hica pao je hrabri radnički i sindikalni borac, rukovodilac velikog štrajka poljoprivrednih radnika od pre šest godina, član Sreskog komiteta Partije Košta Kljajić — Ciča.

Zamenik komandanta odreda Dura Oličkov prikupljao je borce koji su se probili. Bilo mu je teško jer je njegova kolona bila malena. Tamo, u logoru odreda, čuo se samo još poneki pucanj. To je značilo da tamo više nije bilo otpora. Nije znao da li su svi oni koji nisu bili više u koloni poginuli, ili su neki zarobljeni. Gledao je svoje umorne drugove. Iza njega je bio hrabri puškomitraljezac Košta Sredojev — Šljuka, do njega Duša Bogaroški, ali bez svoga brata Nike, Miloš Stajić je na leđima nosio smrtno ranjenog Jovana Durđeva, a za njim Mita Curčin, Danilo Košić i Dragoljub Gavrić — Buba.

Na rukama drugova ugasio se život Jovana Durđeva.

Ni jedan borac Kikindskog partizanskog odreda nije pao živ u ruke neprijatelja. Svaki se borio nesebično, umirući kao što umiru junaci.

Nemci su bili nemilosrdni i prema mrtvom protivniku. Pucali su u mrtve partizane, gazili po njihovim telima. Sakupili su njihovo oružje. Na gomili je ponovo bilo šesnaest pušaka, puškomitraljez, dva ranca sa preko hiljadu metaka zagubljenih u gustoj konoplji, pet bombi, osam pištolja i sitna oprema.

Zaslepljeni mržnjom, ošamućeni snažnim otporom i osetnim gubicima, Nemci su upali u kikindski zatvor i počeli redom tući i prebijati zatvorene ljude. Tukli su ih kundacima, asovima, lopatama, terali pse na one koji su bili ranjeni i okrvavljeni. U dvorištu su podlegli batinama učitelj Milivoj Omorac i železničar Miloš Mihailov. Samo nekoliko sati još je živeo Stanoje Uverić.

Započela je hajka na kikindske rodoljube u gradu. Trajala je gotovo dva meseca. U ruke policije pao je notes Rade Trnića i u njemu mnogi šifrovani podaci. Tada je već bio u rukama policije Milan Jovičin. Kao član Mesnog komiteta poznavao je ljude iz organizacije. Potanko je protumačio sve Trnićeve zabeleške, a to je značilo predaju policiji u ruke mnogih saradnika i organizovanih ljudi. U Kikindi je nastavljena borba započeta na Simićevom salašu, ovoga puta u bazama, u policijskim ćelijama i mučionicama. I to je bila nepoštedna borba u kojoj neprijatelj nije birao metode niti sredstva u beso-

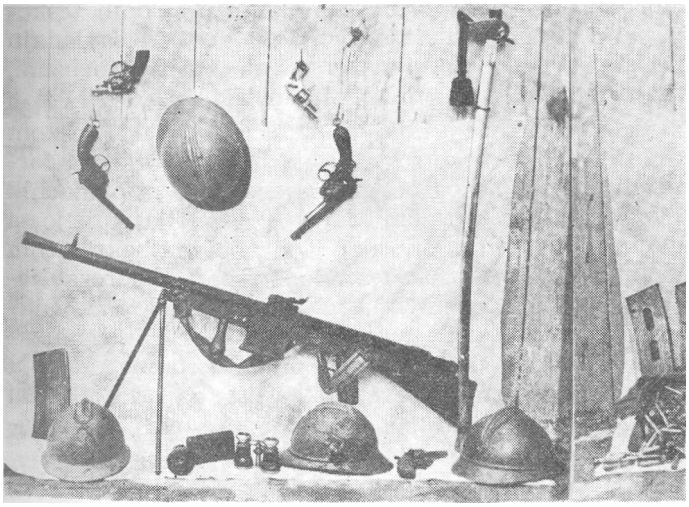

PUŠKOMITRALJEZ KIKINDSKOG ODREDA POSLE BORBE NA SIMIĆA SALASU

mučnoj želji da razbije organizovan otpor, da ovlada ljudima, da ih ponizi i potčini svojoj volji.

U toj nepoštednoj borbi bile su razbijene partijske i skojevske organizacije, rastureni njihovi komiteti, uništene njihove baze i njihove veze. Kikinda je ušla u prvu ratnu zimu teško izranjavana, ali uprkos svemu nije ostala bez svojih boraca.

Đura Oličkov je sa svojim drugovima krenuo prema Mokrinu. Ostalo je da svoj mali odred uključi u redove Mokrinskog partizanskog odreda i da pokuša da ponovo uspostavi veze sa gradom i drugovima koji su tamo ostali. Njegov dolazak i dolazak njegovih drugova značio je ogromno pojačanje Mokrinskom odredu.

Mokrinski odred

Mokrinski partizanski odred je bio formiran pre nego Kikindski. Tamo nije bilo onih teškoća koje su u gradu morali prethodno da savladaju Terzin i Trnić. Mokrinčani su bili dobro naoružani, već su se pokazali u nizu uspelih akcija.

Trnić je bio Mokrinčanin i u Sreskom komitetu i u Sreskom štabu bio je odgovoran za formiranje Mokrinskog odreda. Njegov glavni pomoćnik u Mokrinu bio je Milan Malenčić — Selja, koji je sa svojim drugovima Živicom Kodranovim, sekretarom Mesnog komiteta SKOJ-a, Bogoljubom Dobrosavljevim, Gavrom Ziranovim, Milanom Dejanovim, Ljubomirom Dobrosavljevim i Anicom Golić i organizacijom SKOJ-a od preko stopedeset članova, bio u stanju da uspešno sprovede i najteže zadatke. Seljini skojevci sakupili su značajne količine municije i nagaznih mina, a isto tako i pušaka.

Komunisti iz Mokrina na vreme su se sklonili ispred hajke od dvadeset drugog juna. U ilegalnosti su se nalazili Vasa Jolić, Milan Malenčić

i Aleksandar Bogaroški, a zatim Živica Kodranov, Slavko Kulauzov i Luka Janić. Nemci nisu uhapsili ni Ignjata Dobrosavljeva.

Nemci su imali nalog da uhapse i Uroša Kuzmanova. Bio je to snažan čovek, u selu svima dobro poznat i kao mesar i kao bojadžija. Nemce nije trpeo i stalno se sa njima preganjao. Zato su ga svakako stavili na spisak onih koje treba uhapsiti. Kuzmanov nije bio komunista, ali se nije hteo lako predati Švabama. I on je otišao u ilegalnost. U polju se našao u društvu Vase Jolića i drugih komunista, ne želeći ni njima da se potčini. Ali, prihvatio je saradnju i bio spreman da se sa njima zajednički bori protiv okupatora. Kuzmanov je želeo da ga i ovde slušaju i da on komanduje. Malenčić i Jolić su ga prihvatili takvog kakav je bio u nadi da će moći da utiču na njega. Bilo je teško odbaciti ga i imati ga čak protiv sebe, jer je to bio čovek koji je imao uticaja na ljude. Bilo je najvažnije u ovom času da Uroš Kuzmanov želi da se bori protiv Nemaca i da ne beži od saradnje sa komunistima na tom planu.

Tako se Uroš Kuzmanov sticajem okolnosti nametnuo nekako sam. Mokrinski komunisti su ga prihvatili i poverili mu dužnost komandanta teik osnovanog Mokrinskog partizanskog odreda. Po svojoj smelosti, Kuzmanov je bio sasvim dobar izbor, ali je ostalo na Vasi Joliću da kao komesar odreda odgovara za sve njegove komandantske postupke. Zadatak nije bio nimalo lak.

U odredu se našla skoro čitava partijska ćelija, koju je sada vodio Milan Malenčić. Ali, Malenčić je bio odgovoran i za skojevsku i druge organizacije u selu, pa je ostao kao spona, koordinator.

Inače, Odred je formiran sredinom jula. Borci su svi bili naoružani. Imali su puške, dosta municije, veliki broj mina i ručnih bombi. Odred je najviše boravio na salašarskim naseljima Jaroš i Sentoš, s? glavnom bazom na salašima Vite Despotova i Mile Markova.

Vita i Smilja Despotov imali su dva sina, blizanca i tri kćeri. Troje od njih je bilo u SKOJ-u. Gotovo jedan aktiv. I sam Vita je sve činio za svoje drugove, za Trnića, Malenčića, Kodranova. To su mu bili česti gosti. S njima su drugovali Miloš i Marko i njegova najstarija ćerka Saveta. Oni su donosili na salaš oružje, municiju, mine, sve to sklanjali i govorili da će to uskoro zatrebati. Vita je bio dobar sused Budišinu, Kapetanovu i Veselinovu, sa njima je i u ovoj situaciji sarađivao čime je njegov salaš kao važna baza odreda postao bezbedniji.

Partizani su danju bili na njivama, u kukuruzima, a noću su ili odlazili u akcije ili su dolazili na salaš, obezbeđujući svoj boravak stražama.

Hrana je pripremana na samim salašima, salašari su je donosili do logora, ustvari bili su prva i važna predstraža odreda, spremni da svojim štićenicima jave svako kretanje koje zapaze.

Milan Malenčić je odlazio u logor Kikindskog odreda na konsultacije sa sekretarom Sreskog komiteta Partije Trnićem. Tako je on postao prva veza između boraca dva susedna odreda. Mokrinčani su u svom logoru primili i Ratka Mitrovića — Silju.

Dok su se dva odreda stvarala, Albert Baltašik, Rada Vidicki — Najić i Vlada Bogaroški obilazili su aktiviste u Padeju, Banatskom Aranđelovu, Potiskom sv. Nikoli, Podlokanju, Crnoj Bari i Krsturu, organizovali ih, stvarali udarne i diverzantske grupe.

U Banatskom Aranđelovu, Krsturu i Podlokanju radile su dobro partijske i skojevske organizacije. U Aranđelovu su delovali i Mesni komiteti Partije i SKOJ-a čiji su članovi bili Milivoj Lazin i Vaša Ilijin. U Podlokanju je sekretar ćelije bio Radivoj Rokvić, a sekretar Mesnog komiteta SKOJ-a Mile Balaban. Članovi Mesnog komiteta SKOJ-a u Krsturu bili su Radovan Maluzkov, Sava Popov i Mladen Sećerov.

Prema nemačkim podacima toga vremena »sa sigurnošću je utvrđeno« da u Mokrinu ima dvanaest članova Partije i .. daljih 48 jako aktivnih saradnika, koji raspolažu sa dva mitraljeza, osam bombi, tri puške, šest revolvera, hiljadu komada municije, tri litra benzina, upaljačima i fosfornim upaljačima. . .« Nemci navode da i u Banatskom Aranđelovu postoje čvrste organizacije, ćelija od četiri člana sa još 48 ljudi »... koji su podeljeni u čete...«, a raspolažu sa dvadeset pušaka i 420 metaka. U Krsturu je delovala ćelija od tri člana, u Potiskom Svetom Nikoli radi ćelija od pet članova Partije, u Bašaidu pet članova, u Sajanu dva, u Ruskom Selu tri, u Đalli tri, u Padeju i Bikaču po jedan.

Do ovih podataka Nemci su došli četvrtog avgusta iz dokumenata koje su zaplenili u borbi na Simića salašu. Verovatno su Nemci vojne desetine i udarne grupe prozvali četama.

Tako je na krajnjem severu Banata stvarana šira operativna zona partizanskih odreda, širen njihov manevarski prostor i izbor objekata za napade. Pripremani su novi borci koji će posle prvih zajedničkih akcija biti spremni da stupe u odred i šire njegove redove.

Mokrinski odred vršio je svoje akcije uz neposredno učešće udarnih i diverzantskih grupa iz okolnih sela. Prvu akciju izvršio je već dvadeset i prvog jula. Partizani su napali čuvara pruge kod Vrbice i pokušali da miniraju prugu. Već kod ove akcije pokazao se problem kako aktivirati minu. Učinjen je novi pokušaj na drugoj strani, na pruzi nedaleko od Padeja, na samom koritu rečice Zlatice. Mina je bila postavljena između pragova, a borci su sa određenog odstojanja pokušali da je gađanjem iz pušaka aktiviraju. Kad to nije uspelo, bacili su ručnu bombu. Ali, sve je to alarmiralo čuvare i nemačke patrole. Voz nije naleteo, a Nemci su sakupili svoje snage i poveli akciju pretresa. Oživela su polja oko Bočara, Beodre, Iđoša, Sajana i Mokrina i ta mesta

su blokirana. Bila je to velika akcija sa značajnim snagama. Cak je iz Petrovgrada stigao u Kikindu i Franc Rajt. U mreži potera našao se borac Mokrinskog odreda Slavko Kulauzov. Partizan je prihvatio borbu, bio je na više mesta ranjen i savladan.

Partizani su za uzvrat napali i razoružali kod Idoša policajca Paula Fehera, a već trideset prvog jula uspešno su minirali prugu između Sanada i Novog Kneževca. Voj je naleteo ali je uporna mina eksplodirala tek kada je naišao poslednji vagon. Diverzanti iz Podlokanja opet nisu imali sreće sa minama. Trojka pod vodstvom Alberta Baltašika postavila je mine na pruzi Aranđelovo — Vrbica ali je voz natovaren naftom prešao neoštećen. Ove mine uzete su iiz logora Mokrinskog odreda.

U to vreme u odred su došli braća Zarica Reljin i Branko Reljin, Mita Novakov i Žarko Novakov, a sa njima i Vlada Dimitrov. Njih petorica pošli isu za komandantom odreda Urošem Kuzmanovim i svojim dolaskom pojačali njegove pozicije. Me-

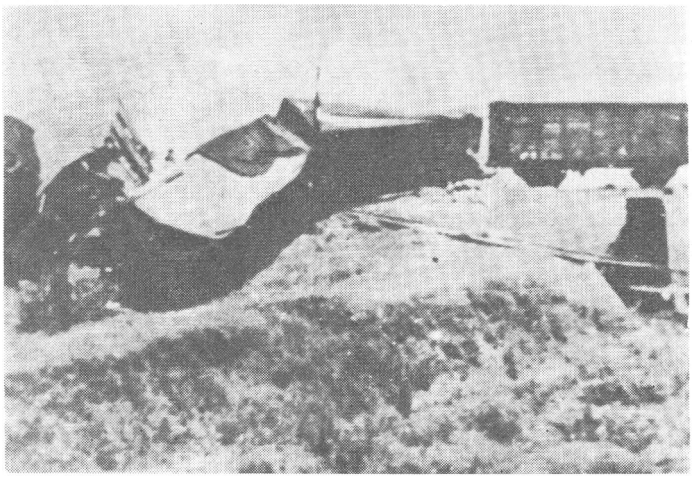

NEMAČKI VOJNI VOZOVI LETELI SU U VAZDUH

đutim, u odred su dolazili i komunisti, ili njihovi saradnici koje isu Malenčić i drugovi pripremali. Među novim borcima bili su Bogoljub Dobrosavljev, Pera Tomić, Miloš Tomić, Nika Tešin, Radivoj Đukanov, Aleksandar Kulauzov i Drago Torbica. Tako je odred do dolaska Kikinđana već brojao blizu trideset boraca. Pored toga, veliki broj organizovanih diverzanata iz skoro svih sela ovog severnog banatskog kutka učestvovao je u akcijama zajedno sa odredom.

Dok je vozio oružje i mine ustupljene Kikindskom odredu, skojevac Sever Dražić je naišao na patrolu, pobegao je, ali je oružje palo u ruke Nernaca. Policajci su doznali da i njegova majka Katica Dražić sarađuje sa partizanima pa su krenuli da je uhapse. Skojevci su odlučili da je krijući prebace u odred. Taj zadatak preuzeo je na sebe Nikola Bogosavljev. Izveo je Katicu iz njene kuće pred očima policije, najpre je sakrio u svoj svinjac, a potom je položio u kola, prekrio đubretom i izveo je u polje, prolazeći pored nemačkih kolona koje su tragale za partizanima. Katica je sretno stigla u logor i primila dužnost domaćice zajedno sa Milicom Markov i Smiljom Despotov.

Već je došlo do prvih sukoba sa Urošem Kuzmanovim kada su u logor odreda došli Kikinđani sa Đurom Oličkovim. Kuzmanov je osetio da ima vlast i počeo se otimati zajedničkoj kontroli štaba i samovoljno se ponašati. Voleo je da se nakinđuri sa redenicima preko ramena i niskama bombi oko pasa i da se tako nađe u selu i pokaže ljudima. Time je želeo da se napravi važan ali i da zaplaši Švabe sa kojima je vodio i svoj privatni rat.

Vaša Jolić i Milan Malenčić posebno su se obradovali značajnom pojačanju. Taj momenat je iskorišćen da se izvrše promene u Štabu. Mokrinčani su od ranije imali ptfilike da upoznaju Đuru Oličkova. Dolazio je on u toku priprema za ustanak i pomagao u formiranju borbenih desetina i udarnih

grupa. Sada, posle tragedije na Simićevom salašu i vanrednog podviga probijanja iz čvrstog obruča, Uroš Kuzmanov nije imao snage da se suprotstavi zahtevu i ustupi svoje komandantsko mesto Đuri Oličkovu. Tako se ovaj samovoljni borac pokorio novoj disciplini.

Uporedo, dok je Mokrinski partizanski odred vršio svoje akcije na dosta širokoj teritoriji, Padejčani su formirali svoju partizansku grupu sa malo boraca. Takav je bio i Prvi vojvođanski odred koji je izašao na svoj prvi zadatak već jedanaestog jula kod Vojlovice, južno od Pančeva. Jedva da je više imao boraca i Dubički partizanski odred u Srednjem Banatu u koji su došli posle borbe na Bošnjakovom salašu Mihalj Senji i Košta Đurić iz Petrovgradskog odreda.

Padejsku partizansku grupu organizovao je Mile Gajin — Puška student. U toj grupi bili su pored Gajina Mile Funduk, berberin, David Bajić, kovački šegrt i Sava Bajin, zemljoradnik. Kasnije im se priključio Preda Nenadov. Tada ova partizanska grupa nije još imala ni jednu pušku u svom naoružanju. U njihovim rukama bio je pištolj, dve bombe i bajonet. Grupa je prvo napala jednog stražara kod železničkog mosta u blizini Padeja. Stražar je bio razoružan i zarobljena je prva puška. To je bila prva zarobljena puška i donela je Mili Gajinu patizansko ime.

Padejčani su izvršili još dva slična napada, ali sa manje uspeha. Međutim, navukli su stalnu poteru na leđa i moralo je proći gotovo mesec dana da se iščupaju iz svog atara i upute prema Mokrinu. Ostao je samo Preda Nenadov. Ostala četvorica partizana sa svojim naoružanjem došli su na vezu Milana Malenčića koji ih je otpremio u logor odreda. Time je Mokrinski odred brojno ojačao.

UDRUŽENIM SNAGAMA

Združeni partizanski odredi

U mesecu julu i početkom avgusta na teritoriji severnog Banata, bili su organizovani i stupili su u akciju Melenčani, Kumanački, Aleksandrovačko-karađorđevački, Dragutinovački, Kikindski i Mokrinski odred, zatim Padejska partizanska grupa. Na teren je bila izašla i Elemirska partizanska grupa, ali su se već prvog dana svi njeni pripadnici vratili u selo. Zbog ovakvog postupka bila je raspuštena elemirska partijska organizacija.

Najpre je bio razbijen Petrovgradski odred. Deo njegovih boraca se našao južno od grada, u rejonu Stajićeva. Već u tom vremenu Stajićevčani su imali formirane svoje borbene desetine. Početkom avgusta borci Petrovgradskog odreda i pripadnici stajićevskih borbenih desetina formirali su u stvari novi Stajićevsko-petrovgradski odred. Nekako baš u to vreme došlo je do spajanja Melenačkog i Kumanačkog odreda pa je stvoren Melenačko-kumanački odred, i, konačno, posle borbi na Simićevom salašu od boraca Kikindskog i Mokrinskog odreda formiran je Mokrinsko-kikindski odred. To je svakako bila posledica prethodnih teških borbi kod Petrovgrada i Kikinde, ali i zbijanje snaga u uslovima velikih hajki jakih neprijateljskih snaga koje su češljale svaki deo terena na kome su primećivali partizanske jedinice.

Sa Đurom Oličkovim i Kostom Sredojevim — Šljukom u Mokrinski odred nisu stigli svi borci koji su se probili sa Simićevog salaša. Miloš Stajić

se nekako odvojio i stigao u Dragutinovački odred, dok je Dušan Bogaroški krenuo u grad da potraži brata i uspostavi vezu sa novim rukovodstvom. Tamo se i razboleo, pa je tek kasnije uspeo da se poveže. To znači da je u Mokrinski odred došlo svega pet Kikinđana. Ali, njihovim dolaskom odred je dobio mnogo i u naredna dva meseca izvršio niz smelih i uspelih akcija.

Novi odred je izišao iz svog starog logora na Jarošu. Oličkov je, poučen iskustvom, želeo da odred drži u stalnom pokretu, da manevriše i tako zavarava i zamara nemačke snage koje su uporno sledile tragove. Ipak, Jaroš i Sentoš su i dalje ostali kao sigurna i najvažnija baza odreda. Oličkov je vodio odred iz akcije u akciju, jer je samo inicijativa odreda značila sigurnost od iznenađenja ili od okruženja.

Sedam boraca napalo je imanje Drage Popova, razoružalo stražare i zapalilo dve velike kamare pšenice. Skojevska udarna grupa iz Podlokanja zapalila je u svom ataru kamaru pšenice na imanju Uingera. Desetine odreda napadale su redom stražare kod vršalica i lako ih razoružavale, dolazeći tako do novih pušaka. Partizani su palili pšenicu, slamu, plevu.

Mokrinčani su izvršili i prvu razmenu zarobljenika u Banatu. Borbena grupa pod komandom komesara Vase Jolića napala je stražu na imanju Dukatorova u mokrinskom ataru, rasterala stražare i zarobila nemačkog komesara Jožefa Palera. Bilo je to 22. avgusta. Nemci su u međuvremenu uhapsili oca Uroša Kuzmanova i držali ga kao taoca. Pregovori nisu bili glatki, ali je, ipak, postignut sporazum i razmena izvršena.

Partizani su se morali od početka boriti i protiv izdajnika i provokatora. Zlo koje su oni donosili bilo je veliko. Gde se god moglo, ovakve ljude trebalo je onemogućiti. Zato su u partizanskim odredima, po potrebi, bili organizovani narodni sudovi

koji su najčešće osuđivali na smrt izrazite izdajnike i saradnike okupatora.

Narodni sud Mokrinsko-kikindskog odreda osudio je na smrt izdajnika Niku Gavrilova zbog otvorene saradnje sa Nemcima. Udarna trojka je izvršila presudu. Pri povratku došlo je do sukoba sa policijom u kome je partizan Sever Dražić bio ranjen. U sklopu ove akcije udarne grupe odreda posekle su telefonske linije između Mokrina i Iđoša.

Dvedeset petog avgusta na diverzantsku akciju krenuo je i sam Oličkov. Zeleo je da pronađe najbolji način za aktiviranje mine. Odabrana je pruga severno od Kikinde. Mina je postavljena. Oličkov je uzeo u ruke svoj oprobani karabin i prvim metkom aktivirao minu. Snažna eksplozija raznela je šine i pragove u dužini od deset metara. Partizani su posekli i nekoliko telefonskih stubova. Vratili su se u logor Sentoš.

PORUČNIK DURA OLIČKOV, KOMANDANT MOKRINSKO-KIKINDSKOG ODREDA

Bio je dvadeset šesti avgust. Grupa od šesnaest policijskih stražara i dva agenta na čelu sa jednim narednikom sprovodila je zarobljenog partizana Bogoljuba Dobrosavljeva. Kolonom je komandovao narednik Krištof Biringer. Kretali su se od Mokrina prema Kikindi. Otuda su dobili naređenje da zarobljenog partizana dovedu na isleđivanje.

Stab odreda je odlučio da napadne kolonu neprijatelja i da oslobodi svog borca. Na licu mesta bilo je dvadeset sedam boraca. Napad je bio pripremljen kod salaša Ilije Panajotovića. Dura Oličkov je postavio zasedu u vidu potkovice. Nemačka kolona je upala u zamku, ali je na vatru odgovorila spremno. Došlo je do žestoke ali kratke borbe. Nemci su bili potpuno razbijeni i rasterani. Partizan Dobrosavljev bio je na slobodi. Ali, ostao je smrtno pogođen hrabri komandant, Dura Oličkov. Uz njega borac Nika Tešin.

Bio je to težak gubitak Mokrinsko-kikindskog odreda, ali je nastavio borbu pod rukovodstvom komesara Vase Jolića. Samo dva dana posle borbi na Panajotovićevom salašu diverzanti iz sastava odreda i iz Banatskog Aranđelova skinuli su šrafove sa šina na pruzi nedaleko od ovog sela. Naišao je teretni voz i ispao iz šina. I sledećeg dana diverzanti su pod zaštitom boraca odreda pokidali prugu između Mokrina i Kikinde. Ovoga puta diverzija je bila na vreme otkrivena i kvar otklonjen pre nailaska voza.

Kada se odredu pridružila Padejska partizanska grupa, izvršena je reorganizacija Štaba odreda. Uroš Kuzmanov je bio ponovo izabran za komandanta. Dužnost komesara zadržao je Vasa Jolić. Za zamenika komesara izabran je Mile Gajin — Puška.

Tada je već Mokrinsko-kikindski odred bio čvrsto povezan sa okružnim štabom, ali isto tako i sa Melenačko-kumanačkim i Dragutinovačkim odredom. Akcije za povezivanje organizovao je Košta Sredojev — Šljuka, radeći uporedo i na obnavljanju

i povezivanju partijskih i skojevskih organizacija. Značajan deo zadatka obavili su neposredno Nešo Dobrić i Saveta Despotov.

Žarko Turinski došao je prvi put u logor Mokrinsko-kikindskog odreda sredinom meseca septembra. Arsa je oštro kritikovao držanje Kuzmanova. Kritika nije ostala bez rezultata i Uroš Kuzmanov je skinuo redenik i postao nekako skromniji.

Turinski je nagovestio mogućnost da odred napusti svoj teren. U svakom slučaju trebalo je misliti na zimske uslove i na gola polja. Milan Melenčić je organizovao u selu prikupljanje toplog veša, čarapa, suve hrane otpremajući sve to u stari logor na Jarošu.

Uskoro posle Turinskog u logor odreda stigao je Milojko Filipčev. Tada je on bio komesar Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda, ali je ovamo došao neposredno po zadatku Okružnog štaba. Naređenje je glasilo da se Mokrinsko-kikindski odred pripremi i sa celokupnim naoružanjem prebaci na Melenačko ostrvo.

I dok su se borci pripremali, dok su se vodili pregovori sa komandantom Kuzmanovim i grupom koja ga je sledila, u logor su došla dva čudna čoveka. Zivojin Stevanov bio je iz Iđoša, a Veselin Subotin iz Banatskog Aranđelova. Došli su sa predlogom da borci prestanu sa ratovanjem, da odu u selo i predaju oružje. Nemci su obećali da će ih u tom slučaju ostaviti na miru. O tome su čak bile i plakate napisane.

Emisari su, međutim, bili isterani iz logora. Ali, Subotin je ostao uporan u svojoj misiji. Tada je zaseo Narodni sud i osudio ovog agitatora i razbijača na smrt streljanjem.

Bilo je to dvadeset petog septembra, upravo na dan kada je Mokrinsko-kikindski odred u koloni krenuo prema Melenačkom ostrvu.

Tamo, na Melenačkom ostrvu, bio je ustaljen i glavni logor Melenačko-kumanačkog odreda.

Nemcima nije pošlo za rukom da ni ovde niti na kom drugom prostoru iznenade i razbiju ovaj odred. Zato je inicijativa bila u rukama partizana.

Prvi sukob sa neprijateljem ovaj odred je imao već na dan svoga formiranja. Štab odreda poslao je jednu patrolu prema železničkoj pruzi Rumäne — Novi Bečej. Ovakve patrole stalno su krstarile oko Melenačkog ostrva, prateći kretanje nemačkih jedinica. Patrola je otvorila vatru na stražarnicu na pruzi. Straža je odgovorila i patrola se povukla. Ubrzo je na licu mesta bio i poručnik Buholc sa svojom jedinicom, ali pretraživanje okoline nije imalo rezultata.

Kada je stigla vest o hapšenju Ratka Mitrovića — Silje i borbama kod Simićevog salaša, u logor Odreda došao je Žarko Turinski — Arsa. Sa Štabom odreda bio je napravljen detaljan plan da se svim snagama napadne zatvor u Kikindi i da se oslobodi Silja. Međutim, trebalo je tačno _utvrditi gde je Silja zatvoren. Ali svi podaci dobijeni iz Kikinde, koja se upravo nalazila pod teškim pritiskom hapšenja i terora, bili su nesigurni i neprecizni. A onda je stigla i vest da Silja više i nije u kikindskom zatvoru već da je prebačen dalje.

Kornelijus Lelijer i poručnik Buholc organizovali su novu akciju u cilju otkrivanja partizanskog logora i razbijanja partizana. Akcija je vođena osmog i devetog avgusta na širem području kumanačko-melenačkog atara. Četiri poljska čuvara naišla su na partizansku zasedu na raskrsnici puteva Melenci — Beodra i Kumane — Beodra. Partizani su ih pustili, ali su čuvari javili o mestu partizanske zasede. Međutim, potere ni ovog puta nisu imale uspeha. Partizani su se na vreme izvukli. Ipak, toga dana Nemci su dobili nove podatke o kretanju partizana. Potražili su pojačanja i nastavili akciju krećući se u pravcu Melenačkog ostrva. Široko organizovani neprijateljski stroj naišao je na istureni logor partizana u blizini letnjeg druma Melenci — Novi Bečej. Ovoga puta partizani nisu na vreme dobili

obaveštenje o kretanju neprijateljskih strojeva i nisu se u pogodnom momentu izvukli. Zato je logor bio nespreman za hitan pokret.

U tom isturenom logoru nalazila se samo ojačana patrola. Partizani su zauzeli položaje i otvorili vatru iz blizine. Dva nemačka stražara su smrtno pogođena, unesena je pometnja u nemačke redove i partizani su se, podeljeni u tri grupe, brzo povukli, izvlačeći se iz zone koja je pretraživana. U logoru je ostala hrana, pa su Nemci poveli istragu i utvrdili čija je. Bio je to povod da se vlasnik uhapsi. Spiler je u Melencima sazvao zbor građana i održao

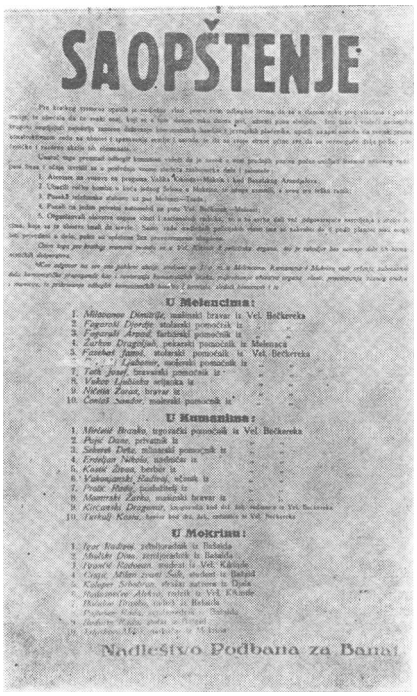

SAOPŠTENJE

U Melencima:

1. *Milanome Dimitrić*, mašinski bravar iz Vel. Bečkereka
2. *Fagorski Đorđe*, stolarski pomoćnik iz ...
3. *Fagorski Arnold*, farbarski pomoćnik iz ...
4. *Zarkov Dragoljub*, pekarski pomoćnik iz Melenaca
5. *Fazekaš Janoš*, stolarski pomoćnik iz Vel. Bečkereka
6. ... *Ljubomir*, zanatski pomoćnik iz ...
7. *Tatik Josef*, travarski pomoćnik iz ...
8. *Vukov Ljubomir* seljačka iz ...
9. *Nikolin Zarat*, bravar iz ...
10. *Csnizd Sandor*, stolarski pomoćnik iz ...

U Kumanima:

1. *Miričić Branko*, trgovački pomoćnik iz Vel. Bečkereka
2. *Popić Dane*, privatnik iz ...
3. *Sekerš Deže*, mlinarski pomoćnik iz ...
4. *Erdeljan Nikola*, nadničar iz ...
5. *Kasaš Ilinca*, berbar iz ...
6. *Vukosavljević Kadinaj*, učenik iz ...
7. *Prodić Mirko*, đaćkobolji iz ...
8. *Mamreški Zarko*, mašinski bravar iz ...
9. *Kircanski Dragomir*, [illegible] iz Vel. Bečkereka
10. *Turkalj Kosta*, [illegible] iz Vel. Bečkereka

U Mokrinu:

1. *Igor Kudrjaš*, poljoprivrednik iz Bašaida
2. *Mudrik Đino*, zemljoradnik iz Bašaida
3. *Ivanović Radovan*, student iz Vel. Kikinde
4. *Gagić Milan zvani Šuk*, student iz Bašaida
5. *Kolaper Sebastijan*, trgovac nativom iz Đala
6. *Radosavljev Aleksa*, radnik iz Vel. Kikinde
7. *Hajdukov Drugoljub*, radnik iz Bašaida
8. *Pantelić Rista*, poljoprivrednik iz Bašaida
9. *Đorđević Mijalko* [illegible]
10. *Jakobović Alfa*, [illegible]

Nadleštvo Podbana za Banat

SAOPSTENJE O STRELJANJU RODOLJUBA U MELENCIMA, KUMANU I MOKRINU, 7. SEPTEMBRA 1941.

im preteći govor koreći ih da hrane partizane, koji i njima remete miran život i rad.

Uveče, četvrtog septembra, dve diverzantske grupe odreda stupile su u akciju. Jedna grupa je izvršila diverziju na pruzi Kumane — Novi Bečej, a druga je na putu Melenci — Torda posekla četrdeset i devet telefonskih stubova.

Na učestale akcije partizanskih odreda Nemci su rešili da učine novu odmazdu. Odabrali su Kumane, Melence i Mokrin, kao mesta oko kojih su partizanske akcije bile najčešće. U svako selo dovedeno je po deset rodoljuba, na trgovima javno streljano, a potom obešeno. Narodu je rečeno da je to odmazda za sve diverzantske akcije koje su partizani počinili u toku meseca avgusta. Partizani su pozvani ponovo da se predaju uz poznata obećanja, a rok predaje pomeren je od dvadesetog avgusta na sedamnaesti septembar.

Da bi svojim potezima zaplašili narod, Nemci su naredili da se kao taoci pohapse najbliži rođaci svih partizana i ilegalaca uz pretnju da će među prvima biti streljani, ako dođe do bilo kakve diverzantske akcije partizana. Bio je to dobar psihološki potez. Streljanjem i vešanjem od sedmog septembra Nemci su pokazivali sasvim ozbiljne namere. U takvoj situaciji Kumanačko-melenački odred nije više vršio diverzantske akcije. Bilo je to već vreme kada je Pokrajinski komitet doneo odluku o spajanju glavnine partizanskih snaga u jedan odred i njihovom izvlačenju sa teritorije Banata. Prestanak partizanskih akcija bio je iz tih razloga opravdan.

Dok je Melenačko-kumanački odred pripremao svoj logor za doček boraca Mokrinsko-kikindskog i Dragutinovačkog odreda, Stajićevsko-petrovgradski odred pripremao se na svoj deo zadatka na drugom prostoru južno od grada.

Od boraca Petrovgradskog odreda u Stajićevski atar došli su Miloš Jovanov, Živico Jovanov, Đurđevka Jovanov, Janoš Sečenji, Nikola Toškov,

Janko Ćurčija, Rada Erski, Zika Grujin i Đerd Tot. Nešto kasnije ovamo se iz Dubičkog odreda vratio i Košta Đurić. U odred su došli i Stajićevčani Rada Srdanov, Sava Kovačev — Dudoš, Obrad Mijatov — Laloš, Emil Marinkov, a kasnije i Biserka Turinski i Aleksandar Grujić iz Petrovgrada.

Arsa Turinski je ponovo bio među borcima Odreda. Komandu nad odredom preuzeo je Miloš Jovanov. Nema tačnih podataka ko je bio komesar odreda. Verovatno je to bio Janoš Sečenji kao najstariji komunista među borcima. Ali, kasnije, kao komesar odreda pominje se i Milojko Filipčev. Međutim, to je moglo biti samo za kratko vreme jer je Filipčev usputno boravio' među borcima ovog odreda.

Stajićevsko-petrovgradski odred je, isto kao i ranije Petrovgradski, bio vezan za zadatke koje mu je određivao neposredno Žarko Turinski — Arsa kao komandant Okružnog štaba i kao zamenik komandanta Štaba partizanskih odreda Vojvodine. Pokrajinski komitet se morao izvući iz grada, a i vinograd Turinskog više nije bio sigurno mesto za

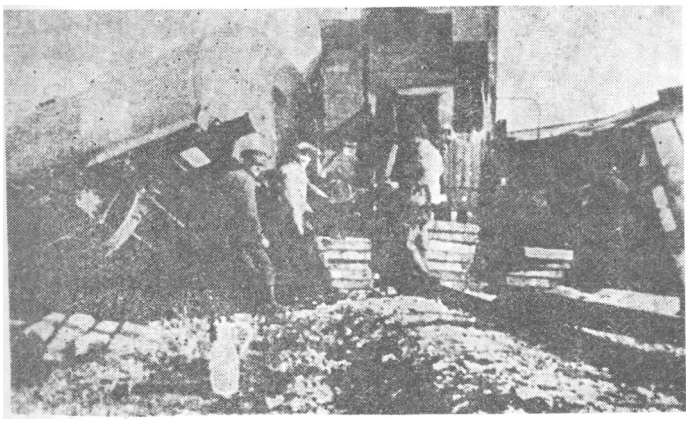

NAFTA NIJE STIGLA DO NEMACKIH TENKOVA NA ISTOKU

rad i boravak. Stvarane su nove baze od kojih su najznačajnije bile one u Mužlji i Botošu. Članovi Pokrajinskog komiteta bili su pokretljiviji, više su i sami manevrisali. Držanje svih veza i kurirske službe poverili su Danilu Grujiću, komandantu Pokrajinskog štaba. Otuda je i Danilo Grujić sve češće navraćao u logor Stajićevsko-petrovgradskog odreda.

U septembru, kada je održan značajan sastanak Sekretarijata Pokrajinskog komiteta Partije, Stajićevsko-petrovgradski odred dobio je nov zadatak. U logor odreda prešao je Danilo Grujić, a osnovni borbeni zadatak odreda bio je da ispita obale Tise i Dunava, da obezbedi prijem združenih partizanskih snaga i organizuje njihovo prebacivanje preko Tise ili Dunava, već prema situaciji.

Stajićevsko-petrovgradski odred se prvenstveno oslanjao na organizacije u samom Stajićevu. Na vezi između logora odreda koji se nalazio u južnom delu stajićevskog atara, bliže Farkaždinu, i organizovanih ljudi u Stajićevu bio je Sekula Berček. Bio je on ujedno i kurir Žarka Turinskog i stalna veza između njega i Štaba odreda.

Tih septembarskih dana Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković i Ivan Vijoglavin nalazili su dobro sklonište u Mužlji i Botošu. Tada su se u Mužlji nalazili Antal Revas i Lazar Keseg. Revas je bio član partijske ćelije koja je ovde bila formirana još dvadesetprve godine, a Revas je tridesete godine bio njen sekretar. Mužljanska ćelija je imala svoje političko mesto u selu i mužljanski Mađari nisu masovno sledili fašiste.

Lazar Keseg je često dolazio u logor odreda, a kada je njegova kuća bila pod prismotrom policije, ovaj stari komunista i borac u odredu je boravio i po nekoliko dana.

Partijisku ćeliju u Botošu osnovao je Đoko Katana, učesnik oktobarske revolucije. Stari boljševik došao je natrag posle Lenjinove smrti, a u danima ustanka kao da se podmladio. Bio je među prvima.

Ovde u Botošu, članovima Pokrajinskog komiteta bili su obezbeđeni kuriri, baze, pisaća mašina, radio. Od botoških kurira toga vremena isticali su se Ljuba Gaborov, Nikola Gavrilov i Slavko Katana. Svaki je imao svoj pravac — prema Dubici i srednjem Banatu, prema Perlezu i južnom Banatu i prema Stajićevu i Petrovgradu.

Stab Stajićevsko-petrovgradskog odreda uspostavio je veze sa sekretarom partijske ćelije u Perlezu Radom Jerkovim. Tada je Perlez bio važna tačka na putu za Pančevo i na vezi Žarka Zrenjanina sa Stevicom Jovanovićem i dalje sa Centralnim komitetom Partije. U tom vremenu Perlez je imao dosta dobro organizovan SKOJ, nekoliko borbenih desetina i udarnih grupa. Pavle Pere i Rada Jerkov učvrstili su i partijsku organizaciju.

U Farkaždinu, na koji se odred takođe oslanjao, partijsku ćeliju formirao je Mita Kurjački.

I tako, od Petrovgrada, Stajićeva, od Mužlje do Botoša, Farkaždina i Perleza bilo je dosta prostora za manevrisanje partizana. Odred je na tom prostoru stalno menjao svoje logorovanje koristeći se skupo plaćenim iskustvom stečenim u petrovgradskom ataru. Boraveći u odredu Danilo Grujić je tražio da se borci obučavaju u vojničkim veštinama. Sam je držao predavanja iz teorijskog dela obuke, ali je praktične vežbe organizovao komandant Miloš Jovanov. U ove vežbe bili su uključeni i kuriri koji su dolazili Grujiću ili Jovanovu na vezu iz Stajićeva ili Botoša.

U avgustu mesecu Nemci su u Petrovgradu imali uspeha u nastojanju da otkriju i razbiju partijske i skojevske organizacije. Osetilo se da nečija čvrsta ruka diriguje, ruka umešna i odlučna. Najpre je pohapšena udarna grupa koju su sačinjavali članovi Partije Košta Turkalj, Žarko Momirski i Dragomir Kirćanski. Voja Bošnjak je uspeo da se izvuče i napusti grad, sklonivši se u Aleksandrovo kod Drage Suvakova. Cilj ove udarne grupe bio je da se likvidi-

raju agenti petrovgradske policije: Kozlovački, Bursać i Cirković, izdajnici koji su bez rezerve nastavili svoje službovanje u policiji.

Početkom avgusta na čelo gradske policije došao je iskusni i prepredeni policajac, izdajnik svoga naroda kao Kozlovački i njemu slični, ali i moćniji i opasniji. Bio je to Juraj Spiler, čovek zmijskog pogleda koji je umeo da opčini svoje potčinjene, pa i svoje starešine ali isto tako i svoje brojne žrtve. Takvo iskustvo stekao je u specijalnoj zagrebačkoj policiji.

Hapšenje Koste Turkalja i njegovih drugova zadivilo je Spilerove nove starešine i banatske Švabe, a najviše je obradovalo agente. U daljoj istrazi Spiler je već na prvom koraku nemilosrdno pokazao šta sve zna u vođenju istražnog postupka, umeo je da odabere metode koje slamaju čoveka. To je užasnulo i jednog podoficira Vermahta koji je morao progovoriti kao čovek. Uputio je pismeni protist protiv mučitelja. Dobio je samo lakonski odgovor da bi to isto komunisti učinili i sa njim ako bi za to imali prilike.

Već sedmog avgusta na petrovgradskim ulicama poginuo je Bogdan Teodosin, sekretar Mesnog i član Okružnog komiteta Partije. Teodosin se sukobio sa podoficirom Georgom Engsom i policajcem Francom Veberom. Brzo je reagovao, potegao pištolj i teško ranio Vebera, ali je ubrzo bio pritešnjen.

Gotovo istoga dana petrovgradska policija je postigla svoj najveći uspeh Spilerovom zaslugom. Iskusni policajac je ušao u trag Servu Mihalju, tom neumornom borcu, izvanrednom čoveku i organizatoru, sekretaru Okružnog i dugogodišnjem članu Pokrajinskog komiteta Partije. Spiler je nastupao korak po korak i konačno uspeo da iznenadi Mihalja i da ga uhapsi. Ali Mihalja nije bilo lako slomiti, njega ništa nije moglo slomiti. On je imao samo jedan put. Bio je to istinski revolucionar sazdan u borbi. Serva Mihalja Spiler je morao predati i specijalnoj policiji u Beograd. Streljali su ga na Banjici.

Hapšenja i uspesi policije u Petrovgradu unosili su strah i među neke građane koji su bili na strani partizana. Okružni štab je stoga odlučio da izvrši barem demonstracioni napad na neki objekat u gradu. Zadatak je dobio Stab Stajićevsko-petrovgradskog odreda.

Uveče, jedanaestog avgusta, odred se približio gradu iz pravca Mužlje i osuo paljbu na straže koje su čuvale magacine ratnog plena. Straže su odgovorile vatrom i partizani su se povukli. Došlo je do uzbune u ćelom gradu. Policijske i vojne patrole žurile su u pravcu odakle se čula pucnjava. Uspeh partizana bio je potpun.

Radnici iz Železničke radionice poslali su u Stajićevsko-petrovgradski odred mehanički alat za demontiranje šina na železničkoj pruzi. Ovaj pogodan alat borci su iskoristili u dve diverzantske akcije na važnoj pruzi Petrovgrad — Pančevo. Plan je pripremio Danilo Grujić a odred je raspoređen tako da diverzantska grupa radi na demontiranju šina pod zaštitom ostalih boraca. U prvoj akciji samo je lokomotiva skliznula i zaglavila se pored šina. U drugoj akciji skliznula je manevarka. Nemci su preduzeli mere predostrožnosti: ispred svake vojne kompozicije slali su lokomotivu kao prethodnicu.

Obe akcije, jedna izvedena u avgustu, druga u septembru, nisu ostale bez odjeka i moralnog efekta.

To je već bilo vreme kada je pripremana najkrupnija akcija severobanatskih partizana. Stajićevsko-petrovgradski odred primio je svoj deo zadatka.

Sjedinjeni severobanatski odred

U mesecu septembru već su jasnije bile pozicije. Veliki optimizam i neograničena vera u snage Crvene armije i njene sposobnosti da za najkraće

vreme slomi nemačke snage i donese slobodu porobljenoj Evropi morao je ustupiti mesto realnom sagledavanju odnosa snaga i vremena trajanja rata. Iako su fašističke oklopne kolone duboko prodrle na sovjetsko tie, krećući se dalje prema Moskvi i Lenjingradu, vera u konačnu pobedu nije bila izgubljena, ali je postalo svakom čoveku jasno da će se rat produžiti i da će u najmanju ruku potrajati do ruske zime, ili čak i duže.

Pokrajinski komitet je cenio takvu situaciju i tražio puteve kojim je moguće u Banatu i u Vojvodini sačuvati partizanske jedinice i nastaviti organizovanu borbu i u zimskim uslovima.

Zimi severni Banat je ravan i čist. Njegova nepregledna ravnica bez useva tada liči na površinu mora.

Bilo je preteško za partizane u takvim prilikama. To je bilo pitanje koje je najsavesnije trebalo razmatrati. Tim pre što je glavni deo ustaničkih snaga Vojvodine, organizovan u partizanske odrede, bio upravo ovde, u severnom Banatu. Iskustvo Kikindskog i Petrovgradskog odreda već je pokazalo da je i u kukuruznoj «•šumi« teško, ako odred dođe u situaciju da prihvati borbu koja mu je nametnuta. Opasnost iznenadnog opkoljavanja i hvatanja na uskom brisanom prostoru bila je tada prisutna. Ipak, kroz kukuruze ili suncokret se moglo manevrisati i pred jačim, ali na golom i brisanom prostoru to nije bilo moguće. Neprijatelj je imao na raspoloženju jake snage, dobro naoružanje, gradove i komunikacije. Imao je mogućnosti da u toku nekoliko sati skoncentriše na jednom mestu takvu udarnu snagu koja je bila u stanju da razbije na golom prostoru i najjači partizanski odred.

U toku avgusta partizanski odredi su bili reorganizovani, postali su brojniji, svaki sa svojim borbenim iskustvom. Mnogi borci bili su kod Spilera evidentirani, a njihove kuće pod stalnom prismotrom. U njegovim rukama bili su njihovi roditelji, braća. Bilo je rizično vratiti se iz polja u sela, u ilegalnost,

naći se u klopkama iz kojih nema izlaza. Čovek se u otkrivenoj bazi oseća bespomoćno, kao lisica kojoj u trag uđe vršan terijer. Ishod je tu uvek jasan.

Pokrajinski komitet je sredinom septembra upravo te probleme imao pred sobom i savesno ih analizirao. Očigledno, bilo je najvažnije izvući glavninu partizanskih snaga sa banatske ravnice na pogodan prostor. U Banatu su mogli ostati samo nekompromitovani borci, male diverzantske i udarne grupe, sposobne da nastave manje sabotaže i ometaju neprijatelja u izvlačenju banatskih dobara za potrebe njegove vojske.

Odabran je Srem. Prebacivanjem banatskih partizana na Frušku Goru omogućilo bi izvršenje dva zadatka. Banatski partizani bi mogli nastaviti oružane akcije zaštićeni fruškogorskim šumama, a takvim svojim akcijama pomogli bi i sremskim partizanima koji su tada takođe imali svoja dva odreda. Takvom akcijom lakše bi se krenulo dalje i u Bačkoj.

Bila je to sasvim ispravna odluka. Ali, takvu odluku je trebalo i sprovesti.

Prema prvoj zamisli Pokrajinskog komiteta glavne snage severobanatskih partizana trebalo je sakupiti na Melenačkom ostrvu i preko Tise prebaciti na teritoriju Sajkaške. U ovom delu Bačke narod je bio dobro organizovan. Bačvani bi mogli organizovati prolazak banatske kolone i uključiti u nju svoje borce. Svi zajedno bili bi prebačeni preko Dunava pod okrilje Fruške Gore.

Pokrajinski komitet je ostavio Danilu Grujiću i Žarku Turinskom da neposredno organizuju i sprovedu u život ovaj zadatak. Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković i Ivan Vijoglavin krenuli su odmah u Bačku, kako bi sa Radivojem Ćirpanovim izvršili pripreme za prihvat i dalje prebacivanje banatskih i bačkih partizana.

Pored Cirpanova, u Bačkoj su se već od ranije nalazili članovi Pokrajinskog komiteta Đorđe Zličić, Gordana Ivačković i Branko Bajić. To je već

značilo da je tada, u septembru, većina članova Pokrajinskog komiteta napustila Banat i našla se u Bačkoj. U uslovima plime i oseke ustaničkih borbi to je bilo opravdano. Mesto Pokrajinskog komiteta bilo je tamo gde su se nalazile glavne snage i izvodile najkrupnije akcije.

Danilo Grujić i Žarko Turinski podelili su posao.

Grujić je ostao sa Stajićevsko-petrovgradskim odredom. Uputio je nekoliko patrola iz sastava odreda preko Tise sa zadatkom da ispitaju pozicije mađarskih fašističkih snaga u njenom priobalju. U toku nekoliko noći patrole su na više mesta uspele preći na bačku stranu. Patrole je vodio snalažljivi kurir Žarka Zrenjanina Dura Đorđević — Sima. Bio je iz Aradca, odrastao je pored Tise i upoznao sve njene meandre, njene vrbike i njenu ćud. Upoznao je dobro i Sajkašku i njene ljude. Tuda su vodile kurirske stere, između Uče i Cirpanova. Patrole su pod njegovim rukovodstvom bile neuhvatljive za fašističke perjaše.

Danilo Grujić je poslao izveštaj Žarku Zrenjaninu da je desna obala Tise zaposednuta i da bi bilo nemoguće tajno i bez borbe prevesti jače snage na bačku stranu. Zatim je i sam otišao u Bačku da bi se konsultovao o drugim pravcima i drugim mogućnostima prebacivanja banatskih partizana do Srema.

Dok je Grujić ispitivao obale Tise. Radivoj Oirpanov je spremao prelaze preko Dunava. Uspostavio je vezu sa fruškogorskim partizanima i organizovao jaku skojevsku organizaciju na desnoj obali Dunava u Petrovaradinu, Kamenici i Karlovcima. To je bio pokušaj da se sa sremske strane pripremi neka vrsta mostobrana koji će obezbediti prelaz reke i odlazak partizana na Frušku Goru. Dobro organizovani skojevci su izveli akciju izvlačenja oružja iz Petrovaradinske tvrđave i bazirali ga u njenim napuštenim lagunama.

Međutim, mostobran na desnoj obali Dunava bio je razbijen pre nego što su banatski partizani bili spremni za pokret. Ustaška policija ušla je u trag izvršiocima akcije u tvrđavi i jednim snažnim naletom razbila skojevske organizacije, pojačavajući svoje straže na obalama prema Bačkoj. Tako se desilo da je prelaz i na ovoj reci bio osujećen.

U takvoj situaciji Žarko Zrenjanin je imao nameru da se vrati u Banat i da pronađe najbolje rešenje. Tim pre, što mu nije pošlo za rukom da preko kurira dođe u vezu sa Žarkom Turinskim koji je radio na formiranju partizanske kolone u rejonu Melenačkog ostrva. Žarko Zrenjanin nije uspeo u svojoj nameri. Tisa je bila dobro blokirana. U Banat se vratio samo Danilo Grujić. Sada je trebalo izviditi obale Dunava i sa Stajićevsko-petrovgradskim odredom obezbediti prelazak banatskih partizana direktno iz Banata za Srem.

Iz logora Stajićevsko-petrovgradskog odreda Danilo Grujić je poslao Radu Grujića, ili Crnog Radu kako su ga njegovi drugovi zvali, na Melenačko ostrvo da o novonastaloj situaciji izvesti Žarka Turinskog i prenese mu poruku Žarka Zrenjanina. Crni Rada bio je član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, a sada je postao neposredna spona između Danila Grujića i Žarka Turinskog na sprovođenju i organizovanju krupnog zadatka od koga je uveliko zavisio dalji razvoj oslobodilačke borbe ne samo u severnom Banatu. U ovako delikatnim situacijama poruke su poveravane najodgovornijim drugovima, jer to i nije više bio kurirski zadatak nego deo organizacije i izvršenja celokupne akcije.

Stajićevsko-petrovgradski odred pomerio je svoj logor bliže Dunavu, u sektor Cente, ispitivao obalu i sa Cenćanima pripremao čamce kojima bi se banatski partizani mogli prebaciti preko reke.

U međuvremenu Žarko Turinski — Arsa radio je na svom delu zadatka. Komandant Okružnog štaba nalazio se na Melenačkom ostrvu. Obišao je

pojedine odrede i pristupio njihovom sakupljanju i organizovanju.

Do dvadeset četvrtog septembra na Melenačko ostrvo stigli su Dragutinovački, Mokrinsko-kikindski odred i nekoliko boraca iz Aleksandrovačko--karadordevačkog odreda na čelu sa Milojkom Filipčevim. Njemu je Turinski dao zadatak oficira za vezu. U logoru su bili i neki članovi Komiteta kikindskog i novobečejskog sreza, kao i skojevski rukovodioci iz Bašaida: Saša Grujić, Vojica Knežević i Jova Jurišin.

Milojko Filipčev je na Melenačko ostrvo doveo borce Mokrinsko-kikindskog odreda. U koloni nije bilo Uroša Kuzmanova. Komandant odreda ponovo je pokazao da je svojeglav i da se ne pokorava naređenjima. Rešio je da ostane u Mokrinu a sledili su ga borci koji su mu bili privrženi. Bili su to braća Reljin i braća Novakov.

Na Melenačkom ostrvu našlo se preko sto- i dvadeset partizana i partijskih rukovodilaca. Pojedinačno, najsnažniji je bio Melenačko-kumanački odred koji je tako postao i osnovno jezgro za formiranje jedinstvenog severobanatskog partizanskog odreda. Na ostrvu se našlo oko šesdeset pušaka, dva puškomitraljeza, dosta municije, pištolja i ručnih bombi.

U Melencima, Kumanu, Mokrinu i Dragutinovu bile su sprovedene široke akcije za pripremu partizana na daleki put. Borci su dolazili na Melenačko ostrvo sa rezervnom zimskom obućom i odećom. To je znatno opteretilo svakog borca, jer je trebalo nositi još i oružje, municiju, ćebad, torbice, suvu hranu i drugu opremu.

U logoru su isticali nekoliko poznatih rukovodilaca i partizanskih komandanata i komesara. Pored Žarka Turinskog tu su bili Bora Mikin — Marko, Miloš Popov — Klim, Žarko Milankov, Emil Kevrešan, Vasa Jolić, Lazar Pajić, Milojko Filipčev. a sa njima Ivan Knežić — Coto, Milan Malenčić, Milivoj Stankov, Albert Baltašik, Vlada Vidicki — Najić, Vla-

da Bogaroški, Maksa Kovačev, Milan Stančić — Uča, a zatim Crni Rada i Nikica Zivanović.

Žarko Turinski je formirao štab Sjedinjenog severobanatskog odreda. Teško je bilo naći bolji izbor za komandanta ove partizanske jedinice od Bore Mikina — Marka. Tim pre što je on bio u neku ruku ovde domaćin i komandant najkrupnije jedinice iz sastava ovog odreda. Po toj logici za komesara je određen Žarko Milankov — Bača. Milošu Popovu — Klimu pripala je dužnost zamenika komesara, a za zamenika komandanta raspoređen je Dušan Marković. Tako jedino Mokrinsko-kikindski odred nije na neki način bio zastupljen u ovom Štabu. Njegov komandant je ostao svojevoljno na terenu Mokrina, a Vasa Jolić je ipak morao prepustiti prednost energičnom Milošu Popovu — Klimu. Žarko Turinski je imao nameru da Malenčića, Bogaroškog, Baltašika i Najića vrati natrag na teren najsevernijeg dela Banata da tamo nastave rad na organizovanju otpora i diverzantskih akcija. U Štabu odreda Milojko Filipčev je dobio dužnost oficira za vezu, a Ivan Knežić vojnog instruktora.

Odred je podeljen na dva voda a vodovi na desetine. Komandiri vodova bili su Lazar Pajić i Košta Sredojev — šljuka. I desetine su imale svoje komandire i komesare. Između ostalih, na ovim dužnostima su bili Milivoj Mijatov — Lojče, Vujica Vujanov — Kreca, Joea Erdeljan i Milivoj Stankov — Zika.

Tada je u logor na Melenačkom ostrvu ponovo došao Crni Rada sa porukom Danila Grujica. Komandant Štaba partizanskih odreda Vojvodine obaveštavao je Žarka Turinskog o konačnoj varijanti kretanja partizanske kolone. Žarko Turinski je poslao svoj izveštaj o formiranju Sjedinjenog severobanatskog odreda i nameri da se do predviđenog dana za pokret prema Dunavu izvrši pokret prema istoku i severu i napadne na nekoliko vojnih objekata u Srpskoj Crnji i Vincaidu. Cilj ovih akcija bio

je da se na tu stranu skrene pažnja neprijatelja i tamo odvuku njegove glavne snage kako bi se marš partizanske kolone izveo što bezbednije.

Plan komandanta Štaba partizanskih odreda Vojvodine predviđao je da formirana partizanska kolona krene sa Melenačkog ostrva prvog oktobra u večernjim časovima. Bilo je važno da u toku noći zaobiđe Petrovgrad i kod Stajićeva izbije na Begej. Kolonu će prihvatiti jedna desetina Stajićevsko-petrovgradskog odreda i pomoći joj da pređe reku i zalogoruje u stajićevskom ataru. Uveče, drugog oktobra, kolona bi nastavila marš pored Begeja sve do obale Dunava. Tu su već bili položaji Stajićevsko-petrovgradskog odreda i borbenih desetina iz Perleza i Cente. Njihovo je bilo da obezbede i organizuju prebacivanje svih partizana preko velike reke. Partizanskoj koloni priključio bi se na Dunavu i Stajićevsko-petrovgradski odred.

U drugoj varijanti, za slučaj da kolona ne forsira Begej u prvom pokušaju, Odred bi nastavio marš prema Belom Blatu da bi u blizini Perleza pređe Begej i tu izbio na predviđeno mesto za prelazak Dunava.

Glavna partizanska kolona, sada već kolona Sjedinjenog severobanatskog odreda, krenula je iz logora sa Melenačkog ostrva dvadeset i četvrtog septembra. Na čelu kolone kretala se patrola iz sastava Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda pod vodstvom Bude Svilara — Buće. Aleksandrovčani su još u toku dana stigli u logor na Melenačkom ostrvu sa izveštajem o situaciji u Srpskoj Crnji i objektima koji su bili u planu napada. Ove podatke detaljno su pripremili Ziva Kuzmanović i drugi aktivisti iz Srpske Crnje.

Kolona se kretala brzo. Borci su nosili samo oružje. Sva ostala sprema ostala je u logoru. Više od stotinu ljudi gazilo je banatskom ravnicom, prvi put u jednoj partizanskoj koloni. U bašaidskom ataru kolonu su sačekali Milan Pribić i Borko Ličina,

rukovodioci Karađorđevačke desetine Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda. Sa njima su stigle i tri zaprege za prenos municije i druge opreme. Pribić i Ličina sada su se prvi put sreli sa mnogim drugovima o kojima su samo slušali. Priključili su se koloni i poveli je na prvi predanak već pripremljen u logoru Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda. Kolona je prešla malu prugu i drum između Karađorđeva i Januševca i uputila se prema Pauljevom bunaru. Dok se odred raspremao za odmor, Karađorđevčani i Aleksandrovčani preuzeli su svu brigu oko straža i podele prvog obroka.

U toku dana glavnoj koloni su se priključili Božo Banić, Milan Savičin i Petar Vranješ iz Vojvode Stepe.

Po planu, dvadeset petog septembra uveče, odred je nastavio marš prema Srpskoj Crnji. Na domaku cilja borci su bili podeljeni u tri udarne grupe. Svaka od njih dobila je poseban zadatak.

Udarna grupa na čelu sa Milošem Popovim — Klimom privukla se neopaženo karauli i iznenadnim prepadom savladala graničare. Bombom ubačenom kroz prozor bila su ranjena tri vojnika Iz karaule je uzeto šest pušaka i municija. Klim i njegovi drugovi povukli su se prema zbornom mestu.

Druga udarna grupa bila je sastavljena većinom od mladih boraca, skojevaca, i poverena Joci Erdeljanu. Mladići su neopaženo došli na Julija majur, iznenadili stražare kod slagališta kudelje, rasterali ih i zapalili stogove tek sabrane konoplje. Visoko u nebo vinuo se plamen i četrdeset vagona konoplje je ubrzo nestalo. Konoplja je bila namenjena nemačkoj vojnoj industriji za izradu vojničke opreme.

Vatra na Julija majuru planula je pre ugovorenog vremena. Erdeljan i njegovi drugovi su bili nestrpljivi da sačekaju zakazani trenutak za početak akcije. Plamen je alarmirao Nemce i doveo u pitanje izvođenje napada na Sušaru i Električnu

centralu. Na ove objekte bile su upućene glavne snage odreda svrstane u trećoj udarnoj grupi. Ovde, pored članova Štaba, nalazio se i Žarko Turinski — Arsa.

Nemci su na svim glavnim objektima imali jače straže. Iz zaklona su osuli spremno vatru čim

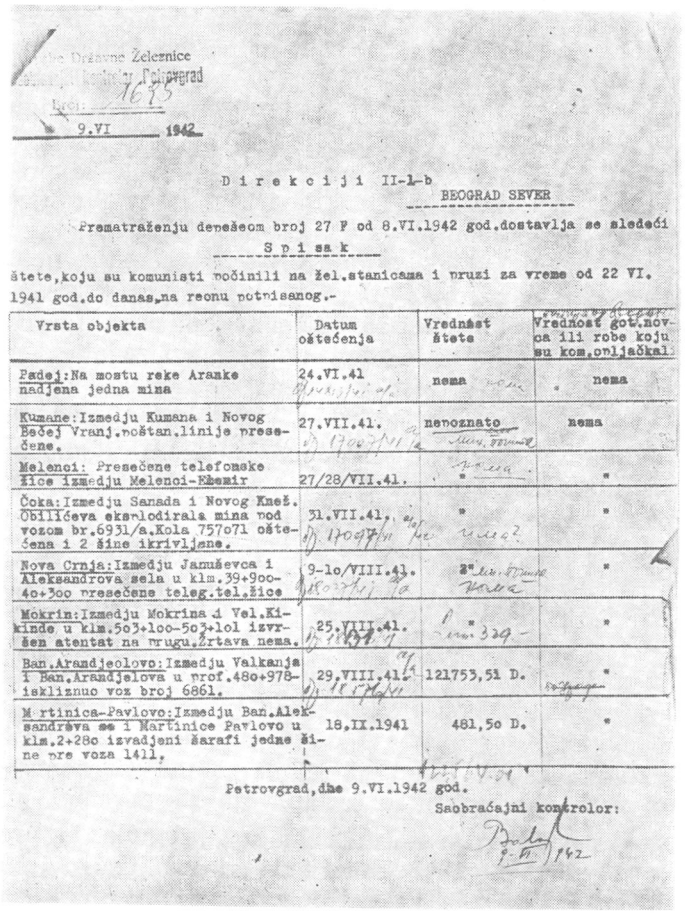

...e Državne Železnice
...Petrovgrad
Broj: 1675
9.VI 1942

D i r e k c i j i II-1-b
BEOGRAD SEVER

Prematraženju denešeom broj 27 F od 8.VI.1942 god.dostavlja se sledeći

S p i s a k

štete,koju su komunisti počinili na žel.stanicama i pruzi za vreme od 22 VI. 1941 god.do danas,na reonu potrisanog.-

Vrsta objekta	Datum oštećenja	Vrednost štete	Vrednost got.novca ili robe koju su kom.ovljačkal.
Padej:Na mostu reke Aranke nadjena jedna mina	24.VI.41	nema	nema
Kumane:Izmedju Kumana i Novog Bečej Vranj.poštan.linije presečene.	27.VII.41.	nepoznato	nema
Melenci: Presečene telefonske žice izmedju Melenci-Ečemir	27/28/VII.41.	"	"
Čoka:Izmedju Sanada i Novog Kneš. Obilićeva eksplodirala mina pod vozom br.6931/a.Kola 757071 oštećena i 2 šine ikrivljene.	31.VII.41.	"	"
Nova Crnja:Izmedju Januševca i Aleksandrova sela u klm.39+900-40+300 presečene teleg.tel.žice	9-10/VIII.41.	"	"
Mokrin:Izmedju Mokrina i Vel.Kikinde u klm.503+100-503+101 izvršen atentat na pругu.Žrtava nema.	25.VIII.41.	"	"
Ban.Arandjelovo:Izmedju Valkanja i Ban.Arandjelova u prof.480+978-iskliznuo voz broj 6861.	29.VIII.41.	121753,51 D.	"
Martinica-Pavlovo:Izmedju Ban.Aleksandrova se i Martinice Pavlovo u klm.2+280 izvadjeni šarafi jedne šine pre voza 1411.	18.IX.1941	481,50 D.	"

Petrovgrad,dne 9.VI.1942 god.

Saobraćajni kontrolor:

9.VI 1942

NEMACKI IZVEŠTAJ O DIVERZANTSKIM AKCIJAMA U BANATU 1941.

su primetili nastupanje partizana. Ali, Turinski je naredio povlačenje. Upornije borbe na ovom maršu morale su se izbeći.

U toku napada bio je ranjen Bude Svilar — Buća i prenešen u Karađorđevo na lečenje. Odred se vratio u logor Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda i tu ponovo predanio. Sledeče noći Karađorđevčani su ispratili partizansku kolonu. Milan Pribić i Borko Ličina izrazili su želju da sa svojim desetinama krenu sa odredom, ali je Žarko Turinski bio odlučan. Još sa Melenačkog ostrva poslao je aktiviste kikindskog sreza za njihov teren, a ovde je imao da ostane svaki onaj borac koji je još bio u legalnosti. Većina Aleksandrovčana, borci iz Vojvode Stepe i Karađorđeva imali su se povinovati takvoj odluci. Jer, odred će otići da bi se na proleće ponovo vratio, ali ovde je ostao narod i njegove borbene organizacije. Odlazak odreda nije značio i prestanak organizovanog otpora. Trebalo se samo prilagoditi, potražiti prave mogućnosti.

Milan Pribić je kooptiran u Sreski komitet Partije, a poverena mu je i dužnost sekretara Sreskog komiteta SKOJ-a.

Na Melenačkom ostrvu, po povratku odreda, bio je formiran Narodni sud. Jedna patrola presrela je poznatog izdajnika i saradnika okupatora iz Kumana, Lazara Mečkića — Tutu, uhapsila ga i sprovela u logor. Tuta je javno sarađivao sa Nemcima, pokazivao im svakoga na koga je sumnjao da je komunista. Po njegovom spisku izvršeno je hapšenje dvadeset drugog juna. Pravio je on i dalje spiskove, šaljući time svoje komšije na stratišta. Jer, Nemci su držali do njegovog mišljenja.

Mečkić se dosta prkosno držao. Saslušan je kako je to i red na Sudu, utvrđeni su svi njegovi prestupi protiv naroda i boraca za slobodu i saopštena mu je odluka. Izdajniku njegovog kova pripadala je smrtna kazna. Odluka Narodnog suda je odmah i izvršena.

Odred je krenuo uveče na poslednju svoju akciju pred marš. Cilj napada je bilo veliko slagalište konoplje u Vincaidu. Vincaid je malo naselje pored glavnog puta između Bašaida i Kikinde.

Konoplja dobro gori, plamen se daleko vidi, štetu je trpela direktno nemačka vojna industrija. To su bili i razlozi zašto su baš ovakvi objekti bili izabrani za napade Odreda uoči njegovog pokreta prema jugu.

Na skladištima kod Vincaida bilo je tri puta više konoplje nego na Julija majuru. Blizu sto sedamdeset vagona. Ali, u planu napada nalazilo se više objekata. Pored kudeljare u Vincaidu, druge borbene grupe odreda imale su napasti policijsku posadu smeštenu u opštinskoj zgradi i posebnoj žandarmerijskoj kasarni u Bašaidu.

Vincaid i Bašaid nisu bili daleko. Dok je Bašaid staro banatsko selo, Vincaid je nastao posle Prvog svetskog rata, a na stare salaše doselilo se oko 25 porodica. Bio je to ustvari Kikindski atar, a samo naselje osamnaest kilometara južnije od grada. 1938. godine podignuta je ovde kudeljara koja je zapošljavala oko 80 radnika iz samog naselja, iz grada ili susednih sela.

U pripremama za ustanak, u Vincaidu je organizovana kandisatska partijska grupa koju je vodio Stojan Mišević Vanjka. Njeni članovi su bili Žarko Pađan, Dura Knežević i Branko Sredojev. Pred napad odreda na kudeljaru, ova grupa je sve pripremila, a njeni članovi su i sami učestvovali u akciji. Pripremama je rukovodio Košta Sredojev Šljuka.

I napad na policijsku stanicu u Bašaidu pripremili su Bašaiđani. Na čelu udarnih grupa odreda išli su Bašaiđani koji su došli u odred na Melenačko ostrvo.

Odred je bio podeljen u tri udarne grupe. Košta Sredojev Šljuka je vodio prvu na kudeljaru

Vincaid. Ostalim dvema komandovali su Lazar Pajić i Milojko Filipčev.

Udarna grupa Milojka Filipčeva spremala se da napadne policiju smeštenu u bašaidskoj žandarmerijskoj kasarni. Grupa Lazara Pajića, krenula je prema opštinskoj zgradi. Obe udarne grupe imale su započeti napad u tačno utvrđeno vreme kako bi u obe zgrade policija bila brzim prepadom iznenađena i savladana.

Ako se ranije moglo oprostiti Joci Erdeljanu i njegovim skojevcima zbog žustre mladosti, onda S'3 to teško moglo učiniti staloženom i iskusnom kamondantu kakav je bio Lazar Pajić. Svoje dve bombe bacio je u opštinske prostorije pre vremena i naredio svojim borcima juriš. Zgradu nije bilo teško zauzeti, razoružati ranjene ili preplašene policajce i zapaliti arhivu. Ali, Pajićeve bombe eksplodirale su pre nego je udarna grupa Filipčeva bila spremna za napad na glavni policijski objekat. Policija u kasarni digla je uzbunu i zaposela pripremljene pozicije za odbranu. Filipčev je izvršio napad, iako pod nepovoljnim okolnostima. Došlo je do žestoke borbe u kojoj je bio ranjen Joca Erdeljan. Policiju je bilo teško isterati iz zaklona i Milojko Filipčev je naredio povlačenje.

Udarna grupa pod vodstvom Šljuke lako je rasterala straže oko slagališta konoplje u Vincaidu i sa više strana upalila velika slagališta. Požar se više nije mogao ugasiti. Partizani su se bez gubitaka povukli i stigli na zborno mesto.

Kolona odreda krenula je prema svome logoru na Melenačkom ostrvu.

Štab odreda odredio je trojku u koju su ušli pokretni i snalažljivi Milojko Filipčev, Padejčanin David Bajić i Melenčanin Vujica Vujanov. Njihov zadatak je bio da kao prethodnica krenu prema položaju Stajićevsko-petrovskog odreda.

Paljevina kudelje u Vincaidu, a posebno napad na policijske objekte u Bašaidu, kako se i

očekivalo, stavili su u mobilno stanje sve policijske i vojne snage severnog Banata. Bili su blokirani Melenci, Kumane, Vincaid, Bašaid, Dragutinovo, a sav prostor prema severu zaposeli su nemački strojevi.

U opasnost je iznenada došao i logor na Melenačkom ostrvu. O akcijama Nemaca prvu vest je doneo Milan Stančić — Uča, sekretar Sreskog komiteta. Uča je upravo uspeo da izbegne blokadu Melenaca i da se probije u polje.

Nemci su orgijali u Vincaidu i Bašaidu. Na Vincaid je u ranu zoru stigla vojna jedinica iz Kikinde. Mobilisani su bili svi radnici i svi meštani. Pred golim bajonetima i besomučnim pucnjima razjarenih vojnika, ljudi, žene i deca su terani da gase požar. Rana je dopalo 25 meštana. Ali, vatra se nije mogla ugasiti. Vojnici su bili i u Bašaidu, s njima domaće Švabe. Cim su doznali da se među partizanima nalazi Vojica Knežević, ubili su mu oca. Pred majkom su ubili sina. Na seoskom trgu u Bašaidu spremali su vešala. Štuke su krstarile nebom parajući vazduh svojim prodornim fijukom.

Borci su užurbano spremili svoju opremu i uništavali tragove u starom logoru.

Najpre je krenula grupa političara prema severu. Bili su tu Vlada Bogaroški, Rada Vidicki — Najić, Albert Baltašik, Milan Malenčić i Aleksandar Grujić — Saša. A zatim su bile upućene dve ojačane patrole, jedna prema Novom Bečeju, druga prema Petrovgradu. Stab odreda je bio oprezan i nije želeo dozvoliti bilo kakvo iznenađenje.

Obe patrole su naišle na nemačke jedinice. Jedna se vratila neopaženo, a druga je morala prihvatiti borbu. U nastaloj pucnjavi partizani su bili spretniji, rasterali su Nemce, ubili jednog a drugog ranili i povukli se prema svom logoru.

Pred samo veče Štab je uputio nove patrole, ali ovog puta sa zadatkom da napadnu Nemce i povuku ih u suprotnom pravcu od pravca kre-

tanja glavne kolone. Ovaj manevar je imao upravo željeni uspeh. Nemoi su mislili da imaju posla sa glavninom partizanskih snaga i potražili su hitno pojačanje, držeći kontakt sa partizanima koji su odstupali prema severu.

Put za marš glavne kolone bio je otvoren.

Za partizanske odrede nije bilo jednostvano napuštanje kraja u kome su ponikli. Ustvari, partizanski odredi i ostaju na svom terenu, tu deluju i tu se bore. Tek su bataljoni i brigade bili oslobođeni tih stega. Banatski partizani su te večeri ipak napuštali svoj kraj. Trebalo je napustiti ravnicu, svoje domove, ljude, saradnike i otići u drugi kraj, sa dosta neizvesnosti. Odsustvo je trebalo da traje više meseci. Ipak, nije bilo kolebanja.

Kolona od sto dvadeset partizana bila je formirana. Spustilo se veče. Svaki borac imao je na leđima povelik teret. Oružje, municija, zimski kaput, ćebe, uz to priručna apoteka, kuhinja, mine, porcije, hrana. Teret koji je usporavao hod kolone.

U starom logoru ostali su Milan Stančić — Uča i Maksa Kovačev. Ostali su još neki drugovi iz Melenaca, Kumana i Dragutinova koji su došli da isprate svoje drugove. Žarko Turinski je pošao s kolonom, ali samo do Dunava.

Kretanje Nernaca gotovo pored samog logora, sačekivanje patrola koje su zavaravale tragove, oprema koju nije bilo lako pripremiti za daleki put, već su na samom početku oduzeli koloni dragocene minute. Dobro se već bilo smrklo kada je prethodnica krenula, ispitujući oprezno teren ispred sebe. Bokove su obezbeđivale krilne patrole a pozadinu zaštitnica.

Marš je bio naporan ali se odred bez zastoja kretao. Celo kolone sa prethodnicom napravilo je veći krug oko grada nego što je to bilo predviđeno. Grad je u noći izgledao nekako preblizu. Sa periferije su se čuli pucnji.

Svitalo je kada se prethodnica približila Begeju, severoistočno od grada, iz koga se i dalje oglašavao poneki pucanj. Na izmaku noći bilo je rizično ostati u pokretnoj koloni na domaku uznemirenog garnizona, a još rizičnije organizovati prelaz preko Begeja. Stab odreda se u takvoj situaciji opredelio da potraži najpogodniju njivu sa koje još kukuruz nije bio skinut i da organizuje predanak. Pa i tu nije bilo velikog izbora, jer je berba kukuruza bila u jeku. Kolona je zastala u najvećoj parceli iako se ona nalazila dosta blizu glavnog puta.

Nemačke patrole su se u zoru razmilile iz grada, a jake snage bile su spremne da stupe u akciju na prvu vest o pojavi partizana.

U prepodnevnim časovima drumom pored kukuruznog polja u kome se odred nalazio, kretala se nemačka patrola koju je vodio Jozef Vilhelm. Bio je to jedan od najsposobnijih agenata petrovgradske policije. Nemci su otkrili logor Severobanatskog odreda. U kratkom dvoboju nemačka patrola je bila proterana, ali je nastala prava uzbuna među umornim borcima. Rada Grujić bio je ranjen. Komandant Bora Mikin naredio je hitno povlačenje dalje od puta. Odabrao je drugu njivu nekoliko kilometara dalje i organizovo odbranu. Dalje kretanje samo bi otkrilo pravu metu nemačkim snagama. Ranjenog Radu Grujića izvukao je Nikica Zivanović i otpremio ga u Melence, gde mu je dr Bora Fordić previo rane. U toku dana iz logora je otišao i Žarko Turinski. Prešao je preko Begeja ispraćen nemačkim rafalima, Ipak, stigao je na položaj Stajićevsko-petrovgradskog odreda.

Nove nemačke snage bile su brzo na njivi oko koje je vođena borba. Pronašli su ostavljenu opremu, nekoliko mina, eksploziv i jednu ručnu apoteku. Nemci su- zaključili da su partizani daleko odstupili ili su bili oprezni, pa nisu preduzeli sistematski pregled svih okolnih njiva.

Za partizane je bilo rizično da i naredne noći pokušaju prelaz preko reke. Bilo je očigledno da su Nemačke snage alarmirane, a pozicija odreda otkrivena. Stab je doneo odluku i čim se spustilo veče- borci su krenuli po grupama natrag, u logor na Melenačko ostrvo. Trebalo je marš organizovati iz početka, koristeći se drugom varijantom plana.

Još prve noći na obali Begeja čekali su Miloš Jovanov i Milojko Filipčev sa grupom boraca Stajićevsko-petrovgradskog odreda. Oni su bili spremni da prihvate kolonu i da je povedu prema Dunavu. Ali, preko Begeja je prešao samo Turinski. On je obavestio Jovanova i Filipčeva o položaju glavne kolone odreda. Bilo je jasno da je odred otkriven i Begej blokiran. Turinski je naredio da se borci Stajićevsko-petrovgradskog odreda pomere bliže Orio vatu, da tamo zauzmu povoljne položaje i da na toj poziciji sačekaju dalji razvoj događaja.

Na ovaj položaj stigao je u toku noći Voja Bošnjak i obavestio Turinskog i drugove o situaciji i odluci Štaba odreda da se postupi po drugoj varijanti. Jovanov je svoj odred ponovo pomerio prema jugu, uz put napao na dva nemačka stražara, jednog razoružao i zarobio dok je drugi pobegao. U Centu je upućen Rada Srdanov koji je tamo pronašao saradnike i organizovao čamce za prelazak reke. Odred je zauzeo novi prihvatni položaj na prostoru između Cente, Perleza i Petrovgradskog rita.

Po ovoj drugoj varijanti, glavna kolona se imala kretati pored Tise i pod zaštitom močvara krenuti prema jugu, do blizu Perleza i novog prelaza preko Begeja na kome je čekao Stajićevsko--petrovgradski odred. Trebalo je to izvesti već naredne noći. Ali sve je bilo poremećeno.

Borci Stajićevsko-petrovgradskog odreda čekali su na svojim skrivenim položajima nekoliko dana. Noći su bile hladne i mračne, nebom su nisko

jurili kišni oblaci nošeni vetrom. Cenćani su borce snabdevali i obezbeđivali. Milojko Filipčev je sam prelazio Dunav, pokušavajući da uhvati i organizuje vezu sa Sremcima.

Za to vreme na Melenačkom ostrvu došlo je do kolebanja među nekim borcima. Tražili su da se ne ide na novi, nesiguran marš, da se ostane na svom terenu i organizuje zimovanje. U tome su Kumančani bili najodlučniji. Međutim, većina je bila za stavove komandanta Bore Mikina da se ponovo organizuje kolona i krene prema jugu. Kumančani su se tada izdvojili i napustili zajednički logor Sjedinjenog severobanatskog odreda.

Glavnina odreda na čelu sa Borom Mikinom i Milošem Popovim krenula je ponovo na marš. Bio je to već četvrti oktobar. Nebom su zavijale štuke leteći nisko iznad kukuruza i krovova kumanačkih, melenačkih, bašaidskih, elemirskih i mokrmskih kuća. Pretnju sa neba Nemci su začinili pripremljenim streljanjem i vešanjem u Bašaidu. Tamo je pod plotunima pao i Draga Suvakov, jedan od organizatora ustanka.

Borci i njihova kolona zašli su u teško prolazne ritove što ih je gradila krivudava Tisa. Tuda se bilo teško kretati i orijentisati čak i danju i za dobrog poznavaoca skrivenih staza. Mikin i drugovi gubili su mnogo vremena u traženju pravog puta, sporo se odmicalo, a noć je brzo prolazila. Međutim, nije se stiglo dalje od Araca. Pomogao im je čobanin, koji je izveo kolonu na obalu Tise i predložio da se borci sklone u vrbike pored nasipa. U toku dana doneo im je i hranu.

Izvidnice su javljale da je desna obala Tise i dalje zaposednuta. Iz pravca Aradca čula se paljba po kojoj su se mogli pratiti pokreti Nemaca. Kolona je bila jednostavno priklještena na nepovoljnom terenu na kome se nije mogao pružati uspešan otpor. Zato je rešeno da se odred podeli na dva dela. Jednu grupu su sačinjavali Melenčani sa Borom Mi-

kinom na čelu, a drugu Mokrinčani, Padejčani i Dragutinovčani pod vodstvom Miloša Popova — Klima.

U toku naredne noći Miloš Popov je uspeo da sa svojom grupom stigne u rejon Stajićeva. Nastavio je pokret prema predviđenom prelazu preko Begeja kod Cente. Kao i prethodna, i ova je noć bila kišovita i tamna. Borci su se kretali ubrzanim maršom preko nasipa. Iznenada su se našli pred položajima boraca Stajićevsko-petrovgradskog odreda. U mraku ni jedna strana nije bila načisto ko se pred njom nalazi. I pre nego što je došlo do raspoznavanja neko je u nervozi opalio. Došlo je do žestoke paljbe s obe strane. Miloš Popov je naredio povlačenje u istom pravcu odakle je grupa i došla. Na nasipu je ostao mrtav borac Živa Lejić. Istovremeno i Miloš Jovanov je naredio povlačenje svojih boraca. Sa sobom je poveo teško ranjenog borca Petrovgradskog odreda Janoša Tota. Sutradan, Janoš Tot je dobio tetanus i podlegao je rani.

Sukob na dobni značio je i kraj napora da se glavnina severobanatskih boraca izvuče iz Banata i prebaci na pogodnije ratište u zimskom periodu. Trebalo je potražiti drugi izlaz. Partizanski odredi izašli su iz sastava Sjedinjenog severobanatskog odreda i uputili se svaki na svoj teren da potraže ili izgrade skloništa. Neki borci su uspeli da se prebace u Beograd, da ostanu tu ili stignu do nekog odreda. Bilo je jasno da se na ogolelom ravnom polju, na nepreglednoj snežnoj belini bez ikakvog zaklona, nije te zime moglo u organizovanim jedinicama održati. Tim pre što su Nemci bili rešeni, a imali su dovoljno snaga, da vode borbu sve do uništenja svake partizanske jedinice koju otkriju.

U bazama

U prvoj polovini oktobra nastala je nova situacija. Partizanski odredi su ostali u Banatu. Borci Kumanačkog odreda otišli su u svoje selo, Melenač-

kog u svoje. Izdvojila se Padejska grupa iz sastava Mokrinskog odreda

Petrovgradsko-stajićevski odred je najduže ostao na okupu kao zadužena partizanska jedinica, baziran u Farkaždinu, Centi ili Perlezu, ali se i 011 grupno ili pojedinačno počeo osipati jer su borci iz njegovog sastava tražili puteve da se probiju do Beograda ili dalje do partizanskih odreda u Srbiji. Otišli su Milojko Filipčev, Miloš Jovanov, Đurđevka Jovanov, Sava Kovački, Aleksandar Grujić i drugi. Ostali su se povukli u ilegalne baze u Petrovgradu i Stajićevu. Pre razilaska, odred je odložio svoje oružje i bazirao ga u napuštenoj kolibici u blizini perleskog atara. Bilo je tu sedam pušaka, tri bombe, četiri pištolja i municija.

Maksa Kovačev je organizovao prihvat boraca Kumanačkog odreda. Komunisti u selu pripremali su skloništa i prve kuće u koje su se smestili

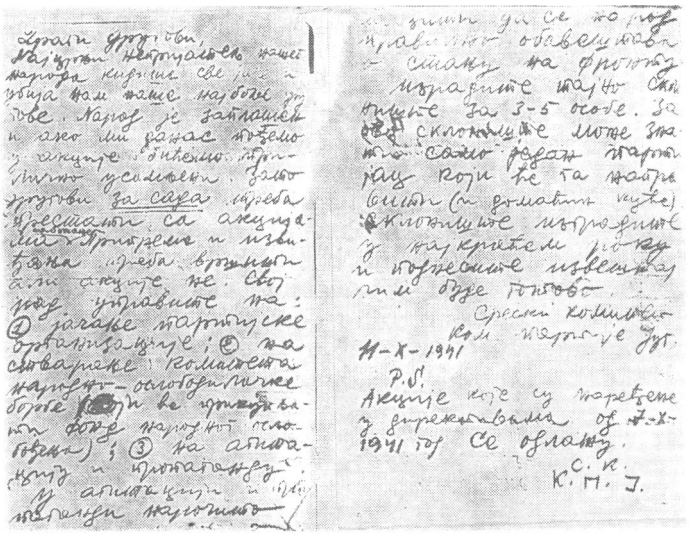

IZVEŠTAJ SK KPJ ZA KIKINDU OD 11. X 1941.

borci. U šupi Ljube Colića napravljeno je posebno skloniste i u njega položeno dobro upakovano oružje. Bilo je tu sedamnaest pušaka, sedam pištolja, četiri bombe i municija.

Maksi Kovačevu i drugovima od velike koristi bio je Ivan Knežić — Coto, inženjer po struci, stari komunista. Naročito kada su u pitanju bile tajne baze i skloništa, za koje je projekat on dao, a gradili su ih članovi Partije i SKOJ-a. Baze su građene po grupama, a svaka grupa je znala samo za onu bazu koju je izgradila. A te jeseni bilo je u selu izgrađeno 39 specijalnih baza sa tajnim prilazima i ulazima. Mnoge su bile ukopane u zemlju, najčešće ispod štala i šupa, ispod soba ili ostava. Jedna je izgrađena i u bunaru. U te baze smestila su se dvadeset i četiri borca, po jedan ili po dvojica. Bilo je to utvrđene ali se njihova moć zasnivala na konspiraciji i snazi ljudi koji su obezbeđivali, snabdevali i gradili.

Melenački borci su postupili slično, ali nisu gradili toliko baza i skloništa. Ovde je teren bio niži i podzemne vode sasvim blizu. Stoga se nije moglo duboko pod zemlju. Nekoliko skloništa izgrađeno je na salašima oko Melenačkog ostrva. Druga su izgrađena po kućama ili pomoćnim zgradama u samom selu. Jedan broj melenačkih boraca koristio je baze u Aleksandrovu, Karađorđevu i drugim okolnim mestima pojavljujući se tamo kao partijski radnici. To je bilo obostrano korisno, značajno za dalju sudbinu melenačkih partizana. I Melenčani su, međutim, postupili kao Kumančani i Stajićevčani. Spakovali su svoj puškomitraljez, petnaest pušaka, dva pištolja i municiju i sve to pohranili u posebno skloniste.

Partizani su tako, ustvari, ostali bez oružja.

Dragutinovački odred se vratio na salaše u svom ataru. Ziva Lejić je ostao mrtav na nasipu, Dragoljub Pajić se najpre zagubio u šipražju, zaostao, a zatim se sam probio u Srem. Duško Marković je

lažnim ispravama stigao u Beograd. Za ostale borce Miloš Popov je organizovao izgradnju baza, na salašima i u samom selu. Većinu su ih radili sami borci čime je postignuta veća konspirativnost.

Mokrinski odred vratio se na salaše u mokrinskom ataru i ponovo se našao sa grupom Uroša Kuzmanova. Ceo odred bio je na okupu. Međutim Mokrinčani nisu imali vremena da izgrade nove baze i sigurnija skloništa. Oni su se našli prvi u zahvatu nemačke protivakcije.

Borci Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda ostali su na starim pozicijama. Mnogi su ostali legalno u svojim selima. Oni za koje su Nemci znali nalazili su se u svojim bazama. U te baze primljeni su i borci Melenačkog odreda. Milojko Filipčev se već nalazio u Kosmajskom odredu, a Borko Ličina u Beogradskom. Našli su se u istoj borbi i nastavili zajedno.

To je bilo vreme kada je i Pokrajinski komitet pretrpeo značajne gubitke. Petog oktobra trebalo je da se održi sastanak. Na novosadskim ulicama otkriven je i u borbi je pao Radivoj Čirpanov. Bila je uhvaćena Gordana Ivačković koja se izdajnički držala i nanela veliku štetu redovima boraca za slobodu. Žarko Zrenjanin i Svetozar Marković su uspeli da se probiju. Jedan žandarmerijski podoficir im se isprečio na putu, ali ga je Zrenjanin svojim pištoljem uklonio. Obojica su se našli u Sajkaškoj, bliže Banatu. Međutim, ostali su na bačkoj strani jer je Tisa bila zaposednuta, a bez dobro pripremljenog prelaza nije se moglo preko reke.

Posle sukoba na nasipu kod Cente u Bačku se prebacio Danilo Grujić i podneo izveštaj Zrenjaninu i Markoviću o neuspelom maršu Sjedinjenog severobanatskog odreda. Za Žarka Zrenjanina nije bilo drugog izlaza u nastaloj situaciji, nego da potvrdi ono što su odredi već bili učinili: da se povuku na svoje terene, da izgrade skloništa i da prestanu sa krupnijim akcijama. Ipak, diverzantske akcije tre-

balo je nastaviti, ali se stalno prilagođavati situaciji. Za svaku akciju treba organizovati posebnu grupu, delovati samoinicijativno, organizovati rad i redovno obaveštavati narod. Data je direktiva i za jačanje partijskih i skoievskih organizacija i stvaranje komiteta narodnooslobodilačke borbe, kao i uputstva o izgradnji skloništa.

Tako se ušlo u zimski period, u period najtežih iskušenja.

NEPOKORENI

Nemci u akciji

Švabe su se uz pomoć nemačke vojske spremale na odlučan obračun. U rukama su imali sve: vlast, privredu, komunikacije, svoje organizacije i sve njihove pripadnike — policiju, Državnu stražu, Dojčemanšaft, Hipopoliciju, Dojčejugend, Frauenšaft, Arbajterdinst. Bila je tu i Krajskomandatura sa svojim snagama. A ipak u Banatu su gorela žita, vozovi su leteli u vazduh, ginuli su Nemoi u borbama. Ako su u toku leta i jeseni kukuruzne i suncökretne šume štitile ustanike, Nemci su zaključili da će im golo polje postati pravi saveznik u borbi za uništenje ustanika. To je trebalo iskoristiti bez oklevanja. Naređeno je brzo uklanjanje svih ostataka letine sa polja, zaprećeno je onima koji su oklevali. Spremane su snage, utvrđen je opšti plan, razrađene su pojedinačne akcije. Uništiti sve naoružane borce, ali sa njima i sve partijske i skojevske organizacije, komitete i štabove bez kojih se naoružani borci neće moći održati. Nemilosrdno streljati svakog onoga ko je bio u vezi s partizanima. Zastrašiti narod i ubiti u njemu svaku volju za otporom.

Bio je tako otvoren širok front, na kome je, s druge strane, svaki borac, svaki saradnik, svaki kurir, svaki snabdevač, svaki domaćin u čijoj se kući ili na čijoj se njivi nalazila baza, imao svoju borbenu poziciju. U toj složenoj borbi partizani su bili samo najistureniji borci u borbenom stroju naroda rešenog da istraje i da se ne pokori nemačkoj sili.

Glavnu reč u nemačkom taboru preuzeo je Juraj Spiler, kako u pripremama krupnijih operacija isto tako i u samim njihovim izvođenjima. Jer, to su bile policijsko-vojne akcije uperene protiv naroda. Njegova Udarna grupa postala je uistinu udarna pesnica koja se nalazila uvek na glavnom popришtu borbi, u grupnom ili pojedinačnom obračunu sa narodnim borcima.

Spiler od prvog februara četrdesetdruge zauzima položaj Komandanta javne bezbednosti Banata i postaje organizator celokupne policijske službe. Franc Rajt, Ernest Pelikan i drugi zadržali su važne pozicije ali su prepustili Špileru inicijativu u celokupnom organizovanju borbe protiv rodoljuba. Stigao je u Petrovgrad posle prvog masovnog streljanja u

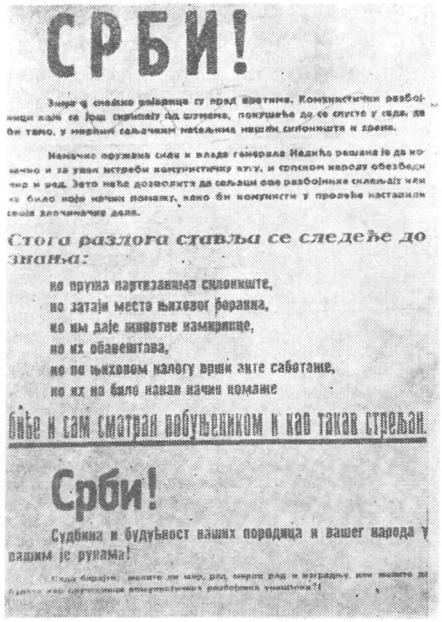

СРБИ!

Ваша и снајска родбина су пред вратима. Комунистички разбојници плаше се јаче српскога од шумара, покушаће да се спусте у села, па би тако, у мирним сељачким насељима нашли заклоништа и храна.

Наоружана сила и влада генерала Недића решена је да коначно и за увек истреби комунистичку кугу, и српском народу обезбеди ред и рад. Зато неће дозволити да сељани ове разбојнике склањају или им било које врсте помажу, како би комунисти у пролеће наставили своја злочиначка дела.

Стога разлога ставља се следеће до знања:

не пружа партизанима склониште,
не затаји место њиховог боравка,
не им даје животне намирнице,
не их обавештава,
не по њиховом налогу врши акте саботаже,
не их на било какав начин помаже

биће и сам сматран побуњеником и као такав стрељан.

Срби!

Судбина и будућност ваших породица и вашег народа у вашим је рукама!

Срби бирајте: желите ли мир, рад, хлеб рад и напредак, или желите да будете под терористичком комунистичком разбојничком управом?

SRBI — AKO SE NE POKORITE BIĆETE STRELJANI! — PRETILI SU NEMCI

gradu. Tada trideset prvog jula, pogubljeno je devedeset rodoljuba. Nastavio je istim putem i već sedmog septembra učestvovao u streljanju i vešanju trideset boraca u Mokrinu, Melencima i Kumanima. Na njegov predlog odabrana su ova ustanička mesta kako bi neposredno zastrašio one koji su najviše pomagali partizane. Samo dvanaest dana kasnije streljano je u Petrovgradu još dvanaest boraca. Zatim je došlo na red streljanje i ubijanje u Bašaidu četvrtog oktobra, uz pretnju da će Kumane, Melenci, Bašaid i Mokrin biti bez opomene bombardovani ako dođe do novih akcija odreda.

Spiler je uporno sprovodio praksu da se, u cilju sprečavanja partizanskih akcija hapse najbliži rođaci svih partizana i ilegalaca i da se drže kao taoci, koji će biti prvi na listama za streljanje u slučaju bilo koje akcije.

Ako su bili nemoćni u otvorenoj borbi sa narodnim borcima i narodom spremnim da ih podržava, Nemci su tražili sve načine ma koliko oni bili strašni za njihove protivnike samo da ih pokore i prisile da pokleknu. Takvom svojom politikom i taktikom Nemci su uticali na sužavanje prostora na kome su delovali narodni borci, pronalazili su najslabije tačke i slabiće koji sve to nisu bili u stanju izdržati i koji su zbilja padali na kolena. Međutim, nikakvim merama njima nije pošlo za rukom da sasvim odvoje borce od naroda. Uvek se nalazio potreban broj hrabrih ljudi, odvažnih boraca, koji su odolevali svim pritiscima, zastrašivanjima i ucenama i uprkos najtežih žrtava i gubitaka visoko držali borbene zastave.

M o k r i n

Nemci su budno pratili svaki pokret partizanskih odreda, reagovali na svaku njihovu pojavu ili akciju. Svakako su utvrdili da Srednji severoba-

natski odred nije uspeo da se izvuče iz Banata i da su se partizani vratili svojim starim bazama iz kojih su u toku leta polazili na akcije.

Nemci nisu oklevali. Pripreme za protivofanzivu počeli su odmah. Svoj glavni napad počeli su šestog oktobra na pozicije Kikindskog i Mokrinskog partizanskog odreda i partijske i skojevske organizacije na teritoriji Kikindskog i Novokneževskog sreza.

Tako je ta ofanziva počela od severa i dalje se postupno odvijala prema jugu. Mokrinski odred je bio prvi na udaru jer je izveo i najviše diverzantskih akcija na važnim prugama koje su ovuda prolazile iz Mađarske za Rumuniju i od Beograda prema ovim zemljama. U jeku velikih bitaka na Istoku, ove pruge su imale važan značaj.

Tokom celog oktobra od šestog do tridesetog, izvršene su u seriji policijske akcije u kojima je uhapšeno preko stopedeset komunista i njihovih saradnika, pripadnika partizanskih porodica, pa i nekoliko partizanskih boraca. U tim akcijama istakao se Anton Veber, koji je u međuvremenu uspeo da vrbuje jednog kolebljivca i da ga ubaci na ovaj teren da bi išao za njegovim tragom i hapsio prokazane ljude. Bio je to Svetozar Rajkov. Izdajnik je najre pokazao i predao Veberu u ruke Duška Tolmačeva, mokrinskog omladinskog rukovodioca, prošetao se po bazama u kojima su se nalazili borci odreda i šestog oktobra našao se sa Veberom i odredima kikindske policije u pohodu na skloništa mokrinskih partizana.

Šestog oktobra opkoljeno je više salaša, među kojima i salaš Vite Despotova koji je dugo služio kao važna baza Mokrinskog odreda. Uroš Kuzmanov je sa grupom svojih boraca uspeo da se na vreme skloni, ali je Veber nemilosrdno hapsio salašare i podvrgavao ih teškim batinama. Na salašu Despotova je uhapsio dva Vitina sina — blizance Miloša i Marka. Izdajnik Rajkov ih je teretio da znaju za partizanski veš, sakrivene mine i mitraljez. Pod naj-

težim batinama mladići su morali otkopavati rukama zatrpane mine, da bi im ih Veber obesio oko vrata, svezao ih za kola i tako poterao u selo. Njihova sestra Saveta bila je dovoljno oprezna i na vreme se sklonila u kukuruze kada su Nemci dolazili.

Nemci su besneli i na drugim salašima. Opkoljavali su zgrade, pretresali, tukli salašare, palili svaku zgradu koja im se činila sumnjivom. A svuda je bilo tragova, jer je ovde odred najduže boravio i gotovo se saživeo sa salašarima koji su postali pravi saborci. Rajkov je naveo Nemce na salaš Zorke Jolićeve i rekao im da je to jedna od baza odreda. Salaš je bio opkoljen i izvršen je napad. Partizana nije bilo na salašu, ali je salaš ostao u plamenu. Na salašu Mile Markova — Likovog domogli su se Katice Dražić, domaćice Mokrinskog odreda. Odveli su i domaćina, a sa njim i Milicu i Ljubomira Markova, majku i sina, koji sebe nisu delili od boraca odreda. Tukli su ih žestoko. Na salašu Žarka Cikuklina Nemci su

BLIZANCI VITE DESPOTOVA. SKOJEVCI. MILOŠ I MARKO VEZANI ZA KOLA SA MINAMA OBEŠENIM O VRAT

našli jedno od skladišta oružja i municije Mokrinskog odreda.

Na kolonu Nemaca koja je sprovodila pohapšene salašare izvršio je napad Uroš Kuzmanov sa grupom boraca. U borbi je komandant odreda bio ranjen, a partizanski napad odbijen. Uhapšenici su sprovedeni najpre u Mokrin a zatim u Kikindu.

U ovom prvom napadu Nemci su razorili mnoge partizanskek baze, ali su mnoge ostale. Odred je uspešno manevrisao i sačuvao svoje glavne snage.

Milan Malenčić, Aleksandar Grujić, Vlada Bogaroški, Živica Kodranov i Saveta Despotov povukli su se prema Krsturu. Bili su svi naoružani osim Savete.

U Veberovim rukama našla su se dva kurira Mokrinskog odreda. Bili su to Isa Perić i Sever Dražić. Bili su glavni snabdevači odreda i poznavali su gotovo sve njegove baze i skloništa. Utoliko je bilo opasnije njihovo zarobljavanje po borce odreda.

Na teškom ispitu pao je Iso Perić. Kada mu nije uspeo beg, klonuo je duhom i Veber je našao načina da ga slomi i izvuče iz njega sve što je znao.

Već devetog oktobra povedena je nova trodnevna akcija na pozicije Mokrinskog odreda. Sa salaša i polja pokupljeni su odrasli ljudi. Polje je bilo opustelo. U jednoj bazi otkriven je i zarobljen komesar Mokrinskog odreda, stari komunista i popularni borac, Vasa Jolić. U drugoj bazi otkriveni su i savladani borci Bogica Dobrosavljev, Luka Janić i Mita Novakov.

Uroš Kuzmanov je ponovo uspeo da izbegne sve zamke. Međutim, ostao je sam i krenuo na put dalje od pakla koji je vladao oko njegovog sela. Put ga je vodio prema Sremu ili prema Beogradu. Rana mu još nije bila zaceljena, ali je uporno nastavljao dalje. Stigao je u okolinu Cente. Bio je šesnaesti oktobar. Pred njim se stvorila patrola Mašaftovaca. Nije imao drugog izlaza, morao je prihva-

titi borbu. Jedan metak ga je teško pogodio u rame. Uporni borac nije želeo živ da padne Nemcima u ruke. Dok je još imao snage opalio je metak sebi u slepoočnicu. Tako je završio ovaj komandant koji se po mnogo čemu razlikovao od drugih komandanata banatskih odreda. Nije to bio komunist. Mrzio je Nemce i voleo je slobodu. Bio je slavoljubiv i samovoljan, ali hrabar i odvažan. Nije voleo disciplinu i teška srca joj se pokoravao. Oduzeo je sam sebi život ne želeći ni ranjen da se pokori Nemcima.

U međuvremenu Veber je nastavljao svoje akcije na organizacije u Kikindi, Novom Kneževcu, Podlokanju, Krsturu, Crnoj Bari i Banatskom Arandelovu. Dvadeset trećeg oktobra akcija je proširena i bila uperena protiv diverzantskih i udarnih grupa koje su iz ovih mesta sudelovale u mnogim diverzantskim akcijama, štitile i snabdevale Mokrinsko-kikindski odred. Nemci su uhapsili gotovo sto ljudi, zarobili četiri puške, osam pištolja, sedam mina i dve

MINE REDENICI, HLEB — I POHAPSENI MOKRINSKI RODOLJUBI KOJI SU SVE TO SPREMALI ZA PARTIZANE

bombe. Mnogi od uhapšenih bili su kasnije izvedeni na streljanje, a posebno svi oni koji su bili učesnici akcije na prenošenju »krsturskog« mitraljeza. Ovaj mitraljez je demontiran sa jednog aviona i u delovima prenesen do logora Mokrinskog odreda.

U jeku ove akcije u teškom položaju našli su se Vlada Bogaroški, Milan Malenčić, Živica Kodranov i Saveta Despotov. Teške represalije i masovna hapšenja suzili su krug u kome su se ovi ilegalci kretali. Podelili su se i krenuli da se probiju iz zone koju su Nemci napali. Sa Vladom Bogaroškim pošao je Aleksandar Grujić. Kada su se već probili, neko je teško ranio Vladu Bogaroškog. Grujić se domogao konja i uspeo da pobegne. Vatreni mladić, jedan od vredne braće Bogaroški, komunista i borac, Vlada, uspeo je da se dovuče do neke bare. Tu je pao i izdahnuo.

U završnici ove prve etape nemačke ofanzive uzele su učešća i nove nemačke snage iz petrovgradskog i drugih garnizona. Prvog dana, 29. oktobra, bila je napadnuta Kikinda. U kući Zorke Najić bili su rukovodioci ovoga kraja, Mađar Albert Baltašik i Srbin, Rada Vidicki — Najić. Mladići su uspevali da izađu iz mnogih nevolja, da se probiju iz mnogih obruča, ali ovoga puta bilo je mnogo Nemaca, a izlaza nije bilo. Bili su naoružani automatskim pištoljima i ručnim bombama. Borili su se dok su imah municije. Ostala im je poslednja bomba. Albert Baltašik je zagrlio druga i aktivirao bombu. Razlegla se poslednja eksplozija u opkoljenom stanu. Baltašik je bio mrtav a Najić teško ranjen, zarobljen je i prenet u bolnicu gde je umro. Nemci su pronašli u kući sklonište u kome su bile i tri vojničke puške sa 570 metaka. Hrabri borci nisu imali vremena da uzmu i iskoriste ovo oružje.

Nemcima su u gradu u provaljenim bazama pali u ruke borci Kikindskog odreda Mita Bogaroški, Dragoljub Gavrić, Mita Ćurčić i Danilo Košić.

Kikindski kraj ostao je bez svog odreda i bez svog sreskog komiteta. U životu i na slobodi bio

je Kosta Sredojev — Šljuka. Uporni borac je učinio sve da produži organizovan otpor u teško ranjenom gradu.

Sutradan, tridesetog oktobra, sve nemačke snage su krenule na Mokrin. Veberove prethodne akcije poslužile su »•... samo za brižljivu pripremu jedne radikalnije akcije protiv partizana u okolini Mokrina...« napisao je Rajt. Selo je bilo potpuno blokirano. Pretresana je kuća za kućom. Hapsilo se redom, ispitivalo, mučilo, odjekivali su udarci i jauci, na ulicama se pucalo. U tesnim opštinskim i školskim prostorijama bilo je više od dve stotine ljudi. Između njih je odabrano petnaest boraca Mokrinskog odreda i 138 njihovih neposrednih pomagača. U izveštaju se tvrdi da je pronađena i zarobljena veća količina oružja municije i mina. Zarobljenici su otpremljeni najpre u Kikindu, a zatim u Petrovgrad.

Time je nestalo Mokrinskog partizanskog odreda. Na slobodi je ostalo samo nekoliko boraca ove borbene jedinice. Od njih su neki već narednih dana pali, ali neki su se uprkos svemu održali. Mokrinske organizacije bile su razbijene, ali svi skojevci nisu bili u rukama neprijatelja. Mokrin je pretrpeo teške udarce, ali je i dalje imao svoje borce.

Devetog januara 1942. godine na streljanje je izvedeno stopedeset boraca i rodoljuba. To je bila odmazda za trojicu nemačkih stražara koji su poginuli u sukobu sa Dragutinovačkim odredom još 25. avgusta. Streljanje je i ovoga puta izvršeno u grupama. Brižljivo su odabrana mesta i izvršen raspored za streljanje. Po trideset u Petrovgradu, Mokrinu, Kikindi, Dragutinovu i Banatskom Aranđelovu. Bili su to borci Mokrinskog i Kikindskog odreda, kuriri, diverzanti iz Banatskog Aranđelova, Krstura, Crne Bare, Podlokanja, skojevski rukovodioci iz Petrovgrada i drugi borci koji su prkosno stajali pred naperenim cevima, kličući slobodi. Na objavljenom plakatu redala su se imena partizanskih boraca: Mite Curčića, Ivana Čvorka, Pere Bedejskog, Mite Bogaroškog, Bogoljuba Dobrosavljeva, Severa Dražića, Vlade Dimit-

rova, Radivoja Dukanova, Dragoljuba Gavrića, Luke Janića, Dragoljuba Jolića, Milana Jolića, Vase Jolića, Danila Košića, Radovana Kršpogačina, Koste Krnića, Predraga Malenčića, Ljubomira Markova, Mite Novakova, Žarka Novakova, Branka Reljina, Žarka Reljina, Drage Torbice, Lazara Trnića. Tu su bila i imena Dragoljuba Raca i Branka Jevremova, boraca Melenačkog odreda.

Sa borcima su bili streljani i njihovi kuriri Božidar Joviöin, Nedeljko Danić, Zoran Mihajličin, Vlada Jovanović, nesretni Iso Perić, Milorad Raca, Milorad Tatić, Olga Ubavić i ponosita i hrabra Kata Đomparin.

Streljani su članovi udarnih i diverzantskih grupa iz Banatskog Aranđelova Uroš Batančev, Mihailo Segunović, Drago Lazarević, Todor Kesić i Jefta Simin, iz Podlokanja, Radivoj Rokvić, koji je u selu bio sekretar ćelije, sa njim skojevac Drago Samardžić, zatim Mihailo Vejin i Radivoj Vejin. Streljani su Krsturčani što su prenosili mitraljez Mokrin-

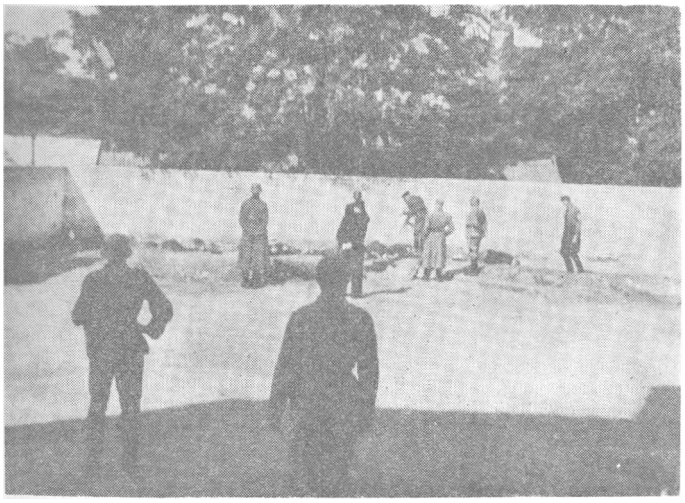

U MOKRINU, POSLE STRELJANJA

skom odredu Radoje Krstić, Mila Mirkov, Živojin Mirkov, Dragoljub Rupić, kao i organizatori toga prenošenja i članovi Mesnog komiteta Partije i SKOJ-a, Radovan Maluzkov, Sava Popov i Mladen Sećerov, potom Podlokanjci Mile Balaban, sekretar Mesnog komiteta SKOJ-a i Radivoj Rajčević. Na streljanje je izveden i osnivač Mesnog komiteta SKOJ-a u Banatskom Aranđelovu Vasa Ilijin.

Među streljanima bio je i doktor Laza Mijatov ali i jedan od organizatora ustanka u Vojvodini Ivan Vijoglavin, član sekretarijata Pokrajinskog komiteta.

I na spisku je stopedeset imena mnogo. Koliko li je to onda mrtvih boraca bilo na jednom mestu, u jednom danu.

Streljanje su izrežirali Spiler i Rajt. U svim mestima posle streljanja mrtva tela boraca bila su natovarena na seljačka kola i vožena ulicama, dok je krvav trag ostajao za kolonom. Leševi su na trgovima obešeni i ostavljeni da vise dvadeset četiri časa.

Dragutinovo

U Kikindi je 29. oktobra bio uhvaćen borac Mokrinskog odreda Danilo Košić. Pod teškim mukama kazao je gde se sve nalazio posle proboja iz obruča na Simićevom salašu. A najpre se našao na salašu Rade Đuričina u dragutinovačkom ataru. U blizini ovog salaša, na Ugaru, bio je logor Dragutinovačkog odreda, a Radin salaš bio je važna tačka u snabdevanju boraca.

Četrnaestog novembra kikindska, novobečejska i petrovgradska policija izvršile su napad na Dragutinovo i njegovo polje. Anton Veber, Kornelijus Lelijer i Juraj Spiler našli su se na jednom poslu.

Najpre je uhapšen Rada Đuričin. Spiler je brutalno nastupao prema tragu na kome je bio. Došao je do imena Milana Pavlovića i Nede Mirkova. Ovi ljudi su često dolazili iz sela na Radin salaš i odlazili u odred. Kada su Spileru pali u ruke Pavlović i Markov, iskusni policajac je osetio da je na sigurnim nogama. Našao je načina i od pretučenih ljudi saznao mnoga nova imena dragutinovačkih komunista, partizana i saradnika.

Kod Mirkova je samo dan ranije bio baziran komandant Dragutinovačkog odreda Laza Pajić. Tu mu je ostala puška sa 64 metka. Spiler je našao pušku i primorao Mirkova da kaže kome ona pripada. Pokazao je i kuću u koju je Pajić prešao. To je bilo dovoljno i za kratko vreme pred Spilera je bio izveden Laza Pajić.

Komandant odreda nije hteo da razgovara sa Spilerom. Tada su agenti stupili na scenu. Stavljali su mu prste u vrata i pritiskivali. Lomili su mu ruke. Skakali su mu na stomak sa stolice. Stari borac

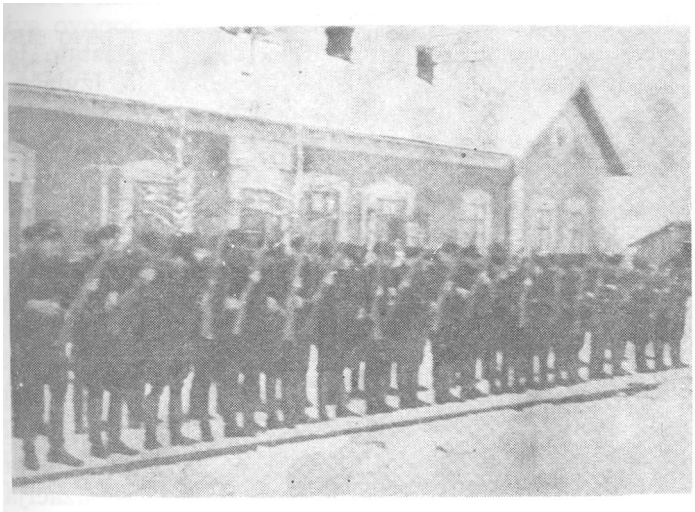

PRIPADNICI NEMAČKE POLICIJE SPREMNI ZA AKCIJU PROTIV PARTIZANA

je trpeo i uporno ćutao. Tek kada je Mirkov izašao pred njega i potvrdio da je nađena njegova puška, Pajić je to priznao i više ništa.

Mirkov je odao i kuću u kojoj se nalazio partizan Sredoje Veskov. Agenti su kuću opkolili i savladali partizana. U kući je otkriveno sklonište, i bombama je razoreno. Agenti su zatekli kod kuće borca Vladu Dragomirova, nesklonjenog, skoro demoralisanog. Ali, kada je izašao pred Spilera držao se hrabro. Isto kao i Sredoje Veskov, priznao je da je bio borac partizanskog odreda ali imena svojih drugova nije rekao. Kada je uhvaćen, Draga Stanaćev odbijao je da prizna da je bio borac u odredu. Ostao je prkosno pri svome i pored teških batina. Borac Milan Trajilov je savladan u Beodri. Najpre se dobro držao, ali je Spiler zapazio da bi preko ovog partizana mogao doći do novih podataka. Pritisnuo je jače i Trajilov je popustio. Izneo je podatke o akcijama odreda i posebno o akciji od 25. avgusta u kojoj su izgubila život tri nemačka stražara. To je bio važan podatak u istrazi. Nemci do tada nisu ništa znali o sudbini ovih stražara. Pred Spilera su izašli ponovo svi borci odreda koji su mu bili u rukama. Nastalo je novo batinanje, nova mučenja i iznuđivanja. Izvlačena je reč po reč, podatak po podatak. Na kraju je bilo jasno gde je izvedena akcija, gde su pokopani poginuli stražari.

Pored oružja komandanta odreda policija je pronašla na salašu Rade Đuričina i oružje Veselina Popova, Dragoljuba Zivančeva i Dušana Markovića. Pronađeno je i oružje Sredoja Veskova zakopano u njegovom dvorištu. Tako su se u rukama policije našle četiri puške i dve bombe.

Spiler se domogao i jednog od glavnih kurira odreda, člana Partije Dobrivoja Popova. Uhapšeno je još pedeset ljudi i načinjen prodor u redove partijske organizacije. Uhapšena su svega tri člana SKOJ-a. To je značilo da je ova borbena organizacija u selu sačuvala svoje redove što je bilo od značaja za partizane koji su posle ove akcije još bili na slo-

bodi. Pod batinama je još u selu podlegao Milan Rauški, a u policiji i Golja Radnović .

Teška stega koja je vladala za vreme blokade ostavila je svoga traga i na dalje držanje ljudi. Partizan Draga Zivančev bio je za vreme blokade na salašu Stevana Popova. Tada su se obojica dobro držala. Međutim, mnogo se pričalo o strahotama koje su Nemci učinili u selu. Kružile su vesti da će doći do novog pohoda. Stevan Popov se uznemirio i svoju bojazan saopštio partizanu. Draga Zivančev je bio osetljiv čovek, ali više od toga uticale su na njega vesti o padu i mučenju njegovih drugova. Pokolebao se, uzeo je pušku na rame i otišao pravo u opštinsku zgradu. Položio je oružje i predao se. To je bila prava kapitulacija.

Dragutinovački odred je pretrpeo teške gubitke. Ali nije bio uništen. Ostale su mnoge njegove baze i u njiima komesar odreda Miloš Popov — Klim, njegov verni saborac Arkadije Popov — Atoja, zatim Veselin Popov, Dančika Bešlin i Slavko Radnović.

Dragutinovčani su se u celini hrabro držali pred neprijateljem. Sačuvali su petoricu svojih boraca, skojevsku organizaciju i baze u Tomašvili, Galadu, Selištu i Ritu, među njima one najvažnije, Milivoja Đukičina, Milana Čolaka, Save Stanaćeva, Save Pajića, Branka Nikolića, Bože Stanaćeva i Avakuma Popova.

Epilog ove drame došao je trećeg januara. Pre toga, upravo prvog januara, Nemci su pokupili iz sela osamdeset meštana i ašovima i lopatama pod jakom stražom izveli ih na njivu na kojoj su svojevremeno bili pokopani poginuli nemački stražari. Bio je dubok sneg, zemlja smrzla. Stražari su požurivali, udarali kundacima. Čitav dan je visila pretnja da će svi biti postreljani ako se leševi ne pronađu. Tek predveče, kada je već više od polovine njive bilo prekopano, a ljudi se spremali da se begom spasu, jer su Nemci postajali sve nervozniji i spremniji da svoju pretnju i ostvare, otkopana su tri leša.

Trećeg januara Nemoi su izveli prvi deo svoje osvete. Pripremljena je prava predstava. U dvorištu kikindskog zatvora stajalo je devet Dragutinovčana. Bili su tu Lazar Pajić komandant Dragutinovačkog odreda, Dragoljub Stanaćev, Sredoje Veskov, Vlada Dragomirov, Milan Trajilov i Dragoljub Zivančev, borci istog odreda, kurir Dobrivoj Popov i bliski saradnici Rada Durioin i Milan Pavlović. Dakle, jedan do drugog čvrsti borci, Dragoljub Zivančev koji se predao i Milan Trajilov koji nije izdržao. Pred naperenim cevima svi su hrabro stajali. A kada je odjeknuo plotun sa prozora zatvorskih zgrada zapljeskali su dovedeni kikindski Nemci, odrasli i deca, muškarci i žene. U dvorište su ušli Cigani pod stražom, stavili su pripremljene omče oko vrata mrtvih boraca i jednog po jednog vukli pločnikom prema gradskom trgu bojeći u crveno snegom prekrivene ulice. Na trgu su stajala pripremljena vešala.

Kumane

U Dragutinovu je Spiler učestvovao u istrazi nekako kao ispomoć. Tada je on bio još na čelu petrovgradske policije. Početkom februara delokrug njegovog rada proširio se na čitav Banat. I tek što je primio tu dužnost pred njim je stajao krupan problem — uništiti dva snažna partizanska odreda i dva »najpoznatija komunistička gnezda«. Radilo se o Kumanačkom i Melenačkom partizanskom odredu i o kumanačkoj i melenačkoj partijskoj i skojevskoj organizaciji.

Spiler je u ove krupne akcije uneo pedantnu postupnost, jasan plan i jasne ciljeve. Nije on bio policajac koji je hapsio od oka, jurio bez reda i pravog cilja. Imao je strpljenja da pričeka, da taktizira, težio je da iznenadi protivnika i da ga zatekne što nespremnijeg za organizovan i smišljen otpor.

Primajući zadatak Spiler je potražio sva dokumenta do kojih se moglo doći. Pred sobom je imao stare policijske kartone, podatke o osuđivanim komunistima iz ovih mesta, izveštaje o akcijama partizanskih odreda, rezultate ranijih policijskih akcija.

I dok je Spiler izučavao istoriju Melenaca i Kumana, ova sela je obilazio kvislinški ministar Olćan, obraćao se Srbima, korio ih što se ne pokore Nemcima i ne vrate obradi svoje zemlje. Velikodušno je obećavao oproštenje svima onima koji se trgnu, jer, govorio je, još je bilo vremena za to. Pozvao je partizane da predaju svoje oružje a za uzvrat niko ih neće dirati niti pitati za ono šta su uradili.

Spiler je znao što Olćan obećava, pustio ga je da govori, ali je imao svoje planove. Jer, ono što Olćan obeća, on ne mora da izvrši. Nastavio je da se priprema za akciju, pomišljajući da bi dobro došao koji kapitulant, zalepljen na Olćanov »mamac«.

I zbilja, Olćanov poziv nije odneo vetar u nepovrat. Nije svaki partizanski borac prošao sva iskušenja, nije svaki bio spreman na sve ono što se moralo doživeti, nije svaki želeo da stavi svoje najbliže u opasnost da budu streljani u slučaju neke partizanske akcije. Uvek se u žitu nađe i po koje zrno kukolja. Nemačkim vlastima predala se grupa Melenčana, ljudi koji su svojevremeno izmakli hapšenjima, neki od njih bili su i u sastavu odreda.

Spiler nije oklevao. Čim je dobio vest da su se neki ilegalci i partizani predali na Olćanov poziv izdao je nalog da se pohapse. Izveo je jednog po jednog, pokušao da izvuče podatke o odredu i organizacijama u selu, a kada nije išlo milom, primenio je silu. Za njega je bio svaki dobijeni podatak dragocen, kao kamen temeljac od koga se počinje graditi. Spiler je jednostavno i ove ljude stavljao na liste za streljanje.

U plan pripreme spadala je posebna poseta Kumanima. Spiler je tamo pošao u lov. Njegovi lovci bili su odabrani agenti. Tri dana je proveo sa

svojom svitom među Kumančanima, nastojeći da ih upozna, njih i njihovo selo, da dokuči bilo kakav trag, da pokuša pronaći saradnika. Zato je zajedno sa lovinom sa sobom poveo Zivu Kumrića i Racka Brusina. Uhapsio ih je jer je doznao da su bili u vezi sa partizanima. Na domaku ruke bio mu je partizan Rada Odadžić, ali je borac uspeo da se otme agentima i da izmakne ispred njihovih kuršuma.

Starom majstoru nije bilo teško da izvuče priznanje od dvojice uhapšenih Kumančana. Usledila su obećanja a zatim i pristanak na saradnju. Spiler ih je pustio iz zatvora.

Kumrić i Brusin se nisu snašli u svojim novim ulogama. Razmislili su šta su učinili, postali su sumnjivi i najzad su priznali svoju vezu i dogovor sa Spilerom. Upozoreni, Kumančani su se spremali da dočekaju napad i da zaštite svoje redove.

»Nastupni plan« za napad na Kumane i njegov odred bio je već preciziran. Ideju je dao Spiler, a plan je izradio Rajt. Sve je bilo spremno i petog februara 1942. započela je jedna od ključnih akcija u velikoj zimskoj ofanzivi. U pokretu su bili oficiri Krajskomandanture, 140 pripadnika Državne policije u Petrovgradu, odred kriminalne policije, 70 pripadnika Državne policije iz Novog Bečeja, 25 podoficira Hipopolicije, odred Hipopolicije iz kasarne »Adolf Hitler« u Petrovgradu, odred poljske žandarmerije. Sve ove snage bile su podeljene u tri borbene grupe a svakoj je preciziran zadatak. Prva grupa krenula je iz Petrovgrada na 16 saondca i u pola dvanaest upala u Kumane sa melenačke strane i odmah pristupila prvim hapšenjima. Druga grupa stigla je u isto vreme u Kumane specijalnim vozom i zaposela 7 kilometara fronta oko sela. Treća grupa se dovezla na saonicama iz Bečeja i istovremeno zaposela preostala 4 kilometra fronta koji je zatvarao obruč. Kroz ovaj obruč za vreme trajanja operacije niko nije mogao ući u selo a ni izaći iz njega.

Prvu grupu predvodili su Spiler i Rajt. Podeljena je na manje odrede od po pet ljudi, a svaki

odred je dobio svog komandira, saonice i plan kuća u kojima treba vršiti pretres i hapšenja. Spiler je svoj štab smestio u opštinsku zgradu, uredio prostorije za saslušavanje i prostorije za smeštaj uhvaćenih i isprebijanih ljudi.

Kumančani su spremno dočekali napad. Spiler se nije mogao pohvaliti da je mnogo postigao. Pohapsio je svega dvadesetčetiri čoveka, uglavnom one čija su mu imena dali Brusin i Kumrić. Istraga od toga dalje nije krenula.

Ipak, među uhapšenim ljudima bio je i Ljubomir Colić, stari kumanački komunista. U njegovom dvorištu bilo je bazirano celokupno oružje Kumanačkog odreda. Ali Colić se nije Spileru pokorio. Ni jedan podatak mu nije dao.

Ono što nije postigao u Kumanu u informativnim saslušanjima, Spiler je pokušao da postigne u policiji. Nad uhapšenim Kumančanima nastavljena je sistematska istraga u kojoj se nisu birala sredstva. Spiler je uporno tražio slabe tačke među ljudima koje je ispitivao i najzad došao do prvih podataka o borcima Kumanačkog odreda. To je bilo dovoljno za nastavak započete akcije. Ovoga puta akciju je rešio dovesti do konačnog obračuna.

Spiler je dobio u nastavku akcije sasvim odrešene ruke. Raspolagao je sa 120 ljudi iz Državne straže i pripadnicima svoje Udarne grupe. Bili su tu Vilhem, Luc, Veber, Kozlovački, Cirović i drugi. Trajanje operacije bilo je neograničeno.

U Kumane je stigao 13. februara. Tih dana padao je sneg. Polje je već bilo prekriveno snežnim pokrivačem. Još nije bilo tragova. Spiler je uključio i tu okolnost u plan svoje akcije. Ovoga puta nije blokirao selo. Rasporedio je jake zasede na glavnim izlazima koje su imale dalek pregled beloga polja. Patrole su stalno krstarile po selu i njegovoj okolini osmatrajući snežni pokrivač, tražeći sveže tragove.

Spiler je carovao u Kumanu punih trinaest dana. Neprekidno, danju i noću, ljudi su tučeni, lomljeni i ceđeni, ulicama se pucalo, prevrtalo se sve što se prevrnuti moglo, zagledane su sve pukotine, svi ulazi i svi izlazi, šipkama je bodena zemlja, kupe kukuruzovine ili kamare slame. Sneg je padao kao poručen odajući svačiji trag za kojim su išli agenti poput pasa tragača.

Sistematski, korak po korak, Spileru je pošlo za rukom da razori ovu tvrđavu, da slomi uporni i ogorčeni otpor. Samo još dva borca Kumanačkog partizanskog odreda ostala su van njegovog domašaja. Svi ostali, njih dvadesetdvojica, bili su u njegovim rukama ili ih nije više bilo među živima. Bio je to strašan udarac postignut u čudesnoj borbi u kojoj se malo pucalo ali se borilo za svako slovo, za reč, za podatak, za svakog čoveka, za svaki bunker. Malo je bilo mrtvih, ali je bilo pokošenih. Hrabrost se nije iskazivala smelim jurišima, ali je bila toliko puta iskazana pred licem strašnog Spilera, pred bikačama Vilhelma ili Kozlovačkog, u bezizlazu kada se mogao još samo sebi oduzeti život.

Komandant Kumanačkog odreda Žarko Milankov i njegov nerazdvojni saborac i zamenik Velja Ubavić doneli su odluku da se probiju iz sela i potraže sigurnije sklonište. Izašli su iz baze kod Lazara Brusina i krenuli preko bašta prema polju. Za njima su ostajali izdajnički tragovi. Pokušali su da se kreću unazad i tako naprave varku kao da su odnekud došli u selo. Međutim, to je bio samo pokušaj, jer su patrole otkrile tragove i brzo utvrdile stvarni pravac kretanja begunaca.

Spiler je pripremio poternu grupu i sam seo u saonice. Iz kafane su pokupljeni beli čaršavi kojima su se gonioci kamuflirali na snežnoj belini.

Milankov i Ubavić kretali su se prema starom logoru Kumanačkog odreda u Malom ritu. Uspeli su da pređu oko šest kilometara i privremeno se smeste u kolibu Pere Stojića. Međutim, uskoro su opa-

žili dolazak saonica i pripremili se za borbu. Poljem su se razlegli pucnji. Nemci su napustili saonice i razvili se u streljački stroj, zalamajući oko dvojice boraca koji su se oglašavali retkim pucnjima. Najpre je bio teško ranjen Velja Ubavić. Žarko Milankov je dobio dva metka u levu nogu, ali je bio u stanju još da puca. Kada više nije imao municije, poslednjim metkom oduzeo je sebi život.

Tako je završio stari političar i revolucionar Žarko Milankov, ne dozvolivši da ga neprijatelj ponižava svojim nečovečnim postupcima.

U kući Ljubinke Petrovič, Ivan Knežić — Coto izgradio je jednu od brojnih baza u kojoj je bio zajedno sa Ljubicom Odadžić. Ova mlada tekstilna radnica i beogradski komunist došla je još u aprilskim danima u svoje Kumane i stala rame uz rame sa kumanačkim borcima. Sada je bila sa Cotom u teskobnoj bazi sa pištoljem u ruci. Dogovorili su se; nkako živi u ruke Nemaca.

U Špilerovim rukama našla se Ljubičina drugarica iz Beograda Seka Santovac. Policajac je doznao da ova devojka zna gde je sklonište u kom se krije Ljubica. Doveo je preda se i jednostavno zapretio: ili će kazati gde je Ljubica ili će biti streljana. Bila je to teška alternativa i devojka se opredelila. Pomenula je kuću Ljubinke Petrovič.

Agenti iz Udarne grupe opkolili su kuću. U besomučnom pretresu pronašli su ulaz u bazu. Kada su skinuli pokretna vrata iz dubine se oglasio pucanj. Našli su Ivana Knežića mrtvog i Ljubicu Odadžić sa pištoljem u ruci. Njen metak je zakazao i devojka je bila savladana. Pred Spilerom se prkosno držala.

Sve do poslednjeg dana Spiler je uporno tragao za sekretarom Mesnog komiteta Partije Maksom Kovačevim. Nije bio spreman da okonča akciju sve dok ovaj poznati borac ne bude savladan. Maksa Kovačev je ipak učinio grešku. Napustio je svoju bazu kod Ljube Eremića i prešao u kuću Ljubomira Čolića. Učinilo mu se da je kuća Čolićeva sigurnija

jer je Ljubomir još petog februara pao Spileru u ruke, a znao je da se dobro drži. Došao je u kuću, a potom potražio sklonište u vršalici.

Domaćicu Danicu Colić uhvatila je panika. Nije našla snage da sve to izdrži i javila je policiji gde se Maksa sklonio. Kad su ga Nemci pozvali na predaju, stari borac je opalio svoj poslednji metak. Izvukli su ga iz vršalice smrtno pogođenog.

Skoro uz samu vršalicu nalazilo se sklonište sa oružjem Kumanačkog partizanskog odreda. Spiler je najzad saznao i za taj podatak. Izvađeno je iz skloništa 17 pušaka, bombe, 6 pištolja i 1490 metaka.

U upornim pretragama Nemci su otkrili i razorili 32 baze kumanačkih boraca.

Kumančani su slomljeni tek u drugoj polovini ove akcije, tek posle osam dana strahovlade i neviđenog terora i prvih prodora među partizanske redove. Spiler je morao da upotrebi sva raspoloživa sredstva da slomi ljude, da među njima nađe najslabije i da preko njih unese pometnju među odvažnije borce.

U toku ove akcije Spiler je savladao još dva značajna borca. Kroz istragu je saznao da je učitelj Milan Stančić sekretar Sreskog komiteta Partije i jedan od vodećih ljudi u ovom kraju. To je bio povod da prati svaki trag koji bi ga doveo do Stančića. Najzad je imao siguran podatak: sekretar Sreskog komiteta nalazi se na ciglani više Melenaca. Telefonom je naredio melenačkoj policiji da po svaku cenu živog uhvate Milana Stančića i njegovog brata Savu.

Policijska patrola odmah je bila upućena prema ciglani. Među policajcima je bio i Andres Poljak, čovek koji se u policiji našao po zadatku melenačke partijske organizacije.

Milan i Sava bili su iznenađeni. Komandir patrole uperio je pušku i pozvao ih na predaju. Poljak je kao slučajno posrnuo i odgurnuo pušku. Metak se odbio i ranio Poljaka. Braća su iskoristila momenat i pokušala da se probiju napolje. U gušanju

jedan policajac je ubo bajonetom Milana, on se ipak probio i u begu dobio još dve rane. Sava je bio savladan.

Milan Stančić — Uča stigao je ranjen u Taraš. Svratio je u prvo dvorište i zatražio pomoć od nepoznata čoveka. Dobio je ćebe u koje se umotao i zaspao. Probudio se pred naperenim cevima. Bio je savladan. U opštini su ga ranjenog kundačili. Za momenat su ga polumrtva ostavili sama. Milan je smogao snage da sa stola uzme makaze i da zada sebi nekoliko rana u stomak, ali je samo sebi naneo još više bola. Sproveli su ga u Kumane pred Spilera.

Dok su taraški policajci vozili na saonicama Milana Stančića, pred njih je iskrsao sa pištoljem u ruci Svetozar Ješić, sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a. Bio je spreman da oslobodi svoga druga.

LJUBICA ODAD2IC, NARODNI HEROJ

Policajci su pokušali da se odupru, a kada je Ješić pritisnuo okidač da bi pokazao da se ne šali, metak je slagao u njegovom pištolju. Skočili su na njega i savladali ga, da bi ga zajedno sa Stančićem predali Spileru.

Na jednu od zaseda koje je Spiler rasporedio u toku akcije na Kumane, naišao je jedan od poznatih kikindskih boraca, sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a i jedan od organizatora ustanka u severnom Banatu, Proka Sredojev. Kretao se u pratnji skojevke Milice Ružić. Iznenađen pozivom na predaju, Proka je hitro izvadio bombu, aktivirao je i bacio u pravcu zasede. Istovremeno sa eksplozijom bio je presečen snažnim rafalom.

Spiler se sa svojim snagama povukao iz Kumana tek kada je izvukao sve što se moglo od upornog i žilavog protivnika izvući.

Duga kolona isprebijanih ljudi, u kojoj je drug pridržavao druga, a u saonama ležali oni koji više nisu mogli hodati, polako je izlazila iz sela. Na čelu partizan Sava Kalić sa svojom harmonikom. Svirao je onu poznatu »Crven je istok i zapad«. Na jednim saonama ležao je nepomično Maksa Kovačev. Život mu se gasio, ali je ostao bodar osmeh na licu. Selo je plakalo.

Prva grupa kumanačkih boraca izvedena je na streljanje već desetog marta. U Pančevu je bio u borbi ubijen jedan od smelih južnobanatskih ilegalaca, Paja Bulovan. Boreći se za svoj život, Bulovan je ubio jednog i ranio drugog stražara. To je uzeto za povod da se na obali Tamiša, nedaleko od pančevačkog mosta, strelja 75 narodnih boraca. Njih 54 bilo je iz Kumana. Ovo streljanje je bilo malo neobično. Iza svakog borca stajala su po tri vojnika i mecima iz svojih pištolja gađali u potiljak. Povorka sa leševima streljanih prodefilovala je pančevačkim ulicama. Sahranjeni su u zajedničku grobnicu kod Jabuke.

U Saopštenju o streljanju kaže se da je provedenim postupkom utvrđeno da su streljani pripadali »naoružanim komunističkim bandama«, bili članovi komunističkog pokreta, ili u velikoj meri pomagali partizane, davali im hranu, skloništa, i novac, nabavljali im oružje i municiju ili su služili kao njihovi kuriri.

Od partizana u ovoj grupi je streljan samo Slavko Cvetic, Kumančanin ali borac Melenačkog odreda. Ostali su snabdevali partizane.

Međutim, samo četiri dana kasnije došli su na red borci Kumanačkog odreda.

Streljanje je izvršeno opet u Pančevu, ali na nepoznatom mestu. U Saopštenju se kaže da je to bila odmazda za pogibiju agenta pančevačke policije Klara koga je u borbi ubio sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za južni Banat Mita Zivkov — Lala. Na gubilište je izvedeno pedeset ljudi, od kojih je 37 bilo iz Kumana, a među njima osamnaest boraca Kumanačkog partizanskog odreda: Sredoje Stanisavljev, komesar i Velja Ubavić zamenik komandanta odreda, Rada Aćimov, Sava Aćimov, Ivan Boberić, Slavko Boberić, Milenko Bogdanov, Borivoj Brančić, Milan Brusin, Milan Đuričin, Dobrivoj Gladić, Toša Gladić, Vesa Lupurov, Veselin Nemešev, Boža Stojanov, Dušan Stojanov, Svetozar Šlezjak i Omer Vuletaš, borci odreda.

To je bila krvava završnica nemačke akcije na Kumane. Na streljanje je izveden devedesetjedan borac, sve braća i komšije, ceo jedan partizanski odred, gotovo cela partijska organizacija. Bio je to strahovit udarac. Preostali borci se nisu ipak priklonili, nisu dali da stihija ide po svome. Skojevci su pritekli u pomoć deci bez roditelja, posejali su njive koje nisu imale više domaćina.

U jednoj od retkih baza su ostala dva borca Kumanačkog odreda, Dobrinka Stančić i Slavko Stančić koje Spiler i njegovi agenti nisu uspeli da otkriju.

Spiler je za momenat zatvorio dosije »Kumane — Mala Moskva« da bi se pripremio za nove pohode.

M e l e n c i

U toku velike kumanačke akcije Špileru je u ruke palo i nekoliko Melenčana. Za njega je već to bilo dovoljno da bi pristupio opsežnim pripremama za napad na ovo snažno uporište ustanika. Posle istrage vođene nad kumanačkim partizanima pred njim su stajale mnogo jasnije stvari i događaji iz letnjih dana.

Potražio je »jezik« među Melenčanima koje je imao u rukama. Od Milana Stančića -— Uče nije mogao ništa doznati. Sekretara Sreskog komiteta su zalečili i vratili njemu na dalji postupak. Uča

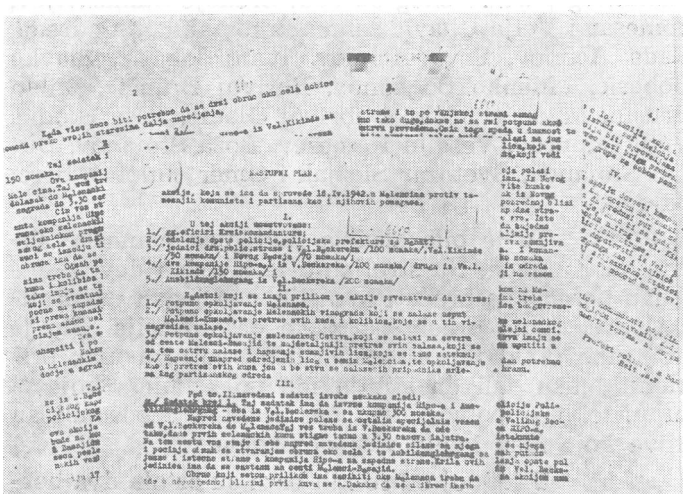

NASTUPNI PLAN VOJNO-POLICIJSKIH SNAGA ZA NAPAD NA MELENCE, APRILA 1942.

nije podlegao teškim mučenjima, povredama još nezaraslih rana, laskavim obećanjima prepredenog policajca. Spiler je digao ruke od daljih pokušaja. Čvrsto se držao i Sava Stančić.

Spiler se okrenuo prema Angelini Ispas, Vuki Bogaroški i Milenku Halasovu. Od njih troje tražio je najmekšeg. Zapazio je uplašen pogled Milinka Halasova.

Izbor je pao. Doveo je preda se Halasova. Iako o njegovom radu nije imao osobitih podataka na osnovu kojih bi ga izveo na streljanje, zapretio mu je takvom mogućnošću. A onda je okrenuo list i pozvao ga na saradnju nudeći mu za uzvrat oproštenje. Milinko Halasov je pristao.

Halasov je Spileru pripremio spisak od trideset Melenčana. Među njima bili su gotovo svi članovi mesnih komiteta i narodnooslobodilačkog odbora. Za Spilera je to bio izvanredno važan podatak. Pustio je Halasova kući, ali sa hapšenjem nije požurio. Zeleo je da se u Melencima stekne dojam kako nije došlo do provale, da ljudi izađu iz skloništa i da ih tako iznenadnom akcijom pokupi i prodre dalje u sve organizacije i u tabor Melenačkog odreda.

Napad na Melence predvideo je za 18. april.

Sačinjen je ponovo detaljan Nastupni plan. Za izvođenje akcije bili su spremni oficiri Krajskomandature, Odred opšte policije, jedinice Državne straže iz Petrovgrada, Kikinde i Novog Bečeja sa 220 ljudi, dve čete Hipopolicije sa 360 ljudi i 200 pripadnika tečaja ove policije.

Sve jedinice bile su već u pola četiri ujutru na svojim pozicijama. Selo je bilo zatvoreno obručem sa svih strana. Četa Hipopolicije iz Kikinde pretresala je melenačke Vinograde koji su se nalazili uz put Melenci — Kumane. Četa je uhvatila u klešta ovaj prostor i vodila front prema glavnom obruču oko sela, pretresajući sve vinogradarske kućice i svako mesto u kome bi se neko mogao prikriti. U

ovom pretresu pronađeno je i uhapšeno devetoro ljudi.

Jedinice Državne straže iz Novog Bečeja i Kikinde pod komandom kapetana Lelijera i oberlajtnanta Rejharta imale su za zadatak da pretresu logor severobanatskih partizana na Melenačkom ostrvu. Spiler je znao za postojanje ovoga logora, pa je naredio ovim jedinicama da postupe najbrutalnije prema salašarima na Ostrvu i oko njega smatrajući, s pravom, da su svi oni neposredno sarađivali sa partizanima. Na ostrvo se prvi prevezao čamcem poručnik Majer Valdek i sa najbližeg salaša bio dočekan vatrom. U nastaloj borbi jedan od salašara je poginuo a dvojica su bila zarobljena. Salaš je potom bio razoren ručnim granatama. To je bila jedna od baza u kojoj je zimovala grupa melenačkih boraca. Pretresani su i svi drugi salaši na ostrvu, ali bez rezultata. Ipak, svi su bili zapaljeni. Pokupljeno je ukupno 25 stanovnika sa ovog prostora i sprovedeno u opštinu pred Spilera koji je tamo vodio istragu.

U toku akcije Spiler se obratio posebnim proglasom Melenčanima. Saopštio im je cilj svoje akcije i pozvao na saradnju. »To možete učiniti bez ikakve bojazni od njihovih pretnji, jer jedno je sigurno, da posle ove akcije koja se sada vodi u vašem selu oni više neće imati prilike da bilo kome učine kakvo zlo...« poručivao je samouvereno. A onda je naređivao »... da svaki domaćin kuće ... mora za celo vreme trajanja akcije čišćenja u selu uvek s vremena na vreme zajedno sa svojim ukućanima da pregleda svoju kuću, gospodarske zgrade, kamare sena i slame, kupe tuluzine koje se nalaze po dvorištima, a kako se ne bi kod njega, bez njegovog znanja, uvuklo i sakrilo kakvo sumnjivo lice. Isto tako i po noći moraju ukućani paziti da se ko u kuću ne uvuče. Kod takvog pregledanja neka se domaćin i svi koji sa njime pregled obavljaju, naoružaju sekirama, vilama i slično...«

Uprkos svih priprema i svih podataka sa kojima je još u pripremi napada na Melence raspo-

lagao, Spiler nije postigao uspeh kakav je imao u Kumanu. Nije ni mogao, jer većina boraca nije bila uklještena u blokadu kao je to bio slučaj sa celokupnim Kumanačkim odredom. Ipak, već toga prvog dana u njegovim rukama nalazili su se članovi Mesnog komiteta Partije Milan Kevrešan i Branko Bibin i članovi Mesnog komiteta SKOJ-a Marinko Pandurov i Veselin Jevremov. Između njih je Spiler pronašao najslabijeg i još u toku istrage proširio je svoj prodor u redove melenačkih komunista. Spiler je tvrdio u svom izveštaju da je ».. . putem saslušanja uhapšenih uspelo potpuno otkriti rad Komunističke partije i SKOJ-a u Melencima i gotovo sve njihove članove uhapsiti.. .«

Uveče je blokada sela skinuta, glavne snage koje su u njoj učestvovale povučene. U selu je ostao samo Spiler sa svojom Udarnom grupom i 60 pripadnika Državne straže u cilju nastavka akcije.

Duž druma Melenci — Bašaid bio je veći broj kupa tuluzine. Neki tragovi su upravo vodili tamo. 20. aprila Spiler je organizovao sistematski pregled ovih kupa. Mobilisao je nekoliko desetina meštana i naredio im da razvaljuju kupu po kupu, dok su njegovi stražari i agenti naokolo bili spremni da otvore vatru u slučaju otpora. Većina od ovih kupa je zapaljena. U jednoj od njih otkrivena su tri borca Melenačkog odreda. Bili su to skojevci i braća Zoran Mijatov i Dragomir Mijatov, a sa njima Dragoljub Barnić. Borci se nisu mogli odupreti jer bi morali pucati i u svoje seljake koji su bili između njih i Nemaca.

U ovoj akciji otkriven je i zarobljen partizan Svetozar Jovanov koji se iz blokade probio sa komunistima Marinkom Pandurovim, Veselinom Jevremovim i Živom Keljačkim. Sva četvorica su bila bez oružja i savladana.

Među uhapšenim nalazili su se i partizani Aca Rus i Marina Stankov.

U prvom napadu na Melence ipak je nanesen značajan udarac i Melenačkom partizanskom odredu. U borbi su bila ubijena tri borca dok ih je šestoro bilo zarobljeno. U rukama policije našla su se 62 člana Partije i SKOJ-a, Mesnog narodnooslobodilačkog odbora i saradnika na snabdevanju partizanskih boraca. Po Spilerovom računu još je dvanaest boraca Melenačkog odreda bilo na slobodi. Nije bilo otkriveno ni njihovo oružje. Smatrao je da napad na Melence nije dovršen i stoga su usledila još dva, ubrzo, jedan za drugim. Prva akcija trajala je od 24. do 27. aprila, a druga od 1, do 5. maja.

Tokom prve akcije pronađeno je jedno od skloništa oružja Melenačkog odreda. Sklonište se nalazilo u kući Angeline Jankov, a u njemu osam pušaka. Prilikom detaljnog pretresa ove kuće, na tavanu, u odžaku, pronađen je partizan i član Mesnog komiteta SKOJ-a Kamenko Munćan. Partizan je bio naoružan pištoljem. Dva metka opalio je na agente, a treći sebi u slepoočnicu. Rana nije bila smrtonosna i Munćan je prebačen u bolnicu. U nastavku akcije pronađen je i zarobljen mladi partizan Žarko Adamov.

Među 60 uhapšenih u ovim produžnim akcijama nalazio se i Momčilo Grošin i deset drugih učesnika u napadu na melenačku opštinu. Tu je bio i sekretar Mesnog komiteta SKOJ-a Milorad Protić. Pronađena je i druga baza sa oružjem Melenačkog odreda. Tako je i puškomitraljez Melenačkog odreda pao u ruke Nemaca.

Od uhapšenih Melenčana u ovim uzastopnim akcijama na streljištu se našlo njih 68. Streljani su u nekoliko puta. Ipak, Spiler je završio svoju akciju na sebi svojstven način. U nedelju, 21. juna 1942. godine, bila su podignuta vešala pred crkvenom portom. Visilo je trinaest konopaca, čekalo se na trinaest žrtava. Posle teških aprilskih i majskih dana, posle brojnih paljevina i pogibija, u selu je bio priređen najsvirepiji prizor. Melenčani su morali da gledaju

teški čin u kome je trinaest njihovih sugrađana našlo smrt pod vešalima.

To je bio deo. svirepe osvete. U odbrani svoga života Nikica Živanović je teško ranio SS Hauptšarfirera Kneča. Zbog njegove funkcije na smrt je izveden dvostruko veći broj rodoljuba nego što je to bilo uobičajeno. Uz to, smrtna kazna je bila izvršena vešanjem. Odabrani su Pančevo, Perlez i Melenci.

U Melencima pod vešala su dovedeni partizani Žarko Adamov, Nedeljko Đurić i Svetozar Jovanov. Sa njima je bio snažni kovač i diverzant Momčilo Grošin. Grošin se narugao stražarima da nemaju dosta municije pa zato vešaju. Nemački podoficir nije mogao pretrpeti uvredu, izvadio je pištolj i ubio diverzanta. Nadežđa Kišprdilov, hrabra partizanska domaćica, klicala je slobodi i namakla sama sebi omču oko vrata. Ponosito su stajale Angelina Jankov, čuvar oružja Melenačkog odreda, ranjena Ispas Angelina, a zatim Ljubomir Jankov, Draga Markov i Dušan Micić — saradnici Melenačkog odreda. Pod vešalima

POHAPŠŠENI NOVOKNEŽEVČANI PRED STRELJANJE

su bili i članovi Mesnog komiteta Partije i SKOJ-a Branko Bibin, Milan Kevrešan i Veselin Jevremov.

Ostalo je snažno jezgro Melenačkog partizanskog odreda. Komandant Melenačkog odreda, popularni Bora Mikin — Marko, ušao je posle kumanačke blokade u Okružni komitet Partije za severni Banat i bio je stalno u pokretu. Komesar odreda Emil Kevrešan se nalazio na partijskom zadatku u rejonu Karađorđeva i Aleksandrova. Na ovom terenu su se nalazili i Milivoj Stankov — Žika, Zvezdana Mikin — Nata, Joca Erdeljan, a dolazili su i Vujica Vujanov — Kreca i Milivoj Mijatov — Lojče, jedan je bio član Sreskog komiteta Partije, a drugi SKOJ-a. Njima u zadatak je palo da obnove rasturene organizacije i pokidane veze u novobečejskom srezu. Međutim, pustoš koju su za sobom dovele nemačke akcije nije bilo lako preboleti.

Karađorđevo

Milan Kevrešan se nije dobro držao pred Spilerom. Pao mu je u ruke još prvog dana blokade Melenaca. A Kevrešan je imao mnoga zaduženja. Upravo posle blokade Kumana Bora Mikin ga je uključio u obnovljeni Sreski komitet Partije. Taj komitet su sačinjavale samo trojica: Mikin kao sekretar, Milan Kevrešan i Vujica Vujanov. Kao član Sreskog komiteta ali i kao čovek koji je stalno bio pri ruci dinamičnog Bore Mikina, Kevrešan je bio i glavna veza na liniji Melenci — Karađorđevo, tim pre što je Bora Mikin imao upravo ovde glavne svoje baze. Kevrešan je znao za jednu kuću u Karađorđevu. Bila je to kuća Pepe Pribića. A Pepo je bio otac Milana Pribića — Đokice, bliskog saradnika Bore Mikina. Đokica je još uvek bio legalan iako je učestvovao u nizu akcija na čelu karađorđevačke desetine Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda. Pod

njegovim rukovodstvom naglo su se razvile partijska i skojevska organizacija u Karađorđevu. Krajem aprila u selu je delovao Mesni komitet Partije, Mesni komitet i četiri rejonska komiteta SKOJ-a. Veliku političku i organizovanu snagu predstavljalo je 31 član Partije i 230 članova SKOJ-a. U selu je delovao i Mesni narodnooslobodilački odbor. Partizanski borci i pripadnici vojnih desetina ostali su na svojim mestima. Đokičin delokrug rada bio je proširen. Bio je poverenik Sreskog komiteta Partije i stalna veza između članova Okružnog komiteta Žarka Turinskog — Arse, Đure Đorđevića — Sime i Bore Mikina — Marka.

U kući Pribića nije bilo tajni. Pepo je primao ilegalce kao svoje najrođenije, starao se da im obezbedi sve što im je trebalo. Gostio je i Milana Kevrešana svaki put kada je dolazio iz Melenaca u Karađorđevo.

Milan Kevrešan rekao je Spileru za kuću Pribića, za Đokicu, Pepu, za dolaske Bore Mikina.

U međuvremenu, između akcija na Melence, Spiler je sa svojom Udarnom grupom izvršio dva prepada. Najpre je posetio Aleksandrovo i uhapsio Sredoja Ilišina. U njegovu kuću je Kevrešan pred blokadu Melenaca najpre dopratio Mikina, a odavde do kuće Pribića. Ilišin je provalio Veselina Levakova i još nekoliko aktivista. Đokica je otišao u Petrovgrad i Đuri Đorđeviću — Simi predao poruku da je Spiler boravio u Aleksandrovu i da je tamo izvršio hapšenja. Predao je Simi pištolj i dve bombe. Sima je već imao obaveštenje da se Kevrešan ne drži dobro i da se na njegove provale Spiler spremao za upad u Karađorđevo. Preporučio je da se svi ilegalci najhitnije povuku iz sela, a Đokici je dao u zadatak da odmah pređe u ilegalnost.

Još iste večeri Đokica je preneo Mesnom komitetu poruku Đure Đorđevića. Bora Mikin, Emil Kevrešan, Joca Erdeljan i Zvezdana Mikin otpremljeni su u druge baze.

I, zbilja, prvog maja, Spiler je na čelu Udarne grupe upao u Karađorđevo. Blokirao je kvart u kome se nalazila kuća Pribića, a zatim opkolio kuću. Naredio je detaljan pretres.

U kući se nalazio Stanko Ćulibrk, sekretar jednog aktiva SKOJ-a i jedan od kurira Milana Pribića. Cim je video da je kuća opkoljeina, Ćulibrk je skočio kroz prozor i potrčao ulicom. Za njim su agenti otvorili vatru. Ranjenog su ga savladali i priveli Spileru. Za to vreme bili su pohapšeni Pribići: Pepo, Đuro, Marta i Mica. Spiler je u besu udarao čika Pepu tražeći da pokaže gde se nalazi Milan, gde ilegalci iz Melenaca. Cika Pepo se držao dostojanstveno bodreči oko sebe mlađe i Spiler se morao zadovoljiti plenom koga je imao u rukama.

Na policiji su nastavljena ispitivanja. Stanko Ćulibrk bio je zalečen. Posle je popustio pred Spilerom. Rekao mu je nekoliko novih imena. Spiler je pokušao da slomi i Pribiće, ali je uspeo samo od Đure da Izvuče priznanje da je bio skojevac. Pepo Pribić mu nije priznao ništa.

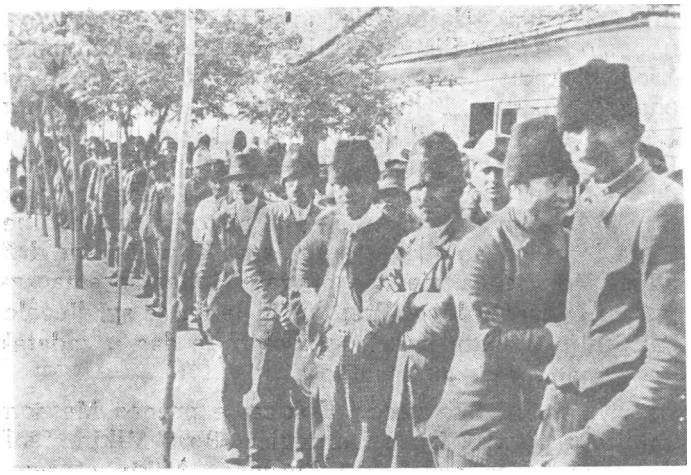

POHAPŠENI RODOLJUBI

Petrovgradska policija je tako imala prvi put u rukama podatke o nekim članovima Partije i SKOJ-a u Karadordevu. To je bio i prvi prodor u karađorđevačke aktive i ćelije pa se razvila uporna i žilava borba nekoliko narednih meseci.

Milan Pribić — Đokica bio je van opasnosti. Izbegao je hapšenje i postao ilegalac. Najpre je sam gazio poplavljeno polje, bio je sakriven u velike pumpne cevi na Begeju kod Save Gaborova. A tada je dobio vezu sa drugovima u Karadordevu i vratio se u selo. Održao je sastanak Mesnog komiteta. Iz Petrovgrada su stizale vesti da se na policiji Karađorđevčani dobro drže. U komitetu je to prihvaćeno i kao moguća varka pa je bilo reči o opreznosti svih onih koji su bili u neposrednoj vezi sa uhapšenima. Smanjen je broj sastanaka a na njima je glavna tema trebala da bude držanje pred neprijateljen i konspiracija.

Spiler je uistinu taktizirao. Držao je kao tajnu ono što mu je Ćulibrk rekao. Pustio je kući Martu Pribićevu sa naglaskom da će on ipak doznati sve što se u Karadordevu radi. Istovremeno pripremao se za novi upad u selo.

U novu akciju krenuo je tek 22. maja. U selu je bio pre zore i poslao već formirane udarne grupe agenata i stražara u svaku kuću prema spisku što mu ga je dao Ćulibrk. Gotovo svi su bili iznenađeni i pohapšeni. U opštinskoj zgradi nastavljeno je informativno saslušavanje. Svi pohapšeni članovi partije i SKOJ-a prošli su kroz ruke Spilera i njegovih agenata. Mnogi posle toga nisu više bili na nogama. Ali, Spiler je teško dolazio do novih podataka i do priznanja onih koje je imao u rukama. Gotovo da je postigao jedini uspeh kada je doznao u kojoj se kući nalazi član Mesnog komiteta i poznati beogradski komunista Branko Gleda. Iznenadio ga je i, pre nego je uspeo upotrebiti svoj pištolj, savladao. Ali od Glede nije doznao nikakav podatak. Sa sobom je poveo u ćelije petrovgradskog zatvora dvadeset isprebijanih Karađorđevčana. Međutim, nije tačno

znao da je u rukama imao dva člana Mesnog komiteta i još dva člana Partije, šesnaest članova SKOJ-a. To tačno nije doznao ni u kasnijoj istrazi. Spiler isto tako nije znao da je svoju provalu napravio samo u jednoj od pet rejonskih organizacija, koliko ih je toga maja bilo u selu.

Istraga je u Petrovgradu vođena ispočetka. Spiler je ipak mogao da nazre snagu organizacija u Karadordevu. Utoliko je upornije i strpljivije izvodio uhapšene Karađorđevčane u sobu za isleđivanje nakićenu raznim rekvizitima za mučenje. Kao i obično, kombinovao je silu sa sladunjavim obećanjima, ali je do svakog novog imena i sam prolio dosta znoja. Svoju pažnju posebno je obratio prema Branku Gleđi. Između njih dvojice nije bilo barem jedne tajne: Spiler je imao stari podatak da je Branko Gleda komunista. Stajalo je to i u poternici koju je prošle godine Aćimović raspisao. Na listi poznatih beogradskih komunista bilo je i ime Branka Glede. Gleda to nije poricao, sa ponosom je isticao da je komunista. Ali je pobijao sve optužbe da je bio organizator u Karadordevu i da u selu poznaje bilo kojeg komunistu. Pri tome je ostao svaki put, sve dok je bio pri svesti, do kojih granica su toliko puta išla sva mučenja kojima su ga podvrgavali.

Oporavljajući se u svojoj ćeliji, Branko Gleda je pronalazio načina da uputi poruke svojim drugovima, da ih poduči šta moraju do kraja sačuvati, šta po svaku cenu poricati, a šta priznati jer se pobijati nije moglo. Tako je u ćelijama bila organizovana kolektivna odbrana koja je skupo koštala ali se isplatila.

Spiler je privremeno zaključio istragu. Dopunio je spisak novim imenima do kojih je ipak došao i pripremao se za treći napad na karađorđevačke organizacije. Ovoga puta pauza je trajala više od dva meseca. Istraga je potrajala dugo, a otezanje novog upada opet je bio deo taktike koju je Spiler odabrao.

Karađorđevčani su se nadali novom napadu. Ma koliko da su bili u toku žilave borbe na policiji i slušali poruke o hrabrom držanju Branka Glede i mnogih drugova, iskustvo je pokazalo da se moraju preduzeti sve mere za zaštitu ugroženih aktivista i organizacija. Glavni zadatak trenutka bio je da se provala održi barem u okviru onih organizacija koje su već bile zahvaćene.

Bilo bi sve jednostavno kada bi u blizini postojala partizanska jedinica. A kako bi tek bilo da je to brigada poput onih o kojima je radio stanica »Slobodna Jugoslavija« javljala navodeći njihove borbene uspehe u Bosni i drugim krajevima zemlje. Ali, te brigade su bile predaleko, gotovo nedostižne za banatske borce. Na pustoj ravnici nisu se ni manji odredi održali. Svi putevi iz Banata bili su presečeni. Moglo se samo maštati da će brigada i banatskom ravnicom proneti slavu borbe i slobode. A dotada? Do tada treba stojički istrajati, organizovati se i odupirati neprijatelju, stvarati uslove i puteve koji vode do brigade.

Toga leta 1942. godine nije bilo mesta kuda evakuisati ugrožene borce. Ostale su izgrađene baze u selima ili u polju sa svim svojim manama i prednostima. Trebalo ih je graditi više i smišljenije, izbegavati već zapažene i plaćene greške. O tome su razgovarali Pribić i njegovi drugovi, na sastanku komunista održanom u polju desetog jula. Bilo je reči i o nedovoljnoj opreznosti prilikom drugog hapšenja, o uspeloj taktici što je pripremio i sproveo Spiler. Obnovljen je Mesni komitet Partije. Trebalo je zaobići neke članove SKOJ-a, smanjiti broj članova u aktivima. To je značilo da sve one koji su bili nedovoljno sigurni treba jednostavno, za izvesno vreme, prestati angažovati. Dogovoreno je kakve baze treba graditi i kako među njima sačuvati konspiraciju.

Tako Spiler u svom trećem napadu na organizacije u Karadordevu nije napravio iznenađenje iako je sa tim važnim elementom ponovo računao.

Zato je i postigao samo polovičan uspeh. Ipak i tako polovičan uspeh nije bio malen. U njegovim rukama našlo se 9 novih članova Partije, dvadeset i jedan član SKOJ-a i deset saradnika. Njegov najveći uspeh bio je zaplenjena puška oko koje se vodila najteža borba tokom istrage. Puška je donešena sa tavana člana Mesnog komiteta SKOJ-a Dušana Stoisavljevića tek onda kada u Dušana nije bilo više ljudske snage da izdrži sva mučenja. Spiler od njega nije tražio da prizna da ima pušku. Taj podatak je odavno dobio. Trebalo mu je mesto gde se ta puška nalazi. Taj podatak je čupao kleštima iz njega.

Kičmu odbrane ovde u selu održali su komunisti Naka Agbaba, Božo Barać i Milan Basta — Bukarica. U svojim rukama oni su imali nedirnute rejone. Stavljeni su na teške muke. Naka Agbaba ni jauka nije pustila. Božo Barać se oglasio bolno, nekako u sebi. Milan Basta je zavijao kao kurjak dok su mu zasecali nokte zajedno sa delom prsta. Ali to je bilo sve što je Spiler mogao te krvave noći od njih da čuje. Držali su se dobro i drugi.

Pobeda je bila postignuta već u Karadordevu. To je bilo i Spileru jasno. Bilo je jasno i Pribiću i njegovim drugovima. Nastavak istrage u Petrovgradu sproveden je sa istom brutalnošću, ali je jedan po jedan dosije Karađorđevčana bio zaklapan. Spiler je pustio kući 4 člana Partije, 2 kandidata i 11 članova SKOJ-a. Za njih ništa nije bilo dokazano, oni su uporno i dosledno sve poricali. To je bila u toliko vrednija pobeda ako se znalo da komuniste Spiler nije vraćao kućama ako bi utvrdio da su komunisti i o tome iščupao od njih priznanje. Komunisti su mogli samo da čekaju svoj red za strelišta.

Puštanje kući članova Partije i SKOJ-a bio je i siguran znak da su provale konačno bile blokirane i sve preostale organizacije očuvane. Više partijskih ćelija, brojni aktivi SKOJ-a i skoro cela mreža vaspitnih omladinskih grupa ostali su na svojim mestima. To je bila velika prednost i značajan uspeh koji je

imao presudan uticaj na dalji razvoj organizovane borbe i na širem području. u

Od uhapšenih karadordevačkih komunista Spiler je izveo na streljanje njih jedanaestoricu. Izrekao je 29 vremenskih kazni od kojih jedanaest-na dve godine a osamnaest na godinu dana logora.

U karađorđevački atar prispeli su novi ilegalci. Reorganizovane su snage, izabrani i popunjeni komiteti, učvršćene su veze sa okolnim organizacijama.

Napadom na Karađorđevo bila je uglavnom završena velika nemačka ofanziva započeta još početkom oktobra četrdesetprve. Trajala je ona gotovo devet punih meseci, u njoj su učestvovale sve raspoložive snage okupatora i domaćih Nemaca. Juraj Spiler je nedvosmisleno izbio na čelo svih ovih akcija preuzimajući u svoje ruke i vodeću poziciju među banatskim Nemcima.

Ustaničke snage bile su dovedene u tešku krizu. Bili su gotovo uništeni Mokrinski i Kikindski odredi na krajnjem severu. Kumanački odred nije više postojao, Dragutinovački i Melenački odredi bili su više nego prepolovljeni. Bio je rasturen Stajićevsko-petrovgradski odred. Teže od toga bilo je razbijanje partijskih i skojevskih organizacija i njihovih komiteta na širokoj teritoriji, a posebno u dotle vodećim mestima kao što su bili Kikinda, Petrovgrad, Melenci, Kumane, Mokrin. U mesecu julu više nije postojao ni jedan sreski komitet Partije ili SKOJ-a na okupu. Ostali su samo pojedinačno neki njihovi članovi.

Ostali su, međutim, Žarko Turinski — Arsa, Bora Mikin — Marko i Dura Đorđević — Sima, članovi Okružnog komiteta Partije u nastojanju da pohvataju pokidane veze, sakupe preostale komuniste i obnove organizacije tamo gde su se one mogle obnavljati.

Pobeda karadordevačkih komunista na policiji zatvorila je i lanac opštih provala, zaustavila

je Spilera na samim vratima karađorđevačkog rejona. Ostale su nedirnute organizacije u Dušanovcu, Višnjićevu, Ruskom Selu, Vojvoda Stepi, ostale su još uvek jake organizacije u Aleksandrovu zajedno sa borcima Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda.

Iz toga rejona, iz tih baza delovali su dalje članovi Okružnog komiteta Partije u svom nastojanju da organizuju i sačuvaju snage i kadrove.

BANAT JE BIO ODSEČEN

Pokušaj Đure Jovanovića

Dok su se u Banatu odvijale mnoge drame **tokom** nemačke ofanzive na ustaničke i organizovane snage, sekretar Pokrajinskog komiteta Žarko Zrenjanin tražio je načina da se prebaci preko Tise i vrati u **ovaj** deo Vojvodine da bi pomogao u organizovanju otpora i neravnoj borbi da se borbene snage i organizacije zaštite i očuvaju. Ali su i mađarski fašisti bili u velikom zaletu spremni da se svim sredstvima obračunaju sa komunistima i svim drugim rodoljubima u Bačkoj. Tamo su junački poginuli Radivoj Cirpanov i Đorđe Zličić kao i mnogi drugi borci. U ruke mađarsikh fašista pao je Danilo Grujić. U januaru je Bačka doživela i masovne pomore koji su ostavili duboke tragove. Tamo su pod najtežim uslovima ipak ostali Svetozar Marković i Branko Bajić, ali je mogućnost njihovog delovanja ostala veoma ograničena.

Žarko Zrenjanin je uspeo da pređe Tisu i da se krajem decembra četrdeset prve ponovo nađe u Banatu. Spilerove akcije tada su se odvijale severnije, oko Kikinde i Dragutinova. Zrenjanin je tada odlučio da se prebaci u južni Banat, bliže Beogradu i Centralnom komitetu, sa kojim je vezu držao Stevica Jovanović iz svoje baze u Pančevu. Ali pred njegov dolazak u Pančevo Stevica Jovanović je u borbi izgubio život. Sa njim su bile presečene i sve veze sa Beogradom i najvišim partijskim i vojnim rukovodstvima. Žarko Zrenjanin se morao povući u sela

severno od Pančeva. Tamo je ostao pokušavajući da ponovo izgradi kanal prema Beogradu. Tanke niti koje su bile uspostavljene brzo su se kidale. Žarko Zrenjanin je još u maju konačno bio izgubio i veze sa Žarkom Turinskim i svim organizacijama u severnom Banatu.

Ostao je u južnom Banatu pokušavajući da podigne nove kadrove i obnovi razbijene organizacije i komitete.

Banat je bio odsečen i od Bačke i od Srbije. Sa Sremom veza gotovo nije ni bilo. U tom pogledu Banat je čak bio podeljen na dva dela, na južni i severni, a u njima su, svaka za sebe, delovale organizacije i partizanski odredi, bez međusobne veze i pomoći.

Sremci su u međuvremenu krenuli snažno, široko i smišljeno. Tamo je ostalo na partijskom zadatku nekoliko starih revolucionara na čelu sa Jovanom Veselinovim — Žarkom. Oni su uspeli da se, posle brižljivih priprema ,probiju iz sremskomitrovačke kaznione u avgustu četrdeset prve i da se stave na raspoloženje Partiji. Na poznatom pečinaćkom savetovanju sremskih komunista decembra četrdeset prve, smelo su sagledane slabosti i jasno određeni zadaci, strategija i taktika za budućnost. Bogato revolucionarno iskustvo Veselinova i njegovih drugova i ovde je pokazalo svoju vrednost. Srem se organizovao, stvorio najširu masovnu bazu i snažne partizanske odrede. I dok su u Banatu i Bačkoj trpljeni snažni udarci i doživljavani teški porazi, dotle je ustanak u Sremu naglo jačao i razvio se u nesalomljivu snagu.

Međutim, Dunav je delio Banat od Srema i od Bačke. Svi pokušaji da se na ovaj prostor prebace Žarko Zrenjanin i Svetozar Marković nisu dali rezultata. Te, četrdesetdruge godine ni Sremci nisu imali snaga da pruže pomoć svojim saborcima u Banatu.

Centralni komitet Partije tražio je načina da pomogne sa svoje strane. Početkom četrdeset

druge godine u Beogradu je bilo formirano posebno Poverenstvo Pokrajinskog komiteta Partije za Banat. Njegov zadatak je bio da na neki način dopre do partijskog komiteta u Banatu ili do nekog od njegovih članova, da sa njima uspostavi trajne veze i da im pomogne u obnovi razbijenih organizacija.

Za rukovodioca Poverenstva bio je izabran Banaćanin, Đura Jovanović — Mića. U ustaničkim danima on se nalazio u Beogradu i bio je glavna veza između Pokrajinskog komiteta Partije za Vojvodinu i Centralnog komiteta. Tada, i u toku četrdesetdruge godine, Banaćani su imali svoje jako uporište u Beogradu, gotovo svoju partijsku organizaciju. Pored Đure Jovanovića bile su tu Dušanka Jovanović i Nevena Petrovič, zatim Miloš Jovanov i Đurđevka Jovanov, borci Stajićevsko-petrovgradskog odreda pristigli u Beograd posle neuspelog prelaska banatskih partizana u Srem, Sredoje Stančić — Lasko, stariji komunista iz Kumana, Toma Granfil i Nikola Francuski, kikindski komunista.

U Poverenstvo su odabrani Miloš Jovanov i Sredoje Stančić.

Najveći uspeh Poverenstva bilo je uspostavljanje veza sa Žarkom Zrenjaninom u južnom Banatu i organizovanje njegovog prebacivanja u Beograd. Međutim, petog novembra Žarko Zrenjanin je u Pavlišu bio otkriven i u žestokoj borbi sa jakim nemačkim snagama poginuo. Poverenstvo više nije za Banat ništa moglo da učini. Dunav je bio dobro kontrolisan i svako kretanje kompromitovanih i poznatih komunista kao što su bili Jovanović, Jovanov ili Stančić bilo je pogibeljno.

Banatska grupa komunista oko Đure Jovanovića, bila je provaljena pre nego što je veza sa Banatom bila uspostavljena. U rukama policije našli su se Miloš Jovanov, Sredoje Stančić, Đurđevka Jovanov i Nevena Petrovič. Stančić se slabo držao i policija je ubrzo znala koga ima u rukama. Svo četvoro su streljani.

Đura Jovanović, Branka Jovanović, Toma Granfil i Nikola Francuski uspeli su da izmaknu agentima i da se preko veza prebace u Srem. Ovde su primili nove partijske zadatke čekajući momenat da budu prebačeni u Banat.

Tako je prva akcija Centralnog komiteta da se pomogne komunistima u Banatu ostala bez rezultata. Preduzete su nove mere.

Grupa Vrhovnog štaba

U leto četrdesetdruge godine, Centralni komitet i Vrhovni štab odabrali su u centralnoj Bosni grupu Vojvodana sa namerom da ih upute u Banat i Srem. Sve su to bili stari komunisti i već iskusni rukovodioci a njihov zadatak je bio da, pre svega u Banatu, pomognu ugroženim partijskim organizacijama, da uspostave i održe veze koje su bile pokidane.

Za Banat je bilo odabrano pet drugova. Grupa je bila poverena Milojku Filipčevu — Fići. Već do tada Filipčev je prošao interesantan put. Pred rat je bio sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a za srez Aleksandrovo. Bio je član Sreskog partizanskog štaba a zatim komesar Aleksandrovačko-karadordevačkog odreda. U Sjedinjenom severobanatskom odredu bio je oficir za vezu i komesar Stajićevsko-petrovgradskog odreda. Filipčev je iz rejona Cente, posle sukoba na begejskom nasipu, prešao sa manjom grupom boraca u Beograd, a potom dalje u odred. Stigao je on i u Užičku republiku, a u Foči je bio komesar bataljona u Fočanskom odredu. Kada je došao pred Aleksandra Rankovića, i primio zadatak da se spremi na daleki put do Banata, bio je u Četvrtoj crnogorskoj brigadi.

Filipčev je po prijemu zadatka potražio svoga starog saborca Borka Ličinu. Ovaj borbeni i postojani mladić prošao je sličan put. I on je bio član

istog Sreskog partizanskog štaba, bio je član Sreskog komiteta Partije i borac Aleksandrovačko-karađorđevačkog i Sjedinjenog severobanatskog odreda. Sam se probio do Beograda i stupio u Kosmajski odred. U jednoj borbi kod Mijalovca susreli su se Beograđani i Kosmajci. Ličina je iznenada sreo svog starog druga Filipčeva. Od tada su ostali zajedno. Branili su Užičku republiku, u Foči su imali jednake dužnosti. I Borko Ličina bio je komesar jednog bataljona u Fočanskom odredu otimajući ga od uticaja četnika. Kada je Filipčev otišao u Crnogorsku brigadu, Borko je dobio dužnost delegata voda u Prvoj proleterskoj brigadi. To je za njega bila velika čast, poverenje i veliko priznanje.

U grupu su stigla još tri Banaćanina. Bili su to komunisti Mihailo Seleši — Miša, Žarko Aćimov i Slobodan Berberski. Seleši je bio Mađar iz Petrovgrada a Aćimov iz Kumana. Obojica su bili na dugogodišnjoj robiji u sremskomitrovačkoj kaznioni. Iz kaznione su pobegli zajedno sa Jovanom Veselinovim i drugim revolucionarima. Berberski je spadao u red mlađih članova Partije.

Mnoge prepreke stajale su na putu ove grupe na njenom borbenom zadatku. Put je vodio iz centralne Bosne za Liku sve do Korenice, do Glavnog štaba za Hrvatsku. 4. septembra 1942. godine grupa je ojačana Slavoncima krenula prema Papuku. U Lici je morao ostati Slobodan Berberski koji se na putu razboleo. Grupa se uspešno probila do Papuka. Ovde su ostali Slavonci, a Banaćani su nastavili put dalje. Skinuli su svoje partizanske uniforme i obukli civilna odela, ostavili su šmajsere a zadržali samo pištolje.

Prešli su srećno Dunav i kroz Bačku se kretali u parovima. U jednom paru su išli Filipčev i Aćimov, a u drugom Ličina i Seleši. To je bilo vreme najcrnjeg terora u Bačkoj. Tada su bile razbijene gotovo sve partijske i skojevske organizacije i njihovi komiteti. Strah je vladao bačkom ravnicom i nepoznate ljude nije niko smeo da ugosti. Filipčev je na

jednom salašu dobio hranu. Međutim, to je navelo poteru na njihov trag. Filipčev i Aćimov su uspeli da se domognu Tise i da se nađu na banatskoj strani, ali su se zato Borko Ličina i Mihailo Seleši našli u rukama mađarskih fašističkih žandarma. Kada su videli da ne mogu da se izvuku, sakrili su pištolje s nameram da ništa ne priznaju i da se na taj način izvuku.

Borko Ličina nije kazao da je iz Banata nego iz Hrvatske. Zato su ga Mađari ponudili ustašama. Prvi put ga nisu primili jer nije imao dokumenata, ali drugi put su postupili sa njim na svoj, ustaški način. Borko Ličina je tako izgubio život na pragu svoga Banata. Seleši je deportovan u jedan od logora i tu je ostao do završetka rata.

Žarko Aćimov se uplašio onoga što je zatekao u Banatu. Veliki broj njegovih Kumančana već je bio streljan, mnogi su bili još u logoru. U selu gotovo da nije bilo komunista. Demoralisan, sklonio se u bazu i više nije hteo nikuda.

Tako je Milojko Filipčev — Fića stigao sam do cilja. Našao se u svom Aleksandrovu, dakle u rejonu koji je sačuvao ljude i organizaciju. Ali, Filipčev nije postupio kao iskusan komunista i borac. Umesto da radi na daljem razvijanju organizovanih snaga on je svojim čudnim stavovima dezorganizovao i postojeće.

Banat je tako i posle ove akcije Centralnog komiteta ostao bez pomoći spolja, ostavljen sebi i sopstvenim snagama, odsečen i čvrsto omeđen Dunavom i Tisom.

Partizanski odredi leta četrdesetdruge

Posle poslednjeg upada Spilera u Karađorđevo, moralo je proći nekoliko dana da se novi ilegalci povežu i prikupe. One večeri kada je Spiler lovio ljude, dobra desetina je izmakla njegovim po-

terama. Milan Pribić — Đokica je bio već stari ilegalac sa dobrim bazama i vezama gotovo u ćelom rejonu. Stupio je u akciju odmah po Špilerovom odlasku kako bi sakupio rasute drugove i obezbedio im sklonište. Na tom zadatku mogao se osloniti na partijske i skojevske sekretare Miloša Božića, Miću Radakovića i Dragana Bjelobabu. Oni nisu bili prokazani i mogli su se slobodno kretati. To je bilo od velikog značaja za veze između organizacija u selu i ilegalaca u polju.

U polju se našao Mladen Milošević. U julskim danima četrdesetprve bio je na formiranju Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda. Kada se većina Karađorđevčana povukla, vratio se i Mladen. Preuzeo je nove zadatke i od svoje kućice, napravljene od naboja, pune dece, pripremio je jednu od prvih baza za ilegalne borce. U stvari, to je bila prva kuća u koju su svraćali ilegalci iz pravca Melenaca. Kuća je bila na samom kraju sela, prema Melencima. Boravili su tu gotovo svi Melenčani koji su dolazili u Karađorđevo i bratski delili sa Mladenom i njegovom decom siromašnu koricu hleba.

Milka Agbaba i Maćo Radaković zajedno su napustili selo kada su opazili dolazak agenata. Bili su dovoljno oprezni i po zaključku Mesnog komiteta, čiji su bili članovi, nisu spavali kod svojih kuća. I još jedna devojka potražila je put u ilegalnost. Bila je to Desa Stanić, medicinska sestra i komunist iz beogradske organizacije.

Isto kao i Mladen Milošević, svoju kuću punu dečurlije napustio je i Đuro Javorina, jedan od četvorice članova prve partijske ćelije u selu. U polju su se, u sigurnosti, našli i Đuro Smiljanić, i Luka Egelja. Spiler nije uhvatio ni Spasu Dragaša, člana Rejonskog komiteta SKOJ-a.

Miloš Božić, Mića Radaković i Dragan Bjelobaba sabrali su nove ilegalce i organizovali sastanak sa Pribićem. Svi osim Luke Egelje bili su članovi Partije. Dogovorili su se šta i kako treba da preduz-

mu, kako u novoj situaciji da organizuju svoj rad. Bilo je najpreče osposobiti skojevsku organizaciju i povezati njene aktive. Ostalo je i dalje pet rejona, ali Rejonski komiteti nisu odmah obnovljeni. Formiran je novi Mesni komitet a svaki član ovog Komiteta bio je zadužen za organizacije u po jednom rejonu. Za sekretara Mesnog komiteta određen je student veterine Milan Đukić — Brato. U komitet su ušli Đuro Barać, Miloš Božić, Mića Radaković i Dragan Bjelobaba.

Početkom avgusta među Karađorđevačkim ilegalcima ponovo je bio Bora Mikin — Marko. Stanje je već bilo sređeno, ilegalci smešteni a organizacije obnovljene. Tako je bilo i u Aleksandrovu. Neki borci su još uvek bili legalni, a drugi su se nalazili u ilegalnosti. Borci Melenačkog odreda uglavnom su boravili u karađorđevačkim i aleksandrovačkim bazama, ali su i na Melenačkom ostrvu stvarali nova skloništa.

U novoj situaciji nije moglo biti reči o diverzantskim i oružanim akcijama protiv Nemaca. Ali, trebalo je naći najbolji način da se partizanski borci i ilegalci organizuju. Postojala je mogućnost iznenadnog susreta s neprijateljem. Tada ilegalni borac mora prihvatiti borbu na život i smrt. Ishod takve borbe zavisiće od toga koliko će biti spretniji, brži i odlučniji od svog protivnika, koliko će umešnije upotrebiti svoje oružje. A to treba stalno vežbati, učiti. Za to su najbolji vojnička organizacija i vojnička disciplina.

Okružni komitet se orijentisao u tom pravcu. Zato je Bora Mikin ovoga puta i došao u karađorđevački rejon. Ovde su pre svega postojali i osnovni uslovi da se ilegalci organizuju na vojnički način. Aleksandrovačko-karađorđevački odred iz letnjih dana prethodne godine najmanje je pretrpeo gubitaka. Organizacije su se oporavile od prvih udaraca. Mrežu snabdevanja boraca, njihovo kretanje, mesto boravka, veze, nije bilo teško dograditi.

Partizani i svi ilegalci iz Karađorđeva i Aleksandrova bili su na okupu na njivi Vlade Price. Ova parcela nalazila se u delu atara koji se zvao Januševac, a nalazio se između ova dva sela. Tu su Karađorđevčani već imali svoju izgrađenu bazu.

Glavnu reč su vodili Bora Mikin — Marko i Milan Pribić — Đokica. Ilegalci su prihvatili njihove predloge. I toga, četvrtog avgusta, bio je ponovo organizovan partizanski odred. Ili, možda, obnovljen onaj iz ustaničkih dana. Ipak, nekih boraca više nije bilo, a novi su bili u stroju. Bio ih je podjednak broj iz Aleksandrova i Karađorđeva. Gotovo svi Karađorđevčani su bili članovi Partije. Pribić je bio odgovoran pred Okružnim komitetom za ceo srez. Karađorđevo je očuvalo jaču partijsku i skojevsku organizaciju nego Aleksandrovo, pa je novi odred bio upućen više na ovu stranu. Stoga je odredu dato i novo ime, koje je upravo o tome govorilo. Ovo je sada bio Karađorđevačko-aleksandrovački partizanski odred.

U sastavu odreda bili su Karađorđevčani: Milan Pribić — ĐPkica, Milka Agbaba — Crna, Maćo Radaković — Anton, Đuro Javorina — Gliša, Spaso Dragaš — Baja, Desa Stanić, Mladen Milošević — Cerčil, Đuro Smiljanić, Miloš Božić — Nikako i Luka Egelja i Aleksandrovčani: Emil Marinkov — Bata, Slavko Colić, Ljubomir Stanisavljev, Mile Matić, Laza Stajić, Milivoj Toškov, Slavko Odžin — Soko, Dančika Glavaški, Kata Blažić — Merima, Sava Pomorišac i Jefta Samojlović.

Dužnost komandanta Karađorđevačko--aleksandrovačkog odreda pripala je Maći Radakoviću — Antonu. Bio je on nekada pitomac Vazduhoplovne podoficirske škole, ali i skojevac iz prvih dana ustanka i član Mesnog komiteta Partije u Karadordevu. Dužnosti komesara odreda prihvatio se Milan Pribić — Đokica. U novoj situaciji i zadacima ovoga odreda težište je bilo na organizacionom političkom radu. Za zamenika komesara odreda izabrana je Milka Agbaba — Crna. To je ustvari bila partijska dužnost u

samom odredu. I Milka je, kao i Maćo, bila član Mesnog komiteta Partije.

U krilu Karađorđevačko-aleksandrovačkog odreda Bora Mikin je obnovio i Sreski komitet Partije. Područje njegovog rada prelazilo je okvire staroga sreza. To je bio jedan novi rejon, oslonjen na liniju Rusko Selo — Vojvoda Stepa — Aleksandrovo — Karađorđevo — Dušanovac i Višnjićevo, sada karađorđevački rejon, ili karađorđevački srez. Otuda je i novi komitet nosio naziv Sreski komitet karađorđevačkog sreza. Takav naziv je potvrđen i samim sastavom Komiteta. Svi njegovi članovi bili su iz Karađorđeva. U njegov sastav ušla su sva tri člana Štaba partizanskog odreda, a sa njima i Đuro Javorina — Gliša, sekretar Mesnog komiteta Partije.

RADAKOVIC MACO ANTON, KOMANDANT KARAĐORĐEVACKO-ALEKSADROVACKOG ODREDA

Milan Pribić — Đokica izabran je i za sekretara Sreskog komiteta, tim pre što je on već od ranije bio poverenik za ovaj srez i već uradio mnogo na obnovi i povezivanju partijskih i skojevskih organizacija u rejonu.

U rejonu Melenaca, Kumana i Dragutinova bila je druga situacija. Teškim udarcima u februaru Kumane je bilo gotovo van stroja. Jedini preostali borci Kumanačkog odreda Dobrinka Stančić i Slavko Stančić ostali su u bazama. Joca Erdeljan se uglavnom kretao po terenu karađordevačkog rejona. Boža Titin i Ziva Titin, otac i sin, član Partije i član SKOJ-a, sami su iznalazili skloništa. Skoro svi članovi Partije iz Melenaca nalazili su se u ilegalnosti. Isto kao Dragutinovčani. Teško je bil° krenuti dalje od elementarne borbe da se očuvaju preostali kadrovi. To je bio prvi zadatak obnovljenog Melenaekog odreda. Tome je težio i Miloš Popov — Klim u Dragutinovu i Beodri.

Posle prvog napada na Karađorđevo prvog maja, Spiler je narednog dana upao u Elemir tragajući za Borom Mikinim i drugim borcima Melenačkog odreda. U borbi je ubijen sekretar partijske organizacije u selu Boško Mijatov. Agenti su bili na tragu i Risti Mijatovu. Pokušao je da se usmrti nožem, ali se samo teško ranio i tako dopao u ruke Spileru. Vasa Tapavički nije imao hrabrosti niti da beži niti da se brani. Pred Spilerom je sasvim popustio i srozao se do izdaje. Spiler ga je pridobio za saradnju i pustio ga kući.

Borci Melenačkog odreda i ranije su održavali vezu sa Elemircima i u tom selu su imali svoje baze. Nisu znali šta je Tapavički obećao Spileru. Partizani Slobodan Stojšin i Milovan Mijatov — Lojče svratili su kod njega da bi dobili dalju vezu. Izdajnik je naveo partizane na nemačku zasedu. U nastaloj borbi oba partizana su bila ranjena, ali su obojica uspela da izmaknu agentima. U mraku su se razdvojili. Milovan Mijatov je stigao srećno do svoje poljske baze. Slobodan je bio inače kratkovid, u borbi je

izgubio naočare i teško se mogao orijentisati. Iznemogao, zalegao je na nekoj njivi u duboku brazdu, ali je trag doveo agente na to mesto i ranjeni partizan je bio zarobljen.

Student-partizan Slobodan Stojšin-Ruzvelt držao se hrabro. Prkosio je Nemcima. Batina se nije bojao. Sve je stojički podnosio. Iz njegove ćelije umesto jauka čula se prkosna pesma, borbena partizanska. Odvodili su ga u sobu za mučenje i donosili natrag u ćeliju. Ali, partizan je i dalje bio prkosan. Čak i onda, kada su ga 4. oktobra zajedno sa njegovim saborcima iz Melenačkog odreda Dragomirom Racom i Marijom Stankov vodili na vešala u Samošu.

Vasa Tapavički je učinio još jednu »uslugu« Spileru. Kad čovek pada onda ga je teško zaustaviti. Prijavio je novom »šefu« da se u svom vinogradu krije Velislav Solarov — Mada i da kod sebe ima nekoliko pušaka. Vasa Tapavički se nije varao. Znao je on šta Solarov radi dok je još bio u redovima boraca. Solarov je doneo pušku i municiju posle sloma Jugoslovenske vojske. Pet drugih vojničkih i dve lovačke puške, minu i dve bombe uspeo je da sakupi od svojih meštana. Solarov je imao vinograd na pogodnom mestu. Bašta je bila okružena barama obraslim ševarom, a nalazila se izvan sela. Tu je on boravio u ilegali tokom cele zime. Izgradio je skloništa za sebe i oružje. Odlazio je povremeno u selo na vezu sa Boškom Mijatovim ili kojim drugim saradnikom. Bio je najsigurniji kada je sam.

Agenti nisu iznenadili Solarova. Upali su u vinograd i počeli sve redom pretresati. Solarov se izvukao kroz trsku i našao se na salašu Milutina Radišića. Nemci nisu mogli pronaći bazu sa oružjem. Zato su napravili zasedu u vinogradu i strpljivo čekali Solarova. On je zbilja naišao, opet oprezno, i kada je osetio nešto sumnjivo suknuo je nazad. Agenti su pripucali i ranili ga. Ali, bila je to lakša rana pa mu je uspelo da se ponovo domogne starog salaša. Tada je potražio vezu sa Melenačkim borcima. Našao

je Zvezdanu Mikin — Natu u jednoj elemirskoj bazi. Nata ga je odvela među svoje drugove.

Žarko Turinski — Arsa i Bora Mikin — Marko zakazali su sastanak sa svim borcima Melenačkog odreda. Na Melenačkom ostrvu ponovo su bili Nedeljko Barnić — Žarki, njegov brat Aca Barnić — Duša, Milovan Mijatov — Lojče, Vujica Vujanov — Kreca, Žarko Boškov — Čada, Milivoj Stankov — Zika, Emil Kevrešan — Baca, Zdravko Mirosavljev — Brka, Rada Marinkov — Plavi, Zvezdana Mikin — Nata i Velislav Solarov — Mađa.

Velislav Solarov je doneo sve svoje oružje i predao ga Bori Mikinu. To je bilo veoma značajno jer je oružje Melenačkog odreda u maju bilo pronađeno i zarobljeno.

MILKA AGBABA CRNA, ZAMENIK KOMESARA KARAĐORĐEVAČKO-ALEKSANDROVAČKOG ODREDA

Melenački partizanski odred je bio obnovljen.

Kao i u Karadorđevačkom srezu i ovde je obnovljen Sreski komitet Partije. Sada su ovaj Komitet sačinjavali Žarko Boškov — Čada, Vujica Vujanov — Kreca i Milovan Mijatov — Lojče. Dužnost sekretara pripala je Boškovu. U to vreme Miloš Popov — Klim je bio odvojen i Komitet je imao zadatak da se sa njim poveže, a da i dalje razvija saradnju sa Karađorđevčanima.

Formiranje dvaju odreda i sreskih komiteta značilo je prvu veliku pobedu, posle teških udaraca zadobijenih tokom zime i proleća. Upravo tih dana Spiler i Rajt su poslali svoj izveštaj u Berlin u kome su se pohvalili da se »sa sigurnošću može reći da za sada u Banatu ne postoji mogućnost odvijanja ozbiljnije organizovane partizanske akcije ili komunističkog pokreta, bilo to u okviru Partije ili omladinske organizacije«.

Klim je oko sebe imao još četiri borca Dragutinovačkog odreda. Držali su se baza u okolnim salašima: u Tomašvali, Galadu, Selištu, Umiću i Ritu. Klim je odlazio u selo i obnovio organizacije. Imao je povremeno vezu i sa Kostom Sredojevim — Šljukom u rejonu Kikinde. Šljuka se borio za opstanak, izgradio je nekoliko konspirativnih baza. Jedna od tih baza bila je u kući Milana Iličića, druge su bile u Vincaidu. Bilo je to značajno uporište na koje se Šljuka mogao osloniti i odatle odlaziti u Derić, Padej pa i Mokrin.

Posle blokade Dragutinova partizani su se prvi put okupili u mesecu januaru na Koču. U kolibi Laie Jurišina bila je zemljana peć koja se noću mogla ložiti. O partizanima su se tada brinuli Bora Stanaćev, Avakum Popov i Borivoj Popov. Mirovalo se do aprila meseca. U međuvremenu Klim je bolovao od zapaljenja pluća. Sa bolesnikom je bilo teško u praznoj kolibici sa oskudnom hranom, bez kreveta i lekova. Zato su njegovi drugovi organizovali prenos bolesnika do jedne baze u Vranjevu. Ivan Pejin je

sakrio Klima u slamu i kolima ga prevezao u ovo selo. Vratio se zalečen na salaš Đukičina, ali je zaradio tuberkulozu, a za tu bolest partizani nisu imali lekova.

Krajem aprila četvorica partizana: Arkadije Popov — Atoja, Veselin Popov — Selika, Slavko Radnović — Bratika i Dančika Bešlin primakli su se bliže selu i smestili se u Akačkim vinogradima. Koliba Save Popova poslužila im je kao sklonište. Tu su noću i hranu kuvali. Ali, jednog dana u svojoj kolibi ih je iznenadio Sava Popov. Uplašio se čovek i nije znao kako da postupi. Ako ne javi, a sazna se da je video partizane, stradaće. Tako je Spiler pretio. Ako javi biće izdajnik. Pokušao je da pronađe neko srednje rešenje. Ipak je otišao u opštinu i javio da je video nepoznatog čoveka u svom vinogradu. To je bilo dovoljno da se organizuje potera. U vinograd je upućena patrola od tri policajca.

Partizani su bili oprezni i vatrom su dočekali policajce. Istovremeno su se povukli prema Tisi. Međutim, sukob je otkrio da se partizani doista nalaze u polju. Organizovan je jači poterni odred sa zadatkom da pretrese atar.

Partizani su naišli na jedan salaš. Salašar je bio Mađar i dočekao ih je prijateljski. Pokazao im je zgodno mesto u koritu rečice Zlatice. Arkadije i drugovi poverovali su čoveku i prikrili se u gustom ševaru. U svojoj pretrazi Nemci su došli do salaša, ali im je Mađar pokazao na Tisu i rekao da su neki ljudi prešli na bačku stranu. Time je potera bila završena, a Mađar je uveče nahranio partizane.

Veselin Popov — Selika često je noću sam odlazio iz skloništa, obilazio salašare i sa njima radio. Bio je mesec juni. Ovoga puta Selika je duže ostao kod jednog salašara i do dana se nije uspeo vratiti u svoju bazu. Zalegao je u već poodraslu pšenicu uživajući u njenoj svežini i mirisu. Naišlo je neko čobanče i Selika je sa njim prijateljski porazgovarao. Mali je video pušku i pomalo se uplašio. Selika ga je smirio i odobrovoljio, pa je čoban pošao

da mu donese hleba. Ali, učinio se sumnjiv svojim drugovima i oni su od njega izvukli tajnu. Našao se neko i prijavio je to policiji. I Selika je ubrzo bio opkoljen. Stari partizan je morao prihvatiti borbu. Gađao je Nemce dok je imao metaka, sprečavajući ih da mu se približe. A kad više nije bilo metaka Selika je uzeo bombu. Napravio se mrtvim i kada su Nemci prišli, iznenada je aktivirao bombu. Želeo je da sam pogine, ali neka stradaju i Nemci.

U pšenici je ležao mrtav Veselin Popov — Selika. Njegova puška više nije bila upotrebljiva, a njegova partizanska torbica bila je bombom uništena.

Ostala su četvorica iz Dragutinovačkog odreda. U mesecu septembru drama se nastavila. Partizani su logorovali na Ugaru pod zaštitom visokih kukuruza. Logor je ponovo otkrio vlasnik njive na kojoj su se partizani nalazili. Uplašen, počeo je bežati. Uhvatili su ga i zadržali na njivi. Covek ih je molio da ga puste obećavajući im da nikome ni reči neće kazati. U popodnevnim časovima ipak su ga pustili da ode. Međutim, Klim i njegovi drugovi napravili su pri tome veliku grešku. Ostali su na istoj njivi, gotovo uvereni da im ne preti nikakva opasnost jer je i noć bila blizu. A to je bilo vreme kad Nemci ne dolaze u polje.

Bilo je već sedamnaest časova. U logoru je bilo veselo. Bili su sasvim iznenađeni kada su opazili da su ustvari opkoljeni. Miloš Popov je zauzeo položaj i otvorio vatru. Svojim drugovima je naredio da se probijaju.

Arkadije Popov nije želeo da ostavi svoga druga, zalegao je i zajedno sa njim otvorio vatru na Nemce. Slavko Radnović i Dančika Bešlin pojurili su kroz kukuruze. Nemci su sa svih strana pošli u poteru za njima dvojicom, ostavljajući otvoren put Milošu i Arkadiju. Obojica su se probili iz obruča. Radnović i Bešlin su naterani na čistinu i opkoljeni sa svih strana. Dančika Bešlin je opalio sebi metak u glavu ali nije u brzini najbolje gađao. Ranjenog, lako

su ga savladali. Ni Slavko Radnović nije imao kuda. Dvojica zarobljenih partizana sprovedena su pred Špilera. Držali su se dobro. Obešeni su u Samošu zajedno sa Slobodanom Stojšinim.

Miloš Popov — Klim i Arkadije Popov — Atoja, dva nerazdvojna druga ostali su usamljeni partizanski borci ali uporni i dosledni.

U julu mesecu dva partizana iz Padejske grupe rešila su da sačekaju i ubiju Vebera, šefa kikindske policije. Bili su to Mile Gajin — Puška i Sava Bajin. Do tada, njih dvojica su se nalazila na salašu Slavka Ugrinova, osamljeni i bez veza sa svojima u selu. Izašli su iz baze i odabrali najpogodnije mesto, više druma koji je vodio za Kikindu, tu izgradili borbeni položaj i čekali. Imali su dve puške i dosta municije. Svaki je imao po neku bombu. Noću su krstarili atarom, a danju bili na svom položaju. Neko je, međutim, opazio njihov bivak i to javio policiji. Spremljene su jače snage iz Kikinde i Padeja, mobilisani su i seljaci. Ispred partizana streljački stroj je stigao oko devet časova. Dva partizana su otvorila vatru. Jedan Nemac je ranjen, ostali su se povukli i zauzeli položaje. U toku borbe Sava Bajin je bio teže ranjen. Povukli su se dvadesetak metara i nastavili borbu. Ukopali su se u oranicu i iz zaklona pucali u pravcu Nemaca. Bajin je morao da leži na leđima i da se tako brani. Nemci su prešli u napad i pogodili Bajina u grudni koš, a Milu Gajina u ruku, oštetivši mu i pušku. Teško ranjen Bajin je poručio svom drugu da se izvlači dok on puca. Kada je Gajin otpuzao, Sava Bajin je poslednjom snagom pucao u sebe.

Mile Gajin — Puška se najpre sklonio u veliku vrežu bundeve, a zatim se probio natrag do stare baze na salašu Ugrinova. Padejska partizanska grupa tako nije više postojala.

Operacija »-Crni Rada«

Bilo je očigledno da je Spiler menjao svoju taktiku, uveren da je razbio sve organizovane snage protivnika. Sada je bio spreman na pojedinačan lov na one koji su još bili na slobodi. Prvi zadatak koji je sebi postavio bio je: likvidirati preostale članove Okružnog komiteta za kojima je toliko tragao. Znao je da oni neće ostati mirni i da će pokušati da ponovo srede svoje redove i nastave sa organizovanim otporom.

Svoj plan skovao je onoga časa kada je osetio da u rukama ima pravog čoveka koga uz to neće biti teško slomiti.

Najpre mu je pao šaka Nikica Zivanović, čovek koji je bio član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, uz to rukovodilac koji se mnogo kretao, bio glavna veza Žarka Zrenjanina, znalac mnogih tajnih skloništa i mnogih rukovodećih ljudi. Nikica Zivanović je i sam stradao izdajom. Kada je bio otkriven, teško je ranio esesovca Kneča, a zatim sebe, u pokušaju da se ubije. Međutim, bio je savladan i izlečen. Počeo je da govori sve što je znao. A znao je mnogo. Međutim, Špiler ga nije mogao potpuno iskoristiti za svoj plan jer je esesovac Kneč želeo da se lično osveti i čim je ozdravio došao je po Zivanovića, odveo ga i sa njim se obračunao.

Zivanović je Spileru rekao sve što je znao i o svome najbližem drugu, sa kojim je radio u istom komitetu i na istim zadacima. Bio je to Rada Grujić ili »Crni Rada«, kakvo mu je bilo partizansko ime, po kome su ga svi poznavali. Crni Rada je bio okretan, snalažljiv i popularan. U toku priprema Sjedinjenog severobanatskog odreda za izvlačenje iz Banata, Rada Grujić je sa uspehom izvršio mnoge zadatke i tako još više učvrstio poverenje sekretara Okružnog komiteta Žarka Turinskog — Arse. U samoj operaciji bio je i ranjen.

Osmog jula Spiler je bio na tragu Crnom Radi i Đuri Đorđeviću. Oba druga nalazila su se u jednoj od svojih baza u Srpskom Aradcu. U akciju je pošao Spiler sa odabranim agentima. Kuća je bila opkoljena i oni su morali prihvatiti borbu. Malo je trebalo pa da i sam Spiler bude pogođen. Đura Đorđević je uspeo da se probije, ali je Crni Rada bio savladan.

Spiler je znao koga ima u rukama. Pažljivo je ispitivao Crnog Radu i došao do zaključka da ima u rukama najpogodnijeg ooveka za svoj veliki plan.

Teško je znati kada je i kako je Crni Rada poklekao. Izgleda da po sredi nisu bile samo batine i mučenja. Spiler je uspeo najpre da demoriliše ovog čoveka, a zatim da ga i sasvim pridobije na svoju stranu. Bio je to prvi i veliki uspeh u ostvarivanju plana.

Njegova druga faza je bila pažljivo organizovana. Spiler je i dalje saslušavao Crnog Radu. Iz sobe za mučenje čuli su se »urlici«. Crnog Radu su agenti unosili u samicu. Kasnije, iz te samice čuli su se prkosni akordi Internacionale. To se ponavljalo mnogo puta. Kroz zatvorske ćelije pričalo se samo o Crnom Radi, o njegovom prkosu, njegovoj hrabrosti i izdržljivosti. Crni Rada je postao heroj za sve one koji se nisu hteli Spileru pokoriti. Oni koji su bili otpuštani prenosili su svoje utiske. Slava Crnog Rade prenosila se ravnicom, stigla je u ilegalne baze. Prihvatili su je Žarko Turinski. Bora Mikin i drugi.

Arsa Turinski je tražio načina da izbavi heroja. To bi značilo mnogo za ceo pokret, za podizanje poljuljanog morala. Potražio je staru vezu sa agentom Krstom Kozlovačkim. Još u prvim danima okupacije Kozlovački se opredelio da ostane u policijskoj službi. Turinski ga je odvraćao pokušavajući da kod agenta probudi barem malo patriotske svesti. Kad nije uspeo, nagovarao ga je na saradnju. Neka ostane u policijskoj službi, ali neka sa njim ostane na vezi. Kozlovački ovo nije odbio. Ali, kasnije je tu

vezu saopštio Špileru. Iskusni policajac nije zabranio svom agentu kontakte sa sekretarom Okružnog komiteta. Tako su obojica, Špiler i Turinski, smatrali da imaju svog čoveka u redovima protivnika. Ali, samo je Spiler bio u pravu.

Turinski je uputio poruku Kozlovačkom i predložio mu da se organizuje beg Crnog Rade. Spiler je upravo na tome bazirao glavni deo svoga plana i oberučke je prihvatio igru.

Jednog jutra ćelija Crnog Rade bila je prazna. »Heroj« je bio na slobodi i to još sa pištoljem u rukama. Njegova slava je još više porasla.

Ipak, sve to nije bilo baš besprekorno izvedeno. Štošta je opreznijim zatočenicima padalo u oči. Crni Rada je bio do nesvesti svakodnevno prebijan, a njegova pesma je bila gromka. Odnekuda je dopirao mirišljivi dim cigareta kojih zatvorenici nisu imali. Miris je dolazio iz ćelije Crnog Rada. Milan Pribić je od svojih drugova dobijao takve poruke i upozorenja.

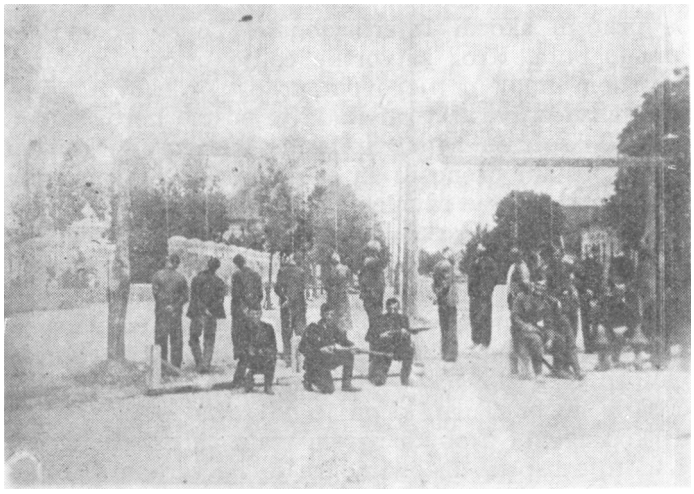

VESAN.TE RODOLJUBA U PERLEZU 1942.

Tako je započela operacija »Crni Rada«. Nije to bilo nešto posebno novo u policijskoj praksi. Ali ovoga puta sve je bilo dobro proračunato, vanredno su bile korišćene date okolnosti.

Razbijačka akcija Milojka Filipčeva

Filipčev je u septembru mesecu stigao u Aleksandrovo, sam iz cele grupe koju je uputio na ovaj teren Centralni komitet. Sa sobom nije imao nikakvih dokumenata. Još na Dunavu bilo je dogovoreno da se sva dokumenta unište za slučaj da neko padne u okupatorske ruke prilikom probijanja kroz Bačku. Bilo je takođe dogovoreno da se samo u kraj-

VEŠANJE RODOLJUBA NA JAVNIM MESTI
MA NIJE ODVRATILO NAROD OD OSLOBO
DILACKE BORBE

njem slučaju upotrebi oružje. Ipak, Filipčev je smatrao da će mu drugovi poverovati jer im nije nepoznat.

On je bio čovek na svoju ruku. Svojevoljan, i uobražen. Mislio je da će ga svi bez rezerve slušati i raditi ono što im on kaže. A njegov zadatak je bio da obnovi partijske organizacije i partijske komitete. Za to je imao mandat Centralnog komiteta. On je tako i nastupio.

Međutim, stigao je u karađorđevački rejon koji je bio dobro organizovan. U Karađorđevu, Aleksandrovu, Dušanovcu, Višnjićevu, Vojvoda Stepi i Ruskom Selu postojale su partijske i skojevske organizacije, tada već povezane sa Sreskim komitetom partije. Preko Emila Kevrešana — Bace bila je uspostavljena veza sa borcima Melenačkog odreda i članovima Sreskog komiteta. Sa Slavkom Uzelcom — Igorom u Aleksandrovu i organizacijom u ovom selu Pribić i članovi Sreskog komiteta imali su vezu preko Milana Baste — Bukarice i Milivoja Toškova, sa Kostom Gleđom i Vašom Bogunovićem u Višnjićevu preko Rade Trbojevića i Nedeljka Zrilića. Sa ćelijom Radovana Svrdlanovića, Bogdana Kesića, Milana Sforcana i Mile Kralja u Dušanovcu vezu su održavali Damjan Božić i Jovo Maljković. Bila je već organizovana i prva grupa ljudi u Itebeju, a organizator je bio Nikola Ivančević. On je tamo radio kao veterinar, ali je često dolazio kući, u Karadorđevo. Na ovoj liniji radili su Stanko Vrzić — Brato i Stevan Radaković — Veja. Sa Petrom Vranešom i Milanom Martinovićem — Čirom u Vojvoda Stepi Sreski komitet je održavao vezu preko Gojka Rađenovića — Radojice. Gojko je odlazio i dalje, do Srpske Crnje i bio na vezi sa grupom komunista oko Mite Stoićeva — Bure i Ivana Rankova — Džombe. Čvrsta veza postojala je i sa drugovima u Ruskom Selu. Sa Nikolom Stojanovićem, Mihailom Vojnovićem, Dušanom Opsenicom i Gligorijem Popovim, Sreski komitet je držao vezu preko Danice Opsenice, Ivana Stanaćeva i Milana Radakovića — Bracike. Bile su dobro uređene i veze sa članovima Okružnog komiteta kada se

oni nisu nalazili u karađorđevačkom rejonu. Sreski komitet je za taj zadatak odabrao vrsne kurire kakvi su bli Obren Janjušević — Arten, Ićo Rajačić i Rade Calić.

Tako je sreski komitet imao izgrađene linije kretanja i utvrđene i organizovane pravce delovanja. Na tim relacijama školovali su se prvi kuriri ovoga kraja.

Filipčev je mogao izvanredno koristiti svojim bogatim iskustvom i poznavanjem opšte partijske linije i razvoja narodnooslobodilačke borbe. Tim pre što su ga drugovi dobro primili.

Ali. Filipčev se najpre postavio kritizerski. Nije želeo ili nije mogao da sagleda pravu situaciju i promene koje su se desile pod stalnim naletima Špilera u toku zime i proleća. Optužio je članove Okružnog i Sreskog komiteta da su vodili sektašku i uskoklasnu liniju. Napao ih je da su se povukli i ukopali u baze umesto da razvijaju odrede i povedu široke akcije protiv Nemaca. Stavio je zamerke na sastav Sreskog komiteta i štaba Karađorđevačko-aleksandrovačkog odreda. Nije on zahtevao da se Komitet i Stab popune Aleksandrovčanima. Sa visine je izjavio da ih on u ime Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba raspušta.

Sa takvim stavovima teško da se iko mogao složiti. Posebno ne članovi Okružnog komiteta Partije koji su znali šta je postignuto, pod kojim uslovima. i šta se moglo postići. I protiv njih je Milojko Filipčev zauzeo busiju. Izjavljivao je da on ne priznaje ovaj Okružni komitet »jer nije bio redovnim putem izabran«. Takav mandat je imao samo Žarko Turinski. Filipčev je tražio da se sazove okružna partijska konferencija i da se na njoj izabere novi sastav Okružnog komiteta. Njega se nije ticalo što je to u datim okolnostima bilo nerealno isto kao ni to što je Žarko Zrenjanin potvrdio svojevremeno popunu Okružnog komiteta.

Filipčev nije mogao proći sa svojim stavovima. Ali je zato bio uporan. Došlo je do otvorenog

razlaza između njega i Sreskog komiteta. Filipčev se povukao u aleksandrovačke baze nastojeći da pridobije barem svoje Aleksandrovčane. Neki su ga sledili, drugima se nametnuo. Karađorđevačko-aleksandrovački odred bio je pocepan na dva dela. Filipčev je proglasio svoj »rejonski komitet Partije« i »aleksandrovački odred«.

Pokret u Banatu je tako imao samo štete dolaskom Filipčeva iz Bosne. On nije bio u stanju da održava bilo kakvu vezu sa Centralnim komitetom, postupao je posve samovoljno, pocepao snage i poveo akciju za razbijanje jednog od najjačih partijskih komiteta u tom vremenu u Banatu. U svojim postupcima hteo je da bude dosledan pa je napisao cirkular članovima Partije u kome postavlja alternativu: ili da se priključe njegovom Rejonskom komitetu ili on raspušta sve organizacije. Napisao je on još dva proglasa, smušena i nejasna kao što je to bila i celokupna njegova politika.

Akcija Milojka Filipčeva bila je uperena pre svega protiv Milana Pribića —Đokice i njegovog Sreskog komiteta. Međutim, Đokica nije bio čovek koji bi se povinovao nerazumnoj politici. Znao je on šta znači jedinstvo partijskih redova i redova partizanskog odreda, šta se sve moralo učiniti da se to jedinstvo ostvari i sačuva. Energično se suprotstavio akciji Filipčeva i blokirao njegove pozicije na nekoliko baza na salašima kod Begeja. Ni svi borci koji su se nalazili u tim bazama nisu posve prihvatili razbijačku politiku Filipčeva. Veza između njih i Karađorđevčana nije prekidana, tim pre što je snabdevanje dolazilo sa te strane. Filipčev je ipak uspeo da sebi obezbedi nekoliko baza u Vojvoda Stepi. Tamo je u zimskim danima smestio neke svoje sledbenike.

Pribić i drugovi ostavili su Filipčeva na miru u zimskim mesecima. To je bilo inače vreme kada su borci partizanskog odreda i svi ilegalci morali da borave u pojedinačnim i rasutim bazama. Spremao se za proleće, za odlučujuće rasprave.

Na pomolu su bile nove nevolje.

Izdajnik na delu

Crni Rada je bio na slobodi. Žarko Turinski — Arsa bio je zadovoljan, uveren da mu je pomogao pri bekstvu. Smatrao je da je time Okružni komitet bio ojačan. Na primedbe Milana Pribića kako sa Crnim Radom treba biti oprezan on se samo nasmejao. Pribić je ostajao na svome.

Ali, kada je Okružni komitet doneo odluku da Crnog Radu dovede u karađorđevački rejon i zatražio od Pribića da mu obezbedi najsigurnije baze i da ga upozna sa radom u rejonu, Milan Pribić se energično usprotivio. Njegove sumnje u ispravnost Crnog Rade su samo potvrđivane novim kazivanjima puštenih drugova iz zatvora. Bilo je tu dosta nelogičnog, što je navodilo na određene sumnje. Bez obzira što nije imao u rukama stvarne dokaze, Pribić je odlučio da se suprotstavi namerama Okružnog komiteta. Ono što je u rejonu bilo izgrađeno već je ugrožavao razbijački stav Milojka Filipčeva. Sada je ponovo sve trebalo staviti pod novi znak pitanja. Šta ako je Crni Rade podlegao i postao agent? Ne bi on bio prvi, a takvi su bili najopasniji.

Žarko Turinski je bio prek i nadasve oštar. Protumačio je Pribićevo odbijanje kao pojavu nediscipline koja se nije mogla trpeti. Došlo je do teških rasprava na sastanku održanom u jednoj karađorđevačkoj bazi. Na okupu su bili svi članovi Sreskog komiteta. S druge strane bili su Žarko Turinski i Bora Mikin. Obe strane su ostajale uporne. Sevale su varnice. Staloženi Bora Mikin je ipak uspevao da održi ravnotežu. Pribić je ostao pri svome. Turinski ga je izdvojio i saopštio mu svoju tajnu o vezi sa Kozlovačkim. Mislio je da će to najzad razjasniti upornom sagovorniku kako je uspelo Crnom Radi da se oslobodi zatvora. Kad ni to nije razuverilo Pribića, Žarko Turinski je doneo odluku. Milan Pribić — Đokica odlazi sa svog terena i dobija zadatak u petrovgradskom srezu. Svi su znali šta je to u stvari značilo. Ponovo je posredovao Bora Mikin. Predložio

je da se ipak izvrše još neke provere oko Crnog Rade pa da se tek tada izvrši odluka Turinskog.

Bora Mikin — Marko

Uveče, dvadeset šestog novembra, Žarko Turinski — Arsa i Bora Mikin — Marko pošli su iz karađorđevačkih baza na teren novobečejskog sreza. Put ih je vodio najpre u Srpski Aradac. Još od ranije, ovde je Dura Đorđević — Sima pripremio jednu zanimljivu bazu. Bila je to kuća predsednika aradačke opštine Jožefa Vihnala. Vihnal je verno služio svojim gospodarima ali su njegove dve ćerke, Ela i Katica, odabrale drugi put. Devojke su prihvatile saradnju sa Đurom Đorđevićem i obezbedile mu svoju sobu u koju je mogao po potrebi navraćati i dovoditi koga je želeo. Đorđević je ovaj stan ustupio svojini drugovima u Okružnom komitetu. Vihnal nije imao pojma kakve je goste u kući imao. To je bio smeo potez članova Okružnog komiteta, ali baš zato što je to bila kuća predsednika fašističke opštine davala je određenu sigurnost.

Za ovu bazu Đure Đorđevića znao je još od ranije Rada Grujić. Kada je izdajnik dobio poruku da dođe u ovu kuću znao je da će to biti sastanak sa nekim od članova Okružnog komiteta. Rekao je to Spileru i prva akcija bila je isplanirana.

Spiler je na sat vremena pre zakazanog sastanka naredio da mu u opštinsku kuću dovedu Elu i Katicu, ćerke Vihnalove. To je značilo njihovo hapšenje. Trebalo je da izgleda da su one provalile bazu i javile policiji za sastanak. Time bi se skinule sve sumnje na Crnog Radu.

U dvorištu Vihnalove kuće postavljena je zaseda. Zasedom je rukovodio gefrajter Matijas Keler, a bili su mu podređeni Ištvan Tot i Karl Majer. Dobro naoružani zauzeli su najbolje pozicije sa dvorišne strane visokog zida.

Novembarska noć se rano spušta. Bora Mikin i Žarko Turinski ušli su u selo već posle osamnaest časova. Oprezno su se primicali kući predsednika opštine. Napred je kao i obično išao Bora Mikin. On se uvek postavljao tako da zaštiti sekretara Okružnog komiteta. Pred kućom su osmotrili prozor. Na njemu je stajao uobičajeni znak da je prolaz slobodan. Devojke nisu uspele da taj znak sklone pre nego što su ih poveli u opštinu, pred Špilera.

Marko i Arsa su bili na domaku vratnice. U Markovim rukama bio je otkočen pištolj. Polako je otvorio vratnice i zakoračio u dvorište. Samo na dva tri koraka iza njega je bio Arsa. Odjednom, Arsa je čuo komešanje ispred sebe. Cuo se i prvi pucanj. Brzo se povukao unazad i potražio put iz sela. Bori Mikinu — Marku nije mogao pomoći.

Ištvan Tot se prvi našao na leđima Bore Mikina. Bora je u tom momentu opalio u napadača i ranio ga u ruku. Bolje nije mogao gađati pod telom koje ga je pritiskalo. Nastalo je žestoko rvanje. U blizini su stajali Keler i Majer spremni da priteknu svome drugu u pomoć.

Bora Mikin se nije dao lako savladati. Tražio je prostora da aktivira svoju bombu. Opalio je još jednom i ranio je Tota u obraz. Tada su stupili u akciju Keler i Majer. Izabrali su najpogodniju poziciju i sa dva metka usmrtili Boru Mikina — Marka.

Žarko Turinski je došao natrag u karađorđevačke baze. Stigao je sam. Pribiću je saopštio vest o teškom gubitku. Đokica mu je bez dvojbe rekao da je to moralo biti delo Crnog Rade, ali Žarko Turinski nije ni tada prihvatio takav zaključak. Tvrdio je da je ispitao sve okolnosti i da je sasvim jasno da su bazu provalile ćerke Vihnalove. Po njemu, i Crni Rada je mogao naići na istu zasedu samo da je došao na sastanak pre njih. Ipak, ovoga puta je bio mekši nego obično. Pribiću nije ni pomenuo odlazak na petrovgradski teren. Otišao je u Srpsku Crnju gde se nalazio i Đura Đorđević.

Pribić i njegovi drugovi bili su još više uvereni da su u slučaju Crnog Rade bili u pravu.

Tako je Špilerov plan počeo uspešno da se odvija.

Žarko Turinski — Arsa

Ohrabren ovim prvim uspehom, Špiler je stavio na nišan Žarka Turinskog — Arsu. Znao je koliko bi značila njegova likvidacija. Svi podaci su govorili da je Turinski jedan od organizatora svih akcija protiv nemačke sile u severnom Banatu. Imao je podatak da je bio komandant Okružnog partizanskog štaba i da je bio sekretar Okružnog komiteta Partije. Posle pogibije Žarka Zrenjanina u Pavlišu i Bore Mikina u Aradcu, likvidacija Žarka Turinskog svakako bi značila zaokruživanje toga izvanrednog uspeha.

Crni Rada je tačno znao gotovo sve ranije baze Turinskog, znao je mnoge pravce njegovog kretanja, poznavao je njegove navike i njegove sposobnosti. Zajedno sa Spilerom studirao je sve mogućnosti i sva mesta na kojima bi se Turinski mogao sačekati. Čekalo se na novi poziv za sastanak u uverenju da je plan sa ćerkama Vihnalovim u potpunosti uspeo.

Davno očekivana prilika ukazala se iznenada drugog januara četrdesettreće. Agenti su priveli ženu Žarka Turinskog ko zna koji put. A sa njom i Vidu Protić. Vida je saopštila Špileru da se Žarko Turinski nalazi kod »Gore«. To je za Špilera bio izvanredan podatak. Pozvao je Crnog Radu i više nije bilo teško utvrditi da se radi o kući Dušana Tapavičkog u samom gradu.

Došlo je do užurbanih priprema. Alarmirani su svi agenti iz Udarne grupe. Tu su bili Franc Rajt i gestapovac Karl Pamer. Pripremljene su jedinice Državne straže.

Već u samu zoru, trećeg januara, bila je zaposednuta ulica u kojoj se nalazila kuća Tapavičkog. Pažljivo je opkoljena i kuća.

Spiler je zakucao na vrata i pozvao ukućane da izađu. Izašao je Dušan Tapavički sa svojom ženom. Izjavili su da u kući više nema nikoga. Špiler je samouvereno zakoračio preko praga. Dočekao ga je prvi hitac. Policajac se uhvatio za ruku niz koju je tekla krv. To su bile prve kapi zle krvi koje je Špiler izgubio u borbi. Povukao se zajedno sa Rajtom i Pamerom dalje od vrata. Tada je iz kuće poletela prva bomba. Eksplodirala je blizu vrata. Parče granate nanelo je i drugu ranu Špileru. Bio je pogođen i Franc Rajt. Agenti su ih izvukli u zaklon i previli im rane. Iako im život nije bio u opasnosti, obojica su bila prebačena u bolnicu.

U međuvremenu je stiglo pojačanje i razvila se neravnopravna borba. Žarko Turinski — Arsa nije se lako dao. Imao je i hrabrosti i veštine. Svojim retkim pucnjima štitio je sve prilaze kući. Imao je u rukama pušku, automatski pištolj i tri bombe. Znao je da sve to ne može dugo trajati. Municije je bilo samo toliko koliko je imao kod sebe. Zato je gađao samo kad je bilo neophodno. Nestalo je već puščane municije. Izbacio je i sve tri bombe. Napolju su odnosili teško ranjenog agenta Georga Standhafta. Spolja, kroz razbijena stakla, meci su šarali zidove sobe u kojoj se nalazio. U ruci mu je ostao još samo pištolj. Izašao je smelo na prozor i otvorio vatru ne uzmičući. Gađao je dok je imao snage, a onda se beživotno spustio pored prozora. Bio je izrešetan mecima.

Napolju je komandu preuzeo Karl Pamer. Kada se sve umirilo u kući esesovac je ušao oprezno sa grupom agenata u sobu. Na podu, pored prozora, nepomično je ležao Žarko Turinski. U ruci mu je još uvek bio pištolj. Cela kuća je bila premetnuta. Pronađena je baza sa pisaćom mašinom i priborom.

Karl Pamer je stavio pored zida Dušana Tapavičkog i njegovu ženu. Streljao ih je bez milosti i objašnjenja. Valjda se svetio za rane nanete Rajtu i Spileru.

Dura Đorđević — Sima

Od članova Okružnog komiteta ostao je samo još Đura Đorđević — Sima. Bio je to još mladić, pun poleta i žara, sposoban organizator i vešt borac. Izbegao je mnoge zamke, proveo mnoge drugove opasnim stazama, putovao banatskom i bačkom ravnicom, prenosio važne poruke. Iskreno je voleo svoje starije drugove od kojih je mnogo naučio, a bili su to

DURA ĐORĐEVIĆ SIMA, CLAN OK KPJ

Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković, Žarko Turinski, Bora Mikin. Međutim, više ih nije bilo.

Kada je kurir doneo vest o pogibiji sekretara Okružnog komiteta Žarka Turinskog, Đura Đorđević se nalazio sa članovima karađorđevačkog sreskog komiteta u jednoj poljskoj bazi na Cengešu. Razgovarao je sa drugovima spremajući se da ode na sastanak sa svojim sekretarom.

Iznenada se našao u najtežoj situaciji. Sada je on bio najodgovorniji čovek u Okrugu. A toliko je toga imalo da se uradi. Uz sve to bila su se isprečila dva krupna problema: slučaj Rade Grujića i delatnost Milojka Filipčeva. Rešio je da najpre utvrdi pravu istinu oko Crnog Rade. To je i saopštio Pribiću i drugovima. Sekretar Sreskog komiteta sada ga je već molio da bude krajnje oprezan. Drugi zadatak koji je na sebe preuzeo Đura Đorđević bio je da na neki način pronađe Miloša Popova — Klima i Kostu Sredojeva — Šljuku. Sa njima i sa predstavnicima karađorđevačkog i novobečejskog sreza mogla bi se organizovati okružna konferencija i obnoviti Okružni komitet Partije. Nije to bio ustupak Milojku Filipčevu. Nova situacija je nalagala da se brzo u tom pravcu deluje. Sa članovima Sreskog komiteta utvrdio je dva moguća datuma ove konferencije, deseti februar ili deseti mart. Sve je zavisilo od toga šta će na drugoj strani uraditi.

Krenuo je na prvi zadatak. Tražio je vezu sa Crnim Radom. Izdajnik je u međuvremenu uspeo da se poveže sa članovima Sreskog komiteta Vujicom Vujanovim i Milovanom Mijatovim i da im se predstavi kao stari drug i saborac. Umeo je da kod njih razbije određenu rezervu i da ih uveri u svoju ispravnost.

Đura Đorđević je preko ovih drugova ugovorio da se jedanaestog februara konačno sretne sa svojim starim saborcem Radom Grujićem. Radovao se tome susretu, a i strepeo je od njega. Ne zato što se plašio za sebe. Plašio se prave istine koja bi možda

potvrđivala stavove i tvrdnje Milana Pribića — Đokice.

U sumrak, išao je pun strepnje poznatom ulicom. Tu na petrovgradskim ulicama toliko su se puta sretali, izmenjivali poruke i odlazili svaki na svoju stranu. Opazio je Crnog Radu. Išao je sam svojim poznatim korakom. U sumraku nije mogao ništa pročitati sa njegovog lica. Približavali su se jedan drugome usporenim koracima, obojica sa rukama u džepovima. To je bilo staro pravilo opreznosti. Samo jedan od njih dvojice znao je zasigurno pravo stanje stvari. To je bila velika prednost Crnog Rade. I čim se približio nekadašnjem drugu, umesto pozdrava, potegao je pištolj i pozvao ga da se preda. Đura Đorđević se trgao kao iz ružnog sna i odskočio u stranu pokušavajući da se skloni ispred naperene cevi. Crni Rada je hladnokrvno potegao obarač ciljajući u noge svome starom prijatelju. Đura Đorđević više nije mogao da trči. Okolo su se već bili sjatili sakriveni agenti. Povukao je svoj pištolj i opalio metak sebi u srce. U metežu, Rada Grujić se izvukao iz gužve i mirno sklonio na pripremljeno mesto.

Za njega posao još nije bio završen.

Poslednji čin izdaje

Za petnaesti februar Crni Rada je zakazao sastanak na Melenačkom ostrvu sa članovima Sreskog komiteta Partije novobečejskog sreza i borcima Melenačkog partizanskog odreda. U planu je bila likvidacija Žarka Boškova — Cade, Vujice Vujanova — Kreće i Milovana Mijatova — Lojčeta.

Špiler je iz bolnice uputio pohvalu svome saradniku zbog uspele stupice u koju je uleteo poslednji član Okružnog komiteta Đura Đorđević i odobrio plan akcije na Melenačkom ostrvu.

Smrt Đure Đorđevića dala je novog povoda za razmišljanje borcima Melenačkog odreda.

Joca Erdeljan uputio im je novu poruku da budu oprezni. Ali, sastanak je već bio zakazan i trojica najodgovornijih drugova rešila su da konačno dođu do istine. Primiče Radu Grujića u svoju bazu i prisiliti ga da se sasvim izjasni, da objasni čudne okolnosti koje su pratile pogibiju najodgovornijih drugova koji su imali sa njim zakazane sastanke. Međutim, Čada i njegovi drugovi načinili su veliki previd. Oni su očekivali samog Crnog Radu i smatrali su da su njih trojica na sigurnom ukoliko ovaj nešto pokuša. Tako su se i pripremili. Ali, čekali su u bazi odakle nije moglo da se osmatra.

Crni Rada je zbilja došao, ali, i cela grupa agenata pod komandom poručnika Karla Pamera i agenta Jožefa Vilhelma. Više nije bilo potrebe da se krije. Svoj zadatak je obavio na najbolji način i na veliko zadovoljstvo svojih novih šefova. Dobio je zvanje agenta i člana Udarne grupe.

Mit o Crnom Radi postao je prava kob.

Na dati znak trojica drugova podigla su kapak sa baze. Ugledali su Radu Grujića u društvu agenata sa uperenim oružjem prema otvoru. Brzo su prihvatili oružje i otvorili vatru. Ali Nemci su imali bolju poziciju i bili su brži. Gusta kiša metaka zasula je otvor na bazi. Vujica Vujanov — Kreca i Milovan Mijatov — Lojče poginuli su od prvog plotuna. Žarko Boškov — Čada bio je teško ranjen i zarobljen. Nemci su ga izveli na streljanje u Beloj Crkvi 24. maja.

Agenti su pretražili bazu i njenu okolinu. Naišli su na pomoćno sklonište u kome se nalazilo oružje Melenačkog odreda. Nemcima je palo u ruke sedam pušaka, pištolj i dve stotine metaka.

Nemci su u Banatu postigli značajan uspeh likvidacijom Okružnog komiteta Partije za severni Banat u vreme kada su njihove armije trpele jedan od svojih najvećih poraza na Istočnom frontu. Bitka za Staljingrad bila je za njih izgubljena. Vesti koje su otuda stizale delovale su kao melem na teške rane zadane narodu u Banatu. Uprkos masovnih

streljanja i teških gubitaka među ljude se vratilo raspoloženje i uverenost da je počeo obračun. Bio je to novi podstrek da se pomognu svoji borci.

Takvo raspoloženje našlo je svoga mesta i u zatvorskim ćelijama Petrovgradskog logora. Ono se nije moglo sakriti. Poručnik Karl Pamer je na svoj način iskoristio svoje pravo najodgovornijeg čoveka u Banatu dok su se Spiler i Rajt lečili od zadobijenih rana. Proglasio je da se u logoru sprema pobuna i predložio da se streljaju 24 logoraša. Nemci u gradu su to primili kao osvetu za poraz u Staljingradu i odobrili su Pamerov potez. Streljanje je izvršeno dvadesetog februara. Najviše je u stroj za streljanje izvedeno Melenčana. Među njima je bio i stari partizan Aca Rus.

I Karađorđevačko-aleksandrovački odred pretrpeo je nove gubitke. Još početkom januara Spilerov agent Sava Samlekanov teško je ranio Đuru Đuričina, borca koji je pripadao grupi Filipčeva. U istom sukobu bila je ranjena i partizanka Merima Blažić — Kata. Ona je ipak uspela da se izvuče, ali je Đuričin pao u ruke Nemaca. Partizan iz iste grupe, Laza Stajić, bio je legalan ali je uhapšen u Petrovgradu. Držao se slabo. Provalio je partizanske baze oko Begeja. Trećeg februara bilo je blokirano Aleksandrovo. Akciju su vodili Karl Pamer i Jozef Vilhelm.

Upućene su jake konjičke patrole prema Begeju i salašima koja je naznačio Stajić. U opasnosti su se našli Milojko Filipčev, Branko Lončarski, Slavko Colić, Emil Marinkov, Slavko Odžin i Damjan Glavaški. Oni su se nalazili svi zajedno na salašu Stelkića.

Iz sela se probio Rade Svilar, glavni kurir odreda i na vreme obavestio Filipčeva i drugove o opasnosti koja im preti. Filipčev je podelio svoje borce na dve grupe i povukao se sa salaša. Nemci su stigli kasno, pronašli su bazu na salašu, samo praznu. Razorili su je ubačenim bombama.

Ne znajući jedan za drugog, iz sela su se sa istim ciljem probila još dva druga.

Milivoj Toškov, prvi komandant Aleksandrovačko-karadorđevačkog odreda, stigao je do salaša kasno. Tamo su se već nalazile nemačke konjičke patrole. Pokušao je da odstupi, ali na golom polju nije bilo teško primetiti čoveka. Nemci su se dali u poteru. Toškov je uskoro bio opkoljen. Stari partizan nije imao kod sebe drugog oružja osim noža. Videći da nema izlaza potegao je nož i zario ga sebi u stomak. Nemci su ga prihvatili i previli. Želeli su ga živog jer im je samo još živ mogao biti od koristi. Na salašu su ga natovarili u kola i povezli u selo. Toškov se još nije predavao. Iskoristio je momenat i smakao zavoje. Rukama je razderao ranu. Umirao je u strašnim bolovima, ali je klicao slobodi i prkosio Nemcima.

Sekretar partijske ćelije Borivoj Berar probio se iz sela i krenuo takođe prema salašu Stelkića. Susreo se u polju s Nemcima koji su se već vraćali. Počeo je da beži. ali su smrtonosni rafali okončali njegov beg.

Nemci su doznali da se partizan Ljubomir Stanisavljev krije u posebnoj bazi izgrađenoj usred kukuruza u svojoj kotarki. Za Pamera i Vilhelma bilo je rizično da sami razgrću kukuruz i dođu do baze i partizana. Zato su batinama terali Ljubomirovog oca da razgrće kukuruz. Ali, stari nije to hteo da učini. Tada su agenti ipak sami počeli da odgrću kukuruz. Kada su došli do zidova baze napravljenih od gredica, agenti su opalili nekoliko rafala iz mašinki. Tada je Ljubomir sam otvorio vrata na bazi, jurnuo među agente, ali se nije uspeo probiti. Savlada su ga i zavezali mu noge i ruke. Tukli su ga tako vezanog puna dva dana i tada odvezli u Petrovgrad.

Pamer i Vilhelm pohapsili su porodice partizana do kojih nisu uspeli da stignu, digli blokadu sela i vratili se u Petrovgrad.

Grupa Milojka Filipčeva pretrpela je ozbiljne gubitke, ali su iz sela došli među borce prova-

ljeni komunisti Slavko Uzelac — Igor, Đurica Uzelac, Triva Babić, Dane Stanković, Dara Sljapić, Jelena Cvetić, Boža Toškov, Rada Lučić i Milan Lučić. To je menjalo raspoloženje i situaciju u grupi Filipčeva.

U baze Sreskog komiteta u rejonu Karadordeva stizale su porazne vesti jedna za drugom. Krug se ponovo počeo sužavati. Teško je bilo makar što preduzeti, osim jačanja svih mera opreznosti u sopstvenim pozicijama.

Vesti iz Aleksandrova doneo je kurir Rada Svilar, a o pogibiji članova Sreskog komiteta na Melenačkom ostrvu preneo je Joca Erdeljan. Joca je bio poslednji član Okružnog komiteta SKOJ-a i jedan od retkih kumanačkih komunista koji je preživeo sve nevolje.

Sada je Joca Erdeljan preuzeo na sebe zadatak da pronađe Žarka Aćimova koji se nije micao iz svoje baze u Kumanu. Pribić i njegovi drugovi smatrali su da bi Aćimov dobro došao u pronalaženju najboljeg puta iz teške situacije, a posebno u sređivanju odnosa sa Milojkom Filipčevim. Sa Jocom Erdeljanom u Kumane je krenula i Melita Čuvaj, učiteljica i član Partije iz beogradske organizacije.

Erdeljan i njegova saradnica došli su pravo u kuću Erdeljanovih. Otac se obradovao sinu i pružio mu sklonište. Žarko Aćimov je pristao da se sa Jocom sretne, ali samo toliko da mu saopšti da se njega više ništa ne tiče.

Bilo je očigledno da je ovaj demoralisani borac bio izgubljen za pokret.

Međutim, ovaj svoj pokušaj Joca Erdeljan i Melita Čuvaj platili su skupo. Neko je slučajno naišao u kuću Erdeljanovih i iznenadio Jocu koji je zaboravio da zaključa vrata. Oboje su brzo promenili stan, ali su po tragu bili pronađeni. Kuća je bila opkoljena i borba je prihvaćena. Joca se hrabro borio dok je imao metaka, a kada je municija bila pri kraju, dvoje hrabrih boraca oduzelo je sebi život. Bilo je to desetog maja.

Svojom novom taktikom Spiler je naneo teške udarce tek oporavljenim redovima narodnih boraca. Toga proleća i leta četrdesettreće godine u ćelom Banatu nije bilo viših partijskih rukovodstava. Ostao je jedino Sreski komitet Partije karađorđevačkog sreza kao organizovano i kompaktno partijsko rukovodstvo. Ovaj komitet zadržao je svoj oslonac na

Verlautbarung

Hirdetmény

Proglas

SPILEROV PROGLAS O PARTIZANSKIM BA
ZAMA

dobro organizovanim partijskim i skojevskim jedinicama, uprkos razbijačkoj delatnosti Milojka Filipčeva — Fiče, spremajući se da i sa njim izvede stvari na čistac.

Uprkos najtežih gubitaka narod Banata je pokazivao i dalje spremnost da se organizuje i nastavi započetu borbu pod vodstvom komunista.

Filipčev na čistacu

Sreski komitet Partije morao je stupiti u akciju. Više nije bilo nikoga na koga bi se moglo osloniti, od koga potražiti pomoć. Pribić i njegovi drugovi morali su primiti na sebe svu odgovornost za dalje kretanje situacije i sudbinu preostalih organizacija u ovom delu Banata. Zato je pitanje sređivanja odnosa sa Milojkom Filipčevim bilo od izvanredne važnosti. U pitanju je bilo ne samo jedinstvo Odreda i partijske organizacije već i svaka dalja akcija na proširivanju baze i organizovanju snaga.

Karađorđevačka grupa boraca, za razliku od grupe oko Filipčeva, ojačala je u toku jeseni i zime. Iz logora je pobegao Branko Gleda i priključio se borcima odreda. Među borce su se sasvim uvrstili Miloš Božić — Nikako i Milan Basta — Bukarica. Sa prinudnog rada pobegao je Dušan Puvača. Tu je bio i Nino Paskaš. Izgrađeno je nekoliko novih baza.

Ma koliko da je Gleda bio popularan i da je svojim držanjem na policiji uverljivo pokazao svoju čvrstinu i vrednost, primljen je u baze sasvim oprezno i staviien pod prismotru. Tako je to moralo biti posle gorkih iskustava sa Crnim Radom. Međutim, Gleda je pokazao da su te sumnje bile neopravdane, ali svojim drugovima nije zamerao na preduzetim merama.

Milojko Filipčev nije ništa više postigao od cepanja odreda. Sva njegova nastojanja ostala su bez rezultata. Gubici koje je njegova grupa pretr-

pela tokom februara samo su poljuljali njegove pozicije. Novi ilegalci su se sve više okretali prema svojim drugovima u karađorđevačkom ataru. Susreti su bili sve češći.

Sreski komitet je dobio informacije da se neki pripadnici iz grupe Filipčeva spremaju da predaju Spileru. Radilo se pre svega o Slavku Odžinu — Sokolu. Nije to bio član Partije, ali je bio najvatreniji pristalica Filipčeva.

Milojko Filipčev je primio poruku Milana Pribića. Uz upozorenje Pribić mu je poslao i poziv na razgovore u cilju sređivanja situacije. Filipčev je najpre odbio poziv, a sve sumnje prema Sokolu odbacio je kao izmišljene. Soko mu je uvek bio pri ruci, izvršio je mnoge zadatke, pokazao se kao spreman i sposoban borac. Imao je nameru da mu poveri nove odgovorne zadatke.

Pribić je poslao novu poruku. Zapretio je da će sa Filipčevim i svim njegovim sledbenicima prekinuti svaku vezu i uskratiti im snabdevanje.

Ovako oštra poruka naterala je Filipčeva da se zamisli i da bolje pogleda šta se oko njega dešava. Tek je tada primetio da se Soko izdvaja sa grupom koju su činili Damjan Glavaški i Darinka Sljapić. Upravo prema njima Filipčev je imao rezerve. Znao je da su oni došli u redove boraca više kao avanturisti, slučajno, jer su ponešto zgrešili vlastima, pa su se sklonili dok bura ne prođe. Znao je i to da bi prekidanje svih veza sa Karađorđevčanima izazvalo nezadovoljstvoljstvo među ostalim borcima koji nisu bili oduševljeni stanjem koje su njegovi postupci prouzrokovali. Uputio je novu poruku Pribiću u kojoj mu javlja da je spreman o svemu da razgovara pa i o slučaju Slavka Odžina.

Sastanak je zakazan na Buljovoj njivi. Sa Milojkom Filipčevim došli su Emil Marinkov — Bata i siavko Čolić. Karađorđevčani su bili zadovoljni sastavom delegacije. Pored članova Sreskog komiteta Pribić je na razgovore pozvao Branka Gleđu. Mladena Miloševića — Cerčila i Miću Radakovića — Mi-

curina, sekretara partijske organizacije u Karađorđevu.

Na sastanku koji je trajao cele noći raščišćena su mnoga pitanja. Milojko Filipčev je branio uporno neke svoje stavove, ali nije mogao ništa da kaže protiv zaključaka da se samo jedinstvenim snagama može kretati dalje, a da cepanje i onako već suženih snaga vodi samo u nove poraze. A to je bilo najglavnije. To je značilo osudu njegovog postupka i frakcionaške delatnosti. Odlučeno je da se raspusti takozvani rejonski komitet, a odred ponovo nađe na okupu. Pitanje popune Sreskog komiteta ostalo je otvoreno, ali mu je priznato pravo da i dalje rukovodi partijskim organizacijama u ćelom rejonu.

Posle ovog sastanka Milojko Filipčev se povukao u jednu od baza u Srpskoj Crnji pokušavajući odatle da prodre u rumunski Banat i pokuša da uspostavi vezu sa Rumunskom komunističkom partijom.

U tom vremenu Slavko Odžin se povezao u selu sa grupom izdajnika i sa njima se dogovorio o akcijama za razbijanje odreda. Emil Marinkov je o tome izvestio Filipčeva, a kada je ovaj i dalje oklevao, došao je u baze Sreskog komiteta i o tome obavestio Pribića.

Ali, stvari su pošle svojim tokom. Slavko Odžin, Damjan Glavaški i Darinka Sljapić već su bili u selu. Međutim, grupa izdajnika sa kojom su paktirali zahtevala je više od toga. Skovan je plan da se Odžin izmiri sa ostalim borcima i da ih namami na jedan sastanak i uvuče u pripremljenu klopku. Odžin i njegovi sledbenici vratili su se u baze i pošli na sastanak koji je zakazao Filipčev. Na sastanku su se »pokajali« za svoje postupke, ali je Filipčev odredio Emila Marinkova da na dezertere motri, dok se ne donese konačna odluka.

Šestog juna prema određenoj bazi išli su Soko, Darinka Sljapić i Damjan Glavaški. Sa njima je bio i Emil Marinkov. U jednom momentu Soko je uperio pušku na Marinkova, ovaj se mašio svoga re-

volvera ,ali je Darinka Sljapić bila spremna i ranila ga u nogu, a zatim udarila drškom pištolja po glavi. Zavezali su ga i strpali u prva kola koja su naišla i povezli ga u Srpsku Crnju. Marinkov je uspeo da iskoči iz kola, ali su mu veze i rana smetale da pobegne. Savladali su ga i uskoro su svi četvoro bili u rukama policije.

Nezavisno od akcije Sokola svoje baze napustili su i predali se policiji i partizani Jefta Samojlović i Sava Pomorišac. Poverovali su obećanjima Špilera da će im biti oprošteno i porodica puštena iz zatvora ako se predaju vlastima.

Milivoj Sljapić i njegova žena nalazili su se na salašu Laze Pecarskog. Laza se nalazio u logoru kao taoc. Njegovi sinovi dobili su poruku od Špilera da će im otac biti pušten ako prokažu partizane. Dečaci su izbavili svoga oca ali su stradali Sljapići.

Slavko Odžin — Soko se dopao Špileru. Nije bilo nikakvih teškoća da se njih dvojica dogovore i da Soko pristane na saradnju. Spiler mu je dao američki kolt i pustio ga kući.

Soko je otkrio Spileru ljude i baze koje je koristio u Vojvoda Stepi. Dao mu je podatke i o Aleksandrovu. 28. juna Udarna grupa sa Špilerom na čelu krenula je u akciju. Prikupljene su jače snage za blokiranje Aleksandrova i Vojvoda Stepe.

Tako su organizacije u Vojvoda Stepi bile prvi put na udaru. Svi su bili iznenađeni i nespremni da se suprotstave. Špiler je uhapsio četrdesetčetiri čoveka, među kojima je većina bila u Partiji ili u SKOJ-u. U njegovim rukama našli su se i najodgovorniji komunisti u selu Petar Vranješ, Dušan Drakulić i Zdravko Hajduković.

Vojvoda Stepa dobila je na značaju za ovaj rejon kada je Spiler u maju 1942. napao Karađorđevo i njegove organizacije. Pribić i drugovi gradili su baze u Stepi, Višnjićevu i Ruskom Selu, dakle u mestima koja do tada nisu bila pod Spilerovim udarima. A tih baza nije bilo malo.

U Vojvoda Stepi bila je kuća Dušana Mostarice. Bašta mu je izlazila na kraj sela prema Karadordevu. Otuda i dobar pristup u baze. Jedna je iskopana u sobi sa ulazom ispod praga. Druga je bila u dvorištu, a treća u ostavi. Sve su one bile na neki način povezane i služile su za različite situacije. Imale su dobar pristup i osiguranu odstupnicu.

U dvorištu i na njivi Marka Kevrešana bile su izgrađene baze. A zatim u kućama braće Klać — Ilije i Petra, Arse Zegarca. Ilije Šarenca, Ilije Spreme, Velje Pribišića, Marka Radonjića, Branka Kevrešana. Ilegalci su često boravili u siromašnoj kućici Rajka Vujevića. Rajko im je ustupao i svoj krevet.

Bila su tri brata Klaća. Ilija, Petar i Vlado. Sva tri su nosila Albansku spomenicu. Sada su opet sva trojica bili borci. Vlado je bio član Partije, Ilija kandidat.

Spiler je na prevaru uhvatio Vladu. U njegovim rukama su se nalazili Ilija i Vlado, sa njima Arso Žegarac.

Soko je u Aleksandrovu poznavao Vasu Puligaškog i veći broj skojevaca. Vasa se slabo držao i provalio je mnoge svoje drugove. Tako je u Aleksandrovu posebno stradala skojevska organizacija.

II

kako do brigade

PROBOJ BANATSKOG OBRUČA

O d l u k a

U proleće i leto četrdesettreće Radio stanica »Slobodna Jugoslavija« javljala je o velikim pobedama Crvene armije na Istoku, o stalnim bojevima jedinica Narodno-oslobodilačke vojske u dolini Neretve i kanjonima Sutješke, o brojnim brigadama i divizijama koje su te borbe vodile, o uspesima sremskih partizana na domaku Zemuna i Beograda, o pobedama Saveznika u Africi i pripremi za otvaranje Drugog fronta u Evropi. Banaćani nisu imali drugih veza sa svetom osim ovih preko radio talasa. Po tome gde su se razvijale najžešće borbe u Jugoslaviji, banatski komunisti su mogli pratiti kretanje Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta.

I dok su Nemci na mnogim frontovima trpeli teške poraze, u Banatu su oni nastojali da budu gospodari situacije. Pred njihovim brutalnim naletima, bezobzirnim blokadama i surovim istragama padali su mnogi stari borci, padali su i oni koji su tek stupali u organizovanu borbu. Logori su bili puni, masovna streljanja i vešanja su nastavljena. Banatski borci su se nalazili u opasnoj defanzivi, gubeći i dalje svoje borbene pozicije.

Južnobanatski odred je bio daleko negde u Banatskoj klisuri ili u šumama Deliblatske peščare. Nikakve veze sa njima nije bilo. Melenački odred je bio sveden na nekoliko boraca, a Karađorđevačko-aleksandrovački je bio pocepan i pod stalnim udarcima Špilerovih akcija i propagande.

Sreski komitet Partije karađorđevačkog sreza u više navrata je analizirao nastalu situaciju. Ovaj Komitet nije mogao da ne primi na sebe svu odgovornost koja mu je pripala kao jedinom partijskom rukovodstvu u severnom Banatu. Sve se jasnije nametao zaključak da se mora učiniti odlučan korak jer bi svako dalje pasivno i defanzivno držanje vodilo samo u nove gubitke i postalo kočnica u razvijanju sopstvenih redova i veza sa narodom bez kojih se nije mogao ni zamisliti opstanak na banatskoj ravnici. Ustajalost i začaurenost bili su bremeniti novim kolebanjima pojedinaca i čitavih organizacija. Nastupilo je vreme u kome se moralo prelaziti u akcije, na stvaranje takvih uslova u kojima će se iz stalne odbrane moći preći na stalne napade, inicijativa biti izbijena iz ruku Nemaca i vraćena u ruke partizana i organizovanog naroda.

To je bio ispravan zaključak, ali je bilo daleko teže pitanje kako takve zaključke i sprovesti u život. Bilo je očigledno da se radi o dugoročnijoj orijentaciji, ali i o odlučnom presecanju i hitnoj akciji.

Bilo je jasno da se mora potražiti put koji je vodio iz izolacije. Morao se smelo probiti banatski obruč, savladati granice i dopreti do glavnih snaga Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Morali su se izgraditi stalni kanali kojima bi oživeli transporti boraca, oružja, štampe, partijskih dokumenata. Trebalo je obezbediti mogućnost manevrisanja, odstupnice i koncentracije na željenom prostoru. Narod bi ponovo živnuo, podržao bi svoje borce novim snagama, organizacije bi dobile nove prostore.

Sa takvom procenom situacije i zaključcima, Sreski komitet je izašao pred okružno savetovanje u okvirima u kojima je ono u tom trenutku moglo biti organizovano. Na savetovanje su pozvani istaknuti borci Karađorđevačko-aleksandrovačkog odreda, stari partijski radnici i borci Melenačkog odreda Emil Kevrešan — Baca, Milivoj Stankov — Žika i Zvezdana

Mikin — Nata. Na savetovanje je konačno došao i Milojko Filipčev — Fića, a poverenje je ukazano i Branku Gleđi.

Jedinstveno su prihvaćeni stavovi Sreskog komiteta. Odlučeno je da se odmah pređe u akciju prikupljanjem svih preostalih starih boraca sa teritorije severnog Banata. Oko jezgra koga će činiti borci Karađorđevačko-aleksandrovačkog i Melenačkog odreda formirati snažniji odred koji bi preuzeo na sebe borbeni zadatak da se probije do glavnih snaga u Bosni i sa njima izgradi stalne i čvrste veze.

U Banatu se tada još nije znalo da je obnovljen Pokrajinski komitet i Glavni štab partizanskih odreda Vojvodine, a još manje da se njihove glavne baze nalaze na domak Banata, na samoj obali Dunava, u rejonima Surduka i Belegiša.

Učesnici savetovanja primili su zadatke i odmah se uputili na teren. Sreski komitet je ostao kao glavni organizator.

Prikupljanje boraca

Bio je početak meseca jula .Kukuruzi još nisu prestigli žita, ali su već mogli donekle pružiti zaklon. Na kukuruznoj njivi Nikole Rašete u karađorđevačkom ataru postavljen je logor novog partizanskog odreda. Njiva se nalazila na domaku Begeja, oko pet kilometara od samog sela.

Pozicija novog partizanskog logora bila je sasvim povoljna. Begej je činio zaštitu sa jedne strane, a na drugoj strani su bile karađorđevačke organizacije sa svojim stalnim skojevskim stražama, sistemom seoskih i poljskih bunkera, izgrađenim linijama snabdevanja hranom i opremom, dobrim vezama i kuririma koji su te veze održavali. Na Begeju se nalazila pumpa Save Gaborova, člana Partije i spretnog saradnika koji je umeo da osmatra i da javi svaku

promenu i sumnjivo kretanje. Tuda su išle veze prema Višnjićevu. Iz logora su vodile veze preko polja u pravcu Aleksandrova, Vojvode Stepe, Srpske Crnje i Dušanovca, a preko sela do Melenaca i Ruskog Sela.

MF.

Logor je uređivao komandant odreda Maćo Radaković — Anton. On je ostao ovde sa borcima dok su Milan Pribić — Đokica, Milka Agbaba — Crna i Đuro Javorina — Gliša tragali za ilegalcima rasutim po bazama. U logor su kao prvi borci došli Karađorđevčani Mladen Milošević — Cerćil, Miloš Božić — Nikako, Spasko Dragaš — Baja, Đuro Smiljanić, Milan Basta — Bukarica, Nino Paskaš i Dušan Puvača. Bio je tu i Branko Gleda koji je sada na sebe preuzeo organizovanje političkog rada sa borcima.

Maćo Radaković je uredio logor na sredini njive, organizovao stražarska mesta i odabrao pravce izvlačenja za slučaj iznenadnog napada Nemaca. Iz Karadorđeva je najpre donešen radio aparat a zatim i veliki kazan za kuvanje hrane. Izvršena je akcija za sečenje trske u Begeju od koje su napravljene partizanske postelje. Komandant odreda uputio je jednu patrolu preko Begeja koja je sa obližnjeg poseda Drakslera donela velike ponjave kojima su prekrivene vršalice. Uzgred, pokupljeni su i kaiševi sa vršalica.

Partijski i skojevski sekretari u selu Mića Radaković — Mičurin i Dragan Bjelobaba — Crveni jedini su u selu znali za logor partizanskog odreda i namere Sreskog komiteta. Osim njih na njivu je mogla doći Radojka Rašeta, skojevka, da ponešto uradi ili da obiđe svoju parcelu. U selu, članovi Partije i SKOJ-a su izvršavali svoje zadatke naročito u svakodnevnom pripremanju i prenošenju hrane u polje. Prenošenje hrane vršila je određena grupa skojevaca.

Nije bilo teškoća oko dolaska u logor boraca Melenačkog odreda. Emil Kevrešan — Baca, Milivoj Stankov — Zika i Zvezdana Mikin — Nata dobro su poznavali karađorđevačke baze. Oni su već na savetovanju podržali ideju o stvaranju jedinstvenog odreda i sami se uključili na izvršenje prvog zadatka

oko sakupljanja boraca. Narednih dana u logor na Rašetinoj njivi stigli su Nedeljko Barnić — Žarki, Aca Barnić — Duša, Zdravko Mirosavljev — Lala, Rada Marinkov — Plavi i Velislav Solarov — Mada. Melenčani su doveli i Dobrinku Stančić i Slavka Stančića, borce Kumanačkog odreda. Za njih je to značio pravi izlazak na slobodu iz tesnih kumanačkih baza.

Sva nastojanja da se pronađu Miloš Popov — Klim i Košta Sredojev — Šljuka ostala su bez rezultata. U logor je došao samo Arkadije Popov — Atoja, borac Dragutinovačkog odreda. Ni on tada nije znao gde se nalaze Klim i Šljuka.

U logor je došla brojna grupa Srpskocrnjana. Bili su to Mita Stoićev — Bura, Ivan Rankov — Džomin, Viktor Ružnjan — Vića, Ljubinka Gaborov — Plava, Lenka Gaborov — Bela i Pijada Kuzmanović.

Anka Kmezić i Nikola Kmezić, članovi Partije iz Bačke i Banata i ilegalci iz baza u Karađorđevu, Aleksandrovu i Dušanovcu, takođe su stigli u logor odreda.

Veselin Papić iz Ruskog Sela krenuo je na svoju ruku da pronađe karađorđevačke borce i da zatraži da ga prime u svoje redove. Skoro slučajno se sreo sa borcem Spasom Dragašom i tako najkraćim putem stigao u odred. Bio je i iznenađen i oduševljen.

Vezu između Štaba odreda i aleksandrovačke grupe držali su borci Slavko Colić i Rade Svilar. Njih dvojica uputili su se na staro mesto za sastanke. Bila je to njiva Nikole Adamovića na Januševcu. Sastanak su sazvali članovi Sreskog komiteta Pribić, Milka Agbaba i Javorina. Trebalo se dogovoriti o dolasku Aleksandrovčana u zajednički logor.

Za sastanke na njivi Adamovića znao je Stevan Radulov iz Bašaida. On se za neko vreme bio pridružio aleksandrovačkoj grupi boraca, ali se ubrzo demoralisao i predao vlastima. Pored ostalog kazao je i za mesto sastanka na njivi Nikole Adamovića.

Dok su Slavko Colić i Rade Svilar čekali Pribića i drugove ležeći u mirišljivoj i bujnoj pšenici, iznenadio ih je streljački stroj aleksandrovačke poljske straže kojim je komandovao Maks Unterajner. Više se neopaženi nisu mogli povući. U blizini nije bilo Karađorđevčana. Dvojica partizana prihvatila su borbu. Rade Svilar je već kod prvih hitaca bio teško ranjen i savladan, dok se Slavko Colić borio do posljednjeg metka. Taj poslednji sačuvao je za sebe. Tako je poginuo jedan od najhrabrijih partizanskih boraca iz Aleksandrova ne doživevši radost da se nađe u redovima snažnog i jedinstvenog partizanskog odreda.

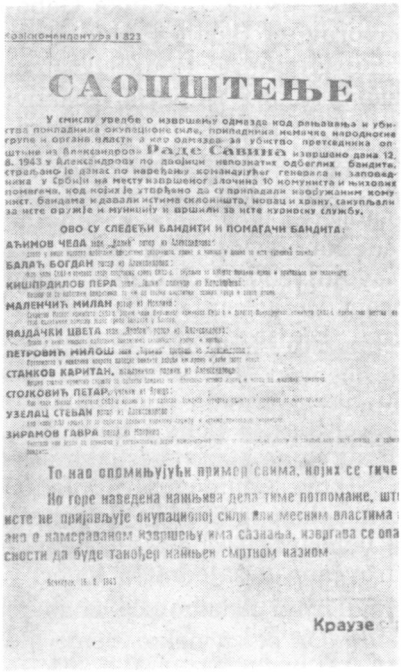

Feldkommandantura I 823

САОПШТЕЊЕ

У смислу уредбе о извршеној одмазди код рањавања и убиства припадника окупационе силе, припадника немачке народносне групе и органа власти и мер одмазде за убиство претседника општине из Александровца Срећка Савићевића извршено дана 12. 8. 1943 у Александровцу по горњим наводима одређених бандита, стрељано је данас по наређењу командујућег генерала и заповедника у Србији на месту извршеног злочина 10 комуниста и њихових помагача, код којих је утврђено да су припадали наоружаним комунист. бандама и давали истима склоништа, новац и храну, саопштавали за исте оружје и муницију и вршили за исте курирску службу.

ОВО СУ СЛЕДЕЋИ БАНДИТИ И ПОМАГАЧИ БАНДИТА:

ДЂИМОВ ЧЕДА зван „Дража" потер. из Александровца

БАЛАЋ БОГДАН трговац из Александровца

КИШПРДИЛОВ ПЕРА зван „Дача" службеник из Александровца

МАЛЕНЧИЋ МИЛАН ђак из Ново

НАЈДАЧКИ ЦВЕТА зван „Ђетко" трговац из Александровца

ПЕТРОВИЋ МИЛОШ зван „Крчки" трговац из Александровца

СТАНКОВ КАРИТАН, надзорник пошта из Александровца

СТОЈКОВИЋ ПЕТАР, учитељ из Ђунде

УЗЕЛАЦ СТЕВАН трговац из Александровца

ЗИРАМОВ ГАВРА трговац из Ново

То нас опоминъујући пример свима, којих се тиче

Но горе наведена кажњена дела тиме потпомаже, шт
исте не пријављује окупационој сили или месним властима
ако с намераваном извршењу има сазнања, извргава се опа
сности да буде такође кажњен смртном казном

Краљево 16. 8. 1943

Краузе

SAOPSTENJE O STRELJANJU RODOLJUBA
16. viii 1943.

U logor je stigao konačno i Milojko Filipčev — Fića. Došli su Slavko Uzelac — Igor i Đurica Uzelac. Bilo je teško pronaći preostale borce bez Svilara i Colića. Ipak, Igoru je pošlo za rukom da pronađe baze u kojima su bile Merima Blažić — Kata i Jelena Cvetić — Jela, a zatim i Rada Lučić i da ih odvede na Rašetinu njivu.

U logoru odreda vladalo je dobro raspoloženje. To je bio krupan doživljaj za sve borce koji su se našli na okupu. Prvi put su osetili snagu jakog kolektiva i značaj jedinstva posle duge izolovanosti i boravka u skučenim bazama.

Karađorđevački atar se pretvorio u slobodnu teritoriju i ma koliko da je ona bila malena na njoj se tih dana osetila sloboda i snaga sopstvenih redova. Sve je nekako podsećalo na Melenačko ostrvo iz ustaničkih dana četrdesetprve, kada su se tamo, kao ovo ovde, bili okupili borci sa svih strana severnog Banata i pripremali se za svoj najkrupniji poduhvat.

Sreski komitet i Stab odreda morali su na kraju rešiti ko će još od Karađorđevčana ući u sastav odreda. A to nije bilo lako. U selu se ipak nije mogla prikrivati prava situacija na Rašetinoj njivi. Iako skojevci nisu znali gde se u stvari nalazi partizanski logor, oni su mogli tačno pratiti porast brojnog stanja odreda jer je svakim danom trebalo sve više hrane pripremati i iznositi. Svi oni koji su bili duže na tom zadatku vršili su pritisak na Miću Radakovića i Dragana Bjelobabu da budu primljeni u odred kad on krene na zadatak. Ali, prednost su morali imati oni kojima je pretila opasnost da ponovo izađu pred Spilera.

Najugroženija je bila kuća Milke Agbabe — Crne. Spiler je često hapsio njenu majku Mandu, ali su kroz njegove šake prošla i sva njena deca, od Nake koja je bila uhapšena u maju četrdesetdruge i izdržala hrabro najteže batine, do dvanaestogodišnje Nene. Spiler je po svaku cenu želeo da se domogne Milke pa je na sve moguće načine vršio pritisak. Up-

ravo je bio pustio iz logora Mandu i sve njene kćerke, a samo je zadržao njenog sina Jocu, još dečaka, kao taoca. Naka je došla pravo u Odred čim se domogla slobode. Dara i Bosa su izbegle još jedno hapšenje iskakanjem kroz prozor da bi se i one našle među borcima. Mićo Radaković, Maćin brat i član Partije, tri puta je bio pred Spilerom, jednom jer je bio provaljen a dva puta kao taoc. Četvrti put to nije želeo i došao je u Odred. Nije se mogao odbiti ni Branko Cujić, sekretar aktiva SKOJ-a koji je jedanput uspeo da se odbrani pred Spilerom, ali ga je policajac dobro zapamtio.

Skojevci koji su snabdevali borce imali su da sačekaju dan kada se odred bude spremio za svoj prvi borbeni zadatak.

Severobanatski partizanski odred

Bila je druga polovina jula četrdesettreće. U partizanskom logoru na Rašetinoj njivi nalazila su se četrdesetčetiri borca sa raznih strana severnog Banata. Komandant odreda je već od početka tražio vojnički red i disciplinu. Svako je morao da obavlja dužnost koja mu je bila poverena.

Prvi zadatak koga je postavilo savetovanje bio je valjano obavljen. Trebalo je bez oklevanja krenuti dalje. Milan Pribić — Đokica sazvao je ponovo prošireni sastanak Sreskog komiteta. Na sastanak su došli Emil Kevrešan, Branko Gleda, Miloš Božić i Milojko Filipčev. Trebalo je odrediti Stab odreda i utvrditi orijentacioni plan čitavog poduhvata. Ovo drugo pitanje bilo je presudno i nimalo jednostavno.

Između više varijanti odabrane su dve. O glavnom cilju više nije bilo diskusije. Probiti se do Bosne, do Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba. Po prvoj varijanti put do tamo vodio je preko južnog Banata, pa preko Dunava i Srbije do Drine i dalje u

Bosnu. Po drugoj, do Cente i Dunava, preko Srema i Save do Bosne.

Branko Gleda poznavao je dobro prvi pravac, a Milojko Filipčev ovaj drugi. Gleda je pobegao sa Ade na Dunavu više Smedereva i peške došao do karađorđevačkog atara. Još na Adi, dok je ispitivao mogućnost bekstva, doznao je da je srpska obala Dunava bila posednuta od četnika i nedićevaca i da je veoma teško prebaciti se neopaženo preko Dunava, na tom sektoru. Milojko Filipčev je bio jedan od organizatora prelaska Sjedinjenog severobanatskog odreda preko Dunava u rejonu Cente. Sam je prelazio na sremsku stranu, poznavao je dosta teren i neke skrivene mogućnosti. Vesti o borbama u Sremu davale su nade da će tuda lakše provesti odred do Save i do Bosne. Uz sve, to je bio i kraći put.

Usvojena je ova druga varijanta kao najbolja. U prilog ovakve odluke išla je i činjenica da je u Centi na prisilnom radu kod nemačkih porodica radila grupa omladinaca iz Karađorđeva među kojima je bilo i članova SKOJ-a. Sa njima su održavane re-

MILAN PRIBK' DOK1CA, SEKRETAR SK KP.I I KOMESAR SEVEROBANATSKOG ODREDA 194J.

dovne veze pa je tim putem bilo moguće doći i do prvih podataka o stanju na Dunavu u ovom rejonu. Zato su bila upućena u Centu dvojica drugova iz Karađorđeva sa zadatkom da sa skojevcima na prisilnom radu ispitaju Dunav i mesto za logorovanje odreda negde uz obalu reke. Istovremeno, upućena je poruka Kosti Gleđi u Višnjićevo da na pogodnom mestu obezbedi sve za boravak većeg broja ljudi za nekoliko dana. To vreme je bilo neophodno, jer su iz Višnjićeva patrole odreda morale otići u rejon Orlovata i tamo odabrati pogodno mesto za prenoćište. Odred u toku jedne noći nije mogao stići od Višnjićeva do Dunava.

Izabran je novi štab odreda. I ovom prilikom odato je priznanje Karađorđevčanima, posebno članovima Sreskog komiteta i Milanu Pribiću — Đokici. Bilo je rešeno da sa odredom na zadatak pođu i svi članovi ovog komiteta. Komanda novog odreda bila je poverena ranijem Štabu Karađorđevačko-aleksandrovačkog odreda. To je značilo da je komandant novog odreda Maćo Radaković — Anton, komesar Milan Pribić — Đokica, a zamenik komesara Milka Ag-

karaula na granici kod srpske cr-
NJE NA koju JE izvršio NAPAD SEVE-
robanatski odred

baba — Crna. Sada je bilo upotpunjeno i mesto zamenika komandanta odreda. Na ovu dužnost odabran je stari borac Melenačkog odreda Aca Barnić — Duša.

Prihvaćen je već spominjan naziv jedinice koji je i odgovarao sastavu i ciljevima odreda. Tako je bio stvoren Severobanatski partizanski odred.

Glavne snage odreda bile su na okupu. Karađorđevački skojevci su sa nestrpljenjem čekali da popune njegove redove. Postavio se problem naoružanja. Puške su imali uglavnom borci Karađorđevačko-aleksandrovačkog odreda. Oružje Melenačkog odreda palo je po drugi put u ruke Nemcima. Stariji ilegalci su bili naoružani pištoljima, ali su novi bili bez oružja. Još veća oskudica bila je u municiji.

Predložena je akcija na dve karaule u rejonu Srpske Crnje i Klarlje. Iznenadnim napadom, na pravi partizanski način, moglo se doći do oružja i municije, a da se Nemci mnogo ne uzbude. Pored toga, akcija bi bila izvršena na severu. a pokret odreda je planiran prema jugu i zapadu. Bar to je bilo pozitivno iskustvo Sjedinjenog severobanatskog odreda sa njegovog marša četrdesetprve.

Istovremeno sa napadom na karaule trebalo je likvidirati nekoliko izdajnika u Aleksandrovu i Karađorđevu. Pripremljen je i letak sa potpisom novog odreda. Karađorđevčani su dobili zadatak da jednovremeno ubace ovaj letak u sva opštinska dvorišta na širokom prostoru severnog Banata. Letak je upozoravao sve one koji služe okupatoru da će ih stići narodna osveta.

Dužnost poverenika za rad partijskih i skojevskih organizacija u srezu poverena je Mići Radakoviću i Draganu Bjelobabi. Njih dvojica su položili težak ispit oko snabdevanja odreda i čuvanja njegove bezbednosti. Njihova prednost je bila posebno u tome što su ostali i dalje legalni i mogli su se nesmetano kretati. Za slučaj da Nemci odred razbiju ili da se iz bilo kojih drugih razloga članovi Sreskog

komiteta ne vrate na svoj teren, Mičurin i Crveni imali su i mandat da obnove ovaj komitet i nastave rad.

Prvi zbor boraca odreda održan je već sutradan. Borci su se postrojili u dva reda a stroj se povio u potkovicu. Milan Pribić — Đokica izašao je u sredinu polukruga i obratio se svojim drugovima. Govorio je o političkoj i vojnoj situaciji, ali više o zadatku odreda. Borci su jednoglasno prihvatili predloženi štab. Formirana su tri voda i izabrani su komandiri. Bili su to Miloš Božić — Nikako, Mladen Milošević — Cerčil i Velislav Solarov — Mada.

Sledeće dane odred je proveo u intenzivnim pripremama. Išlo je sve po pravom vojničkom redu. Čitane su dnevne zapovesti, smenjivane su straže, tekla je politička i vojnička nastava.

Dan polaska na zadatak se bližio. Ali, osmog jula došlo je do prvog neželjenog sukoba grupe boraca i nemačke patrole.

Bio je već sumrak. Sa njiva su odlazili kosci. Milan Pribić, Miloš Božić i Mladen Milošević žurili su u logor odreda. Bili su iznenađeni kada su ispred sebe na nemačkom začuli poziv da stanu. To je bilo vreme kada su nemačke patrole obično bile u mestima. Zašto je ova zakasnila i noć dočekala u polju nije se moglo znati. Dvojica Nemaca iz grupe su se izdvojila i približila se partizanima koji su stali. Pribić i njegovi drugovi otkočili su svoje pištolje. Ipak, trebalo je izbeći sukob. Milan Pribić je mirno učinio nekoliko koraka prema dvojici Nemaca i rekao im da su on i njegovi drugovi kosci i da se sa njiva vraćaju kući. Nemci su izgleda poverovali, ali je vođa grupe ipak potražio »ausvajs«. Narednik Filip Hancel i komesar odreda Milan Pribić približili su se jedan drugome. Cerčil i Nikako razdvojili su se i pripremili za ono što će doći. Đokica se mašio za džep ali je umesto legitimacije potegao pištolj. Gađao je u meko meso jer je za ranjenog Nemca izvođen manji broj drugova na streljanje. Hancel je pao, a oko njega se zabavio njegov pratilac. Ostali Nemci su

otvorili vatru, ali su Pribić i njegovi saborci iskoristili pravi momenat i izgubili se u mraku.

Filip Hancel je ipak podlegao rani. Spiler je odabrao dvadesetpet logoraša. Među njima je bio borac Karađorđevačko-aleksandrovačkog odreda Emil Marinkov — Bata i petnaest komunista iz Vojvode Stepe. Vezane natovarili su ih na kamione i pod jakom stražom sproveli do šumice pored Aleksandrova, blizu mesta gde je Pribić smrtno pogodio Hancela. U logoru partizanskog odreda mogla se najpre čuti pesma drugova vođenih na gubilište, a zatim plotuni iza kojih je ostala tišina.

U organizaciji ovoga streljanja istakao se aleksandrovački predsednik opštine i poznati izdajnik Rada Savin. Stab je doneo odluku da se izdajnik zasluženo kazni. Na zadatak su pošli Milojko Filipčev i Viktor Ružnjan. Na dan 12. avgusta Rada Savin je svoju izdajničku rabotu platio glavom.

Već četiri dana kasnije u Aleksandrovo su stigli ponovo kamioni natovareni agentima, policajcima i novim žrtvama. Spiler je rešio da se i za smrt Srbina, ali svoga odanog sluge, osveti. Za njega jednog, deset ljudi. Streljanje je ovoga puta izvršeno u sred sela. Među streljanima bio je i Pera Kišprdilov, karađorđevački ovčar ,za koga je Spiler doznao da je u julskoj akciji četrdesetprve partizanima nabavio petroleum i pozajmio im svoga ovčarskog magarca da taj petroleum prenesu do dušanovačkog mosta na Begeju.

Na zadatku

Mića Radaković i Dragan Bjelobaba najzad su obradovali skojevce iz grupe za snabdevanje odreda. Trebalo je da se spreme za odlazak u logor odreda. Uveče je razdragana kolona mladića krenula za Mičurinom i Crvenim. Bili su tu Milan Glumičić — Jurcika, Milan Ognjenović — Zuća, Rade Calić, Danja

Đukić, Dušan Pribić, Milan Veselica, Milan Mitrović, Mirko Zarković, Ilija Jokić i Marko Vujić. U koloni su sa njima bili i Sofija Canković — Curica i Đuro Barać, članovi Partije i rejonski rukovodioci SKOJ-a. Bilo je to desetog septembra četrdesettreće. Mladići su među stare borce uneli živost, bili su radoznali, mnoge drugove sada su prvi put videli. Ali vremena nije bilo za dugo upoznavanje. Komandant odreda naredio je borcima da se postroje.

Po strani su stajali članovi Štaba i Sreskog komiteta. Uz njih Mića Radaković — Mičurin i njegov nerazdvojni drug Dragan Bjelobaba — Crveni. Prvi put u logor su radi ispraćaja došla još dva člana Partije iz Karađorđeva. Bili su to Božo Rajačić i Božo Barać. Oni su imali da prime svoj deo zadatka.

Opet je glavnu reč imao komesar odreda. On je objasnio sve pojedinosti akcije, značaj zadatka, zalažući se za punu disciplinu, uzajamnost i drugarstvo. Odred je odlazio sa svoje teritorije, ali to nije značilo prestanak organizovanog otpora u ovom kraju. Ili će se odred vratiti po izvršenju glavnog zadatka ili će otvoriti puteve novim banatskim borcima.

Komandant odreda je pročitao dnevnu zapovest. Bio je preciziran zadatak svakom vodu u izvršenju prvog zadatka.

Mičurin i njegovi drugovi preuzeli su smotuljke pripremljenih letaka koje su imali rasturiti po opštinskim kućama. Pozdravili su se sa drugovima i poželeli im srećan povratak. Njihovo je bilo da narednog dana dođu na njivu i uklone sve tragove logorovanja.

Trideset boraca krenulo je na glavni borbeni zadatak prema severu. Ostali su se svrstali u kolonu, prikupili komoru i uputili se Savinoj pumpi na Begeju. Njihov zadatak je bio da stignu prvi u Višnjićevo i da tamo obezbede prihvat glavnine.

Glavnina odreda krenula je prema severu u jedinstvenoj koloni. Noć je bila letnja, sparna, prašina sa letnjeg puta maglila se iza kolone. Nije bilo žurbe, bilo je dovoljno vremena da se stigne do cilja.

U rejonu Srpske Crnje kolona je skrenula u kukuruze i isturila straže. Borci su se namestili kako su mogli i pokušali da zaspu. Međutim, teško je to kome polazilo za rukom, jer je uzbuđenje bilo veliko. Zbog prve akcije i zbog radosti što su tu u borbenom stroju.

U selo je produžio Mita Stoićev. Vratio se sa izveštajem da je sve mirno, objasnio je koje su dve karaule najpogodnije za prepad i kako im se najbezbednije može prići.

Borbena grupa je u popodnevnim časovima podeljena na dva dela. Prvom je komandovao Milan Pribić — Đokica, a njegov pomoćnik je bio Aca Barnić — Duša. Drugu su vodili Maćo Radaković — Anton i Milka Agbaba — Crna. Svaka grupa je dobila po jednu karaulu. Utvrđen je momenat jednovremenog napada. Odabrana su dvadeset i dva časa.

Pribić i Barnić poveli su svoje borce prema daljoj karauli, bliže Klarije. U rukama boraca nalazile su se tri puške i nekoliko pištolja. Bombe je na opasaču imao zamenik komandanta. Pred karaulom su zauzeti pogodni položaji. Borci su se pritajili da bi dobro osmotrili i uočili u mraku sve objekte koji su im bili na putu. Karaula se ocrtavala kao masivna zgrada, građena u tri kraka. Ulaz se nalazio na srednjem kraku i bio okrenut ka rumunjskoj strani, prema osmatračnicama. Na čelu zgrade raspoznavala su se dva široka prozora, razmaknuta jedan od drugoga, svakako namenjena dvema prostorijama. S desne strane uzdizala se osmatračnica. Izgledalo je kao da je nevešto bila sklepana od dasaka i brvana. Gore nikoga nije bilo, ali je zato stražar šetao između osmatračnice i ulaza u karaulu. Stražar se svaki put oglašavao udaranjem o nekakav lim, ili da dežurnom dade do znanja da ne drema ili da sam sebi razbije strah. Prozori nisu bili osvetljeni što je bio siguran znak da su graničari već spavali.

Napravljen je plan za napad. Najpre je trebalo savladati stražara, privući se prozorima i uba-

citi bombu, a onda upasti u karaulu i pokupiti oružje i municiju.

Slavko Uzelac — Igor se neopaženo privukao stražaru i jednim metkom ga ostavio bez glasa. Aca Barnić je istovremeno bio već pod razmaknutim prozorima i u prostranoj karauli odjeknula je eksplozija bombe. Culi su se unezvereni jauci graničara koji su počeli da navaljuju na vrata i prozore. Milan Pribić je sa grupom upao u karaulu na glavni ulaz. Niko nije ni pokušao da pruži bilo kakav otpor. Unutra je smrdelo na barut, dim se još nije bio razišao. Ranjenici su jaukali, a drugi su se posakrivali gde je koji stigao. Pribić je naredio da se graničari ostave na miru. Upaljene su pripremljene novine i slaba svetlost je osvetlila prostoriju. Bliže soški za oružje našao se mlađi Đokičin brat Dušan. Napipao je neku futrolu, potešku i uprtio to na leđa. Mislio je da se u smotuljku nalaze barem tri puške. Ostali su pograbili šest pušaka koje su se tu nalazile, tragajući dalje za municijom. Neko se dosetio, našao je pantalone nekog od graničara, zavezao nogavice i tu trpao sve metke koji su biil pronađeni. Pribić je naredio povlačenje.

Na jugoslovenskoj strani granice nalazila se još jedna karaula u kojoj su se nalazili nemački graničari. Sa ove karaule otvorena je vatra na partizane koji su se povlačili. Zaštitnica je odgovorila sa nekoliko metaka i na tome se ovaj dvoboj završio.

Druga grupa nije imala uspeha. Karaula koju su trebali napasti bila je na čistini i teško joj se bilo neopaženo privući. Partizani su se privukli na dosta blisko odstojanje puzajući travom. A tada je došlo do uzbune na karauli. Iz pravca Klarije začula se pucnjava i graničari su zauzeli borbene položaje. Iznenadnog napada više nije moglo biti. Komandant odreda Maćo Radaković procenio je da nema dovoljno oružja da bi brzo savladao graničare i naredio je povlačenje.

Tek kada su obe grupe bile na zbornom mestu, pregledan je plen. Niko toga trena nije bio

srećniji od mladog skojevca Dušana Pribića. Iz futrole koju je doneo na svojim leđima drugovi su izvadili gotovo nov puškomitraljez. Njegovu radost podelili su svi. Jer, u ovom času za odred ništa nije bilo vrednije od ovoga oružja. Ono je značilo i vatrenu moć i pouzdanje u sopstvene snage. Skoro niko nije gledao u šest mauzerki i nekoliko hiljada metaka istresenih iz zavezanih nogavica.

Odred se još iste noći vratio u svoj stari logor na Rašetinoj njivi. Izdvojeno je šest dvojki, tri su poslane u Karađorđevo, tri u Aleksandrovo. Njihov zadatak je bio da likvidiraju izdajnike. Uspešno **su** obavile svoje zadatke samo dve patrole upućene u Karađorđevo. Patrole upućene u Aleksandrovo naišle su na zasede na ulazu u selo i vratile se neobavljena posla.

U zoru se glavnina Severobanatskog odreda našla na Begeju. Sava Gaborov je prvi put video toliku vojsku na svojoj pumpi. Užurbano je pripremao svoja tri čamca na koja su se ukrcali svi borci.

U ovim letnjim danima Begej je bio krotak, skoro da se mogao pregaziti. Ipak, jedan čamac sa nestrpljivim borcima se zaljuljao i prevrnuo. Došlo je do neželjenog kupanja. Pribić je mokrim drugovima naredio da se ocede i da krenu u zaštitnicu.

Već je svitalo kada je kolona prešla visoki most koji je vodio preko Begejskog kanala pravo u rumunsko selo Torak. Rumune koji su poranili na svoje njive kao da nije zanimala ova čudna kolona. Ošinuli bi samo sanjive konje i podigli iza sebe još veću prašinu. Od Torka do Višnjićeva više nije bilo nikakvih prepreka.

Ipak, pred partizanima se iznenada našao rumunski vojnik! Bio je prestrašen. Nije znao srpski jezik. Ipak, nekako je objasnio da je pobegao iz rumunske fašističke vojske i da želi u partizane. Nije ni bilo drugog izlaza: uvrstili su ga u kolonu ipak dobro pazeći na njega. Dali su mu i odgovarajuće partizansko ime — Nahod.

Prihvatni logor bio je organizovan kod višnjičevačkog groblja. U starom kazanu već je bio pripremljen doručak. I ovde je Dušanov puškomitraljez izazivao najviše pažnje i radoznalosti. Domaćin logora, Košta Gleda, Brankov rođeni brat, sekretar partijske organizacije u Višnjićevu, radovao se kao malo dete. Shvatio je svu snagu ove jedinice, odavno neviđene na banatskoj ravnici, shvatio je da se nešto iz korena promenilo, da se konačno počelo kretati napred umesto toliko dugog karačanja unazad. Ponovo se sreo i sa svojim bratom, radovao se što je u borbenom stroju svojih drugova, što niko više nije imao sumnji u njegov veliki podvig i pobedu u dvoboju sa Spilerom. Bio je spreman sve da učini za borce koji su došli u njegovo Višnjićevo, među ljude koji su kao jedan delili njegovu radost. Selo je spremalo pečenke, čist veš i džempere za borce, ljudi su donosili obuću koja je još nešto vredela. Ali mnoge njihove molbe morale su biti odbijene. Mesta u redovima odreda za nove borce više nije bilo. Ipak, Stab je odlučio da Višnjivčevani odaberu jednog svog čoveka. Ta čast je pripala Voji Novakoviću, snažnom mladiću i članu Partije.

Niko u odredu nije znao kako stoji sa organizacijama u mestima pored kojih treba da prođe kolona odreda. Sta ima u Orlovatu, Stajićevu, Perlezu ili Centi, upravo šta je tamo ostalo od organizacija iz ustaničkih dana? Znalo se samo za svirepo vešanje u Perlezu od šesnaestog juna, kada je na perleškom trgu izgubilo živote dvanaest rodoljuba ili za streljanje petorice drugova u Centi pre dvadesetpet dana. To je ipak značilo da u tim mestima organizovani otpor nije prestao i da su Nemci imali zbog čega da se svete.

Još trinaestog septembra upućena je patrola u orlovatski atar. Njen zadatak je bio da ispita put i pronađe mesto za organizovanje prenoćišta. Patrola se vratila sledećeg dana sa izveštajem da narod skida kukuruze, ali da ima još njiva koje su nedirnute.

Četrnaestog septembra u večernjim časovima štab odreda je izvršio preraspodelu oružja. Puške su primili stariji borci koji su već znali rukovati oružjem. Za prvog nišandžiju na puškomitraljezu određen je snažni Melenčanin Zdravko Mirosavljev — Brka, a za drugog Đuro Smiljanić. Osamnaestogodišnji Dušan Pribić počastvovan je dužnošću pomoćnika puškomitraljesca.

U prvim večernjim časovima odred se prvi put svio u jedinstvenu kolonu. Na čelu je isturena prethodnica, krilima su se kretale pobočnice, a na začelju je bila zaštitnica. Bilo je važno da odred stigne do svog cilja neopažen, pa je kretanje bilo oprezno, ali je marš iz istih razloga forsiran. Pod zaštitom noći moralo se stići do mesta za predanak. Stari borci su se sećali iskustva Sjedinjenog severobanatskog odreda i učinili su sve da se greške ne ponove.

Prenoćište je odabrano na jednoj njivi pod kukuruzom bliže Perlezu. Naokolo su isturene straže, a patrola koju su činili Miloš Božić i Dušan Pribić, odmah je upućena u Knićanin na vezu sa karađorđevačkim skojevcima koji su imali da izvide obalu Dunava.

Grupa skojevaca koju su sačinjavali Velja Đerić, Dušan Kondić — Juja, Ilija Budimir i Nina Glumac izvršila je svoj deo zadatka i spremno čekala na vezu iz odreda. Sa Milošem Božičem i Dušanom Pribićem stigli su u privremeni logor odreda i tako konačno popunili njegov sastav.

U novoj koloni koja je sledeće večeri nastavila marš prema obalama Dunava bio je šesdeset jedan borac a sa njima i Nahod. Bila su tu tridesetčetiri Karađorđevčana, sedam Melenčana, šest Aleksandrovčana i isto toliko Srpskocrnjana, po dvojica Kumančana i Dušanovčana, po jedan Elemirčanin, Dragutinovčanin, Ruskoselac i Višnjičanin. Među njima jedan Rumun. U koloni je bilo četrnaest drugarica, svakako podatak koji je sam za sebe govorio. Osim dvadeset članova SKOJ-a, gotovo svi ostali bili su

članovi Partije. Bilo je to pravo jezgro banatskih boraca.

Skojevci iz Knićanina su sigurno doveli odred do jednog velikog sirka nedaleko od obale Dunava. Tu je i uređen novi logor sa svim potrebnim obezbeđenjima. Odmah je bilo upućeno nekoliko patrola obalom Dunava radi izviđanja reke i uočavanja plovnih objekata koji bi se mogli iskoristiti za prelaz. Ovo izviđanje nastavljeno je i u toku dana. Patrole su se kretale ležerno, kao civili, ali sa prikrivenim i spremnim pištoljima i bombama.

Prvi rezultati izviđanja bili su skromni. Zapažena su samo dva manja ribarska čamca zavezana lancima za vrbe. Uz visoku i strmu sremsku obalu uočeno je nekoliko većih čamaca. Prevoženje sa dva mala čamca potrajalo bi dugo, a skojevci su upozorili članove Štaba da Dunavom redovno patroliraju nemački borbeni čamci. Izgledalo je da nema drugog izlaza nego da se domogne i čamaca sa sremske obale, pa da se tako sa celim odredom naveze na reku.

U pravi čas su izašli na obalu Milan Pribić, Milojko Filipčev i Miloš Božić. Tragali su za najpogodnijim mestom sa kojega bi se dva čamca mogla otisnuti na sremsku stranu. Ispitujući gusti vrbik ugledali su dobro kamufliranu deregliju u kojoj je nešto poslovao čovek dok se dečak igrao kraj njegovih nogu. Dereglija je bila željezna i imala je sopstveni motor. Mogla je da primi oko trideset ljudi. To je bila upravo izvanredna okolnost koja je iznenada pružila mogućnost da se dosta jednostavno reši jedan od najtežih zadataka u čitavom poduhvatu.

Vlasnik dereglije bio je švercer i zato se krio u gustiku. Međutim, i sam je bio u nevolji, jer mu je motor bio u kvaru, a u deregliji je imao samo jedno veliko veslo kojim se otiskivao od obale. Na Pribićevu ponudu da za novac preveze grupu ljudi preko Dunava nećkao se pokazujući na motor koji nikako nije mogao da proradi. Ali kada je video da su ljudi naoružani, nije imao izbora.

Za Pribića i njegove drugove više nije bilo dileme. Dereglija će prevesti borce na sremsku stranu pa makar se morali potiskivati veslima. Dok je Miloš Božić pokušavao da pomogne oko opravke motora, Đuro Javorina je kao stari stolar, organizovao provizornu izradu vesala od starih dasaka koje su pronađene uz obalu.

U međuvremenu svi borci su se prikupili u gustom vrbaku nedaleko od mesta gde je bila dereglija. Uveče, sve je bilo spremno za prvi prevoz.

Borci su bili podeljeni na dve podjednake grupe. Najpre je na čelo dereglije postavljen puškomitraljez sa nišandžijama i pomoćnikom, a do njih naoružani borci. Zatim su ukrcane sve drugarice. Komandu je preuzeo Milan Pribić — Đokica. Na obali je ostala polovina boraca sa komandantom Maćom Radakovićem — Antonom i Milojkom Filipčevim. Oni su imali da sačekaju povratak dereglije.

Ni u polasku motor nije proradio uprkos svim nastojanjima. Velikim veslom dereglija je odgurnuta od obale dok je Božić učinio poslednji pokušaj da snagom potiska aktivira motor. Za momenat to mu je uspelo i dereglija je brže zaplovila. U čamcu je zavladala radost. Ali motor je uskoro zakrkljao i više se nije čuo. Borci su snažnije zaveslali da bi iskoristili brzinu koja je snagom motora već bila postignuta.

Najteže je bilo na samoj matici reke. Dereglija je povučena nizvodno otimajući se snažnim veslačima, ali je matica uskoro savladana i visoka sremska obala bila je na domaku. Na obali nije bilo nikoga. Ipak, iskrcavanje je izvršeno oprezno i organizovano. Na obalu je najpre iskočila petorka sa puškomitraljezom i zauzela najpogodniju poziciju. Druge dve petorke razvile su se na krila. Tek tada su iskrcani i svi drugi. Krilne petorke su se najbližim prošecima popele na visoku obalu, a za njima petorka sa puškomitraljezom.

Na visokoj sremskoj obali bio je uspostavljen banatski mostobran.

Milan Pribić je izdao naređenje da se položaj proširi i na njemu ostane sve do dolaska druge polovine odreda. Uzeo je sa sobom Spaska Dragašu — Baju i zajedno sa vlasnikom dereglije ponovo se navezao na reku. Trebalo je ulagati krajnje napore da se sa manje veslača matica savlada i dereglija pre zore dovede na banatsku obalu.

Sve se moralo raditi najvećom brzinom. Komandant odreda Maćo Radaković ukrcao je svoju grupu boraca. Sada je u čamcu bilo više ljudi, jer su se Đokica i Baja morali dereglijom vratiti, a u drugoj grupi sve su bili muškarci. Voda je dopirala već iznad linije gaza, pa je svaki nesmotren pokret mogao dovesti do potapanja. Zato je naređeno da se sačuva potpun mir bez obzira šta se na reci bude zbivalo. Srećom, najveća opasnost je prošla još dok su se borci ukrcavali. Na reci se pojavio patrolni čamac sa koga je posada svojim reflektorom ispitivala vodenu površinu i obale. Mlaz svetlosti na časak je osvetlio deregliju i u njoj pritajene borce, ali sa čamca niko nije reagovao. Nemci su produžili svojim putem, a partizani su sada sa više sigurnosti zaveslali prema matici.

Ovoga puta išlo je mnogo sporije. Reka kao da se uznemirila. Talasi su se valjali njenom površinom, a matica je otimala deregliju i više od jednog kilometra vodila je svojim pravcem. Velikim naporom bila je savladana i ta prepreka. Zora je već osvajala nebo kada je dereglija dodirnula obalu. Bilo je to podaleko od već stvorenog mostobrana. Nije preostalo ništa drugo već da se borci iskrcaju na tom mestu i tu zauzmu položaj do uspostavljanja veze sa prvom grupom. Vlasniku dereglije isplaćeno je sedamdeset hiljada dinara i on se radosno otisnuo od obale.

Tako je Severobanatski partizanski odred 17. septembra 1943. god. prešao Dunav i sa dva mala mostobrana našao se na sremskoj strani, između Surduka i Slankamena.

Veza između dveju grupa uspostavljena je u jutarnjim časovima, ali je bilo najbolje da se u toku dana nikakvi pokreti ne vrše osim izviđanja najbliže okoline

U Surduku

Ono što se dalje desilo predstavljalo je najveće iznenađenje i za Sremce i za Banaćane.

Kada su Maćo Radaković i njegovi drugovi nedaleko od svojih položaja sreli prvog čoveka i upitali ga čija je vlast u Surduku, ovaj ih je čudno pogledao i jednostavno rekao »Pa čija će biti — Naša!«. »Cija to — naša?« pitao je dalje komandant odreda. »Pa naša, partizanska! U odboru su svi naši, mesni« odgovorio je čobanin začuđeno i ponosno. Nije mu bilo jasno da neko ne zna čija je vlast u Surduku. Banaćani su bili više nego iznenađeni. Poslali su čobanina u selo da dovede »mesne« o kojima je tako uvereno govorio. Čekali su znatiželjno, ali oprezno. Čobanin je iz Surduka doveo Mesnu desetinu partizana.

Sremci su se nadali svemu drugome pre, nego da im sa banatske strane stigne dobro organizovan i brojan partizanski odred. Slušali su oni da postoji odred u Deliblatskim šumama, ali to je negde tamo, daleko. Iz okoline Pančeva u Surduk je dolazio Stojan Orelj koji je oko ovog grada obnavljao organizacije, ali on o pokretu partizanskog odreda prema Dunavu nije ništa javljao. Iz severnog Banata stizale su vesti samo o streljanjima i teroru. Ali, kružile su vesti kako se u Banatu sprema nekakav četnički odred koji bi zajedno sa ustašama i Švabama učestvovao u ofanzivi protiv sremske slobodne teritorije, koja je bila na pomolu. U Surduku su zato bili oprezni bojeći se da se to sad upravo radi o tim banatskim četnicima. Zato su poslali partizansku desetinu sa zah-

tevom da se pre svakih razgovora Banaćani prethodno razoružaju i samo bez oružja dodu u Surduk.

Banaćani su sumnjičavo zagledali partizane u nemačkim uniformama i spremili se da se za slučaj prevare brane svojim oružjem. Došlo je do mudrovanja, dokazivanja i upoznavanja. Banaćani nisu hteli ni da čuju da polože oružje. Rekoše da nisu krenuli za Bosnu da bi Sremcima poklonili svoje teško stečene i sačuvane puške, pištolje, svoj puškomitraljez, pa ako je u Surduku odista narodna vlast, a tu pred njima partizani, neka puste Severobanatski odred da umaršira u selo pod svojim oružjem kako to i dolikuje borbenoj jedinici. Sremci su se nećkali, takvu direktivu nisu imali, ali su pristali da u Surduk na pregovore pođe nekoliko rukovodećih Banaćana. I to je već bio uspeh u ovim prvim pregovorima.

Na pregovore je krenuo Pribić sa još nekoliko drugova.

Surdukom se brzo proneo glas da su se na obalu Dunava iskrcali »drugovi iz Banata«. Tako je

PRELAZAK SEVEROBANATSKOG ODREDA
PREKO DUNAVA 17 9. 1943

svima pričao čobanin, koji je bio uveren da je imao posla sa »drugovima«. Radoznali ljudi krenuli su da vide i da pozdrave te smele momke koji su odoleli na banatskoj ravnici, i, eto, stigli preko Dunava da se zajedno sa Sremcima bore za slobodu Srema i Banata. Gledali su oni često sa svoje visoke obale na reku i dalje na nepreglednu ravnicu, tamo gde je buknuo ustanak četrdesetprve, a fašizam uništio strašnim terorom tolike hrabre borce. Gledali su i želeli da i sami pomognu, da prihvate svakoga ko sa te strane izbegne i dođe preko velike reke. Ljudi su žurili ka obali i osećali da to niko drugi ne može da bude. I zbilja, kad su stigli do partizanskih položaja na obali, radost je zahvatila obe strane. Izmešali su se Sremci i Banaćani, grlili se kao najrođeniji, kao davni poznanici, kao gosti i domaćini koji su takav susret toliko dugo očekivali. Narod je podigao partizane, poveo ih u svoj Surduk. Dvojni redovi su brzo postrojeni, u njima banatski partizani i Surdučani. Na čelu se našao i harmonikaš. Zaorila se pesma, pomagali su je zvuči harmonike, ovladao je zanos slobode koju su Banaćani svim čulima osećali.

Surduk je na nogama dočekao svoje drugove iz Banata, stupali su u koloni, prihvatali su pesmu i tako svi skupa napunili salu koja je predstavljala seoski dom kulture. Začas je na stolovima bilo rakije, hleba, slanine i drugih ponuda, ali pesma nije prestajala, otvorene oči banatskih boraca nisu mogle da se nagledaju, da potvrde da je sve to java. I kada su u selo stigli pregovarači na dotle tvrdom licu Đure Jovanovića razvukao se širok osmeh.

Sremci su se uverili da su se među njima nalazili banatski borci, komunisti, partizani, da su smogli snage i probili se iz banatskog obruča kroz koji ni oni nisu uspevali dublje da prodru, da pronađu borce koji su se i dalje borili i da im u toj borbi pomognu.

Banaćani su se tako iznenada našli na slobodnoj teritoriji na kojoj je stvarno bila uspostavljena narodna vlast. I više od toga. Za njih je bilo

jedno od najvećih iznenađenja kad su saznali da su upravo tu svoje baze imali Pokrajinski komitet Partije i Glavni štab Vojvodine. Niko u severnom Banatu nije ni znao da su ovaj Komitet i ovaj Štab obnovljeni ,a još manje da se nalaze tu, na domaku Banata.

Pokrajinski komitet bio je obnovljen početkom januara te iste godine i već je osam meseci nastojao da dopre do preostalih organizacija u Banatu i Bačkoj i da tako povrati razoreno jedinstvo oslobodilačke borbe svih naroda i svih krajeva Vojvodine. Iznenadni dolazak Banaćana označen je kao krupan korak u tom pravcu, kao otvaranje već davno zatvorenih vrata prema banatskoj ravnici i njenim ljudima koji se nisu pokorili ni u najtežim trenucima. Za Jovana Veselinova — Žarka sekretara Pokrajinskog komiteta, to je bio jedan od velikih dana. Njegova radost nije mogla biti potpuna jer je od svojih drugova iz Banata doznao za gubitak mnogih starih drugova, posebno za patnje i masovno streljanje njegovih Kumančana, mnogih poznatih ljudi, prijatelja i rođaka.

Đura Jovanović je sa zebnjom došao na pregovore sa Banaćanima. Bojao se da se sumnje ne obistine, da natrapa na četnike i izdajnike. Kako je bio radostan kada je doznao istinu! Stigao je ovamo u Srem iz Beograda krajem prethodne godine i zajedno sa Žarkom radio na obnovi Pokrajinskog komiteta. Primio se dužnosti sekretara Sreskog komiteta za staropazovački srez i starao se o sigurnosti Pokrajinskog komiteta i njegove partijske štamparije na Sušnjarevom salašu nedaleko od Surduka. Sada je bio ponovo sa Banaćanima i s njima je i ostao.

Jovan Veselinov, Soti Pal, Aćim Grulović i Đura Jovanović sa jedne strane i Milan Pribić, Emil Kevrešan, Milojko Filipčev, Branko Gleda, Milka Agbaba, Maćo Radaković i Đuro Javorina sa druge strane, seli su i dugo razgovarali o situaciji u Banatu, o svemu onome što se tamo zbilo, kako je ostavljeno i kako bi trebalo krenuti napred. Pribić i njegovi dru-

govi su shvatili da su na najbolji mogući način izvršili zadatak koga su preda se postavili još na Rašetinoj njivi. Očigledno, za Bosnu nije trebalo ići. Se-

.10VAN YESELINOV ŽARKO, SEKRETAR l'K KFJ ZA VOJVODINU

kretar Pokrajinskog komiteta i komandant Glavnog štaba imali su otvoren put u Banat. Most je trebalo dobro učvrstiti, u Banat poslati odabranu grupu drugova koja bi iz već izgrađenog karađorđevačkog rejona razvijala organizacije u širinu.

Bio je dvedesetšesti septembar četrdesettreće. Zakazan je novi sastanak obeju strana u kući Rade Bulata — Smulja. U međuvremenu Pokrajinski komitet je doneo svoje zaključke i svoje odluke. Napisao je opširno pismo svim članovima Partije u Banatu.

Banaćanima je saopštena odluka da je formiran novi Okružni komitet Partije za severni Banat. Novi Komitet su sačinjavali Banaćani. Odabrani su pripadnici Severobanatskog odreda, ali su u Komitet ušli i oni drugovi koji su sticali svoje borbeno iskustvo u Beogradu ili u Sremu i bili u toku partijske linije, partijske politike, od koje su drugovi u Banatu bili toliko dugo izolovani i prepušteni sopstvenoj partijskoj svesti i ličnim sposobnostima da se orijentišu i donose odluke.

Za sekretara Okružnog komiteta bio je određen Đura Jovanović — Mića. Bio je on dugo beogradski ilegalac, znao je svu vrednost konspiracije, vršio je odgovorne partijske funkcije, poznavao je ulogu partijske štampe i znao organizovati partijsku tehniku. Da se vrati u Banat njemu je bilo već ranije namenjeno, još dok je radio u Beogradu. Bilo je pogodno da baš njemu pripadne ova odgovorna dužnost.

Milan Pribić — Đokica određen je za sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a i člana Okružnog komiteta Partije, dakle za prvog saradnika Đure Jovanovića. Đokica je već od prethodne godine izbijao i sa pravom izbio na čelo severobanatskih boraca i to u najtežem periodu njihove borbe. Đokica je bio prvi inicijator i glavni organizator Severobanatskog odreda i proboja banatskog obruča.

Pokrajinski komitet je odlučio da u sastav ovog Okružnog komiteta u Banat vrati i Mi-

lojka Filipčeva — Fiću. Njega je u Banat uputio Centralni komitet. To je Jovan Veselinov i ranije znao jer mu je o tome Centralni komitet pisao. Pribić i drugovi su izneli Fićin slučaj i njegove stavove. Fića je sve to priznao i samokritički se osvrnuo na svoj rad. Konačno je uvideo koliko je Pribić bio u pravu. Sada je bio spreman da u novom Komitetu sarađuje i da svoje bogato iskustvo upotrebi kako valja.

U Komitet su ušla još dva druga koja su mnogo ranije napustila Banat i proveli prve dve godine rata i revolucije na raznim dužnostima. Bili su obojica Kikinđani, što je osobito bilo povoljno jer je upravo taj kraj teško stradao i ostao bez svojih borbenih kadrova. Bili su to Toma Granfil — Braca i Nikola Francuski — Capa.

Milka Agbaba — Crna, Maćo Radaković — Anton, Emil Kevrešan — Baca, Milivoj Stankov — 2ika, Zvezdana Mikin — Nata, Branko Gleda i još nekoliko odabranih boraca trebali su ostati na partijskim i vojnim kursevima u Surduku da bi kasnije bili prebačeni u Banat. Ostali borci produžiće u sastav vojvođanskih brigada.

Okružni komitet Partije za severni Banat dobio je zadatak da se pripremi i već narednih dana vrati istim putem za Banat na svoj zadatak.

Cena pobeđe

Ima li i jedna značajna pobeda izvojevana bez žrtava? To kao da je zakon, kao da je nešto što uveličava pobedu, što joj daje i onu poslednju, ali snažnu dimenziju.

Članovi novog Okružnog komiteta nisu se mogli pozdraviti sa svim borcima Severobanatskog odreda i zaželeti im srećan put do brigade. Kako je brigada za Banaćane bila daleko, kako je bilo teško i kojim sve putevima se moralo proći da bi se stiglo u njene redove. Kako su se radovali borci Severo-

banatskog odreda kada su im Sremci pričali o podvizima Prve vojvođanske brigade, pa Druge i Treće. Tada su oni prvi put čuli da i Vojvodani imaju svoje brigade. Radost je bila još veća kada su doznali da ih put iz Surduka vodi upravo u redove ovih već proslavljenih jedinica.

A tada je započela velika ofanziva združenih nemačkih, ustaških i belogardejskih jedinica na Srem. Ove snage raspolagale su automatskim oružjem, artiljerijom i tenkovima. Kretale su se u gustim streljačkim strojevima od Dunava prema Savi pretresajući sremska polja i naselja, ubijajući svakog onog ko se uhvati izvan svoje kuće.

Surdučani su, kao i u drugim prilikama kada »fašizam dođe u selo« sišli u svoje baze. Borce Severobanatskog odreda razmestili su u tri velika poljska skloništa u okolini sela. Računalo se da odred ne bi bio u stanju pružiti uspešan otpor daleko jačem i bolje naoružanom neprijatelju na otvorenom terenu. U takvom slučaju u baze su silazili svi manji sremski odredi i desetine i tamo ostajali dok »ne pregrmi«.

U jednom skloništu našla su se dvadesetdva borca Severobanatskog odreda. To je bio vod Miloša Božića i Branka Glede. U vodu je bila većina skojevaca iz Odreda. Sve sama mladost. Njima je pripao i puškomitraljez, ponos odreda.

Baza je bila prostrana i duboko ukopana pod zemljom. Do nje jedna manja, bliže puta. Bila je to ustvari stražarska baza iz koje su osmatrali polje. Dvadeset boraca je ušlo pod zemlju, a u maloj bazi na straži ostali su Miloš Božić — Nikako i Branko Gleda. Miloš je uzeo puškomitraljez u svoje ruke i namestio ga na otvor male baze uperivši njegovu cev prema putu kojim su Nemci mogli da naiđu. Bio je spreman da brani svoje drugove.

Miloš i Branko bili su dobri drugovi. Upoznali su se na mnogim zadacima u Karađorđevu. Miloš je već bio u odredu kada je Branko došao iz Beograda. Sekretar rejonskog komiteta umakao je policiji koja mu je napravila zasedu, preplivao Dunav i

došao u Banat. U Karadorđevu je sa velikim zadovoljstvom odlazio na omladinske sastanke, na razgovore sa starijim ljudima i ženama, pomagao im da se lakše snađu, opredele i organizuju. Miloša je zapamtio kao mladića koji se izvanredno snalazi, koga njegovi vršnjaci rado slušaju i idu za njim. »Pravi rukovodilac«, mislio je. A Miloš nije samo umeo da govori, da organizuje i postavi na najbolji način zadatak. Miloš je i sam sve radio, bio svuda prvi, za njega nije bilo nikada teškoća. Bio je prvi u svom rejonu. Njega i njegov rejon Spiler nije provalio. A kada je neko otkrio bunker na njegovoj njivi pored Begeja, prvi koji je u rano proleće četrdesetdruge izgrađen u karađorđevačkom ataru, morao je ipak u ilegalnost, ponovo je bio uz Đokicu, u odredu, ali i sa skojevcima u svom rejonu. Radovao se kao dete kada je u logor odreda došao Branko Gleda. Kao da je ustao iz mrtvih. Svi su znali da Branku Špiler neće oprostiti.

U bazama, u noćnim putovanjima poljem i kroz mračne ulice, Miloš kao da je postao senka Đokičina. Išao je sa njim kao njegov drug, kao zaštitnik, kao saradnik. I kada je nicao Severobanatski odred Miloš je bio tu, među prvima. Odredio je jedan aktiv skojevaca iz svog rejona da u tom najsiromašnijem kraju sela sakuplja hranu i nosi je u polja. Borci odreda ni jednog dana nisu ostali gladni.

Sada je sa Brankom bio u teskobnoj bazi, zagledajući puškomitraljez i ugažen put koji je vodio do glavne baze pune njihovih drugova. Sa zebnjom je pomišljao na ono što se može dogoditi ako Nemci otkriju trag. U toj rupi postali bi samo velika grupna meta, bez mogućnosti da se odupru i upotrebe svoje oružje. Pomišljajući na to, pomilovao je svoj puškomitraljez i pogledao Branka. Zaključio je sa njegovog zabrinutog lica da na isto misli. »Ako nas otkriju raspalićemo po njima i skrenuti pažnju na se, kad završe s nama možda neće cunjati okolo« — rekao je Branku, koji se osmehnuo i stisnuo mu ruku.

Ono najteže se dogodilo. Već u prepodnevnim časovima nemački strojevi su se neumitno

približavali. To se dalo lako pratiti po pucnjavi duž čitave linije fronta. Taj vatreni lanac se jasno osećao i gmizao poput zmije otrovnice. Bio je sve bliži i bliži. Miloš i Branko već su mogli i da vide nemačke vojnike. Videli su i oficire koji su išli za vojnicima uzvikujući komande. Pritajili su se čekajući da im se što više približe. Nije bilo nikakvog izgleda da Nemci mimoiđu baze. Streljački stroj je bio gust i gazio je neumoljivo napred celim frontom.

Miloš je nanišanio i povukao okidač. Tukao je kratkim rafalima u želji da što duže zadrži Nemce, da dobro nanišani. Branko je bio tu, gađao je iz svoje puške. Nemci su iznenađeno zastali. Zalegli su pored svojih ranjenika i osuli iz svih oružja paljbu prema malom bunkeru i dvojici boraca. Na ugroženi sektor dolazili su novi. Vatra je bila sve gušća.

Milošev puškomitraljez je prkosio. Ali hrabri puškomitraljezac je bio pokošen. Klonuo je preko svog puškomitraljeza. Branko je pokušao da ga pomeri i oslobodi puškomitraljez. Metak ga je pogodio pravo u čelo. Preko Miloša pao je Branko, a ispod njih je bio pregrejani mezimac Severobanatskog odreda.

Nemci su bili ogorčeni. Izvukli su iz baze dva junaka. Razderali su im košulje i u besu bajonetama zaparali preko grudi kukaste krstove.

Miloševa i Brankova želja da odvrate pažnju Nemaca od glavne baze nije se ispunila. Tragovi su doveli vojnike nad samu bazu. I tada je počela nova drama. Banatski borci nisu slušali pozive da izađu i da se predaju. Pokušali su nemoguće. Kroz otvor su osuli vatru i napolje su iskočili jedan za drugim Veljo Đerić. Danja Đukić i Veselin Papić. Ali, padali su jedan za drugim pod kišom metaka kroz koju se nije moglo proći. Nemci su bombama razorili krov baze. Dole je bilo dosta ranjenih. Dim od baruta je ispunio podzemni prostor i dizao se u vis kao iz dimnjaka. Omamljene i izranjavljane partizane Nemci su izvlačili napolje, trpali ih u kamion i od-

vezli u centar Surduka. Ubacili su ih u crkvenu portu. Tamo su se nalazili i pohvatani Surdučani.

Bauer je, kao i Spiler, imao raznovrsne metode da izvuče priznanje od svojih žrtava. Sredstva nije birao. Izvodio je ranjene partizane ne štedeći im rane. Borci su ćutali i prkosili. Banaćani nisu rekli ni da su Banaćani.

Uz crkveni zid bili su poredani borci Severobanatskog odreda. Bosa Agbaba, još devojčica, ali ponosan i hrabar borac, nešto starija Merima Blažić — Kata. Do njih najstariji među njima Slavko Stančić, stari kumanački borac, puškomitraljezac Đuro Smiljanić i njegov mladi pomoćnik Dušan Pribić. Bio je tu i jedini Višnjičanin Voja Novaković i Mićo Radaković, što je tri puta bio pred Spilerom i Đuro Barać, sekretar rejonskog komiteta SKOJ-a, a onda skojevci borci i snabdevači odreda Dušan Puača, Dušan Kondić, Nino Paskas, Branko Cujić, Milan Mitrović, Marko Vujić, Ilija Jokić, Ilija Budimir. Bosa je bila sestra Milke Agbabe, pomoćnika komesara Odreda. Dušan Pribić je bio brat Milana Pribića, komesara odreda. Mićo Radaković je bio brat Maće Radakovića, komandanta odreda. Borci su klicali slobodi sve dok u krvi nisu klonuli uz crkveni zid.

To je bila cena pobede.

SIGURNIM KORAKOM

Na partizanskom kanalu

Milan Pribić — Đokica bio je ponovo na putu. Sada je gazio na čelu male kolone. Osim Milojka Filipčeva ostale drugove je tek bio upoznao u Surduku. Uz njega se, kao senka, stalno nalazio Crni Mića, zapitkujući ga o mnogo čemu, a najviše o putu kojim su prolazili. Iza njih su mirno koračali Toma Granfil i Nikola Francuski, a na začelju je išao Fića, kao zaštitnica.

Đokica je vodio svoju kolonu prema Višnjićevu, istim putem kojim je u Srem vodio kolonu Severobanatskog odreda, petnaestak dana ranije. Gazio je sigurno tim putem, kao da je mnogo puta tuda prolazio. A prošao je do tada samo jedanput. Odgovarao je na pitanja svoga druga, ali su mu se misli stalno vraćale natrag, tamo prema visokoj sremskoj obali, prema starim drugovima. Nametala mu se slika poginulih boraca. U ovom času nije razlučivao Velju Đerića od svog brata Dušana, Danju Đukića od Nine Paskaša, Đuru Smiljanića od Miće Radakovića, Miloša Božića od Branka Glede. Borci su bili sahranjeni kako to dolikuje, — govorio je nad njihovim telima, odao im dužno priznanje i dao zavet da će njihovi grobovi u Surduku ostati kao kamen temeljac mosta koji spaja Banaćane i Sremce, mosta za koga se treba svim snagama boriti da više niko ne bude u stanju da ga poruši. Upravo tu su se poklapale njegove misli sa onim što ga je zapitkivao Crni Mića.

Za Đuru Jovanovića — Miću put u Banat bio je još uvek put u neizvesnost. Ali, verovao je on

ovom mladom, energičnom čoveku, imao poverenja u njegovo vodstvo. Koliko je od Surduka do tog Višnjićeva, pa do Karađorđeva? Kuda je on to poveo odred, preko koje reke se moralo preći, preko koje pruge i druma? Gde su sve nemački garnizoni i zaseda? Mića je pitao, Đokica odgovarao. Za obojicu je ovaj razgovor, ova staza po kojoj idu, ovaj pravac koji je već nekako trasiran i proveren, bio od osobite važnosti.

Đokica je znao šta je to i kako je to kada se ostane bez partizanskih puteva i veza, sam sebi i nasuprot moćnom protivniku. Dve godine je tako bilo u Banatu. Dve godine se išlo strminice. Kada je sa odredom stigao u Surduk, doznao je da se tu nalaze Pokrajinski komitet i Glavni štab, partizanska štamparija i slobodna teritorija. Pomislio je odmah na ovu stazu i njenu životnu vrednost, mislio je na Mičurina, Crvenog i sve drugove koje je ostavio na banatskoj strani, na kurire koji bi ovaj put oživeli, na transporte ugroženih boraca koji više ne bi morali bespomoćno da čekaju Špilera.

Mislio je na brigadu. Romantično je ali i borbeno zvučao naziv ove jedinice. Odavde, iz Surduka, do jedne od vojvođanskih brigada nije bilo daleko. Tamo će otići preživeli drugovi iz odreda. Tamo će otići i svi oni koji se ovim partizanskim kanalom budu iz Banata probili. Brigada još nije imala uslova da razvije svoje borbene strojeve u Banatu, ali će ovom stazom odlaziti borci i razvijati redove već proslavljenih vojvođanskih brigada. I Banaćani će na svojoj ravnici zapevati u čast brigade divnu pesmu koju je čuo i naučio u Surduku:

Vojvođanska brigada
Ide na juriš napred
Ona je hrabra vojska
Vojvođanski odred!

Nek puca mitraljez i puška
Tučemo fašiste sve
Gonimo dušmanina
Iz zemlje dedovske.

Pevaće je idući ovom stazom, pevaće je i oni koji budu stvarali prostor i uslove da brigada jednog dana i na banatskoj ravnici razvije svoje barjake.

Dura Jovanović je o istom mislio. Primajući se dužnosti sekretara Okružnog komiteta znao je iz svog bogatog borbenog iskustva da će biti jedan od najtežih ali prvih zadataka postaviti i svim silama osigurati partizanski kanal između Pokrajinskog i Okružnog komiteta. Idući za Đokicom gotovo da je ucrtavao trasu toga budućeg puta. Mislio je da će moći prolaziti kuriri, a onda i drugi borci, tuda kuda je mogao jedan odred da prođe.

Boraveći u Višnjićevu Đura Jovanović se upoznao sa Kostom Gleđom i drugim komunistima i obavestio se o raspoloženju i organizovanosti ljudi u selu. Bio je zadovoljan iz dva razloga. Već na pr-

ĐURA JOVANOVIĆ MICA, SEKRETAR OK KPJ ZA SEVERNI BANAT

vom koraku naišao je na sigurno tlo. U ovom malom selu ljudi su bili jedinstveni. Pokazali su to u vremenu dok se Severobanatski odred nalazio u logoru pokraj sela. Crni Mića je iz toga izveo i svoj zaključak. Višnjićevo se može izgraditi kao izvanredeno čvrsta karika na novom partizanskom kanalu za Srem. Takav zaključak se nametao logično. Sada je već razmišljao kako osigurati sa banatske strane sponu na Dunavu a kako sigurnu bazu za predanak negde na sredini ovoga dela puta. Od Đokice je već doznao da na delu kanala od Višnjićeva do Karađorđeva nema nikakvih prepreka jer se radi o već dobro uhodanim partizanskim stazama. Još te večeri Crni Mića je saopštio Kosti Gleđi šta će biti jedan od najvažnijih zadataka u Višnjićevu.

Okružni komitet stigao je drugog oktobra u Karađorđevo. Na Begeju, članove Okružnog komiteta dočekali su Mića Radaković — Mičurin i Dragan Bjelobaba — Crveni. Bilo je to za njih prijatno iznenađenje. Svi drugovi su se smestili u Naninu kuću. Tako je svoju majku zvao Mičurin, a isto tako su je zvali i Mičurinovi drugovi. Nana je odista to zasluživala jer se podjednako brinula o svima. Njena kuća je bila u poslednjoj ulici, podalje od pruge i druma, pogodna da primi one koji su preko polja dolazili iz Višnjićeva. Crnom Mići se osobito dopao Mičurin, primio je njegovu Nanu kao svoju i u njenoj kući se osećao kao u svojoj. Narednih dana upoznao je mnoge drugove u selu, obišao neke baze i održao prvi sastanak Okružnog komiteta. Odlučio je da sam ostane u Karađorđevu, ali zajedno sa Pribićem. Tomu Granfila i Nikolu Francuskog uputio je u rejon Kikinde, a Milojka Filipčeva u rejon Petrovgrada sa glavnim zadatkom da rešava probleme na delu partizanskog kanala od Orlovata do Dunava.

Tako je Karađorđevo postalo početna tačka na partizanskom putu do Surduka, a put kojim je prošao Severobanatski odred usvojen kao njegova trasa. Ostalo je da se taj partizanski put dogradi i oživi.

Kanal Karađorđevo — Surduk bio je postavljen. Još dok se Okružni komitet u Surduku spremao na put, na sremskoj strani je bila postavljena i organizovana karika koja će prihvatiti banatske kurire i transporte. Ovaj zadatak na sebe je primio Stab mesnih desetina. Ove desetine obezbeđivale su baze Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba. Sada je na njima bilo da organizuju i obezbede prelaz preko Dunava i da na banatskoj strani prihvataju banatske kurire, transporte boraca i opreme. Postavljeno je stalno dežurstvo na obali i određeni signalni znaci, pripremljeni su čamci i utvrđeni termini stalnih veza.

Komandir sremske desetine za vezu sa Banatom bio je Slavko Popadić, a u njegovoj desetini su se nalazili Sava Beljak — Braćan, Vasa Variček — Novak, Zlatoje Mali — Krsta, Mitar Siđanin, Nikola Beljak, Sava Nestorović — Panta, Živan Bosnić, Košta Paunović, a kasnije i drugi. Težak zadatak imali su veslači na Dunavu Mita Predojević, Ivan Miljuš i Dima Markušev. Dima je bio Čenćanin, ali je pobegao iz sela jer su ga Nemci tražili.

Nekoliko dana posle prelaska Okružnog komiteta, u Banat je prešao i član Pokrajinskog komiteta Soti Pal. On je išao na staru vezu, koju je još u toku leta stvorio Slobodan Berberski. Cim je ozdravio, Berberski je iz Hrvatske krenuo za Vojvodinu, ali se on nije kretao putem kojim se kretala grupa Filipčeva. Stigao je do Surduka i stavio se na raspolaganje Pokrajinskom komitetu. Berberski je pokušao da dublje prodre u Banat, ali nije uspeo stići dalje od Cente, Perleza, Farkaždina i Sakula. Ovde u Sakulama formirao je prvi aktiv SKOJ-a, oslanjajući se na braću Markov — Lazara Zelenog i Milutina Plavog. S njima je stupio u vezu Šoti Pal.

Soti Pal je u Sakulama formirao partijsku ćeliju u kojoj su bili i braća Markov. Preko njih je došao u vezu sa sinovima Dine Markuševa, Svetislavom — Korčaginom i Dokom — Andrijom, komunistima iz Cente. Njihov prvi zadatak bio je da pronađu

Pavla Perca — Belog, jedinog člana Partije iz Perleza koji je uspeo da umakne poterama i da se nekako sam održi u perleškim ritovima. Bila je to grupa kojoj se mogao poveriti zadatak prve spone sa Sremcima na kanalu od Orlovata do Dunava.

Pavle Pere i Svetislav Markušev utvrdili su mesto u čenćanskom ataru na kome su se sastajali sremski i banatski kuriri. Ovo mesto je odabrano tako da su se Sremci do zore mogli vratiti u Surduk, a Banaćani do svoje prve baze za predanak. Prema tome, sastanak tu, na Kulpinu, određen je za ponoć.

Pavle Pere je dobro upoznao perleške ritove i nije mu bilo teško da odabere najpogodnija mesta za predanak banatskih kurira koji su dolazili iz pravca Višnjićeva ili se tamo vraćali. Odabrao je salaš Drage Markuševa i naznačio ga kao Central-bazu na kanalu. Salaš se nalazio na oko 40 kilometara od Višnjićeva što je bio prostor koga su kuriri mogli savladati za jednu noć. Ali, ako je u pitanju bio veći transport boraca, onda je taj prostor bio suviše veliki. Za takav slučaj, Pere je organizovao još dve prihvatne baze. Iskoristio je dva napuštena salaša, zabačena u močvarama, pa su tako na kanalu iznikle Kuker-baza i Jagnje-baza.

Tako je Pavle Pere postao odgovoran za jedan od najvažnijih delova partizanskog kanala. Počeo je, takoreći, tamo gde je stao četrdeset prve. Tada je vozio autobus od Perleza do Pančeva, ali je bio na važnoj vezi između Pokrajinskog komiteta i Stevice Jovanovića, a to je značilo i Centralnog komiteta. I tada je pratio kurire sa važnom poštom u jednom ili drugom pravcu. Sada nije imao autobus, ali ponovo je imao zadatak da prihvata i prati kurire, da odgovara za osetljivu deonicu ovog životnog puta.

Dura Jovanović i Milan Pribić imali su već podjednako iskustva u organizovanju kurirske službe. Jedan je to radio u okupiranom Beogradu, a drugi u karađorđevačkom rejonu. Obojica su znala svu težinu te službe u uslovima kakvi su bili u Ba-

natu. Ona je zahtevala snažne, političke zrele, odane, snalažljive, uporne i čvrste, samostalne i odgovorne borce. Kada je bio u pitanju tako važan kanal, kao što je ovaj od Karadorđeva do Surduka, onda su kuriri, koji će ga oživeti, morali biti sa posebnom pažnjom odabrani. Rizik se morao svesti na najmanju meru. Svaki zadatak se morao po svaku cenu izvršiti. Disciplina i tačnost morali su biti uzorni. Jer, samo se tako moglo, tako moralo.

Mića i Đokica prihvatili su se odmah tog zadatka. Doneli su prvu odluku da kurire vojnički organizuju. Na glavnom partizanskom kanalu delo-

OBREN JANJUŠEVIĆ ARTEM, NARODNI HEROJ, KOMANDIR KURIRA NA LINIJI BANAT-SREM

vaće posebno kurirsko odeljenje. Komandir odeljenja odgovaraće za svoj rad i rad svoga odeljenja neposredno sekretaru Okružnog komiteta. Kuriri će imati svoje naoružanje, svoje posebne baze i svoju posebnu partijsku ćeliju. To je, ustvari, trebala da bude prva jedinica organizovana vojnički u severnom Banatu posle prelaska Severobanatskog odreda u Srem.

Za komandira kurirskog odeljenja Okružnog komiteta Đokica je predložio Obrena Janjuševića — Artema. Bio je to snažan mladić, blage naravi, ali sa svim odlikama odlučnog, upornog i odgovornog borca. U SKOJ je primljen među prvima u Karađorđevu. Vaspitavao ga je sjajni borac Miloš Božić — Nikako. Istakao se u organizovanju snabdevanja odreda, zato je bio primljen u Partiju, ali je morao po zadatku ostati u selu. Crni Mića je želeo da se najpre upozna sa mladićem. Za njegovo oštro oko Obren je položio ispit.

Kurirsko odeljenje pod komandom Artema bilo je podeljeno u dve grupe. Jedna je bila u Karađorđevu, neposredno uz Crnog Miću i Đokicu, a druga u Višnjićevu.

U karađorđevačkoj grupi kurira nalazili su se Dane Glumac, Ićo Rajačić, Petar Calić, Đorđe Vrzić i Nedeljko Zrilić. Dane Glumac je bio u ustanku borac Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda. Ostala četvorica bili su stari kuriri Sreskog komiteta. U ovo odeljenje je došao i Gojko Rađenović — Radojica, stariji od ostalih drugova, ali snalažljiv čovek koji je dosta putovao i dosta poznavao.

Košta Gleda formirao je u Višnjićevu kurirsku grupu u sastavu odeljenja. Odabrani su mladići koji su se vaspitavali u skojevskim aktivima i bili najspremniji među višnjićevačkim Skojevcima. U grupi su bili Petar Novaković. Mirko Đurić, Boško Beronja, Stevo Orelj, Milan Pejić, Pavle Stoisavljević i Mirko Mazalica. Za komandira ove grupe kurira određen je Dane Glumac.

Cim su ostali članovi Okružnog komiteta otišli na terene koji su im bili određeni, trebalo je

uspostaviti stalne i neprekidne veze do njih. Tako je uskoro bio postavljen priključni kanal. Ovaj kanal išao je od Vincaida kraj Kikinde, preko Dragutinova i Elemira do Karađorđeva. Obnovljene su i stare veze koje su išle direktno od Karađorđeva do Melenaca, a zatim i dalje do Kikinde. Na jednom pravcu bili su Toma Granfil i Nikola Francuski, a na drugom Milojko Filipčev.

Već narednih dana bilo je određeno i izgrađeno nekoliko ključnih baza na ovim kanalima koje su pripadale Okružnom komitetu.

Svoju centralnu bazu Okružni komitet je imao u Karađorđevu. Bila je to kuća Mandice Rajačić. Za razliku od Nanine kuće ova se nalazila u ulici do same pruge i druma, što je bio povoljan položaj za osmatranje i blagovremeno otkrivanje Nemaca. Stoga je samo u nekoliko kuća ispred te postavljena stalna straža, sastavljena od skojevaca i pod komandom Branka Krajinovića. Iza Mandičine kuće nalazila se kuća braće Čalić, ustvari glavna kurirska baza. U kući samo trojica braće, Rade, Petar i Branko. Rade je već bio u Surduku kao borac Severobanatskog odreda. Petar je ušao u sastav Kurirskog odeljenja i došao pod Artemovu komandu. Branko je bio najmlađi, ali je imao kao skojevac svoj zadatak.

U Mandičinoj kući svi su bili članovi Partije: Mandica, Anka, Božo i Ićo. Ićo je bio jedan od okružnih kurira na vezi sa članovima Okružnog komiteta i stalno pri ruci Mići i Đokici. Anka je bila u mesnom rukovodstvu SKOJ-a, a Božo jedno vreme u Okružnom komitetu ove organizacije.

Pred kućom Mandičinom nalazila se druga kuća Rajačića, puna devojaka. Njih pet i svih pet u SKOJ-u. Jedan dobar aktiv.

Mića je ovde bio na sigurnom. Za svaki slučaj dograđena je baza u bašti, do nje prokopan tunel iz kuće i tako osigurana odstupnica za slučaj iznenadne blokade. Do kraja godine Mića je ovde održao dva značajna sastanka Okružnog komiteta koja su trajala po nekoliko dana.

Karađorđevačka straža postavljena je još četrdeset druge godine. Svake noći stražarila su po dva skojevca utvrđenim redom. Njihovo je bilo da kontrolišu ko dolazi večernjim vozom i ko se noću kreće drumom. U slučaju opasnosti hitro su obaveštavali komandira Krajinovića koji je znao za okružne baze. Obaveštavali su se lančano. Dalje je sve išlo po utvrđenom planu. Napuštane su baze u selu, a zaposedane one u polju. Svako je znao pravac svoje odstupnice.

Izgrađena je posebna okružna baza u Višnjićevu. Bila je to kuća Mile Đekića. Tu su Đokica i Mića mogli u svako doba navratiti. U dvorištu, do same bašte, bio je izgrađen podzemni bunker za desetak ljudi, kao i posebno sklonište za važan partijski materijal.

Obe ove baze znatno su učvrstile dve glavne karike na partizanskom kanalu.

Mića i Đokica su izgradili još dve značajne okružne baze na ovom putu. Jedna je bila više Melenaca, druga više Dragutinova. Obe su učvršćivale priključne kanale prema severu.

I Melenci su imali svoju Nanu. Poput Mičurinove Nane i Melenačka Nana je živela za svoje borce, još od ustaničke, četrdeset prve. Bila je domaćica na salašu, nedaleko od Melenačkog ostrva. Njenog muža Ivana Popova Spiler je odveo u logor zbog saradnje s partizanima. Na salašu je ostala Tadinka sa šestoro dece. Ilegalci su kod nje svraćali kao u svoju kuću.

Nana se obradovala kad su joj se posle dužeg vremena ponovo vratili drugovi. Najpre je kod nje došao Fića, a posle Đokica i Mića. Vratio se već iz Srema i Emil Kevrešan, pa Milivoj Stankov — Zika. Drugovi su rešili da kod nje na salašu izgrade važnu bazu. Za sebe jednu manju i za četrdesetak ljudi drugu. Ova druga za slučaj da se ceo transport sa kanala mora privremeno skloniti. Nana i sva njena deca bili su u službi ovih baza i drugova koji su se nalazili u njima.

U okolini Dragutinova odabran je salaš Milivoja Đukičina Pokrajinskog. I to je bila stara baza Dragutinovačkog odreda a nalazila se u Galadu. Salaš je bio na raspolaganju članovima Okružnog komiteta i kuririma koji su bili na vezi između njih. Za slučaj opasnosti iskopana je baza u vinogradu, a kada je kanal bio pretrpan borcima koji su čekali na transporte za Srem, onda su i ovu bazu zaposedali ugroženi ilegalci.

Mića i Đokica proširili su uporište u rejonu baze Pokrajinskog. Na Vincaidu je izgrađen čitav sistem skloništa, a među njima posebne baze za Partiju, posebne za SKOJ. Baza Pokrajinskog zadržana je za rezervu i za vezu sa Pokrajinskim komitetom.

Tako je partizanski kanal Srem — Banat bio u jednu ruku utvrđen, a kretanje članova Okružnog komiteta i njihovih kurira po njemu u velikoj meri bezbedno. Salaši Milivoja Đukičina Pokrajin-

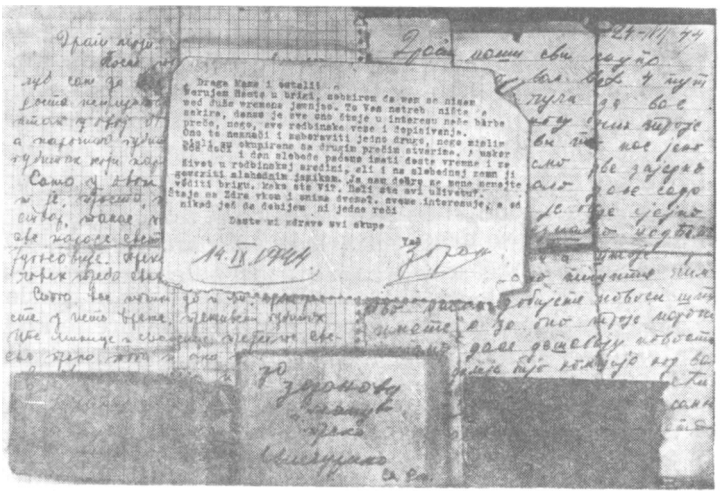

PARTIZANSKA POSTA BILA JE REDOVNA NA LINIJI BANAT-SREM OD OKTOBRA **1943.**

skog i Tadinke Popov — Nane, kuće Mandice Rajačić i Mile Đekića i salaš Drage Markuševa bili su važne karike u tom nevidljivom lancu. Puna tri meseca je to funkcionisalo besprekorno. Partizanski kanal je oživeo i »saobraćaj« se na njemu odvijao gotovo normalno.

Komandir kurira Obren Janjušević — Artem i Milojko Filipčev — Fića prvi su isprobali kanal i njegove pojedine etape, izmerili razdaljine hodom i trajanjem noći, pamtili orijentire i najteže prelaze. Glavni deo kanala bio je dug više od stotinu pedeset kilometara. Artem i Fića su tuda proveli iz Cente Soti Pala. Sa njim su u novi rejon došli Vojin Ciglić — Vanjka i Doka Markušev — Andrija da bi se stavili na raspolaganje Đokici po omladinskoj liniji. Poslat je i prvi izveštaj Pokrajinskom komitetu, a iz Surduka je doneto nekoliko brojeva »Istine«, »Slobodne Vojvodine« i drugih listova koji su čitani i obrađivani na mnogim omladinskim i drugim sastancima.

Dvanaestog oktobra iz karađorđevačkih baza krenuo je prvi transport boraca za vojvođanske brigade. Kanal je time dobio punu svoju funkciju i postao životna nit sve razvijenijeg pokreta u severnom Banatu.

Obnova organizacija

Stvaranjem partizanskog puta Srem — Banat Okružni komitet je izvršio svoj zadatak. Bio je to značajan preduslov za obnavljanje partijskih ćelija, skojevskih aktiva, njihovih mesnih rukovodstava i sreskih komiteta, za stvaranje prvih organizacija USAOJ-a i AFZ-a, za obnovu mesnih Narodnooslobodilačkih odbora i stvaranje prvih sreskih odbora revolucionarne narodne vlasti. Okružni komitet je pošao od tog zadatka kao najvažnijeg i kao pred-

uslova za obnavljanje partizanskih jedinica i njihovih oružanih akcija. Pošlo se postupno, želelo se da se izbegnu greške iz ustaničkih dana i stvore svi uslovi za održavanje partizanskih jedinica pre nego dođe do njihovog stvaranja. A kada se ti uslovi obezbede, onda će se krenuti u jednom dahu, od diverzantskih grupa do krupnih odreda i brigade. Partizanski odredi na banatskoj ravnici nisu se mogli održati bez široko organizovanog naroda. Manevar partizanskih jedinica mogao je biti uspešan samo ako su sela u širokom krugu bila organizovana i spremna da prihvate svoje borce. Kukuruzna šuma bila je nedovoljna. Suma organizovanog naroda bila je moćnija. Od toga su pošli Mića i njegovi drugovi. Znao je to i Juraj Spiler. Znao je i zato udarao najžešće po svakoj organizaciji za koju je doznao. Bitka se vodila na toj liniji. U stvari, ona je od početka i vođena na toj liniji i Spiler i Rajt su već više puta izjavljivali da su u bici odneli punu pobedu. Ali posle svakog takvog izveštaja nastavljali su akcije blokada, hapšenja i streljanja. Samo ovoga puta se mnogo toga izmenilo. Sve je krenulo novim snagama, novom širinom. Spiler nije više mogao da uhapsi svakoga za koga bi pribavio podatke. Trebalo je da prođe puna tri me-

STRELJANJE RODOLJUBA U PETROVGRADU NOVEMBRA 1943.

seca pa da Spiler i Rajt shvate da se nalaze pred ponovo dobro organizovanim protivnikom.

Novi Okružni komitet je mogao preći u ofanzivu oslanjajući se na karađorđevački rejon koji je iza Severobanatskog odreda ostao očuvan i organizovan. Ali i ovde je trebalo ići smelije i šire.

Sreski komiteti Partije i SKOJ-a u ovom rejonu bili su obnovljeni već dva dana nakon što je Mića sa svojim drugovima stigao u Karađorđevo. Za sekretara Sreskog komiteta Partije određen je Košta Gleda, a za njegove članove Mića Radaković — Mičurin, Dragan Bjelobaba — Crveni i Radovan Svrdlanović. Karađorđevo — Višnjićevo — Dušanovac. Takvu širinu dobio je i Sreski komitet SKOJ-a. Dragan Bjelobaba — Crveni primio je dužnost sekre-

MIĆA RADAKOVIĆ MIČURIN, SEKRETAR SRESKOG KOMITETA KPJ

tara, a u Komitet su ušli Dušan Opsenica iz Ruskog Sela, Dimitrije Vukos iz Višnjićeva i Doka Markušev — Andrija iz Cente.

Mičurin je bio sekretar karađordevačke partijske organizacije, a Vaso Torbica sekretar organizacije SKOJ-a. U sledečih desetak dana u Karađorđevu je formiran prvi Mesni odbor AF2-a i obnovljen Mesni narodnooslobodilački odbor, a odmah zatim i prvi Mesni odbor USAOJ-a. Bilo je to značajno kao početak masovnijeg organizovanja. Ranije, devojke su ovde bile uglavnom članice SKOJ-a ili vaspitnih grupa. 2ene su na razne načine bile vezane za pokret, ali nisu imale svoju posebnu organizaciju. 2ene i omladinke bile su i u odredima. Omladina je masovnije bila organizovana u vaspitnim omladinskim grupama povezanim za pojedine skojevske aktive ili pojedine članove SKOJ-a. Sada su, međutim, stvarane dve nove masovne organizacije sa svojim odborima. Bile su samostalne ali su komunisti i dalje bili njihovi organizatori.

Krajem meseca decembra četrdeset treće u Karađorđevu je bio formiran pi-vi Sreski narodnooslobodilački odbor u Banatu. Tada su već postojali sreski odbori AFZ-a i USAOJ-a, pa je do tog vremena ovaj rejon bio organizaciono dograđen. Karađorđevo i Višnjićevo sačuvali su svoj značaj. Do tog decembra u oba ova sela teško je bilo naći omladinca ili omladinku van nekog aktiva, a tako je bilo i sa starijim ljudima i ženama.

Kako je omladina bila organizovana u ovom srezu najbolje pokazuje jedan tabelarni pregled iz meseca decembra, četrdeset treće. Tamo stoji da je u Karađorđevu bilo 20 aktiva SKOJ-a sa 119 članova i 41 grupa USAOJ-a sa 231 članom. Ali, u prethodna tri meseca iz Karađorđeva je partizanskim putem otišlo za Srem još preko 120 članova SKOJ-a. U Višnjićevu je bilo 11 aktiva sa 30 članova SKOJ-a i 11 grupa USAOJ-a sa 40 članova. U Aleksandrovu je radilo sedam aktiva SKOJ-a sa 31 članom i 13 grupa USAO.T-a sa 58 članova. U Du-

šanovcu je bilo organizovano 26 skojevaca u 6 aktiva i 64 člana USAOJ-a u 11 grupa, u Ruskom Selu 40 članova SKOJ-a u 7 aktiva i 31 član USAOJ-a u 8 grupa, a u Itebeju 19 članova SKOJ-a u 4 aktiva i 54 člana USAOJ-a u 12 grupa.

U oktobru i novembru u ostalim srezovima bili su postignuti tek početni rezultati. Tamo je bilo teže, jer su gubici bili veći a neke organizacije i sasvim razorene. Nemci su streljali mnoge ljude i borce, držali mnoge aktiviste i taoce u zatvorima i logorima. Trebalo je izvući ljude iz depresije, ponovo ih dovesti na front u redove aktivnih boraca. Akcija je vođena uporno i postupno. Ljudi su se oslobađali stega i šokova, potiskivali izdajnike i kukavice i novim snagama popunjavali svoje borbene redove.

Početkom decembra bila su već obnovljena dva važna sreska komiteta Partije. Sekretar Sreskog komiteta za kikindski srez bio je Nikola Francuski — Capa, član Okružnog komiteta, a čla-

BROŠURA »O PARTIJI« KOJU JE ĐORĐH MOMCILOVIC ŠTAMPAO NA PARTIJSKOJ TEHNICI OK KPJ U KARAĐORĐEVU 1943.

novi Košta Sredojev — Šljuka i Zoja Sivčev. Tako se Šljuka ponovo našao na otvorenom prostoru, izvan skučenih baza u kojima je proveo toliko vremena. To se isto desilo i Milošu Popovu — Klimu. Njemu je pripala dužnost sekretara Sreskog komiteta za novobečejski srez. Međutim, oni su se teško oslobađali starih stega i dvogodišnje izolacije i nisu smelo išli u širinu, a u širinu se moralo. U pomoć Klimu iz Srema je došao Emil Kevrešan — Baca, a iz Cente Vojin Ciglić — Vanjka, koji je radio na obnovi organizacije SKOJ-a i skojevskog Sreskog komiteta. Istovremeno, u tom periodu bile su obnovljene po dve partijske ćelije u svakom srezu sa 15 članova. U Novobečejskom srezu bila su obnovljena 4 mesna rukovodstva SKOJ-a sa 47 članova SKOJ-a i 159 članova USAOJ-a, a u kikindskom srezu dva skojevska rukovodstva, sa 16 članova SKOJ-a i 22 člana USAOJ-a. U Centi, Perlezu i Sakulama, na teritoriji petrovgradskog sreza, radilo je 7 članova Partije i 7 članova SKOJ-a.

Bio je to početak ali njegov politički značaj je prevazilazio značaj brojki, jer se radilo o kamenu temeljcu sa koga se moglo mnogo brže i mnogo šire kretati napred.

Sredinom meseca novembra Đokica je obnovio okružni komitet SKOJ-a. Tada se iz Surduka vratila i Milka Agbaba — Crna. Pored nje iz Srema je, kao pojačanje, došao Mita Popović. Oboje su ušli zajedno u sastav novog Okružnog komiteta. Crna je uskoro otišla na sever, da bi u kikindskom srezu formirala Sreski komitet SKOJ-a. Članovi Okružnog komiteta bili su i Božo Rajačić, Dragan Bjelobaba — Crveni, a nešto kasnije i Živa Bracanski — Gavra. Gavra je bio Melenčanin i preuzeo je dužnost sekretara obnovljenog Sreskog komiteta SKOJ-a u novobečejskom srezu. Upravo tih dana Milan Pribić — Đokica dobio je poruku iz Surduka da je kooptiran i za člana Pokrajinskog komiteta SKOJ-a.

U međuvremenu Đura Jovanović — Mića rešio je još jedno važno pitanje. Još u oktobru ob-

novio je tehniku Okružnog komiteta. Krupniju štampu donosili su kuriri iz Surduka. Ali, trebalo je i u Banatu krenuti tim pravcem. Mića Radaković — Mičurin predložio je sekretaru Okružnog komiteta Đorđa Momčilovica — Brkicu. Mića je za nekoliko dana obučio novog tehničara i predao mu pisaću mašinu, šapilograf i ostali materijal. U kući Momčilovića, ispod sobnog praga, izgrađena je specijalna baza za tehniku. Za nekoliko meseci ovde je štampano dosta partijskog teorijskog materijala, partizanskih pesama, izjava Vrhovnog štaba i Nacionalnog komiteta, partijskih dokumenata i dnevnih vesti.

Krajem godine učinjen je novi korak u sređivanju organizacije u karađorđevačkom srezu. Srez je i po teritoriji bio razvučen, ali više od toga, u njemu su se razvile snažne organizacije što je sve zajedno otežavalo rukovođenje i izvršavanje važnih zadataka u naraslom pokretu. Košta Gleda je već uspeo da proširi svoje veze i pomogne obnovi organizacije dalje prema jugoistoku i srednjem Banatu. Stvorena su organizovana uporišta u Neuzini, Jarkovcu, Sokolcu, Ninčićevu, Međi, pa čak i u vršačkom kamenolomu gde su se privremeno sklanjali ljudi, posebno izbeglice, ispred progona i tamo stvorili svoje organizacije.

Okružni komitet je ovu proširenu teritoriju karađorđevačkog sreza podelio na dva rejona i za svaki rejon odredio partijske i skojevske komitete. Sekretari rejonskih komiteta i sekretar Sreskog komiteta činili su uži sastav Sreskog komiteta Velikokarađorđevačkog sreza, kako je srez tada dobio naziv. Karađorđevački rejon obuhvatao je sela duž male pruge, od Dušanovca do Klarije. Višnjićevački rejon prostirao se od Begeja pa do rumunske granice. Begej je činio granicu između ovih rejona.

Za sekretara rejonskog komiteta Višnjićeva određen je Košta Gleda. Njegov zadatak je bio da štiti važnu kurirsku raskrsnicu u Višnjićevu i glavnu bazu na tom delu partizanskog puta, ali i da se probija dalje u sela srednjeg Banata, bliže Južnobanat-

skom partizanskom odredu. Za sekretara Komiteta karadordevačkog rejona bio je određen Mića Radaković — Mičurin. Ali, njemu je bila poverena i najodgovornija dužnost u srezu. Mičurin je odabran za sekretara Sreskog komiteta. To je bilo veliko priznanje ovom neumornom borcu koji je umeo da organizuje ljude, da steknu njihovo poverenje i da ga ni jedan od njegovih saradnika ni pod najtežim batinama ne otkrije pred Spilerom. Mičurin je do kraja ostao legalan, a vršio je najodgovornije dužnosti. To je bilo izuzetno za banatske prilike, a to je uspevalo još samo njegovom nerazdvojnom drugu i saradniku Draganu Bjelobabi — Crvenom.

U novi Sreski komitet ušao je i stari solunski dobrovoljac Jovo Kantar. Bio je to ugledan Karađorđevčanin, sada komunista i prvi predsednik novog Sreskog narodnooslobodilačkog odbora. Plenum ovog Komiteta sačinjavali su još Crveni, Vaso Bogunović, Jandrija Jokić, Bojana Stević, Radovan Svrdlanović i Vaso Torbica — Marko.

Mičurin i Košta Gleda bili su članovi i Sreskog narodnooslobodilačkog odbora, a sa njima i Radovan Svrdlanović, Ilija Preradović, Nikola Ivančević, Obrad Sušnjić, Nikola Levakov i Mile Kralj.

Već u decembru i januaru stara uporišta Melenci, Kumane, Elemir, Dragutinovo, ponovo su na prvoj borbenoj liniji. U Kumanu se posebno ističe Stevica Kovačev, rukovodilac SKOJ-a, i Stevan Colić — Marko, sekretar partijske ćelije. Ova sela ponovo su u svoje baze primila Klima, Emila Kevrešana, Milivoja Stankova, Zvezdanu Mikin — Natu, a onda Miću i Đokicu, Fiću i Soti Pala. U martu je i ovde formiran Sreski narodnooslobodilački odbor, a predsednik mu je bio stari borac Boža Titin. U ovom Odboru su bili Rada Pajić — Dragutinovčanin, Milan Plavkoć i Dejan Popov — Beodranin i Ljubica Trifunjagić — Kumančanka.

Dragutinovačka partijska organizacija poslednji udarac pretrpela je još u martu četrdeset treće slabim držanjem Bogoljuba Bešlina i teško se

oporavlja. Ostao je SKOJ, ali dugo učauren. Ovom organizacijom rukovodio je Milovan Milovanov. Stvaranje baze na salašu Pokrajinskog i sve češći boravak članova Okružnog komiteta u ovoj bazi na domak Dragutinova, pomogli su Klimu da se počne oslobađati starih stega i da i sam krene smelije u širinu. Već u decembru u Dragutinovu je radio Mesni narodnooslobodilački odbor što je bio najbolji znak da su krize prebrođene.

Skojevsku organizaciju u Elemiru obnovili su Mirko Mijatov, Paljo Zelenjak, Zivko Radišić i Ziva Pavlov, a partijsku ćeliju Milinko Tapavički. Mesni narodnooslobodilački odbor formiran je u januaru mesecu. Elemir je ubrzo postao snažna karika na kanalu koji se od početka četrdeset četvrte odavde račvao prema Karađorđevu, Kikindi i Surduku zamenjujući u tome Višnjićevo. Elemirčani su, poput ljudi iz Višnjićeva, organizovano i uspešno izvršavali teške i značajne zadatke.

U gradove je još uvek bilo teško prodirati. Nikola Francuski i Toma Granfil, zajedno sa Kostom Šljukom, imali su dobar oslonac u Padeju i Vincaidu gde je radila partijska ćelija. Milka Agbaba — Crna unela je nov podstrek za akciju, naročito prema Novom Kneževcu, Iđošu, Podlokanju, Banatskom Aranđelovu, Coki i Sajanu. Šljuka je stvarao prostor i u samoj Kikindi.

Mihalj Kiš se vratio iz Beograda u Padej u decembru četrdeset prve. Već tada su od Padejske partizanske grupe u bazi Ugrinova kod Iđoša ostala samo dva partizana. Bili su to Mile Gajin i Sava Bajin. Mile Funduk i David Bajić probili su se u oktobru sa Filipčevim do Beograda, pa kasnije zajedno sa Borkom Ličinom, do redova Prve proleterske brigade. U selu su iz prve padejske ćelije bili Veselin Gajin i Aleksandar Cikić.

Kiš je krojački zanat izučio u Senti. Radio je u Zagrebu, Beogradu, a kao sindikalac bio je hapšen. U vreme priprema za dizanje ustanka u Beogra-

du primljen je u Partiju. Krajem godine uhapsili su ga zajedno sa drugaricom i saborcem Ilonom Kiš. Policija ih je pustila ali i proterala u Padej.

Kiš nije mirovao u svom rodnom selu. Delovao je među svojim zemljacima, Mađarima. Ljudi su mu verovali. Pri ruci, mu je bio učitelj Jožef Keseg. Vezu je uspostavio i počeo da sarađuje sa Sajančanima Karoljom Morom i Mihaljom Halaiem, a preko njih i sa Šljukom.

Kiš je uspešnije krenuo u širinu po dolasku članova Okružnog komiteta Nikole Francuskog i Tome Granfila, kasnije i Milke Agbabe — Crne, na ovaj teren. Obnovljena je partijska ćelija i prvi Mesni narodnooslobodilački odbor. U ćeliji su bili Ilonka, Vela Mutuc, Aleksa Simić i od ranijih članova Aleksandar Cikić. Mutuc je bio zadužen za Odbor i za formiranje organizacije SKOJ-a. Po izlasku iz zatvora ćeliji se priključio i stari član Partije Veselin Gajin.

Krajem godine u selo su došli Milan Pribić i Milka Agbaba i pomogli Mutucu da formira prvi aktiv SKOJ-a. Aktivom je rukovodila Jelka Belančić. SKOJ je brzo rastao, a već u proleće svaki skojevac je vodio po jednu grupu USAOJ-a. Gotovo dve stotine omladinaca bilo je tako organizovano. Tako je bilo i sa ženama. Desanka Nenadov bila je predsednik a Ilona Kiš sekretar prvog mesnog odbora AF2-a, oko koga su bile okupljene mnoge žene.

Iz redova Mađara u organizovanu saradnju sa Kišom i drugovima stupili su Gabor Capo, Jožef Medve, Janoš Cuzdi, Ištvan Keteleš, Andraš Medve, Sandor Bozoki, Ištvan Almaši, Andraš Marodi, Ilona Nemet, Gergelj Nemet, Imre Keseg, Ištvan Cilag i drugi. U više kuća na periferiji sela izgrađene su baze. Bile su to kuće Andraša Marotija, Dušana Markova, Dimitrija Ristića, Save Maletina, Branka Nenadova, Alekse Simića, Đure Jovanova, Uge Popova, Nikole Nenadova i Ivana Simića.

Odavde, iz Padeja, razvijane su veze sa Sajanom, Ostojićevom i Cokom. Tamo, u Ostojićevu, uz pokret je bila cela familija Borivoja Maletina Ciče.

Petrovgrad je ostajao izolovan, ali je bilo pokušaja i spolja i iz samog grada da se stvore organizovana uporišta i povežu. Dugo se ostalo na onome što je stvoreno u Perlezu, Centi, Farkaždinu i Sakulama, ali je to bilo i najvažnije jer je trebalo obezbediti i osigurati tu deonicu glavnog puta za Srem i njegov priključak na Dunavu. Zbog važnosti toga kanala i organizacije koje su ga obezbeđivale, Pavlu Percu i drugovima iz Srema je poslat Milivoj Stankov — Zika. Njegov zadatak je bio da na ovom terenu obnovi i Sreski komitet Partije.

Od oktobra do decembra bio je dosta miran period u kome su postignuti odlučujući rezultati na obnovi organizacija i njihovih komiteta i na stvaranju osnova za široko organizovanje naroda. Partizanski put je funkcionisao bez većih poremećaja.

U decembru je Spiler došao do prvih poražavajućih podataka o tome šta se desilo u severnom Banatu. Pripremio se za odlučnu ofanzivu.

Transportima do brigade

Do tog dvanaestog oktobra Artem je dva puta pregazio put od Karađorđeva do Surduka. Za njega je ostalo malo tajni na tom tačno utvrđenom nevidljivom putu. Za dugonogog kurira rastojanja od Karađorđeva do Višnjićeva, od Višnjićeva do Central-baze i odatle do Kulmina i veze sa sremskim kuririma, bila su gotovo po meri.

Trebalo je kanal još jedanput isprobati. Lakše je kada se kreće jedan čovek, ali je teže ako je u pitanju kolona. Tada sve zavisi od organizovanosti kolone i discipline u njenim redovima. Za odred tu nije bilo teškoća. To je bila dobro organizovana i uigrana jedinica. A na kanalu koji je tek bio otvoren sve je bilo po meri. A od životne važnosti bilo je da kolonu zora ne zatekne u pokretu na otvorenoj banat-

skoj ravnici. Za njeno kretanje bila je određena noć. Danju se moralo u baze. Najpre u one u Višnjićevu, a zatim u one koje je pripremio Pavle Pere u perleškim ritovima.

Prvi transport za daleki put pripremili su neposredno Crni Mića i Đokica. Za poslednjih dvadesetak dana od njihovog susreta u Surduku, koji i nije bio srdačan, ova dva druga dosta različitog karaktera, sprijateljila su se. To je bio početak njihovog drugovanja koji je trajao u jednoj dinamičnoj ratnoj godini, na banatskoj ravnici, u kojoj su Banaćani preuzeli inicijativu, stvarali svoje organizacije, svoju narodnu vlast i narodnu vojsku koja se svila u jedinstvenu brigadu. Ali, za tu godinu ovim kanalima otpremili su gotovo tri hiljade boraca u redove vojvođanskih brigada u Sremu ili u Bosni. Bile su to gotovo još dve ratne brigade odabranih boraca od kojih je više nego svaki drugi bio partijac ili skojevac.

Ovo, dvanaestog oktobra četrdeset treće, bio je upravo početak te velike akcije. Stoga su se dva druga dogovorila da tu prvu kolonu povede jedan od njih dvojice. Taj zadatak je preuzeo Đokica.

Prvenstvo u prvom transportu dobili su begunci iz zloglasnog petrovgradskog logora. Najpre je pobegao Joco Agbaba, šesnaestogodišnji brat Crne Milke. Momčića je Spiler držao kao taoca jer je bio jedina muška glava u Mandinoj kući. U Sremu su već bile tri njegove sestre i četvrta Bosa, koja je poginula hrabro u Surduku. Sa Jocom su u karađorđevačke baze stigla i dvojica drugova iz južnog Banata. Bili su to Jovo Graovac i Nikola Marinković. Sva trojica su se našla u bazi kod Stevana Umičevića. Njima su se pridružili Dudo Mandić i Svetozar Ješić. Jedan je bio iz Karađorđeva, drugi iz Kumana. Pobegli su iz logora Boka.

Iz Petrovgradskog logora pobegla su i dva nerazdvojna druga Rade Mihić i Dušan Obradović, obojica iz Karađorđeva. U Karađorđevo su stigli u svojim logoraškim odelima i sada su čekali u bazi kod Bike Drakulića da se svrstaju u kolonu. Tih

dana u karađorđevačke baze stigla su još dva begunca iz logora Boke. Bili su to Dragutinovčani Zoran Belić i Ratko Latinović.

Cim su Rade Mihić i Dušan Obradović pobegli, u baze su povučeni Koka i Petar, sestra i brat Radini, Marko i Dane braća Dušanova i njegova snaja Gospava. To je bilo dobro jer ih je već sutradan policija došla hapsiti. I oni su bili spremni za prvi transport.

Tako je to bilo i kasnije. Kanal je mogao da primi transport od četrdesetak boraca. A želja je bilo mnogo više. Zato je morao da se ustanovi nekakav redosled. Prvenstvo su imali begunci iz logora. Za njima oni kojima je pretila neposredno haošenje, ili oni koji su bili sasvim kompromitovani i više nisu imali sigurnost. Tek tada su dolazili na red oni koji su želeli da krenu za brigadu. A takvih je bilo na stotine.

Uoči prikupljanja transporta u štalu kod Umićevića banuo je Đokica. Bilo je tu na okupu desetak drugova i drugarica. On im je doneo radosnu vest: da se spreme za put, do Srema i do brigade. Bivši logoraši i ostali njihovi drugovi gledali su netremice Đokicu. Za njih, kao i za sve druge aktiviste karađorđevačkog rejona, Đokica je bio pojam ilegalnog borca, pravi i prvi predstavnik Partije koja je ovde organizovala sve njih i povela ih u borbu.

Uveče, na karađorđevačkom pašnjaku kod Ovčare, Đokica je uredio kolonu transporta. Postrojene drugove i drugarice podelio je na dve desetine i odredio desetare. Jedna desetina poverena je snažnom Stevi Vojnoviću — Zeki, a druga Radi Mihiću. Za starešinu celog transporta odredio je kurira Okružnog komiteta Gojka Rađenovića — Radojicu. Pa, ipak, kada je kolona krenula prema Savinoj pumpi na Begeju na njenom čelu išao je Đokica.

Tako su uređivane svaki put ove noćne kolone boraca. Po vojnički, po desetinama, sa komandirima i sa vojničkom disciplinom.

Đokica je doveo svoju kolonu u Višnjićevo i sve borce smestio na predanak u bazu Save Novakovića — Salima. Sutradan uveče put je nastavila kolona sa četiri desetine. U Višnjićevu se transportu pridružilo još 17 boraca, 13 iz samog sela i četiri iz Vršačkog kamenoloma. Ovde je privremeno radio veći broj izbeglica smeštenih u Karađorđevu i Višnjićevu. Bili su povezani sa organizacijama u ovim selima. Pratnja je dobila nova pojačanja u kuririma iz odelenja u Višnjićevu. Počast prvih pratilaca dobili su komandir odelenja Dane Glumac i kuriri Pavle Stoisavljević i Mirko Đurić.

Petog dana od polaska Đokica se sa svojim pratiocima vratio u Karađorđevo. Mogao je Crnom Mići da saopšti da je Prvi transport severobanatskih boraca uspešno prebačen u Surduk i da je kanal dobar.

Već dvadeset šestog oktobra u novoj koloni spremnoj za daleki marš nalazilo se dvadeset sedam mladića i dve devojke. Tu su bili i preostali ilegalci iz karađorđevačkih baza i skojevci koji su pobegli sa prisilnog rada kod švapskih posednika. To je bio stav Okružnog komiteta. Mladići su se lako opredeljivali i za Mičurina i Crvenog postavio se problem kojim redom krenuti. Ovim drugim transportom taj problem je bio samo načet, jer, poseban pritisak da stignu što pre do brigade činili su i mladići koji su svojevremeno u Karađorđevo i Višnjićevo došli kao izbeglice iz Bačke ili Slavonije. Trebalo je i o njima voditi računa.

Ponovo je Salimov tavan u Višnjićevu bio pun. Preko dana u dvorište su banule Švabe iz Supljaje. Cesto su oni dolazili da popisuju stoku i druga dobra i da razrezuju šta ima da se preda za Vermaht. Šalim se nije zbunio, vodao je Švabe dvorištem, dovodio ih u štalu i pokazivao im šta ima vajkajući se na svoju sirotinju. Drugovi na tavanu su sve to slušali i bili spremni za svaki slučaj. Ali, Šalim je Švabe ispratio iz dvorišta i zadovoljno protrljao ruke. Samo

se naglas podrugljivo nakašljao kako bi ga čuli drugovi na tavanu.

Uveče je u stroju bilo pet desetina. Opet je iz Kamenoloma došlo desetak drugova. Tu su bila i tri Ruskoseljana. Ostali su bili Višnjičani.

Đokica je i ovoga puta pratio transport. Ali samo do Zlatice. Tada se vratio u Višnjićevo da tamo sačeka povratak kurira, a kolona je nastavila svoj neumorni marš.

Uveliko je već svitalo kada je kolona ulazila u rejon perleških ritova. Naokolo su se već čula

kolona banatskih partizana

kola seljaka koji su žurili na svoje njive. Kada se moralo preko čistine, Radojica je naređivao borcima da se kreću pognuto, poput ovaca. Sam je ostajao uspravan, kao čobanin. U polumraku ranog jutra izdaleka su stvarno ličili na stado ovaca, a stada je u ritovima zbilja bilo dosta. To je bila varka koju su kuriri izmislili i koristili je kad je bila nužda.

I Kuker-baza i Central-baza bili su u stvari napušteni salaši zagubljeni u močvari. Na tavanima se nalazila slama. Borci su se peli gore i teško umorni svaljivali se na tu slamu. Budni su ostajali samo stražari koji su kroz podignut crep osmatrali sve prilaze salašu. Ovde su dolazili samo Pavle Pere — Beli ili Svetislav Markušev — Korčagin koji su pred Mićom i drugovima odgovarali za bezbednost ovih baza i kanala sve do Dunava. Oni su zajedno sa »severnjacima« odlazili sve do sremske veze na kojoj su Slavko, Novak i Krsta preuzimali kolonu i vodili je dalje bez odmora preko dunavskih rukavaca do same obale i čamaca koji su već čekali za prevoz. Moralo se žuriti, vreme je bilo izračunato. Moralo se preskakati ili gaziti po vodi, ali kolona se nije smela kidati. Odmor je tek dolazio u bazama gostoljubivog Surduka koje su pre svitanja zore primale Banaćane, a domaćini umornim putnicima ustupali svoje još tople postelje, nudeći ih prethodno već pripremljenim satljikom rakije i dobrim zalogajem. Ti kreveti su bili najmekši, a ta rakija najbolja na svetu. A kako bi sve to i moglo drugačije izgledati posle četiri noći napornih marševa i isto toliko dana punih strepnji i opasnosti koje su vrebale sa svih strana.

Četrnaest dana kasnije u Surduk je stigla i treća kolona drugova iz Banata. Bile su tu tri desetine a vodio ih je Obren Janjušević -— Artem.

Surdučke baze postale su već tesne za brojne Banaćane koji su u redovnim intervalima prelazili Dunav. Bio je zastoj na daljem putu koji je vodio do brigada. Zato su bile popunjavane i baze u Belegišu. Bilo je tu još nekoliko boraca Severobanatskog odreda zadržanih na raznim kursevima. Milka

Agbaba — Crna čekala je vezu obratno za Banat. Bila je određena za partijski rad na svom starom terenu. Tako je bilo i sa Zvezdanom Mikinom — Natom. Svi su oni sačekivali transporte koji su pristizali, pokazivali novim drugovima slobodni Surduk, ali i grobove palih boraca Severobanatskog odreda. Crna Milka je tamo odvela i svoga brata Jocu, Božo Barać je došao na Đurin grob, Slavko Božić na Milošev. Dolazili su i svi ostali i u tom trenutku se osećali nekako kao zamena palim drugovima, kao neposredni nastavljači njihovog borbenog puta, prekinutog plotunima kod surdučke crkve.

U Surduku je ostao i Đuro Javorina — Gliša. Odveli su ga na Sušnjarov salaš i uveli u prostrano podzemno sklonište, u kome je već uveliko radila štamparija Pokrajinskog komiteta. Đuru je primio pesnik Jovan Popović, Kikinđanin, komunista i urednik vojvođanskih borbenih listova. Bili su oni stari poznanici, još iz »rezerve« u Petrovgradu, pred sam rat. Sada su ponovo bili zajedno, na istom poslu. Đuro je bio majstor stolar. Od drveta je izrađivao klišee i već u narednim brojevima pojavili su se portreti Tita i Staljina.

Prva kolona Banaćana krenula je iz Surduka za Frušku Goru još pre dolaska prvog transporta. Glavnina boraca Severobanatskog odreda, na čelu sa Mićom Radakovićem — Antonom, ušla je u sastav Volfovog bataljona.

A sada, po drugi put, banatski »ilegalci« izašli su iz brojnih baza i sa nestrpljenjem hitali ukraj sela gde se formirala velika kolona. Došao je toliko očekivani čas da se krene u brigadu. U koloni se našlo preko dve stotine pedeset boraca, među kojima nekoliko iz redova Severobanatskog odreda, posle završetka kurseva, a onda svi iz prvog, drugog i trećeg transporta. Među njima više od osamdeset Karađorđevčana, dvadeset iz Višnjićeva, a onda po nekoliko Ruskoselaca, Kumančana, Dragutinovčana. Južnobanaćana, Put je vodio u Bosnu.

Dugom kolonom na čelu sa već prokušanim sremskim kuririma i legendarnim Sangajcem Mačkom, zaorila se partizanska pesma:

Oj, ti Bosno ponosna
visokih bregova
evo tebi u pomoć
Banatskih sinova!

Poslednji stih nije na početku bio jedinstven. Sremci su već ranije pevali ovu pesmu odlazeći prema plavim obrisima Majevice. Taj stih je kod njih ispevan i glasio je »evo tebi u pomoć Sremačkih sinova«!. Sada su Sremci poveli pesmu i pevali kao i ranije. Banaćani su bili brojniji i prihvatili su jedinstveno izmenu. Sremci su ih podržali i na kraju se ćelom kolonom prolomilo »evo tebi u pomoć Banatskih sinova«! Očigledno i Sremci su bili radosni što se Banaćani nalaze sa njima u jedinstvenoj koloni, koja je tako izgledala moćnija i snažnija.

Kolona se uspešno probila do Prnjavora. Kod Bešenova naišla je na razdraganu partizansku svetkovinu kakvu su samo Sremci umeli da organizuju uvek kada su imali toliko slobode. Ali, upravo je sa partizanskom kolonom iz pravca Surduka ka Bešenovu stizala i jedna druga kolona. Bili su to Nemci i ustaše iz Grgurevaca koji su hitali da razbiju partizansku svetkovinu kod Bešenova. Došlo je do iznenadnog susreta dveju kolona.

U Banaćana gotovo da i nije bilo oružja. Samo je poneki od njih imao kod sebe pištolj. Bili su naoružani uglavnom pratioci kolone. U momentu kada su Nemci i ustaše osuli paljbu nije bilo drugog izlaza nego da se kolona raščlani u manje skupine i da se svaka za sebe izvlači. Pored pratioca legli su u zaklone najsmeliji Banaćani kako bi preuzeli oružje i nastavili borbu ako neki od njihovih naoružanih drugova bude ranjen, ili pogine. Sa njima su bile drugarice jer je trebalo previjati rane. A borba je bila neravna i žestoka. Ginuli su Sremci, ginuli Banaćani. Poginuo je Pero Rađenović, železničar, stari

partizan. Poginuli su hrabri mladići, članovi istog aktiva SKOJ-a, Miloš Petrić i Vladimir Topić. Ipak, kolona je bila sačuvana. U ruke Nemaca palo je svega nekoliko nenaoružanih boraca. Jer, branioci kolone su izdržali sve dok na poprište borbe nije stigao Cigin odred i u snažnom jurišu odbio Nemce i ustaše. S druge strane ih je dočekao Bosutski odred. Oba odreda su se kretala u susret velikoj koloni da je prihvate i povedu dalje preko Srema i Save do Bosne i do Majevice.

Bilo je to žestoko vatreno krštenje više od dve stotine boraca, koji su zajedno sa partizanima iz oba odreda slavili pobedu i prvi put videli na gomili zarobljena tri puškomitraljeza i toliko pušaka i druge ratne opreme. Sa mrtvim drugovima su se oprostili i krenuli dalje.

Pod jakom pratnjom boraca Bosutskog odreda kolona je uspešno prešla Savu, a tada se ponovo zaorila pesma:

»... Kad su Sremci prešli
preko reke Save
ugledaše Majevicu
brda joj se plave...

Sad su i Banaćani prihvatili pesmu onako kako su je Sremci poveli. Možda stoga što se drugačije nije moglo rimovati, a možda su na ovaj način odužili se svojim drugovima. U svakom slučaju svi su bili radosni i razdragani jer su se nalazili pred svojim ciljem.

I zbilja, upravo tu ispred Majevice, u selu Snežnici Banaćani su uskoro ponosni stajali u borbenim strojevima Treće i Četvrte vojvođanske brigade.

UDAR PO KANALU

Drama na Dunavu

Jesen je padala na banatska polja. Skidana je letina. Nemci su naređivali i opominjali da se što pre poberu kukuruzi i poseče tuluzina. Njima je ova »banatska šuma« smetala jer su bili nemoćni da pohvataju partizane kojih je bilo sve više. Znali su da omladinci nekuda nestaju, da kroz visoke kukuruze vijugaju kolone i da se probijaju do Srema. Vodili su neke kontrole i proveravali broj ukućana u svakoj kući. Po takvoj evidenciji utvrdili su da je u oktobru mesecu nestalo 137 mladića i devojaka, u novembru 10, u decembru 27. Ali, to su bili samo delimični podaci. Do meseca decembra u Srem je prešlo sedam velikih transporta, u svakom preko 40 boraca. Kanal je bio produžen: od Surduka do Bosutskih šuma i od Save do Majevice. Koliko li je tu bilo kilometara, koliko li su Banaćani morali maršovati do stroja brigade! Stotinu ili sto pedeset kilometara do Surduka i još toliko do Majevice. Banaćani su popunjavali redove Prve, Druge, Treće, Četvrte i Pete Vojvođanske brigade, a onda i svake naredne po njenom formiranju. Brigade su tako postajale još više vojvođanske.

Ali, u decembru je nestalo sa polja letine, nestalo zaklona. Sneg je prekrio ravna polja. Svako ko se kretao ostavljao je za sobom jasan trag. Tih zimskih dana jedino su se Artem i njegovi kuriri dobro snalazili, zavaravali tragove i tražili orijentire u belim banatskim noćima, kad sve postaje nekako izmenjeno, drugačije, kad je svaki put iznova trebalo prtiti stazu. A partizanska pošta nije smela kasniti.

Za ovaj beli period spremali su se i Špiler i Crni Mića.

Spiler je pojačao graničarske straže na Dunavu, pravio zasede, vodio istrage i cedio od uhapšenih mladića svaki podatak o tome kojim se putevima stiže do Srema.

Crni Mića i Đokica tražili su nove mogućnosti. Organizovali su rezervni kanal. Sada je već bila povoljnija situacija. Melenci, Kumane i Elemir ponovo su oživeli. Tamo su bili Baca, Klim i Zika. Oni su u ovom rejonu izgradili baze u koje su se mogli na predanak smestiti borci koji idu u Srem. Krak rezervnog kanala išao je od Karađorđeva do Melenaca i Elemira, a odavde oko Petrovgrada kroz ritove do Begeja više Stajićeva, pa dalje na staru kariku kod Knićana koja je vezivala i glavni kanal sa Sremcima. Rezervni kanal je bio manje bezbedan, po njemu se moglo kretati mnogo teže ali velikog izbora nije bilo. Jer moralo se dugo obilaziti oko velikog grada punog Nemaca, prelaziti preko drumova i pruga, kilometrima gaziti bare, zatim pored velikog gradilišta aerodroma Ečke i gomila već pripremljenih i dobro čuvanih avionskih bombi, preko Begeja u samom Stajićevu i preko niza drugih prepreka. Formirana je nova grupa okružnih kurira. Bili su tu Paljo Zelenjak, Ziva Titin — Slobodan, Živa Popov, Veselin Isakov — Čizmar, Lala Desančić i drugi.

U mesecu decembru iz Karađorđeva je uspešno prebačen poslednji veliki transport preko glavnog kanala. Transport se kretao u dve kolone: jedna preko Višnjićeva direktno kanalom, a druga vozom do Farkaždina, a odatle do ugovorene veze u Kuker-bazi. Bilo je to prvi put da se i voz koristio. Mladići su dobijali lažne propusnice, kao da idu na dobrovoljni rad za zloglasnu nemačku organizaciju Tot. U U Farkaždinu su ih dočekivali kuriri koje je organizovao Živko Epifanić, sekretar partijske ćelije u selu.

Sve je srećno prošlo, ali se Crnom Mići nije dopalo ovo putovanje vozom. Činilo mu se da su borci ovako bili izloženi prevelikom riziku. Lakše

ih je bilo otkrivati, a u tom slučaju bi postajali dosta lak plen.

Ovaj voz je iskorišćen još samo jedanput.

Bio je januar mesec. Milivoj Stankov — Žika preuzeo je dužnost sekretara Sreskog komiteta Petrovgrada. Bio je on u ustaničkim danima sekretar partijske ćelije u Melencima. Spiler ga u velikoj blokadi Melenaca nije uspeo uhvatiti, ali je pronašao njegovu fotografiju i nastojao da dobro zapamti njegov lik. Tako je on radio sa svim svojim značajnijim protivnicima. Studirao je njihove likove, prikupljao svaki podatak o njihovom izgledu, karakteru, navikama, sposobnostima. Govorio je: »protivnika moraš dobro upoznati da bi bio u stanju da mu doskočiš«.

Žika se našao u ilegalnosti, dolazio je u karađorđevačke baze, bio u Aleksandrovu, u Elemiru i svojim, melenačkim bazama, zajedno sa borcima Melenačkog odreda. Sve do leta četrdesettreće. Tada je sa svojim drugovima pojačao redove Severobanatskog odreda. Iz Srema je, kao i mnogi drugi, po partijskom zadatku ponovo prebačen u Banat.

Žika je ovde dobio težak zadatak. U ovim zimskim danima postao je odgovoran za važnu deonicu glavnog i rezervnog kanala, na kojoj su bili Pavle Pere i Svetislav Markušev — Korčagin. Njegovo zaduženje je bilo da ovu deonicu ojača stvaranjem novih partijskih ćelija i aktiva SKOJ-a na širem prostoru kroz koji je kanal išao. Jer, najbolja garancija za sigurnost kanala i ovih »životnih« veza bila je dobra organizacija naroda celog kraja. A uvek se moralo počinjati od partijske ćelije, od jezgra. Trebalo je prodirati i u veliki grad. Spiler je tu carovao. Uspeo je da razbije sve organizacije, ali nije uspeo da pohvata sve borce. Oni su bili spremni da se ponovo organizuju i iznutra potkopaju Špilerovu tvrđavu. Milivoj Stankov — Žika je bio tu da im pomogne i da stvori uslove za obnovu Petrovgradskog sreskog komiteta.

Prvi uspeh Žika je postigao u Farkaždinu. Farkaždin je tako postao dobra baza na kanalu za

Surduk. U stvari, to je bila nova utvrda na rezervnom kanalu. Živko Epifanić je sa svojim drugovima preuzeo prebacivanje boraca preko Begeja. To nije bilo jednostavno. Trebalo je obezbediti i čamce i sigurnost, tu, na domaku grada. U Farkaždinu je izgrađeno više baza za slučaj da ovaj prelaz bude ugrožen.

Milivoj Stankov je dobio poruku od sekretara Okružnog komiteta da je na putu poveći transport iz pravca Kumana. Javili su mu i vreme kada borci stižu vozom na železničku stanicu u Farkaždin. Sve ostalo imao je sam da reši.

Transport je u celosti bio pripremljen u Kumanu. Sve do tada ilegalci su se sa svih strana sakupljali u Karađorđevu ili u Višnjićevu. U Karađorđevu su se transporti formirali, u Višnjićevu popunjavali i kretali na svoj daleki put. Međutim, iz Kumana je trebalo izvući desetak kompromitovanih drugova i drugarica jer je Spiler pripremao novi pohod na selo pošto mu je stizalo u ruke sve više podataka o ponovnom organizovanju Kumančana. Prvi na listi bio je Stevica Kovačev.

Stevica je nastavio put svog strica Makse Kovačeva, koji je u danima ustanka bio prvi organizator kumanačkih komunista. Maksa je u velikoj februarskoj blokadi radije sam sebi oduzeo život nego da padne Spileru u ruke. Stevica je za kratko vreme od nekoliko poslednjih meseci učinio mnogo na obnovi skojevske organizacije. Bio je na čelu Mesnog komiteta. Drugovi su rešili da ga na vreme pošalju u Srem, jer je baza koju je stvorio bila već sigurna, a za slučaj Spilerovog dolaska bilo bi za njega više nego rizično da se nađe u selu.

U ovaj transport bili su uključeni Stevičin otac Slavko, sestra Nada i mlađi brat Radića. Otac se nalazio uz svoju decu, bio im je stalno pri ruci, primao njihove drugove i drugarice i stražario oko kuće dok su oni držali sastanke. A te zime bilo je mnogo sastanaka, dolazili su mladići i sa strane, iz Sreskog komiteta, pa je cela ova kuća po tome postala poznata. Slavko je bio stariji trideset godina od svo-

jih sinova između kojih je bila razlika godinu dana. Stevica je upravo drugog januara bio navršio dvadesetu godinu, a Radića je dvadeset petog februara navršavao tek devetnaestu.

I Nada Kovačev je bila član Mesnog komiteta SKOJ-a, pa je ovaj komitet ustvari trebalo obnoviti. Stevica je to učinio pre nego što je krenuo na put. Za sekretara novog komiteta došao je Cedomir Solarov, a u komitet su kooptirane Nada Tatić i Zivko Radišić.

Dok se njena familija kretala za Srem, Stevičina majka ležala je teško bolesna u novobečejskoj bolnici. Umrla je, nije ni doznala za sudbinu svoje dece i svoga muža.

Upravo pred polazak transporta, skojevci su izvršili jedan težak zadatak. Ne možda težak po

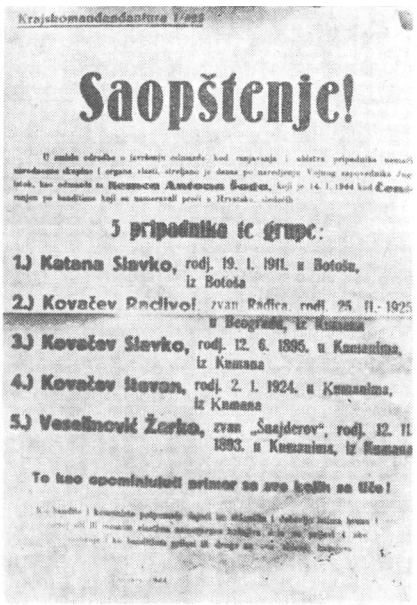

Krajskomandandantura Vrsac

Saopštenje!

U mjestu odredbe u izvršenju odmazde kod ranjavanja i uhićenja pripadnika neprijateljske zavjerenicke skupine i organa vlasti, strijeljani su danas po naredjenju Vojnog zapovjednika Srbije, kao odmazda za **Kovačev Antonov Sasu**, koji je 14. 1. 1944 kod Lovrenjina po banditima koji su nastavili put u Hrvatsku, uhvaćen

5 pripadnika ic grupe:

1.) **Katana Slavko,** rodj. 19. 1. 1911. u Botoša, iz Botoša

2.) **Kovačev Radivoj** zvan Paška, rodj. 25. 11. 1925 u Beogradu, iz Kamana

3.) **Kovačev Slavko,** rodj. 12. 6. 1895. u Kamanima, iz Kamana

4.) **Kovačev Stevan,** rodj. 2. 1. 1924. u Kamanima, iz Kamana

5.) **Veselinović Žarko,** zvan „Sajderov", rodj. 12. 11. 1893. u Kamanima, iz Kamana

To kao opominjuć primer svima koji se uče!

SAOPŠTENJE O STRELJANJU OCA I BRACE KOVAČEV, JANUARA 1944.

tome što ga je rizično bilo izvesti, ali težak stoga jer je trebalo osuditi i najstrože kazniti dojučerašnjeg druga. Miloš Marinkov — Batrga bio je nekada član SKOJ-a. Ali, posle masovnih hapšenja i streljanja kumanačkih boraca i aktivista, Batrga se pokolebao. Nije više želeo da čuje za svoje stare drugove, odbijao je sve one koji su pokušali da ga urazume. Harangirao je selom i postajao sve opasniji za one koji su ulagali napore da obnove organizacije i povrate narodu pouzdanje. Pretio je i Špilerom. Odlučeno je da se Batrga zaustavi i ukloni. Grupa skojevaca je izvršila taj zadatak.

U vozu prema Farkaždinu našlo se osamnaest Kumančana, a u jednom kupeu Dragutinovčani Bogdan i Dobrinka Radnov i njihov šestogodišnji sinčić Milan. Tu do njih sedeo je invalid Slobodan Odžić, i još šestoro boraca iz Melenaca, Bašaida i Idoša. Njih ukupno dvadeset osam.

To nije bilo prvi put da se iz Banata za Srem prebacuju i roditelji boraca. Spiler nije birao sredstva u borbi sa banatskim rodoljubima. Hapsio je više puta najbliže rođake svakog partizana i ilegalnog borca i držao ih kao taoce za slučaj da partizani izvrše neku akciju. To nije bila samo pretnja. Sredinom decembra, po Mićinom nalogu, Gojko Rađenović — Radojica otišao je u Kikindu i spremio za put roditelje poznatih boraca Bogaroških. I Radojica je koristio železnicu sve do Farkaždina. Stari Bogaroški uskoro su se našli u slobodnom Šangaju.

Za Milivoja Stankova nije bilo drugog izbora nego da prihvati dvadeset osam ljudi na ugovorenom mestu kod Farkaždina i da ih povede prema Dunavu.

Na poznatom mestu kod Kulpina više Cente, Zika je uzaludno do dva časa po ponoći čekao sremske kurire. Konačno, bilo je jasno, da kuriri više neće doći i da je u međuvremenu bio promenjen red redovnih veza jer je Spiler sve upornije tragao za kanalom kojim su Banaćani odlazili u Srem. Zika je izneo situaciju promrzlim ljudima. Bila su samo dva

izlaza: ili da se sami upute na obalu Dunava i pokušaju znacima da uspostave vezu sa Sremcima ili da se vrate u farkaždinske baze. Svi su bili zato da se ide na Dunav.

Kolona je izbila na obalu reke pre zore. Žika je znao signale u takvim uslovima. Ali sa sremske strane nije niko odgovarao. Povukao je transport u zaklon šipražja da bi dočekao dan.

U zoru je ponovo izašao na obalu i maramom uputio ugovoreni dnevni signal sremskoj straži. Ovoga puta imao je sreće. Na straži je bio poznati kurir Vasa Variček — Novak i čim je dobio signal, seo je u mali čamac kojim je obično prevozio kurire i doveslao na banatsku obalu. Novak je bio uveren da je to stigao vanredni kurir sa severa i da je samo njega trebalo prevesti u Surduk. Bio je iznenađen problemom pred kojim se zajedno sa Žikom našao. Pred njima je bio dan i brojne patrole koje su krstarile rekom. I dvadeset osam ljudi bez zaklona i zaštite.

Novak je ukrcao u čamac malog Milana Radnova i invalida Slobodana Odžića. Zika nije želeo ni za momenat da napusti svoje drugove i nije poslušao Novaka da i on pređe na sremsku stranu. Tražio je od Novaka da sam organizuje prebacivanje.

Cim je Novak otplovio, Zika je još bolje smestio ljude u zaklone isturivši staražare. Šipražje je bilo gusto, ali je među ogoljenim granama bilo teško pronaći sigurnije sklonište. Na stražarskim mestima bili su Milutin Aracki i Zoran Pajić. Zika je Zoranu dao svoj pištolj, a kod sebe je ostavio bombu.

U rejon gde se nalazio prikriven transport, iznenada je banula nemačka pogranična patrola. Gotovo da je došlo do sudara sa stražarima. Aracki nije imao oružja i bio je lako savladan. Zoran Pajić je već jednom bio pred Spilerom i više nije želeo da mu se to dogodi. Nije imao drugog izbora, sam sebi je oduzeo život. Patrola se sa zarobljenikom povukla. Zika je pohitao prema mestu gde je ostavio stražare. Našao je samo Zorana, već mrtvog. Sklonio ga je u

šipražje i vratio se transportu. Povukao je ljude bliže Centi i ponovo ih sklonio u grmlje.

Patrola se najbližom vezom javila centrali u Petrovgradu. Tako im je to bilo i naređeno. Dežurna jedinica odmah je krenula kamionima na označeni rejon Dunava. Streljačkim strojem Nemci su pretraživali šipražje dižući veliku galamu uz rafale mašinki i prasak pušaka. Bila je to određena taktika da se uplaše oni koji se kriju.

Žika je uspevao da vlada situacijom i primiri zaklonjene drugove i drugarice sve dok se Nemci nisu približili na blisko odstojanje. Bilo je očigledno da će stroj koji mahnita otkriti transport. Ljudi su najednom počeli da iskaču iz slabih zaklona i da svaki za sebe traži izlaza. Cuo se samo Zikin glas koji je pozivao sve da krenu za njim. To je bio pokušaj da se kanališe ovaj juriš i povede upravo preko stroja u proboj. Ali je sve to bilo već kasno. Zika je uskočio u poveći žbun i pritajio se. Stroj je prešao. Nemci ga nisu primetili. To su uradili i neki drugi, ali samo je njih nekoliko ostalo neotkriveno. Svi ostali bili su uhvaćeni.

Milivoj Stankov — Zika povlačio se ka ulazu na Adu. Naišao je na nemačku zasedu. Aktivirao je bombu, koju je od početka držao u ruci spremnu za dejstvo. Stražar Anton Sag se previjao u teškim ranama. Četiri gelera zarila su se u Zikino telo. Nije više imao oružja. U ruci mu se nalazio još samo poklopac od aktivirane bombe. Bacio ga je prema Švabama, naterao ih u zaklon i hitro se povukao nazad. Zavukao se u šiprag i pritajio, dok mu je krv iz zadobijenih rana kapala na sneg šireći polako crveni krug po belini. Rane sam nije mogao previti. Video je Nemce i svoje drugove što su posrtali pod udarcima kundaka. Više nije bio u stanju da im pomogne. Opazio je ponositog Stevicu Kovačeva, video je njegovog brata Radiću, njihovog oca Slavka. Video je samo Radnove i bilo mu je lakše jer je mali Milan bio na sigurnom mestu. Bar će dečak ostati u životu.

U sumrak na poprište borbe stigli su Sremci. Pažljivo su pretresali žbunje, dozivali, tražili ranjenike. Pronašli su samo Nadu Kovačev, Ivana Živkovića i Mišu Žeravina Stroku. Ranjenog Milivoja Stankova — Ziku nisu pronašli. Ostali su u uverenju da je i on pao u ruke Nemaca. I kad više nisu imali čemu da se nadaju, vratili su se sa čamcima na svoju obalu. Podneli su izveštaj Pokrajinskom komitetu da je na Dunavu otkriven transport banatskih boraca od 28 ljudi od kojih su dvadeset troje Nemci poubijali ili zarobili. Nestao je i Milivoj Stankov — Žika.

Za Pokrajinski komitet, posebno za Žarka Veselinova, ovo je bila teška vest. Pre svega, Nemci su napali kanal na njegovoj najosetljivijoj tački i svakako će odmah ovaj sektor Dunava ojačati novim snagama. Bio je tako ugrožen ilegalni put koji je za protekla tri meseca pokazao svu svoju vrednost.

Milivoj Stankov — Zika se nije dao. Bio je teško iscrpljen, rane su bolele, krv je tekla. Ali, čim je pala noć, skupio je svu snagu i izvukao se iz šipražja. Pokušao je da pređe mali rukavac koji je bio zaleđen. Ali led je bio slab. Ipak, mokar, nekako se izvukao na dolmu. Snage je bilo sve manje, a kuda i da krene? Spustio se sa dolme i ponovo našao nekakav zaklon. Ujutru, opet streljački stroj. Spiler je saznao da se na ciolmi nalazi Milivoj Stankov — Zika i još nekoliko partizana iz transporta. Sakupio je velik broj ljudi, među kojima je bilo i civila i krenuo u još jedan pretres obale Dunava. Stroj je upravo nailazio prema zaklonu u kome je bio Zika, kada je pala komanda — vojnici su promenili pravac kretanja i Zikin zaklon je ostao neotkriven.

Uveče, pokušao je da krene dalje. Otkinuo je granu i pomoću nje nekako je krenuo. Korak po korak do Farkaždina. Pred zoru se stropoštao pred vratima Zivka Epifanića. Bilo je to krajnje vreme jer mu je snaga bila na izmaku.

Zivko je druga previo i sklonio. Morao je i sam da bude na oprezu jer je i Farkaždin sada bio

ugrožen. Spiler će svakako doznati kako se i kuda transport kretao.

U tome je bio u pravu.

Posle ovog transporta železnica nije više korišćena.

U februaru, Milivoja Stankova — Ziku su kuriri u ćebetu preneli do obale Dunava. Ostao je u Surduku da vida rane.

Transport je bio razbijen 14. januara. Samo sedam dana kasnije Spiler je izveo na streljanje braću Kovačev, Stevicu i Radiću. Sa njima i njihovog oca Slavka. Streljan je i stari botoški komunista Slavko Katana i Kumančanin Žarko Veselinović. Navodno, u znak odmazde zbog teških rana koje je zadobio Anton Sag na Adi. Ali, u plakatiranom saopštenju Spiler se obratio Banaćanima i saopštio im kako zna kojim putevima mladići odlaze u Srem i da je spreman da im te puteve zauvek preseče. Zapretio je da će streljati svakog onog ko i pokuša da krene na taj put, ali i svakog onoga ko bude ma čime pomagao. Spiler se pohvalio kako je, tobože, pohvatao sve one koji su do sada pokušali preći na sremsku stranu.

Višnjićevo

Cim je dobio vesti o padu transporta na Dunavu, Spiler se odlučio na odlučnu akciju. Odavno je on tragao za tim »nevidljivim« kanalom i uočio njegove glavne tačke. Bilo mu je jasno da se taj kanal sastoji od dobro organizovanih baza i da se čitavom organizacijom okupljanja ljudi i njihovim prebacivanjem preko Dunava rukovodi iz jednog centra. Na te zaključke ga je navodila opšta situacija, u nekim izjavama pohapšenih mladića nalazio je i sasvim određene podatke. Sada, kada je na delu pohvatao više od dvadeset partizana i bespoštednim metodama

pronašao one najslabije, imao je nove podatke u rukama. Ipak, Spiler nije imao sasvim jasnu predstavu ko su mu pravi protivnici. Znao je pouzdano da su ovim kanalom u Banat prebačeni iskusni ljudi iz Srema, ali nije uspeo da utvrdi ko su oni i iz kojih rejona tačno deluju. Znao je on za »nekog Miču« koga je u Banat »poslao Tito«, ali je odnekud imao podatak da ovaj Mića deluje u južnom Banatu.

Svoj plan Spiler je izneo na sastanku sa rukovodećim ljudima folksdojčera i okupacione sile u Banatu. Time je, u stvari, bio formiran jedinstveni Stab koji je kasnije pripremao svaku akciju. Sedište Štaba bilo je u zgradi »Policajgebitckomandature«, a njegov glavni inspirator bio je on, doktor Juraj Spiler. Praktično, međutim, komandu nad krupnijim i kombinovanim vojnim akcijama preuzimao je komandant Policajgebitckomandature potpukovnik Stoetcel. U ovom Štabu nalazili su se pored Spilera i Stoetcela, prefekt banatske policije Franc Rajt i njegov zamenik Ernst Pelikan, rukovodilac vanjske ispostave kapetan Srade, rukovodilac Gestapoa SS poručnik Karl Pamer, komandant i zamenik komandanta jedinica Dojče Manšafta Karl Hajm i Jozef Harle. Dakle moćan štab, koji je raspolagao sa više od deset hiljada naoružanih ljudi svrstanih u policijske i druge stalne jedinice, ali i sa nizom pomoćnih jedinica koje su se okupljale po potrebi posebno za svaku akciju.

Na predlog Spilera Stab je isplanirao zamašnu ofanzivu u kojoj su okosnicu imali dobro organizovani napadi na Višnjićevo i Karađorđevo, sa nizom drugih akcija koje bi se protezale sve do Kikinde. Spiler se, očigledno, nije varao u jednom: Karađorđevo i Višnjićevo bili su ključne tačke na partizanskom kanalu, uz to, Karađorđevo kao njegova najvažnija baza, pa prema tome i mesto gde su bili okupljeni i glavni organizatori. Ali, akcija na Karađorđevo morala je biti dobro pripremljena i trebala je da dođe posle razaranja okolnih baza, pre svega one u Višnjićevu, zatim Aleksandrovu, Vojvodi Stepi i Ruskom Selu.

Pad transporta na Dunavu ubrzao je pripreme za ovu veliku akciju. Neke pripreme su već ranije obavljene. Za Spilera kao iskusnog policajca, iza koga su stajale tolike blokade i tolike istrage bilo je od značaja da pred svaku ovakvu akciju pripremi teren, stvori nekakav jezičak, nešto od čega će odmah moći početi. Znao je on da nije lako navesti ljude da priznaju, da odaju svoje drugove, prokažu baze. Ako ne bi imao baš ništa i baš nikoga u rukama, cela akcija je lako mogla da udari u prazno, kao što se to već više puta događalo.

Još kada je pred kraj godine hapsio u Vojvodi Stepi, u ruke mu je pala učiteljica Dara Bunić. Osetio je da je ova devojka bojažljiva i da je neće biti teško slomiti. S tom namerom se i okomio na nju, iznudio da prizna ono što je znala, najpre joj zapretio da će joj i brata uhapsiti, a onda joj je predložio saradnju. Ona će raditi po njegovom nalogu, on će nju pustiti, a čim dokaže da poštuje dogovor prestaće da se interesuje za njenog brata. Spiler se nije prevario. Dara Bunić se najpre uplašila onoga što je očekivalo, ali je prihvatila predlog.

Prvi i jedini zadatak koga je Dara Bunić izvršila bilo je davanje podataka o učiteljima u Višnjićevu — Radinki i Svetozaru Drobac. Sa njima se ona od ranije poznavala i to je rekla Spileru, na čemu je policajac i zasnovao svoj plan i učiteljici postavio zadatak. Spiler je primio prvi izveštaj koji mu je pružao značajan podatak: oboje učitelja aktivno učestvuju u organizacijama.

Dara Bunić se zatim smrtno uplašila od onoga što je učinila. Nije izvršila drugi zadatak koji joj je Spiler postavio. Nije otišla u Karađorđevo da na sličan način provocira učitelje Iliju i Milicu Preradović. Povukla se sasvim u sebe i više niko od nje nije imao koristi.

Ipak, Dara Bunić je bila vezana za početak jedne od najkrupnijih akcija Nemaca u severnom Banatu. Bio je to pohod na glavne baze na kanalu Banat — Srem.

Napad na Višnjićevo bio je pripremljen za 23. januar četrdeset četvrte godine. Određene su i snage za ovu akciju. Iako je selo bilo malo, sa svega sto šesdeset kuća ušorenih u dve ulice koje su se sekle unakrst, određeno je ravno 1200 ljudi iz redova Dojče Manšafta čiji je bio zadatak da čvrsto drže obruč oko sela. Odabrano je 20 pripadnika Poljske straže sa zadatkom da čuvaju zatvorenike. Kao i uvek, Spiler je raspolagao svojom Udarnom grupom i punom slobodom za akcije u opkoljenom selu.

Spiler i njegov štab nisu ni pretpostavljali u prvom momentu od kolikog značaja je bila baš ova prva akcija u lancu koji je planiran. On nije imao podatak da je u Višnjićevu bio gotovo svaki čovek, svaka žena, svaki omladinac i omladinka organizovan, da je imao svoje određeno mesto i svoje zadatke. Kada se u ranim jutarnjim časovima stegao obruč oko sela, Spiler nije imao podatak da se u tom obruču našao upravo onaj »Mića što ga je u Banat poslao Tito«, da mu je u ruci bio još jedan transport banatskih boraca, da se upravo tu zaustavila tehnika Okružnog komiteta na svom putu za novo sedište.

U Karađorđevu i u Višnjićevu bila je sakupljena grupa ilegalaca, mladića i devojaka kojima je Spiler bio za petama. I uprkos snežnom pokrivaču i riziku zbog tragova koji su na snegu ostajali, moralo se nastaviti sa pripremom novog transporta i njegovim prebacivanjem u Srem. Tim pre, što se očekivala nemačka oafnziva većih razmera.

Novi transport koji je imao krenuti glavnim kanalom preko Višnjićeva pripreman je gotovo istovremeno kada i onaj u Kumanu. U karađorđevačkim bazama bilo je desetak ilegalaca, među kojima su bili i Boža Titin — Stari i njegov sin Živa Titin — Slobodan, stari kumanački borci i ilegalci. Otac i sin su proživeli mučan put izolovanosti u kojoj su se sami morali snalaziti i rešavati svaki put iznova problem gde će zanoćiti a gde predaniti, što će naći za jelo. Taj teški period bio je za njima, organizacije su bile ponovo obnovljene, baze otvorene. Ipak, bilo je rešeno

da se njih dvojica prebace u Srem kako ne bi u nekoj od nemačkih akcija pali Spileru u ruke. Jer, ovaj je dugo za njima tragao.

Grupu iz Karađorđeva poveo je u Višnjićevo kurir Nedeljko Zrilić. Njega je Mičurin ustupio Artemovom odeljenju, jer je Nedeljko bio glavni kurir Sreskog komiteta.

Da nesreća bude veća, Branko Bukvić je upravo toga 23. januara poveo u Višnjićevo Bojanu Agbabu — Biku, petnaestogodišnju kćerku Mande Agbabe, pionirku ali već i skojevku. Manda je bila poslala u odred već četiri svoje kćerke, Bika je bila peta, a u brigadi se već nalazio i njen jedinac Joco. Bika i Branko naišli su na spoljnu blokadu, ali im nije više bilo povratka. Doveli su ih pred Spilera koji je likovao što je na delu uhvatio jednu od Mandinih kćerki. I tako Branko Bukvić i Bojana Agbaba nisu prošli onaj put kojim su morali proći njihovi drugovi iz ovog transporta.

Još pre njihovog dolaska i nemačke akcije na selo taj transport je brojao oko dvadeset boraca. Bilo ih je iz Karađorđeva, Dušanovca, Aleksandrova i iz samog Višnjićeva.

Sve je bilo spremno. Transport uređen i podeljen na desetine, određeni kuriri — pratioci. Komandu nad transportom i dalje je imao Nedeljko Zrilić.

Zrilić je poveo svoju kolonu i ne znajući za dramu Milivoja Stankova i njegovog transporta na Dunavu. Za ovu vest saznao je tek kada je stigao sa svojim drugovima u Kuker-bazu. Bilo je obostrano iznenađenje, i za Nedeljka Zrilića i njegove drugove, ali i za Pavla Perca i Korčagina. Jer, nastala je situacija koju je teško bilo razrešiti. Bilo je opasno ostati, ali još opasnije odmah krenuti natrag. Nemci su pojačali patrole, straže i zasede u ćelom priobalju prema Surduku. Svako kretanje preko dana bilo je pogibeljno. Veze sa Sremcima bile su prekinute. Svi su se savetovali šta da se uradi. Rešili su da uprkos svih

opasnosti pokušaju doseći drugu obalu Dunava. Isto kao i kumanački transport.

Okružni kuriri vratili su se u Višnjićevo, a na čelu kolone krenuli su Pere i Korčagin.

Kolonu su poveli bliže Dunavu i borce su smestili na nekom napuštenom salašu, na rubu velike bare u čenćanskom ataru. I ovde, svi su bili na tavanu, osmatrali su okolinu kroz podignute crepove. Uveče, pokušali su da dopru do Kulpina i glavne veze sa Sremcima, a onda do rezervne. Nikoga tamo nije bilo. Teško je bilo odlučiti se šta dalje uraditi. Svaka odluka bila je bremenita velikim opasnostima. Pere i Korčagin ponovo su izneli situaciju pred sve drugove. Rešeno je da se ipak odstupi i krene natrag u višnjićevačke baze. Ali i takva odluka bila je rizična. Moglo se pretpostaviti da su Nemci zaposeli puteve. postavili zasede. Transport sada više nije imao svojih vodiča, kurira koji su dobro poznavali sigurne staze.

Komandu je preuzeo najiskusniji i najstariji u transportu, Boža Titin — Stari. Mada je samo jedanput prošao ovaj put, pošao je na čelu neraspoložene kolone natrag prema Višnjićevu.

Sekretar Okružnog komiteta primio je dva alarmantna izveštaja, jedan za drugim. Iz Kumana su javili da je transport pao na Dunavu. Iz Višnjićeva je doznao da je drugi transport naišao na zastoj na kanalu i da se morao vratiti na polaznu tačku. Rešio je da sam izvidi situaciju i nađe najbolje rešenje. Za Crnog Miću, kao i za sve članove Okružnog komiteta, poremećaj na kanalu značio je krupniji problem. Bilo je učinjeno sve da se ova veza očuva po svaku cenu. Kanal se morao nekako braniti i odbraniti.

Stigao je iz Karađorđeva do Begeja u pratnji sekretara Sreskog komiteta Mičurina. Dalje je želeo sam da ide. Zadržao se, međutim, na pumpi nešto duže u razgovoru sa Savom Gaborovim. Ovaj čovek je već toliko učinio za veze i kanal da je Mića želeo da mu za to oda posebno priznanje, ali i da bliže upozna toga tihog ali spremnog i spretnog čoveka. To

mu je oduzelo vremena pa je krenuo na put tek posle ponoći. Stari ilegalni radnik učinio je očiglednu grešku. Znao je i sam dobro da se na put uvek mora polaziti u prvoj polovini noći. Druga polovina noći je stalna rezerva, u kojoj se mora predvideti povratak u polaznu bazu ako se na putu naiđe na nepredviđene prepreke. Zureći preko velikog toračkog mosta Mića je upravo o tome mislio i sam sebe korio.

Mića je stigao pre Spilera u Višnjićevo. Zakucao je na poznati prozor Mile Đekića. Ovde je bila njegova baza kada je dolazio u selo. Domaćin ga je spremno primio ali mu je rekao da su se nešto psi isuviše uznemirili. To je i Miću zabrinulo, bio je oprezan, jer je pretpostavljao da će Spiler brzo reagovati i da neće odlagati svoje protivakcije. Uostalom, zato je i sam požurio na ugroženu deonicu kanala. Ali, sada je bio tu i vremena za povratak nije bilo. Poslao je Mila po sekretara Sreskog komiteta Kostu Gleđu, ali je sve bilo kasno. Straže su javljale da su pred selom nemački kamioni.

Sekretar Okružnog komiteta našao se u klopci!

Počela je neravna borba. S jedne strane nemačka sila, Spiler i horda njegovih agenata, ljudi-neljudi koji nisu znali za milost, nisu osećali boli koje su nanosili, nisu birali sredstva niti razlikovali muškarca od žene, starog od mladog. S druge strane — Višnjičani, svi redom, oni što su bili strpani u školske učionice, gotovo jedan preko drugog, sa stražom unaokolo, u iščekivanju prozivki i izvođenja na mučilište; deca i najstariji po kućama, sa skrivenim bazama, pisaćim mašinama, šapilografima, stotinama partizanskih listova, partijskih letaka i direktiva, pripremljenih za Severobanaćane, ali nerasturenim, još toplim od kurirskih leđa; sa dvadesetak boraca bez oružja, iz transporta, smeštenih kod Salima i svih drugih »Salima« koji su već naučili na te drage goste i svaki put ih ispraćali do na kraj sela uz ono od srca: »sretan put drugovi«; sa višnjićevačkim aktivistima i okružnim kuririma koji su ostali u ba-

zama; sa Đurom Jovanovićem, Crnim Mićom, sekretarom Okružnog komiteta Partije, u kući Mile Đekića. Puna četiri dana trajala je ova borba u kojoj je mnogo štošta bilo polomljeno ,ali ne i slomljeno, u kojoj su izašle na površinu mnoge vrednosti i vrline narodnih boraca i naroda u celini.

Spiler je bio u neočekivanoj prednosti. Imao je gotovo sve na dlanu. Počeo je od učiteljice Radinke Drobac, koju je slomio, a u rukama mu se našlo 166 ljudi, žena, omladinaca, omladinki i pionira, koji su svi bili za nešto »krivi«, jer, premetačinom je našao osam bunkera, našao je pet pušaka i dve bombe koje su pripadale kuririma Okružnog komi-

Krajskomandantura Užice

Saopštenje!

sledeći komunisti odnosno banditi i njihovi pomagači:

Ova mera neka je opominjujući primer za sve kojih se tiče!

Krajskomandant

20. MARTA 1944. STRELJANI SU KOŠTA GLEDA I DRUGOVI

teta, jedan radio aparat, desetak »stranaca« za koje nije teško bilo utvrditi zbog čega se nalaze u Višnjićevu. Bilo je tu iluzorno odricati i poricati. Ljudi su stojički priznavali samo ono što je bilo očigledno, a među ovih 166 nije bilo mnogo sličnih Radinki. A i to je bilo dovoljno da mnogi od njih budu osuđeni na smrt. Povezanih ruku bio je ponositi Vaso Bogunović, kovač, sekretar Mesnog komiteta Partije, devojka divne lepote i prkosna Bojana Stević, član Sreskog komiteta Partije, staloženi mladić Jandrija Jokić, sekretar Sreskog komiteta i plećati Perica Orlić, sekretar Mesnog komiteta SKOJ-a, vrsni kuriri Okružnog komiteta Nedeljko Zrilić, Mirko Đurić, Stevo Orelj, Pavle Stoisavljević, Milan Pejić, domaćini i bazadžije Savo Novaković — Šalim, Mile Đekić i dvadesetak njihovih drugova, zatim članovi Partije, skojevci, članovi Mesnog narodnooslobodilačkog odbora, Odbora AFZ-a, USAOJ-a. Na gomili je bila partijska tehnika, arhiva, štampa.

Sekretar Okružnog komiteta našao se u teškom položaju. Bio je gotovo ulovljen u mreži koju je bacio Spiler. Ali, stari i iskusni ilegalac i borac kakav je bio Crni Mića, nije se lako predavao, nije klonuo duhom. Stekao je on dragoceno iskustvo kao ilegalni borac na uzavrelim beogradskim ulicama.

Pošao je sa Kostom Gleđom u baštu, do baze. Dobro je odmerio situaciju. Na snegu se jasno ocrtavao položaj bunkera, verovatno, zbog veće temperature koja je bila u rupi pod zemljom. Ocenio je da bi bilo rizično sići u to sklonište. Kad bi ga otkrili, odatle više ne bi imao nikakvih šansi. Radije se popeo na mali tavan u kome je domaćin Mile držao detelinu koju je čuvao za kravu posle telenja. O opasaču je imao kolt i bombu kašikaru. To oružje pripremio je za slučaj potrebe. Kostu je poslao da pronađe sigurnije sklonište. Ali ,to je bio ustvari njihov rastanak. Košta se više nije mogao vratiti u bazu kod Đekića.

Crni Mića je bio sam na tavanu, prekriven detelinom, kada je došla patrola u Đekićevu kuću.

Pretresali su redom: svaku kuću, tavane, svinjce, kamare slame, kupe tuluzine, sve gde bi se čovek mogao skloniti. Svabe, izgleda, ipak nisu imale dovoljno hrabrosti da pregledaju svako mesto. Zato su u njihovom društvu bili stariji meštani, obično komšije domaćina čiju su kuću pretresali. To je bila srećna okolnost, jer su ljudi, ustvari, uklanjali tragove gde su god to mogli. Tako je i na tavan na kome se Mića nalazio provirio jedan od komšija. Primetio je ranac i nečije noge. Onima dole je glasno rekao da na tavanu nema ništa! Tako je prva opasnost prošla.

Mića je podigao crep i osmotrio okolinu. Mogao je jasno videti gusto raspoređene stražare uvrh bašte. Drugo ništa nije mogao videti. Čuo je povremeno Milu koji je dolazio u štalu da nahrani stoku. Milu su iz škole pustili kao i druge starije domaćine. Obraćao se konjima, ali je ustvari poručivao Mići kako su mu poslali u kuću dva nemačka podoficira koji će spavati u sobici do ulice. To je bilo važno upozorenje.

Cim se na tavanu smračilo, Mića je sišao u štalu. Sa sobom je poneo samo oružje. Stao je na vrata nastojeći da kroz mrak uoči sve što se nalazi na dvorištu. Video je nekoliko kupa tuluzine i ovcu koja se šetkala između njih. Mića se sagao i bauljajući četvoronoške, poput ovce, uputio se preko dvorišta. Stigao je do prve kupe i stao da oslušne. Utvrdio je da svakih deset minuta ulicom prolazi patrola. Jasno se čuo ujednačeni bat njihovih cokula. Prebacio se, zatim, do druge pa do treće kupe. Ova je bila uz baštensku ogradu. Ponovo se pretvorio u uho. Ispitivao je mogućnost da se prebaci u baštu. Ali, pod samom voćkom je zapazio stražara, svega dva-tri metra ispred sebe. Morao je promeniti plan. Na ulicu. Drugog izlaza zaista nije bilo.

Na isti način i istim putem odbauljao je do štale. A onda polako uza zid. Opet četvoronoške, jer je tu bio prozor iz sobice sa nemačkim podoficirima. Tako se našao na samoj kapiji priljubljen uz stub. Osmatrao je ulicu prateći svaki šum i svaki pokret.

Sačekao je da prođe patrola. Krenuo je gotovo za njom, koristeći mali ulični kanal. Posle nekoliko desetina metara začuo je korake iza sebe. Zastao je uz drvo i osmotrio. Bila je to nova nemačka patrola. Bilo ih je petorica. Išli su pravo prema njemu. Ostalo mu je jedino da se pritaji i da pripremi svoju bombu.

Legao je u kanalić, okrenuvši se u pravcu patrole koja je nailazila. Izvukao je osigurač, zadržavajući jezičak detonatora. Rešio se da čeka poslednji trenutak i aktivira bombu tako da ubije što više Nemaca. Ako ga otkriju, znao je da iz ovog osinjaka za njega ne bi bilo više izlaza.

Nemci su nailazili u koloni jedan po jedan. Crni Mića se pretvorio u nerv. Prvi vojnik je promaršira svojim potkovanim čizmama samo metar od njega. Gledao je negde gore, i čoveka u kanalu, ispod svojih nogu, nije ni primetio. Čizme petorice ljudi prolazile su jedna za drugom iznad njegove glave. Na hladnoj januarskoj večeri znoj mu je probio čelo, a dlanovi ovlažili. Prsti su grčevito stezali železo spremni da oslobode sudbonosni jezičak. Kada je patrola bila iza njega kao da se probudio iz najtežeg sna!

Podigao se i ponovo krenuo, sada za ovom petorkom. Jer, to je i bilo najsigurnije. A tada su njemu i patroli, sredinom puta, u susret naišla dva Nemca. Ispred njih su bili konji sa sersanima. Ponovo je legao u kanalić. Nemci i konji prošli su svojim putem. Mića je tada skrenuo u prvo dvorište i našao se među kupama tuluzine. Ovde je sve bilo mirno. Pošao je odmah dalje. I bašta je bila slobodna. Samo, gore, povrh nje, nazirao je u mraku konture stražara koji su, očigledno, držali spoljni obruč oko sela. Bili su dosta blizu jedan drugog. Legao je u razor i počeo da puzi. Sada je jedina mogućnost bila da se u mraku provuče između stražara ili da bombom prokrči sebi put, ako ga opaze. Ovoga puta šanse su već bile daleko veće. Bio je već gotovo pod nogama najbližih stražara, kada je sa leve strane začuo ono

poznato nemačko »halt«. Priljubio se uz smrznuto oranje i pripremio bombu za dejstvo. Ali bila je to redovna smena stražara. Sačekao je da se ta operacija ispred njega završi, uočivši sada još bolje sva stražarska mesta u lancu ispred sebe. Pomerio se u levo tako da je propuzao između dva najbliža stražara.

Crni Mića se našao izvan smrtonosnog obruča. Iza njega je ostalo Višnjićevo, Nemci i njegovi drugovi koji su nastavili neravno rvanje. Nije bio više u stanju da im pomogne. Sada je bilo najvažnije da se sam izvuče i da se vrati u Karađorđevo. Jer, ovaj napad na Višnjićevo mogao je biti samo početak jedne zamašnije ofanzive na baze i organizacije koje je sa svojim drugovima u poslednja tri meseca na širokom banatskom terenu stvorio. Za tu ofanzivu trebalo se pripremiti.

Seo je pored nekog grma i zapalio cigaretu. Opustio se za časak dok su mu krupne graške znoja klizile preko lica. A onda je nastavio put poznatom stazom i uskoro se našao preko puta Savine pumpe. Bio je to već dan, a u polju se nije moglo ostati. Prepešačio je karađorđevačko polje i ušao u selo sasvim slobodno. Nana ga je dočekala kao i obično, nije ga ništa zapitkivala, samo je poslala Veju na stražu, a Mići dala vode da se opere i rekla mu da ne brine, da će Mičurin uskoro doći.

Na sličan način iz blokade se probio i sekretar Sreskog komiteta Partije Košta Gleda. Košta se rastao sa Mićom prošetao se kroz nemačke patrole i prešao mnoge straže i našao se u svojoj bazi. Međutim, natrag do Miće ipak više nije mogao. Ovde je sačekao priliku i poput Miće, probio se između stražara u spoljnom obruču.

Dovoljno je bio vešt i stari kumanački ilegalac Boža Titin. Izvukao je sebe i svog sina Slobodana iz mreže kojom ih je Spiler poklopio. Dvogodišnje iskustvo ilegalnog života bilo je i ovaj put dragoceno.

Agenti nisu otkrili bazu u kojoj je bio Košta Gleda.

Sava Jakovljev i Marko Radaković, borci iz transporta, nalazili su se bazirani kod Mile Ponoćka. Kad je selo već bilo blokirano zavukli su se u Markovu slamu kako bi tu sačekali priliku za izvlačenje. Pored slame su stalno prolazile straže koje su se smenjivale. U jednom momentu dva druga su bila otkrivena. Nemci su otvorili vatru prema slami u kojoj su primetili partizane. Sava i Marko pokušali su da se probiju, ali je Sava bio smrtno pogođen. Marko je iskoristio momenat i vratolomnim trkom se našao izvan obruča, na slobodi.

Kad je bilo sve završeno, ljudi su morali upreći pedeset zaprega. Na njih su natovareni sinovi i kćeri, komšije. Većina ih je bila isprebijana, neke su morali nositi, druge voditi do kola. Bio je natovaren i sav plen: pet kurirskih pušaka, municija, partizanska štampa, pisaće mašine, leci, partijske direktive. U Višnjićevu je ostalo osam razorenih bunkera, ispražnjene i ojađene kuće, pustoš. Višnjićevo je bilo razoreno kao velika baza ,ali i pored svega nije bilo uništeno. Ostalo je ponešto i ostao je poneko, da borbu nastavi.

Dramatična borba nastavljena je na policiji. Spiler i njegovi agenti imali su pune ruke posla. Višnjičani su se srčano branili, priznavali samo ono što je bilo već dokazano. Na njihovu žalost, nakon nekoliko dana, u ćeliju su doveli isprebijanog i vezanog Kostu Gleđu. Košta se bio sklonio najpre u Srpsku Neuzinu kod Berkovića, sekretara partijske ćelije, a zatim je otišao u Ninčićevo kod Živе Živkova. Po tragu mu je išao Vilhelm sa grupom agenata. Iznenadio je Kostu i Živu i savladao ih. Sada, Košta više nije imao nikakvog izlaza. Spiler je imao sve podatke o njemu. Nikakve odbrane nije moglo biti.

Spiler nije gubio vreme. Išao je za tragovima u najbližoj okolini Višnjićeva. Najpre je razbio organizacije u Banatskom Sokolcu, a onda u Neuzini,

Jarkovcu, Ninčićevu i Jaša Tomiću. Sve što je ovde Košta sagradio poslednjih meseci bilo je srušeno. U akcijama vođenim od sedmog do devetog februara bilo je pohapšeno pedeset članova Partije i SKOJ-a i njihovih saradnika.

A već 11. februara izvedena je prva grupa boraca iz Višnjićeva na streljanje. Na čelu grupe od njih jedanaest Višnjičana bio je Vaso Bogunović, a među njima samim muškarcima — Bojana Stević. Bojana je hrabrila svoje drugove, a pred uperenim cevima stajala je ponosito licem okrenuta dželatima. Njen gromki povik Partiji presekao je nemilosrdni rafal. Košta Gleda streljan je u drugoj grupi 20. marta, sa njim još trinaest Višnjičana i nekoliko boraca koji su pripadali palom transportu.

U istrazi nad zarobljenim ljudima u Višnjićevu Spiler je vodio posebnu brigu o borcima iz transporta. Imao ih je u rukama kao moguće »jezike«, iz mnogih sela severnog i srednjeg Banata. Pohvatane borce stavio je pod poseban režim i sa svojim agentima prihvatio se brižljive »obrade« svakoga od njih. Najvitalniji među njima bio je Nedeljko Zrilić. Njemu je transport bio poveren. Ali ovaj snažni i odvažni mladić Špileru nije priznao da je bio kurir Okružnog komiteta, niti odao linije kuda su se kurirski kanali granali. Nedeljko nije odao ni jednog druga iz svoje organizacije, a znao ih je desetak. Nije kazao ni ime Miće Radakovića — Mičurina za koga je neposredno već od četrdeset prve bio povezan. Bio je sav u ranama, fizički satrven, ali je u njemu ostao prkos koji se nije mogao slomiti. Ipak, Spileru je bilo dragoceno i to što je doznao da su se pohvatani borci pre Višnjićeva nalazili i u karađorđevačkim bazama, da je među onima koje je imao u rukama ipak, sa kurirske linije glavni upravo ovaj Zrilić, i da svi konci dalje vode u Karađorđevo. Ali, pre nego dođe do glavnog obračuna i napada na to protivničko uporište, bio je spreman da izvrši sve prethodne akcije u okolnim selima i da pri tome is-

koristi podatke koje je dobio od zarobljenih partizana, a obruč oko Karađorđeva u širokim zahvatima dobro pripremi.

Na ugroženom kanalu

Crni Mića je dobio izveštaj o rezultatima Spileiuvog napada na Višnjićevo. Uostalom i sam je bio očevidac drame koja se tamo odvijala. U razgovoru sa drugovima podvlačio je koliko je bila značajna odluka da se uspostavi rezervni kanal prema Sremu. Jer, Nemci su bili u zamahu, razarali su organizacije ispred sebe, a ljude je trebalo evakuisati i spasavati .Međutim, Miću je brinula vest da na poslednjoj karici ove životne niti nije bilo sve u redu. Bile su sasvim poremećene veze sa Sremcima, što je praktično značilo da je kanal bio zatvoren. Da nije bilo poremećaja tamo, Špileru ne bi pao u ruke transport na Dunavu, pa i dalje, niti onaj u Višnjićevu. Glavni kanal ne bi bio ugrožen.

Zato se moralo brzo i energično reagovati. Pozvao je Đokicu i saopštio mu da sam kreće na kanal kako bi otklonio poremećaje na njegovoj najosetljivijoj tačci. Đokica je znao kakve su sve opasnosti moguće na već raskrivenom putu. Predložio je da taj zadatak izvrši Artem. Mića je, međutim, bio uporan u svojoj odluci. Nije čak Đokici dao da ga prati. Uzeo je Artema i krenuo u neizvesnost. Artemov zadatak bio je da Miću dovede na vezu sa Milojkom Filipcevim, jer, pred Okružnim komitetom Milojko je bio odgovoran za funkcionisanje rezervnog kanala i njegov spoj na Dunavu.

Fiću su pronašli u blizini Petrovgrada. Artem se tada vratio, a Fića je dalje poveo sekretara Okružnog komiteta. Vodio ga je kroz sam grad, preko poznatog begejskog mosta, kroz ulice pune Nemaca. Prošli su nesmetano i pored velikog gradilišta

kod Ecke. Bio je to vojni aerodrom u izgradnji. Mića je uz put tražio podatke o ovom objektu u nameri da izvesti Glavni štab i predloži da se objekat napadne iz vazduha. Jer, savezničke leteće tvrđave već su preletale banatsku ravnicu na svom putu za naftonosna polja u Rumuniji.

Ma koliko da je poznavao teren i da je bio snalažljiv i za Fiću je bio veliki problem snaći se u barovitom predelu perleškog atara. Pogotovo u ovim zimskim danima, kada se sneg već počeo topiti. Mića je propao u jedan dublji kanal, skvasio se i u hladnoj noći nije mogo dalje. Svratili su u prvu praznu kolibu, kakvih je bilo u ovim baruštinama. Naložili su vatru. I dok je Crni Mića sušio odeću Filipčev je mogao spavati. A onda su se zamenili. Ali, Fića je

KURIRI SA KANALA BANAT-SURDUK, ZAROBLJENI U VIŠNJIĆEVU

na straži uz toplu vatru zadremao i plamen je zahvatio kolibu. Probudio ih je obojicu zagušljivi dim i spasao ujedno od vatre koja je već bila uzimala maha. Morali su žurno napustiti ovo mesto koje se pretvorilo u plameni stub na sred baruštine. Sada su morali odstupati natrag, prema Stajićevu. Nije više bilo vremena da se stigne do naredne baze, u preostalom delu noći.

Dva druga su ipak imala sreće. Pred samu zoru sreli su Andriju koji je pošao istim pravcem. A Andrija je bio izvanredan poznavalac svake staze na ovom terenu, a znao je i za baze u kojima su se nalazili Korčagin i Pavle. Fića je sada bio slobodan.

Crni Mića i Korčagin izbili su već naredne noći, sretno, na Dunav i pokušali utvrđenim znacima da obaveste Sremce o svom dolasku. Nije bilo nikakvog odziva. Pronašli su tada neki čamac i navezli se na nemirnu reku. Ali, čamac je već bio trošan i propuštao je vodu. Morali su se vratiti na obalu. Njihov manevar su primetile nemačke straže. Sačekali su da se čamac približi obali i osuli paljbu. Sada je najopasnije bilo bežati prema pučini reke. Mića je stoga rešio da se brzim prepadom izvuče. Svoj šmajser dao je Korčaginu koji je bio poznat kao izvanredan strelac. Korčagin je tačno gađao ono mesto odakle su Nemci pucali sa obale. Mića je naglim veslanjem brzo smanjio rastojanje. Ovaj iznenadni manevar i tačni pogodci Korčaginovog šmajsera naterali su stražare da pobegnu sa obale. Mića i Korčagin prebacili su se u jednu od čenćanskih baza. Sutradan, Spiler je već bio na Dunavu, ali na Adi nije ništa našao.

Sledeće noći Sekretar Okružnog komiteta bio je u Surduku.

U Surduku je utvrđen novi način održavanja veza. Pošto su Nemci pojačali straže na banatskoj strani, rešeno je da reku prelaze kompletno naoružane desetine i da u slučaju potrebe prihvate borbu. Veze su morale da se održavaju po svaku cenu.

Crni Mića je podneo referat sekretaru Pokrajinskog komiteta Jovanu Veselinovu i vratio se nazad u Banat. Trebalo je izvršiti sve pripreme da se parira širem prodoru Spilera u organizacije.

Đokica je dočekao Miću u Karađorđevu. Bio bi daleko sigurniji da je sam pošao sa njim, ali kad Mića nešto odluči onda je to tako moralo i da bude. Dva druga su odmah razmotrila situaciju i došli do zaključka da će Karađorđevo svakako biti glavna meta sledečih Spilerovih poteza. Dogovorili su se šta sve treba najhitnije preduzeti.

Blokada u Višnjićevu pokazivala je da je Spiler u osnovi zadržao svoju staru taktiku, proverenu u teškim blokadama Kumana i Melenaca. Ako je Višnjićevo bilo iznenađeno i u trenutku blokade nespremno za organizovan otpor ili odstupnicu, trebalo je to izbeći u svakom drugom slučaju. Bilo je najvažnije sprečiti svako iznenađenje. O tome se raspravljalo na sastancima svih komiteta i svih organizacija.

Posebna pažnja bila je posvećena skojevskim stražama. Njihov zadatak je bio da na vreme naprave uzbunu i tako omoguće izvlačenje ljudi iz sela pre nego se obruč stegne. Blokade poput one na Višnjićevo mogle su se izvoditi samo krupnijim snagama. A one se mogu otkriti još u samom pokretu i približavanju cilju. U Karađorđevu je pojačana partizanska straža pod komandom Branka Krajinovića, utvrđena su pogodna stražarska mesta sa kojih je mogao biti kontrolisan drum i pruga, kao i javke na koje će stražari preneti poruku čim opaze nemačke snage na drumu. Te javke su se dalje granale do svake baze, sekretara partijskih ćelija i aktiva SKOJ-a. Svi oni koji su bili povezani sa Nedeljkom Zrilićem, Brankom Bukvićem i drugim aktivistima palim u Višnjićevu, morali su u strogu ilegalnost. Znalo se, da bi oni prvi bili na udaru. Za sada, njihovo prebacivanje u Srem nije se moglo organizovati.

Bio je znatno proširen sistem baza. Iskustvo iz Višnjićeva je pokazalo da i na tako malom

prostoru uz najpažljivije pretrese svi bunkeri ne mogu biti otkriveni. Posebno ako se dobro pazi na brisanje tragova. Proveravane su i baze u polju. U tom cilju bile su organizovane probne uzbune. Pokazalo se da je najteže pronaći bazu na ravnoj njivi, pod snežnim pokrivačem.

Pravi smisao skojevskih straža bio je upravo u tome da se što veći broj drugova na vreme izvuče iz sela i smesti u poljske baze. Onome ko to ne uspe, preostaje nesigurnija baza u selu. Ali, u slučaju blokade u jednoj bazi moglo se ostati samo pod uslovom da se u njoj nalaze svi oni koji za tu bazu znaju. A to je bilo teško obezbediti tamo gde je bilo na stotine aktivista koji su imali svoje baze, kao što je to bilo u Karađorđevu. Jer, nije bilo lako čekati pod zemljom ako je neko ostao gore ko je mogao pasti u ruke Spileru i pod mukama eventualno primoran da progovori.

Ofanziva na severu

Nemci su za neko vreme ostavili na miru karađorđevački rejon. ,Ustvari, vršili su opsežne pripreme za tu operaciju. U međuvremenu ukazala im se prilika da se obračunaju sa Kostom Sredojevim — Šljukom. Odavno je Spiler čekao tu priliku. Isto kao što je žarko želeo da se dočepa Miloša Popova — Klima, Milana Pribića — Đokice i Milke Agbabe — Crne. Mnoge klopke koje je postavljao bile su bez rezultata. Tražio je izdajnika ali ih nije nalazio. Pokušavao je sa ucenama. Tih februarskih dana Banatom su se pojavile plakate ispisane na srpskom, nemačkom i mađarskom jeziku. Spiler je nudio 50.000 dinara svakome onome ko mu pokaže Đokicu ili Crnu. Na poternici su se pojavile njihove fotografije, iz 1942. g. Dopale su Spileru u ruke kada je Arsa poginuo. To je ustvari bila zajednička fotografija sa Arsom. Svi su imali oružje. Spiler se. međutim, grd-

no prevario. Niko nije hteo da mu pruži neki podatak o borcima i revolucionarima koji su već bili u narodu izrasli u legendu. Ovim potezom samo je pojačao njihovu popularnost. I oni neverni videli su da ih sa tih fotografija ne gledaju nikakvi »banditi« i krvoloci, već nasmejana lica ponositih boraca.

Spiler je bio na tragu Šljuke zahvaljujući ipak jednom izdajniku. Bio je to Stojan Grujić, kurir na vezi između Šljuke, Nikole Francuskog i Milke Agbabe — Crne. Svi su oni radili na obnovi organizacija na krajnjem banatskom severu. Grujić je imao zadatak da pripremi sastanak između Crne i Šljuke. Sastanak je bio ugovoren kod zidina kikindske bolnice. Utvrđeno je vreme i raspored dolaska. Međutim,

KOŠTA **SREDOJEV ŠLJUKA, SEKRETAR SK KPT ZA KIKINDSKI SRF.Z**

Grujić je o svemu izvestio kapetana Kornelijusa Lelijera. Ovaj se nije usudio da sam organizuje klopku čuvenim ilegalcima. Pozvao je u pomoć Spilera. Spiler je u Kikindu poveo Vilhelma sa odabranom grupom agenata.

Odabrano je petnaest ljudi i raspoređeno na najpogodnijim mestima. Komandovali su Spiler i Lelijer. Sve je to bilo ubeleženo na planu sačinjenom u policijskoj Prefekturi. Ulica je bila zaposednuta zasedama za slučaj da se Šljuka u prvom momentu probije. U zgradi preko puta bolničkog zida nalazio se Vilhelm sa grupom. Oni su imali prvi stupiti u akciju. Sat i po pre ugovorenog sastanka svi su bili na svojim mestima. Grujić je dobio pištolj od Spilera sa zadatkom da prvi puca, ako Šljuka primeti prevaru.

Šljuka je bio tačan. Našao je Grujića na zakazanom mestu, ali je Crna kasnila. Morali su da je sačekaju. Oprezni Šljuka se međutim uznemirio i već je bio odlučio da se povuče. Bilo je opasno da se duže zadržava na otvorenoj ulici. Grujić je pripalio cigaretu To je bio ugovoreni znak za Jožefa Vilhelma. Sledećeg časa iz kuće preko puta izjurilo je nekoliko agenata. Videvši da se našao u klopci. Šljuka je povukao svoj pištolj i, povlačeći se unazad opalio nekoliko metaka. Skočio je na zid u cilju da izbegne dalje povlačenje ulicom. Ali, još u letu ga je stiglo nekoliko metaka.

Košta Sredojev — Šljuka pao je mrtav na pločnik. Stojan Grujić je, tobože, uspeo da se probije.

Bilo je to 12. februara. Te iste noći Spiler je sa agentima hapsio u Iđošu. Od Stojana Grujića saznao je imena članova Partije i SKOJ-a. U njegovim rukama našla su se 34 Iđošana.

Akciju u ovom rejonu Spiler je nastavio već 18. februara. Ponovo su na redu bile organizacije u Kikindi i Iđošu, ali je akcija tad proširena i na Dragutinovo.

U ovim akcijama nije bilo mnogo uhapšenih. Kikindskog skojevca Stevu Lekovića mučili

su dok je u telu bilo života. Od hrabrog mladića, međutim, nisu doznali ništa. U Dragutinovu palo je Spileru u ruke petnaestak ljudi, među kojima su petorica bili skojevci. Ali, Spiler je tragao za rukovodećim komunistima, pre svega za Klimom. I bio mu je na tragu. Milenko Milovanov — Curuzan, član Sreskog komiteta SKOJ-a i Milivoj Popov — Operista, član Mesnog rukovodstva nalazili su se u vreme Spilerovog dolaska u jednoj bazi na sastanku sa Klimom. Spiler im je svoj trojici organizovao zasedu koja je strpljivo čekala puna dva dana. Na zasedu je 22. februara prvi naleteo Curuzan. Klim je uspeo da na vreme izmakne. Mladog borca su stavili na teške muke, ali se on hrabro držao. Nikoga nije odao. Odveli su ga u Petrovgrad i tamo mu batinama oduzeli život.

Operista je morao u ilegalnost, ali je primio dužnost sekretara SKOJ-a u Dragutinovu. Priključio se Milošu Plavkiću koji je vodio partijsku ćeliju.

Stojan Grujić se u međuvremenu ponovo našao u Iđošu. Mislio je da će na neki način i Crnu navesti u zasedu. Došao je na vezu i rekao da mu je policija za petama i da bi želeo da ga prebace u Srem. Crna je, međutim, zaključila da je Kosti pripremljena zaseda. Bilo joj je sumnjivo i to što se Grujić ipak izvukao. Došla je sama na sastanak sa izdajnikom. Grujić se počeo hvaliti kako je uspeo da umakne. Zeleo je da izgleda uverljiviji, pa je Crnoj pokazivao kako ima pištolj. Crna mu je zatražila oružje da ga pogleda. Grujić nije ništa posumnjao. Crna je lako prepoznala Sljukin pištolj i za nju je to bio presudan dokaz. Lako je savladala razoružanog izdajnika i svezanog ga sprovela u dragutinovačke baze. Tamo je bio osnovan Narodni sud koji je izdajnika osudio na smrt.

U jeku ovih hajki našao je smrt i član Okružnog komiteta Partije Nikola Francuski — Dejan. Došao je on sa Crnim Mićom iz Srema i dobio raspored ovamo, u kikindski rejon. Tu je radio i

Toma Granfil, pa su zajedno pokušavali da Kikindi vrate staru slavu i borbeno mesto koje je u revolucionarnom pokretu toliko dugo držala. Nije to bilo lako posle satiranja u zimu 1941. i stalnih naleta na svaki dalji pokušaj organizovanog otpora. Nit organizovanog otpora održao je Šljuka oslonjen na mnoge baze i na ljude koji nisu klonuli duhom. U Kikindi, u Vincaidu, Iđošu, na salašima. Kikinda se ipak vraćala. Mokrin je, međutim, još uvek bio tek na pokušajima da ispliva iz duboke krize i otme se iz gvozdenog zagrljaja.

Nikola Francuski i Jovan Gligorin naišli su na dobro pripremljenu zasedu u Iđošu. Bio je prvi mart. Hrabri komunisti su prihvatili borbu i uspeli u prvi mah da se probiju. Međutim, bilo je teško izvući se i u nastaloj borbi obojica su poginula.

Nikola Francuski bio je na čelu obnovljenog Sreskog komiteta. Sada je tu dužnost preuzeo Mihalj Kiš.

Dan pre pogibije Dejana Francuskog Spiler je izveo dobro smišljenu akciju na organizacije u Vojvoda Stepi. Opasao je selo poznatim obručom i sam sa svojom udarnom grupom harao seoskim ulicama. Načinio je prodor u organizacije SKOJ-a i USAOJ-a i uhapsio 38 njihovih članova.

Dok je selo bilo u blokadi, sekretar partijske ćelije Milan Martinović nalazio se u Karađorđevu. Cim je čuo za Spilferov pohod pošao je da se nađe među svojim drugovima, da skloni dokumenta koja su ostala dobro nesklonjena. Nije pomagalo ni upozorenje Karađorđevčana. Ćira je otišao, probio se kroz obruč i našao u selu. Ali, hrabri sekretar je naišao na dobro postavljenu zasedu i bio savladan. Izveden je pred Spilera koji nije mogao a da ne ispolji zadovoljstvo što je Ćiru konačno imao u rukama. Ali, čim je počeo ispitivanje, Ćira je iskoristio momenat, skočio kroz zatvoren prozor i stuštio se niz ulicu. Ali, stražar je isuviše dobro gađao.

Osmog i devetog marta Spiler je sa svojom udarnom grupom hapsio u Aleksandrovu. Uglav-

nom, išao je za tragom pohapšenih boraca u višnjićevačkom transportu. U ovoj akciji u ruke mu je palo svega sedamnaest članova SKOJ-a i USAOJ-a. Za brojne organizacije kakve su bile u Aleksandrovu to nije bio osetniji gubitak pod uslovom da se uhapšeni omladinci i dalje dobro drže.

Obračun u Karađorđevu

Na sastanku Štaba u Petrovgradu, Spiler je izneo svoj plan napada na glavnu protivničku bazu u severnom Banatu. Tražio je dovoljno snaga i neograničeno vreme. Rešio je da drži obruč oko Karađorđeva dok tamo sve ne razori i otkrije. Poput blokade Kumana dve godine ranije. Zeleo je puno iznenađenje i tome je podredio početak same akcije. A to je značilo da je obruč do zore imao biti zatvoren.

Početak napada predviđen je za 14. mart. Spiler je već na prvom koraku mudro postupio. Još u Cesteregu razdvojio je glavninu na dve kolone i uputio ih zaobilaznim putem preko polja sa zadatkom da zatvore obruč. Sam je sa svojom Udarnom grupom i stražarima sačekao najpogodniji momenat i cestom se uputio pravo u selo.

Tako je Spiler ipak napravio iznenađenje. Jer, straže na drumu mogle su opaziti samo Spilerovu grupu. Mada je obaveštavanje išlo najbržim putem, izlaza iz sela toga jutra više nije moglo biti. Sve grupe koje su pohitale u polje naišle su na već uspostavljen obruč. Ostalo je da se iskoriste baze u samomo selu.

Tako je prvi, značajan poen, pripao Spileru.

Seoski dobošar je prenosio naređenje Juraja Spilera da svi muškarci i žene od šesnaest do šesdeset izađu na pijacu. Ko ne izađe smatraće se

beguncem, a to je značilo da prema njemu milosti neće biti.

Karađorđevačka pijaca nalazila se nasred sela. Na prostranom placu strčio je samo izdignut zvonik, onako odvojen od crkve. Gore je visilo poveliko zvono koje se nadaleko čulo. Crkva je još uvek bila u zgradi koja je nekada služila grofu Čekoniću za štalu. Ali, ovde su samo nedeljom dolazile nekolike bogomoljke i pop Boža Mijatović nije imao velikog posla. A bio je inače pametan čovek. Zaključio je: kud sav narod — tud i pop. I pop Boža je našao svoje mesto među narodnim borcima.

Sada je i pop Boža bio na pijaci, ispod zvonika. Zajedno sa domaćinima i domaćicama, sa decom, sa devojkama i ponekim mladićem. Naokolo su bila mitraljeska gnezda, pijacom se šetali Špilerovi agenti nakićeni ratničkom opremom sa prstima na obaraču automata. Zagledali su u pridošlice kao da su želeli već na ovom susretu pročitati ko je »krivac« a ko nije.

Spiler je dohramao iz opštinske zgrade do pijace, u pratnji svojih oficira, Vilhelma i odabranih agenata. Popeli su ga na pripremljene stolove. Održao je preteći govor i najavio konačni obračun sa svakim onim ko mu se ne želi pokoriti. Tražio je Iliju Preradovića, učitelja. Spiler je znao da je Ilija jedan od organizatora, ali nije imao siguran podatak. Hteo je da ga kompromituje pred njegovim ljudima i tutnuo mu je Proglas Srbima da ga ovde na pijaci pročita. Ilija je čitao loše napisane rečenice dajući im još i pogrešan naglasak, tako da ga gotovo niko na pijaci nije mogao razumeti, ali su ga zato dobro shvatili. Spiler je tada naredio da se izdvoje svi od 18 do 30 godina, da se podele na grupe muškaraca i žena i da se potrpaju u školske učionice. Ostale je domaćice ili decu pustio kućama pozivajući sve na saradnju uz obavezne pretnje svakom onom ko se uhvati da bilo na koji način pomaže komunistima, koji se očigledno kriju. Svaki domaćin će odgovarati za sve ono što se dešava kod komšija.

Više od stotine članova SKOJ-a i Partije nije izašlo na pijacu. Nalazili su se u svojim bunkerima ili u privremenim skloništima. Mnogi su bili spremni da se već u prvim večernjim časovima probijaju iz obruča.

Crni Mića se ovoga puta nije nalazio u Karađorđevu. Ali su se zato u okruženju našli Đokica, Mičurin, Crveni, Vaso Torbica i drugi rukovodeći drugovi.

Spiler je opštinske prostorije uredio za »informativno saslušavanje«. Tako je on nazivao prvo saslušavanje uhapšenih, još na licu mesta. Ustvari, sobe su bile pretvorene u prave mučionice, jer su agenti sa sobom doneli sve potrebne rekvizite, od bikača do sprave za elektriziranje.

Hapšenja su počela već prema pripremljenim spiskovima. Imena su čitana u učionicama nabijenim mladićima i devojkama. Svaki onaj koji je bio prozvan izlazio je napolje i dolazio pred Spilera i njegove agente. Ali, retki su takvi bili. Jer većina prozvanih nije se ni nalazila u učionicama. Tada su odabrane grupe agenata kretale u pretres.

Trajalo je to četiri dana i četiri noći. Odigrale su se mnoge drame. Spiler je polako ali uporno osvajao teren povećavajući broj pretučenih i pohapšenih. Ali, očekivao je mnogo više. Tražio je »kolovođe

Đokica, Crveni, Mičurin i Mirko Obradović — Toša nalazili su se u bazi kod Perece Kovačević. To je bila baza Okružnog komiteta. Komšije su gotovo znale za ovu bazu i za stalne dolaske drugova u Perecinu kuću. Kada je Spiler naredio pretres svih kuća, ali tako da levi i desni komšija pretresaju kuću svoga suseda, i tako lančano redom, Perecine komšije Jova Vuković i Janko Đukić »nisu ništa našli« i tako obavestili policajce koji su nadgledali pretres. Uveče, Đokica i drugovi krenuli su u proboj. Na čelu je bio Mičurin, u zaštitnici Crveni. Stari ilegalci su bez greške rešili ovaj problem i pre zore našli

se u Naninoj bazi pokraj Melenaca. Ovde su već bili Crni Mića i Fića. Već naredne noći Mičurin i Crveni morali su natrag u blokirano selo. Trebalo se naći na licu mesta i odmah po skidanju blokade prikupiti drugove i drugarice rasute po bunkerima, formirati ih u transport i dovesti u Melence. Dva nerazdvojna druga su se vratila gotovo istim putem. Morali su se ponovo probijati između stražara spoljnog obruča. Obradovali su Perecu kada su se pojavili iznenada na vratima.

Još u zoru 14. marta skojevska straža u Dušanovcu izvestila je Radovana Svrdlanovića, člana Sreskog komiteta Partije, da se drumom kreću jake snage policije u pravcu Karađorđeva. Radovan je uzjahao konja, i zajedno sa Bogdanom Kesićem požurio preko polja za Karađorđevo. Želeo je Mičurina da obavesti o opasnosti koja se približava. Drugovi nisu našli Mičurina kod kuće, ostavili su poruku i žurno se uputili natrag, u atar. Pored Velikog kanala znali su za bazu u kojoj je bilo nekoliko ilegalaca što su čekali na formiranje transporta. Došli su u bazu. Tu su bili Trivo Babić, Dane Stanković, Milan Uzelac i Danica Zavoda, svi Aleksandrovčani. Naredne noći u bazu su došla još tri druga. Bili su to komandir skojevske straže Branko Krajinović, Jovo Ciča, član Sreskog komiteta SKOJ-a i Branko Marčetić. Sva trojica su uspela da se probiju iz blokade. Sada je baza bila pretesna. Nije bilo vazduha, a ni vode, ni hrane. Ovde se duže nije moglo ostati. Sačekali su noć i izašli napolje. Podelili su se u dve grupe. Obe su imale isti zadatak: da pronađu veze i da donesu hrane i vode. Svrdlanović, Kesić i Ciča su se uputili ka Dušanovcu, a Branko Marčetić, Triva Babić i Milan Uzelac krenuli su u Aleksandrovo. Ostalo troje ostali su u bazi da tu sačekaju svoje drugove.

Ali Nemci su po svom običaju blokirali i sve prilaze susednim selima. Tako su Branko Marčetić i njegova dva druga naišli na zasede ispred Aleksandrova. Ponovo su se morali probijati puzeći i

tek krajnjim naporom našli su se u selu. Dobili su hranu i vodu, ali su pri povratku bili otkriveni. Nastala je hajka mračnim seoskim ulicama. Tri druga su ipak uspela da se ponovo nađu u polju. Uputili su se na Savinu pumpu na Begeju. Sava ih je obavestio da su Nemci još u Karađorđevu predloživši im da ih prebaci na sigurniji teren itebejskog atara. Međutim Branko i njegovi drugovi su krenuli ka bazi u kojoj je bio zakazan sastanak cele grupe. Tako su postupili Svrdlanović i drugovi. Rešili su da svih devetoro krenu ka Begeju i da se svi zajedno prebace na itebejsku stranu. Ali, i policijske patrole su bile već u akciji. Opazile su malu kolonu i hajka je počela. Nemci su bili na seljačkim kolima i poterali su konje svom snagom. Raspodelili su se u front tukući vatrom po krilima kako bi celu grupu begunaca držali na okupu ispred sebe. Želeli su ih žive jer im samo živi mogu biti još od koristi.

Drama je započela na samoj dolmi. Svrdlanović, Kesić, Stanković i Ciča ipak su se uspeli probiti po desnom krilu i za momenat izmaći neposrednoj opasnosti. Ostala petorica bila je prikovana vatrom uz dolmu. Najpre je bila zarobljena Danica Zavoda, zatim Branko Krajinović, pa Milan Uzelac. Triva Babić i Branko Marčetić pokušali su gotovo nemoguće. Pojurili su uz dolmu predstavljajući tako izvanredan cilj strelcima. Pod kišom metaka na dolmi je ostao nepomičan Triva Babić. Branko je u nekoliko skokova, nepovređen, uspeo da se dokopa druge strane nasipa. Ispred njega je bila rečica sa ledenom korom na površini. Izbora nije bilo. I kao nekad, u sparne letnje dane, Branko se, zbacivši samo kaput, vinuo glavačke u vodu. Ronio je do druge obale i iz ševara probivši odozdo glavom led pogledao. Nemci su već bili na dolmi, raspalili su nekoliko rafala po ledenoj kori, uzeli Brankov kaput i mrtvog Trivu i otišli sa dolme. Spilera su izvestili da se jedan »bandit« utopio! Branko je izašao iz vode pokušavajući skakutanjem da povrati telesnu toplotu. Svako mirovanje značilo je smrt. Kada je bio siguran

da su se Nemci udaljili, seo je na snop fašine i lomeći tanku koru leda preveslao reku. Uputio se ponovo u Aleksandrovo.

Svrdlanović, Kesić, Čiča i Stanković dokopali su se jednog salaša i sklonili u slamu. Međutim, Nemci su im bili za petama. Drugovi su pripremili svoje dve bombe i dva pištolja, odlučni da se živi ne predaju. Slama je bila opkoljena. Na poziv da se predaju odgovorila je prva bomba. Nemci su osuli vatru sa svih strana. Čiča je pokušao da se iznenadnim skokom, sa pištoljem u ruci, sam probije. Ali, upao je u nemački stroj i bio savladan. Radovan Svrdlanović, Bogdan Kesić i Dane Stanković su se lako sporazumeli. Više nije bilo izgleda za uspešan otpor. Ostala im je samo još jedna bomba. Zagrlili su se poslednji put i Radovan je aktivirao bombu. Odjeknula je snažna eksplozija i tri druga su ležala još zagrljena dok im se krv mešala. Radovan i Dane bili su mrtvi. Bogdan je bio teško ranjen. Tek kada se sve primirilo Nemci su prišli mestu na kome je bomba eksplodirala. Izvukli su ih i potrpali u kola. Na ponižavajuće postupke Nemaca Bogdan je odgovarao prkosom. Imao je još toliko snage da pljune u iskeženo lice agentu koji se podrugljivo nad njim nadneo. Umro je ostajući do kraja borac.

Vaso Torbica — Marko, sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a, nije se gotovo nikad odvajao od svoje puške. U pištolj nije imao mnogo poverenja. Iz blokade se probio sa grupom starih skojevaca. Bili su to Bogdan Đukić, Duško Savatović, Božo Kosanović, Čedo Mileusnić i Mirko Mehanđija. Bogdan Đukić — Svrćo bio je Markova desna ruka, njegov stalni pratilac. Imali su i zajedničku bazu. Sada su opet bili zajedno, probijajući se prema Ruskom Selu. Tamo je Marko imao stare veze i sigurne baze. Verovao je da su Nemci bar u ovim danima velike akcije na Karađorđevo ostavili na miru Rusko Selo. Ali, prevario se. Spiler je zbilja široko organizovao ovu svoju akciju, zatvarajući sve prolaze kojima su

se mogli karađorđevački borci probijati. Tako je i Rusko Selo bilo zaposednuto.

Marko ipak nije išao bez plana. Pred selom je zaustavio svoje drugove i poslao kao prethodnicu Božu Kosanovića i Mirka Mehanđiju. Njihov zadatak je bio da uspostave vezu sa Dušanom Sadžakom. Dva druga su slučajno neopaženi prošla između dveju zaseda i našli se u kući Sadžaka. Ali tamo su bili otkriveni i pohapšeni. To Vaso Torbica nije znao, i, pošto se nisu vraćali krenuo je i sam u selo. Razdvojili su se u dve grupe. Marko je išao sa Svrćom, a Savatović sa Mileusnićem. Na zasedu su naišla druga dvojica. Mileusnić je bio odmah savladan, a Savatović je nagao u bekstvo. Istim pravcem trčali su Marko i Svrćo. Meci su naokolo fijukali, usmereni pre svega na Savatovića koji je trčao svoju životnu trku. Sva trojica su se našla izvan domašaja nemačkih kuršuma. Morali su natrag, u karađorđevački atar.

Hapšenje Cede Mileusnića imalo je dosta teške posledice. Momak nije bio u stanju da pretrpi batine, i odao je imena nekoliko svojih drugova i tako pomogao Spileru da napreduje u akciji.

Agenti su tragali za Duškom Savatovićem. Kad ga nisu našli, rešili su da dobro pretresu njegovu kuću, dvorište i baštu. A Duško je u bašti imao bunker, Međutim, tamo su došle podzemne vode i nije mogao unutra. Ali, Božo Kosanović je ovde ipak sklonio tri drugarice pre nego što je pošao na proboj obruča. Bili su oni svi zajedno u drugom bunkeru, ali su morali napolje. Za devojke boljeg izlaza nije bilo. Božo je u bunker spustio nekoliko snopova tuluzine i devojke su se dole nekako smestile.

Agenti su pretresli kuću, dvorišne zgrade, slamu. Na redu je bila bašta. Božo nije imao vremena da uklanja sve tragove oko bunkera i agentima nije bilo teško da utvrde o čemu se radi kada su se već našli u bašti.

Agent koji je otkrio bunker skočio je kao oparen nišaneći svojim šmajserom prema mestu na kome su se ocrtavala ulazna vrata.

Javljeno je Spileru. Sef policije naredio je da se bunker blokira i sačeka njegov dolazak. Stigao je brzo i izdao novo naređenje: pokupiti komšije Miška Savatovića i sa ašovima ih dovesti u baštu. Nije želeo da svoje ljude izlaže neposrednoj opasnosti.

Dok su komšije kopale oko vrata podzemnog skloništa okolo su agenti procenjivali poziciju i zauzimali najbolje položaje za borbu. Spiler je stajao izvan kruga i izdavao naređenja. Bio je nestrpljiv, jer je otkopavanje išlo veoma sporo. Derao se na ljude i terao ih da rade brže.

Neko je najzad ašovom zakačio ram od ulaza. Četvrtasto drveno korito napunjeno zemljom se uzdiglo i njih dvojica su ga odvojili od drvenog rama ugrađenog u smrznutoj zemlji. Pokazao se mračan otvor i ljudi su se i nehotice udaljili korak-dva unazad.

Cuo se piskavi Spilerov glas. Obratio se onima dole, zahtevajući da izbace oružje i da izlaze jedan po jedan. Iz bunkera se niko nije javljao samo se plavičasta para nisko uzdizala utapajući se u hladan vazduh na površini.

Spiler je sad naredio agentima da spreme granate. Onima u bunkeru dao je još samo minut vremena.

Iščekivanje je došlo do vrhunca kada se iz otvora najpre pomolila crna marama, a onda glava Mice Pribić. Bila je to Đokičina sestra, član Mesnog komiteta SKOJ-a. Mica, kao ni njene drugarice, nije imala nikakvog oružja. Mica se uspravila u bunkeru, izvukla je kroz uzak otvor ruke, napolje, ali nije imala snage da sama izađe iz skloništa. Bila je promrzla u hladnoj i mokroj rupčagi.

Agenti su tek tada videli da nemaju čega da se boje, prišli su otvoru i izvukli devojku napolje. Mica je ostala ležeći pored otvora, dok se otuda pro-

maljala glava Milke Drakulić. Poslednja je bila Zora Drakulić. Sada su sve tri devojke ležale bez snage pored bunkera očekujući svoju sudbinu. Spiler je bio razočaran i radostan. Prepoznao je Micu Pribić jer je ovo bio njihov treći susret. Ako nema Đokicu u rukama ova devojka će mu platiti za mnogo šta.

Spiler je u opštinskoj zgradi gnječio pohapšene, izvlačio nova imena, tragao za prokazanim. Bio je u jeku svoje akcije, toga četvrtog dana, kada je iznenada dobio naređenje sa najviših mesta da diže blokadu i da se sa svim snagama uputi prema Tisi.

Bilo je to spasonosno za mnoge drugove u Karađorđevu koji su se još nalazili po bazama i drugim skloništima, pa i među onima poslaganim u školske učionice. Pomoć su u pravom času indirektno pružili Mađari. Došlo je do pobune protiv diktatora Hortija u Pešti i nemačke trupe su umarširale na teritoriju svoga bivšeg saveznika.

Bilo je to veče, 17. marta. Spiler je ponovo pročitao depešu. Naređenje je bilo nedvosmisleno. Činilo mu se da je ostao samo još koji dan da bi razorio sve što su komunisti u Karađorđevu sazidali. Ali tako mu se to samo činilo.

Njegova akcija je išla veoma sporo i teško, ali je slika koju je stekao bila sasvim jasna: komunisti su ovde stvorili izvanrednu masovnu bazu u kojoj je običnim policijskim snagama bilo teško postići odlučujući uspeh. Iako je imao u rukama osamdesetosam tvrdokornih Karađorđevčana, među kojima je otkrio i nekoliko mesnih organizatora, bilo je očigledno da je to bio samo polovičan uspeh. Glavne vođe su i dalje van domašaja njegovih ruku.

Bile su konačno otvorene učionice. Mladići i devojke kao opijeni izlazili su na svež vazduh. Iza njih je ostao strah i teskoban prostor u kome su proveli četiri dana.

Od opštinske zgrade krenula je teška kolona sa ranjenim, osakaćenim i isprebijanim sužnjevima. Opkoljena crnim stražarima kolona je doprla

do česterečke željezničke stanice. Ovde joj je priređen zluradi doček česterečkih Švaba. Mnogi su se iživljavali nad nemoćnim ljudima.

Za Srem

Spiler je naneo težak udarac karađorđevačkim organizacijama. Ali to nije bila puna pobeda. Istina, najveći prodor načinio je u skojevske organizacije i većina pohapšenih su bili članovi SKOJ-a. Tada je Karađorđevo imalo zaista dobro organizovan SKOJ sa blizu tri stotine članova. U Spilerovim rukama našlo se manje od jedne četvrtine.

Za četiri dana teške istrage i pretrage agenti su uspeli da otkriju svega osam baza od pedesetak koliko ih je bilo izgrađeno u selu ili u polju. Sve su bile prazne, osim one sa devojkama. Time je karađorđevački bunkerski sistem izdržao najveću probu i pokazao sve svoje dobre strane.

Samo delimični uspeh Spilerove ofanzive u Karađorđevu imao je odlučujući značaj za dalji razvoj oslobodilačke borbe u ovom delu Banata. To je bila i poslednja dugotrajna blokada jednog naselja. Karađorđevo je moglo da ostane na svom borbenom mestu kao značajna baza za razvijanje odlučujućih akcija koje su u jednom dahu vodile do konačne pobede.

'Pokazalo se da je put Crnog Miće u Surduk došao u pravo vreme. Mića se otuda vratio upravo uoči velikog napada na Karađorđevo. Čekao je u Melencima da se akcija završi pa da otvori rezervni kanal na kome nije više bilo nerazrešenih čvorova. Bila je to značajna okolnost za sve one karađorđevačke aktiviste kojih se Spiler nije uspeo dokopati.

Mičurin i Crveni našli su se blagovremeno u selu. Cim je blokada skinuta stupili su u akciju.

Ali, iskrslo je niz nepredvidenih teškoća. Mnogi drugovi su i dalje bili u bazama za koje niko osim njih nije ni znao. Drugi su bili u skloništima u koja su sluačjno zapali. Trebalo je strpljivo čekati na ugovorenim vezama i sakupljati ljude već kako su oni sami pristizali. Ipak, vreme se nije smelo gubiti.

Već osamnaestog marta naveče bila je svijena prva kolona. Bila je to kolona skojevaca. Oni su bili i najugroženiji, jer je Spiler načeo više aktiva. Na seoskom pašnjaku okrenutom prema Melencima bilo je u koloni 36 boraca, među kojima 12 drugarica. Samo dvojica nisu bili skojevci. U koloni su bila i dva člana Mesnog komiteta SKOJ-a. Bili su to Đorđe Momčilović — Brkica i Dragan Došen. Oni su morali na put jer je u rukama Spilera bio Jovo Ciča. Za put je bio spreman i Dragan Bjelobaba — Crveni, ali samo do Surduka. Bio je određen za delegata na Drugom kongresu USAOJ-a. Na onom prvom četrdesetdruge Banat nije mogao poslati svoga delegata. To je bilo poznato vreme izolacije i teških iskušenja za sve borce u ravnici. Sada je, međutim, vreme bilo drugačije. Pa iako Crveni zbog ofanzive u Sremu ipak nije stigao na Kongres, ovoga puta bilo je tamo Banaćana. Predstavljali su oni svoje brigade, pa i banatsku omladinu, na tom najmasovnijem skupu jugoslovenske borbene omladine.

Bilo je oko osam sati uveče kada je kolona krenula prema Tordi. Moralo se prolaziti gotovo pored krajnjih kuća ovog mađarskog sela. U koloni je vladala stroga tišina.

Đokica i Crna dočekali su kolonu u melenačkom ataru. Sa njima je bila nova grupa boraca iz Kikinde i Dragutinova. Sada je u koloni bilo preko pedeset mladića i devojaka. Susret sa Đokicom i Crnom bio je razdragan. U koloni kao da je nestalo strepnji zbog neizvesnosti puta koji je tek ovim prolaskom trebalo trasirati. Spokojstvo je ulivao plećati Artem kome je poverena komanda transportom. Pušku je imao i Petar Calić, zamenik Nedeljka Zrilića u

kurirskom odelenju. I sad, tu su bili naoružani Đokica, Crna, Crveni i još njih nekoliko.

Melenčani još nisu bili svi u krevetima kada je kolona iz polja i preko nekih rupčaga ušla u jednu od njihovih ulica. Neki su se sami sklanjali, drugi su radoznalo zagledali otegnutu kolonu što je gazila ćutke trotoarom. Još pred selom kolonu je dočekao i povukao napred visok, plav Melenčanin. U rukama je imao pištolj i gotovo da nije ništa govorio. Bio je to sekretar partijske ćelije koja je ponovo, ovde u Melencima, imala glavnu reč. Bile su preboljene rane nanete maja četrdesetdruge i kasnijih dana, nestalo je vremena kada je Spiler zadovoljno trljao ruke smatrajući da je uništio »Malu Moskvu«. **I,** Melenčani primaju u svoje selo pedeset narodnih boraca, držače ih u svojoj sredini puna dva dana, čuvali su ih i hranili, a jaka policijska stanica usred sela o tome nije ništa znala.

Sekretar ćelije, ćutljiv i dalje, otvorio je malu kapiju između dva visoka stuba zidane ograde i propuštao kolonu u prostrano dvorište, svijajući je u već pripremljenu štalu u kojoj nije bilo ni krava ni konja. Jasle su bile prazne, a dole je bila bogato prostrta slama u koju su se zavaljivali umorni putnici.

Čudno je to, ovde u ovoj štali, pedeset ljudi, u selu o kome su samo slušali, objektivno bespomoćni da se odupru ako bi ih neko otkrio, provodili su bez ikakvog straha časove koji su za njih značili odmor posle četiri dana provedena u tesnim bunkerima i pešačenju. Bilo je i veselo, samo tiho. Bilo je tu velikih banatskih hlebova, kore rascvetale, žute debele banatske slanine i druge hrane. Dolazio je Mali ,donosio vodu. Da, sekretar partijske ćelije imao je upravo takvo partizansko ime, iako je bio gotovo visok, dvometraš, ili se to tako činilo borcima iz kolone posmatrajući njegov dugi, sigurni korak dok je gazio na čelu.

Tek drugog dana uveče kolona boraca izvukla se iz Melenaca i krenula na najteži deo svoga

puta. Vodio je kroz nekakve ritove u koje su se noge zaglavljivale, donovi otpadali. Išlo se užurbanim maršom uz stalno požurivanje, a izgledalo je kao da se tapka na mestu jer je grad uvek stajao sa leve strane, sa svojim sijalicama i svojim gradskim žamorom, pun nemačkih jedinica, policajaca, sa Špilerom i Rajtom i njihovim doglavnicima. Morajo se širokim polukrugom, trebalo je prelaziti drum zalegati kada se na njemu ukazalo neko vozilo i opet nastavljati dalje. Neke devojke su bile na izmaku snage, drugovi su

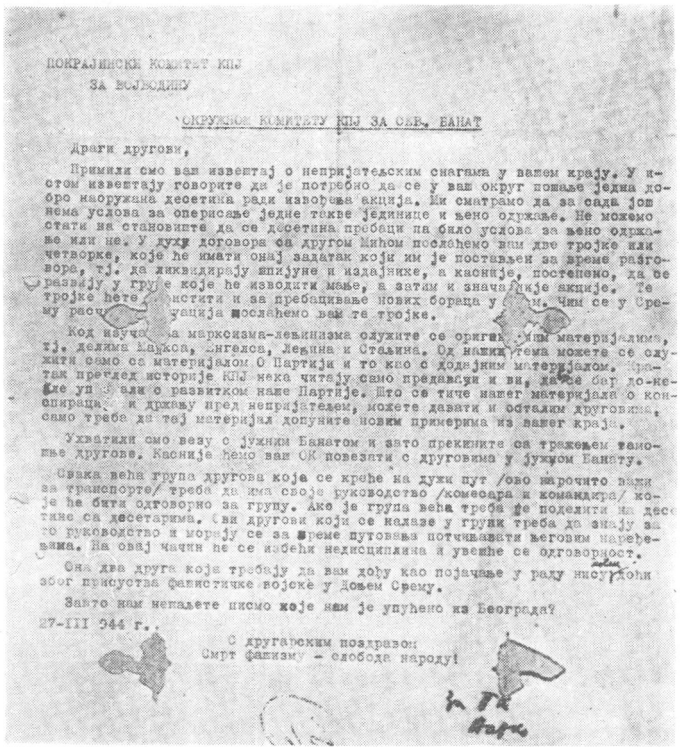

ПОКРАЈИНСКИ КОМИТЕТ КПЈ
ЗА ВОЈВОДИНУ

ОКРУЖНОМ КОМИТЕТУ КПЈ ЗА ОБВ. БАНАТ

Драги другови,

Примили смо ваш извештај о непријатељским снагама у вашем крају. У истом извештају говорите да је потребно да се у ваш округ пошаље једна добро наоружана десетина ради извођења акција. Ми сматрамо да за сада још нема услова за оперисање једне такве јединице и њено одржање. Не можемо стати на становиште да се десетина пребаци па било услова за њено одржање или не. У духу договора са другом Мином послаћемо вам две тројке или четворке, које ће имати онај задатак који им је постављен за време разговора, тј. да ликвидирају шпијуне и издајнике, а касније, постепено, да се развију у групе које ће изводити мање, а затим и значајније акције. Те тројке ћете користити и за пребацивање нових бораца у [illegible]. Чим се у Срему расчисти ситуација послаћемо вам те тројке.

Код изучавања марксизма-лењинизма одлучите се оригинални материјалима, тј. делима Маркса, Енгелса, Лењина и Стаљина. Од наших тема можете се одлучити само са материјалом О Партији и то као с додатним материјалом. Остатак прегледа историје КПЈ нека читају само предавачи и ви, јер ће бар донекле упознати о развитком наше Партије. Што се тиче нашег материјала о конспирацији и држању пред непријатељем, можете давати и осталим друговима, само треба да тој материјал допуните новим примерима из вашег краја.

Ухватили смо везу с јужним Банатом и зато прекините са тражењем тамошње другове. Касније ћемо ваш ОК повезати с друговима у јужном Банату.

Свака већа група другова која се креће на дуги пут /ово нарочито важи за транспорте/ треба да има своје руководство /комесара и командира/ које ће бити одговорно за групу. Ако је група већа треба је поделити на десетине са десетарима. Сви другови који се налазе у групи треба да знају за то руководство и морају се за време путовања потчињавати његовим наређењима. На овај начин не ће бити недисциплина и увећће се одговорност.

Она два друга која требају да вам дођу као појачање у раду нису дошли због присуства фашистичке војске у Доњем Срему.

Зашто нам нећете писмо које нам је упућено из Београда?

27-III 944 г.

С другарским поздравом
Смрт фашизму - слобода народу!

PISMO SEKRETARA PK KPJ JOVANA VESELINOVA OKRUŽNOM KOMITETU KPJ ZA SEVERNI BANAT OD 27. III 1944.

priticali u pomoć, kaljuga za kaljugom je savlađivana i ipak se kretalo napred.

Najzad kolona je izbila na samu obalu Begeja. Upravo se tada nad kolonu nadneo neki crni oblak sa ledenom kišom uz sve rizike klizanja u begejsku vodu. Kod samog Stajićeva, kolona je prešla reku preko šlajza kojim je na reci regulisan vodostaj. S druge strane čekali su Pavle Pere i Korčagin. To je sada bila njihova deonica, koja se poklapala uglavnom sa pravcem kojim je išao do nedavno i glavni kanal.

Time je najteža deonica rezervnog kanala položila svoj ispit. Svakako je tu pomoglo veliko Artemovo iskustvo, njegova upornost i smisao za organizovano i grupno kretanje.

Korčaginova deonica, kao ni ona do Begeja, nije bila laka. Bio je to mart mesec, vreme kada su se otopili zimski snegovi, a sve prostrane bare u perleškom rejonu nabujale. Ranije staze bile su pod vodom i moralo se dugo obilaziti da bi se stiglo do cilja. To je, međutim, iziskivalo sve brži tempo kretanja, što za umorne borce nije bilo lako. Carovala je žeđ pored umora, ali ipak niko nije izostajao i kolona je u prvim jutarnjim trenucima ipak bila blizu cilja.

Bilo je krajnje vreme, jer je u osvit zore na prostranoj bari lako bilo još izdaleka ugledati kolonu. Kolona se ulila u nekakav salaš, u koloni samo poznat Korčaginu i Pavlu. Izgubljen u baruštini, ovaj salaš je bio napušten, bez ikakva nameštaja, bez vrata i prozora. Kuriri su prozore zazidali ciglama sa porušenih pregradaka i tako koliko-toliko štitili svoje putnike od hladnih vetrova što su u baba-martinim danima harali ravnicom, začinjeni ledenim kapima kiše ili krupnim i retkim snežnim pahuljicama. Prve straže su se popele na tavan i kroz otvore na krovu pažljivo osmatrale sve četiri strane sveta. A premoreni putnici, posebno drugarice, sručile su se na memljiv pod sa malo tuluzine i zbili jedan do

drugoga ne bi li podelili zajedničku toplotu svojih tela.

Korčagin je napravio borbeni raspored drugova koji su imali oružje, a takvih je u ovoj skojevskoj koloni bilo malo. Ipak, plan je morao postojati, otpor se morao pružiti, pa ma i iz ovakve mišolovke kakvu je ovaj razrušeni salaš predstavljao na plavnom polju.

Kakav je to mogao biti odmor, posle maršovanja od više od sedamdeset kilometara sa tempom kakav je bio priličan i za maratonca! Ali taj odmor nije mogao biti duži od podneva. Tada je Pavle Pere neumoljivo razbudio sve na salašu, podelio obrok ponešen i spakovan još u Melencima, i, kao pravi političar, počeo svoje političko predavanje. Pričao je gde su sve Rusi probili frontove, kako je na italijanskoj čizmi, kuda jure Romela po afričkom pesku. Ali, govorio je i o uspesima naših brigada, pre svega onih vojvođanskih, koje se biju po Bosni i pronose slavu vojvođanskih boraca. Koliko li se to kilometara usiljenog marša moralo proći do tih brigada? — mislili su mladići i devojke, sada već orni i rasanjeni interesantnim Percovim izlaganjem.

Pešačilo se kroz te baruštine još čitavu noć. Bilo je mnogo kanala koje su morali preskočiti, drugi su pljuskali po vodi, kupajući se ponekad čitavim telom. Ali, napred se moralo. Na drugom salašu svi su se ispeli na tavan. Gore je samo bio otvor, prvi se popeo Korčagin, vešt kao mačka, a za njim redom ostali, jedan uz pomoć drugoga. A onda je kapak bio namaknut i prolaznik, ako je slučajno tuda zalutao, nije mogao znati da je tavan pun mladih.

Sada je uzbuđenje u grupi bilo na vrhuncu. Naredne noći trebalo se navesti na Dunav i domoći Surduka i slobodne sremske zemlje. O tome su tako strasno pričali Korčagin i Pavle. Mnogi iz transporta nisu ni znali da je u decembru ovde. upravo na domaku Srema, palo dvadesetak drugova. O tome Korčagin i Pavle nisu ni pričali, ali su mnogo govorili o potrebi najstrože discipline i držanja jednakog ras-

tojanja. Bez obzira šta se desilo glas se nije smeo u koloni čuti. I tako se krenulo na tu poslednju etapu, na vezu sa Sremcima.

Sve je bilo u najboljem redu. Na ugovorenom mestu sačekala je cela desetina Sremaca, obučenih u različite uniforme, ali svi dobro naoružani i sa petokrakama zvezdama na titovkama. Titovku je svaki imao. Za mlade Banaćane oni su bili divni. Već na tom susretu za njih kao da više problema nije ni bilo. Nestalo je umora, radost je preovladala.

Još pre zore »mesni« su dočekali u Surduku svoje goste. Razveli su ih po kućama, ponudili ih satljikom rakije, hlebom i slaninom i ustupili su im svoje još tople krevete, »neka se drugovi dobro odmore«!

U Surduku je vladala velika radost. Banaćani su ponovo masovno dolazili. Prepreke, na Dunavu bile su savladane.

Ali radost je trajala samo nedelju dana. Barem za skojevce iz transporta. Svi su znali da će tačno posle nedelju dana krenuti novi transport mladića i devojaka iz Karađorđeva. Ali, prolazili su dani, transport nije stizao.

Najzad, došlo ih je samo desetak, među njima i Branko Marčetić, oporavljen posle zimskog ronjenja u hladnoj i zamrznutoj begejskoj vodi. Njihova poruka je bila: drugi transport je razbijen!

Drugi transport se nije probio

Dok se na policiji u Petrovgradu vodila teška borba između pohapšenih Karađorđevčana, Spilera i njegovih agenata, Mičurin i Crveni su okupljali iz bunkera i zaklona omladince i omladinke za drugi transport. Tako je bilo i dogovoreno, takav su zadatak njih dvojica i imali.

U jeku te akcije, jedne noći, u selu se pojavio Vilhelm sa svojim agentima. Spiler je bio išču-

pao još dvadesetak imena i Vilhelm je krenuo da ih privede. Ali, ova druga akcija bila je bez većih rezultata. Vilhelm je malo koga našao od onih koje je tražio. Harao je i premetao po selu do posle podne i tada preuzeo one koje je ipak pronašao i otputovao u Petrovgrad na raport Spileru.

Tako je martovski proboj u karađorđevačke organizacije bio završen. Kad bi se sve sabralo, udar je bio značajan. Ubijen je bio član Sreskog komiteta Partije ,uhvaćen član Sreskog komiteta i tri člana Mesnog komiteta SKOJ-a. Još jedan član Partije i šesdesetjedan član SKOJ-a. Ali, u selu su ostale gotovo u celini partijske organizacije, mnogi aktivi i odbori. Kako su se dobro skojevci držali na policiji vidi se iz toga što je njih dvadeset Spiler nakon mesec dana pustio jer nije »našao nikakvih dokaza«.

Mada su po direktivi gotovo svi članovi Partije morali ostati u selu, njih petorica našla su se u tom drugom transportu. Među njima su bili troje iz kuće Mandice Rajačića, glavne baze Okružnog komiteta Partije. Kod kuće je mogla ostati samo Manda. Ićo, Božo i Anka krenuli su na put. Iz susedne kuće Rajačića pet devojaka, pet skojevki, pet sestara. Bilo je tu još braće i sestara, kao iz kuće Radakovića.

Ustvari, i ovo je bio transport skojevaca. Jer, i ovde, isto kao i u onom prvom, bila su 34 člana SKOJ-a. Samo ovoga puta to su pretežno bile skojevke, isto kao što su i u ćelom transportu većinu činile devojke. Od 47 boraca 24 su bile drugarice! Bio je to samo još jedan dokaz koliko su devojke masovno i aktivno učestvovale u organizovanoj borbi protiv okupatora, koliko su bile spremne da krenu u veliku neizvesnost, na dug put, da bi stigle do brigade i uprtile pušku na rame kao što su to činili i njihovi drugovi. I zbilja, kada se od kuće polazilo u ovim prohladnim, gotovo još zimskim danima, preko banatskog polja ogolelog kao ošišana glava, kada se moralo najbržim kretanjem pešačiti četiri noći provlačeći se između nemačkih zaseda i garnizona, obilazeći veliki grad, aerodrom, gazeći teške močvare,

prelazeći Begej, Dunav i toliko kanala, onda se može tek znati šta je značila grupa od 24 odvažne devojke, među kojima je bilo dosta sestara, starih drugarica, komšinica! Kakva je to bila pokretačka snaga koja ih je navela na ovaj put?

A Karađorđevo je ostalo ispražnjeno. A i kako ne bi. Samo u toku deset dana više od dve stotine žitelja napustilo je selo. Bila je to gotovo uglavnom omladina. Više od stotine nalazilo se u Spilerovim ćelijama, a u dva transporta za brigadu je krenulo osamdesettri. Iz aktiva SKOJ-a otišlo je šesdeset osam u brigadu a šesdeset jedan je stigao iza rešetaka. Za masovnu organizaciju kakvu je imalo Karađorđevo to je značilo polovljenje, ali ne i njeno onesposobljavanje za velike zadatke koji su tek predstojali u letnjim danima.

Drugi transport je sretno stigao do Melenaca. Ali, bez obzira što je prvi transport boravio puna dva dana usred ovog sela i ostao sačuvan, bilo je rizično to isto ponoviti u roku od nedelju dana. A i inače. Ono je bilo potrebno i tako se moralo u tom momentu postupiti.

Zato je Đokica doveo ceo transport do pod Melenačko ostrvo i smestio sve njegove pripadnike u veliku Naninu bazu. Tu u blizini bio je Nanin salaš i baza Okružnog komiteta. Ova velika baza služila je za slučaj nužde, upravo kakav je ovoga puta bio. Ipak, u prostranu bazu stali su svi Karađorđevčani pa je tu još bilo i nekoliko drugova i drugarica sa severa. Među njima V dve sestre Sivčev.

Iz Kikinde je za Srem krenula cela porodica Živka Sivčeva. Stari je poveo kćerke Dobrinku i Darinku i sina Zivu. Čekali su oni na transport u Dragutinovačkom ataru. U raciji su pali u Spilerove ruke otac i sin, a devojke su uspele da se domognu baza u Melencima. Sada su i one bile u transportu.

Na Naninom salašu nalazio se i Crni Mića. Fića je bio u Sremu, Artem na putu i trebali su upravo da se vrate, a oni su sad jedini bili upućeni

u sve veze i sve staze na ovom novom kanalu. Transport, međutim, nije mogao čekati. Crni Mića je dao u zadatak Emilu Kevrešanu — Baci da prevede transport do veze sa Korčaginom.

Baca je bio dosta dobar poznavalac čitavog prostora oko grada. Prolazio je on oko njega više puta, u kolonama severobanatskih odreda ili s kuririma po raznim partijskim zadacima. Ali nije još bio u prilici da prođe trasom novog kanala i da ga upozna sa glavnim objektima kao sigurnim orijentirima u mrkloj noći. Pouzdao se, ipak u sebe i u svoju moć snalaženja i preuzeo zadatak da transport odvede do Begeja i do Korčagina.

U koloni je bilo više od pedeset boraca. Đokica je predložio da se taj broj svede na uobičajeni od četrdesetpet, kako bi pokret bio lakši i prebacivanje u Surduk po planu. Odabrana je zato desetina karađorđevačkih skojevaca i umesto u Surduk upućena u taraške baze kako bi dočekala naredni termin za prebacivanje. U taraške bze otišli su Branko Marčetić, Dujas Savatović, Petar Puača i drugi. I u ovom slučaju data je prednost drugaricama od kojih ni jedna nije bila izostavljena.

Crna Mića je zajedno sa Bacom pratio transport do Elemira, a zatim je dalje bilo sve prepušteno samom Baci. Na početku je išlo sve dobro, iako su devojke bile još u karađorđevačkim bazama ili u opštinskom zatvoru premorene a činile su veći deo transporta. Baca je morao pokazati svu energiju da bi obezbedio kretanje potrebnim tempom.

Ali, nastale su nove nevolje. Kolona je zapala u prostrane ritove i blatnjav teren. Bila se spustila teška magla i jedva da su se na desetak metara ispred sebe mogli nazirati predmeti. Dok se Baca upinjao da održi pravac i vodi kolonu najkraćim putem, ona se sve više rastezala i zaglavljivala u kaljuzi. Nastali su kritični trenuci. Bilo je gotovo nemoguće brže kretanje. Sav očajan, Baca je konstatovao da ga je magla odvukla sa prave staze i da je u pređenom krugu bilo izgubljeno najdragocenije vre-

me. Morao se odlučiti. Ili da se probija napred i da celu kolonu dan zatekne u rejonu Begeja na domaku grada, ili da se vrati natrag i potraži sklonište u okolini Elemira, pa da se sačeka naredna noć. Pravi izlaz je bio jedino u onom drugom.

Donevši konačno odluku Baca je odlučno povukao kolonu. Samo je on znao za promenu pravca. Pre zore kolona je zaposela jedan salaš u elemirskom ritu. Stara kuća se nalazila uz samu baru, obrasla trskom iza koje se izdizao brežuljak. S druge strane bio je prilaz slobodan. Vlasnik je u ovaj salaš navraćio povremeno, da ga obiđe i pripremi za narednu sezonu. Sve je još bilo pod teškom maglom iz koje je sipila vlaga ili kiša. Tek kada se kolona sručila od umora po salaškim odajama, Baca je saopštio pravu situaciju. Odredio je Božu Rajačića za starešinu, izdao uputstva o postavljanju straža i hitro krenuo da o svemu izvesti Crnog Miću.

U Naninoj bazi našao je i Fiću. Ovaj dugonogi i hitri Lala prešao je samo za jednu noć put od Surduka do Elemira. Neuspeh prebacivanja transporta uneo je nespokojstvo u bazi. Bio je sad već pobrkan čitav red stvari i stvoreno niz novih problema. O tome se upravo razgovaralo kada je kurir doneo poražavuju vest: transport na salašu kod Elemira je otkriven.

Prema salašu su pohitali Baca, Fića i dva kurira koji su se na Naninom salašu zatekli.

Na salaš je toga jutra došao njegov vlasnik čika Paja. Došao je da pokuša ne bi li se moglo orati. Nije odmah došao na salaš, zaparao je prve brazde, i tek kada je želeo da odahne i prezalogaji uputio se salašu. Sve su to sa zebnjom posmatrali Božo i njegove straže na tavanu. Vrata su iznutra bila zatarabljena. Cika Paja je iznenađeno i sam to ustanovio i počešao se zamišljeno ispod nakrivljenog starog šešira. Unutra, Božo je bio u velikoj neprilici. Ako ne otvori, vlasnik lako može otići i prijaviti da mu se neko uselio na salaš! Ako ga pusti unutra, šta onda? Ipak je rešio da otvori vrata. Pred iznenađenim čo-

vekom odjednom se pojavilo nekoliko naoružanih ljudi. Bojažljivo je na poziv ušao unutra. Partizani su zatvorili vrata i Paji saopštili da mora do uveče ostati unutra! Ali, napolju su ostala kola sa konjima. Paja je upozorio da to može privući svačiju pažnju. Predložio je da ga puste i ubeđivao ih da on nikome ništa neće reći.

Na salašu su se partizani dogovarali. Neko je rekao da poznaje Paju kao dobrog čoveka. Rešili su da ga ipak puste.

Paja je hitro spakovao plug, upregao konje i žurno se izgubio prema selu. Božo i njegovi drugovi bili su nemoćni da išta novo preduzmu. Naredili su punu opreznost i pojačali osmatranje sa tavana.

Ali čika Paja nije imao dovoljno ljudske hrabrosti. Pobojao se za sebe i za svoju kuću ako se dozna da je bio na salašu i prikrio partizane. Krenuo je pravo u opštinsku kuću i rekao šta je znao.

Sada je nastala trka. S jedne strane prema salašu su hitali Baca, Fića i dva kurira, ne mareći što je bio dan i što je svako mogao da ih vidi. A s druge strane iz grada je hitao lično Spiler sa uvek spremnim odredom i svojim agentima.

Straža na tavanu je najpre uočila četiri čoveka u trku. Božo je prepoznao Fiću i Bacu. Bili su radosni ali su odmah zaključili da se nešto ozbiljno dogodilo. Gotovo istovremeno sa osmatračnice je javljeno da prema salašu jure i dva kamiona! Bio je nadasve kritičan trenutak.

Prvi je do vrata dotrčao Fića. Istovremeno je sa kamiona na zgradu bio upućen prvi plotun. Nemci su stigli da na salaš i oko njega upute i prve granate iz malih minobacača.

Na salašu su otvorena vrata. Fića je naredio da se hitro izvlači jedan po jedan i da se šire levo i desno u streljački stroj, koristeći baru i tršćak. Bilo je presudno, bar u ovom prvom momentu, domoći se druge strane malog brežuljka kao zaklona od ubitačnih kuršuma na brisanom prostoru. U međuvremenu

Fića, Baca i kuriri otvorili su vatru prema Nemcima, štiteći izvlačenje sa salaša. Bila je to neravna borba, ali je ipak sprečila Spilera da prepadom razbije i pohvata nenaoružane mladiće i devojke.

Najpre su se bare dokopale drugarice, a za njima drugovi. Voda je na momente dostizala do grudi. Ali, to je bila dobra okolnost. Okolo su se dizali vodoskoci rasprsnutih mina. Ipak, nije bilo panike, sve je išlo prema Fićinim i Bacinim komandama. Odstupalo se pod zaštitom kuće, vode, trske, sumaglice. Ranjeni nisu jaukali, nisu zaostajali, odstupali su kroz vodu ostavljajući za sobom krvave tragove.

Nemci su sad usredsredili svoju vatru na samu uzvišicu. Tu je bilo i najteže. U međuvremenu Fića i njegovi drugovi morali su napustiti salaš i prepustiti ga Spileru.

Na uzvišici je ostao smrtno pogođen Košta Žurčin, Kikinđanin. Danica Rajačić je bila pogođena, ali je uspela da se prebaci preko uzvišice. Đuro Novaković nosio je na rukama svoju ranjenu sestru Zoru. Miloš Dubajić — Stevica bio je pogođen ali nije zaostajao. Svi ostali bili su već pod zaštitom spasonosnog brežuljka. Srećom i dan je bio još kratak i brzo se spuštala noć.

Spiler je pokupio odbačene delove odeće i mrtvog partizana. Nije nastavio gonjenje begunaca, već je požurio u Elemir da izda potrebna naređenja. Znao je da će razbijeni transport na golom polju lako biti polovljen ako se onemogući njihov ulazak u sela. Zato je tako giasilo i njegovo naređenje svim policijskim stanicama u najširem krugu.

Za sve u razbijenom transportu bilo je veoma teško. Našli su se u nekoliko grupa, bez kurira i poznavaoca toga kraja, u mrkloj noći punoj magluštine, bez ikakve orijentacije pravca.

Najveća grupa našla se pored nekog bunara. Tu su bili i ranjenici. Od salaša utišali su se rafali, samo se na nebu pojavio odsjaj plamena. Bilo je jasno da su Nemci zapalili salaš i da su se povukli. Ali, svi su znali da će lov tek da se nastavi.

Na čelu kolone bio je Božo Rajačić. S njim Ilija Rajačić — Miron. Uz Mirona privila se ranjena Danica Rajačić. Tu je bio i Bogdan Đukić — Svrćo koji se našao na pomoći bolesnoj i iznemogloj Anki Rajačić — Bojki. Napred se moralo. Uz ranjenog Stevicu bio je Rade Babić. Rešili su da idu pravcem koji ih je vodio što dalje od visokog plamenog odsjaja upaljenog salaša.

Našli su se pored nekog sela. To su više zaključili po uznemirenom lavežu pasa nego po tome što su nešto videli. Pretpostavili su da bi to mogao biti Aradac. Miron je tamo imao neke drugove iz gimnazije i predložio je da pokušaju sa nekim od njih da uhvate vezu. U selo su krenuli on i Božo. Grupa je ostala da ih sačeka.

Vreme je brzo prolazilo. Miron i Božo se nisu vraćali. Kada je bilo jasno da ih nema, grupa je rešila da krene bez njih dalje. Bilo je pogibeljno ostati na domak nepoznatog sela u sam cik zore. Podelili su se i obe nove grupe morale su tražiti samostalno najbolji put za izvlačenje.

Osnovni cilj svih je bio: karađorđevačke baze.

Bogdan Đukić — Švrćo i Rade Babić — Prpić preuzeli su ranjenu Danicu i Stevicu i bolesnu Bojku. Pored njih u grupi su bile Borka Radaković, Mileva Janjetović, Mileva Rajačić, Danica Rajačić, Ljubica Vlajić, Doka Novaković i Joja. Grupa je lutala, manevrisala između hajki i posle četiri neizvesna i teška dana uspela da se domogne Karađorđeva. Tu su se našli u sigurnim bazama.

Miron i Božo Rajačić nisu u Aradcu naišli na podršku, jer je i tu sve bilo pod uzbunom, stalnim patrolama i zasedama. Ipak su se probili do Petrovgrada i tamo do Jove i Nikole Torbice koji su ih posle nekoliko dana po svojim vezama prebacili u karađorđevačke baze.

Međutim, svi nisu dospeli do sigurnih baza. To je bilo teško i moguće jer su poterne patrole

prekrile polja i puteve. Bilo je to rano proleće kad je banatska ravnica gola, ponegde prošarana još žućkasto-zelenim strukovima pšenice koji su se borili da se ubokore u oranicama. Nadaleko se mogao opaziti čovek.

Pale su mnoge devojke, tužne, jer nisu više mogle zaprtiti pušku i udariti po mrskom neprijatelju. Nisu više mogle biti od koristi svojim drugovima i drugaricama koji su nastavljali borbu. Za njih je preostajalo još malo toga. U policiji prema njima neće imati milosti. Treba još i to izdržati i ponosno izaći na strelišta. O tome su mislile, uklještene među Špilerovim pandurima koji su ih vodili svome šefu na viđenje. Bile su tu Savka Ajduković, Milica Vojnović, Nedeljka Gostović, Dara Košutić, Mica Lukić, Bosiljka Mandić, ranjena Zora Novaković, Jelka Radaković, Sofija Radaković, Marija Radaković, Milica Rajačić, Mandica Rajačić, Savka Stikavac, Milenija Pavkov, sa njima obe Kikinđanke Borinka i Dobrinka Sivčev — sve cvet devojački. U Spilerovim rukama našao se i kurir Okružnog komiteta Ićo Rajačić. Nije on hteo tražiti izlaza samo za sebe. Da je tako učinio ne bi njega uhvatili. Sa njim su pali i Milan Gostović, Miloš Bogdanov, Nikola Medić, Niko Martinović i Rade Orlović.

Krajem aprila u Srem je prebačena ranjena Danica Rajačić, a sa njom Božo Rajačić i Mileva Rajačić. Anka Rajačić — Bojka ostala je na terenu po skojevskoj liniji. U tome je uspešno prebačena i izdvojena grupa Branka Marčetića.

Priča o mladićima i devojkama iz ova dva transporta, a posebno iz ovog drugog, ima i neposredne veze sa Brigadom kojoj su posvećeni ovi redovi. Mnogi od ovih koji su ostali na slobodi dospeli su u njene redove. Ustvari, ostajući u ilegalnosti bili su prvi začetnici novog odreda koji je narednih nedelja i meseci rastao »kao iz vode«. Svrćo, Prpić, Stevica, Mileva Janjatović, Mara Đukić i drugi — postali su komandiri i komesari. Ali, do Brigade još je

trebalo savladati mnoge prepreke i izvojevati mnoge pobede. Trebalo je još mnoge živote položiti.

Brat i sestra umrli su zagrljeni

Posle napada na Karađorđevo i smirivanja situacije u Mađarskoj pošto su je okupirale nemačke snage, Spiler je odabrao Karađorđevčane koje će streljati, a svoje akcije nastavio je prema severu.

Ovoga puta najpre se pripremio da do kraja razori organizacije u Ruskom Selu. Bila je to kranja tačka na severu dobro organizovanog karađorđevačkog rejona. Selo je imalo poletnu i masovnu organizaciju SKOJ-a koja je preko grupa USAOJ-a organizovala gotovo svu srpsku omladinu. Jer, u Ruskom Selu bilo je i Nemaca među koje se u ovom vremenu nije moglo probiti. Prvi rezultati, međutim, postignuti su među mađarskim omladincima. Isticali su se ovde Dušan Sadžak, organizator SKOJ-a, Dušan i Danica Opsenica, Milan Marković, Dragan Pjevčević, Vukole Stojanović, Mile Vojnović, Gligorije Popov i njegova sestra Jovanka Popov i mnogi drugi. Mesnim narodnooslobodilačkim odborom rukovodio je Mićo Sadžak, a partijskom ćelijom Pero Vuković. Ruskoselci su poput Karađorđevčana izgradili u selu i u polju nekoliko sigurnih baza.

U prvom hapšenju još u junu četrdeset treće policiji su pali u ruke Vaso i Dušan Opsenica. Bili su oni tada skojevci i poznavali su organizaciju u selu. Ali, mladići su izdržali sve i ostali uspravni. Organizacija je bila sačuvana. A zatim su u januaru Spileru u ruke pala trojica mladića koja su krenula za Srem i u poznatom transportu u višnjićevačkoj blokadi bili zarobljeni. Ovoga puta neko od njih nije izdržao i provalio je sekretara ćelije Peru Vukovića i još nekoliko drugova. Sreski komitet je naložio da se u ilegalnost povuku svi koji su bili na vezi sa palim drugovima. Tako su se ruskoselske baze popunile. Taj

potez je došao u pravi čas jer je Spiler još sedmog i osmog februara napao selo, ali je njegov udar otišao u prazno. Nije pronašao organizatore.

Samo jedna mala neopreznost Pere Vukovića bila je dovoljna da ga policija ipak ščepa. Sekretar ćelije, nažalost, nije mogao izdržati sve muke koje mu je Spiler pripremio. Tako je uporni šef policije proširio listu Ruskoselaca za kojima je tragao.

Bilo je to već vreme kada je Karađorđevo bilo u obruču. Jedan deo svojih snaga Spiler je odvojio i za Rusko Selo igrajući na kartu da Ruskoselci neće biti dovoljno oprezni dok se on sa jakim snagama nalazio u akciji na Karađorđevo. Agentima je tako pošlo za rukom da uhvate 14 članova SKOJ-a i 11 članova USAOJ-a. Ali, ilegalci su i dalje ostali u svojim bazama.

Jedna grupa omladinaca pokušala je da se skloni iz sela i izbegne hapšenje prijavom u Nedićevu vojsku, računajući da je to najkraći put do neke partizanske jedinice. To je bilo vreme zastoja na kanalu za Srem. Ali, Spiler je bio mudar i spretan. Sačekao je grupu na petrovgradskoj stanici i iz voza skinuo 13 »dobrovoljaca« i sproveo ih u zatvorske ćelije. Bili su oni na listi »provaljenih«.

Spiler je najzad sam krenuo među Ruskoselce. Bio je to već kraj marta. Ovoga puta je stegao obruč oko sela i rešio se na konačan obračun. Sve je teklo po njegovim starim metodama: i zbor na pijaci, govor i odvajanje omladine i njihovo zatvaranje u školske učionice. U ruke su mu dopala 54 mladića i devojke među kojima nije bilo malo skojevaca. Ipak, bio je provaljen samo jedan bunker u polju. Jozef Vilhelm je tamo ubacio bombu, ali je bunker bio prazan, jer su se ilegalci na vreme povukli i preselili u dva novoizgrađena bunkera, znajući da je opasno biti na mestu za koje zna neko ko se već nalazi u Spilerovim rukama.

Ipak, našao se nešto kasnije izdajnik i pomogao Spileru da se obračuna sa rukovodećim drugovima iz Ruskog Sela. Spiler je seljacima izdao stro-

ga naređenja da kontrolišu svoje pa i tuđe njive i prijave svaki sumnjiv trag. U jednom proglasu tačno je opisao kako bunker izgleda, kako se gradi i kako je najlakše otkriti tragove koji su vodili do njegovih kamufliranih vrata. Stari lisac je dobro izučavao ona skloništa koja je uspevao otkriti i na osnovu svega što je ustanovio napisao je ovaj proglas opisujući verno kako se to partizani kriju po skloništima.

Dvojica seljaka slušajući Spilerovo naređenje obilazili su svoje njive. Ali ovima nije bilo ni to dosta. Preprečili su poljem i našli tragove na njivi Popova. Prijavili su to policiji. Baza je bila dupke puna ilegalaca. Bili su tu Danica Opsenica, Grigorija i Jovanka Popov, Mićo Olbina, Dušan Opsenica, Dragomir Pjevčević, Vladimir Stanić, Vukola Stojanov, Dušan Sadžak, Duka Pribić i Dara Štrbac. Osmatrač je primetio da se njivi približavaju zaprege sa policijom. Nije bilo drugog izlaza: morali su napolje iz baze i pokušati da se razdvojeni u više grupa izvuku. Ali, svi nisu u tome uspeli. Najpre su zarobljeni Dušan Sadžak, Dara Štrbac i Dragomir Pjevčević. Polje je bilo golo, bez ikakvog zaklona.

Dušan Opsenica, Jovanka i Grigorije, brat i sestra bili su pritešnjeni poterama sa svih strana. Kada su zaključili da izlaza više nema, opkoljeni, zagrlili su se i jednom jedinom bombom sprečili Nemce da ih žive uhvate.

U besomučnoj poteri pali su policiji u ruke Mićo Olbina i Duka Pribić.

Danica Opsenica, Mile Vojnović, Vladimir Stanić i Vukola Stojanov uspeli su da se izvuku i ostanu slobodni. Ostali su i kao partizani i kao najodgovorniji rukovodioci u selu.

N a n a

I u baze na Naninom salašu stigla je grupa Dragutinovčana i sestre Sivčev iz Kikinde posle raz-

bijanja drugog transporta. Morali su biti smešteni u bazu Okružnog komiteta. Tako su Đokica, Crni Mića, Fića i Braca morali ipak da se oproste od Nane i liše se njene brige i njenog iskrenog prijateljstva. Kod nje su oni bili sigurni, zavoleli su njenu decu, a deca su zavolela svoje stalne goste. I, možda je upravo to bila srećna okolnost.

A Tadinka i Ivan imali su šestoro dece. Najstarija je bila Zivka i tada je imala dvadesettri godine. Bata je bio invalid, nepokretan. Biserka je imala dvadeset godina. Pera je bio već pravi partizan, naoružan pištoljem, a imao je svega petnaest godina. Njega je posebno voleo Milivoj Popov — Operista, koji je u Naninu bazu često svraćao na vezu sa drugovima iz Okružnog komiteta. Tri godine starija od Pere bila je Vida, a najmlađi je bio Milan sa svega deset godina. I svi su oni bili tu, uvek sa drugovima, svako je imao svoj zadatak. Nana je bila «-šef«, ali ne baš tako strog, ali Nanu su slušali, pa čak i Crni Mića joj se ponekad morao pokoriti ako je to očigledno bilo za njegovo dobro i dobro ostalih. A bilo je.

To je bio »Salaš lije kod Ostrva«, uz ono čuveno Melenačko ostrvo na kome je logorovalo toliko severobanatskih partizana. Samo Nanin salaš bio je sa spoljne strane kanala, i nedaleko od njega.

Bile su dve baze, jedna na salašu, jedna na njivi nedaleko od salaša. Ova je mogla da primi i po pedeset ljudi.

Milan i Pera, pa i devojke, nalazili su se stalno napolju, čuvajući ovce oko salaša ili radeći neke druge poslove. To je bila ustvari jedna vrsta stalne predstraže.

Tih dana je u Bašaidu pao policiji u ruke jedan od kurira koji je bio na vezi između organizacija u Kikindi i Nanine baze. Bio je to Sima Zarić. a zvali su ga po partizanski Džon Sajmon. Sajmon je uhvaćen naoružan i nije izdržao batine. »Provalio« je Naninu bazu.

Spiler je, naravno, odmah spremio ekspediciju. Dobro se opremio, jer je u izgledu bio bogat

lov. Pa radilo se o bazi Okružnog komiteta u kojoj se mogao iznenaditi neki od njegovih članova.

Čim su primetili Nemce, Milan i Pera su poterali ovce bliže kući i vičući na njih, obaveštavali su u stvari majku i Operistu, koji se na salašu zatekao, da stižu Nemci.

Nana, Vida i Operista iskočili su kroz prozor i žurno odstupali prema bari. Njima se priključio i Pera. Pokušavali su da ih kuća zaklanja od pogleda Nemaca koji su dosta oprezno nastupali. Milan je sad terao ovce što dalje od kuće, pun zebnje šta će se sve desiti na salašu.

Međutim, Nemci su opazili begunce i nastojali da ih žive pohvataju. Nana, Vida, Pera i Operista su manevrisali, puzali, pretrčavali i najzad se dokopali kanala i ševara. Nana je uputila Peru i Operistu da beže na jednu stranu, a ona i ćerka su zagazile u hladnu vodu i pokušale da pređu na drugu stranu. Kada su Nemci videli da će im plen umaći

toma granfil clan ok kpj i
predsednik okružnog noo

raspalili su rafalima po vodi. Padale su zasečene stabljike trske, a voda je vrila od metaka. Najpre Nana a za njom i Vida potonuše. Gore su isplivala dva crvena mlaza krvi na mestima gde su se izgubile njihove glave i kao da su težila da se sliju u jedan.

Bio je pogođen Pera, ali ga je dalje vukao Operista. Uspeli su da zavaraju trag, da umaknu. Jedan Melenčanin sekao je trsku u kanalu i kada su ga Nemci upitali kud su partizani pobegli pokazao im je suprotan pravac. To je bilo za Operistu i Peru dovoljno.

Džon Sajmon je znao da postoje i baze na salašu. Nemci su sve pretražili ali glavnu bazu nisu pronašli. Nije je mogao pronaći ni sam Sajmon, mada se očigledno u tome trudio. Otkrivena je bila samo velika baza.

Nemci su uhvatili malog Milana. Tražili su da im on otkrije bazu. Milan je dobro znao gde se nalazi ovo sklonište, ali Švabama to nije hteo reći. Tukli su ga i glavačke spuštali u dubok bunar, ali je dečak stojički sve to podneo i ćutao. Kada su ga pitali gde su partizani, odgovarao je šeretski da tu nema patlidžana.

Tako je jedna od najboljih baza Okružnog komiteta ostala neotkrivena.

Ali, nije više bilo Vere i Nane. Ta baza bez Nane nije više vredela. Ostala je kao uspomena. Drugovi su rešili da Milana, Peru, Zivku i Biserku prebace u Srem. Našli su novi dom u Surduku. O nepokretnom Bati brinuli su se Melenčani.

f

IH

od diverzantske grupe do brigade

Čerčil ponovo u Banatu

Kada je reč o Trinaestoj vojvođanskoj brigadi i kada počinje kazivanje o njenom stvaranju i o njoj, onda tu počasno mesto pripada Mladenu Miloševiću. Svakako od Mladena nije sve zavisilo. Mladen nije bio ni najglavniji organizator, ali Mladen je bio pravi pionir Brigade, u neku ruku njena duša.

Ovako je izgledao sam početak.

Negde istovremeno kada je došlo do tragedije drugog martovskog transporta karađorđevačkih skojevaca, Mladena su pozvali u Stab prvog sremskog partizanskog odreda. Tada je on bio zamenik komandira čete u bataljonu kojim je komandovao Vlada Obradović — Kameni. Naređeno mu je da se spakuje jer mu predstoji put za Banat. To naređenje je iznenadilo i obradovalo Mladena jer se imao vratiti upravo svojima, Đokici i drugovima, koji su ostali na ravnici u prvim borbenim redovima. A tamo u Karađorđevu bila je i njegova Smilja sa troje dece koje godinu dana nije video.

Gotovo isto kao sa decom bio mu je drag susret sa Đokicom. Zavoleo je ovog virtuoznog mladića, cenio je njegovu izuzetnu hrabrost i dovitljivost, posebno njegovu političku zrelost. Za Đokicom se moglo ići! I mlađi, pa i stariji kao što je to upravo sa Mladenom bilo.

Bio je Đokica često gost u njegovoj maloj kući pokraj sela, sklepanoj od čerpića koga je sa Smi-

ljom sam pravio, tek toliko da postoji nekakav krov nad glavom. I to je bilo bolje nego gola ledina i hladovina ispod krošnji starog drveta gde se sa ženom i decom morao smestiti i nekoliko meseci tako pod vedrim nebom živeti. Bilo je to 1934. godine, došao je u Karađorđevo iz Beograda, kamo je stigao iz sela Kruševice pokraj Herceg-Novog, tragajući za zaradom i hlebom.

Karadorđevčani su ga teška srca primili. I sami su bili siromašni a u karađorđevačkom ataru zemlje za podelu više nije bilo, a nove porodice su se stvarale i više nego polovile ona imanja što su

MLADEN MILOSEVIC CERCIL, VOĐA DIVERZANTSKE GRUPE, KOMESAR ODREDA

ih tamo dvadesete godine dobrovoljci dobili. Obično je to bilo osam jutara oranice, dobro imanje dok ne mora da se deli na sitnije parcele. Ipak, Mladen, dobrodušan, prijazan, vesele naravi, nepopravljivi optimista, brzo je stekao mnoge prijatelje. Počeo je, uz rad, da piše i pesme. Bili su to jednostavni stihovi, ponekad kazani i u desetercu, ali uvek socijalnog sadržaja, protestni i revolucionarni. Zbog njih je Mladen imao i neprilika kod žandarma koji su čuvali red i poredak. Jer, tada se tako kao Mladen niko nije smeo izjašnjavati.

Eto, još tada je Mladen upoznao mladića, borbenog, prkosnog, zavoleo ga i bio radostan kad se sa njim sretne na nekoj od manifestacija koje je organizovalo Seljačko kolo. A onda, kada je došao rat, taj isti Milan Pribić — bio je prvi među karađorđevačkim omladincima koji je stvarao organizaciju SKOJ-a u selu, sledeći put Borka Ličine. Mladen, desetak ili više godina stariji, radovao se njihovim akcijama i gledao kako se ostvaruju ideali koje je u svojim stihovima kazivao. I kada je Đokica došao u njegov kućerak sa predlogom da se tu sastaje sa nekim važnim drugovima i borcima, Mladen se iskreno obradovao. Upravo je bilo to ono što je i želeo. A želeo je da se bori i sam, ovaj put ne samo preko borbenih stihova, već odlučno do obračuna, kao što se borio celog svog života.

I tako, Mladenov kućerak postade jedna od prvih baza Okružnog komiteta Partije koji je vodio ustanak u severnom Banatu. Smilja je bila prava domaćica i u svome siromaštvu uvek je nalazila dovoljno da nahrani svoje goste, ali i dovoljno hrabrosti da im pričuva stražu i da ih zaštiti.

Mladen je u julskim danima krenuo u odred. Opet sa Đokicom. Poneo je i jedine svoje rezervne pantalone, umazane od blata jer je u njima pravio čerpić. Ali rekli su, trebaće, jer će se spustiti ruski padobranci. Rusi će doći u pomoć.

Mladen nije dugo ostao u odredu. Vratio se jer se tamo nešto pobrkalo, ali je zato njegova kuća

ostala otvorena za drugove. Ipak, u proleće četrdeset-druge, posle Đokice i sam je morao u ilegalnost. Ponovo je obnovljen odred i Mladen je bio njegov vršan borac. Postao je i član Partije.

Mladen je često govorio kako treba sarađivati sa saveznicima, da će se Nemac pobediti brže ako se snage udruže, a eto, Cerčil je sposoban čovek. Spominjao je često toga Cerčila a drugovi su to uočili. A svi ilegalci morali su imati druga, ilegalna imena. Mladen je tako postao Čerčil.

Sa Đokicom je radio naredne godine na formiranju Severobanatskog odreda i bio u njemu komandir voda. Odred se probio u Srem i tako uspostavio davno pokidane veze sa rukovodstvima. Đokica se vratio odmah u Banat, Cerčil je sa preživelim borcima otišao u brigadu, prošao Bosnu, završio vojnopolitički kurs pri Glavnom štabu i naučio kako se vozovi dižu u vazduh. Eto, baš o tome mu je u Surduku govorio jedan važan drug, crne, guste kose, prijatna izgleda i pažljiva odnosa prema sagovorniku. Nije tada znao da je to bio sekretar Pokrajinskog komiteta Jovan Veselinov — Žarko.

Žarko je Cerčilu saopštio da mu poverava grupu dobro naoružanih diverzanata sa kojom će krenuti u Banat i započeti oružane akcije na ravnici. Rekao mu je da će ih tamo sačekati Đokica i Crni Mića i upravljati njihovim akcijama koje treba da budu začetak širokog partizanskog pokreta za koji su sada i u Banatu već stvoreni svi uslovi. Rekao mu je i to da će morati sami da ponesu eksploziv jer ga u Banatu nema. Poželeo mu je sretan put i dobar uspeh.

Tek tada je Mladen mogao da sazna ko je sve ušao u njegovu grupu. Bili su to gotovo sve njegovi poznanici i dobri drugovi. Obradovao se Aleksandru Cobanovom — Medi, mladiću koji je u Karađorđevu sa osamnaest godina postao skojevac i u jednom od transporta preko glavnog kanala stigao u Srem i tamo završio diverzantski kurs. Bila su tu i dva njegova druga iz redova Severobanatskog odreda.

Jedan od njih bio je Melenčanin, Nedeljko Barnić — Žarki, mladić bistre pameti i hrabra srca, jedan od onih boraca koji pušku nije ispuštao od julskih dana četrdeset prve, pušku koju je sam morao oteti od Švaba što je bio uslov da ga prime u odred. Uz njega, isto kao i on, borac još iz tih slavnih dana, Dragutinovčanin, Arkadije Popov — Atoja, mladić divnog glasa i još divnijeg srca. Sa Banaćanima krenuo je preko Dunava i Sremac, drugovi ga pamte samo po partizanskom imenu kao Bošnjaka, ali i po tome što je bio neustrašiv borac i izvanredan drug. Trebalo je da krenu još dva druga, ali oni ostadoše u Surduku.

Cerčilova petorka bratski je podelila teret. A bilo je tu oko osamdeset kilograma eksploziva, mašinki, pištolja, bombi i druge diverzantske opreme. Trebalo je to nositi i kretati se usiljenim maršom što je trajao tri pune noći, a padala je kiša, put blatnjav i težak. Sva petorica su bili stari članovi Partije pa je kao u pravoj jedinici odmah formirana i partijska ćelija a za sekretara izabran Žarki.

Na ovom putu, u smeni kurira, Cerčil je imao još jedan radostan susret. Izljubio se sa plećatim Artemom, svojim komšijom i saradnikom. A i ko bi drugi bio pogodniji da sačeka i do baza sigurno sprovede diverzante do Artema!

Pre polaska Diverzantske grupe u Banat vođena je dosta duga prepiska između Pokrajinskog i Okružnog komiteta. Još odmah posle blokade Višnjićeva, Banaćani su tražili iskusne borce i četiri puškomitraljeza smatrajući da su sazreli uslovi da se Spileru odgovori odlučnom oružanom akcijom i spreči njegova ofanziva na nezaštićena sela i organizacije u njima. Ljudi je bilo dovoljno, ali, oružja malo. Pokrajinski komitet je, međutim, smatrao da još nije vreme jer svi uslovi ipak nisu bili stvoreni, a o četiri puškomitraljeza nije moglo biti ni reči jer ih nije bilo u rezervi. Prepiska je nastavljena i konačno je došlo do sporazuma da se u Banat uputi dobro opremljena diverzantska grupa sa zadatkom da se najpre

udari po komunikacijama, a onda priđe postepenim akcijama i stvaranju partizanskog odreda.

Tako je sredinom aprila Mladen Milošević sa svojim drugovima ponovo bio u banatskim bazama. Ovoga puta najpre u Kumanu. Tu je po drugi put sreo Crnog Miću koga je prvi put upoznao u Surduku prošle godine. Mića ih je preporučio Milojku Filipčevu — Fići, koji je u Okružnom komitetu odgovarao po vojnoj liniji. Ponovni susret između Cerčila i Fiće nije bio baš ljubazan, jer se Fića nekako nadmeno držao, pa je čak iscepao službenu karakteristiku i preporuku koju mu je Cerčil predao. Kao da se pobojao za svoju poziciju. Mladen se ljutnuo i kada je Fića doneo odluku da grupu podeli na dva dela i da svaki deo pošalje u drugom pravcu, rekao je da bi to oslabilo udarnu snagu cele grupe ,ali je Fića ostao pri svojoj odluci.

Posle odmora od desetak dana u bazama u Kumanu i Melencima, Diverzantska grupa se razdvojila. Cerčil, Medo i Bošnjak pošli su u rejon Karađorđeva, a Žarki i Arkadije ostali su na terenu Meleanca i Kumana. Podeljen je i eksploziv.

Susret između Đokice i Cerčila bio je srdačan. Drugovi su radosno izmenjali svoje uspomene, Đokica je govorio i o teškom naletu na Karađorđevo i o transportu koji je razbijen. Ali, zato je u bazama bilo ilegalaca koji su spremni da se priključe grupi i da učestvuju već u prvim akcijama. Bili su to povratnici iz transporta Švrća, Stevica, Prpić, nekoliko devojaka, pa i tri druga koji su sa oružjem i municijom pobegli iz Nedićevih jedinica. Bili su to Aleksandrovčani Miloš Grbić i Božo Vukmirović. Treći je bio Blažo Martinović, Skojevac iz Stepe koji se posle provale sklonio iz sela odlaskom u Nedićevu jedinicu, ali rešen da se prvom prilikom dočepa partizanskih baza. To mu je i pošlo za rukom. Nešto posle njega stigao je i njegov drug sa kojim je i krenuo iz Stepe. Bio je to Dušan Hinić — Simo. Tako se u stare baze vratio i Stanko Vuković. Tako je

Mladen mogao ovde već narednih dana da okupi oko sebe prvu jaču borbenu grupu.

Pokrajinski komitet je u maju poslao u Banat još tri grupe starih i iskusnih boraca. Svi su oni prošli kroz partijske ili vojne kurseve, a sa sobom su poneli dosta eksploziva. Najpre je Veselinov poslao pomoć Crnom Mići i Đokici. U Banat su krenuli Franjo Vučinek — Vinko na dužnost organizacionog sekretara Okružnog komiteta Partije i Pepin za skojevski komitet. A tada je na put krenula grupa Stevana Vojnovića — Zeke. Sa njim su bili Gojko Rađenović i Ljubica Rađenović, a jednim delom puta i Jovo Grahovac — Crni. Svi su oni bili dobro naoružani. Gojko Rađenović i njegova Ljubica odveli su za Srem roditelje braće Bogaroški i tamo ostali u borbenim jedinicama. Zeko je, kao i oni, povučen iz brigade da se vrati u Banat i pomogne svojim starim drugovima.

Fića je ponovo napravio raspored. Zeko je ostao u grupi Žarkog i Arkadija, a Rađenovići su

NEDELJKO BARNIĆ ŽARKI, NARODNI HEROJ, DIVERZANT I NJEGOV BRAT DUŠA, ZAMENIK KOMANDANTA SEVERNOBANATSKOG ODREDA

otišli u Karađorđevo u sastav Cerčilove borbene grupe. Grahovac je, međutim, produžio put u južni Banat.

Još u toku maja stigla je i treća grupa. Opet su to bila dva borca Severobanatskog odreda, a sa njima Ciga iz Cente. Na put su krenuli Milan Basta — Bukarica i Velislav Solarov — Mada. Tada se u Banat vratila i Zvezdana Mikin — Nata.

Nata je prošla težak put, od ilegale po raznim bazama u Melencima, Karađorđevu i Aleksandrovu do Severobanatskog odreda. U Surduku je završila partijski kurs zajedno sa Bukaricom, prošla Sremom i Bosnom i evo, vratila se ovamo među svoje na partijski zadatak.

Bukarica je bio jedan od organizatora SKOJ-a u Karađorđevu. Cetrdesetdruge pao je Spileru u ruke. Tada je već bio član Partije. Njegovi drugovi su se pobojali za njegovo držanje budući da je bio nekako bolešljiv i slabe fizičke snage. Ali, Bukarica je pretrpeo sve pa i onda kada su mu prst sekli tupim makazama kojima se u opštinskoj kući seče hartija. Nije priznao ništa i Spiler ga je morao pustiti kući. Bukarica je tako sačuvao svoje aktive. Ali, uskoro je morao u odred, jer nije bilo poželjno da se sa Spilerom još jednom sretne. U Odredu se probio u Srem, stigao u brigadu, prokrstario Bosnom i evo ga sada ponovo u Banatu.

Mada je dugo zavaravao agente i Spilera. Lovili su ga, pravili mu zasede u Elemiru i naokolo, ali Mada se nije dao uhvatiti. Bio je jedno vreme samostalan ilegalac, ali se konačno priključio Melenačkom odredu i zajedno sa svojim drugovima došao u Severobanatski odred. Poput Cerčila tu je bio komandir voda.

Mada i Bukarica, a sa njima i Ciga, ostali su u rejonu Kumana, Melenaca i Elemira.

Severni Banat je tako dobio tri grupe dobro naoružanih boraca, popularno, Cerčilova, Mađina i Žarkog, boraca koji su izrasli ovde na ravnici, tu

sticali borbena iskustva i proširivali ih u Sremu i Bosni. Svi su oni osetili kakvu to snagu čini dobro organizovana brigada i svim su srcem želeli da je što pre stvore i ovde u Banatu. Ali, u maju mesecu to su bile samo želje, bio je to cilj za koji je trebalo tek stvoriti uslove.

Crni Mića je mogao obavestiti Pokrajinski komitet da su borci stigli i da je Okružni komitet isplanirao već i prve akcije. Trebalo je započeti uništavanjem doušnika i izdajnika koji su činili značajne usluge Spileru i pomagale mu da razbija organizacije. Pošto su Nemci želeli po svaku cenu da sačuvaju letinu, stvarali su oružane grupe poljskih čuvara koje su ponekad bile i mešovite, pa je u njima pored Nemaca bilo Mađara, Srba i Rumuna. Svi su oni bili naoružani, obično starim puškama, koje su se ipak mogle koristiti. Jedino su Švabe bile sa dobrim oružjem. Okružni komitet je imao u planu da počisti polja, razoruža ove straže i patrole i da tako stvori prostor za slobodno kretanje, ali i da dođe do dragocenog oružja za nove borce. Borbene grupe bi rasle upravo toliko koliko se obezbedi oružja, a višak boraca je i dalje imao transportima da se šalje u Srem.

Uporedo sa svim ovim akcijama krenuli bi na posao diverzanti napadima na glavne pruge koie su preko Banata vodile ka istočnom frontu koji se kretao prema zapadu i dolazio u susret.

Podlokanj

Spilerova ofanziva na širokom prostoru severnog Banata još nije bila posve usahla. Istina, više nisu bili na udaru glavni centri, ali je u ovim proletnjim danima bila važna svaka organizacija. A njih nije bilo lako stvarati. Naročito na perifernim delovima, tamo gde su one četrdeset prve bile gotovo potpuno uništene što je otvorilo put delovanju dru-

gih, tuđih političkih struja koje su se mirile sa stanjem kakvo je bilo.

U aprilu je Špiler »prošetao» sa svojom udarnom grupom kroz Klariju, Srpsku Crnju, Kikindu, Sanad, Padej, Vranjevo, a onda južnije kroz Centu, Sakule, Idvor i sam Petrovgrad. Uhapšeno je u tim akcijama preko dve stotine aktivista, u Sanadu je ubijen Bora Petrov.

Najveći udar Spiler je u ovoj završnoj akciji ipak zadao Padeju. Ovo ustaničko mesto se među prvima oporavilo na tom krajnjem banatskom severu i razvilo svoje organizacije. Značajnu ulogu u tome je imao Mihalj Kiš, najpre sekretar mesne organizacije, a onda i Sreskog komiteta Partije za kikindski srez. Mihalj je postao popularna ličnost na-

MIHALJ KIŠ, SEKRETAR SK KPJ ZA KIKINDSKI SREZ

ročito u redovima Mađara koji su sve odlučnije kretali u organizovan otpor nemačkom okupatoru. Mihalj je u napadu na Padej bio uhapšen, držao se hrabro i hrabro je izišao na strelište.

Sve do prvih proletnjih dana ove četrdesetčetvrte, u kneževačkom srezu Partija nije imala svoja organizovana uporišta. Partijske i skojevske organizacije u Krsturu, Podlokanju, Banatskom Arandelovu, Ostojićevu bile su razbijene u jesen i zimu četrdeset prve u provali oko poznatog »krsturskog« mitraljeza. Oporavak je bio težak. Toma Granfil je najpre stvarao bazu u kikindskom srezu, a važne oslonce imao je u Padeju, Sajanu i Iđošu. Mokrin je još uvek ostajao nekako po strani i to je možda bila krivnja organizatora.

Okružni komitet je konačno rešio da se »ovlada« i sa kneževačkim srezom. Za razliku od mnogih drugih krajeva i mesta u severnom Banatu, četnička organizacija je ovde upravo imala jedno svoje ozbiljnije uporište. Dražinovci su ponekad pokušali svojom propagandom u Banatu, organizujući je iza Spilerovih ofanziva, ali ta propaganda nije hvatala dubljeg korena. Većeg uspeha imali su na krajnjem jugu Banata, jer su dolazili preko Dunava, iz Srbije, pa čak slali i svoje »korpuse«, uspevajući da mobilišu nekog od seljaka koji im je poverovao da se bore protiv Švaba. A oni su to govorili, jer je Splier javno hapsio i najagilnije četnike, verovatno pod pritiskom domaćih Švaba koje nisu bile voljne da ni sa kim dele vlast u Banatu pa ni sa četnicima, mada su ovi želeli da im budu saveznici u borbi protiv partizana.

Četnici su nekako divlje nikli na krajnjem severnom trouglu Banata, sa glavnim organizatorima u samom Kneževcu. Oslonac su našli među sokolašima koji su ovde nekada bili vrlo poznati. A onda su polako stvarali svoje poverenike u okolnim selima, pokušavajući da se šire organizuju.

U tom vremenu na ovom terenu svoj ogranak je imala jedna samozvana organizacija u Petrovgradu. Delovala je pod plastom »Pokrajinskog komiteta Partije«, pa je tako i štampala svoje letke, a njeni najagilniji članovi stvarali su brojne lične veze i spremali ljude na otpor protiv okupatora. Pojava ovog samozvanog komiteta usledila je u vreme kada još Banat nije imao veze sa legalnim Pokrajinskim komitetom u Surduku, ali su neki njegovi sledbenici nastavili samostalno svoju aktivnost i posle uspostavljanja veza sa Sremom i obnovom Okružnog komiteta Partije.

U novokneževačkom srezu iz ove grupe najpoznatiji, a valjda i najaktivniji, bio je Voja Vojvodić. On je delovao pre svega u Čoki, ali je imao čak stotinak ljudi na svojoj ličnoj vezi u Sanadu, Čoki, Ostojićevu i drugim mestima. Voja je smatrao da je na liniji Komunističke partije, i kada je prvi put došao u vezu sa Tomom Granfilom, pokorio se redovnoj partijskoj disciplini i pokazao spremnost da svoje veze preda u cilju stvaranja legalnih organizacija.

Tako je Voja Vojvodič stvorio preduslov da se počne sa akcijom obnove organizovane borbe u ovom srezu na čijoj je teritoriji u ustaničkoj godini svoje akcije uspešno razvijao Mokrinski partizanski odred.

Tada se tu pojavio jedan tihi, skromni, ali odlučan mladić. Bio je rodom iz Siriga, ali onog koji se nalazio u trouglu najsevernijeg dela Banata koga su dobili konačnom podelom Mađari. Zato su se njegovi roditelji preselili u Vrbicu kod Banatskog Aranđelova, a odatle, nekoliko godina kasnije, u Sentu. Mića Pejin je tako postao Bačvanin, i tu ga je zatekla i mađarska okupacija. Pred rat, Mića se uključio među napredne Senćane, ali je ubrzo otišao u Peštu i upisao agronomiju, tražeći drugove sa kojima bi sarađivao. Tu je bilo još beogradskih studenata i tako je počeo njihov zajednički rad. Osnovali su krajem četrdesetprve i aktiv SKOJ-a. Ovaj aktiv imao je

veze sa organizacijama u Bačkoj. U jesen 1942. provaljena je cela grupa. Provala je došla iz Novog Sada. Mića se našao sa ostalima u zloglasnoj »Armiji«, ali je uspeo da se odbrani i ponovo nađe na slobodi. Onda je živeo kao ilegalac u Pešti.

Ali Pejinu se ovde nije ostajalo. Nije bilo akcija, a pasivnost nije bila u njegovom stilu. Rešio je da se prebaci u Srbiju. Ponovo je došao u svoj rodni Sirig. Tu je zatekao Milana Malenčića — Selju, nekada poznatog organizatora Mokrinskog odreda, ali je to bilo njihovo poslednje viđenje. Seljo se prebacio u rejon svog Mokrina. Tamo su ga uhvatili i ubrzo streljali.

Mića Pejin je dospeo u Beograd, ali se ubrzo našao u Banatu. Još u Beogradu se upoznao sa Vojom Vojvodićem, i sada je u Banatu sarađivao sa njim. Za Pejina je bila velika radost kada se u jesen 1943. g. upoznao sa Klimom. Ustvari, sklopivši sa njim ne samo čvrstu vezu nego i pravo prijateljstvo, sada je mogao uticati i na Vojvodića. A Klim je znao da kanališe stvari, da k sebi privuče ljude. Radio je na salašima oko Dragutinova, a Miloš ga je namicao da radi sa Mađarima, pošto je dobro znao njihov jezik. Pejin je tako jedno vreme radio »na dve linije«. Te druge linije nestalo je onda kada su Fića i Braca došli u Coku i uspostavili čvrste veze sa Vojvodićem, postavivši mu u zadatak da radi na formiranju prve partijske ćelije.

Pejin je na imanju u Keretkovu formirao prvu mešovitu grupu aktivista. Bilo je u njoj Mađara i Srba. To je bilo taman kako je želeo Klim. Sada je ta grupa bila čvrsto povezana sa organizacijom u Dragutinovu.

Negde u februaru Klim je sa Pejinim otišao na sastanak u Melence sa Crnim Mićom. Tada je Pejn primljen u Partiju, ali je odmah dobio i veoma odgovoran zadatak. Okružni komitet ga je delegirao za poverenika u novokneževačkom srezu, sa zadatkom da potisne četnički uticaj i stvori partijske organizacije.

Da nije bilo starih veza sa Vojom Vojvodičem, taj zadatak bi bio teško izvodljiv. Jer, Mića, osim pištolja i partijskog materijala, nije ništa drugo dobio. Tako su njih dvojica sa starim saradnicima i stvorili prve organizovane grupe u samoj Coki, Sanadu i Krsturu. To je već bilo vreme Špilerovih naleta na Padej, Iđoš i Kikindu, pa i na Sanad, što je znatno otežalo akciju.

Prvo jače uporište Pejin je stvorio u Ostojićevu. Tu je naišao na simpatičnog čiču Borivoja Maletina. Sam Čiča, tako mu je ostalo i partizansko ime, pokazao je puno smisla za saradnju, ali isto tako i njegovi sinovi Miloš, Joca i Aleksa i kćerka Kristina — Zoja. U kući Maletinih izgrađena je i jedna od prvih baza u srezu.

Voja je u međuvremenu formirao prvu ćeliju u Coki. Istovremeno formiran je u Sanadu i prvi Narodnooslobodilački odbor u ovom srezu. Ali Padejčani su provalili ovaj odbor i Spiler je pohapsio njegove članove i kasnije ih streljao.

Pejin i Vojvodić su se dogovorili da pokušaju stvoriti bazu u Podlokanju. Računali su da je to bilo mesto koje je imalo značajnijeg udela u ustaničkim danima, kada je streljano sedmoro Podlokanjskih mladića. Bili su tu naseljeni Ličani i Bosanci. Njih dvojica nisu baš nikog u selu poznavali, te su rešili da se obrate upravo nekom iz porodica streljanih komunista. Bio je to ispravan put.

Prvu vezu dao im je Jova Sećerov iz Sanada. Sećerov je pripremio Iliju Kecmana, Skojevca iz prvih ustaničkih dana. Njega Spiler nije otkrio kada je razbio organizaciju u selu. Ilija je jedno vreme imao vezu sa Savetom Despotovom iz Mokrina, a kada je ona uhapšena, onda je nekako dospeo do drugova u Ruskom Selu, a odatle i do Jove Mandića u Karađorđevu. Mandić je bio kurir Okružnog komiteta, pa je tako Kecman mogao da se prvi put sastane sa Milkom Agbabom Crnom, koja je radila na obnovi organizacija u kikindskom srezu. Sada je Kecman imao ustvari vezu sa dve strane.

Narednih dana, prvi aktiv SKOJ-a obnovila je Crna. Ona je mislila da treba poći od grupe USAOJ-a, ali je Kecman bio uporan. Smatrao je da je još Skojevac i da može obezbediti nekoliko vrsnih članova za prvi aktiv. Tako je i bilo. Pored Ilije Kecmana u aktivu su se našle vrsne devojke Milica Vejin Kajka, Koviljka Samardžić Sonja i Mileva Kecman Valja. Kajki su streljali Nemci dva brata januara 1942, Mihaila i Radivoja, a Sonji jednog, Dragu. Sada su sestre želele da nastave ono što su njihova braća započela. Aktiv se brzo proširio i uskoro su njegovi članovi bili Milan Lukić, Marko Ivošević i Milan Stojanović. Partijsku ćeliju je nešto kasnije formirao i uspešno vodio Jovan Miščević.

Za nepun mesec dana selo je prosto buknulo. Tada je već Pejinu u pomoć došao dinamični, staloženi i uvek nasmejani Mirko Obradović — Toša, nakon što je sa Pejinim zajedno završio prvi partijski kurs u Dragutinovu. Tošu je za ovaj zadatak još od ranije pripremio Đokica, a mnogo čega je naučio

Bekanntmachung

Insgesamt

40 überführte Kommunisten bezw. Banditen und deren Helfershelfer

1. Epifanić Živko, genannt «Pevenin», Landwirt aus Farkaschitz
2. Lojpur Božidar, Landwirt aus Ruskendorf
3. Paskaš Milan, Landwirt aus Karadjordjevo
4. Vlaisavljević Bogdan, genannt «Rapeš» Gemeindevorsteher aus Karadjordjevo
5. Pajić Sava, Landwirt aus Karjova

Allen, die es angeht, soll diese Bekanntmachung zur Warnung dienen

Der Kreiskommandant

Saopštenje

ukupno

40 privedenih komunista odnosno bandita i njihovih pomagača

1. Epifanić Živko, zvan „Pevenin", ratar iz Farkaždina
2. Lojpur Božidar, ratar iz Ruskog sela
3. Paskaš Milan, ratar iz Karadjordjeva
4. Vlaisavljević Bogdan, zvan „Repeša", opančar iz Karadjordjeva
5. Pajić Sava, ratar iz Dragutinova

Ovo neka bude za primer svima koji se to tiče.

Kraljskomandant

SAOPŠTENJE O STRELJANJU 10. 7. 1944.

i od Milke Agbabe — Crne, Miće Radakovića — Mičurina i Dragana Bjelobabe — Crvenog. Toša je prosto bio popularan tamo gde se pojavljivao među omladinnom, i stvarao gotovo sa lakoćom prve aktive SKOJ-a. A to je i bio njegov zadatak u srezu.

Za kratko vreme u Podlokanju nije bilo gotovo nijednog omladinca ili omladinke koji nije bio član SKOJ-a ili USAOJ-a, poput Karađorđeva ili Višnjićeva. Organizovali su njih dvojica ovde i Mesni narodnooslobodilački odbor, organizaciju AFZ-e, izgradili baze i tako stvorili izvanredno uporište od koga se sad više nije bilo teško širiti u srezu. Kada su na ovom terenu operisali partizani, onda je Podlokanj bio njihova glavna baza. Prosto, oni su ovde mogli da spavaju po kućama.

Sada je već mogao biti formiran Sreski komitet Partije. Pejin je bio sekretar, a članovi Toša i Arsa Budavalčev.

Četnici i njihov uticaj uskoro su se sveli samo na Kneževac, ali je i tu Toša ubrzo stvorio prvi aktiv SKOJ-a i preuzeo političku inicijativu.

Ovaj rejon je postao od izvanredne važnosti za operacije levokrilne grupe severobanatskih partizana.

Treba reći da su u međuvremenu u ruke Spilera pali Zoja i njen brat Milan. Držali su se hrabro i sačuvali svoje živote. Ali za Voju Vojvodića nije bilo spasa. Držao se i on stojički, a kada je morao reći nečije ime, pomenuo je neke koji su odbili sa njim da sarađuju. Svoje prave drugove nije izdao.

Borbene grupe

Posle stišavanja Spilerove ofanzive najpre su izlečene rane u načetim organizacijama u mestima gde su njegovi udari bili najsnažniji. A onda je bio široko razvijen politički rad. Štampa, partijske đi-

rektive, proglasi — sve su to redovno donosili Artem i njegovi drugovi iz Surduka. Bilo je dosta materijala za »teoretski rad«. Skojevski aktivi razvijali su i druge aktivnosti, posebno oko skidanja Spilerovih proglasa i poziva. Ali je najznačajnija akcija bila povodom Prvog maja kada su na mnogim mestima osvanule borbene parole, pa čak i na »Ciri«, koji ih je tako doneo u sam Petrovgrad.

Proširene udarne grupe vršile su sistematsku akciju protiv izdajnika i doušnika. Oko diverzanata nije bilo teško okupiti onoliko boraca koliko je za te akcije bilo potrebno. I to je bilo u sklopu opšte političke akcije koju je na široko pokrenuo Okružni komitet, spremajući teren za nastup oružanih akcija. Tada su na severu već delovala četiri sreska narodnooslobodilačka odbora, pa i Okružni. Prvi put se ovaj najviši organ narodne vlasti u severnom Banatu oglasio jednim proglasom dvadesetog maja u kome obaveštava narod da je Narodni sud osudio na smrt i streljao Ignju Bibina, iz Melenaca, koji je potpisao ugovor sa Spilerom o saradnji protiv Partizana. Tako su mnogi Severobanaćani i doznali da postoji ovakav revolucionarni organ narodne vlasti. A verovatno i sam Spiler. Ovaj proglas štampan je u Kumanu.

I kada su likvidacije izdajnika i doušnika postale pravi sistem i oblik borbe Spiler je morao da prizna svoj poraz u organizovanju obaveštajne službe. Sa ovom akcijom najpre je započeo u Kumanu, kada je likvidiran Batrga, a onda u Karađorđevu Trnava. Ovog čoveka obuzeo je bezumni strah u jeku martovske blokade i, bojeći se za svoj život, napao je Isu Grubišića koji je ranjen bežao ispred agentskih kuršuma. Za njim je izgubio život seljak koji je u Ruskom Selu provalio bazu i doveo do teške tragedije o kojoj je ovde bilo reči. Zatim su padali izdajnici u Vojvoda Stepi, Elemiru, Melencima, Dragutinovu, Beodri, Aleksandrovu i Dušanovcu.

Spiler se žali da su komunisti »na bestijalan način« počeli da terorišu stanovništvo i da ga

onemoguće da sarađuje u suzbijanju »komunističke kuge«. On tačno kaže da su svi ubijeni pomagali na neki način njemu, pa gorko zaključuje: »Mora se priznati da je banditima uspelo da ovakvim ubistvima veoma zastraše stanovništvo u Banatu. . . koja pojava u velikoj meri koči uspešan obaveštajni rad. . .«.

Diverzanti još nisu bili stupili u pravu akciju, a već je u polju bilo retko sresti naoružane čuvare letine. Ofanziva partizanskih grupa na ovom sektoru potpuno je uspela i, razoružanjem mnogih patrola, »oslobodila« banatska polja, naoružavajući istovremeno sve veći broj novih boraca.

Diverzantske grupe oko Cerčila i Žarkog i borbena grupa oko Made počele su naglo da rastu. Ustvari, stvorene su tri jake borbene grupe koje su sad već bile sposobne i za krupnije akcije, ili za sledeću etapu, koja je značila i početak konačnog obračuna sa Spilerom, domaćim Švabama i svim okupatorskim snagama i njihovim saradnicima. Bile su to sve izrazitije prave vojne jedinice, iako formalno nisu dobile naziv odreda.

U borbenim grupama živelo se i partijskim životom. U Karađorđevačkoj grupi sekretar ćelije bio je Cerčil, ali kada je u grupu došao Bukarica onda je ta dužnost njemu pripala. Medo je i dalje vodio aktiv SKOJ-a. Cerčil je bio jedan od najstarijih vojnih starešina, nekako podjednako i komesar i komandir. Ali, grupa je bila u stvari pod komandom Crnog Miće i Đokice.

Artem se priključio ovoj grupi. Vršio je on i dalje svoje kurirske zadatke, ali ga je nešto stalno privlačilo eksplozivu, bombama i drugovima. Valjda je u njemu preovladala želja da jednom otvoreno raspali po Švabama, kao da mu je bilo dovoljno provlačenja, varanja i mudrosti da se samo izbegne sukob po svaku cenu. Jer, takav je bio kurirski zadatak.

Ilija Rajačić — Miron u ovoj borbenoj grupi primljen je u SKOJ i trebao je od Mede da preuzme aktiv. Ali dobio je malariju i morao je le-

žati u bazi. Tu je konačno stigla i Anka Rajačić — Bojka, ali teško sposobna da ide u akciju sa diverzantima.

Veća grupa boravila je na njivi popularnog brke Đure Maljkovića — Pižona, koji se o svojim drugovima starao kao o deci. Bili su tu Svrćo, Stevica, Prpić, Mara Đukić — Sonja i Dušanka Rapajić — Evica. Stevica se oporavio od rana zadobijenih u trsci. Tu među njima bila je vedra i uvek raspoložena devojka Danica Vrzić — Đula. Bila je član Partije i član borbene grupe. Starala se ona o vezama, o bolesnim drugovima, o lekovima. Borbena grupa je primila i tri vrsna mladića Skojevca, Marka Ivančevića, Dušana Popovića i još pionira Blažu Prentovića. Ovaj vižljasti dečak se dopao Čerčilu i on ga je uzeo za svog kurira. Iako je imao četrnaest godina, Blažo je već godinu dana bio član SKOJ-a. Njima se priključio i Jovo Popović — Zdenko, snažan, ozbiljan i hrabar mladić.

Ako je Blažo bio najmlađi i zato u neku ruku mezimac, onda je Dane Sučević bio tu najstariji i opet po tome okružen posebnom pažnjom. Zvali su ga Stari Vujadin. Bio je dobrovoljac sa Dobrudže i Solunskog fronta i znao je kako se ratuje, a sada je već imao četrdeset šestu godinu.

Upravo negde pred akciju diverzanata sa prinudnog rada došli su pravo u baze karađorđevački skojevci Dane Dragaš — Sele, Vajo Vuković, Milan Samardžija i dvojica izbeglica koje su zvali Dragan i Pavko. Sele, zvali su ga tako jer je hramao bio je pomalo šeret, Ovaj preduzimljivi mladić rano je ostao glava porodice. Javili su se Đokici, jednostavno, eto došli su. Đokica se samo nasmejao i poželeo im dobrodošlicu.

Tih dana među borce je došao i visoki mladić koji je privremeno pobegao iz sela posle martovske blokade, jer je bio na Špilerovom spisku. Bio je to Mirko Dautović — Caruga.

Još u vreme kada su diverzanti došli u karađorđevačko polje, Blažo Martinović — Kraljević

je već bio u bazi kod Stane Martinović. To je bio momenat da se i Kraljević pridruži diverzantima. Uskoro su u baze stigla i trojica Aleksandrovćana Đuro Dobrić, Božo Vukmirović i Miloš Grbić. Iz Dušanovca je došao snažni Petar Novaković — Lebara, a iz Srpske Crnje član Partije Joca Tešin. A kada je u junu na karađordevačkim ulicama poginuo sekretar Mesnog komiteta SKOJ-a Milan Adamović, i Stana Martinović je morala među borce. Sa njom je došao i njen dvanaestogodišnji sin Miša. Tako više nije bilo važne baze koja je u selu poslužila više od dve godine i u tom vremenu primila na desetine drugova. I kuća i baza ostali su prazni do oslobođenja. Za Svrćom je u borbenu grupu došao i Milan Pustinjak kod koga je on našao skloniste kada se vratio iz razbijenog transporta. Sa njim i Stevo Mihić. U Karađorđevačke baze u međuvremenu su došli Stepčani Nikola Klać i Gojko Ličina, a zatim Sćepo Micić, Slavko Đuričin i Dušan Popović. Međutim, to je već bilo vreme početka prvih akcija, kada je započeo veliki priliv boraca iz Aleksandrova, Stepe, Ruskog Sela, Višnjićeva, Dušanovca i iz drugih mesta. Oni koji nisu mogli ostati u borbenoj grupi upućivani su transportima za Srem.

Isto tako su rasle i borbene grupe oko Žarkog i Mađe. Uz njih su bili Arkadije i Zeka. Bili su to najpre kuriri sa »dugačkih linija« Mirko Mijatov — Vlada, komandir, Zivan Titin — Slobodan, Boža Solarov —- Caruga, Sima Zarić, Kamenko Isakov, Rada Popov, Paljo Zelenjak, Ziva Solarov, Momir Solarov, Lala Desančić, Veselin Isakov — Čizmar, Ceda Radin, Sredoje Bibin — Momak, Mile Tatić, a zatim ilegalni politički radnici. Ove borbene grupe imale su svoje baze u rejonima Elemira, Dragutinova i Kumana. Elemir je u tom periodu dobijao sve više na svom značaju, najpre kao važna baza na kanalu prema Sremu, a sada i kao rejon u kome su boravili kuriri, diverzanti i politički radnici, a zatim borci na putu za Srem. U Elemirskim bazama stalno je bilo živo, tu je ponekad boravilo i preko pedeset ljudi

VAN COLIĆ MARKO.

koje je trebalo opremiti i nahraniti. U tome su veliku ulogu imale elemirske organizacije, posebno stari komunisti Živa Popov — Taca i Omer Tapavički koji su široko organizovali mrežu snabdevanja i prihvatanja ilegalaca i boraca.

Posebnu ulogu imala je dobro organizovana organizacija SKOJ-a sa energičnim sekretarom Zivkom Radišićem — Đorđem. Organizacija je tada brojala preko 30 članova. Bile su dobro organizovane i žene na čelu sa Katicom Mijatov. U organizovanju pripreme hrane, veša, čarapa i drugih potreba za borce istakle su se Margita Poučki — Baba Ruža i Milosava Tapavički. Ćurčija Milutin Radišić i sarač Sava Popov napravili su mnogo opanaka za borce. Svakog dana pripremano je i 60 hlebova. Mesni narodnooslobodilački odbor na čelu sa Milutinom Perinim — Kartarom, uspešno je rešavao mnoge zadatke.

Obzirom na takvu aktivnost mnogi Elemirčani su postajali kompromitovani i posle provale Milorada Raškova početkom jula gotovo svi ugroženi aktivisti priključili su se grupi kurira, diverzanata i ilegalaca. Stvorena je jača borbena grupa. Tako su postupili Taca, Omer, a onda i stari Ljuba Davidovac — Zumbul, Boža Solarov, Milutin Perin — Kartara, Radovan Eremić, Vasa Poučki, Katica Mijatov, Deva Zubanov — Dunja, Rada Popov — Totin, Mömir Solarov — Moša. Dušan Ristić je plakao jer nije dobio pušku, ostavili su mu zadatke u pozadini.

Dolazili su i Tarašani, jer i njih. Spiler nije štedeo, a i Tatašani Spileru nisu popuštali. Ü borbenu grupu stupili su Zivojin Zubanov — Mita i Momčilo Mijatov,' ali su ninogi taraški mladići otpraćerii dalje u Srem. Iz Aradca su došli skojevski rukovodilac Janko Kominka i stari aktivista Veselin Đorđević. Iz Mokrina Radovan Rakin.

Iz Padeja su u borbenu grupu došli Vela Mutuc — Veliki, Ilonka Kiš, Radojka Biga, Radivoj Dražij, Milivoj Gajin, Ljuba Radnov i Mirko Ristić — Dule, a onda i stari partizan Mile Gajin — Puška,

iz Iđoša Vlada Ugrinov i Lazar Munćan — Mrša, iz Vincaida Žarko Pađan — Aca, Branko Sredojev i Sava Berar, iz Ostojićeva Marko Vilevski — Kreca, iz Podlokanja Vladimir Kapor — Moša.

Svi su oni izbegli ispred žestoke Spilerove ofanzive na ova sela i njihove organizacije koje su trajale deset poslednjih aprilskih dana. Provala je potekla od kurira Okružnog komiteta Sime Zarića.

Zarić je provalio mnoge važne baze u Sajanu, na Vincaidu, bazu Pokrajinskog u Dragutinovu. Bile su to baze Okružnog komiteta u koje je on dolazio kao kurir. Stradale su organizacije, pohapšeni su mnogi aktivisti, razorena značajna uporišta. Zarić je naveo Spilera na trag Mihalja Kiša, toga Ferdinanda od Seveastopolja, kako mu je bilo partizansko ime. Samo u Padeju u prvom naletu uhapšeno je 47 njegovih saradnika, a hapšenja su se nastavila sve do juna meseca. U ovoj akciji Spileru u ruke pao je Vojislav Vojvodić. Mnogi su streljani.

U Padeju su ostali da nastave rad Veselin Gajin i omladinci Rada Terzin i Dušan Terzin. Oni su ostali na vezi Okružnog komiteta i borbene grupe i izgradili novu bazu na salašu Mirka Simića u Iđošu. Veselin Gajin i Rada Terzin obnovili su i partijsku ćeliju, a krajem avgusta i Mesni narodnooslobodilački odbor. Tako je salaš Mirka Simića bio ponovo bezbedna baza banatskih partizana na krajnjem severu, uvek snabdevena obaveštenjima, hranom i drugim potrebama.

Još desetog marta u Bašaidu je došlo do sukoba između Tome Granfila — Brace i nemačke patrole. Braca je u Bašaidu stvarao važnu bazu i već krajem četrdesettreće godine formirao je Mesni narodnooslobodilački odbor. Rada Mikalački bio je predsednik toga odbora, ali i čovek koji je umeo da okupi i organizuje ljude. Braca je mogao u svakom vremenu da se osloni na ovog vrednog i odanog čoveka. Braca je upravo bio kod Rade kada je došlo do sukoba sa Nemcima. U sukobu, poginuo je Matijas

Knajser, a ranjen Frank Hajnrih. To je, međutim, bio povod za streljanje deset dana kasnije. Streljani su, pored grupe Višnjičana i Rada Mikalički i njegova žena Sosa. Oboje su se izvanredno držali i stojički primili saopštenje da će biti streljani. Tada je u ilegalnost, a posle u borbenu grupu došao Živa Jankov koji je pobegao Spileru. Nešto kasnije iz Srema i Bosne vratio se i Milivoj Panić —- Brka.

Poput Elemirčana i Dragutinovčani su imali u borbenoj grupi, već od njenog formiranja, oko Arkadija i Žarkog dosta svojih boraca. Posle pada transporta kod Elemira, u dragutinovačkim bazama našla se veća grupa Dragutinovčana koja je srećno izbegla zamke. Bili su tu Borivoj Stanaćev, njegove kćerke Zagorka i Lenka, Verica Avramov, Desanka Radnović sa kćerkama Ljubicom i Sokom. Sa njima i dve sestre Svivčev Dobrinka i Darinka. Milivoj Popov — Operista sakupio ih je i doveo u bazu na salaš Save Pajića.

Milivoj Đukićin —- Pokrajinski izbegao je ono najgore, ali su u bazi uhvaćene sestre Sivčev i još nekoliko devojaka iz razbijenog transporta. Ni sestre Sivčev nisu izdržale. Nove baze u kojima su boravile bile su otkrivene. To je izazvalo nova hapšenja u Vranjevu i Tarašu. A u ilegalnosti su se našli Milivoj Popov — Operista, Pokrajinski, Dejan Popov — Jan i Slobodan Jorgin. Nešto kasnije izbegao je hapšenje i Radivoj Pajić i priključio se borbenoj grupi. U junu su se ovde nalazili i Verica Pajić — Marija, Mara Lejić — Plava, Blagoje Popov — Pukovski, Mihailo Čolak, Ignjat Dimitrijević —- Gliša, Milorad Stanaćev — Uja, Zorka Stanaćev — Ujna, Stojanka Jorgin — Jeja, mati Klima Kovinka Popov, Uroš Rakozov —- Reva i Nada Pajić. Među ovim ilegalcima bilo je 11 članova Partije i dve skojevke. Najstariji komunist među njima bio je Pukovski.

Narednog meseca Kovinka Popov i Mara Lejić prebačene su u Srem. A to je već bilo vreme kada je došlo do razilaženja članova Okružnog komiteta i Klima. Klim je takođe otpremljen u Srem u

Brigadu i više se nije vratio u svoje Dragutinovo. Dužnost sekretara Sreskog komiteta partije preuzeo je Emil Kevrešan — Baca.

Boraca je bilo sve više u oba glavna rejona oko Karađorđeva i oko Elemira. Sreski narodnooslobodilački odbori imali su pune ruke posla. Isto kao i mesni. Onaj u karađorđevačkom rejonu već je imao za sobom dobra iskustva. Bio je to prvi sreski organ nove narodne vlasti formiran u Banatu. Njegov predsednik bio je stari dobrovoljac i sada član Partije Jovo Kantar, dok je novobečejski vodio isto tako stari borac Boža Titin. Narodna vlast u ovim rejonima pokazala je punu vitalnost u tim danima.

Dolaskom Dušanke Jovanović — Branke iz Srema u martu mesecu, znatno je ojačan rejon

ĐURO KNEŽEVIĆ GRMEĆ, KOMANDIR KURIRA »DUGE LINIJE«

Perleza i Cente. Na ovom važnom prostoru na kome se nije smelo zatajiti jer je tuda prolazio kanal do samog Dunava i Surduka, jačala je i grupa kurira oko Radivoja Perca — Pavla. Ali Pavle nije bio samo kurir, isto kao ni Korčagin. Bili su oni odgovorni za mnoge živote i žilu kucavicu svih severobanatskih boraca. Zato su i postali članovi Sreskog komiteta Partije kad je Branka formirala ovaj komitet.

U ovoj kurirskoj i borbenoj grupi bila su četiri brata: Radivoj, Ziva, Blaga i Mila Pere, zatim prokušani kuriri koji su se kalili u Sremu — Čenćani Veljko Kovač — Panta i Košta Milić — Marko, dvojica Cenćana što su iz Srema bili upućeni sa Čerči-

VELJKO KOVAČ PANTA, JEDAN OD KURIRA NA »DUGOJ I INIJI« I KOMANDIR CETE

lom i diverzantima u Banat i ovde ostali Laza Drakulić — Mišika i Dragan Cabrić, a zatim Živa Zebeljan — Pobra i kuriri Nika Krstonošić, Draga Bogdanov — Gaja, Mita Radovančev — Kuker, Žika Isakov — Ilija, Ranko Erdeljan, Anđa i Laza, a potom i Adam Široki. Bila je sad to već značajna borbena grupa, nasuprot grupi koja je takođe ojačana sa sremske strane. Dočekivali su oni transporte iz celog Banata, čuvali ih i po dvadeset dana kada su veze zatajivale, organizovali salašare i čobane da ih hrane, kopali im nove baze kada su stare bivale kompromitovane. Kukerova baza i Central baza Drage Mađareva bile su najjača uporišta ove grupe.

Grupa je nalazila nove salašare i nove saradnike, među kojima su bile i mađarska porodica Ferenca Molnara i rumunska Solomon Šalje. Uprkos svih besnih naleta Spilera i njegovih agenata, Pavle i Korčagin i njihovi saborci u Perlezu i Centi umeli su da sačuvaju svoje baze i svoje kurire, posebno svoje veze sa čobanima, uspevali su uprkos svih akcija Spilera da drže stalno otvorenim tako značajan put za Srem i dalje. Poput Nane u Melencima, Mičurinove Nane, Čerčilove Smilje, Stane Martinović, Perice Kovačević i drugih u Karađorđevu, Anice Pajić i koliko još njih u Dragutinovu, Margite Poučki — baba Ruže i Katice Mijatov u Elemiru, Mele Tatić u Kumanu i drugim ustaničkim mestima, Perležani su imali Ružu Zivanović koju su nazivali majkom partizanskom. Imala je troje dece i četvrto u utrobi kada su je prkosnu i ponosnu fašisti izveli na streljanje.

Prvi vozovi lete u vazduh

Dvoboj diverzanata i Spilera otpočeo je 2. juna. Cisteći polje partizani su ubili dva, a ranili jednog pripadnika Poljske straže. Spiler je izveo na streljanje 55 boraca. Među njima je bio hrabri sekretar sreskog komiteta Partije Mihalj Kiš. Stre-

ljan je Jandrija Jokić, sekretar SK SKOJ-a iz Višnjićeva, i Jovo Čiča, član Sreskog komiteta SKOJ-a. Ipak, prvi je bio prozvan Miloš Bogdanov koga su uhvatili posle razbijanja transporta. Mladića su, inače slabjašnog i bolešljivog, teško mučili. Na posnoj čorbi nije mogao da se oporavi. Ipak kad su ga prozvali izišao je u stroj smrti sa očiglednim naporom da gazi čvrsto. Stao je u stroj opuštenih ramena, uzdignute glave, na kojoj su još samo oči mogle da se drže hrabro i da prkose neprijatelju.

Streljanje je izvršeno u okolini Jabuke kod Pančeva.

Tada je okružni komitet Partije otvorio zeleno svetio diverzantima. Doneta je odluka da se prvi vozovi dignu u vazduh i kontraudarom odgovori na zločin kod Jabuke.

U stroju su bili Cerčil, Arkadije, Žarki, Mada, Bošnjak, Zeko, Radojica, a sa njima Artem koji u ovoj prvoj akciji nije nikako hteo da izostane. Kad mu je Đokica dao dozvolu, kurir je od radosti skakao u vis.

Đokica je održao sastanak sa diverzantima koji su za ovu priliku bili okupljeni. Prvu grupu uputio je u rejon Ruskog Sela, a drugu u rejon Beodre. Prvu je poveo Cerčil, a drugu Žarki. Cilj su bile kompozicije na važnim prugama Kikinda — Temišvar i Kikinda — Petrovgrad.

Cerčil je sa Medom, Bošnjakom i Arkadijem stigao u ruskoselske baze. Prihvatili su ih ilegalci Mile Vojnović — Plavi i Nikola Stojanović — Mrgud. Zajednički su odabrali poziciju za diverziju kod Svetog Huberta. Mrgud i Plavi imali su zadatak da tačno utvrde vreme kada su prugom trebali da prođu teretni vojni vozovi. A oni su u vreme pomicanja Istočnog fronta prema zapadu bili veoma česti. Zato dvojici drugova nije bilo teško da narednih dana obave svoj zadatak i da utvrde termin već za zoru petog juna.

U vreme pred dolazak voza Cerčil je postavio obezbeđenje i namestio mine. Potom se sa drugovima koji su ga pratili sklonio u zaklon. Ali, voz je kasnio gotovo dva i po sata. Među borcima je vladala napeta situacija, puna iščekivanja. Pa bila je to prva akcija te vrste posle ustaničke četrdeset prve. Spiler je možda već bio i zaboravio na snagu ovakvih udara. Ipak, došao je i taj trenutak. Culo se teško stenjanje lokomotive. Odjednom bljesak, pa onda eksplozija koja je lupila teško po šinama. Cerčil je znao šta se desilo i sa smeškom naredio je povlačenje.

Sutradan je bilo javljeno šefu policije i komandantu Javne bezbednosti Juraju Spileru da je kod Svetog Huberta odletela cela kompozicija teretnog voza u vazduh i da saobraćaj na ovoj važnoj pruzi neće moći biti uspostavljen pre dvadesetčetiri časa.

Tek što je stigao da izvrši uviđaj, sedmog juna Spileru je stigla i druga vest: u vazduh je odleteo železnički most na reci Zlatici a sa njim i kompozicija voza sa municijom za nemačku vojsku.

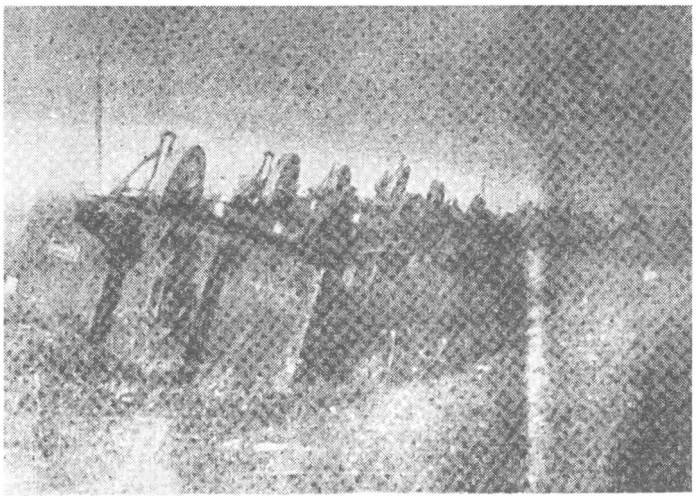

VOZOVI su PONOVO LETELI U VAZDUH

Crna Bara se nalazi na pet kilometara od Beodre sa desetak salaša u okolini. Opei'ista i drugovi utvrdili su tačno kada će naići teretna kompozicija. Sa Arkadijem i Žarkim krenuli su Stevo Vojnović — Zeko, Operista i Ignjat Dimitrijević — Gliša. Noć je bila vedra, ali bez mesečine, posebno pogodna za diverzantske akcije. Arkadije je brzo postavio mine. Ostali su zaposeli prugu prema straži udaljenoj svega dvesto metara. Ovaj voz je kasnio samo desetak minuta, ali je to bilo već kritično vreme jer je posle teretnjaka trebalo da naiđe putnički voz. Diverzanti bi morali ukloniti mine ako bi se izmenio red polaska vozova, jer, putnički su vozovi bili pošteđeni diverzantskih akcija iz jasnih razloga. Ipak, sve je ispalo po planu. Teretnjak je naišao, tie se više puta zatreslo od lančane eksplozije. Pored mine eksplodirala je i municija kojom je kompozicija bila natovarena. Bila je uništena lokomotiva sa sedam natovarenih vagona.

Diverzanti su na najbolji način izvršili svoj prvi zadatak. Postignut je i vojnički i politički uspeh. Eksplozije su se čule na celoj ravnici, ne toliko po svojoj zvučnoj snazi koliko po tome da se ravnica budi i nagoveštava konačni obračun. To su dobro znale i banatske Švabe ali i narod.

Culi su je i naši drugovi u Moskvi i već devetog jula emitovali ovu vest preko talasa »Slobodna Jugoslavija«. Spiker je govorio: »Napad na arterije od Beograda do Temišvara. Na pruzi Velika Kikinda — Bečkerek vojni voz dignut u vazduh. U Banatu naši partizanski odredi dalje vrše uspešne napade na neprijateljske komunikacije«. Tako se o prvim uspesima Banatskih diverzanata doznalo na daleko.

A tada su u akciju stupile borbene grupe. Već se mislilo na važne objekte koji su koristili Švabama i Vermahtu.

Dvanaestog juna Cerčilova borbena grupa krenula je iz karađorđevačkih baza put Begeja i napala prostorije vodne zadruge kod Dušanovca. Ovaj važan objekat koji je regulisao vode na Begeju čuvala je stalna nemačka straža. Cerčil je znalački organi-

zovao napad i u kratkom puškaranju partizani su razjurili stražu, uzeli dve puške i priručnu apoteku. Ovoj apoteci borci su se posebno obradovali, jer je bilo teško doći do sanitetskog materijala. Zgrada je demolirana i za duže vreme onesposobljena za upotrebu.

Na drugoj strani Mada je organizovao nekoliko trojki i poveo ih u Dragutinovo. U ovom ustaničkom mestu za vreme kriza Špiler je uspeo da nađe sebi saradnike i doušnike. Sada, kada su Dragutinovčani ponovo zbili svoje borbene redove, ovi Spilerovi agenti su postali još opasniji. Te noći, u jednom času, Dragutinovo je bilo oslobođeno prisustva petorice Spilerovih agenata. Uz put, partizani su likvidirali i jednog folksdojčera. Od likvidiranih agenata uzete su tri puške i dva pištolja.

Devetnaestog juna Spiler je rešio da novim streljanjem pokuša da zaustavi akcije diverzanata i borbenih grupa. Na strelištu kod Jabuke njegovi strelci pokosili su dvadeset pet boraca. Ali, obračun je počeo i zaustavljanja više nije bilo.

U tom vremenu Milojko Filipčev je u Okružnom komitetu bio zadužen za vojni sektor. Posle prvih uspešnih akcija pozvao je na sastanak Cerčila, Mađu i Žarkog. Predložio je da se kao odgovor Spileru pripremi napad na kudeljaru kod Vincaida u kome bi učestvovale sve borbene grupe. Jer, radilo se o krupnom industrijskom objektu koji je radio za Vermaht. Dobro se znalo koliki su odjek imale takve akcije u ustaničkim danima četrdeset prve. I kod naroda i kod Nemaca. Plan je napravljen, a važan zadatak dobio je Đuro Knežević — Grmeč. On je imao da prikupi sve potrebne podatke o samom objektu i snagama koje su ga štitile. Za Grmeča, međutim, to nije bio težak zadatak. Vincaid je bio njegov. Poznavao je svaku kuću, sve ljude, kudeljaru, pa i stražare koji su je čuvali. Imao je svoje ljude, dobro organizovane i spremne za akciju.

Napad je bio utvrđen za dvadesettreći juni u dvadesettri časa.

Tada su sve tri borbene grupe brojale blizu šezdeset boraca, sa dosta dobrim naoružanjem.

Cerčil je sa sastanka požurio prema Karađorđevu da pripremi svoje borce i na vreme stigne u rejon Vincaida. Vremena nije bilo mnogo i moralo se brzo raditi. Mađi i Žarkom objekat napada bio je bliži.

Sa Cerčilom je u akciju pošao i komandir kurirskog odeljenja Okružnog komiteta Artem. Za njega put do Vincaida nije bio dalek. Naučio je on na daleko duže pruge, zato je ove noći gazio na čelu kolone.

Na ugovorenom mestu pred samim ciljem Cerčil i njegovi drugovi nisu zatekli Mađu, Fiću, Žarkog i njihove borce. Osećao se miris zapaljene ku-

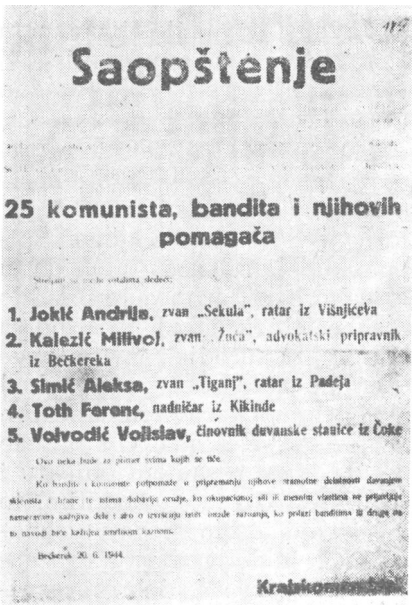

Saopštenje

25 komunista, bandita i njihovih pomagača

Streljani su sledeći ovlašćeni sledeći:

1. **Joklć Andrija,** zvan „Sekula", ratar iz Višnjićeva
2. **Kalezlć Milivoj,** zvan „Žuća", advokatski pripravnik iz Bečkereka
3. **Simlć Aleksa,** zvan „Tiganj", ratar iz Padeja
4. **Toth Ferenc,** nadničar iz Kikinde
5. **Vojvodić Vojislav,** činovnik duvanske stanice iz Čoke

Ova neka bude za pouku svima kojih se tiče.

Ko bandite i komuniste potpomaže u pripremanju njihove sramotne delatnosti davanjem skloništa i hrane te istima dobavlja oružje, bo okupacionoj, ali ih mesnim vlastima ne prijavljuje namerava sačinjava delo i zato o izvršenju istih onaće saznanja, ko pruža banditima ili drugi ma to navodi biće kažnjen smrtnom kaznom.

Bečkerek 20. 6. 1944.

Kraljevski [illegible]

SAOPŠTEN.IE O STRELJANJU RODOLJUBA
20. 6. 1944.

delje. Pogledao je na sat. Gotovo da su stigli tačno na vreme. Opreznom i iskusnom partizanu bilo je to čudno, pa je sklonio svoju vojsku u zaklon i potražio dobrovoljca za izviđanje. Naravno, Artem je tu bio prvi. A i najpogodniji. Kurir je oprezno podišao do pod samu kudeljaru. Tamo je mogao da opazi zgarište kudelje, razorena postrojenja i nemačke vojnike koji su stizali iz Kikinde. Povukao se oprezno i obavestio Cerčila. Ponoć je već bila prošla kada je kolona partizana vođena dugonogim Artemom hitala natrag prema svojim bazama u ataru Karađorđeva.

Kasnije, Cerčil je doznao da su Mađa i Fića požurili sa akcijom, računajući da će sami moći da obave posao. To su zbilja i uspeli, ali o tome nisu na neki način obavestili Cerčila.

Sa razorene kudeljare uzeto je deset pušaka. Ubijena su dva Spilerova agenta, a jedan stražar se sa svojom puškom priključio partizanima.

U karađorđevački logor stigao je i Milan Basta Bukarica. On je već tada bio odgovoran za organizovanje i rad partijskih ćelija u borbenim grupama. Sada je ponovo, nakon godinu dana bio među starim drugovima u dobro poznatim bazama.

Bila je to prilika da Đokica zajedno sa njim i Cerčilom isplanira jednu akciju u srednjem Banatu. U tome im se priključio i Dragan Bjelobaba — Crveni. Trebalo je u ovom kraju Banata prodrmati i Švabe i naše saradnike. A za to je najefikasnija bila diverzija na nekoj važnoj deonici železničke pruge. Odabrana je Sarča i pruga Petrovgrad — Vršac. Bilo je to vreme kada još nije bilo nikakvih dodirnih veza sa Južnobanatskim partizanskim odredom o čijim se akcijama ovde na severu često čulo. U jednu ruku, bio je to pozdrav ovim hrabrim borcima i poruka da je došlo vreme za zajedničke akcije.

Pripremljen je eksploziv. U maloj ali odabranoj koloni išli su Cerčil, Medo i Bošnjak, stari i oprobani majstori diverzija. Sa njima Artem, Bukarica, Radojica, Lebara i još nekoliko boraca. Išli su

dobro poznatom stazom do Begeja i Save Gaborova, a onda pored Torka pravo za Višnjićevo. Tamo ih je sačekao Petar Rajlić i odveo ih u pripremljene baze. U selu nije bilo mnogih starih drugova. Mnogi od njih su bili streljani, drugi su čamili po logorima. Ranjeno selo viđalo je teško zadobijene rane. Cerčila i njegove drugove primilo je kao i ranije, pre Špilerovog nemilosrdnog udara, od srca, kao svoje najmilije.

Dvadeset četvrtog juna diverzanti su pošli na zadatak. Koloni su se priključili stari višnjićevački ilegalci koji su izbegli hapšenje: Sergije Marinković, Blagoje Marković, Rade Trbojević i Jovan Stojanov — Duduš. S njim je tu bio i Milan Starčević koji je uspeo da pobegne iz Spilerovog logora.

Noć je bila vedra. Diverzanti su gotovo kao senke dospeli do samoga cilja. Prema utvrđenom dogovoru Bukarica je poveo grupu boraca na levu, a Radojica na desnu stranu. Odabrali su pogodne zaklone i zauzeli položaje. Njihov zadatak je bio da štite diverzante. Cerčil, Medo i Bošnjak prihvatili su se svoga posla. Kada je mina bila postavljena svi su se zajedno povukli na pristojno odstojanje i čekali rezultat.

Te noći voz nije 'kasnio. Lokomotiva je iz daleka dahtala pod'teretom natovarenih vagona. Srca diverzanata a posebno novih boraca jače su zaklicala kad se čulo dahtanje lokomotive. Tada je sevhulo, nebo je dobilo čudnu rumenu boju.

Kolona se uputila natrag prema Višnjićevu. Za hrabrog diverzanta iz Srema, Bošnjaka, to je bila i poslednja radost.

Težak gubitak

Diverzanti Aleksandar Gobanov — Medo i Bošnjak, a sa njima Zeko, Lebara i Đula, bili su bazirani u karađorđevačkom ataru na njivi Jove Vu-

kovića. Zeko je došao ovde medu svoje. Bile su izvedene prve akcije, diverzanti su bili spremni i čekali su u bazama naređenje da dalje krenu. Ali, desila se nesreća koja je morala uticati na dalji opseg diverzantskih akcija. Medo je zamolio Zeku da mu da svoj šmajser dok se ne vrati sa veze. Za šmajser je Zeki želeo da pozajmi svoj štajer. Do njega je čučao Bošnjak i izuvao cipele. Odjednom metak iz štajera je opalio. Začuo se jauk Bošnjaka i- osetio dim baruta u tesnoj prostoriji. Medo je bio skamenjen. Metak je probio njegovu ruku i levo koleno i presekao Bošnjaka preko bubrega. Đula je bila najprisebnija i pritekla je u pomoć ranjenom drugu. Pokušala je da mu zaustavi krv i da ga previje, ali je rana bila preteška. Mladi diverzant je bio mrtav. U teskobnoj zemunici za časak je zavladala grobna tešina.

Medo je u magnovenju potražio svoj štajer i prineo ga slepoočnici. Lebara i Zeka upotrebili su svu svoju snagu da ga spreče u nameri. Tek tada je Đula previla i njegove rane. Tu, pored same baze, drugovi su sahranili Bošnjaka. Medo je tugovao. Bošnjak je bio njegov stari ratni drug. A zbilja su se voleli. Jer, zajedničko diverzantsko vojevanje zbližuje više od bilo kojeg drugog. To su samostalne akcije parova od kojih je syaki borac upućen na onoga drugog.

Uskoro je u bazu došao Mičurin. On i Zeko preneli su na leđima Medu u bazu kod Perece Kovačević.

Crni Mića i Đokica primili su vest o Bošnjakovoj smrti teško. Izgubljen je borac koji je ispekao svoj opasni zanat i sada na. ravnici bio teško zamenljiv. Uskoro je bio sazvan partijski sastanak. Došli su i Arkadije i Žarki. Dnevni red je imao samo jednu tačku. Zašto je izgubljen Bošnjak? Diskutovalo se oštro i obazrivo. Bilo je jasno da se radilo o nesrećnom slučaju. Ali to se diverzantu najmanje smelo desiti. On je uvek rukovao ubitačnim sredstvima i morao je biti izuzetno vešt i pažljiv. Oružje u nje-

govoj ruci ne može biti nikada bez pune kontrole. U tome je bila Medina krivica. U tome su svi bili jedinstveni. A Medo nije bio borac od juče. Doneta je odluka da se diverzant kazni teškom kaznom: da se isključi iz Partije i razoruža sve dok sam ne otme oružje od neprijatelja!

Medo je primio odluku svojih drugova sa razumevanjem. Nije mu bilo prvi put da se sam naoružava. A kad to učini ponovo, boriće se za obojicu — za sebe i za Bošnjaka.

Sanitetska služba u Karađorđevu bila je dobro organizovana. Na pomoći su bili apotekar Neško Kuzmanović i babica Vida. Sreski komitet je prepustio svoju važnu bazu u Perecinoj kući za lečenje ranjenika. U komšiluku, kod Luke Dautovića bila je baza sa sanitetskim materijalom. Glavnu brigu oko nabavke vodio je Stanko Vrzić — Braco, koji je uskoro postao i član Okružnog komiteta SKOJ-a a i jedna od isturenih veza sa Petrovgradom. Braci su u ovom poslu pomagali Dušan Stanić — Coko i Milica Paripović. Po odluci Mičurina izgrađena je u polju na njivi Mile Glumca, posebna baza za sanitetski materijal. Za nju je znao samo Nikica Guteša, jedan od sekretara ćelije.

Medi se pridružio na lečenju sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a Vaso Torbica — Marko. On je naleteo na policijsku zasedu, bio je ranjen ali je uspeo da izmakne. To je bilo vreme kada su jake policijske patrole krstarile seoskim ulicama i pucale noću bez opomene. Mičurin, Đokica, Crni Mića, Crveni i drugi ilegalci postali su pravi umetnici u izbegavanju ovih patrola i zaseda.

Ali, Pereca je uskoro morala da napusti svoju kuću. Bila je u opasnosti i došla je u odred. Baza je ostala, ali više nije bila za korišćenje jer je kuća bila pod stalnom prismotrom. Ostali su Perecini dečaci, pioniri, koje su njihovi stari drugovi i dalje posećivali i o njima se brinuli, ali su i oni bili od pomoći. Mališani su poznavali stvari i stalno obaveš-

tavali svoje starije drugove o tome kuda se Nemci vrzmaju.

Desetog jula Spiler je naredio novo streljanje kao odgovor na akciju kod Sarče. Spiler se svetio i zbog ubistva člana Dojče Manšafta Petra Hama i predsednika opštine u Dragutinovu Veselina Popova. Na streljanje je izvedeno četrdeset drugova, dvadeset za akciju kod Sarče i dvadeset za pogibiju Spilerovih saradnika. Među streljanima bili su sekretar ćelije u Farkaždinu Živko Epifanić i članovi Mesnog komiteta SKOJ-a u Karađorđevu Bogdan Vlaisavljević i Mica Pribić. Bila je to Đokičina sestra. Već su poginuli njegov otac Pepo, braća Đuro i Dušan i, sada, evo, i sestra Mica. Đokica je stoički primao te tužne vesti, kao pravi borac, svestan da borba traži svoje žrtve. U ovoj grupi su streljani i Branko Krajnović, komandir skojevske straže u Karađorđevu.

Među streljanima bilo je sedmoro iz Višnjićeva. Streljana je Sofija Đekić koja je pažljivo čuvala Crnog Miću u svojoj kući, Ljuba Bukvić, članica Mesnog odbora AFŽ, obe starije žene, ali sa njima i skojevke, na čelu sa Majom Bogunović, članom Sreskog komiteta SKOJ-a, koja je u ćeliji sa Micom Pribić napisala borbenu pesmu.

Međutim, akcije banatskih boraca više ništa nije moglo zaustaviti.

U toku druge polovine juna dragutinovački atar je bio pravo partizansko logorište. Glavni logor se nalazio na Jarošu, ali je manevarski prostor bio borcima dostupan, jer su salašari gotovo listom bili uz partizane.

U neposrednoj blizini ove partizanske teritorije bila su dva veća nemačka imanja, Kohleba i Friđeša. Imanja su štitili plaćenici i članovi Kulturbunda, a na poljima je radilo desetak bezzemljaša. Cilj partizana bilo je oružje koje se ovde nalazilo, pa je donešena odluka da se ovo švapsko uporište uništi.

Formirane su tri udarne grupe. Napad je bio iznenadan i silovit. Zaplenjeno je dvadeset pušaka sa municijom, onesposobljene vršalice i demolirane upravne zgrade. Portizani su se povukli bez gubitaka. Ipak, Nemcima je pao u ruke rukovodilac SKOJ-a u Beodri Đura Kovačev. Mučili su ga i ispitivali, ali je on čutao. Uspeo je da pobegne iz zatvora i da se priključi svojima.

Nemci su zatražili pomoć i zaštitu svojih imanja. Dobili su četu Vlasovaca.

Ustvari, Vlasovci su sa krupnijim jedinicama došli u severni Banat. Švabe su ih, ipak, pozvale u pomoć, nadajući se da će ovi iskusni jahači lakše moći sa svojim konjima pretraživati kukuruzna polja i tako se uspešnije suprotstaviti sve smelijim akcijama partizana. Vlasovci su, zbilja, postali opasan protivnik sa kojim se moralo računati.

Napad na Kumane

Bio je to početak jula. U kumanačkom ataru okupile su se sve severobanatske grupe osim kurira koji su držali svoje linije. Na okupu se našlo preko pedeset boraca naoružanih sa 45 pušaka, puškomitraljezom, bombama i pištoljima. Ovim puškomitraljezom rukovao je Stepčanin Dušan Hinić — Simo.

Ipak, ovde se još nije radilo o formiranom partizanskom odredu. Pa čak, kada su i svi borci bili na okupu. Uistinu, bio je to odred i to onaj pravi, Severobanatski, ali ga zvanično niko nije formirao. Delovao je po udarnim grupama, po potrebi, neposredno prema planovima o odlukama Okružnog komiteta i njegovih članova. Bilo je to snažno borbeno jezgro koje je već imalo svoga iskustva u nizu akcija koje su izvršene. Bio je dobro i naoružan, a mogao je imati uvek onoliko boraca koliko je bilo oružja.

Jer, oni koji su dolazili a nisu mogli dobiti pušku praćeni su u Srem, ali isto tako i oni koji u banatskim prilikama nisu fizički mogli da izdrže. Preko Dunava su slate žene i deca, bolesni i tek oporavljeni od zadobijenih rana.

Cerčil je na početku bio i komesar i komandir. Kad je stigao Mada dužnosti su se počele pomalo deliti — vojna prema Mađi, politička prema Cerčilu. A kada je stigao i Bukarica njemu je Okružni komitet poverio partijsku organizaciju cele grupe. Tako se ipak živelo organizovano, povezano, sa već stvorenim uslovima potpune vojničke organizacije.

To je bio značajan korak do Brigade. Ono najteže već je bilo prošlo.

Ova borbena grupa imala je i svoju bolničarku. Iz Srema je došla Karađorđevčanka Zora Petković Marica. U SKOJ je primljena prve godine rata, tada završila prvi, a u Sremu drugi sanitetski kurs. Tamo je otišla sa prvim martovskim transportom karađorđevačkih skojevaca. Sada je ovde bila bolničarka, ali se najviše kretala u grupi diverzanata, lečila im rane, nosila eksploziv sa njima se zajedno borila.

Uskoro se iz Srema vratila i Mara Paskas — Sonja, koja je prošla gotovo isti put kao i Zora, ali je Sonja bila borac i politički radnik. Kasnije je u odredu dobila dužnost komesara čete.

Ovde u Kumanu održan je u maju prvi partijski kurs. Već sama činjenica da je usred Kumana, u kući Stevana Colića — Marka, radio petnaest dana kurs govori da je Kumane ponovo postalo ono što je i bilo: jedinstvena baza i tvrđava revolucionarne borbe. Na ovom kursu bili su sreski rukovodioci: Mića Rađanović — Mičurin, Ljubica Trifunjagić, Milan Sforcan — Grujo, Cedomir Solarov — Isa, Boža Titin — Stari, Milica Kevrešan — Vida i Draginja Colić. Predavali su članovi Okružnog komiteta.

Borci su došli u kumanski atar po odluci Okružnog komiteta. Bio je isplaniran napad na poli-

cijsku stanicu i na opštinu u Kumanu. Bio je to jedan od prvih napada na krupnije policijske postaje sa ciljem da se oslobodi veće mesto. Okružni komitet se opredelio da počne od Kumana, odajući priznanje njegovim borcima i jednoj od prvih akcija koja je upravo ovde sa istim ciljem već u ustaničkoj godini bila izvedena.

Okružni komitet imao je u rukama podatke o rasporedu snaga i pozicijama nemačke policije u selu. Utvrđeno je da je u garnizonu bilo oko 40 policajaca, dobro naoružanih, između ostalog i puškomitraljezom.

Napadom je rukovodio Milojko Filipčev — Fića. On je rasporedio borce u dve udarne grupe. Mladen Milošević — Cerčil dobio je zadatak da sa svojom kolonom napadne policijsku stanicu. Za vodiča je dobio Stevana Colića — Marka, a Velislav Solarov — Mada, zajedno sa Fićom, imao je napasti opštinsku zgradu i poštu. Ovu borbenu grupu kroz selo je vodio Boža Titin — Stari. Napad je izvršen 5. jula pred ponoć.

Mađina grupa je dosta lako izvršila svoj zadatak. Ubijen je jedan policajac, a drugi zarobljen. Arhiva je zapaljena. Zaplenjeno je preko osamsto hiljada dinara, pisaća mašina i ručna apoteka. Ljubica Trifunjagić i Fića su u međuvremenu demolirali poštu.

Napad na policiju je zapeo. Partizani su likvidirali stražara, ali su Nemci spremno dočekali partizane žestokom vatrom. Umesto jednog, kako je Cerčil dobio podatke, Nemci su tukli iz tri puškomitraljeza. Pored toga, momenat iznenađenja bio je izgubljen. Moralo se najpre prodreti u dvorište, pa tek onda napasti ulaz u kasarnu da bi se došlo do policajaca. Pod gustom vatrom puškomitraljeza sada je to bilo teško izvesti. Napred su se probijali Milan Basta — Bukarica i Cedomir Solarov — Isa. Dopali su do prozora i omogućili bombašima da ubace 6 bombi. Nemci su se povukli u dvorište. Sada ih je bilo teško isterati iz rovova i bunkera koje su zauzeli

i iz kojih su osuli mitraljesku vatru. Zato je napad bio obustavljen. Ipak, borba sa policijom omogućila je uspešno izvedenu akciju na poštu i opštinu. Partizani su u ovoj akciji imali ranjenih. Lakše su bili ranjeni Miron, Isa i Laza Drakulić — Mišika, a teže Laćan. Bila mu je razneta mišica leve ruke. Bolničarka Marica, uz pomoć Mirka Dautovića — Čaruge, izvršila je operaciju. Parčad iskidane mišice sekla je okaljenim nožem. Ranjeniku je dala inekciju protiv tetanusa i smestila ga u bazu kod Milice Teodosin. Ranjenik se brzo oporavio.

Kasnije, trećeg avgusta, »Slobodna Jugoslavija« je javila da partizanski odredi u Banatu sve jače razvijaju svoju delatnost. »Zauzeto je neprijateljsko uporište Kumane, kojom prilikom je ubijeno više gestapovaca«, javio je spiker.

Odred se ponovo podelio na borbene grupe i razišao na terene. Akcije su nastavljene.

Osmog jula borbena grupa u kojoj su bili Zeka, Arkadije i Žarki napravila je zasedu kod Taraša nemačkoj pograničnoj patroli. Na iznenađenje partizana, patrola je bila brojna. Arkadije je, međutim, naredio da se ostane na položaju i sa najbližeg odstojanja ospe paljba na Nemce. Hladnokrvnost diverzanata pokazala je ovde svoju vrednost. Dočekani bliskom vatrom Nemci su počeli bežati na sve strane. U noći se čuo jauk ranjenika. Arkadije i drugovi našli su u mraku dve puške i odmah se uputili u jednu od svojih baza u Taraš. Domaćin baze bio je poslužitelj u opštini. Obradovao se borcima i odmah potegao za litrenjakom dudovače. Žena je poslovala oko večere.

Ujutru, domaćina obaveste njegovi drugovi da je selo puno Nemaca i da se među njima nalazi i Spiler. Arkadije, Zeka i Žarki mogli su kroz prozor videti mitraljesca čija je cev bila uperena upravo prema njima. Domaćin predloži da sam završi sa svojom ženom a njih četvorica da se probijaju. Partizani su odlučili da ipak miruju sve dok ih ne otkriju. Na-

stala je teška situacija. Tri borca su se smestila u šupu sa senom. Domaćin je smirio domaćicu i spremno dočekao Spilera i njegove pratioce. Pod nadzorom samog Spilera svaka kuća i sve prostorije u dvorištima bile su premetane, slama i seno izbodeni dugim gvozdenim šipkama. Stigli su i u šupu u kojoj su se nalazili partizani. Spiler je sumnjičavo razgledao ugaženo seno i zapitao domaćina da li se tu neko ne krije. Domaćin se pravio nevešt i dvosmisleno je odgovorio. Tvrdio je da sa njegovim znanjem nema nikoga, ali ko zna ko bi se noću sam mogao uvući, jer kuća je bila na kraj sela. Spiler je naredio jednom meštaninu da dugom i oštrom šipkom bode kroz seno. Oštrica je nekoliko puta probila prostor između partizana. Covek koji je to radio bio je komunista i gađao je u gredicu, Ali, Spiler je valjda to primetio i naredio da se popne gore i odozgo da bode.

Partizani su videli dobro šefa policije. Njihove mašinke bile su spremne. Ako budu otkriveni otićiće i Spilerova glava ma koliko da je bila ucenjena. Drugog izbora nije bilo.

Covek je gore pažljivo zabadao šipku i govorio Spileru da tu nema nikoga. Spiler je poverovao i naredio pokret.

Žarki je tada izvadio ogledalce iz džepa i dao drugovima da se pogledaju kako izgledaju. Teška napetost izmučila je ljude. Ali, sada su barem bili na bezbednom.

Blokada je prošla. Kurir Ziva Titin — Slobodan odveo je oko četrdeset taraških mladića u odred. Trojica drugova izašli su u polje. I kad je prošlo ono najteže, njihov hrabri domaćin je poginuo. Poneo im je hranu u polje i naišao na zasedu.

Još dve borbene grupe postavile su zasede graničarima na Tisi. Jedna je zauzela položaj na žabaljskoj skeli, a druga u elemirskom ataru kod Babatova. Međutim, samo je ova druga imala uspeha. Na čelu ove grupe nalazio se Mada, a pored ostalih bili su tu Pukovski, Ziva Solarov, Sekula i Bata. Naj-

bolje je bio naoružan Mađa, u rukama je imao šmajser.

Pogranične patrole obično su se kretale pešice ili konjima. Međutim, ovoga puta pred partizanima se pojavila zaprega. U kolima su se mogli na mesečini razaznati oficiri i njihovi pratioci. Prvi je trebalo da opali Mađa iz svog šmajsera. Ali, nešto se zaglavilo i on je dao znak ostalima da otvore vatru. Pratioci su popadali sa konja i počeli bežati. Pojurila je i zaprega gubeći se u noći. Plen je bio dosta mršav. Jedan vojnik je ležao mrtav, kraj njega puška i džepni sat. I njegov konj je bio ranjen.

Posle ovih zaseda cela borbena grupa krenula je na jug, prema Perlezu i Farkaždinu.

U rejonu Karađorđeva, Cerčil je sa svojom borbenom grupom poveo pravu ofanzivu protiv poljskih čuvara. Sedam patrola bilo je upućeno u atare Aleksandrova, Dušanovca, Crnje i Itebeja. U ataru Aleksandrova zarobljeno je sedam pušaka, u Dušanovcu su likvidirana tri a u Aleksandrovu dva agenta. Patrolu sa osam boraca poveo je u atar Nove Crnje Obren Janjušević — Artem. Komandir odeljenja okružnih kurira bio je radostan jer je u potpunosti izvršio zadatak. Doneo je 12 pušaka. I dok je pokazivao kako su stražari od straha ispuštali puške, opalio je šmajser u njegovoj ruci. Iz butine je tekla krv.

Artem se naučio na mnoge nevolje, ali je teško doživeo ovo ranjavanje. Za kurira je upravo i najteža rana u nogu, jer su oni bili stalno u pokretu. Ali ne samo to. Tek je započela ofanziva, Švabe su tek počele osećati strah od onoga što je bilo pred njima. Artem je žarko želeo da ne izostane u tom obračunu. Ovako, ranjen, bio je izbačen iz stroja.

Drugovi su ga smestili u bazu i ostavili mu Danicu Vrzićevu da ga neguje i leči.

Devetnaestog jula diverzanti su se ponovo javili. Žarki i Arkadije sa grupom boraca organizovali su napad na prugu Petrovgrad — Pančevo između Orlovata i Martinice. U vazduh je odletela lokomotiva

sa tri teretna vagona. Pruga nije bila upotrebljiva dvadeset četiri časa.

Desetak dana kasnije opet je došlo do nesreće. Ponovo su na zadatak pošli Žarki, Arkadije i Zorka Petković — Marica. Pratili su ih Sredoje Keljački, Ziva Kuručev i Moša Loberov. Postavili su minu kao i obično. Čekali su dugo, strpljivo, gotovo do pred zoru. Bili su zaspali i nisu ni osetili kada je voz prošao. Mina je otkazala. Žarki je morao da demontira minu. Zadržao je u svojoj ruci detonator i tražio uzrok, zabavljajući svoje drugove da bi ih oraspoložio. Iznenada je došlo do eksplozije. Šaka u kojoj je Žarki držao detonator bila je gotovo razorena. Parčad su lakše ranila još dva borca. Zora je ostala nepovređena, pomogla je ranjenicima i povukla ih u bazu.

Na šaci Žarkog morala se izvršiti hitna operacija. Trebalo je skinuti delove koji su visili i zaštititi ranu od trovanja. Ali, Marica ni ovog puta, osim kuhinjskog noža, nije imala drugog hirurškog alata. Pripremila je nož i bez bilo kakvih umirujućih sredstava počela operaciju. Žarki je junački podnosio strahovite boli. Nije jaukao, nije ometao rad svoje drugarice. Uskoro preostali deo šake bio je očišćen i zavijen. Žarki se sad već mogao šaliti govoreći o novim podvizima. Ipak, iako je išao stalno sa svojim drugovima nije više bio sposoban da montira mine.

NOVI KORAK DO BRIGADE

Banatska operativna zona

Inercija po kojoj su se kretale borbene akcije u Banatu bila je sve snažnija. Partizanski odredi i na severu i na jugu izrastali su u sve krupnije borbene jedinice. Uslovi za njihov dalji razvoj bili su sve povoljniji. Granale su se partijske i skojevske organizacije, organizacije USAOJ-a, AFZ-a, a narodnooslobodilački odbori stvarani su u sve većem broju banatskih mesta. Bilo je vreme da se i partizanskim odredima da organizovaniji oblik, više vojničkog, da se pojačava veza Glavnog štaba narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda u Banatu. Zato su Pokrajinski komitet i Glavni štab doneli odluku da se učini novi korak u tom pravcu.

Ideja o formiranju Banatske operativne zone već je bila od ranije na dnevnom redu. Međutim, nemačke ofanzive u Sremu a potom Spilerove akcije u Banatu dva puta su odložile sprovođenje ovakve zamisli. Ipak, tokom meseca aprila i maja učinjeni su prvi koraci.

Stab banatske operativne zone preuzeo bi u svoje ruke komandu nad svim partizanskim jedinicama na banatskoj ravnici, razvijao njihove akcije, jačao ih i stvarao nove jedinice. Banat je u sklopu celog jugoslovenskog ratišta postajao u toliko interesantniji i važniji što su se jedinice Crvene Armije više približavale granicama naše zemlje. Bilo je očigledno da će one najpre izbiti upravo na banatsku ravnicu i da će tu doći do prvog susreta sa jedinicama Crvene

armije na našem tlu. A za taj susret se trebalo što bolje pripremiti.

Pokrajinski komitet i Glavni štab su imali sve to u vidu kada su donosili odluku koga da upute u Banat i da mu povere tako odgovoran i delikatan zadatak. Još u mesecu aprilu njihov izbor je pao na stare i proverene komandante Marka Tanjurdžića — Siptara i Živana Peričina — Joleta. Obojica su bili Sremci, obojica su komandovali bataljonom, obojica zajedno u Prvom sremskom partizanskom odre'du. Siptar je bio zamenik komandanta brigade, komandovao je ovim odredom a Jole mu je bio, najpre, zamenik a zatim načelnik štaba. Ratovali su oni po Bosni i Sremu. Obojica su poznavali ćudi ravnice i taktiku koja bi tu najviše odgovarala.

zubanov živojin mita

Početkom maja Jole je upućen u Južni Banat. Krenuo je na put kada su konačno utvrđene veze između Južnobanatskog odreda i Glavnog štaba preko Belegiša. Time je bio otvoren i drugi značajan kanal koji je povezivao borce Srema i Banata. Zadatak Joletov bio je da reorganizuje Južnobanatski odred u Četvrti banatski odred i da pripremi prelazak na banatsku stranu snažnije borbene jedinice kao glavne snage na koju će se oslanjati budući Stab banatske operativne zone.

Prethodno, u Severni Banat trebalo je da stigne Siptar sa sličnim zadatkom. Bilo je predviđeno da se u Severnom Banatu od svih partizanskih jedinica formira jedinstveni Peti banatski partizanski odred. Ali, došlo je do zastoja na kanalu akcijama Nemaca i na sremskoj i na banatskoj strani. Siptar nije imao prilike da pređe Dunav pre velike ofanzive na donji Srem, pa mu je palo u deo da kao komandant Prvog sremskog odreda organizuje čuveni marš partizana iz donjeg Srema do Fruške Gore. Partizanske kolone su u jednom dahu prešle osamdeset kilometara i svojom udarnom grupom, u izvanredno snažnom naletu, razbile slavni čvor nemačkih i ustaških snaga na Jarčini, da bi se našle izvan domašaja udara glavnih neprijateljskih snaga pripremljenih da unište odred u ravnom delu Srema. Na čelu ovoga marša i udarne grupe bio je Siptar.

Ova krupna i znalački izvedena akcija odložila je Siptarov dolazak u Banat. U mesecu julu, kada su se ofanzive u Sremu stišale, Siptar se oprostio od svog odreda i krenuo za Miškovce gde su se nalazili Jovan Veselinov — Žarko i Isa Jovanović. Pokrajinski komitet imao je tada potpun pregled situacije u ćelom Banatu, jer su sekretari okružnih komiteta Dura Jovanović — Mića i Dušan Bogdanov — Senko slali redovite izveštaje. Žarko i Isa su o toj situaciji upoznali Siptara i postavili mu zadatak da se prebaci u severni Banat, preneli mu naređenje Glavnog štaba da tamo formira Stab Banatske ope-

rativne zone. Siptar je imenovan za komandanta, Jole za načelnika štaba, a Milojko Filipčev Fića, koji se već nalazio u severnom Banatu, za komesara. Dalju popunu Štaba trebalo je izvršiti na samom terenu.

Dok je Siptar čekao u Surduku pogodan momenat za prelazak u Banat, iz sastava Šeste vojvođanske brigade izdvajao se poseban bataljon u koga su stupali najbolji borci, ali pre svega oni koji su u Srem prešli iz Banata. A u Šestoj brigadi bio je gotovo kompletan poznati martovski transport skojevaca iz Karađorđeva i Kikinde. Samo, pravac kretanja ovog Udarnog bataljona bio je prema Deliblatskoj peščari i banatskom jugu, tamo bliže Beogradu. I upravo negde kada je i Siptaru konačno pošlo za rukom da se kod Surduka prebaci na banatsku stranu, Udarni bataljon je stigao na reku kod Belegiša i pripremao se za svoj put u Banat.

Snažan razvoj partizanskih snaga u Južnom Banatu uz prisustvo dobro opremljenog i naoružanog bataljona, imao je svoje pozitivno dejstvo i na dalji razvoj događaja na severu. U svakom slučaju pozicija domaćih Nemaca i njihovog eksponenta Spilera postajala je sve kritičnija. Nemci su polako povlačili svoje sitnije garnizone, napuštali polja i spremali se za odbranu svojih glavnih uporišta. Pa ipak još nije bila razbijena udarna snaga Nemaca. Spiler je još imao snage da napadne, da se odupre i da nanese značajne gubitke svome protivniku. Spiler, koji je gotovo sam odlučivao o životu i smrti onih koje je uspeo uhvatiti, nije se odrekao streljanja kao vida borbe sa svojim upornim protivnikom. I još uvek je prvenstveno udarao upravo po partijskim i skojevskim organizacijama smatrajući ih s pravom okosnicom pokreta.

Formiranje štaba Banatske operativne zone i prisustvo Udarnog bataljona na ravnici predstavljali su značajan korak do formiranja brigade na tlu Banata.

Okružni komitet formira odred

Za to vreme u Severnom Banatu išlo je sve po planu.

Sredinom jula održan je sastanak Okružnog komiteta Partije u Karađorđevu. Bio je to značajan sastanak. Crni Mića i Đokica pripremili su se da pred svoje drugove iznesu plan jedne široko organizovane akcije. Jer, posle uspešnih akcija diverzanata, likvidacije najagilnijih saradnika okupatora, kao i prvih krupnijih akcija borbenih grupa na vodnu zadrugu kod Dušanovca, vincaidsku kudeljaru i na samo Kumane, bili su stvoreni politički i vojnički preduslovi za odlučniji korak dalje.

Tada još Okružni komitet nije dobio obavest da je u formiranju Banatska operativna zona. Međutim, njegova akcija se upravo poklapala sa opštim planom Glavnog štaba i Pokrajinskog komiteta.

Crni Mića je predložio i elastičniji rad komiteta. Ranije su sastanci održavani jedanput mesečno, a trajali su i po dva dana. Svi članovi su dolazili na te sastanke. Sada više nije bilo vremena da se dugo zaseda. Okružni komitet osposobio je niz novih rukovodilaca. Posle kursa u Kumanu, otvoren je novi kurs u Dragutinovu na koji su došli Radivoj Pere — Pavle, Svetislav Markušev — Korčagin, Nićifor Pejin — Zdravko, Mirko Obradović — Toša, Dejan Popov — Jan, Branko Sredojev — Marko, Đura Knežević •— Grmeč i Vera Pajić — Sonja. Kurs je održan u kući Anice Pajić. Kursisti su položili ispite i bili upućeni na svoje zadatke. Tada je na krajnjem severu Nićifor dobio svoga vrsnog pomoćnika Mirka Obradovića — Tošu, pa je razvijanje organizacija počelo brže. Pere i Korčagin vratili su se na svoj stari teren.

Posle Artemove pogibije, Grmeč je primio dužnost komandira kurirskog odeljenja Okružnog komiteta.

Pored ovih drugova i onih koji su završili prvi kurs, iz Srema je po vojnoj liniji došlo značajno pojačanje od desetak iskusnih boraca koji su već bili na čelu stvorenih borbenih grupa.

Okružni komitet je prihvatio plan. Zamisao je bila jednostavna, ali je trebalo obaviti svaki zadatak sa puno zalaganja i odgovornosti.

Snage su već bile raspoređene na dve glavne borbene grupe, jedna u rejonu Karađorđeva sa Cerčilom i Radojicom na čelu, a druga u rejonu Kumana i Elemira sa Mađom, Pukovskim, Zekom i Bukaricom. Arkadije je sa grupom diverzanata delao po svom planu, dok su Pavle i Korčagin sa svojom grupom kurira bdili nad glavnom karikom veze sa Sremom.

Prva borbena grupa nastupiće odlučno od Karađorđeva prema severu i severozapadu, a druga od Farkaždina u istom pravcu, vršeći seriju akcija, otimajući oružje i primajući usput nove borce da bi se u određenom vremenu obe grupe, tako narasle, sastale u rejonu Dragutinova. I tamo bi tada bio formiran Severobanatski partizanski odred.

Članovi Okružnog komiteta uklopili su i svoje zadatke prema tome planu. Na čelu desnokrilne grupe nalazio se Crni Mića i Đokica, a na čelu levokrilne Fića. Vinku je ostala briga oko partijske organizacije, a Braci oko narodne vlasti.

Akcije su započete već 21. jula. Uoči toga dana u Karađorđevu je održan sastanak Mesnog narodnooslobodilačkog odbora, a potom i Mesnog komiteta SKOJ-a. Diskutovalo se o zadacima pozadine u napadu na Drakslerov salaš. Bilo je to dobro uređeno imanje između dva Begeja, samo nekoliko kilometara od sela. Draksler nije bio fašist, ali je njegovo imanje ipak moralo proizvode liferovati Vermahtu. Zato je tamo bila stalna straža. Cilj napada bio je razoružanje stražara, a sve što se moglo poneti da se odnese sa imanja. Taj deo zadatka dobili su Karađorđevčani. Zato je odlučeno da se mobilišu svi aktivi

SKOJ-a i grupe USAOJ-a i da krenu za borbenom grupom na zadatak. Oni su imali preneti zaplenjenu hranu i opremu, a Odbor organizovati da se sve to bazira na sigurno mesto. Otuda je ova akcija imala dvostruki značaj. Tim pre što su karađorđevačke zalihe hrane bile na niskom nivou, obzirom da se u rejonu sela stalno nalazila manja ili veća grupa ilegalaca i boraca koje je trebalo hraniti i snabdevati. A ljudi su delili sa svojim borcima sve što su imali, krijući od Švaba sve što se moglo sakriti. U tome su postignuti značajni uspesi jer je opštinska uprava ustvari bila u rukama karađorđevačkih komunista, a predsednik Nužda samo figura koju je trebalo napojiti rakijom. U tome je mnogo veštine pokazao Tomo Bulj, a zatim Pejan Ognjenović, Tode Sujica, Mane Bjelobaba, Đuro Maljković — Pižon, Trivo Kondić, Filip Kovačević i drugi stariji komunisti.

Teret snabdevanja vojske koja je gotovo neprekidno logorovala u karađorđevačkom ataru, zajedno sa sreskim i okružnim rukovodiocima i kuririma, padao je na aktive SKOJ-a. Nekako po tradiciji. Teško je izdvojiti bilo koji aktiv, ali ih je bilo nekoliko koji su to imali gotovo kao svoj najglavniji zadatak. Takav je bio aktiv Đure Sijana, zatim aktiv u kome su radile Anka Momčilović i Radojka Matić uz brigu Rade Krnete, te aktiv kojim je neposredno rukovodio sekretar Mesnog komiteta Milan Adamović i bio sastavljen od samih devojaka. Bile su tu Radojka Rašeta, Mara Brujić, njena sestra Mica Brujić, Mara Jelić i Milka Repac.

Skojevke su pripremale hranu, prale, šile i krpile veš, plele čarape i tako utrošile gotovo čitavo svoje devojačko ruho.

U selu se moglo popraviti i neispravno oružje. Za to su majstori bili Milanko Surla i Pejo Radaković. Dušan Budimir — Bandera prestao je da tera modu sa cipelama koje je ranije pravio. Sada su dobro dolazili kaiševi poskidani sa vršalica za krpljenje obuće partizanima.

Milan Dobrić bio je pekar. Ali, nije samo on snabdevao partizane hlebom. Znao se i tu red ko kad sprema i iznosi hleb. I ovo je išlo preko Đure Sijana. Pod njegovom brigom bila je grupa starijih ljudi, frontovaca, sa pekarom na čelu. Tu su se naročito isticali Ilija Sujica, Jovo Simić i Perica Savić. A takvih grupa nije bilo malo u selu. I tako redom, selo je živelo i radilo za svoje borce, a delilo sa njima sve što je imalo.

Za vodiče u ovoj akciji određeni su provereni kuriri — skojevci Bracika Radaković i Ivo Dapčević. Ivo je ostao u borbenoj grupi kao obaveštajac dok se Bracika vratio u svoju kurirsku jedinicu koja je opsluživala i štitila članove Sreskog komiteta.

Cerčil sa svojim diverzantima tek što je stigao iz rejona Sarče gde je digao voz u vazduh, a pred njim je bila akcija na Drakslerov salaš i serija drugih koje su time započete.

Akcija je potpuno uspela. Straže oko vršalice i samog salaša odmah su položile oružje čim su dobile poziv da to učine. A čuli su iz mraka, svuda oko salaša, mnoge glasove partizana i skojevaca. Zaplenjeno je šest pušaka i dosta municije.

Straže na salašu držali su Mađari, a njih je bilo i među radnicima. Postupak partizana prema njima bio je posebno pažljiv. Mađari su bili oduševljeni i u razgovoru posle akcije izrazili su svoju spremnost da sarađuju sa partizanima.

Ranjeni Artem morao je ostati u bazi, ali je zato pošla Đula. Nju su radnici na salašu dobro zaplenjeno je šest pušaka i dosta municije.

U ovoj akciji učestvovao je i Milan Tutorov — Kovač, u neku ruku jedini predstavnik Petrovgrada. Tuturov je bio intelektualac. U ovaj grad je došao kao izbeglica četrdeset druge. Tamo se upoznao sa karađorđevačkim školarcima, pre svega sa Ilijom Rajačićem — Mironom. A kada je Miron otišao u partizane, Kovač je potražio Mironovog brata Đuricu. Nije mu smetalo što je Đurica bio daleko

mladi od njega. Razlika medu njima bila je pet godina. Tutorov je pretpostavljao da i Đurica ima veze s partizanima, barem sa svojim bratom. U tome se nije varao jer je Đurica tada već bio skojevac. Obećao je Tutorovu da će ga odvesti na vezu s partizanima.

Tako su i učinili. Početkom jula došli su u selo i uskoro se Tutorov našao u partizanskom logoru. Đokica je najpre sumnjičavo posmatrao došljaka, ali mu je bilo drago što je tu neko iz grada. Miron mu je rekao da ga poznaje i da je to dobar mladić. Ipak, Đokica je rekao Cerčilu, malo u šali malo u zbilji, da pripazi na tog »filozofa«. Međutim, Tutorov se brzo snalazio i pokazalo se da ga svi borci primaju kao svoga. Već posle akcije na Drakslerovom salašu skojevski aktiv borbene grupe primio ga je u svoje redove. Bio je to sastanak na kome je analizirana akcija i držanje svakog pojedinca. Takav sastanak održali su i članovi Partije. Crni Mića i Đokica činili su to posle svake akcije.

Trebalo je po planu odmah krenuti dalje, ostavljajući poprišta izvedenih akcija što dalje iza sebe. Međutim, Crnom Mići i Đokici bilo je teško da ostave ranjenog Artema. Naučili su na njega i u najtežim momentima. Artem je mogao izvršiti svaki zadatak koji bi mu poverili. A pretpostavili su da Spiler neće ostati miran i da će besno napasti partizanska uporišta.

Najpre je Cerčil pokušao da reši pitanje ranjenika. Perecina baza već je bila kompromitovana i zato nesigurna. Otišao je kod svog starog saradnika Miloša Umićevića i tražio od njega da u svoju bazu smesti Artema. Ovoga puta Umićević je zatajio. Cerčil se vratio i sad nije bilo boljeg izlaza nego da Artem ostane u svojoj poljskoj bazi na njivi Ive Martinovića.

Đula je vraćena ranjeniku posle izvedene akcije. Kao pojačanje, u bazi su ostali naoružani skojevci Ljubica Vlajić i Marko Marinović. Nekoliko dana ranije u logor odreda došli su sa oružjem iz

Nedićeve vojske Aleksandrovčani Miloš Grbić i Božo Vukomirović. Crni Mića nije želeo da ih neproverene povede u prve akcije. Ostavio je sa njima borca Đuru Dobrića, njihovog zemljaka, a svu trojicu smestili su oko Artema. Zadatak im je bio da u slučaju nužde svi zajedno brane ranjenog komandira okružnih kurira.

Crni Mića i Đokica poveli su svoje borce u novu akciju. Na redu su bile švapske krstine žita u itebejskom ataru. Začas je planulo sto trideset jutara pokošene pšenice. Rasterana je straža pored jedne vršalice, partizani su je zapalili i sa nje skinuli kaiševe, ponjave i ručnu apoteku. Grupa partizana upala je na švapski salaš i izvela konje. Svi borci su seli u pripremljene zaprege i pojurili prema severu, u rejon Ruskog Sela. Iza njih je ostalo nebo obasjano vatrom užarenog polja. U ataru Ruskog Sela zaprege su ispregnute, konji poterani natrag, a borci su pažljivo skidali kaiševe sa očuvanih švapskih amova. Sutradan, za vreme partijskog i skojevskog sastanka na kome su analizirane akcije mnogi borci su imali nove uprtače preko ramena.

Za partizane se brzo pročulo u Aleksandrovu, Vojvoda Stepi i Ruskom Selu. Iz Aleksandrova su se među borcima našli, pored onih koji su ranije došli, Steva Trtica, Slavko Pandurov, Vlada Ginin — Sever i Joca Jelić Iz Stepe su došli Boško Vujović, Đuro Kovačević, Nikola Kovačević i Mirko Popović. Iz Ruskog Sela partizanima se najpre priključila Danica Opsenica, devojka koja je toliko puta dolazila na vezu u karađorđevačke baze. Posle nje došao je i Vladimir Stanić.

I dok su partizani palili švapska žita Plavi je doveo u karađorđevačke baze naoružanog Svetozara Telečkog koga su drugovi izvukli iz neke Nedićeve jedinice u koju se privremeno kao i neki drugi mladići sklonio. Primio ga je Dušan Budimir — Gorki koji je bio odgovoran za bezbednost partizanskog logora i baza u karađorđevačkom ataru. Za Telečkim je nakon nekoliko dana došao i Svetozar Grujić. Oni

su morali sačekati u bazama dok se partizani nisu vratili na ovaj teren. Telečki je u jedinici dobio partizansko ime — Istok.

Ojačana partizanska grupa nastavila je sa akcijom paljenja žita u ruskoselskom ataru. Paljena su i ovde švapska imanja i žitne površine. Uništene su mnoge poljoprivredne mašine i oko hiljadu litara benzina i ulja. U ruke partizana pale su i dve puške.

Dok su Đokica i Crni Mića sa svojim borcima kroz akcije hitali prema zbornom mestu, dotle su Fića, Mađa, Bukarica i Zeka počeli svoje akcije iz rejona Perleza. Korčagin i Pavle imali su teškoća sa pojačanim nemačkim patrolama i, posebno, nemačkim policijskim garnizonom u Perlezu i Farkaždinu, isto kao i sa nemačkom pograničnom stražom na Tisi i Dunavu. Za osiguranje ove važne deonice na putu za Srem bilo je korisno napraviti ozbiljniji obračun sa ovim Švabama. Zato je akcija Fićine grupe i započeta upravo sa ove strane.

Dok je razoružavana posada na Drakslerovom salašu, Fićina grupa sprovela je jedan transport za Srem. Najpre je napravila zasedu nemačkoj patroli na Tisi, a potom su Zeko i Pukovski likvidirali u Perlezu jednog esesovca koji je došao na odsustvo. Dvojica partizana ušla su u selo obučeni u nemačke uniforme i kretali su se slobodno perleskim ulicama. Zaplenjen je pištolj i vojnička oprema.

Naredna tri dana izvršene su sve pripreme za napad na policijske stanice u Perlezu i Farkaždinu.

Cela borbena grupa krenula je tada prema perleskoj policijskoj stanici. Međutim, sreli su nekog podoficira — avijatičara. Ovaj je potegao revolver, ali su partizani bili brži. To je alarmiralo policiju i vojsku i od predviđene akcije moralo se odustati.

Borbena grupa krenula je prema Farkaždinu.

Rukovodioci grupe razmotrili su sa Pavlom i Korčaginom detaljno plan napada na objekte u ovom selu. Utvrđeno je koje kuće pored opštine i policijske stanice treba napasti. Rešeno je da pored Pavla i Korčagina u akciji učestvuju još trojica njihovih kurira.

Glavna borbena grupa imala je napasti opštinsku kuću. Jedna trojka određena je za demoliranje pošte, a dve za hvatanje beležnika i opštinskog »kneza«. Određena je i grupa koja će štititi glavne prilaze opštini, dok je Pavlu pripala dužnost da poseče sve telefonske veze.

U žurbi, dok su se pravili planovi napada, nije bio organizovan ručak za vojsku, što prgavom Fići nije bilo po volji i zbog čega je izbrusio Pavla kao glavnog domaćina.

Napad je izvršen 24. jula. Iz sela je partizane dočekao Zorislav Adamov — Manče. On je bio glavni vodič. Napad je bio izveden po planu.

U policijskoj stanici nisu se zatekli svi policajci. Dve patrole bile su u selu i čim su čule pucnjavu pobegle su prema Centi. Međutim, narednik je okupio preostale ljude i puškomitraljezom branio prilaze zgradi. Jedan borac je dopuzao do prozora, odakle je sipala najžešća vatra. Iako ga je zrno pogodilo u rame, došao je do cilja i zavitlao bombu. Za to vreme Pukovski i Sekula su se probili sa druge strane, uskočili među Švabe i oteli naredniku puškomitraljez. Bilo je to pravo blago u rukama partizana.

Tada su se policajci predali. Jedan je ležao mrtav, njih nekoliko ranjeno. U rukama partizana nalazio se puškomitraljez i tri puške. Pokupljena je municija i sva oprema.

Dok se borba vodila za policijsku stanicu, partizani su demolirali opštinsku i poštansku zgradu. »Knez« i beležnik polagali su račune za svoju službu okupatoru. Seljaci su palili arhivu, spiskove, poreske knjige, zaduženja. U kasi je nađeno šestopedeset hi-

ljada dinara, u magacinu deset pari opanaka. Uzete su obe pisaće mašine.

Kada je odred izlazio iz sela u kome više nije bilo fašističkog uporišta, u mraku se borcima priključio jedan mladić. Bio je to Dušan Jovanović. Kasnije su ga tek opazili i dali mu partizansko ime »Slučajni«. Plen i ranjenik ostavljeni su Pavlu i Korčaginu. S ranjenikom je ostala bolničarka i jedan borac koji ih je štitio.

Farkaždin je od tada bio sedište Sreskog komiteta Partije.

Deo borbene grupe zadržao se u obližnjoj trsci i narednih dana i izvršio je još nekoliko zaseda nemačkim pograničarima. Pavle i Korčagin vratili su se svom poslu jer su nailazile nove grupe mladića i devojaka koje je trebalo otpremati u Srem.

Usput, diverzantska grupa Arkadija, Zeke i Bukarice najpre je podigla voz u vazduh na pruzi između Farkaždina i Orlovata, a potom je bacila u vazduh most između Kikinde i Bečeja. Dve lokomotive i ukupno jedanaest vagona više nije postojalo. Već sledeće noći stupili su u akciju Cerčil i Mađa. Odleteo je i treći voz u vazduh na pruzi između Elemira i Petrovgrada. Ovde su bila uništena četiri vagona zajedno sa lokomotivom, a pruga razorena. Vozovi ovim prugama nisu mogli proći puna dva dana i dve noći. Akcije su izvedene 19, 26. i 27. jula. Bio je to pozdrav oporavljenog Mede i Arkadija i njegovih drugova borcima koji su se na oba krila bili zahuktali u svojim akcijama.

Mađina grupa nastavlila je akciju. Polazeći iz dobro pripremljenih baza u Crvenoj mali kod Elemira, partizani su 27. jula zapalili na jednom nemačkom salašu kamare žita i u Elemiru su onesposobljene vršalice i razoružane straže.

Akcije su bile dobro organizovane i još bolje izvedene. Ubijen je jedan Nemac, zaplenjeno devet pušaka, šmajser i tri šaržera.

Akcija je nastavljena istoga dana nešto severnije. Napadnuti su salaši između Beodre i Tise. Partizani su zaplenili sedam pušaka, 3 pištolja, onesposobljena je vršalica, upaljeno gorivo. Međutim, partizani su ovde došli do dragocenog plena: domogli su se dvanaest pari cipela.

A tada je na red došao Iđoš. Ovde su napad vodili Crni Mića i Đokica sa Cerčilovom grupom. Plan je bio da se likvidira policijska stanica, opština i pošta. Od akcije koja je izvedena na Drakslerov salaš bilo je prošlo samo sedam dana, a već je bilo izvedeno sedam akcija, tri gromoglasne eksplozije na banatskim prugama, zarobljeno je blizu trideset pušaka i puškomitraljez — prvenac.

Ovde, u Iđošu, među prvima je na zatarabljenu policijsku zgradu jurišao diverzant Medo. Ovo je bila prilika za njega. Bio je rešen da otme pušku ili da pogine. Misao na Bošnjaka nije ga napuštala. Bio je prvi na vratima koja su sa druge strane grčevito podupirali. Medo je bio snažan momak, pomogli su mu i njegovi drugovi, i, vrata su popustila. Medo je uskočio u prostoriju, dograbio je prvog Švabu i snažno mu istrgao pušku iz ruku. I pre nego što je upotrebio, poljubio je njen kundak.

U međuvremenu borba se sve žešće razvijala. Policajci nisu lako popuštali. Ranu je zadobio Svetislav Vasiljev — Staljin, koji se isticao svojom snagom i svojom hrabrošću. Bio je iz Itebeja, ali je radio u Karađorđevu i tu stupio u borbenu grupu. U Karađorđevu je postao i komunista. On i Nino Ivančević, na dužnosti veterinara u Itebeju, uz pomoć Mičurina, stvorili su prve organizacije u ovom mestu. Mesni lekar je doveden i previo je ranjenika.

Nemci su kapitulirali kad su ih partizani doveli u bezizlazan položaj. Partizani su zadobili petnaest pušaka, pištolj, municiju i svu policijsku opremu. Iste večeri održani'su sastanci članova Partije i članova SKOJ-a. Analizirane su ove akcije i pet boraca primljeno je u Partiju, a osam u SKOJ.

Akcija u Iđošu izvršena je 29. jula.

Posle uspešnih akcija, posebno na Iđoš i Farkaždin, i sam Spiler je odao priznanje rukovodiocima ovih akcija. Napisao je da su napadi izvedeni sa smišljenom vojničkom taktikom uz dobru disciplinu svih boraca.

Sada su se obe borbene grupe našle na okupu u Dragutinovačkom ataru. Tako je upravo i bilo predviđeno planom Okružnog komiteta.

Poslednjeg dana jula meseca u Tomašvali, nedaleko od salaša Miloša Kovačeva, slila se prava partizanska vojska. Na okupu je bilo oko stotinu partizana iz svih krajeva severnog Banata. Bili su tu i svi članovi Okružnog komiteta Partije na čelu sa Crnim Mićom, Đokicom i Fićom, sekretari Sreskih komiteta Partije i SKOJ-a, Emil Kevrešan — Baca, Branka Jovanović, Zvezdana Mikin — Nata, Nićifor Pejin — Zdravko, Uja Dobrosavljev, Milka Agbaba — Crna, Dragan Bjelobaba — Crveni, Mirko Obradović —Toša i živa Bracanski — Gavra. Puškomitraljez —• jedinac bio je na plećatim leđima Dušana Hinića — Sime. Odred je raspolagao sa pedeset dve puške i sedam šmajsera. Bilo je sad već dosta pištolja, pa i bombi oko pasa mnogih partizana. Drugovi koji su došli iz Srema imali su i automate.

Upravo tih dana do dragutinovačkih baza probio se izaslanik Glavnog štaba iz Srema. Bio je to Pećinčanin, Todor Jovičić — Kuštra, simpatičan čovek, kudrave kose, veseo kao što su mogli biti veseli Sremci. Roditelje su mu streljali Nemci na Banjici. Kuštra je brzo sticao poznanstva s borcima banatske ravnice. Doneo je naređenje Glavnog štaba po kome se od svih severobanatskih partizana ima formirati Peti banatski partizanski odred. Bilo je predviđeno da odred najpre formira jedan, a potom i drugi svoj bataljon. To je za banatske prilike bilo novo. A svakako jedan značajan korak bliže pravoj formaciji od koje nije bila daleko brigada.

Ovaj Prvi banatski bataljon imao je u svom sastavu tri pešadijske i jednu diverzantsku četu.

Borci su podeljeni na čete i vodove, vodovi na desetine. Okružni komitet, Kuštra i istaknuti borci određivali su komande. Formirale su se prve partijske ćelije i aktivi SKOJ-a po četama.

Nema jasnih podataka kako je određen komandni sastav. Odred i Bataljon bili su formirani krajem jula, a prva Naredba Glavnog štaba o postavljanju rukovodstva stigla je tek osamnaest dana kasnije. Upravo, tada je bila napisana. Verovatno je dinamičan razvoj događaja i nagli rast jedinica uticao na brze promene u kadrovima, pa stoga postoje razlike u onome što kažu učesnici od onoga što u Naredbi piše.

Postoji dvojba ko je bio prvi komandant Petog banatskog odreda. Velislav Solarov — Mađa ili Todor Jovičin — Kuštra. Po Naredbi to je bio Mađa, ali kao zamenik komandanta i vršilac dužnosti komandanta. Po mišljenju saboraca komandant je bio Kuštra. Ali, tu se još brka dužnost komandanta Odreda i komandanta Prvog bataljona. Tim pre, što je samo taj bataljon i postojao. Naredbom je za komesara Odreda bio postavljen Mile Cvijić. Ali, njega se gotovo niko ne seća. Fića je tom Naredbom postavljen za zamenika komesara Odreda, a Žarki za obaveštajnog oficira.

Nema nikakve dvojbe u tome da je za komesara bataljona postavljen Mladen Milošević — Cerčil. U Naredbi stoji da je za vršioca dužnosti komandanta bataljona postavljen Gojko Rađenović — Radojica. Za partijskog rukovodioca ili za zamenika komesara bataljona postavljen je sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a Ziva Bracanski — Gavra, Melenčanin, a za obaveštajnog oficira Branko Sredojev. Dužnost intendanta bataljona pripala je Milivoju Popovu — Operisti. Za sekretara Štaba određen je Kikinđanin Đurica Šargin. Dužnost referenta saniteta bataljona pripala je Zorki Petković — Marici, ali je

ona povremeno bila i vršilac dužnosti referenta saniteta u Odredu.

Kao intendant se pominje i popularni Elemirčanin Živa Popov — Taca, ali je moguće da je on pripao Štabu odreda.

Komandiri udarnih četa bili su: Žarko Pađan — Aca, iskusan, staložen čovek, dobar organizator, Blagoje Popov — Pukovski, snažan i hrabar čovek, uvek spreman za akcije i Gojko Rađenović — Radojica, snalažljivi borac. Žarki je bio ranjen i određen je za obaveštajnog oficira Odreda. Komesari četa bili su Miloš Dubajić — Stevica, Živan Milić — Srećko. Dužnost komesara čete kojom je komandovao Radojica najpre je vršio sam Cerčil, sve dok u rejonu Karađorđeva nisu formirane nove čete, pa su komandiri bili Svetislav Vasiljev — Staljin i Mile Vuković, a komesar Miladin Pokrajac — Ruzvelt i Mara Paskaš — Sonja. U toku avgusta formirana je posebna četa u rejonu Cente i Perleza sa zadatkom da štiti dunavski prelaz i obezbeđuje veze na ćelom kanalu. Za komandira ove čete određen je poznati kurir Veljko Kovač — Panta, a za komesara Bogdan Đukić — Svrća.

Komandir prve čete Žarko Pađan — Aca spada u red onih boraca koji su uprkos svemu, ostali u prvim borbenim linijama. Još od onog vremena kada je Šljuka došao u Vincaid i formirao prvu kandidatsku grupu. Aca je učestvovao sa drugovima iz naselja u paljenju kudeljare, organizovao je prenošenje ranjenika koje su Nemci u besu izboli bajonetima terajući ih da gase požar koji se nije mogao ugasiti.

Od tada je sa svojim drugovima držao Vincaid kao važnu partizansku bazu u koju su u kriznim vremenima dolazili Šljuka i Klim, jedan s kikindske, drugi s dragutinovačke strane, da se dogovore šta i kako dalje da rade.

Šljuka j u septembru 1942. u Vincaidu formirao prvu partijsku ćeliju. Pored Ace, članovi ćelije su bili Stojan Mišević kao sekretar, Đuro Knežević — Grmeč i Branko Sredojev.

Kada je Okružni komitet obnovljen, oktobra 1943. godine, na ovaj teren su došli Toma Granfil, Nikola Francuski, a nešto kasnije i Milka Agbaba Crna. Tek tada Vincaid postaje važna tačka, sa koje članovi Okružnog komiteta deluju na tom krajnjem banatskom severu. Ćelija je dobila nove članove: Mariju Pađan, Vasana Čizmica, Radovana Vasiljeva, Kostu Vujanića, Nikolu Novakovića i Đuru Vucelju. Istovremeno formiran je i prvi aktiv SKOJ-a kojim je rukovodio Nikola Novaković. Za jednu bazu kakvu su okružni komiteti partije i SKOJ-a nameravali da izgrade na ovoj raskrsnici važnih partizanskih puteva, od velikog značaja bila je podrška žena, pa je organizaciju AFZ preuzela Marija Pađan. Izgradnja ovog čvora dovršena je formiranjem prve grupe USAOJ-a i izgradnjom pravog sistema značajnih baza. Jedna od tih važnih baza bila je u kući Pađana, druga kod Sredojeva, Cvete Pandurov, Đure Vucelje, Save Milanova, Vase Cizmića i Koste Vujinića. Išlo se sa više uporednih linija: znalo se koje su baze Okružnog komiteta Partije, koje Okružnog komiteta SKOJ-a, koje opet kurirske ili sanitetske. Nedaleko je bio salaš Pokrajinskog sa rezervnom bazom za sekretare Crnog Miću i Đokicu kao i za članove Pokrajinskog komiteta koji su u Banat dolazili. Toma Granfil je organizovao važnu sanitetsku bazu na ciglani Nikole Jankova — na drumu, bliže Bašaida, koji je sa puno odgovornosti vršio svoju dužnost.

Provala Vincaida došla je tragom razbijenog transporta kod Elemira marta meseca. Jedna grupa boraca koja se probila ispred Spilera morala je biti smeštena i u okružne baze, pa i u one na Vincaidu. Grupa ovih boraca bila je poverena kuriru Simi Zariću. Međutim, on je pao u ruke Spileru i kazao mu šta sve ima na Vincaidu. Za malo naselje nastali su teški dani. Uhapšeni su i kasnije streljani Marija Pađan, Vasan Cizmić, Miloš Čizmić, Nikola Novaković, Dragan Radišić, Veselin Zarić, Mica Kebić, Sava Munćan, Rada Jesić, Rakila Udicki, Desa Tomić, Zivko Vlašić, Kamenko Munćan.

Žarko Pađan — Aca, Branko Sredojev, Stojan Mišević i Đuro Knežević — Grmeč izbegli su hapšenje i pošli u ilegalnost. Grmeč je preuzeo komandu nad odeljenjem okružnih kurira, dok su Pađan i ostali došli u sastav diverzantske grupe.

Pađan je još jednom vodio partizane na vincaidsku kudeljaru. Cim je borbena grupa narasla oko Arkadija Popova, pripremljena je ova akcija. Bio je već mesec juli. Sa borcima je bio i sekretar sreskog komiteta Partije Miloš Popov — Klim. Cilj napada je bila nemačka posada. Nemci su bili iznenađeni i razoružani, Aca i njegovi drugovi domogli su se 13 novih pušaka. Ipak, partizani su onesposobili mašine. Kažnjena su i dva izdajnika.

Posle ove akcije, Pađan i drugovi oprostili su se od Klima. Po odluci Okružnog komiteta starog borca je trebalo otpremiti u Srem. Ta dužnost pripala je Grmeču.

Tako je i dužnost komandira prve čete sa pravom pripala Žarku Pađanu — Aci.

Nemci se još ne daju

Još dok je obilazio poprište napada na Drakslerovom salašu, Spiler je došao do podataka da je glavnina napadača bila iz Karađorđeva. Martovski događaji u Mađarskoj sprečili su da svoju akciju u ovom selu dovede do kraja. A bio je rešio da šatre do zemlje ove uporne i žilave borce. Međutim, naredba je naredba. Mađari su mu pobrkali račune. Još na salašu je doneo čvrstu odluku da izvrši upravo na Karađorđevo munjevit udar sa svim snagama koje bude mogao sakupiti. Zeleo je da neodložnom i brzom akcijom iznenadi protivnika i da ga opkoli i uništi.

Akcija na Drakslerov salaš bila je izvedena u četvrtak, a već u petak nanoć Spiler je sakupio svoj Ratni savet. Isplanirana je akcija na Karađorđevo i njegovu širu okolinu pod pretpostavkom da se u zahvaćenom prostoru negde nalaze partizani koji su izveli tako uspešan napad. Radilo se sada već o operaciji u vojničkom stilu, pa je komanda ćelom akcijom pripala Oberšturmbanfireru Maksimilijanu Stetcelu. U ovoj, pa i u kasnijim operacijama glavnu reč je vodio ovaj vojni komandant, dok se Spiler zadovoljavao policijskim istragama posle vojnih akcija. Stab operacije još su sačinjavali SS kapetan Karl Srade, prefekt policije Pelikan i komandanti jedinica Dojče Manšafta Hajm i Harle. Naravno, tu je bio Spiler sa svojom Udarnom grupom i svojim specijalnim zadatkom.

Stetcel je u subotu izdao naređenje po svim vojnim propisima, a akciju je odredio za nedelju 23. jula. Predvideo je da se štab svih jedininica smesti u susednom Cesteregu. U naredbi je postavljen zadatak svakoj jedinici, vreme i rejon zaposedanja, pravci kretanja ,borbeni zadaci i vreme zbora i njegovo mesto. U akciji je učestvovala jedinica avijacije sa dve stotine ljudi, šest stotina pripadnika Dojče Manšafta, sedamdeset ljudi iz službe bezbednosti i Udarna grupa agenata.

Nemci su već u tri časa ujutru gusto zaposeli čitavu obalu Begeja od Šenđurđa (Zitišta) pa sve do iza Itebeja. U određeno vreme nastupali su u gustim streljačkim strojevima u pravcu zapada, zalivatajući ceo karađorđevački i delove aleksandrovačkog, dušanovačkog i itebejskog atara. U prvom momentu stroj je bio zaobišao Karađorđevo blokirajući njegove ivice, pročešljao ostatak polja preko pruge, a zatim su se sve snage koje su učestvovale u akciji sručile na selo i izvršile detaljan pretres.

U dvadeset časova i trideset minuta cela akcija je već bila završena.

Streljački stroj je imao dovoljno vremena da pažljivo pretrese čitavo polje, da potraži parti-

zanske bunkere, da likvidira čvorove i da zaviri u svaki kutak u selu. Nastupalo se nemilosrdno, nije se štedela municija jer je i to bilo u planu akcije. Jaka vatra imala je da istera iz zaklona svakog onog ko nije imao dovoljno živaca da sačuva hladnokrvnost i ne poveruje u sigurnost svoga skloništa, ali isto tako da demoriše i zaplaši svakog onoga ko je nekoga prikrivao.

Bilo je to tmurno letnje jutro. Vrućinu je zamenio hladan talas, oblaci su bili gusto prekrili nebo, a kiša je obilato raskvasila teren. To je s jedne strane i bilo dobro, jer su mnogi tragovi oko baza postali manje uočljivi, ali i velika opasnost za one koji su na kiši tražili svoje sklonište. Njihove tragove sada nije bilo teško otkriti. Ali već oko podne nebo se raščistilo i sunce je ovladalo nebom.

Karađorđevčani su obično rano ustajali i spremali se na njive. Ovog jutra su mnogi ispregli konje i vratili se kući pre nego što su bili i stigli na svoje njive. Od Begeja čula se mahnita pucnjava kao da dve vojske biju veliki boj. Pucnjava se poput grmljavine približavala selu.

U selu su ulice opustele. Tamo su se sada kretale do zuba naoružane patrole iz sastava Spilerove udarne grupe. Bilo ih je najviše oko kuća Mičurina, Đokice, Vase Torbice.

Vatreni lanac je već liznuo krajnje seoske ulice i kretao se bočnim ulicama prema pašnjaku. Kada se sve to okolo »sastavilo«, javio se Špiler sa svojim poznatim naređenjem da svi dođu na pijacu. Svi od šesnaest do šesdeset godina. Onome ko se nađe kod kuće predstoji smrt bez opomene. A okolo pijace bila su postavljena mitraljeska gnezda. Stražari su stajali u kordonu, jedan do drugog, u punoj ratnoj spremi. Ljudi i dečaci, ulazeći u taj krug morali su držati ruke nad glavom i sedati na vlažnu zemlju. U tome nije bio pošteđen ni pop Božo Mijatović sa svojom mantijom.

Oružje je preteći bilo uprto u ljude koji su sedeli, izgledalo je da će vatra biti otvorena svakog časa. Pijacom je vladao samo muk i teško iščekivanje.

Oko podne pokuljala je sa svih strana vojska u selo. Pucnjava se prenela iz polja u dvorišta, bašte, na ulice. Patrole su dovodile u krug i one najstarije koje su našle kod svojih kuća.

Po selu je praštalo, najviše u kraju Mičurina, pa tamo kod kuće Marinkovića. Kao da je čitavo selo bilo osuđeno na smrt. A ljudi su na pijaci sedeli u blatu sa rukama iznad glave čekajući šta će se dogoditi. Panike nije bilo. Među zbijenim ljudima na pijaci i dalje je vladao ledeni mir.

Uoči same blokade u selu je bio održan sastanak Sreskog komiteta SKOJ-a. Rukovodio je Vaso Torbica — Marko, a na sastanak su došli Mičurin, Nata i Crveni. Bilo je neophodno dogovoriti se kako pomoći ofanzivu svoje vojske i braniti od protivudara Švaba. Mičurin je otišao u svoju bazu kod Zorke Vračareve da napiše izveštaj. U toj bazi bila je nova tehnika Okružnog narodnooslobodilačkog odbora. Marko je za noć bio zakazao još i sastanak Mesnog komiteta, a Crveni i Nata su se spremili i pošli preko polja za Aleksandrovo, pa dalje za Rusko Selo.

Marko je još pomalo hramao od zadobijene rane, ali se mogao kretati. Sastanak je održao u štali Luke Kajteza, a oko ponoći ispratili su ga u polje Kestan Kajtez i Rade Krneta. Preko ramena je prebacio svoju pušku. Stigao je pre Nemaca do svoje baze koja se nalazila dosta blizu Begeja, na samoj granici karađorđevačkog i dušanovačkog atara. U bazi su se već nalazili njegovi drugovi iz Dušanovca Milan Svorcan — Grujo i Mile Kralj. Obojica su još od februara bili u ilegalnosti, ali su ostali na zadatku u svojim organizacijama.

Tek što je Marko malo odahnuo od puta kroz raskvašene njive, a nedaleko od Begeja začuli su se prvi pucnji. Marko je znao da su iza njega mo-

rali ostati tragovi. Predložio je drugovima da izađu i pokušaju da se provuku. Jer, bilo je jasno o čemu se radi.

Zora je već obasjala nebo prema Itebeju. Marko i drugovi jasno su opazili siluete Nemaca koji su u nepreglednom lancu nastupali. Bilo je očigledno da će lanac preći preko njihovog bunkera. Drugovi su izabrali jedino rešenje: zauzeli su najpogodnije položaje i dogovorili se da se živi u ruke Švaba ne daju.

Kada se stroj Nemaca približio na rukohvat Marko, Milan i Mile otvorili su vatru iz puške i pištolja. Prasnule su i bombe. I Nemci su bili osuli uragansku vatru. Kuršumi su začas pokosili sve ispred sebe. Prvi je podlegao Mile, a zatim je klonuo Milan. Marko je imao samo još jedan metak. Sada je nišanio sebi u srce. Nemci su ih zarobili, ali mrtve. Jedino je Milan imao još toliko snage da zavara Nemce i da im kaže da su kuriri iz Srema. Odmah zatim i on se zauvek smirio.

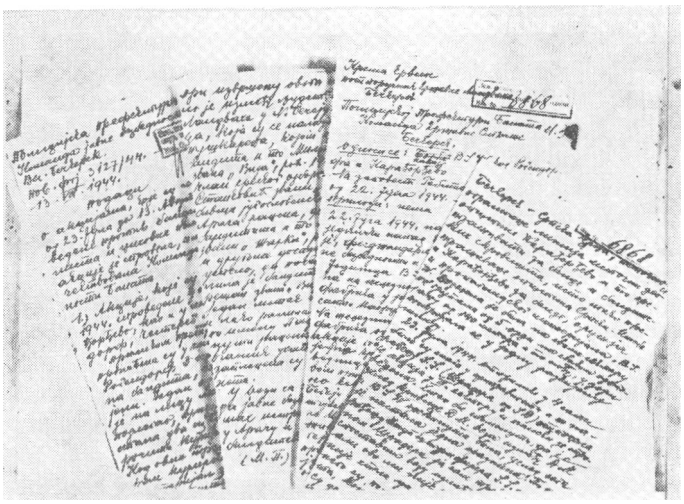

špilerovi izveštaji o vojno-policijskim akcijama u leto 1944.

Uskoro je bilo jasno i Artemu i njegovim drugovima u bunkeru da je polje pritisla nemačka vojska. Artem je uzeo komandu u svoje ruke. Poslao je Marka da izvidi situaciju. Mladi skojevac se brzo vratio sa izveštajem da Švabe nastupaju u nepreglednom frontu i da nisu daleko, a gore se poznaju tragovi. Artem je odlučio. Nije želeo da pogine u rupi, nemoćan da se odupre. Ako treba umirati umreće u borbi.

Naredio je da mu pomognu i izvukao se iz baze. Zažalio je još jednom zbog nesreće koja ga je zadesila. Da se mogao kretati izveo bi on i sebe i svoje drugove iz ove nevolje. Ovako, bio je prikovan za mokru zemlju zagrlivši svoj pištolj i poredavši bombe ispred sebe. Tražio je od Đule da se sa ostalima probija puzeći niskim kukuruzima. Đula je odbila da ostavi ranjenog druga. Nisu ga poslušali ni ostali. Ljubica Vlajić i Marko Marinković zauzeli su položaje između redaka kukuruza sa obe strane komandira kurira. Uz njega je legla Đula. Aleksandrovčani su se rasporedili podalje, rešeni da ipak pokušaju proboj.

Đula je držala čvrsto pištolj u svojoj ruci, a drugom je stezala mišicu svoga druga. Kao da je želela da ga okuraži ili da mu da do znanja da po svaku cenu ostaje uz njega. Artemu nije nedostajalo hrabrosti. Istina bio je bled u licu ali ne od straha, jer su sve crte na njegovom licu odavale odlučnost. Toliko je dana već ležao u tom prokletom bunkeru. On, koji je voleo prostranstva, ravnicu, pokret, duge staze.

Nemci su najpre naišli na vatru Aleksandrovčana. Očigledno, bili su iznenađeni, stroj je za časak polegao i uzvratio žestokom vatrom iz svojih oružja. Mladi kukuruz je padao kao da ga je neko oštrom kosom kosio.

Artem je aktivirao prvu bombu i zavitlao je prema neprijatelju. Eksplodirala je nedaleko i još više pribila Švabe uz mokru zemlju. Desno su se čule još dve eksplozije. To su Aleksandrovčani bili u ak-

ciji, spremajući se na proboj. Đula je brzo ispucala metke iz šaržera svoga pištolja. Sada je ležao beskoristan, tu, ispred nje i Artema.

A tada je Artem izdao poslednje naređenje. Dao je Đuli preostalu bombu i rekao joj da u pištolju ima samo još jedan metak. Pucaće u sebe, ali ako metak slaže ili ne pogodi kako valja, bombom treba sve dokončati. Đula je primila bombu. Ruka joj je na časak zadrhtala, ali Artemov spokojan pogled ulio joj je snagu, vratio mir.

Tamo gde su bili Aleksandrovčani ležao je gotovo nepomično samo još Đuro Dobrić. Ostala dvojica su se pod zaštitom eksplozije svojih bombi ipak probila. Bili su iza stroja! Levo i desno ležali su Ljubica i Marko. Očigledno bili su nemoćni, svakako teško ranjeni. Nemci su se sada okuražili. Podigli su se, gađajući visoko.

Artem je podigao svoj pištolj. Mirno je birao mesto gde mu je kucalo srce. Odjeknuo je pucanj. Đula je na momenat zatvorila oči, uzela odbačeni pištolj i bez oklevanja udarila upaljačem bombe u njegovu dršku. I dok je u bombi nešto pištalo, pogledala je svoga druga. Bio je još živ. Svojom rukom potražio je Đulinu. Ona mu se primakla, levom rukom ga zagrlila. U desnoj je čvrsto držala bombu i vrele Artemove prste koji su se već grčili.

Spiler je brzo došao na poprište borbe. Oko bunkera ležali su teško ranjeni Ljubica, Marko i Đuro. Bila je još živa i Đula. Umirala je teško i polako. Oko nje su se sjatili agenti, pitali je ko su partizani oko nje, ko je ona. Hrabra devojka je prkosno odbijala isprekidanim glasom. Kad su je zajedno sa drugim ranjenicima stavili u kola i poveli prema štabu u Cestereku, Đula je još jednom, poslednji put, zapevala partizansku pesmu:

Partizan sam tim se dičim. . .

Zamirao joj je polako glas isto kao što je umiralo i njeno telo.

Mičurin je pisao svoj izveštaj u izvanredno dobro opremljenom bunkeru ispod male štale Zor-

ke Vračareve. Bila je to njegova sestra. Rekao je Zorki da mu ispeče uštipaka i da više ne brine za njega. Mičurin je ustvari retko spavao. Išao je po terenu ili nešto radio u svojoj bazi. Ponekad je našao vremena da se poigra sa Zorkinom decom.

Zorka je u cik zore začula pucnjavu više sela. Pozvala je brata i obavestila ga o tome. Umirio je sestru, ali se sam zabrinuo. Znao je da su Đokica i Crni Mića krenuli sa borbenom grupom prema severu i da nije u planu bio njihov povratak. Očekivao je nove vesti, nastavljajući da piše izveštaj.

Kada su Švabe u prvom momentu zaobišle selo i krenule sa svojim strojevima prema pašnjaku u kuću je stigla Milka, druga Mičurinova sestra i saopštila da je, izgleda, glavna opasnost prošla. Ali, rekla mu je, da selom kruže vesti da je u polju bilo borbe i da ima poginulih. To je uznemirilo Mičurina, nije imao strpljenja da više sedi u bazi. Izašao je napolje, u sobu, da bi bolje mogao pratiti situaciju. Bio je kao i uvek vedar i nasmejan, želeći da umiri sestre, ali je to ovoga puta zbilja bila samo maska na njegovom licu. Stvari su bile i suviše ozbiljne. Poslao je Milku da ponovo izvidi situaciju.

Milka se vratila sva usplahirena. Vest je glasila da su Nemci sada u selu i da prevrću sve unaokolo.

Mičurin se radovao što u kući nisu bila deca. Zamolio je sestre da se sklone u stranu, a sam se pripremio za borbu. Vremena više nije bilo da se vraća u bazu, jer su senke nemačkih vojnika već promicale pored niskih prozora. Bilo je očigledno, opkoljavali su kuću. Nemci su brzo došli do ove male kuće, jer se nalazila gotovo na kraju sela i na početku akcije opšteg pretresa.

Mičurin je kroz prozorče pratio kretanje Nemaca. U ruci je imao pripremljenu bombu. I kada su Nemci ušli u dvorište bilo mu je jasno da je to bio momenat obračuna. Rešio je da sam pređe u akciju, da pokuša gotovo nemoguće, da se probije ili da pogine boreći se.

Aktivirao je svoju bombu, sačekao trenutak i naglo otvorio vrata. Bomba je pala upravo među Švabe koje su se pred kućom bile sjatile. Dok se još naokolo dimilo, a Švabe nalazile na zemlji, Mičurin je naglo iskočio kroz vrata. Ali, samo je jedan od Švaba ostao u prašini previjajući se u ranama. Ostali su se brzo osvestili i već za trenutak ih se nekoliko obesilo oko Mičurinovog vrata.

Mičurin je bio izvanredno razvijen i snažan mladić. Napravio je samo jedan zamah i Švabe su popadale oko njega. Skočio je i u nekoliko skokova bio je već pred baštenskom ogradom. Napravio je zaskok, ali ga je u letu zahvatio smrtonosni rafal. Nemoćno, teško telo, palo je preko ograde.

Takva smrt dolikovala je hrabrom sekretaru Sreskog komiteta Partije Mići Radakoviću — Mičurinu.

Spiler je besneo što nije u rukama žive imao Mičurina, Marka i druge rukovodeće protivnike. Ipak, bio je u uverenju da je svom žilavom protivniku konačno zadao takav udarac od koga se neće lako oporaviti. Ljutio se na svoje što su u jednoj kući ubili majku i sina, želeći bar javno da demonstrira kako se on obračunava samo sa naoružanim protivnikom. Pa, i to je bilo u Spilerovom stilu.

Naredio je detaljan pretres kuće u kojoj je zatečen Mičurin. Njegova pretpostavka bila je tačna. Detaljnim traganjem ipak je otkrivena čuvena baza. Izvadili su otuda radio, pisaću mašinu, nedovršen izveštaj i drugi materijal Okružne partijske tehnike. Spakovali su to i odneli, a kućerak Zorke Vračareve razneli su i zapalili bombama.

Spiler je hramajući izašao pred Karađorđevčane na pijacu. Objavio je kako je uništio kolovođe, poručio svima da više neće imati milosti. Za svaki paradajz dat partizanima leteće glava! Ako ovde iko od njegovih bude makar i ogreban, stradaće svi.

Ipak, Spiler nije ni ovoga puta postigao sve što je želeo. Sticajem raznih okolnosti ostali su

na slobodi mnogi aktivisti. Mnogi su bili na dohvatu ruke, a ipak su ostali neotkriveni. Otkrivene su bile samo tri baze oko kojih je vođena borba. Sve druge su ostale pune ili onako prazne. Karađorđevo je sačuvalo svoje glavne snage.

Spiler nije doznao ko je Obren Janjušević. Bomba koja je eksplodirala između njega i Đule izmenila je njegov lik. Pozvali su mnoge radi prepoznavanja. Kraj sina je prošla i Petruša. Majka je smogla snage da ne pusti suzu i tako ne oda ime svoga sina. Tek kada je došla kući pala je preko kreveta i dala srcu na volju.

Pogibijom sekretara sreskih komiteta Mičurina i Marka, došlo je do popune ovih rukovodstava. Dužnost sekretara Sreskog komiteta Partije preuzela je Zvezdana Mikin — Nata, a za sekretara Sreskog komiteta SKOJ-a došao je Ilija Rajačić — Mirun. U Mirunov komitet došao je i Ravajlo, ali i novi članovi. Iz Aleksandrova došle su dve devojke, Milka Biga i Milica Stojanović, a iz Itebeja Rada Kirkić — Brzi.

Macahumka

Tamo, na najsevernijem delu Banata Nemci su imali plodna imanja. U rejonu oko Coke stvoreno je više logora u koje je Spiler slao grupe logoraša iz Petrovgrada u sezonama poljskih radova. Logori su bili po propisima uređeni i obezbeđeni stalnim i jakim stražama.

Krajem jula na Macahumki, jednom od najvećih u nizu tih logora, nalazilo se preko stočetrdeset logoraša. Većinu su činile žene i devojke. Među njima je bilo i takvih komunista kakvi su bili Lepuška Brujić koja je još leta četrdesetdruge pretrpela najteža mučenja. Saveta Despotov, učesnik ustanka u mokrinskom rejonu, Nada Tatić iz redova poznatih

kumanačkih komunista, Vesa Vasiljev — Lala i Ljubomir Stanisavljev — Mile, članovi Partije iz Aleksandrova, skojevke pohvatane u drugom martovskom transportu, ulovljeni mladići i devojke u blokadama Višnjićeva, Karađorđeva i Aleksandrova. U ovom logoru bili su oni teži krivci, većina njih sa spiskova za streljanje. Zato je Macahumka bila najbolje obezbeđena.

I Dragutinovčanka Nada Pajić bila je u ovom logoru. Ali, ona je bila puštena na slobodu. Dok je bila u logoru upoznala je dobro njegov položaj, režim života i rada, jačinu i ponašanje nemačkih straža. O svemu tome dala je podatke drugovima iz Okružnog komiteta. Predlagala je da se logor oslobodi.

U međuvremenu našla je načina da održava veze sa svojim drugaricama u logoru. Poručivala im je da ima izgleda da ih partizani oslobode. Nadica se nije varala.

Jedna grupa logoraša pripremala je na svoju ruku bekstvo. Ali do napada na Macahumku to je pošlo za rukom samo Sveti Baraću. On se srećno domogao karađorđevačkih baza, a potom i partizanske jedinice.

Cim je odred bio formiran, Okružni komitet i Štab odreda isplanirali su kao svoju prvu akciju napad na logor Macahumka. Računalo se da bi oslobođenje zatvorenika imalo velikog efekta na dalji razvoj političkih prilika u severnom Banatu. Bili bi spašeni mnogi stari komunisti, odred bi dobio nove borce. Sve je dakle išlo u prilog takve odluke. Bilo je predloga da se istovremeno oslobode i drugi logori sa tog prostora kako zatvorenici ne bi stradali u represalijama koje su se mogle očekivati kao odgovor na akciju partizana. Ali, bilo je razloga koji su upućivali na ograničenost čitave akcije.

Dok su partizani pripremali svoje snage za napad na Macahumku, Nemci su dalje sprovodili svoju akciju čišćenja terena. Posle Karađorđeva na redu su bili neki punktovi za koje je Spiler doznao da su

baze partizanskih kurira. Zato su Nemci formirali jače udarne grupe i postavili zasede na mestima Ku~ mane — Melenci — Elemir.

Nemci su i u ovoj akciji imali uspeha. Na zasedu su najpre naleteli Ziva Bibin — Mali, sekretar Melenačke partijske organizacije i član Sreskog komiteta Partije, Sredoje Bibin — Momak, Žarko Adamov i Nikola Torbica — Ljutica, koji su ga pratili. Sva trojica su bili ranjeni, ali su se izvukli. Ljutica se probio k Cerčilu u jedinicu, a Mali, Žarko i Momak su pokušali da dođu u selo i da previju rane. Ponovo su naišli na zasedu i u kratkoj borbi poginuli. Ranjenog Žarka Adamova Nemci su zarobili. Tako je završio Mali, koji je po svemu bio veliki čovek i borac.

To je bilo u noći između prvog i drugog avgusta. Već sledećeg dana Nemci su izvršili napad na Aleksandrovo. U ruke im je palo preko pedeset aktivista, a među njima je bio i član Sreskog narodnooslobodilačkog odbora Nikola Levakov, čovek koji je pomogao Spileru da rasturi prvi Sreski narodnooslobodilački odbor. U ovoj akciji učestvovao je bataljon majora Edelmana, i dok je vođena akcija u Aleksandrovu, jedna jača skupina belogardejaca pretresala je deo atara prema Karađorđevu. Bilo je to već vreme visokih kukuruza i samo su belogardejci sa svojih konja mogli da opaze partizane.

U jednom polju suncokreta zatekao se komesar bataljona Mladen Milošević — Cerčil. Došao je po Đokičinom pozivu na sastanak. Pratio ga je njegov verni kurir Blažo Prentović. Na istoj njivi nalazio se ranjeni član Sreskog komiteta SKOJ-a Đorđe Radmilović — Ravajlo sa skojevcem Kantonom Kneževićem — Milutinom. Kurir je pokušao da izvidi kuda se kreće streljački stroj, ali su ga belogardejci opazili i brzo sa svojim konjima opkolili i uhvatili. Prentović se branio da je čobanin, ali su ga belogardejci ipak postavili iza sebe na konja i poveli sa sobom. Jurnjava za kurirom poremetila je stroj

belogardejaca i to je upravo spasio ranjenog Ravajla i njegovog kurira, dok se Cerčil još u metežu sam probio i izbegao opasnost da bude suočen sa belogardejcima.

Za svog novog kurira Cerčil je uzeo Simu Tomaševića, spretnog skojevca iz Srpske Crnje.

A tada, četvrtog avgusta uveče, partizani su izveli svoj napad na Macahumku.

Logor je čuvala stalna straža od oko dvadesetpet stražara, ali su tu povremeno boravile belogardejske jedinice koje su čistile kukuruzna polja u okolnim atarima. Ovoga puta u krugu logora zatekla se njihova komora.

Članovi Okružnog komiteta i novi Stab odreda isplanirali su ovu akciju tako da se udar oseti na više strana i tako Nemci dovedu u zabunu i usitne svoje snage u očekivanoj protivakciji.

Stoga je na sam logor napadala Acina četa uz podršku diverzanata iz Arkadijeve grupe i Pukovskog sa nekoliko boraca iz njegove čete, među kojima je glavni zadatak dobio Simo sa svojim puškomitraljezom. Samom akcijom komandovao je Mađa.

Ostatak Cete Pukovskog krenuo je u kumanački i melenački atar, a četa sa Radojicom, Bukaricom i Zekom krenula je u karađorđevački rejon. Njihov zadatak je bio da izvrše niz manjih akcija, posebno paljevinu žita. Prethodnog dana diverzanti su iz rejona Melenaca dopremili eksploziv i pripremili sve za dizanje voza na pruzi između Mokrina i Kikinde.

Aca, Pukovski i Arkadije poveli su svoje jedinice iz dragutinovačkog atara i najpre zalogorovali u Padejskom ataru. Ovde je domaćin bio Puška, a iz sela je došlo više drugova sa hranom. Sa četama su bili Nadica Pajić i Srbinko Petkov — Stevica, u neku ruku kao vodiči i stara veza sa logorašima. Stevica je imao neku službenu traku oko ruke i tako se mogao slobodno kretati u svojoj izviđačkoj akciji.

Narednog dana izvršen je pokret do Potiskog Svetog Nikole. Partizane su ovde sačekali Nićifor Pejin — Zdravko, Borivoj Maletin — Čiča, Arsa Budavalčev i Zvonko iz Kneževca. Oni su pripremili logor odredu gotovo na samom prilazu Macahumki. Nadica i Stevica upućeni su prema logoru da obaveste logoraše o napadu.

Okolo logora bio je gust i visok kukuruz ili sirak. To je Aci, Pukovskom i Arkadiju pružilo izvanrednu mogućnost da neposredno priđu logoru i neopaženo na najbolji način rasporede svoje snage. Najvažnije je bilo postaviti na pravo mesto puškomitraljez, njegovog nišandžiju Simu i pomoćnika Zivojina Zubanova — Mitu iz Taraša. Sa njima je na položaju ostao i Pukovski. Puškomitraljez je bio postavljen tako da štiti glavna vrata kroz koja treba da izađu logoraši.

MITRALJE7.AI) KOMANDIR CETE DUŠAN HINIĆ SIMA, MILEVA JANJETOVIĆ, INTE DANTI KOMANDIR CETE STEVO DELIC ZRNIĆ

Pred napad Macahumkom je vladao tajac. Samo su se čuli laki koraci dvojice stražara. A tada, u dogovoreno vreme, začuli su se gromki povici Arkadija i Žarkog. Istovremeno partizani su izvršili juriš. Stražari su pobacali oružje i potražili zaklon u stražari. Sima je držao ovu zgradu na nišanu. Čim se iz stražare čuo prvi pucanj, Sima je raspalio iz svog puškomitraljeza. Tamo se začuo jauk, cika razbijenog stakla i crepa. Nemci su zaćutali.

Logoraši su poskakali na noge. Mnogi su jurili onako u vešu, noseći u rukama svoja logoraška odela. Odnekud je započela pesma.

Banatski smo mladi partizani...

Tek kada su svi logoraši bili izvan logorskih žica dat je znak za povlačenje. Na slobodi se našlo stodeset drugarica i tridesetdva druga.

Munjeviti napad na logor potpuno je uspeo. Nemcima je ostalo samo da još nasumice pucaju. Ali, već sutradan pokupljeni su svi »teži« krivci iz drugih logora i pod jakom stražom transportovani u Petrovgrad. Svi su se oni bili pomirili sa sudbinom da je to put na strelište. Ostalo im je jedino da kroz rešetke marvenih vagona posmatraju bujna banatska polja i da zapevaju, onako gromko, prkosno.

Istovremeno i za partizanski odred i za Okružni komitet postavio se novi krupan problem. Kako obezbediti oslobođenje logoraša. Bile su predviđene tri mogućnosti. Manji broj izabranih drugova i drugarica može biti uključen u odred. Jedan broj onih koje je i Spiler okarakterisao kao »teže« može biti upućen jednim transportom u Srem. Ostali će morati da se iz rejona Dragutinova probijaju do svojih mesta i čekaju u bazama na svoj red.

Tako je tek predstojala bitka za oslobođene logoraše. To je znao i Spiler, pa je sa svojim snagama brzo reagovao.

U odred je moglo biti primljeno svega oko dvadesetak logoraša. Među onima koji su imali tu sreću bila je Lepuška Brujić, Bojana Četnik, Dušica

Veselinov, Radojka Biga, Veselin Romakov — Sele, Miloš Velimirov — Rotkva, Svetozar Golišin — Parče, Milan Medić — Beli, Vlado Radaković — Košta, Branko Popov, Stevo Delić — Snić, Arsen Komnenović — Perica, Stevo Mihajlović — Giga, Božo Petrović, Velimir Pribišić — Tenk, Mileva Rajlić, Bogdan Rajlić i još neki.

Glavnu grupu diverzanti su poveli prema Elemiru. U Crvenoj mali trebalo je sačekati slobodan prolaz na kanalu prema Sremu i krenuti već poznatim stazama prema Surduku. Grupu su sačinjavale uglavnom devojke, skojevke, među kojima i one koje su pale u drugom martovskom transportu. Za njih su smrtne presude već bile donešene. Bile su tu Milica Vojnović, Dara Košutić, Milica Basta i druge. Među njima se nalazio popularni lekar iz Uljme Slavko Grnčaski koga Spiler nije mogao slomiti. U grupi se nalazio još jedan Južnobanaćanin. Bio je to Sretko Grujić Britvar. Ali on nije zadržan u ovoj grupi po tome što se znao suprotstaviti Spileru i njegovim agentima. Već pri prvom hapšenju junskih dana posle napada na Sovjetski Savez, on je pokleknuo. Bio je stari komunista, uz to i sekretar Sreskog komiteta Partije. Spiler ga je pustio, a on je obećao saradnju. A kad su ga njegovi drugovi prozreli, pobegao je Spileru u logor. Od tada je bilo prošlo dosta meseci. Kapitulant je mislio da su već zaboravljeni oni teški dani i ljage koje je sam naneo ustaničkim snagama. U tome se varao. Fića je dobro znao ko je Britvar i odredio mu je pratioce. Nek ide u Srem, a tamo nek mu se sudi po zasluzi.

Treća grupa logoraša bila je takođe brojna. Najviše je u njoj bilo mladića i devojaka iz Višnjićeva. Njih Spiler nije izveo na streljanje sa njihovim starijim drugovima i drugaricama, kao da ih je smatrao »manjim krivcima«, ali ih je zadržao u logoru spreman da uvek izabere ponekog i da ga pošalje na streljanje. Bila je tu i grupa Aleksandrovčana. a svi su oni bili upućeni da se najpre probiju do dra-

gutinovačkih baza a odatle prema Karađorđevu i svojim selima.

Međutim, Nemci su brzo reagovali. Vazda pokretna belogardejska konjica stupila je već sutradan u dejstvo i razvila svoje brze patrole na širokom prostoru oko Coke. U rejonu Sajana otkrivena je ova grupa i brzi konjanici počeli su svoj neobičan lov. Nenaoružani mladići i devojke raspršili su se na sve strane. Ali, zaklona nije bilo. Svuda okolo čula se cika jahača i frktanje konja. Od tridesetšest Višnjičana samo je četvorici uspelo da umakne podivljalim belogardejcima. Padali su i drugi. Bio je to za njih tragičan trenutak. Jer, tek što su osetili dah slobode, tek što su nade porasle s razlogom, do neba, sve se to odjednom srušilo kao kakav lep san.

Za onima koji su bili najuporniji leteli su kuršumi sa svih strana. U tom besu pao je smrtno pogođen Miloš Bačikin. Bio je iz Aleksandrova. Tu grupu je vodio stari aleksandrovački skojevac Vesa Vasiljev — Lala. I njega je kuršum pogodio i prošao mu kroz grudi. Ali je on prikupio poslednju snagu i uspeo da umakne goniocima. Borio se puna četiri dana sa teškom ranom, zaustavljao krv i uporno se kretao kroz kukuruze prema spasonosnim bazama. Došao je u karađorđevačke baze gotovo iznemogao, sa ranom koja se već bila ucrvljala. Radojica, Evica, Zeka i ostali drugovi prihvatili su ranjenog druga i počeli da mu leče rane.

Iz Laline grupe belogardejci su uhvatili Miću Bosnića. Ali, do partizana u karađorđevačkom ataru ipak se probio stari partizanski borac Ljubomir Stanisavljev Mile. To je bilo njegovo drugo bekstvo iz ruku policije.

U istom pravcu probijao se još jedan mladić, takođe Aleksandrovčanin. Bio je to Božo Biga. Božo je imao sestru Milku i još dva brata. Svi su oni ostali sami u kući posle rane smrti roditelja. O braći i njihovoj sestri jedno vreme brinuo se »Siročadski sto«, ali je ipak briga o braći pala pre svega na njihovu sestru.

Duško i Bogdan otišli su na zanat. Milka se starala o sebi i Boži. Nekako su obrađivali zemlju. I Boško je pokušao da završi bravarski zanat, ali se razboleo i vratio kući. Kući se vratio i stariji brat. Od tada je kuća Milke Bige bila uvek puna omladine. Zabavljalo se, čitalo. Dolazili su tu Buća Svilar, Emil Marinkov i drugi, koji su u ustaničkim danima Božu primili u SKOJ. A potom su i ostali pošli istim putem.

Spiler je nekoliko puta hapsio Milku. Ali, od nje ništa nije mogao doznati. Rvala se ona sa policajcima, bežala im, stajala je ispred pretečih krvnika. Uhapsili su Božu.

Upravo pred napad partizana na logor, Aleksandrovo je ponovo bilo pod blokadom. Spiler je na pijaci prozivao, sakupio je 50 ljudi, otpremio ih u Mathauzen. Valjda mu je dosta bilo da sam presuđuje i poimenično šalje ljude u smrt. Ovako u gomili, jednostavnije je. Vratio se samo jedan!

Probijajući se sa severa, Boško je do ponoći stigao kući. Saznao je da mu je brat uhapšen. Potražio je vezu. Okolo puškaranje. Selo je bilo još uvek blokirano. Milka je srela brata. Bacila je njegovo robijaško odelo u bunar, pronašla je nešto da obuče. Nije trebalo mnogo, bilo je leto. Ali, čim je Božo izašao na ulicu, Milka je čula pucanj. Božo je pred kućom ležao mrtav. Patrola je pucala bez opomene. Bio je policijski čas.

Ujutru su Milku vezali i odveli je u policiju. Tražili su da im kaže ko je ubijen pred njenom kućom. Nije rekla. Sestra je uzdržala suze. Tukli su je. Kuća je ostala prazna, pod stalnom prismotrom. Izašla je iz logora početkom septembra. Bila je u ilegalnosti kao član Sreskog komiteta SKOJ-a.

Nada Tatić se vratila na terenski rad i zamenila Zivu Bracanskog — Gavru na dužnosti sekretara Sreskog komiteta SKOJ-a, a Saveta Despotov primila je tu istu dužnost za kikindski srez. Ziva Bracanski je otišao na dužnost u odred.

Transport za Srem štićen diverzantskom četom zalogorovao je u Crvenoj mali pokraj Elemira. Moralo se čekati na »vozni red« pa da ovaj veliki transport krene za Srem. Ali, u tom »voznom redu« nešto je zaškripelo, negde je bilo zapelo, pa je boravak logoraša u ovim bazama morao biti produžen. A svako čekanje donosilo je sobom velike rizike i opasnosti.

Međutim, čekati se moralo, pa je Omer Tapavički imao pune ruke posla da snabdeva i hrani toliko ilegalaca.

Borba za logoraše

Nemačka komanda osetila je takođe značaj akcije na Macahumku. Spiler je tražio da se mobilišu sve snage pored onih koje su već bile u akciji i da se i preostala skupina oslobođenih logoraša po svaku cenu pohvata a njihovi oslobodioci razbiju ili unište. To je bilo važno i zbog držanja Mađara, Rumuna, Slovaka i drugih nacionalnosti koje su sada već uveliko i masovno okretale leđa Švabama i pokazivale spremnost da sarađuju sa partizanima. Ali i zbog samih domaćih Švaba. I njihov moral počeo je da se ljulja.

Već šestog avgusta jake nemačke snage pod komandom SS kapetana Sradea koncentrisale su se u rejonu Dragutinova, zahvatajući široko atar od Tise pa sve do druma Petrovgrad — Kikinda. Plan akcije bio je sličan već izvedenoj akciji na rejon Karađorđeva. Gusti strojevi Nemaca, posebno krupnija jedinica belogardejaca, imali su detaljno da pretresu celo polje i da potom sve svoje snage sruče na samo Dragutinovo. Nemci su ovoga puta upotrebili i pse. Bilo je to poput široke mreže bačene u more kojoj se polako duži krajevi skupljaju i naposletku se ribe skupe na sredini nemoćne da se vrate u vodu.

Nemci su računali da se upravo na prostoru Dragutinova može nalaziti glavna skupina logoraša i njihovih štićenika. Zaključak je proistekao iz rezultata akcije petog avgusta kod Sajana, kada je kolona logoraša napipana i razbijena, deo pohvatan, a ostatak se povlačio prema jugu.

Dan uoči ovog napada grupa boraca i ilegalaca našla se u ataru. Bilo je tu i nekoliko kurira. Milivoj Popov — Operista, Zorka Stanaćev i Stojanka Jorgin dovršavali su bazu na salašu Radojčinih u kojoj bi bile smeštene šivaće mašine. Trebalo je to da bude prava partizanska radionica za šivenje veša i krpljenje odeće. Svalje bi bile Zorica i Stojanka. Baza je bila skoro gotova kada je domaćin došao i obavestio da je polje puno belogardejaca.

Operista je smetio devojke u bazu a sam je krenuo na Plandište da pronađe drugove koji su se tamo nalazili. Nedaleko od Tise sreo je grupu svojih drugova. Bili su tu Radivoj Pajić — Crni, Nada Pajić — Anka, Dejan Popov — Jan, Anica Pajić, Ignjat Dimitrijević, Mihailo Čolak i Sredoje Pajić. Hajka je bila gotovo iza njihovih leđa. Morali su napustiti visoki suncokret i prići bliže šibljacima oko korita Tise. Ali, i obala Tise bila je posednuta. Našli su se gotovo u »džepu«.

Dogovorili su se da se podele u tri grupe i da se svaka od njih povlači samostalno. Ovoga puta ponovo prema ataru. Najpre su belogardejci savladali u jednom vinogradu Sredoju Pajića i Mahaila Čolaka. Svezali su ih i otpremili na boćarsku železničku stanicu.

Dejana, Nadu i Anicu spasao je metež u vinogradu. Belogardejci su pošli pravo prema mestu na kome su se pritajili sa aktiviranom bombom da se živi ne predaju. U poslednjem momentu belogardejci su čuli za poteru u vinogradu i brzo skrenuli svojim konjima u tom pravcu. Dejan i njegove drugarice ostali su na već pročešljanom terenu.

Operista je sa Pajićem i Dimitrijevićem trčao prema boćarskom ataru. Uspeli su da se provuku kroz streljački stroj i da u jednom polju suncokreta sačekaju veče. A tada su već Nemci i belogardejci napuštali atar.

Na drugoj strani atara, u rejonu starih partizanskih logora na Goliću hajkači su se približavali salašu Đure Mirkova. Tu se nalazio bunker sa kuririma Nikolom Arsenovim i Jovicom Mirkovim. Kuriri su bili naoružani i smatrali su da će biti sigurniji u kukuruzu nego u teskobnoj bazi. Manevrisali su ispred nemačkih i belogardejskih strojeva, ali su im psi stalno bili na tragu. Na jednoj čistini morali su primiti borbu. Iako ranjeni tukli su se dok ih nisu smrtno pogodili.

U toku dana odvijala se prava drama u selu. Tamo je zasedao Spiler sa agentima. U blokiranom selu naredio je zbor svih meštana od šesnaest do šezdeset godina. Opet su unaokolo strčale preteče cevi mitraljeza. Iz polja je odjekivala pucnjava. Strah je zahvatio ljude. Spilerovi agenti počeli su detaljan pretres seoskih kuća.

Malo kasnije Spiler se smilovao i pustio žene. Trgovac Bauer Akoš izmolio je Spilera da sa pijace pusti i sve Mađare.

U podne upeklo sunce, ljudi su dole sedeli sa rukama nad glavama. Došao je i Spiler, održao preteći govor, a zatim naredio prozivku. Mnogi se nisu odazvali, jer su već bili van njegovog domašaja, ali je bilo desetak skojevaca koji su se ipak tu zatekli. Njih su vezivali i slagali u pandursku sobu. Tada je došlo do nove prozivke i novih razvrstavanja. Izgleda, Spiler je želeo da Dragutinovu nanese što teži udarac i odabirao je sada već nasumce ljude koje će odvesti. Zeleo je da namiri barem stotinu.

Prozvali su Sreju Grčkog. Sreja nije želeo da ga odvedu. Iznenada je pritrčao nekom bunaru i skočio glavačke dole. Ljudi koji su sedeli tu u blizini skočili su da pomognu čoveku. A tada je progovorio

mitraljez. Oko bunara valjala su se tela ranjenih i mrtvih. Arsa Nedin i Janušić bili su mrtvi, Dura Janjić i Despot Pap teže ranjeni. Mrtvima se pridružio i omladinac iz Beodre Jovan Vrgović koji je podlegao batinama.

Akcija je završena uveče. Spiler nije pronašao preostale logoraše. Nije se obračunao sa partizanskim odredom. Ali je ubio nekoliko ljudi, a njih preko stotinu otpremio u Petrovgrad a odatle u Mathauzen. Otuda ih se malo vratilo kući.

Živa Dimitrijević je uspeo da posle ove akcije ostane na slobodi. Ali posle nekoliko dana nabasao je na zasedu belogardejaca. Bio je član Sreskog komiteta SKOJ-a. Držao se hrabro, nije priznao ništa. Sačuvao je svoj život i živote mnogih svojih drugova.

Posle ove akcije partizanski logor premešten je na Jaroš. Tu se nalazila grupa boraca koju su sačinjavali Veselin Isakov — Čizmar, Vojica Isakov — Jole, Milorad Stanaćev — Uja, Slavko Prekajski, Stojan Jorgin, Jezdimir Janić, Ziva Telečki — Kreca i Uroš Rakarov — Reva. Bili su naoružani lovačkim i vojničkim puškama sa dva pištolja i nekoliko bombi. Međutim, Vlasovci nisu ostavili ni ovaj deo atara na miru. Malom partizanskom logoru približavala se jaka patrola. Došlo je do sukoba. Belogardejci su ranili i zarobili Prekajskog i sproveli ga u Kikindu. Tu su ga mučili i po naređenju Spilera spakovali na voz za Petrovgrad. Iako je bio ranjen Slavko Prekajski, iskočio je iz vagona i četvoronoške dopuzao do svojih drugova.

Na putu za Kumane u Vranjevo su svratili članovi Sreskog narodnoosolbodilačkog odbora. Bio je to već deveti avgust. Bili su tu Milica Kevrešan — Vida i Rada Pajić iz Dragutinova, Luka Mihailov — Aga i Milenko Stanković — Caka iz Vranjeva. To je bila kuća Jefte Iličina, koji je sa svojom ženom streljan, a odbornike je dočekao njihov šesnaestogodišnji sin Jefta. Međutim, neko je opazio goste kod Jefte i javio policiji. Kuća je bila blokirana i došlo je do

borbe. Pod zaštitom bombe blokadu su probili Rada Pajić i Luka Mihailov. Vida je zadobila teške rane i zarobljena je zajedno sa Cakom.

Istoga dana vođena je policijska akcija u Melencima. Uhapšeno je preko dvadeset mladića, a bile su otkrivene dve baze među kojima i ona poznata u kući Natalije Bibin — Keke. Povod za ovo hapšenje bila je istraga posle ubistva 2ive i Sredoje Bibina.

Računajući da su logoraši već stigli u rejon Perleza na putu za Srem, Spiler je pripremio novu akciju na ovom prostoru. U glavnoj žiži napada nalazio se Perlez, a onda šire perleski i čenćanski atar i sama obala Dunava. Ovom operacijom rukovodio je SS Oberšturmbanfirer Stoetcer. U akciji je učestvovalo blizu osam stotina pripadnika raznih jedinica.

U vreme ove operacije na terenu su se nalazili Pavlovi i Korčaginovi kuriri, Pantina četa i drugi ilegalni radnici petrovgradskog sreza. Njihov zadatak je upravo i bio da obezbede veze i prostor kako bi se logoraši prebacili do Surduka.

Pantu i drugove izvestila su dva policajca 0 akciji. Njih su partizani u jednoj prilici bili zarobili, ali su sa njima dobro postupili i pustili ih kući. Švabe su obećale da će sarađivati sa partizanima. Ovoga puta oni su to svoje obećanje izvršili. Panta je povukao četu u atar Orlovata i Botoša, a kuriri i ilegalci ušli su u svoje baze. Transport logoraša morao je da sačeka završetak i ove akcije Nemaca.

Spiler nije došao u Perlez. Istragu je vodio Srade, ali je postupao po nalogu Spilera. Opet su ljudi morali na trg, opet su oko njih bili načičkani mitraljezi, opet su sipane pretnje. Srade je prozivao 1 slao na mučenje. Tražio je gde su partizani, kuriri, gde su njihove baze. Teško je ipak otkrio jednu od glavnih baza na kanalu, ali praznu. Salaš je iza njega izgoreo. I Srade je poput Spilera u Dragutinovu pokupio oko stotinu ljudi i poveo ih sa sobom. I oni su otpremljeni u daleke logore smrti.

Ipak, put za Srem ni ovom akcijom nije bio prekinut, ali je trebalo vremena da se sve ponovo sredi i veze uspostave. Jer, mnogih saradnika i snabdevača više nije bilo. Pavle i Korčagin pokupili su sve ugrožene Perležane i zajedno sa grupom logoraša koja je ipak dospela do perleških baza prebacio ih u Surduk. Za prelazak glavnine moralo je sve biti potpuno obezbeđeno.

Petnaesti avgust

Petnaesti avgust ima svoje određeno mesto u ovim gotovo filmskim događajima na severoba-

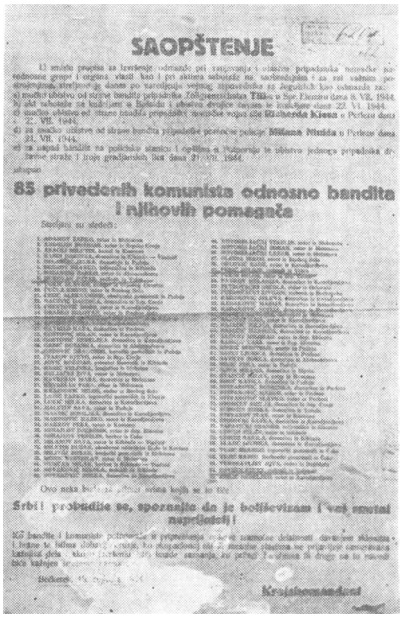

SAOPŠTENJE

85 privedenih komunista odnosno bandita i njihovih pomagača

Srbi! probudite se, spoznajte da je boljševizam i vaš smrtni neprijatelj!

Krajskomandant

PETNAESTOG AVGUSTA STRELJANO JE 85 RODOLJUBA MEĐU NJIMA 28 DEVOJAKA

natskoj ravnici. Ljut što mu krupne akcije nisu dale željene rezultate i što se većina logoraša još uvek nalazi na slobodi, Spiler je pripremio još jedan snažan, dvostruki udar. Sada je ponovo u centru njegove pažnje bilo Karađorđevo. Jer, ako logoraša nije bilo u rejonima Dragutinova i Perleza, onda ih je moguće bilo u rejonu Karađorđeva. Ipak je došao do zaključka da je njegova akcija od 23. jula imala samo delimičan uspeh i da je za Karađorđevo potrebna čitava serija uzastopnih napada da bi se likvidiralo to, kako je rečeno u jednoj naredbi za napad na selo, najjače partizansko uporište u Banatu.

Prvi potez u njegovoj akciji bilo je streljanje osamdesetpet narodnih boraca. Među njima je bilo dvadesetosam devojaka, dvanaest iz Karađorđeva, a šesnaest iz Padeja, Melenaca, Kumana, Perleza. Gotovo sve karađorđevačke devojke bile su skojevke iz palog transporta, među njima i ranjena Zora Novaković. Pod kuršumima su se našla dva kurira Okružnog komiteta Nedeljko Zrilić i Ićo Rajačić. Oba su pretrpela najteže muke, ali su za Spilera ostala nema. Streljane su sestre Radaković, sestre Rajačić, brat i sestra Gostović. Streljani su ranjeni skojevci Ljubica Vlajić i Marko Marinković koji su branili ranjenog Artema. Marko nije imao više od petnaest godina. Streljan je i Cerčilov kurir Blažo Prentović, još godinu dana mlađi. Ovoga puta Spiler nije birao. Streljao je devojke i dečake, a to se radi u nastupu neljudskog besa. Bilo je očigledno da ga je panika već bila zahvatila.

Na strelište je došao jedan major u SS uniformi, dovezao se u čezama. Naredio je grupama koje su čekale na red da budu streljane da polegnu. Policajci su ih onako međusobno povezane prosto povaljali po zemlji. Major je ošinuo konje. Plemenite životinje propele su se na zadnje noge ne želeći da gaze po ljudima. Ali bič je besno zafijukao i konji su morali poslušati svoga gospodara. Čeze su pravile krugove, pucketale su kosti ispod konjskih kopita i točkova. Besnom oficiru ni to nije bilo dosta. Sišao je

Sa čeza, dohvatio najbliži mitraljez i osuo nasumce rafale na povezane dečake i devojke. A kada je redenik bio ispražnjen, izvukao je pištolj i nastavio da puca, da ranjava i da ubija.

Teško je bilo Ciganima sakupiti u Šumici mrtva tela onih koji su još malopre bili živi i zdravi ljudi.

Petnaestog avgusta Spiler je istovremeno pripremio novi napad na Karađorđevo i njegove baze.

Na Đula Majuru nalazila se četa Gojka Rađenovića. Sa njim je bio i Cerčil, Zeko, a tu je bio i Milan Pribić — Đokica. U drugim bazama bili su sreski rukovodioci i grupa njihovih kurira.

Radojica je poveo svoju četu na stari teren odmah posle napada na Macahumku. U međuvremenu četi su se priključivali novi borci. Za komesara je postavljen Miladin Pokrajac — Ruzvelt.

U ovoj i drugim četama već je samo iz Karađorđeva bilo više od šezdeset boraca. Među novima su bili, pored Ruzvelta, Dragan Kovačević — Ibro, Luka Dautović, Ljubica Gostović, Ivo Dapčević, Stevo Mihić, Milka Zavoda, Milan Kosanović, Niko Martinović, Nikola Babić, Stevan Arbutina, Perka Plećaš, Stanko Pokrajac, Dmitar Cušić, Mika Gaković, Zorka Radulović, Stevan Svilengaća, Savka Ajduković, Mićo Gaković, Joja Kordić, Boško Bogunović, Lazar Kostić, Mile Vuković — Jug, najstariji od braće Vukovića u odredu. Pre njega su tu već bili Stanko i Vajo. Bili su to sve članovi Partije i SKOJ-a.

Iz Aleksandrova su u četu došli Koviljka Levakov — Kova, Jelena Protić, Ljubinka Radunović, Bosa Kuručev, Miladin Varadinac, Rada Tadin, Milivoj Erenc, Milan Stepanov i njegova žena Nada i Rada Grbić. Iz Vojvode Stepe u četi je već bio Veljko Dutina, a došli su Marko Popović i Milo Radonić, iz Ruskog Sela Branko Pjevčević, Desa Pjevčević i Jovanka Diklić.

Ovde treba svakako među borce ubrojiti i grupu kurira Sreskog komiteta i odreda. Komandir

ove grupe bio je Pepa Smiljanić, do tada sekretar Mesnog komiteta SKOJ-a, a njeni pripadnici uglavnom još dečaci, ali već skojevci: Milutin Hinić — Braco, Božo Curić — Maršal, Miško Đukić, Dušan Ognjenović, Dušan Pasuljević, Petar Vlaisavljević, Đurica Rajačić, Vajo Bjelobaba, Danilo Dragosavac, Damjan Torbica, Karađorđevčani, zatim Božo Vukomirović — Uroš, Ceda Stanisavljev i Nova Bukurov — Žika iz Aleksandrova. Imali su oni svoje posebne baze u karađorđevačkom i aleksandrovačkom ataru.

Rađenovićeva četa se pripremala za akcije. Bilo je u planu da se petnaestog avgusta zaustavi voz kod Januševca i njegova pratnja razoruža.

Komanda čete poslala je u izvidnicu Milu Dubajića — Stevicu i Vaju Vukovića, a sama je vršila pripreme za nastupanje prema pruzi.

U međuvremenu Đokica se bavio sa Slavkom Oldžinim Sokolom. Soko je bio došao u logor odreda sa Milanom i Nadom Stepanov i tražio da ga prime u redove boraca, a Pribiću je ponudio plan kako da se napadne i oslobodi centralni logor u Petrovgradu. Soko je bio stari poznanik Đokičin. Znao je Đokica za njegovu izdaju koja je dovela gotovo do uništenja aleksandrovačkih partizana i do tragičnih događaja u Vojvoda Stepi. Imao je podatke da je ovaj izdajnik bio povezan neposredno sa Spilerom. Nije bilo teško zaključiti da je Soko sa određenim namerama i došao u odred kako bi borce namamio u klopku i omogućio svom gazdi da ih uništi. Ali, Dokicu je teško bilo prevariti.

Kod Sokola je našao jedan pištolj, kolt, koji mu se učinio sasvim poznat. Taj kolt doneo je još iz Amerike Vova Basta. Njegov sin Dane dao ga je Đokici još četrdesetprve. Naredne godine Đokica je taj pištolj pozajmio Emilu Marinkovu — Bati, ali je pištolj dospeo u Spilerove ruke kada su Soko i njegovi predali ranjenog Batu policiji. Spiler je za nagradu dao Sokolu taj kolt. I, evo, sada je on ponovo bio u Đokičinim rukama.

Đokica je želeo da izvuče sve iz Sokola, još ga nije oglasio kao uhapšenika, ali ga je stalno držao na oku. Želeo je da mu sudi Narodni sud.

I dok su njih dvojica razgovarali, odjednom je došlo u neposrednoj blizini do žestokog krkljanca. Stektali su mitraljezi, praštale bombe, čule se naše i nemačke komande. Soko je potrčao, sapleo je Đokicu, ali nije uspeo da umakne. Đokica nije imao drugog izbora. Upotrebio je kolt i izdajnik nije više bio među živima.

Radojica je u međuvremenu gazio na čelu kolone svoje čete. Na raskršću puteva u dubini visokog kukuruza odjednom su se sučelile dve kolone. Radojica je svoju kolonu vodio prema Januševcu, a nemačka kolona kretala se u pravcu Karađorđeva. Partizani su išli u koloni po jedan, Nemci u četvornim redovima. To je bila krupna jedinica predviđena da napadne selo i da ga ponovo pretrese.

Radojica se brzo snašao i izdao potrebne komande. Partizani su polegli ili klekli i otvorili brzu paljbu sa bliskog odstoianja po zbunjenom neprijatelju. Cuo se jauk pomešan sa gromkim komandama oficira. I Nemci su se dosta brzo snašli. Mitraljez je uskoro zašarao po kukuruzima iz kojih su partizani sipali vatru. Praskale su i prve mine iz minobacača. Paljba je bila veoma žestoka. Na strani partizana najpre je pao pokošen najstariji borac Stari Vujadin. Bila je smrtno pogođena i Dušanka Rapajić — Evica dok je pokušavala da pomogne teško pogođenom drugu. Ležao je mrtav i Joco Jelić — Jastreb. Teže rane zadobio je Rade Trbojević — Crni. a meci su zahvatili i Perku Plećaš i Ljubomira Stanisavljeva — Mileta. Jedan metak ranio je u lice komesara čete Miladina Pokrajca — Ruzvelta.

Stari Vujadin umro je sa smeškom na licu. Valjda je mislio na svoje kćerke, jer Savka i Duka bile su na slobodi. Dobio je radosnu vest da su ih drugovi oslobodili iz logora Čoke i da su na putu za Srem.

Radojica je naredio povlačenje. Nemaca je bilo isuviše mnogo da bi se nešto moglo očekivati od dalje borbe. Povlačenje je izvedeno uz borbu i bez novih gubitaka.

Kad je noć osvojila četa se vratila na poprište borbe. Našla je svoje mrtve drugove. Nemci su ih ostavili, pretrpani svojim poginulim i ranjenim borcima. Nekoliko duži dalje Stari Vujadin, Jastreb i Evica bili su dosta plitko sahranjeni. Prava sahrana ostavljena je za kasnije. Međutim, nesreća Starog Vujadina još nije bila završena. Vlasnik njive, Kunovac, otkrio je sutradan leševe i javio policiji. Stari Vujadin, Evica i Jastreb doneti su u selo i tamo bili izloženi. Nemci su želeli da se pohvale svojim uspehom. Pronašli su i telo Sokola, ali svoga mrtvog agenta nisu pokazivali narodu.

Posle svoga nedela Kunovac je pobegao u Beograd.

Borba na Januševcu pokvarila je u mnogom Spilerov plan akcije na Karađorđevo. Jedinica koja je predstavljala glavnu udarnu snagu pretrpela je značajne gubitke i bila rastrojena. Ipak, Spiler je već bio u Karađorđevu, ali sada poslednji put.

U Spilerovim rukama nalazio se član Sreskog narodnooslobodilačkog odbora Nikola Levakov iz Aleksandrova. Levakov nije izdržao batine i pružio je Spileru značajne podatke o pripadnicima ovoga Odbora kao i o drugim vodećim ljudima u Karađorđevu. U rukama Spilera bio je na spisku kompletan sastav Odbora.

Spiler je najpre tražio predsednika Odbora Jovu Kantara — Ciču. Iako je imao prilike, Jovo se nije sklonio, jer se bojao represalija nad svojim ukućanima. Dozvolio je da ga Spiler uhapsi. Čiča je stavljen na najteže muke. Trpeo je dok je imao snage, grizao je nokte, žvakao svoj kaput. A onda su ga slomili. Ciča je kazao imena gotovo svih članova Partije u selu.

U rukama policije našli su se Ilija Preradović — Uča i Nikica Guteša, sekretari partijskih

ćelija, Rade Krneta, sekretar Mesnog komiteta SKOJ-a, Krstan Kajtez, član toga komiteta, Milica Preradović, predsednika Mesnog odbora AFŽ-a, Nikola Ivančević, član Sreskog NOO, Dušan Đukić, član Partije i Mesnog NOO, sedam skojevaca i šest starijih saradnika među kojima je bio i Jovo, otac braće Vukovića.

Najteže je bilo kod kuće Luke Kajteza. Ovaj popularni brka sarađivao je sa dečacima, svojim sinom Krstanom i njegovim drugovima. Pomogao im je i bazu izgraditi u svojoj šupi. Spileru su kazali za tu bazu. Ali trebalo je mnogo borbe, trebalo je Krstana predati razljućenim psima pred ocem i pred majkom, pa da agenti doznaju gde je bunker. Razorili su ga a Lukinu kuću zapalili.

Spileru ipak svi koje je tražio nisu pali u ruke. Na dohvat ruke bio mu je Filip Kovačević. Nalazio se zatrpan u senu dok su Nemci naokolo boli. Sipka mu je skinula kapu s glave, ali je glava ipak ostala čitava. Nisu uhvatili ni Luku Dautovića. On je za vreme racije našao skloništе u sigurnom opštinskom dimnjaku.

Obrad Sušnjić bio je veterinar u Karađorđevu. Bio je poznat po svojoj krotkosti i svojim okruglim naočarima. Postao je komunista i ušao u sastav Sreskog odbora. Kada su tražili da ga izvedu pred Spilera Obrad se uspeo povući i preko polja otići do Nina Ivančevića u Itebej. Nino ga je uputio gde će da se skloni i tako je Obrad dospeo u partizane.

Stevica i Džon su bili odsečeni borbom glavnine sa Nemcima koji su iznenada naišli. Čim se vatra utišala pokušali su da se probiju do svojih. Tek sutradan su uhvatili vezu sa predstražama svoje čete. Radojica je četu raščlanio i pojedine grupe su se kretale kao patrole isto kao što su radile i policijske snage. Trebalo je upoznati pravu situaciju. Pošto su stigle prve vesti o uhapšenim drugovima u selu, komanda čete je donela odluku da se sa ranjenicima povuče severnije, do atara i baza oko Ruskog Sela. Istovremeno u logor čete stizali su oni koji su se iz-

vlačili iz blokade. Bili su tu Crveni, Nata, Miron, Gorki, Dragica Radaković — Senka, Milan Paripović i drugi.

Dok se kolona polako kretala ivicom kukuruza, Crveni, Miron, Nata i Stevica malo su se odvojili i dogovarali se o daljem kretanju čete. Iznenada su se našli pod bliskom vatrom. Miron je bio ranjen u bradu i ostao na momenat bez svesti. Crveni je dobio kuršum u plećku. Stevicu je u leđa pogodio tromblon i naneo mu brojne rane. Crveni je pomogao Mironu, i novi ranjenici, sa Natom, Budimirom i Senkom, povlačili su se prema Karađorđevu. Krenuli su pravo u bazu Milana Kovačevića. To je bila stara baza Vase Torbice koju je sada koristio Crveni. Dva dana kasnije i ovi ranjenici bili su prebačeni u ruskoselske baze. Tamo se već nalazio ranjeni Ravajlo.

Brigu o ranjenicima preuzele su Stana Martinović i Pereca Kovačević.

Selo je ostalo praznije nego ikada. Ali ne i sasvim prazno. Ostali su tu Pepa Smiljanić, Žarko Maljković — Tarzan, Senka, Nikola Dakić — Aca, Dušan Lončar a sa njima neotkriveni aktivi SKOJ-a i sačuvane baze.

U međuvremenu kolona Gojka Rađenovića kretala se dalje prema severu atarom Vojvode Stepe. Uz put borci su zapalili nekoliko velikih kamara žita na jednom nemačkom imanju. Razoružana je straža i zaplenjeno nekoliko pušaka. Kolona je ostavila iza sebe osvetljeno nebo i krenula u poretku po jedan prema Vojvoda Stepi. U prethodnici je išao snažan mladić, borac koga je komanda već dva puta pohvaljivala zbog njegove hrabrosti i spretnosti u borbi. Bio je to Jovo Popović — Zdenko. Komandovao je vodom. Uz njega je išla Mara Đukić Sonja, njegov saborac i komesar istog voda.

Nemci su i u ovom ataru postavili jaku zasedu u obliku potkovice. Sačekali su partizane gotovo na cevi. Zdenko je iznenadnim plotunom bio teško pogođen. Na čelu voda sada je bila Sonja. Ali,

u nastaloj borbi četa je morala odstupiti. Smrtno ranjenog vodnika morala je ostaviti nadmoćnim Nemcima. Mučili su ga, tražili podatke. Zdenko je samo prkosno gledao stisnutih zuba. Umro je bez ijedne reči.

U ovoj borbi poginula su još dva druga.

Ceta se povukla u ruskoselske baze. Ovde su imenovani novi komandiri vodova. Bili su to Svetozar Telečki — Istok i Branko Pijevčević. Mile Vuković — Jug postavljen je za zamenika komandira.

Ceta se odmorila, ranjenici previjeni, ali nije bilo municije. A poljem je stalno vrilo, borbe su bile neprestane. Odlučeno je da se kod Vojvoda Stepe napadne voz, razoružaju sprovodnici i tako dođe do municije.

Napad na »Ciru« izveden je glatko. Četa je stigla na stanicu pre voza. Radojica je razoružao dežurnog policajca, a Kovač je upao u stanicu i komandovao osoblju šta da radi. Voz je na peronu čekala trojka sa Istokom na čelu. I kad se voz približio stanici napolje je sa fenjerom izašao Kovač. Dao je poznati znak i voz je normalno stao. Istok i Radojica naredili su svim Nemcima da izađu napolje, jer je sve opkoljeno. Izašlo je sedam policajaca ili vojnika i predalo svoje oružje i municiju. Naređeno im je da se svuku. Svlačili su se i partizani i tako je izvršena zamena odeće. Nemcima je održan govor i pušteni su kućama. Sada su i civili morali napolje. Borci su demolirali vagone i neko je dao paru lokomotivi. Ipak »Čira« se nije prevrnuo, stao je na prvoj okuci.

Partizani su postigli pun uspeh.

Kada je kasnije, partizanska četa ponovo došla u Karađorđevo, među borce su došla dva čoveka. Svaki je imao više od pedeset godina. Oba su bili Crnogorci. I po onom starom crnogorskom običaju, javili se komandi i zatražili da ih prime u borbene redove. Da zamene svoje sinove. Bili su to Božo Prentović i Vaso Popović. Prvi je bio otac streljanog kurira Blaže, a drugi Zdenkov.

Akcije na Severu

Spiler je 15. avgusta dospeo i u Kumane. Provalu je načinila ranjena Milica Kevrešan — Vida. Ona je rekla Spileru da se Boža Titin — Stari nalazi u Kumanu, a provalila je i kuću sekretara ćelije i člana Sreskog narodnooslobodilačkog odbora Stevana Colića — Marka. Međutim, niti Starog niti Marka, Spilerovi agenti nisu uhvatili. U ruke im je pala Draginja Colić. Ali od Draginje nisu ništa mogli izvući.

Stevan Colić — Marko došao je u odred. To je već bilo vreme kada je konačno bio formiran Stab Banatske operativne zone i Marko je zauzeo svoje mesto obaveštajnog oficira. Partijsku ćeliju u Kumanu preuzeo je Marinko Brusin, a SKOJ Milojko Brusin.

Ipak, posle akcije u rejonu Karađorđeva, devetnaestog avgusta, glavne nemačke snage pojavile su se ponovo u Kumanu. Bilo je više od hiljadu ljudi pod ratnom spremom. U selu je bio ponovo Spiler. Sve je opet išlo po starom receptu. Ali, Spiler ovoga puta nije imao spisak u rukama. Tražio je od Kumančana koji su na trgu sedeli okruženi mitraljezima da kažu gde se kriju partizani. Svi su, međutim ćutali. Spiler je tada odabrao oko šesdeset ljudi i poveo ih u logor.

Posle ove akcije stari komunista Žarko Aćimov — Kalić konačno je izveden iz svoje baze u koju se zabarikadirao u jesen četrdesetdruge godine kada je iz Bosne sa Fićom stigao u svoj Banat. Našao se konačno u odredu među borcima, vraćajući izgubljenu hrabrost i pouzdanje.

Dok se diverzantska četa nalazila na obezbeđenju logoraša u Crvenoj mali kod Elemira, čete Pukovskog i Pađana vršile su seriju akcija na severu. Posle Coke jedinice su se našle u Podlokanju smeštene u tri kuće kod Marka Lazarevića, Todora Lu-

kića i Nikole Radakovića. U jedinicu su stupili novi borci Milan Lukić — Brzi, Simo Peronić, Marko Ivošević, Milan Stojanović i Lazar Sobot. Stizali su novi borci i sa drugih strana. Iz Kikinde su došli Đura Sargin. Zivko Vujin i Anica Granfil, iz Titela Čedomir Dabić, iz Cente Veljko Zegarac, iz Orlovata Milenko Ružić, iz Dragutinova Radivoj Berberov i Milan Vujić, iz Melenaca Petar Keljački.

U nizu akcija i dalje se isticao mitraljezac Simo. Posle Čoke dobio je još jednog pomoćnika. Bio je to Zrnić. Ovog žustrog mladića, skojevca od četrdeset prve, Spiler je uhapsio u poznatoj provali juna četrdesettreće. Sada, kada je izašao iz logora, kao da je dobio nova krila.

Aca i Pukovski su sa svojim jedinicama izvršili uspešan napad na stražu koja je čuvala prugu kod stanice Vrbica. Dok su partizani podilazili stanici tu se upravo zaustavila kompozicija voza. Stražari su se kao i obično poredali da voz isprate. Ali, kada je voz polako odmicao, sa druge strane uz samu prugu našli su se i partizani. Stražarima nije preostalo ništa drugo nego da predaju svojih pet pušaka i svu opremu. Održan je prigodan govor i pušteni su na slobodu. Novim oružjem snabdeveni su borci iz logora Macahumke. Cete su pomerile svoj logor bliže Padeju.

Padejčani su umeli ne samo da dobro organizuju snabdevanje boraca dok su oni boravili u njihovom ataru, a to je bivalo sve češće, nego su izgradili jednu od najznačajnijih baza u ovom kraju, koja je služila kao glavna sabirna baza za rezerve hrane i opreme, ali i kao važan punkt informativne i obaveštajne službe. Baza je izgrađena na salašu Mirka Simića — Spire, koji je bio na izvanredno pogodnom mestu. Na njivi ispred salaša bio je izgrađen i poseban bunker.

Rukovodilac ove baze i glavni organizator snabdevanja bio je Veselin Gajin, Puškin brat. On je još u maju izbegao hapšenje i došao na vezu sa borbenom grupom, ali je ostao na terenu kao politički

radnik i organizator partizanske baze. Veselin je imao dobre pomoćnike u predsedniku Mesnog narodnooslobodilačkog odbora Stevanu Bigi i grupi omladinaca u kojoj su se posebno isticali Rada Terzin, Dušan Terzin i Milan Vesić. Ovi mladići su snabdevali bazu većim količinama brašna uz pomoć mašiniste u padejskom mlinu Jožefa Nada. Veselin Gajin, Rada Terzin i Milan Vesić činili su padejsku partijsku ćeliju.

U međuvremenu, diverzanti su se ipak javili, kao da su se bili umorili od dugog čekanja u Crvenoj mali. Na pruzi Mokrin — Kikinda izvršili su dve diverzije.

Pukovski, Zrnić, Veliki i Radivoj Dražić obučeni u nemačke uniforme pošli su u Padej. Trebalo je da donesu šmajser koga je kod kuće imao Dražić još pre no što je bio uhapšen. Tamo su na ulici sreli Erdedija, komandanta logora Čoka. Partizani su ga razoružali i svukli i tako golog pustili ulicom. Sreli su usput još jednog hipovca, Mađara, i od njega lako dobili pušku. Ali, njega nisu svlačili. Osim oružja sve su mu ostavili. Sa ove akcije vratili su se zaobilaznim putem u bazu. Bio je dan. Ali, umesto pohvala, Crni Mića ih je iskritikovao što su bili toliko neoprezni.

Osmog avgusta izvršen je napad na opštinsku zgradu u Jazovu. Ovde nije bilo nikakvog otpora. Partizani su održali govor stražarima i otišli iz sela. Obe ove akcije partizana imale su najjači odjek kod Mađara.

U narednih nekoliko dana, sredinom avgusta, glavni cilj partizanskih akcija na ovome terenu bile su straže kod vršalica, a zatim izdajnici i saradnici okupatora. Među ostalima po zasluzi je dobio i Sima Zarić — Džon Sajmon. U dve akcije izvršene na salašima između Beodre, Novog Bečeja i Vranjeva zadobijeno je jedanaest pušaka. To su bile i prve akcije partizana u ovom kraju posle četrdeset prve. Ovde je partizane dočekao Luka Mihailov — Aga, pripremio im logor, i hranu. U toku noći parti-

zani su likvidirali izdajnika koji je u Vranjevu potkazao članove Sreskog narodnooslobodilačkog odbora. I u ovim akcijama istakla se odabrana trojka — Pukovski, Zrnić i Beli.

Cete su se našle ponovo u Elemirskim bazama. Diverzanti i logoraši su još bili tu. Pukovski je i ovde sa Stevom Mihailovićem — Gigom, Milanom Medićem — Belim, Stevom Drakulićem — Popom, Milivojem Kiurskim — Briletom i još pet boraca izveo akciju. Na drumu između Taraša i Melenaca sačekao je mlekara koji je svakodnevno prevozio na svojim kolima sir i maslac za Nemce. Čitav tovar od oko sedamdeset kilograma partizani su doneli u veliki logor. Bila je to značajna pomoć Omeru Tapavičkom.

Partizani su likvidirali tri izdajnika u Elemiru i tri u Tarašu, a tada se pomerili u Kumanski atar i u selu likvidirali dva izdajnika. Odavde su nastavili pokret za dragutinovački atar. Tamo su već bili okružni rukovodioci. Među njima je bio i Marko Tanjurdžić — Siptar, koji je konačno uspeo da se probije iz Srema i preuzme svoje dužnosti u Banatu. Pre Siptara, iz južnog Banata na ovaj teren je došao i Zivan Peričin — Jole.

Uz pomoć komandanta Štaba Banatske zone, isplanirana je akcija na železničku stanicu i kompoziciju voza u Dragutinovu. Napad je trebalo izvršiti 27. avgusta. Postavljene su četiri zasede. Pred staničnim ulazom bila je trojka Milana Vujića sa puškomitraljezom. Drugu poziciju na prilazu stanici zauzeli su puškomitraljezac Sima, Zrnić, Tenk, Mališa i Beli. Ostale dve grupe obezbeđivale su prugu s obe strane stanice.

Plan je pravljen pod pretpostavkom da će naići teretni voz sa municijom i opremom. Međutim, partizani su uveliko bili iznenađeni. Voz koji je stigao u stanicu bio je krcat nemačkim vojnicima. Dok je voz još ulazio u stanicu na Siminu zasedu naišla su dva SS oficira. Oficiri su primetili zasedu i jedan esesovac je iz pištolja ranio Radovana Jakšića — Mališu. Sima ga je pokosio kratkim rafalom. Na ove

pucnje iz svih vagona otvorena je žestoka vatra. Partizani su morali da se povuku.

Za Marka Tanjurdžića — Šiptara bilo je doista iznenađenja kada je stupio na banatsko tlo. Bilo je to upravo vreme žestokih akcija partizana, ali i još žešćih protivakcija Nemaca. Bila mu je neobična ta ravnica, a kukuruz nije smatrao sigurnim zaklonom za manevre jedinica. Bio je zadovoljan banatskim borcima i njihovom veštinom da se u takvoj situaciji snalaze i izbegavaju opasne i direktne udare jakih nemačkih i belogardejskih skupina.

Nije Šiptaru nedostajalo hrabrosti. Prošao je on i Srem i Bosnu, vodio mnoge bitke, komandovao mnogim jedinicama. Ali, ovo je ipak bilo nekako na svoj način, u širokom prostoru bez pravog prostora za kretanje, u nepreglednoj ravnici u kojoj se u ovim avgustovskim danima ipak iz kukuruznih redova moglo videti samo nekoliko metara unaokolo.

Komandant zone najpre je boravio nekoliko dana u rejonu Perleza. Domaćin mu je bio Panta. Zajednički sa Percom i Korčaginom potražio je pogodno mesto za radio stanicu. A onda se, uz pratnju Pante i svog kurira Garavog uputio dalje prema severu. Predanili su u Aradcu i uveče nastavili put za Elemirske baze. Siptar se ovde sreo sa grupom boraca i ilegalaca.

Komandantu zone zapala je za oči mlada, lepa devojka. Došla je pravo iz sela i donela hranu partizanima. Siptar je upitao, zar se ne boji fašista. Devojka mu je odgovorila da ima i takvih, ali da je ona skojevka i da se ne boji. Bila je to šesnaestogodišnja Danica Mijatov — Sonja.

Siptar je stigao kada je odred već bio formiran, ali za manje od mesec dana mnogo se toga izmenilo, jedinice brojno ojačane, rasute i osamostaljene u svojim akcijama. Uočio je četiri glavna poprišta na kojima su se borbe gotovo bez prestanka odvijale. Tamo, oko Perleza, za kanal i dunavski prelaz, gore na krajnjem severu od Dragutinova pa

dalje , u trouglu Elemir — Kumane — Melenci i tamo gde je bilo Karađorđevo. Sakupio je svoj štab, prvi put i razmotrio situaciju. Bilo je došlo vreme da se formiraju dva odreda ili dva bataljona. Na tome je trebalo raditi.

Drama u Crvenoj mali

Slučaj je hteo da Marko Tanjurdžič — Siptar napiše svoj prvi izveštaj Glavnom štabu o krupnoj tragediji koja se odigrala u Elemirskoj trsci, u poznatoj partizanskoj bazi koju su ovde nazivali Crvena mala. Siptar nije dao u svom izveštaju ipak naglasak na tragediju. Na malom parčetu hartije, gotovo drhtavnim rukopisom, napisao je u nekoliko reči kako su hrabro umirali banatski borci, kako su se junački borili dok god su to mogli. Svakako je i sam taj izveštaj prirastao za srce starom komandantu. Ne to parče papira, već oni hrabri diverzanti i cvet devojaka o kojima je pisao.

U logoru Crvena mala nalazila se još na okupu diverzantska četa i oko pedeset oslobođenih logoraša iz Macahumke. Bile su to uglavnom devojke, skojevke, koje su sa puno strpljenja čekale dan svoga polaska i dan kada će im se raskriliti krila brigade. Elemirčani su već navikli na ovaj veliki logor, u njemu niko nikada nije ostao gladan. A tu se više od sedamdeset boraca nalazilo već dvadeset dva dana. Omer Tapavički i grupa okružnih kurira napuštali su logor. Omera su svi dobro upoznali i zavoleli, ne samo zato što se tako brižno, očinski starao za hranu i ostale potrebe, nego zato što je umeo da ohrabri, razvedri.

Milojko Filipčev i Živan Peričin uporno su radili na spajanju pokidanih veza na kanalu za Srem. Išlo je teško.

Bio je petak, dvadeset šesti avgust, oko podne. Culi su se prvi pucnji. Arkadije je naredio

svojim borcima da se pripreme za odbranu. Bilo je očigledno da je konačno Crvena mala bili otkrivena i da su Švabe najzad napipale mesto gde se nalazila glavnina logoraša sa Macahumke.

Stroj Hipovaca približio se položajima diverzanata nastupajući u borbenom poretku i gustom vatrom štiteći se od iznenadnog susreta sa partizanima. Prvi plotun diverzanata i gromki povici Arkadija naterali su ih da odstupe. Izgledalo je da su bili dobro ošinuti i da su odustali od daljeg napada. Otkriveni, na svetlosti dana, diverzanti nisu mogli pokrenuti transport iz trske i baza u kojima su bili pod nekakvom zaštitom. Na golom prostoru postali bi lako plen nadmoćnim snagama Nemaca. Da ih je bilo mnogo, to se moglo zaključiti već po dužini lanca njihove vatre dok su nastupali u trsku. Arkadije je zato naredio svojim borcima da urede kružnu odbranu, a za slučaj novog naleta nemačkih strojeva nenaoružani borci iz transporta morali su se rasturiti po tršćaku. Bitno je da se očuva položaj do prvog mraka.

Nemci su se povukli do ivica trske, zauzeli položaj i zatražili hitno pojačanje iz grada. Uskoro su zabrujali motori nekoliko kamiona iz kojih su iskakati pripadnici raznih jedinica koje su se zatekle u Petrovgradu. Sa sobom su doneli mitraljeze i minobacače. Cim su načinili novi poredak, Nemci su prešli ponovo u nastupanje. Njihovi strojevi bili su još gušći, a vatra, pojačana mitraljezima i minama iz bacača, još ubitačnija.

Diverzanti su pustili nemački stroj na najbliže odstojanje. Rafali automata i složni pucnji pušaka uz nekoliko eksplozija bačenih bombi razbili su nemački stroj i primorali ga na povlačenje. Nemci su mogli jasno da čuju partizansku pesmu.

Banatski smo mladi partizani
Mi volimo svoj rodni kraj...

Ali, nailazio je novi talas Nemaca. Ovoga puta nastupali su esesovci. Ovi su zauzeli jedan bre-

žuljak koji je dominirao terenom i tamo postavili mitraljesko gnezdo. Preciznom i gustom vatrom presecali su odstupnicu svakom onome ko je imao nameru da se izvuče iz bare. Diverzanti su pokušali bombama da razore ovo gnezdo, ali je do tamo prilaz bio presečen nemačkim položajima u lancu sa koga su streljački strojevi kretali na juriše.

Nemački strojevi su još tri puta navaljivali, diverzanti su ih sva tri puta zaustavljali i vraćali.

Noć je sporo dolazila, municija je bila na izmaku, Švabe nisu odustajale od novih naleta. Arkadije je izdao novo naređenje: Krug branitelja suziti, preciznim gađanjem zadržavati neprijatelja i braniti pravac izvlačenja nenaoružanih boraca.

Transport se svrstavao u kolonu po jedan. Na čelu su se nalazili popularni lekar iz Uljme Slavko

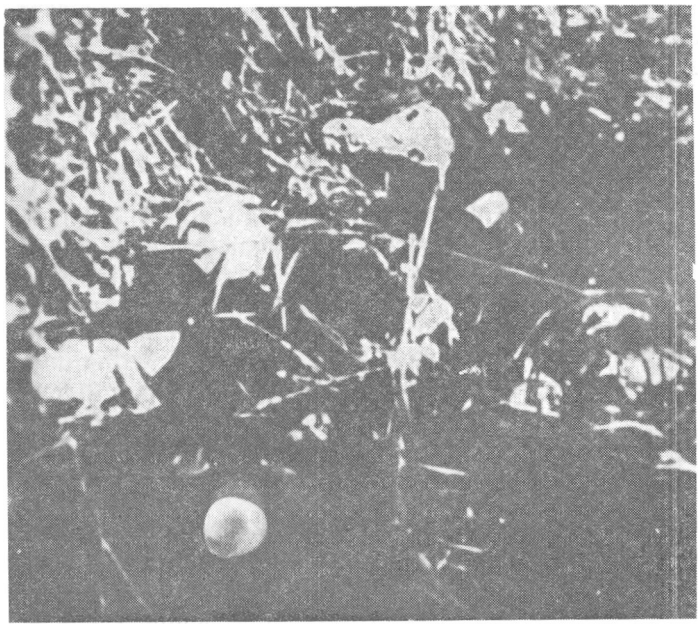

SA POPRIŠTA BORBE U CRVENOJ MALI

Grnčarski i Božo Raškov. Iza njih su bili Milica Vojnović, Dana Dragaš i Milan Samarđija. I oni su bili određeni za Srem. Pred njima je bila čistina, put, samo da se preskoči. Ali čim je Raškov poleteo preko puta, rafal mitraljeza ga je pokosio. Doktor Slavko nije oklevao. Ali ostao je i on mrtav na putu. To nije zaustavilo druge. Milan Samardžija se bacio na zemlju i u nekoliko skokova, poput žabe, između kuršuma, našao se na drugoj strani puta. Našao je zaklon ispod pokošenih snopova trske. I to je bilo spasonosno u ovoj prilici. Oko puta iza Milana jaukali su ranjenici, drugi su uspevali da se prebace. To je uspelo i Milici i Dani.

Samardžija je ispod snopa koji ga je skrivao mogao da prati šta se na bojnom polju zbivalo. Već je sunce bilo na zalasku i dolaskom noći rasla je nada da će diverzanti izdržati. Bili su to prekaljeni borci koji su prošli Srem i Bosnu, prokrstarili banatskom ravnicom i digli toliko vozova u vazduh. Milan je čuo njihove glasove. Poznavao je Arkadijev bas i Medin tenor. Ali, pucnji iz trske su se sve rede čuli. Cuo je Arkadijev glas, pozivao je drugove i drugarice u grupu, k sebi, jer, rekao je, živi se u ruke ne damo! To je, valjda, bilo i poslednje naređenje slavnog diverzanta.

Vojvođanska brigada
ide na juriš napred...«

Pesmu je poveo neko, prihvatili su je drugi. A onda je grunula silovito. Potpun tajac. Više se nije čula ni pesma niti kakva komanda.

Diverzanti su se sakupili u krug, glavu uz glavu. Arkadije Popov — Atoja, Aleksandar Čobanov — Meda, Živa Bracanski — Gavra, Stevo Mihić, Dušan Popović, Lazar Krstin, Stevan Ilić, Ziva i Rada Popov, Božidar Raškov, Duka Sučević, Savka Sučević, Savka Hajduković, Danica Rajačić, Dara Košutić, Biserka Curić, Sofija Petrovič, venae mladosti i hrabrosti.

Arkadije je aktivirao minu pripremljenu za dizanje velike kompozicije u vazduh. Umesto voza, usmrtio je sebe, svoje drugove i drugarice, rešene da umru junački kako su se junački i borili.

Bio je sad već sumrak. Ali da je stigao samo pola sata ranije?

Nemci su pretraživali baru, tražili preživele, tragali za bazama. Kada je osetio da će u bazi biti otkriven, Omer Tapavički opalio je metak u srce. Umro je sa onima koje je voleo i koje je štitio. Naokolo su ležali Ziva Solarov — Totin, Radivoj Paunov, Stevan Ilić, Radovan Eremić, Vasa Poučki, Lju-

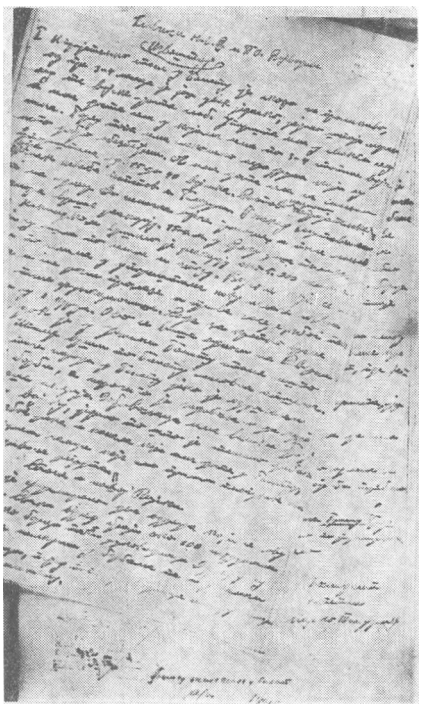

izveštaj šiptara o borbi u crvenoj mali

bomir Krstin, Raško Krstin, Žarko Bibin, Mile Davidov, Milka Jankov, Stojan, pa dalje Slavko Grnčarski te cela grupa oko Arkadija. Mrtav je bio i Sretko Grujić — Britvar, koga je Spiler držao u logoru.

Cerke Danuke Sučevića — Starog Vujadina Duka i Slavka umrle su zagrljene nadživevši svoga oca za samo deset dana.

Nemci su sada već po mraku pretraživali širi prostor tršćaka. Boža Solarov — Čaruga je ležao iza snopa fašine. Nailazile su Švabe. I kada je već video potkovanu čizmu nad glavom, potegao je pušku i povukao okidač. Ali, metak je slagao, Švabe su ga ščepale i povele sa sobom. Caruga učini munjevit pokret i oslobodi se pratioca. Pojurio je napred. Nemci su bacili tri granate, ali ni jedna ga nije pogodila.

Kad se već spustila noć, Čaruga se vratio na poprište. Mrtvi su još bili tu. Tražio je preživele. Išao je pravo k bunaru koji je bio označen za zborno mesto. Tamo je našao dva ranjena druga. Bili su to Nikola Klać — Nenad, koji je dobio u noge 16 metaka, Momir Solarov — Moša, sa ranom na ruci.

Milica Basta bila je teško ranjena. Njeni drugovi su je izvukli, ali je ona podlegla.

Zivan Peričin — Jole u jednom susretu sa Nemcima ostao je usamljen. Fića se bio izgubio. Sam u dosta nepoznatom kraju, krio se punih 8 dana. Tek tada je naišao na svoje.

Nemci su zarobili nekoliko ranjenika i onih koji se nisu uspeli probiti. Među njima su bili Bogdan Rajlić, Ziva Solarov — Đurica iz Elemira, Marica Kličković i Niko Martinović.

». . . Logor je bio prokazan i fašisti su ga blokirali sa oko 500 ljudi. Pošto su naši borci videli da su opkoljeni primili su borbu. U borbi je ubijeno 30 fašista i 10 ranjeno, od naših 22 regruta. . .«

Dva odreda

Dvadeset četvrtog avgusta kapitulirala je Antoneskova Rumunija. Pod pritiskom masa srušio se fašistički režim. Narod je želeo da dočeka Crvenu Armiju koje su stajale na rumunskim granicama. U fašističkoj Bugarskoj kroz nekoliko dana dogodilo se isto. Odjednom, stvorila se velika pukotina u nemačkom frontu prema Istoku. Od Jegejskog mora do Segedina. Prostor u koji su hitali korpusi Crvene Armije. Nemci su panično počeli da prikupljaju snage, da »krate frontove« napuštanjem jegejskih ostrva i da prebacuju snage na stvorene breše.

Banat je odjednom postao centar interesovanja nemačkih i sovjetskih komandi. Jer, čim se siđe sa Karpata i Transilvanskih Alpi, otvara se prostrana ravnica koja vodi do srca Evrope. Put za Beograd takođe. Takav prodor bi za Nemce bio ubitačan. Pretila je opasnost da baš tu, konačno, front bude presečen, a nemačke snage na Jugoistoku odsečene.

Hitler je naređivao da se »beogradska tvrđava« brani po svaku cenu. Najhitnije je trebalo zaprečiti »Železna vrata« i ne dozvoliti sovjetskim armijama da lako zaobiđu masive Karpata i nađu se u Podunavlju. Užurbano su avionima prebacivane snage na banatske aerodrome. Stvarane su prve borbene grupe od elitnih jedinica. Komandu nad odbranom banatskog prostora preuzeo je general potpukovnik Snekenburger. Pod njegovom komandom bila je 4. SS policijska oklopna grenadirska divizija, 18. brdski policijski puk i 92. motorizovana grenadirska brigada.

Kasnije su pristizale nove jedinice, među kojima i puk Rodos, Prvi Bradenburški puk, oklopne jedinice. Snekenburger je imao svoje komandno mesto u Kovinu, SS Grupenfirer Berends u Petrovgradu. Jedinice ova dva elitna puka branile su prilaze granicama srednjeg Banata, pokušavajući da pre jedinica 31. korpusa Crvene Armije stignu do Temišvara. Ali, u tome ih je sprečio žilav otpor rumunskih jedinica, pa su u Temišvar pre stigle jedinice Crvene Armije.

Banat je postao važno ratište. Komunikacije na njegovoj ravnici bile su za brzo manevrisanje nemačkih jedinica od izuzetne važnosti. Isto tako stabilnost pozadine.

Švabe je polako hvatala panika. Izgleda, da je Spiler ipak bio dosta hladnokrvan, razvijajući svoje akcije i svoje planove »odmazde« do detalja.

Bili su primorani da deluju u jačim skupinama, težili su da isteraju partizane na čistinu i da se u neposrednim sukobima sa njima obračunaju. U tome nisu imali rezultata, ako se izuzme Crvena mala. U sklopu svojih planova naredili su da se na najugroženijim prostorima redom seku kukuruzi.

U mnogim ustaničkim selima vlast je bila u rukama narodnooslobodilačkih odbora.

Spiler je nastavio kao i ranije da vodi istrage, hapsi i muči ljude. Ali, sada više nije imao toliko vlasti u svojim rukama. Nju su preuzimale vojne starešine, posebno komanda SS jedinica. Čak je i policijske nadležnosti morao ponovo da decentralizuje. Sve je više bilo hapšenja »na slepo«, a mnogi tako pokupljeni ljudi sprovođeni su u logore smrti. Sve je to bilo ipak novo. Pa ni streljanja više nisu po nečem ličila na ranije. Spiler je u avgustu i septembru napravio poslednje spiskove. Najpre je streljano osamdeset pet, a trinaestog septembra još pedeset jedan zatvorenik. Ovo, septembarsko streljanje bilo je brutalno kao i ono od petnaestog avgusta. Samo, sada je nad ubijenim ljudima kalio svoj neljudski bes Spilerov miljenik Krvavi Vilki.

Prvih dana septembra čete Pukovskog i Pađana bile su u akcijama u rejonu Mokrina, dok se u kukuruzima kumanskog atara nalazila veća skupina rukovodilaca i boraca spremnih za transporte sa grupom partizana koja ih je štitila. U ovoj grupi kretao se i komandant zone Siptar, a iz Srema je u obilasku organizacija bio član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a Sreta Kovačević. U grupi su bili i neki članovi Okruž-

nog komiteta, kao i nekoliko drugova iz Bačke koji su ovamo prešli gumenim čamcima da bi se dogovorili 0 zajedničkim akcijama.

Nemci su bili zadovoljni uspehom, nastavili su akciju dalje prema severu, u nameri da pronađu i likvidiraju jake partizanske grupe koje su tamo vodile uspešne borbe. Napad na železničku stanicu u Dragutinovu posebno je privukao njihovu pažnju. Nemci su u strojevima krenuli sa obale Tise prema kumanskom i dragutinovačkom ataru želeći da obuhvate u krugu što širi prostor. Njihova krila gotovo da su se spojila oko Siptarove grupe.

Nemački strojevi su se gotovo iznenada našli pred velikom skupinom naoružanih i nenaoružanih boraca i rukovodilaca. Siptar, Fića i Marko, još u ranim časovima, započeli su sastanak Štaba zone. Bilo je dosta poslova i zadataka, posebno oko preformiranja jedinica. Iskusni Komandant zone poslao je istovremeno u okolinu nekoliko zaseda sa zadatkom da čuvaju prilaze logoru.

Već oko deset časova na jednu zasedu naišao je stroj Nemaca. Borci su se brzo povukli i obavestili drugove koji su držali sastanak. Nemci su takođe opazili partizane i otvorili vatru.

Kada je Siptar preuzeo stvar u svoje ruke, Nemci su kamionima već gotovo opkolili najveću grupu boraca. Komandant zone nije imao prilike da upozna bolje ovaj teren. Upitao je Fiću i Marka koji je pravac najbolji za povlačenje i kada su mu oni pokazali pravac prema Tarašu, naredio je da krenu za njim. Komandanta su u korak pratili njegov kurir Garavi i Panta. Na čelo su izbili naoružani borci, za njima oni bez oružja. Ali, nije bilo dosta vremena da se proboj sa ćelom grupom dobro organizuje. Većina nenaoružanih bila je odsečena i povlačila se samostalno ivicom brega prema kanalu.

Pred Siptarom i njegovim kuririma koji su 1 dalje bili na čelu proboja, našla se gola strnjika. Garavi i Panta su zauzeli položaj i osuli paljbu iz svo-

jih automata. To je omogućilo Šiptaru i drugovima iza njega da savladaju čistinu i da se domognu njive. Garavi i Panta su se pod njihovom zaštitom takođe našli uz svog komandanta. Pristizali su i drugi, štićeni njiohvom udruženom paljbom. Iskusni komandant je znao da je najvažnije probiti se iz obruča, a van obruča je teško partizane savladati. Na slobodi su bili gotovo svi rukovodioci, osim jednog.

Bilo je to prvo banatsko krštenje komandanta Siptara.

Nemci su besno navaljivali na pojedinačne grupe koje su se povlačile. U jednoj od tih grupa nalazio se i Nedeljko Barnić — Žarki. Rana na njegovoj šaci još nije bila sasvim zarasla. U grupi su se

komandant 1 komesar kikindsroc. odreda — kuštro 1 čf.rcil i borac smii.ta mirkova

nalazila još dva ranjenika, Milan Uzelac — Laćan i Ceda Radin — Jelić, komandir grupe kurira, zatim Boža Titin — Stari, sa svojom drugaricom Milčikom i mlađim sinom Milenkom, Ljubica Trifunjagić, Momir Solarov —Moša, Zorka Čurčić i drugi. Ova grupa se probijala pod vodstvom Starog prema Borđošu, ali Nemci su ih pristigli i grupu razbili. Dok su Stari, Žarki i drugi borci koji su imali oružje pokušavali da zadrže Nemce i omoguće ostalima da se povuku, rafali su zakačili Milčiku i malog Milenka. U teškom položaju našli su se ranjeni Čeda Radin, Žarki, Moša i Zorka Čurčić. Oni su bili sasvim odsečeni i za njih izlaza više nije bilo.

Žarki, taj neumorni borac, divan drug, spretan diverzant, mladić koji je rano postao komunista, u ustanku sam sebi pribavio pušku razoružavši Nemca, našao se sada u bezizlaznoj situaciji. Ali, slavni diverzant nije želeo da se preda. Sačuvao je za sebe metak. Metak je prošao kroz glavu, ali nije doneo smrt. Žarki je bio nemoćan, vida više nije imao, a ni snage da išta preduzme. Nemci su ga, ipak, zarobili, isto kao i Mošu, Radina i Zorku.

Žarkog su mučili na najsvirepiji način. Ali, diverzant, borac i prekaljeni komunista mogao je još samo da prkosi i prkosom i ponosom da se bori. Trinaestog septembra slepog borca nisu streljali kao i ostale, među kojima i Čedu Radina, Momira Solarova — Mošu i Zorku čurčić, što su ih zajedno sa Žarkim zarobili na Borđošu. Žarkog su živog zakopali.

U ovom poslednjem streljanju na strelište su izvedeni partijski sekretari iz Karađorđeva Ilija Preradović, Nikica Guteša, sekretari SKOJ-a Rada Krneta i Krsta Kajtez, predsednik prvog sreskog narodnooslobodilačkog odbora u Banatu Jovan Kantar. Streljani su i svi zarobljenici u Crvenoj mali i Draginja Colić. Ali, svoj život nije otkupila izdajom ni Milica Kevrešan — Vida. Spiler nije poštedeo Ružu Zivančevu iako je bila u drugom stanju, ali je to učinio sa Milicom Preradović. Na streljanje su izvedeni Dragutinovčani Sava i Julijana Plavkić. Njihov

salaš bio je jedan od glavnih partizanskih baza u ovom kraju.

Nemci su se svim snagama potom sručili na Melence. Tamo ih je čekao Spiler i po spisku svoga doušnika Dragoljuba Bugarskog, ili onako nasumce, uhapsio i odveo osamdeset osam Melenčana. To je bila njegova poslednja poseta Melencima.

Siptar se, u međuvremenu, povukao sa ove teritorije i našao sa Fićom, Markom i svojim kurirom u Surduku. S Pančevačkim odredom i engleskim majorom krenuo je u južni Banat. Tamo u rejonu Dolova već se nalazio Zivan Peričin — Jole, načelnik Štaba, sa kojim je trebalo pripremiti partizanske jedinice i Udarni bataljon za prihvat Istočnog fronta i organizovanje njegovog nastupanja kroz Vojvodinu.

Boraveći u rejonu Dragutinova, Siptar je sa Filipčevim i Colićem, od naraslih partizanskih četa i borbenih grupa, formirao dva partizanska odreda u rangu bataljona. Prema rejonima u kojima su uglavnom operisali, ovi odredi su dobili i svoje nazive. Na krajnjem severu formiran je Kikindski odred, a južnije Petrovgradski. Ovaj drugi je čuvao glavne linije prema Sremu, pa su se njegove čete nalazile u rejonima Karađorđeva, Elemira i Perleza.

Stab Banatske operativne zone nije uspeo rešiti sva pitanja ove reorganizacije i pregrupisavanja snaga jer je došlo do teške borbe na Borđošu i povlačenja Štaba u Surduk, a zatim njegovo prebacivanje u Peščaru, na Jug.

Ipak, formirana su dva štaba. Komandu nad Kikindskim partizanskim odredom primio je Todor Jovičić — Kuštra, a zamenik mu je bio takođe Sremac — Obrad Janković — Đokica. Dužnost komesara odreda i partijskog rukovodioca pripala je Cerčilu. Tako je ovaj odred dobio iskusne rukovodioce. Došlo je, eto, vreme, da sad Sremci neposredno pomognu svojim borbenim drugovima u Banatu i da im prenesu svoja vojnička iskustva.

Stab Petrovgradskog odreda sačinjavali su Banaćani. Mađa je primio dužnost komandanta, Radojica je određen za njegovog zamenika, a Korčagin za komesara. Dužnost partijskog rukovodioca ovoga odreda pripala je Milanu Basti — Bukarici. Mađa, Bukarica i Radojica bili su u Sremu, tamo komandovali i stekli značajno borbeno iskustvo. Korčagin je, kao i Radojica ranije, »izrastao« na partizanskom kanalu, pa je i to odlučilo da dobiju svoja mesta u štabu odreda čiji je glavni zadatak upravo bio da se taj kanal štiti i održi.

Okružni komitet SKOJ-a odredio je Dragana Bjelobabu —- Crvenog, svoga člana, da organizuje aktive SKOJ-a u partizanskim četama. Crveni se tako našao u danima poslednjih borbi za oslobođenje Banata na terenu novokneževačkog i kikindskog sreza, u zoni Kikindskog partizanskog odreda, krećući se i sa jedinicama koje su izvodile borbene akcije i sa članovima sreskih komiteta u ovom kraju. Bila je to značajna pomoć Pejinu i Obradoviću, kao i partijskim i skojevskim organizacijama koje su se brzo razvijale u ovom kraju.

Iz akcije u akciju

Dok je boravio u Surduku, Siptar je napisao glavnom štabu izveštaj da su u severnom Banatu formirana dva odreda i da svaki od njih ima po dve čete sa po trideset boraca. U ovom izveštaju komandant Zone javljao je o dve uspešne akcije novih odreda.

Međutim, brzo su se menjale formacije partizanskih jedinica. Stalno su pristizali novi borci, vodovi su prerastali u čete. Teško je bilo tačno utvrditi koja četa pripada kom odredu, obzirom da su sve one i dalje manevrisale i koristile široki prostor za pojedinačne ili zajedničke akcije. U tom vremenu

pominju se kao komandiri četa, pored Žarka Pađana — Ace, Pukovskog i Veljka Kovača — Pante, još i Stevo Delić — Zrnić, Stevo Mihailović — Giga, Milan Medić — Beli, Svetislav Vasiljev — Staljin, Mile Vuković — Jug, Stevan Vojinović — Zeko, Vaso Vuković — Džon, a kao komesari Miloš Dubajić — Stevica, Vela Mutuc — Veliki, Mara Paskaš — Sonja, Dane Dragaš — Sele, Zivan Milić — Sretko, Miladin Pokrajac — Ruzvelt, Milan Tutorov — Kovač, Bogdan Đukić — Svrća, a jedno vreme i Milan Basta — Bukarica, mada je on, uglavnom, radio po partijskoj liniji u odredu.

Novi borci su stalno popunjavali jedinice. Bili su tu Stepčani Boško Đerić, Dane Đerić, Pero Dogo, Cedo Bogdanović, Milosav Janjić, Božo Janjić, Uroš Ličina, Jovo Vujović, Milan Cirić, Jovo Obradović, Risto Božić, Mladen Obradović, Milan Budimčić, Radivoj Rudan, Bude Nikolić, Stevo Gostović, Đoko Pešut, Kuzman Smuđ, Milorad Drakulić, Milan Kalanj, Ilija Bosnić, Dušan Momčilović, Milosav Dogo, Milenko Dogo, Dušan Đurić, Đorđe Dogo, Rajko Jahura, Vlado Lučić, Vasilije Pribišić, Milorad Đurić, Dušan Popović, Bogdan Blanuša. Među njima je bilo najviše skojevaca.

Jedna četa Kikindskog odreda napala je u mokrinskom ataru tri jake straže kod vršaćih mašina. Vršalice su onesposobljene, straže razjurene, a partizani su zaplenili 26 pušaka.

Posle ove akcije, iz Mokrina u odred su došli Obrad Golešev, Đorđe Kovačić, Lazo Obradović, Pavle Latinović i Obrad Knežević. Iz Ruskog Sela: Nikola Vitas, Sreten Mrgudović, Rade Radočaj, iz Bašaida Milivoj Kijurski — Brile, iz Kikinde: Saveta Putnik, Milica Bokanić, Aca Simić, iz Aradca Rada Tadin, iz Podlokanja Rade Ivošević, iz Oriovata: Sveta Milićev, Rada Rašić, Stevan Rašić, iz Bočara Đurica Crnjanin, iz Ostojićeva: Sava Golić, Ljuba Radnov, Ceda Stepanov, Nikola Čekrdžin, Žarko Stepanov i dečak Milivoj Gajin, iz Padeja: Laza Babić, Srba Terzin, Bogoljub Subić, Pera Gavrilov, Pera Jova-

nov, iz Elemira: Ivan Poučki i Dušan Ristin, iz Miloševa: Svetozar Suvačarev, Svetozar Rakić — Cezar, Radivoj Berberov, Žarko Vujadinov, iz Petrovgrada Nikola Kovalić, iz Aleksandrova Dura Golušin, iz Karađorđeva Branko Matić i Stevan Budisavljević, a onda grupa iz Tomaševca: Doka Milićev, Gligorije Nikolić, Stevan Anović, Košta Stankov, Steva Nikolić, Slavko Zorljenac, Milivoj Fenjanac, Veljko Filipov i Ziva Paunić.

Prvih dana septembra u Kikindi su se nalazila dva Beograđanina. Doveo ih je Jovica Trifunović i obećao im vezu s partizanima. Bili su to Mira Mitrović — Glumac i Rade Knežević — Golub. Ova partizanska imena dobili su kasnije u odredu već prema svojim sposobnostima. Glumac i Golub su iskorsitili »ausvajs« za put kao radio stručnjaci, jer su Nemci nameravali da jednu radio stanicu instaliraju u Kikindi. Ali, oni su tragali za obećanom vezom.

Prilika im se ukazala iznenada. Jednostavno, Jovićin stric Sava shvatio je šta gosti žele i neposredno ih upitao hoće li u partizane. Momci su se zgledali, ali je Sava ponovio svoje i rekao im da partizani stalno dolaze na njegov salaš. Uskoro su se Golub i Glumac našli u jednoj vinogradarskoj kućici u kojoj su zatekli ranjenog partizana i bolničarku koja ga je lečila. Pripadali su četi Pukovskog. Rekli su za radio stanicu. Dobili su zadatak da odu u grad i negde baziraju stanicu. S njima je pošao kikinđanski borac Stevo Drakulić — Pop. Partizani su se zadovoljili kidanjem glavnih instalacija.

Priliv novih boraca u odred u toku septembra je pojačan. Računa se da je u borbenim jedinicama bilo preko dve stotine boraca naoružanih, pored ostalog i sa desetak puškomitraljeza. U prvoj polovini meseca u odredu je bilo trideset članova Partije i toliko članova SKOJ-a.

Treća četa Petrovgradskog odreda izvela je napad na voz u Farkaždinu. U teretnom vozu koji je došao na stanicu zaposednutu partizanima bilo je osamnaest Nemaca. Partizani su ih pozvali na pre-

daju. Ali, samo trojica su bacila oružje i podigla ruke u vis. Ostali su otvorili vatru iz vagona. Borba nije dugo trajala. Problem su resili bombaši i ubrzo je u razlupanim vagonima nastao muk. Borac koji je bio zadužen da potera lokomotivu i da kompoziciju pusti niz prugu, prerano je izvršio taj zadatak, tako da je sa vagonima i mrtvim Nemcima otišlo i njihovo oružje. U rukama partizana našle su se svega tri puške, ali i vuneno predivo koje se nalazilo u staničnom magazinu.

Cete Kikindskog odreda izvršile su poslednjeg dana avgusta napad na železničku stanicu Derić na pruzi Kikinda — Dragutinovo. Voz je stizao u stanicu u ranim popodnevnim časovima i partizani su žurili da stignu pre njega na stanicu. Ali, zakasnili su. Kada su stigli, kompozicija je već krenula. Partizani su pucali, ali mašinvođa, iako ranjen, nije stao. Ubrzao je i izmakao novim partizanskim kuršumima. Partizani su uništili sedamnaest vagona teretne kom-

dragan bjelobaba crveni, obrad janković đokica, gojko rađenović, radojica i stevo vojinovic zeko

pozicije sa hranom pripremljenom za front, koji su se našli na pomoćnom koloseku, demolirali stanicu i odstupili u pravcu Iđoša. U iđoške baze stigli su posle usiljenog marša, tek pred zoru.

Kao i obično, čete su brzo menjale svoje bivake, pa su već sutradan bile u padejskom ataru. Ovde su se o vojsci brinuli Veselin Gajin i Mile Gajin — Puška.

Padejčani su sumnjali da je Ivan Ilijašev naklonjen četnicima koji su ovde već bili istrebljeni. Zasluga za to pripala je Zdravku, Toši i Arsi, a potom i četama kojima su oni svojom političkom i organizacaonom akcijom omogućili sigurne baze i dobro snabdevanje u svom srezu. Trebalo je likvidirati i dva otvorena saradnika okupatora. Po Ivana je išao Pukovski sa pratiocima. Njegova kuća je bila u centru, blizu policijske stanice. Na ulici sretnu patrolu. Kada su se približili, Pukovski im naredi da dignu ruke u vis, ali oni bace puške i pobegnu. Ivana su našli kod kuće i pozvali ga da s njima pođe u partizane. Ivan je uzeo svoju lovačku pušku i municiju i krenuo sa drugovima. Doveli su ga u jedinicu i svi se zajedno uputili u iđoški atar. Ispostavilo se da su priče o njegovim vezama sa četnicima bile netačne. Ivan Ilijašev je ostao sa borcima.

I u Sajanu je bilo nekoliko ljudi koji su pretili onima koji su sarađivali s partizanima. A simpatizera u ovom selu nije bio mali broj. Novi borbeni zadatak četa bio je da likvidira najgrlatije izdajnike.

Švabe su na vreme otvorile vatru iz stanice. Ali, gromki povici partizana i njihov juriš naterao ih je da bace oružje i pobegnu. Nije bilo teško razoružati prestravljene stražare u opštinskoj kući. Po zasluzi dobili su i izdajnici. Partizani su izašli iz sela sa trinaest pušaka više.

Pokret je ovoga puta bio usmeren u poznate mokrinske baze.

Pojava partizana u Mokrinskom ataru, na poznatom Jarošu, pa uskoro i na ulicama ovog prostranog banatskog mesta, delovala je kao melem na stare rane koje je Spiler zadao Mokrinčanima. Daleko

je već bila četrdeset prva, kada su mokrinski borci gotovo zagospodarili ovim krajnjim banatskim severom. Ali, malo je ko od tih junaka ostao živ. Sada su tu, ipak, među partizane došli Saveta Despotov i Iga Dobrosavljev, da dočekaju borce i da im pomognu u akcijama koje su predstojale, a koje će Mokrinčanima vratiti veru u sebe, podsetiti ih na hrabre borce Mokrinskog odreda i njihovo delo koje ih je, eto, nadživelo. O tome je govorio i dolazak u partizanski logor Živanke Kodranov, sestre poznatog borca Živice Kodranova.

Partizani su bili tu da se obračunaju sa onima koji su kaljali delo hrabrih mokrinskih boraca, izdali sebe i svoje i sakrili se pod švapski skut.

Postavljen je trostruki zadatak. U samom selu trebalo je likvidirati četiri izdajnika, uhvatiti i dovesti trojicu, napasti i demolirati železničku stanicu. Prema zadacima izvršen je i raspored borbenih grupa. Prvu grupu vodio je Pukovski, a u njoj su bili Zrnić, Košta, Tenk i Beli. Uz njih su se nalazile Milka Agbaba — Crna i Saveta Despotov. Njihov zadatak je bio da uhapse i dovedu žive Radu, Kostu, Mitu Novakova i da likvidiraju Batu Kirilova. Drugu grupu vodio je Vela Mutuc — Veliki sa zadatkom da likvidira Simića, treću Žarko Pađan — Aca koja je imala presuditi Tolmačevim. Posebnu grupu vodio je prema železničkoj stanici Svetislav Vasiljev — Staljin.

Pukovski i njegovi drugovi bili su obučeni u kompletne nemačke uniforme. Nosio je na glavi stalno šlem jednog nemačkog esesovca ubijenog u jednoj od prvih akcija. To je već postao manir ovog hrabrog komandira. Kretali su se slobodno ulicama punim Nemaca, držeći ispod ruku svoje »dame«. Svoj zadatak su uspešno završili i još, usput, razoružali jednog stražara, koji im je, posle toga, ponudio još jednu pušku. Veliki nije našao Simića kod kuće. Staljin je železničku stanicu do kraja demolirao.

Pri izlasku iz sela, pred partizane se bila isprečila grupa belogardejaca. U kratkoj borbi ranili su neke od njih, a ostali su se razbežali.

Već do zore partizani i njihovi zarobljenici našli su se u Podlokanju. Pod rukovodstvom Tome Granfila formiran je Vojni sud koji je sudio Novakovima. Tužioci su bili Saveta i Iga. Postupak je bio kratak jer su optuženi priznali svoju krivicu. Osuđeni su na streljanje.

U Sanad je iz baze bila upućena trojka koju je vodio Vladimir Kapor — Mošo. Trojka je likvidirala vođu Kulturbunda i vratila se u bazu. Mošo i drugovi bili su pohvaljeni. Tada je četa krenula u novu akciju. Na redu je bila železnička stanica Coka. Partizani su izvršili svoj borbeni raspored kako je to već bilo uobičajeno, razmestili zasede i upali na stanicu. Tamo su zatekli dva graničara ali je samo jedan od njih imao pušku. Ovaj nije ni pomišljao da pruža otpor, dao je svoju pušku i opasač sa fišeklijama i municijom i predao se zajedno sa svojim drugom. Na zasedu je naišla policijska patrola i novi borci iz Padeja otvorili su vatru. Policajci su se razbegli, ali pre nego što su bile pokidane veze Sanad — Coka, sanadskoj policiji je bilo javljeno o mestu gde su se nalazili partizani. Voz je bio zaustavljen, a jak odred policajaca krenuo je prema napadnutoj stanici.

Ubrzo se oko stanice napravio još jedan obruč. Prvi je bio partizanski, a drugi su formirali Nemci koji su stigli dosta brzo. Moralo je doći do probijanja ovog lanca, koji još nije bio tako čvrsto postavljen. Odabran je pravac i na čelo isturena borbena grupa koju su sačinjavali mitraljezac Simo, njegovi pomoćnici Zrnić i Mita, zatim Beli i Ciga. U prvom naletu brzo je napravljena breša i partizani su se bez gubitka izvukli. Ovoga puta krenuli su prema Ostojićevu.

Tek što su se borci smestili u pripremljene baze, stigla su obaveštenja da je u Ostojićevu na prolazu grupa Nemaca, frontovaca, koji su zbog svojih borbenih zasluga dobili vanredni »urlab«. Otuda su bili dobro raspoloženi, a u Ostojićevu su se zadržali samo na konaku. Za zaslužne borce njihovi domaćini

iz policijske stanice pripremili su jednu učionicu u školskoj zgradi koja je bila opremljena krevetima.

To je bila idealna prilika koju komandiri četa Pukovski, Zrnić, Aca i Beli nisu mogli ispustiti. Ali, kad se već ide u akciju usred sela, onda ni policijska stanica nije mogla biti zaobiđena. Tim pre, što su škola i opštinska zgrada sa policijom bile u susedstvu, na glavnoj ulici.

U napadu su učestvovale tri čete. Kao i obično, jednu je vodio Aca, drugu Pukovski, a treću Zrnić.

Pukovski je nekako uvek za sebe odabirao pravac podilaženja preko bašte. Tako je učinio i ovoga puta. Uz njega su bili Laza Mali — Ilija i Beli. Trojica drugova ušli su nesmetano u školsko dvorište, pa i u samu školu. Našli su se pred vratima učionice u kojoj su žamorili Nemci.

Pukovski, opremljen kao pravi Nemac, a znao je i nemački, otvorio je vrata. Nemci su bili raskomoćeni, neki su ležali na krevetima, drugi pisali pisma, a jedna grupa se kartala. Oružje je stajalo složeno zajedno sa drugom opremom, odećom i obućom kakvu samo frontovci sa sobom nose.

Partizanski komandir ih je najpre posmatrao, pa je onda odjednom viknuo na nemačkom da podignu ruke u vis. U učionici je malo ko reagovao jer su vojnici mislili da se to neko od njihovih drugova šali. Ali, kada su se iza ovog »Nemca« pojavila još dva njegova druga sa uperenim puškama, Nemci su shvatili o čemu se zapravo radi. Partizani su pokupili puške, rance, skinute uniforme, obuću, opasače i drugu opremu i ostavili zabezeknute frontovce u učionici. Za svaki slučaj obrnuli su ključ u bravi.

Nemačka posada na policijskoj stanici nije ni saznala šta se desilo u školi. Bili su iznenađeni kada su partizani sa svih strana navalili na njihovu zgradu. Kratak ali oštar rafal iz Siminog puškomitraljeza, juriš Zrnića, Caruge, Žarka, Velikog, Pukovskog, Mileve Janjetović — Crne, Džona, Belog, Zike

i Prpića, razjurio je Nemce po opštinskim odajama. Partizani su upali među njih i na momenat je nastalo rvanje. Mirko Dautović — Ćaruga, snažan momak, namerio se na isto tako snažnog Švabu. Rvali su se držeći pušku za pušku. U toj kratkoj borbi Žarko Pađan je bio lakše ranjen. Nemci su se tada predali.

U međuvremenu je Acina četa demolirala zgradu Kulturbunda. Bilo je u njoj novca i pića.

Plen je bio bogat. U rukama partizana našle su se 22 puške, blizu 4000 metaka, 22 uniforme, isto toliko pari obuće i ranaca od teleće kože, lovačka puška i tri pištolja, pa čak i 28 odlikovanja.

Narednih dana stigla je pismena pohvala od Štaba odreda.

Borci su ostali dva dana u podlokanjskim bazama. U Podlokanju, partizani su dočekali jednog od retkih izdajnika u ovom selu. Bio je to nedićevski kaplar Vlada Stojanović. Ali, ništa nisu bili bolji ni njegovi roditelji. Nedićevski kaplar je bio razoružan i zajedno sa svojima osuđen na smrt.

Šesnaestog septembra izvršen je napad na policijsku stanicu u selu Vrbici. Borbenu grupu sa ulice vodio je Aca, a preko bašta Pukovski. Međutim, Acin vodič, valjda iz straha, nije išao najkraćim pravcem. Stoga je borbena grupa Pukovskog prva stigla do cilja. Međutim, Nemci su napravili zasedu prema bašti i otvorili na napadače vatru iz puškomitraljeza. Partizanski komandir je, kao i obično, gromkim glasom uzviknuo komande kao da je iza njega bila cela brigada. Nemci su ostavili svoj puškomitraljez i pobegli.

Kasarna je već bila osvojena kada je Acina četa stigla. Partizani su dobili novi puškomitraljez, devet pušaka i pet pištolja. Tako je »Simina koza«, kako su partizani nazivali svog prvenca zarobljenog u Farkaždinu, dobila svog parca. Novi puškomitraljezac postao je Laza Mali — Ilija, a njegov pomoćnik Tarašanin Šumar. Bilo je to sad već pravo puškomitraljesko odeljenje. U ovoj akciji istakli su se borci Milan Lukić — Brzi i Lazar Sobot.

Partizani su se povukli u padejske baze, obezbedili svoj logor i radi predostrožnosti zadržavali u logoru svakoga ko bi naišao. Tako su među partizanima dan provela 22 Padejčana, uglavnom Mađara. To je bila prilika da im na njihovom jeziku Veliki održi nekoliko predavanja. Padejčani su u podne dobili ručak, a uveče su im partizani isplatili izgubljenu nadnicu i pustili ih kući. Rastanak je bio srdačan.

Iste noći, po naređenju Štaba odreda, svi partizani su krenuli u atar Dragutinova i Beodre.

Pred jedinicama je stajao poseban zadatak.

Istovremeno iz rejona Karađorđeva u dragutinovački atar stigle su jedinice koje su delovale pod komandom Gojka Rađenovića — Radojice. Sa njima je bio i Dragan Bjelobaba — Crveni.

U međuvremenu, posle uspešnog napada na voz kod Vojvoda Stepe, Radojica je doveo borce u karađorđevački atar. Trebalo je odmah dejstvovati.

Za karađorđevačke borce došao je momenat da se donekle obračunaju sa česterečkim Švabama. Cestereg je bio čisto nemačko naselje, i kao i drugde, Švabe su i ovde verno služile Fireru. Mnogi Cesterečani bili su u »Princ Eugen« diviziji, formiranoj na banatskom tlu četrdeset druge, a stariji su pripadali jedinicama Manšafta i povremeno ostavljali svoje njive, uzimali puške i učestvovali u blokadama okolnih sela, pa i Karađorđeva. Ipak, među ovima nije bilo izrazitih fašista, mada je fašizam našao svoje mesto i u Cesteregu, a njegovi najvatreniji pripadnici pohitali su u borbenu jedinicu da tamo iskažu snažnije svoje uverenje i svoju odanost Fireru.

Cak su Karađorđevčani uspeli da nađu saradnike u tom švapskom selu. Najpre je to bio Franc Šnajder sa svojim ćerkama, a onda je Oto Brihta, mlinar, tražio i sam veze sa svojim susedima, pa i njihovim borcima.

Sada su Milan Pribić — Đokica, Radojica i Zeko pozvali Brihta na sastanak. Mlinar je došao i

pokazao spremnost za punu saradnju. Zajednički je utvrđen plan da se pokupi oružje česterečkih manšaftovaca. Oto je dao precizne podatke gde se to oružje nalazi i kako je obezbeđeno.

Ali, pre akcije u Čestereku, Radojica je 12. septembra pripremio napad na objekte u samom Karađorđevu. Trebala je to da bude prva oružana akcija u ovom ustaničkom selu. U planiranju napada učestvovao je Trivko Kondić — Vujadin, koji je i dalje, kao član Partije, bio ostavljen da sa Tomom Buljem radi u opštini. Tamo je bio blagajnik. Vujadin je znao dobro kako stvari stoje. Bili su tu i Duško Sćepanović, Pejan Ognjenović, Mane Bjelobaba, Tode Sujica, Žarko Maljković — Tarzan, koji su još uvek ostali neotkriveni i slobodno se kretali selom.

Glavno uporište u selu Nemci su napravili od stare škole pod jablanovima, nasred sela. Nemci su iskopali duboke rovove oko zgrade, izgradili na samom ulazu mitraljesko gnezdo, postavili pletenu žicu na prozore kao zaštitu od partizanskih bombi. Posada ovog utvrđenja brojala je u kriznim danima i do dvestopedeset ljudi.

Bilo je očigledno da Radojica ne raspolaže snagama i naoružanjem koje bi uspešno likvidiralo ovo jako uporište. Za napad su odabrane zgrade pošte, opštine i železničke stanice.

Napad je protekao glatko jer su svuda bili naši ljudi. Posada u školskoj zgradi držala se svoga utvrđenja i samo su ojačane patrole iz njega izlazile.

Partizani su demolirali stanicu i opštinu, zapalili arhivu, a onda je Radojica sa grupom boraca upao u poštu. I pre no što je pokidao uređaje, okrenuo je telefon komandira policijske stanice. Pozvao je na predaju.

Na ovaj poziv Nemci su osuli paljbu iz svojih rovova. Partizani su, usput, odgovorili sa nekoliko hitaca i povukli se iz sela. Sa njima su izašli Trifko Kondić — Vujadin, opštinski pisar Pavle Stankov i Miloš Kovačević.

U ovoj akciji učestvovao je i Vesa Vasiljev — Lala.

U Cestereg je krenula grupa od petnaest boraca. Vodili su je Mile Vuković — Jug, Vesa Vasiljev — Lala i Stevo Vojinović — Zeko. Mile je komandovao. Tu su bila i njegova dva mlađa brata: Stanko i Vaso, Milan Tutorov — Kovač, Milan Kalanj, Sava Golić iz Ostojićeva, Rada Tadin iz Aradca i drugi.

Kolona partizana ušla je u česterečke ulice još za dana. Švabe su samo preneraženo posmatrale dobro naoružanu partizansku kolonu sa spremnim oružjem. Niko nije reagovao.

Kolona je stigla pravo do kuće u kojoj je bilo magacionirano oružje. Domara su lako razoružali i zarobili. Iz magacina je izvučeno nekoliko sanduka municije, puškomitraljez i 23 puške. Bio je to prevelik teret za petnaest boraca. U međuvremenu, dve patrole su demolirale uređaje na železničkoj stanici i na pošti.

Partizani su uzeli oružje i Švabe ostavili na miru. To je bilo u jednu ruku priznanje za njihov koliko-toliko tolerantan odnos prema Karađorđevu.

Tek tada je Cesterečanima stigla pomoć. Nemci su poskakali sa kamiona i otvorili žestoku vatru. Ali, partizani su sa svojim plenom već bili van njihovog domašaja.

Jedinica je primila i naoružala nove borce. Jedan puškomitraljez je dobio Marko Ivančević, karađorđevački skojevac, a drugi već popularni Bašaidanin Milivoj Panić — Brka, koji se sa Marom Paskaš — Šonjom, vratio iz Srema kao pojačanje.

U međuvremenu, između akcija u Karađorđevu i Cesteregu, izvršena je nova diverzija na pruzi kod Januševca. Grupu je vodio Trivko Kondić, koji je imao obaveštenje da će iz pravca Rumunije »ćira« prevoziti ešalon nemačkih vojnika. Međutim, taj ešalon nije naišao. »Ćira« je vozio kukuruz umesto vojnika.

Nekoliko patrola upućeno je u Aleksandrovo da likvidira saradnike okupatora. Vujadin i Lala su uhvatili trgovca Sabljića i njegovu ženu i doveli ih u partizanski logor. Ali, utvrđeno je da nisu krivi, pa su pušteni. Zekina grupa ubila je dva izdajnika i jednog dovela pred Narodni sud. Posle akcije više od dvadeset skojevaca iz Aleksandrova došlo je u logor odreda. Ali, većina se po zadatku morala vratiti u selo. U četi su ostale skojevke Ivanka Vasiljev, Jela Protić, Bosa Kuručev, Mara Vujin — Crna i Svitarova.

Tada je stiglo naređenje da se svi borci prebace u rejon između Melenaca i Kumana. Cilj ovog pokreta znala je samo komanda i Okružni komitet. 16. septembra u Kumanu je počelo sa radom okružno partijsko savetovanje na kome su se okupili gotovo svi partijski i skojevski rukovodioci iz okruga kao i predstavnici štabova partizanskih odreda.

Sve raspoložive partizanske snage koncentrisale su se u širokom rejonu oko Kumana sa zadatkom da prihvate borbu sa svakom nemačkom jedinicom koja se pojavi na ovom terenu, da je odbace natrag i omoguće eventualno izvlačenje učesnika savetovanja ukoliko se bude radilo o nemačkim nadmoćnim snagama.

Severobanatski partizani potpuno su izvršili ovaj svoj zadatak. I tek, kada je savetovanje bilo gotovo, na jednu partizansku zasedu iz pravca Kikinde naišla je kolona od osam tenkova. Partizani su bili maskirani i propustili su Nemce da prođu. A tada je svaka jedinica dobila naređenje za povlačenje i novu prostoriju za dalja dejstva. To je bilo vreme jakih kiša, pa su čete zbog tragova morale mirovati nekoliko dana. Nalazile su se u tri glavne skupine, jedna u rejonu Karađorđeva, druga u rejonu Dragutinova i treća u rejonu Mokrina.

Dok su držali položaje oko Kumana, partizani su mogli da čuju izveštaj iz Moskve. »Slobodna Jugoslavija« je javljala: »U Banatu naše jedinice vrše

uspešne akcije i čiste teren od neprijatelja. ..« Vest je bila emitovana dvanaestog septembra, ali je u jedinice prenešena pet dana kasnije.

Okružno savetovanje na salašu ćurčića

Partijsko okružno savetovanje na salašu Cvetka Curčića, nedaleko od Kumana, okupilo je trideset sedam vodećih komunista severnog Banata. Trajalo je tri dana pod zaštitom naroda i glavnine partizanskih snaga ovoga kraja. Bio je to podvig. Jer, najjači nemački garnizon, koncentrisan u Petrovgradu, nije bio daleko. Front je već dodirnuo istočne granice i Banatom su se kretale mnoge frontovske jedinice. Ustvari, savetovanje je pored svoga velikog značaja za predstojeće odlučne akcije i preuzimanje vlasti u Banatu, bilo prava prilika demonstracije naraslih snaga koje su prebrodile sve krize, savladale sve nevolje, skršile ko zna koliki broj nemačkih ofanziva, poslale partizanskim kanalima u borbene brigade nekoliko hiljada boraca, ljude koji su toliko puta gledali smrti u oči, ali se smrti nisu bojali. Nje se nisu bojali ni oni hrabri borci, ponekad još dečaci i devojčice, kada su ih izvodili pred vešala ili cevi pušaka i mitraljeza, komunisti koje je Spiler veštinom i brutalnom snagom lomio, ali nije slomio. I sada, evo, te snage dobro organizovane u partijske i skojevske ćelije, aktive i komande, u grupe USAOJ-a, AF2-a i njihove odbore, u partizanske čete, bataljone i odrede, već spremne za svoju sopstvenu brigadu, sa organizovanom revolucionarnom narodnom vlašću koju su činili Okružni, sreski i mesni narodnooslobodilački odbori u svim značajnijim mestima. Savetovanje na salašu Ćurčića bilo je upravo odraz te snage.

Opet je ukazana čast Kumanu i Kumančanima. Ali, nije se radilo samo o časti koju su kumanački borci zaslužili. Jer, takvu čast mogli su dobiti i melenački, karađorđevački, dragutinovački, ele-

mirski borci ili borci bilo kojeg drugog mesta čiji su žitelji bili jedinstveni u borbi za slobodu. Otuda se ovde radilo i o taktičkim potezima rukovodstva. Nemci su prvih dana septembra bili »pročešljali« gotovo ceo ovaj kraj u potrazi za partizanima i njihovim bazama. Za te akcije, bili su mobilisali gotovo sve svoje snage. Sada su te snage »obrađivale« druge terene i bile zabavljene tim operacijama. Na taj »prečišćen« teren sada su bile koncentrisane sve partizanske snage, savetovanje je bilo obezbeđeno, a nemačke snage su udarale uokolo, po praznom.

Svaka jedinica dobila je precizan zadatak. Salaš je bio snabdeven sa svim što je bilo potrebno za život delegata za tri dana, pa je svaki pokret oko salaša bio obustavljen. Napravljen je plan izvlačenja prema Tisi u slučaju da naiđe krupnija nemačka jedinica.

Organizatori savetovanja bili su Crni Mića, sekretar Okružnog komiteta i član Pokrajinskog komiteta Partije, Milan Pribić — Đokica, sekretar Okružnog i član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a i Okružnog komiteta Partije, Franjo Vučinek — Vinko, organizacioni sekretar Okružnog komiteta Partije i Toma Granfil -— Braca, član Okružnog komiteta Partije, zadužen za narodnu vlast. Savetovanju su prisustvovali i novi članovi Okružnog komiteta Partije Emil Kevrešan — Baca i Dušanka Jovanović — Branka, zatim Milojko Filipčev — Fića, kao komesar Štaba Banatske operativne zone. Bili su na okupu i svi članovi Okružnog komiteta SKOJ-a koga su, pored Đokice, u ovom periodu sačinjavali Milka Agbaba — Crna, Dragan Bjelobaba — Crveni, Ilija Rajačić — Miron, Zivka Filipčev — Smilja, Stanko Vrzić — Braco, Saveta Despotov i Bora Jakubec. Miron i Saveta su ovde predstavljali Sreski komitet SKOJ-a za karađorđevački i kikindski srez, kao njihovi sekretari, a prisustvovali su sekretari sreskih komiteta Partije Radivoj Pere — Pavle, za Petrovgrad, Zvezdana Mikin — Nata za Karađorđevo, Dejan Popov — Jan, Novi Bečej, Nićifor Pejin — Zdravko, Novi Kne-

ževac i Mile Gajin — Puška, Kikinda, sekretari sreskih komiteta SKOJ-a, pored Mirona i Savete, Zivko Radišić — Đorđe, Petrovgrad, Mirko Obradović — Toša, Novi Kneževac, Nada Tatić, Novi Bečej. Svi su oni ostali na svojim dužnostima do oslobođenja osim Puške koji je posle savetovanja ostao u Odredu, a dužnost sekretara kikindskog Sreskog komiteta preuzeo stari komunista Iga Dobrosavljev. Ustvari, tada je i došlo do izmena u petrovgradskom i novobečejskom srezu. Došli su novi sekretari sreskih komiteta jer su Baca i Branka postali članovi Okružnog komiteta i dobili nova zaduženja.

Savetovanju je prisustvovalo i nekoliko predstavnika narodnooslobodilačkih odbora na čelu sa Božom Titinim — Starim, a zatim predstavnici borbenih jedinica među kojima su bili i Cerčil, Mađa, Kuštra, Grmeč, Pukovski i drugi. Mađa je bio izabran i u radno predsedništvo savetovanja.

Kao domaćini i neposredni organizatori boravka i snabdevanja delegata bili su tu sekretar partijske organizacije i sekretar skojevske organizacije u Kumanu Marinko Brusin i Milojko Brusin — Braša.

Glavni referenti bili su Crni Mića, Vinko, Đokica i Braca. Donešena je Rezolucija i utvrđeni dajli zadaci. Upućen je telegram drugu Titu.

Pređeni put je ocenjen pozitivno. Rečeno je da se ustanak u Banatu rasplamsava punom snagom i da dva partizanska odreda predstavljaju veliku snagu, koja će brzo narasti u snažnu brigadu, ponos svih Severnobanaćana. Svi su na savetovanju bili zadovoljni podrškom koju su oslobodilačkoj borbi počeli masovno pružati Mađari, Rumuni, Slovaci i druge nacionalnosti kojima je Banat bogat.

Cak je i među Švabama došlo do cepanja. Među njima je zavladala prava pometnja i panika. Mnogi su se već pakovali, drugi su još iščekivali. Održali su i svoju okružnu konferenciju na kojoj je preovladao opozicioni stav. Većina je bila da se iz Banata nikuda ne beži.

Osnovni zaključak savetovanja bio je da se započeti ustanak razvije u opštenarodni ustanak i sprovede najšira mobilizacija za vojsku, stvarajući do kraja jedinstvo naroda. Jer, trebaće još ratovati. Oslobođenje Banata koje je bilo na vidiku neće biti i kraj borbe Banaćana za slobodu. Borba se mora nastaviti svim snagama dogod bude i jednog neprijateljskog vojnika na tlu Jugoslavije.

ZAVRŠNICA

U susret Crvenoj Armiji

Sredinom septembra Nemci su nekako držali liniju fronta Oršava—Temišvar—Segedin. Pred njima je bio nov problem. Upravo preko srednjeg Banata išla je linija razgraničenja fronta između nemačkih armija na Jugoistoku i armija Južne Ukrajine. Tu sponu nisu nikako mogli sa uspehom zatvoriti. Zato je iz južnog Banata u severni upućena 4. SS policijska oklopna grenadirska divizija sa zadatkom da održi taj spoj. A upravo u tom pravcu odvijao se jedan od važnih napada Crvene Armije, prema zapadu. Taj pravac držao je trideset i prvi korpus.

Zato su Nemci pokušavali da svim raspoloživim snagama protivnapadom dospeju do Temišvara. Ali, bili su razbijeni i bačeni natrag. Pokušali su da se učvrste u rejonu Supljaje i Jaša Tomića, to jest u pravcu prema Petrovgradu. Ovde je obrazovana borbena grupa Dinsing od jedinica puka Brandeburg i 92. grenadirske brigade. U samom Petrovgradu formirana je borbena grupa Valter. Međutim sve im je brzo krenulo naopako. Već 1. oktobra borbena grupa Dinsing bila je izbačena iz Jaša Tomića. Jedinice Crvene Armije bile su na granici srednjeg Banata. U Petrovgradu je užurbano pripremana jača udarna grupa pod komandom general potpukovnika Kilvajna, komandanta divizije Brandenburg. Zadatak ove grupe bio je da spreči prodor jedinica Trideset prvog korpusa preko srednjeg Banata do Tise.

Uprkos stalnih pokreta jakih nemačkih frontovskih jedinica svi odredi u Banatu bili su u pokretu.

Posle okružnog partijskog savetovanja jedinice Kikindskog i Petrovgradskog odreda ponovo su stupile u akcije. Cete pod komandom zamenika komandanta Petrovgradskog odreda Radojice izvršile su usput nekoliko akcija na objekte u Melencima, pa se prebacile bliže frontu, gotovo na samu rumunsku granicu.

Napad na Melence izvršila je četa pod vodstvom Milana Tutorova — Kovača i Svetozara Telečkog — Istoka. Upravo pred ovu akciju Kovač je primio dužnost komesara ove čete. Za glavnog savetnika i vodiča po melenačkim ulicama odabrali su Zivu Kuručeva — Dušu. Zadatak glavnine bio je da napadne poštu i opštinu, a istovremeno upućene su dve trojke da privedu dva poznata izdajnika.

Bilo je vidno kada su partizani u koloni ulazili u selo. Kovač, Istok i Duša nisu imali tačne podatke o rasporedu nemačkih jedinica, pa su se sa kolonom odjednom našli pred kasarnom Hipopolicije. Stražar pred zgradom digao je uzbunu, ali je Duša skočio na njega i počeo sa njim da se rve i otima mu oružje. U žestokom rvanju obojica su se našla u hodniku kasarne, kuda je stražar pokušao da uvuče partizana. Tu je već bio i Kovač, obigravao je oko rvača, ali nije smeo da puca jer je mogao pogoditi svoga druga. Tada su se pojavili hipovci na kraju hodnika i iz pištolja otvorili vatru na Kovača. I oni su, valjda, štedeći svoga druga, pucali nasumce. Zato je Kovač imao vremena da obuhvati obojicu i da ih izvuče napolje. Tada se stražar oteo i potrčao natrag, ali ga je sustigao metak. U tom momentu je jedan hipovac istrčao i, valjda sa metar daljine, gađao Kovača u čelo. Metak mu je, srećom, samo zbacio kapu s glave.

Dok se vodila ova borba pred kasarnom, Svetozar Telečki — Istok pratio je sa ostalim drugovima šta se dešava i, kada su Nemci iz susedne kasarne koja se nalazila preko puta počeli da pucaju, pozvao je Kovača i Dušu da se povuku, Nemci su sada tukli iz obe kasarne, unakrst u uverenju da se na suprot-

noj strani nalaze partizani. Ovi su iskoristili njihov »dvoboj« i izvukli se iz sela.

Dok je u centru sve praštalo, trojka u kojoj su bili Boško Vujović, Jovo Vujović i jedna partizanka upala je u kuću jednog izdajnika koga su trebali po naređenju Štaba odreda živog privesti. Ali, ovaj čovek je bio snažan i nije bilo lako savladati ga. I tu je nastalo rvanje i natezanje, sve dok izdajnik ipak nije nekako bio izguran u baštu. I tamo se otimao ali partizani su ga i pored opasnosti da budu otkriveni, ipak vukli dalje, iako je bilo najlakše odmah ga tu likvidirati. Kada su izašli konačno iz sela, na zbornom mestu četu nisu našli. Ona je već bila na putu za karađorđevački atar. Tamo su krenuli i Vujovići vodeći svoga zarobljenika. Predali su ga komandantu Radojici. Sud ga je osudio na smrt.

Druga trojka koju je vodio Trivko Kondić — Vujadin imala je zadatak da uhvati poznatog provalnika melenačke partijske organizacije Milivoja Halasa. Ali, kada je oprezni Halas opazio partizane pokušao je da pobegne. Vujadinu i njegovim drugovima nije preostalo ništa drugo nego da ga ubiju.

Istovremeno sa napadom na Melence, četa koju su vodili Staljin i Sonja napala je Nemce u Molinu. Bilo je to švapsko selo. Borbe su vođene po ulicama sa naoružanim Manšaftovcima. Iza jednog podebljeg stabla stajao je Miroslav Janić, posmatrajući iz blizine kako neki Švaba puca iza svog zaklona. Miroslav još nije imao oružje i merkao je kako da se dočepa puške. U tom je pred njega potrčao jedan Švaba s puškom u rukama. Miroslav se ispreči pred njim i ote mu pušku. Bio je raspoložen i pohvalio se Sonji. Partizani su rasterali Švabe, uzeli tri puške i dva sanduka municije. Miroslav je dobio 60 metaka.

Glavne snage Petrovgradskog odreda našle su se na širokom prostoru između Višnjićeva, Torka, Ninčićeva i Supljaje. Ovo je bio novi teren, bez uobičajenih baza, ali sa glavnim osloncem na Višnjićevo, koje se teško oporavljalo od udara nanešenog januarskom blokadom. Ipak, ljudi i omladina koji su

a s » kurir pe-

ostali u selu nisu izgubili moral, bili su spremni da i dalje saraduju sa svojim borcima. Sada je glavnu reč u selu imao Petar Rajlić. Višnjićevo je prihvatilo svoje borce i organizovalo njihovo snabdevanje. Radojica, Kovač, Zeka i Lala, pa i grupa boraca, boravili su ovih nekoliko dana najčešće u samom selu.

Tada je došlo do smene u štabovima oba odreda. Iz Peščare, komandant Banatske operativne zone Siptar poslao je depešu kojom traži da se najhitnije i najkraćim putem jave Štabu Zone komandant Kikindskog partizanskog odreda Kuštra i zamenik komandanta Petrovgradskog odreda Radojica. Za njih su bile predviđene nove dužnosti. Istom depešom za komandanta Kikindskog odreda postavljen je Obrad Janković — Đokica. Siptar je poručio da će kasnije biti izabrani zamenici komandanata oba oHreda. Tako su se sad na čelu Kikindskog odreda našli Cerčil i Obrad Janković — Đokica. Tu nije bilo većih teškoća jer su čete ovog odreda operisale najčešće zajedno. Teže je međutim bilo u Petrovgradskom odredu. Mađa, Korčagin pa i Bukarica nalazili su se u rejonu Elemira i Perleza, dok se do tada u rejonu Karađorđeva kao starešina javljao Radojica. Kada bi on krenut) na put, odgovornost za čete u ovom rejonu prešla je na Zeku i Lalu. Pod njihovom komandom čete su izvršile nekoliko krupnih akcija i sačekale sovjetski front. Njihove čete su po običaju manevrisale na dosta širokom prostoru izbegavajući jače neprijateljske snage. Za svoju glavnu bazu izabrale su jedan napušteni salaš, postavile straže naokolo i obezbedile se izviđačkim patrolama.

Terenom su stalno kružili obaveštajci odreda Ivo Dapčević i Svetozar Barać prateći kretanje nemačkih snaga i situaciju na liniji fronta koja odavde nije više bila daleko.

Organizovana je i stalna kurirska veza sa Kikindskim odredom. Tačka na kojoj su se kuriri sretali odabrana je na Begeju između Kleka i Petrovgrada. Glavni kuriri na ovoj liniji bili su Vasilije Pribišić — Grujića i Mile Tatić. To je tek početak

njhovog drugovanja. Oba kurira znala su za prikriven čamac kojim su se prebacivali preko reke. Međutim, obojica su bili slabi veslači, pogotovo Grujića. Okolo su krstarile nemačke patrole, a i sam drum bio je u blizini. Grujića je prvi put došao na sastanak. Bio je oprezan, ali se najviše bojao prelaska preko reke kao i čamca kojim nije nikad do tada upravljao. Ipak, našao je čamac i preveslao nekako do druge obale.

Tek što je Grujića u povratku zaveslao, sa obale prema kojoj je kretao začula se paljba. Video je odblesak plamena iz pušaka. Nije znao da li pucaju na njega ili na Mileta. Tek, legao je u čamac i pritajio se. Sa desne obale Begeja Mile je otvorio vatru i davao nekakve znake. Grujića se ohrabrio i počeo da vesla u njegovom pravcu. Mile ga je dočekao na obali i pomogao mu da izađe. Drugovi su se zagrlili.

U međuvremenu odred je izvodio akcije.

Najpre je na redu bila pošta, policijska stanica i graničarska karaula u Ninčićevu (Međa). Na zadatak su krenule sve jedinice iz rejona Višnjićeva i rasporedile se prema objektima koje je trebalo napasti.

Grupa pod komandom Steve Vojnovića — Zeke imala je zadatak da napadne policijsku stanicu i poštu, a glavnina pod komandom Džona i Laie krenula je na pograničnu kasarnu.

Prva je u akciju stupila Džonova i Lalina grupa. Postojale su dve zgrade, u jednoj su bili smešteni graničari, a u drugoj komandir sa posilnim. Obe zgrade čuvao je jedan stražar. Partizani su odmah likvidirali stražara a graničari su odgovorili vatrom iz kasarne. Jedan drug je uspeo da ubaci bombu, što su iskoristili Vlado Radaković — Crni i Boško Vujović i upali u kasarnu među prestrašene i gotovo neodevene graničare. Crni je jednim metkom ranio graničara koji je pokušao da se odupre, a svi drugi su se razbežali ili su zastajali dignutih ruku. Tada su i ostali borci prodrli u kasarnu i sabirali plen. Zaple-

njeno je odelo, puške, obuća i druga oprema kao i dva puškomitraljeza koja nisu ni uspeli upotrebiti. Zarobljeno je četrdeset graničara.

Zekina grupa je naišla na otpor policije uz koju je bila i neka manja vojna jedinica. Zaposeli su rovove i bilo je nepotrebno ulaziti u dužu borbu, pa je naređeno povlačenje.

Plen je Boško Vujović natovario na kola jednog Švabe, kome je sin poginuo na Istočnom frontu i prevezao ga do logora odreda. Konji su kasnije dobro poslužili kuririma.

Na redu je bio Torak (danas Begejci).

Obaveštajci, sa Petrom Rajlićem prikupili su podatke o snagama nemačke policije u Torku. To je bilo rumunsko selo i akcija je imala i politički značaj. Tako je bila i pripremljena. Torački Rumuni su još od četrdesettreće na svoj način sarađivali sa partizanima iz karađorđevačkih baza. Sada su već u selu imali i svoj Mesni narodnooslobodilački odbor.

Partizani su se iznenada, u večernjim časovima, našli pred opštinskom zgradom. Tamo su stražarila četiri policajca koji nisu imali vremena bilo šta da preduzmu. Položili su ubrzo oružje. Partizani su zapalili opštinsku arhivu, a jedna patrola otišla je u kuću podbeležnika i oduzela mu šmajser sa municijom, ostavljajući ga iznenađenog u kući. Uzeto je oružje i oprema policijaca.

Samo nekoliko dana kasnije jedinice odreda su ponovo ušle u Torak. Ovoga puta usred dana. Grupa policajaca je otvorila vatru na partizane, ali oni su spremno odgovorili vatrom i u kratkoj borbi ubili dva policajca i primorala ostale da se predaju.

Torakčani su se okupljali posle borbe da vide partizane. Borci su im podelili novac koji je bio zaplenjen iz opštinske kase. Rumunima se obratio Kovač i objasnio im da je sloboda blizu i da će u Banatu živeti bratski i zajedno ljudi svih naiconalnosti. Biće kažnjeni samo fašisti koji su počinili zločine. Torakčani su pozdravili reči partizanskog komesara.

Posle ovakvih akcija jedinice su se povukle dublje u kukuruzno polje koje ovde nije bilo posečeno kao oko Karađorđeva i drugih glavnih partizanskih baza. Nastali su kišni dani, a sa njima vlaga i hladnoća. Ali, partizani su sada već bili dobro obučeni i imali su dovoljno i šatorskih krila zaplenjenih u poslednjim akcijama.

Stigle su i prve vesti da su se patrole Crvene armije pojavile više Supljaja (Krajišnik). Bio je to dvadesetsedmi septembar. Na frontu prema Banatu nastupale su divize Trideset prvog korpusa Crvene armije.

Prvi mostobran na Tisi

I čete Kikindskog odreda stupile su u akciju odmah po završenom savetovanju. Već devetnaestog septembra Zrnićeva četa likvidirala je dva izdajnika u Elemiru, a onda je izvršen napad na policijsku stanicu u Banatskoj Topoli. Znalo se da se tamo nalazi jak odred policajaca sa dosta oružja. U večernjim časovima u napad su krenule dve borbene grupe.

Do borbe je došlo pre nego što su se partizani privukli policijskoj zgradi. Nemci su očekivali napad i napravili zasedu. Otvorili su vatru i tako omogućili glavnini da pobegne pod zaštitom noći.

Partizani su likvidirali jednog oficira koji je došao na odsustvo. U celoj akciji zaplenjena je svega jedna puška i pištolj. Usput, zapaljena je opštinska arhiva.

Odred se okupio u dragutinovačkom ataru, u delu Rit, na salašu Miloša Đuričina. Tu su sačekali da prođu dva-tri kišna dana.

Akcije su nastavljene dvadesetčetvrtog septembra zasedom na koju je naišlo pet graničara u rejonu Tise. Trojica graničara se predala sa oružjem a dvojici je uspelo da pobegnu. Zaplenjene su tri puš-

ke i devedeset metaka. Ostatak noći partizani su proveli kod Bočara i sutradan isplanirali napad na policiju u ovom mestu.

Bočar je imao mešovito stanovništvo sa dosta Švaba. Ipak, Srbi su se organizovali i u aprilu četrdesetčetvrte bio je formiran aktiv SKOJ-a, a u avgustu Mesni narodnooslobodilački odbor kojim je rukovodio Petar Sivčev.

Boćarske Švabe bile su dobro poznate partizanima. Učestvovali su u gotovo svim akcijama, mnogi su otišli u sastav Princ Eugen divizije. Zna se i to da su petokolonaši iz ovog sela predali svojevremeno Nemcima planove pograničnih utvrđenja. Pa i sad, bojeći se osvete, boćarske Švabe bile su dobro naoružane. Tu, u selu, nalazila se poznata fabrika mlečnih prerađevina. U fabrici je radila grupa koja je organizovano sabotirala proizvodnju iako su tamošnje Švabe u fabrici i oko fabrike postavile svoje straže i imale svoje ljude.

Druga četa je u večernjim časovima krenula u napad. Plan je razradila komanda čete na osnovu podataka dobijenih od Mesnog narodnooslobodilačkog odbora, pa je potom održan četni zbor, pa sastanak ćelije i aktiva SKOJ-a. U selo su krenule dve kolone, jedna prema policijskoj kasarni, druga prema fabrici Ostojićevoj.

Ovoga puta Švabe u policijskoj stanici nisu pokazale veliko junaštvo. Cim su čule partizanske uzvike i pozive na juriš ostavile su oružje i zabarikadirale se u svojim prostorijama. Više nije bilo teško nagnati ih da dignu ruke u vis. Pored ostalog oružja i opreme partizani su zaplenili i puškomitraljez s municijom. Grupa kojaj e išla na fabriku nosila je sa sobom opremu uzetu od stražara, ali i sav sir i puter koji se zatekao u fabrici. Bio je to značajan plen.

Cim su partizani otišli, počele su da se pakuju švapske porodice.

Ceta se vratila u dragutinovački atar.

Beodra i Dragutinovo su bliska sela. Gotovo za celo vreme borbe oba sela su imala zajedničke

partijske, skojevske i druge organizacije. Bili su jedno. U osvit zore slobode, u oba mesta su postojali mesni narodnooslobodilački odbori. Predsednici su im bili Radivoj Pajić — Crni i Milan Milić — Aga. Partijskim ćelijama u Dragutinovu rukovodio je Milan Cucić — Feđa, a u Beodri Svetozar Bogosav. I u Sreskom komitetu dominirali su Dragutinovčani. Sekretar je bio Jan, a organizacioni sekretar Miloš Plavkić — Mina. Skojem su rukovodili Jovan Radnović, Košta Živančev i Dura Kovačev. Tada je u Dragutinovu i Beodri bilo 67 članova Partije i 116 članova SKOJ-a.

U Štabu odreda su Đokica i Cerčil isplanirali napad na policiju u Beodri. To je bio početak borbe za konačno oslobođenje Beodre i Dragutinova, sela koja su svoju bliskost i saradnju u ratu nameravali da uzdignu na još višu stepenicu.

U planiranju ove akcije učestvovali su i rukovodeći drugovi iz Beodre. Po njima, napad je trebalo započeti već u večernjim časovima, pre nego iz policijske kasarne izađu patrole, ali i iznenadno kako bi sprečili Švabama da zauzmu dobro pripremljene rovove oko svoje kasarne.

Na zadatak su krenule sve čete Kikindskog partizanskog odreda. A tada ih je već bilo pet sa poznatim komandirima Acom, Pukovskim, Zrnićem, Belim, Gigom. Na čelu svoga odreda išli su Cerčil i Đokica. Sa njima Dragan Bjelobaba — Crveni.

Tu, među borcima iz gotovo svih severobanatskih sela, nalazila se i jedna neobična grupa. Bili su to Rusi, ali iz Vlasovljevih redova. Najzad su i neki od njih uvideli da su konačno sve izgubili i da se neumoljivo približava Crvena Armija. Ali, to je bila i zasluga dovitljivog Đure Kneževića — Grmeča. Uhvatio je on već od ranije vezu sa ovom grupom i proveravao ih na taj način što je tražio da mu donose oružje i municiju. Kada su Vlasovci uspešno izvršili njegove naloge, onda je napravljen plan da cela grupa dođe na zakazano mesto sa oružjem. Grupu Vlasovaca

vodio je žustar čovek, koga je Grmeč oslovljavao Baćuška. Pravo ime mu niko nije ni znao. Grmeč je o svom planu obavestio Cerčila i Đokicu. Rešeno je da se Rusi prihvate. Baćuška je odista iskreno prišao partizanima, pokazalo se to u narednim akcijama. Bio je vešt i hrabar borac, poznavao je svoje bivše saborce, njihovu taktiku i njihove zadatke. U tome je dobro došao partizanskim četama koje su se morale nositi sa njima. Kasnije, Cerčil je predložio a partijska ćelija primila Baćušku u svoje redove.

Napad na policijsku kasarnu nije tekao kako je bilo predviđeno. Nije došlo do iznenađenja. Jedna grupa aktivista naišla je na otpor kada je pokušala da likvidira jednog izdajnika. Pucnji su alarmirali policiju i ona je zaposela rovove spremna da pruži snažan otpor. Došlo je do žestoke borbe, letele su i bombe. Ipak partizani su se morali povući.

Stab odreda dobio je vest da Nemci evakuišu aerodrom kod Bašaida. Odmah je opremljena četa Pukovskog i upućena u tom pravcu. Četa je prethodno streljačkim strojem prošla kroz Bikač. Nemci su već bili napustili ovo selo i pobegli u Kikindu. Sa četom je išao i Toma Granfil i u Bikaču odmah organizovao Mesni narodnooslobodilački odbor. U pretresu sela nađeno je trinaest pušaka koje su podeljene novim borcima. Pokret je nastavljen prema Bašaidu.

Bio je to već prvi oktobar.

Pukovski je jahao na konju. Sa glave nije skidao šlem. Za njim, četa u stroju sa pesmom »Kud narodna vojska prođe. . .«. Bašaid je bio na nogama. Po običaju žene su iznosile darove i darivale svoje borce. Slavlje.

Milan Medić — Beli sa stotinu boraca ušao je u Banatsku Topolu. Nemačka posada se predala bez borbe. U rukama partizana bilo je novih trideset pet pušaka.

Desetina mladića i devojaka iz Bašaida stupilo je u odred. Obe jedinice vratile su se u dragutinovački atar.

U Mokrinu su Iga Dobrosavljev i Saveta Despotov pripremali selo i organizacije za oslobođenje. Čekali su jedinice Kikindskog odreda ili Crvene Armije. Ali, Nemci su ovde još uvek pokazivali zube. Organizovali su pretres sela. Iga je rešio da se na vreme skloni, ali je na izlazu naišao na nemačku zasedu i poginuo. Nemcima to nije bilo dovoljno. Kada su doznali koga su ubili, otišli su na salaš njegovog oca, uhvatili su roditelje i brata i žive ih bacili u bunar.

Drugog oktobra četa Ace Pađana ušla je u Mokrin. Sa borcima su bili Dragan Bjelobaba — Crveni i Milka Agbaba — Crna. Nemačka posada već je bila napustila selo.

U pošti se nalazio komandir čete Aca. Zazvonio je telefon iz Kikinde. Javljao se komandant jedne jače belogardejske jedinice i pitao šta ima novo u selu i može li doći sa svojom jedinicom. Aca se brzo snašao i rekao mu da je sve u redu.

U selu su nastale užurbane pripreme. Jedinice su bile raspoređene u ulici prema Kikindi. Zaposednute su kuće s obe strane ulice. Saveta Despotov organizovala je meštane da i oni učestvuju u razoružavanju belogardista, čim ih partizani razbiju.

Belogardejci su bili oprezni, a partizani nestrpljivi. Neprijatelj je nastupao u borbenom poretku. Ali čim je prethodnica ušla u zasedu nestrpljivi borci otvorili su vatru. Došlo je do neravnopravne borbe u kojoj su belogardejci upotrebili minobacače i lake topove. Partizani su imali malo municije i čim je njihova vatra postala slabija, belogardejci su se prestrojili i sa dva krila opkolili ulicu sa partizanima. Bila je mrkla noć, partizani su to iskoristili i probili se iz obruča. Imali su dvojicu ranjenika. Jedroga su partizani izvukli a Džapura je ostao na bojištu. Belogardejci su zapalili desetak kuća u kojima su bile zasede. Gorela je i stanica pored koje je ležao ranjeni Džapura. Belogardejci su mislili da je mrtav. I kad su se i oni povukli Džapura se izvukao iz pla-

mena i sustigao svoju četu. Aca je poveo borce u Dragutinovački atar.

Trećeg oktobra čete Kikindskog odreda sa svojim štabom ušle su u Dragutinovo. Otuda su javili da su Nemci otišli iz sela. Ljudi su pohrlili peške, na kolima ili na konjima da sretnu i dočekaju svoje partizane. Dugo su bili stalno tu, na domaku, ali evo, sad prvi put ulaze u koloni sa štabom i komandom na čelu, u samo selo. Darivanje, veselje, pozdravni govor Radivoja Pajića — Crnog. Najsrećniji je valjda bio Pukovski, jer je njemu upravo pripala čast da, onako kako je nekad maštao, ujaše na belcu u svoje rodno Dragutinovo!

Popodne, Pukovski je sa grupom boraca otišao u Beodru, a Beli u Bočar. Iznenada, u Dragutinovo je upao kamion s Nemcima. Ušli su u opštinsku zgradu i uzeli pripremljenu zastavu. Tada su već pristigli partizani i vatrom ih naterali da se brzo izgube iz sela.

Beli i njegovi drugovi doneli su iz Bočara šesdeset pušaka. Prethodnog dana boćarski odbornici razoružali su Švabe. Odmah je naoružano šesdeset mladića i devojaka iz Dragutinova i Beodre. Među njima su bili i Bočarci Aleksandar Perišić, Petar Zarić, Duško Markuš, Sredoje Tucakov i Petar Mirosavljev. Cete su počele naglo da jačaju.

Ceta Pukovskog, sa Cerčilom, Granfilom i Crnom, uputila se u pravcu Vranjeva i Novog Bečeja, a ostale čete sa Mićom i Crvenim u pravcu Kikinde i Novog Kneževca.

Kada je četa Pukovskog stigla pred Novi Bečej i Vranjevo naišla je na otpor manjih nemačkih grupa. U kraćoj borbi zarobljeno ih je petnaestak. Novi Bečej je bio slobodan. Granfil i Crna sređivali su narodnu vlast. Partizani su zaposeli front prema Tisi. To je bilo dobro, j[er su] Nemci i Mađari pokušali da se preko Tise ponovo prebace u Bečej. Sa bačke strane stizale su i artiljerijske granate. Nastala je četveročasovna borba i Nemci su bili

odbijeni. Po podne, borci su sprečili prelaz Nemcima koji su se od Kumana kretali kamionom.

Pod stalnom vatrom nemačkih topova i bacača bio je Taraš. Njegovi stanovnici su se povukli u polje, a mladići došli u jedinice. Oružja je sada već bilo dovoljno.

Iz pravca Kumana naišao je kamion sa vojskom. Partizani su ponovo otvorili vatru misleći da su to Nemci. Tada su međutim začuli komande na ruskom i odmah prestali s pucanjem. Nisu se ipak lako sporazumeli jer su partizani bili većinom u nemačkim uniformama. Tek kada se sve razjasnilo došlo je do grljenja i ljubljenja.

Bila je to prethodnica Crvene Armije, koja je javila svojoj komandi u Kumanu da se partizani već nalaze u Novom Bečeju.

Ceta Pukovskog nije mirovala. Organizovan je prelaz na bačku stranu. Međutim, jedinice Crvene armije iz rejona Petrovgrada već su bile forsirale Tisu i zauzele Bečej. Pukovskog i njegovu četu jednostavno su zarobili, jer su partizani imali nemačke uniforme. Ipak je došlo do razjašnjenja i četa je prebačena u Novi Bečej.

Ali, nije ovo bio prvi susret banatskih partizana i boraca Crvene armije. Do tog susreta došlo je desetak dana ranije.

Siptar na Sovjetskom frontu

Glavni štab, Pokrajinski komitet i Glavni narodnooslobodilački odbor Vojvodine pripremali su se za doček Crvene armije na tlu Vojvodine. Banat je bio najbliži velikom frontu koji se brzo pomicao kroz Rumuniju. Još dvanaestog septembra sačinjen je dogovor između Sovjetske vlade i Nacionalnog komiteta o prolasku jedinica Crvene armije preko naše

teritorije i saradnje u daljoj zajedničkoj borbi protiv nemačkih fašista. U tom duhu najviša rukovodstva Vojvodine uputila su direktive i preporuke kako treba dočekati i kako sarađivati sa jedinicama Crvene armije.

Kada je Istočni front izbio na banatske granice, na ravnici se već borilo šest partizanskih odreda i Udarni bataljon Banatske operativne zone. Bila je to već značajna borbena snaga koja je mogla neposredno da učestvuje u oslobođenju svoje ravnice. Dva odreda borila su se na severu, tri na jugu, jedan u srednjem Banatu.

Komandant Štaba banatske operativne zone Marko Tanjurdžić — Siptar nalazio se u rejonu Dolova, u južnom Banatu, kada je primio depešu Glavnog štaba koja mu je nalagala da formira udarnu grupu, da se probije kroz linije fronta u Rumuniju i da stupi u kontakt sa komandom jedinica Crvene armije koje su imale pravac svoga nastupanja preko Banata. Trebalo je koordinirati akcije partizanskih jedinica sa borbama na samom frontu, a posebno upoznati komandu Crvene armije sa situacijom u Banatu i snagama koje su se tamo borile.

Siptar je odabrao jedanaest automatičara i radistu i krenuo na zadatak.

U ovoj grupi nalazio se i Đorđe Đurđević. Bio je to vitak, osamnaestogodišnji mladić, rodom iz Simanovaca. Za sobom je imao već iskustvo prekaljenog borca. Kad je primljen u SKOJ i postao partizan nije imao ni šesnaest godina. Bila je to četrdeset druga. Sada je već bio član Partije. Tamo u Sremu bio je predsednik Sreskog odbora USAOJ-a i Član sreskog komiteta SKOJ-a. Tada je otišao sa diverzantima u Bosnu. Tamo je sreo Janju, hrabru i borbenu partizanku. Đokica je uprtio na rame puškomitraljez i u redovima Šeste istočno-bosanske brigade istakao se svojim smelim rafalima u kritičnim trenucima borbe. U jednoj borbi na obroncima Majevice pored hrabrog mitraljesca rasprsla se granata. Bio je kontuzovan i

morac je natrag u Srem na lečenje. Opet je radio sa omladinom, krstario Sremom izbegavajući sve zamke ustaša i folksdojčera. Sada je bio na čelu Okružnog odbora USAOJ-a. Ali, čim se sasvim oporavio tražio je da ide u borbenu jedinicu. Dospeo je u Posavsko--tamnavski odred Rade Kušiča. Ovde, u ovom odredu počeo je da peče zanat obaveštajca. Za njega, koji je kao ilegalac toliko puta bio u »društvu« sa fašistima, to nije bilo teško.

Kušić je poveo svoj odred u Srbiju preko Srema. Ali, odabran je pravac kretanja Udarnog bataljona Banatske operativne zone. Odred se kod Belegiša ukrcao na »Sarginu flotu« i prebacio u južni Banat. Dospeo je u rejon Kovina i pripremao se da ovde ponovo preplovi Dunav. Kušić je poslao Đokicu i Đuru Kuđeca da izvide dalju okolinu i potraže neke plovne objekte. Obaveštajci su tragali za čamcima i udaljili se podosta od svoje jedinice. Kad su se vratili na mesto gde su je ostavili, Kušića i boraca više nije bilo na banatskoj strani. Oni su iskoristili pogodan trenutak i prešli reku.

Đokica i njegov drug su krenuli prema Dolovu. Znali su da je tamo partizanska baza. Tako su se iznenada našli pred Siptarom. Tu je bila i Janja. Oboje su se obradovali ponovnom susretu.

Sada je Spitar poveo sa sobom Đokicu na ovaj delikatan zadatak.

Nije se bilo lako probiti kroz nemačke linije koje su bile u stalnom pokretu. Svuda su se kretale krupnije jedinice, komore, štabovi. Ipak, onako po partizanski, Siptar je sa svojom grupom napredovao ka svome cilju. Stigli su u zonu u kojoj je jedna rumunska jedinica pružala otpor Nemcima, ali su je Nemci razbili i poterali prema istoku. Siptar je sa svojima nekako upao među ove Rumune koji su odstupili i sa njima dospeo do prvih jedinica Crvene armije.

Tako je, ipak, Marko Tanjurdžić — Siptar, sa svojih dvanaest drugova prvi stupio u kontakt sa jedinicama Crvene armije u predelu Banata.

Međutim, dalje nije išlo lako. Siptar je rekao da je on partizanski komandant i da ga njegov Stab upućuje u susret Crvenoj armiji, pa je molio da ga povežu sa nekom od viših komandi. Crvenoarmejci nisu bili baš mnogo poverljivi, ali su Jugoslovene ipak otpratili u svoju komandu. Siptara su primila dva generala, saslušali šta im je on imao kazati, a onda su njemu i njegovoj grupi odredili kamion i pratnju koji se dalje kretao iza ovoga štaba. Dozvolili su mu da se preko svoje radio stanice javi Glavnom štabu gde se nalazi i to je bilo sve.

Drugog oktobra Siptar je zajedno sa jedinicama Crvene armije ušao u Petrovgrad. Tek tada je dobio punu slobodu delovanja. Nepoverljivi sovjetski komandanti bili su sada uvereni u tačnost njegovog izveštaja.

Slavlje u Višnjićevu

Cete pod komandom Steve Vojnovića — Zeke i Vese Vasiljeva — Laie dobile su izveštaj o pojavi prvih sovjetskih prethodnica u rejonu Suplje-je 27. septembra.

U Petrovgradu su bile u pokretu sve nemačke jedinice. Borbena grupa Dausing kretala je prema Supljaji sa zadatkom da zatvori probijenu brešu na frontu. Stvorena je nova jača borbena grupa u gradu od jedinica Brandenburške divizije. Otuda su se partizanske čete u rejonu Višnjićeva našle upravo u blizini glavnog žarišta borbi i kretanja krupnih jedinica.

Na vest o nastupanju jedinica Crvene armije prema Supljaji, u izviđanje je krenuo obaveštajac odreda Sveto Barać u pratnji svoga pomoćnika Ivice. Sveto je pobegao iz Coke pre oslobođenja devojaka i dospeo u odred. Imao je tada osamnaest godina, a u SKOJ je primljen u Karađorđevu, godinu dana ranije. Njegov stariji brat Đuro poginuo je kao

borac Severobanatskog odreda u Surduku, a najstariji Božo kao obaveštajni oficir IV vojvođanske brigade u Bosni. Sada je jahao na konju srećan što jezdi u susret crvenoarmejcima, razmišljajući kako oni mogu da izgledaju i koliko će radostan biti susret sa njima.

Bio je na raskršću poznatom kao »Dva bresta« odakle su putevi vodili za Torak, Katarinu (Topolovac), Itebej i Supljaju. Kiša je padala, bilo je tmurno i hladno. Pred njim se ukazala neka jedinica. Teško je bilo raspoznati je. Bio je uveren da su baš to crvenoarmejci. Tako je mislio i Ivica. To je bilo kobno za hrabre obaveštajce. Pred njima je bila nemačka jedinica. Bili su isuviše blizu da bi mogli izmaći ubitačnim rafalima.

U međuvremenu je jedna jača patrola crvenoarmejaca stigla u Višnjićevo. Malo se tu zadržala, prikupila podatke o Nemcima i krenula dalje prema Lazarevu. Međutim, tamo su izviđači naišli na jače nemačke snage i uz znatne gubitke povukli se prema Supljaji.

Višnjičani su se spremali da dočekaju što svečanije i što toplije slavne jedinice Crvene armije. Međutim, iznenada se pojavila pred selom jača nemačka jedinica sa tenkovima. Nemci su raspalili po ulicama iz automatskog oružja. Narod se razbežao ali su ranjeni Gojko Krnetić i Petar Grbić. Nemci su sakupljali ljude u centar i tražili podatke gde se nalaze partizani. U međuvremenu stiglo im je naređenje, svrstali su se u kolonu i krenuli putem prema Supljaji.

Uveče, prvog oktobra, Višnjičani su mogli pratiti borbu gotovo u neposrednoj blizini sela. Trajalo je to oko dva sata. Sutradan, bilo je sve jasno. Nemci su bili razbijeni i rasterani, a put prema Petrovgradu, bio je otvoren jedinicama Crvene armije. Malo, ali hrabro Višnjićevo bilo je krcato crvenoarmejcima i njihovom bojnom opremom. Radost koju je donela sloboda dostigla je vrhunac.

Za to vreme partizanske čete još nisu uspostavile prve kontakte sa jedinicama Crvene Armije Zeko i Lala sastali su se sa Nikolom Ivančevičem — Ninom. Bio je on još legalan i radio je u Itebeju. Spiler ga je bio uhapsio zbog sumnji da je imao veze sa nekim južnobanatskim komunistom, ali se Nino odbranio i Spiler ga je pustio. Sada je ponovo bio na čelu Sreskog komiteta Partije jašatomićkog sreza. Na ovu dužnost došao je u martu, posle hapšenja i streljanja Koste Glede. Isplaniran je napad na nemačku posadu u Itebeju. Nino je vodio pregovore sa Švabama i dobio obećanje da će oni položiti oružje bez otpora.

Zeko i Lala su stoga podelili svoje snage. Lala je sa četom pod komandom Staljina i Sonje krenuo u Itebej, primio predaju 54 puške i ostalu policijsku opremu i ostao sa jedinicom u oslobođenom selu. Ilegalni Mesni narodnooslobodilački odbor postao je legalan i preuzeo je vlast. A tada je stiglo naređenje da se krene za Karađorđevo. Itebejčani su upregli konje i povezli partizane do Starog Begeja na kome nije bilo mosta. Staljin i Sonja prebacili su svoje borce čamcima i u koloni se uputili prema svom Karađorđevu. Tamo je već bilo slavlje. Bio je to prvi oktobar. Rusi još nisu bili stigli, ali je narod bio na nogama čim su crni policajci napustili rovove i bunkere oko škole pod Jablanovima i pobegli prema Tisi. U selu se nalazio i Gojko Rađenović — Radojica. Naredna dva dana prema Karađorđevu stizale su grupe mladića i devojaka iz Aleksandrova, Stepe, Dušanovca, Itebeja. Bili su to dobrovoljci.

Zeko je sa četom pod komandom Vaje Vukovića — Džona i Kovača krenuo za Višnjićevo. Prethodno je u tom pravcu upućena petorka koju su sačinjavali Kovač, Mile Vuković — Jug, Marko Ivančević i još dva borca radi uspostavljanja toliko očekivanog dodira sa jedinicama Crvene Armije.

Petorka se još na putu za Višnjićevo susrela sa kolonom Crvene armije. Ovoga puta susret se srećno završio i sa petorkom je u Višnjićevo pošlo

nekoliko sovjetskih oficira. Svi zajedno su ušli u opštinsku zgradu u kojoj je bila komanda jedinica koje su ovde operisale. Brzo je došlo do sporazuma da partizanska jedinica iz kukuruza dođe u Višnjićevo. Po četu se vratio Kovač.

Međutim, on je svoju četu susreo usput. Marširala je u koloni uz pesmu i sa raširenom zastavom. Brži od komesara čete bili su omladinci iz Višnjićeva koji su pripremili zastavu i odneli je u partizanski logor da bi se sada sa četom vraćali u slobodno Višnjićevo.

Tek sada je nastalo pravo slavlje u Višnjićevu. Narod, crvenoarmejci i partizani bih su pomešani u razdraganoj skupini i tek kada se oduševljenje prvog susreta stišalo partizanska četa je postrojena u opštinskom dvorištu. Smotru su izvršili oficiri sovjetske komande pod vodstvom Steve Vojnovića — Zeke, Kovača, Džona i Juga. Tada je stigla poruka da partizani krenu u Supljaju.

Ceta sada više nije bila četa. U Višnjićevu niko nije želeo da ostane kod kuće. Uz četu su se svrstavali i omladinci od šesnaest godina i stari dobrovoljci. Zeko i njegovi drugovi pokušavali su da izdvoje barem one najmlađe i najstarije, ali je malo ko želeo da odstupi.

Komanda krupnije jedinice iz sastava 31. korpusa Crvene Armije koja se nalazila u Supljaji pozvala je na razgovor partizanske starešine iz Višnjićeva. Krenuli su Zeko, Džon i Trivko Kondić. Zajednički je razmotrena situacija i komandant sovjetske jedinice saopštio je partizanima da preuzmu Supljaju i Jaša Tomić i očiste sela od preostalih nemačkih vojnika koji su se sklonili po kućama i u polju. Sa svojom jedinicom on je krenuo u pravcu Petrovgrada.

Iz Višnjićeva je prebačena četa u Supljaju zajedno sa novim dobrovoljcima. Pristizali su i novi iz okolnih sela, naročito iz Sarče, Despotovca i same Supljaje. Bili su to mladići koji su se zatekli kod domaćih Švaba na prisilnom radu, takozvanoj

nacionali. Svi su oni želeli u jedinicu. Zeko i Džon su formirali više četa i privremeno odredili komande. Bio je to sad gotovo pravi bataljon, onako samoorganizovan, a Zeku i Džona svi su smatrali za komandanta i komesara.

Prva četa pod komandom rezervnog majora Stakića, Petrovgrađanina i vitkog puškomitraljesca i sada komesara čete Marka Ivančevića upućena je u Jaša Tomić. Sada su tu na terenu bili Nino Ivančević i drugi članovi sreskog komiteta. U Jaša Tomiću i drugim oslobođenim mestima formirani su narodnooslobodilački odbori. Po švapskim kućama pronađeno je i pohvatano više nemačkih vojnika koji su se već bili presvukli u civilna odela.

Stakić i Ivančević zadržali su se duže u Jaša Tomiću, a Zeka i Džon sa ostalim jedinicama napustili su Supljaju i uputili se za sovjetskim jedinicama prema Petrovgradu.

Komesar Sonja

Prvog oktobra policija u Karađorđevu spremala se za odstupnicu. Bilo je mobilisano nekoliko zaprega. Od Begeja se već čula pucnjava. U izvidnicu je pošao Mićan Dukić. On je javio da se s one strane reke već nalaze naše jedinice i jedinice Crvene armije. Narod se spremao za slavlje.

U selo je prva ušla grupa sreskih kurira pod komandom Pepe Smiljanića. Sa njima su bili Ravajlo i Gorki. Dočekao ih je predsednik Narodnooslobodilačkog odbora i obavestio da su policijske snage otišle u pravcu Bašaida. Kuriri su gazili kao prava vojska sredinom ulice. Za njima je rasla kolona razdragana i raspevana. Praštale su puške i pištolji, vijorile su se na brzinu skrojene zastave.

Iz opštinske zgrade Ravajlo je nazvao Brihtu. Tražila se predaja česterečkih Švaba. Otuda je stigla molba za umerenost i dobar postupak.

Tada je u selo stigla četa na čelu sa Svetislavom Vasiljevim — Staljinom i Marom Paskas — Šonjom. Narednog dana četa je krenula u Čestereg da primi švapsko oružje i da sačeka voz i razoruža njegovu posadu.

U momentu kada su borci zaustavili voz na ulazu u Cestereg na putu se pojavilo nekoliko kamiona sa nemačkim vojnicima. Došlo je do žestokog sukoba koji je za partizane bio iznenadan.

Nemci su još u hodu sa kamiona otvorili mitraljesku vatru po partizanima. Bila je to neka jedinica koja se kao zaštitnica povlačila za svojom glavninom. Dakle frontovska jedinica, iskusni borci Vermahta. Tu na banatskoj ravnici nije više bilo linija fronta. Nemci su negde ranije bili razbijeni, i sad su se izvlačili po skupinama, zadržavajući položaje u rejonu Pančeva i severnije kod Žombolja. Držanje ovih pozicija trebalo je da omogući izvlačenje zaostalih jedinica i njihovo prebacivanje preko Tise u Bačku. Valjda su zato ove jedinice i bile posebno opasne, za ipak, neiskusne partizane koji su još uz to osetili vreli dah pobede.

Već od prvih rafala smrtno su bili pogođeni komandir voda Mita Golić i borac Vojislav Perić. Staljin i Sonja naredili su hitno povlačenje. Oko Staljina bilo je nekoliko boraca, zalegli su i otvorili vatru prema Nemcima. To je bila zaštita onima koji su se izvlačili. Sonja je organizovala to izvlačenje držeći svoj šmajser u rukama. Nosila ga je ona još iz Srema. I sve je već bilo kako treba, kolona čete bila je svrstana i žurno se kretala kroz kukuruze u pravcu Karađorđeva. Sonja se obazirala očekujući da se pojavi komandir sa svojim drugovima.

Staljin je bio ranjen, ali je ostao na položaju dok se njegovi borci nisu izvukli. Bila je ranjena i Borka Bogunović. Tada se uz pomoć svojih drugova povukla.

Sonja je bila vitka devojka, visoka, finih crta lica, sa blagim očima i čistim srcem. Na sebi je

imala vojničku bluzu sa dve čojane crvene trake i zvezdom sa srpom i čekićem više njih koje je sama izvezla. Bili su to komesarski znaci. Lepo joj je stajala titovka na pokraćenoj svilenoj plavoj kosi. Kako je samo ta tanana devojka umela da vodi svoje drugove, da se nađe u najtežim okršajima i svojim hrabrim držanjem ulije im novu snagu u borbi. Umela je da se našali, a izgleda da nije umela da se naljuti. Ceta je istinski volela svog komesara.

Sonja je bila već zrela devojka. U jesen četrdeset prve, kada su je drugovi primili u SKOJ, imala je već dvadeset godina. Bila je najstarija među Staninom i Davidovom decom. Uskoro je i njen brat Milan bio u aktivu, pa su sastanci najčešće i održavani u Davidovoj kući. Kod Vrije, kako su u selu zvali Davida, bilo je uvek mladeži, i pred rat i u ovim ratnim danima. U Karađorđevu, inače, gde je bilo devojaka uvek je bilo i momaka. Prelalo se, šalilo, pevalo... A kad se sve to organizovalo, onda je samo spolja ostalo po starom, a sakupljanje mladića i devojaka bilo je sada već drugog karaktera. Na skojevskim sastancima planirane su razne akcije.

Cetrdesetdruge došlo je do prvog sudara karađorđevačke omladine sa Spilerom. Izdržala je ona sa uspehom i tu probu. U martu četrdesetčetvrte Spiler je pohitao da uhapsi Šonju. Devojka je bila u bunkeru i Spiler je nije našao. Ali se dokopao Milana, a sa sobom je poveo Stanu i Vrlju, Dragu i Sipu koji tek što je imao četrnaest godina. Svi četvoro su se držali hrabro. Mara je to čula u Sremu i bilo joj je drago. A prešla je tamo sa martovskim transportom skojevaca odmah posle blokade. Bila je delegat voda u Sestoj vojvođanskoj brigadi kad je čula tužnu vest da joj je Spiler streljao brata Milana. Po nežnom devojačkom licu kotrljale su se suze. Bila je radosna kada je dobila zadatak da krene sa grupom boraca u Banat kao pojačanje starim saborcima. Tako je opet dospela u Karađorđevo. Drugovi su joj dali dužnost komesara čete.

Uz Šonju je ivicom kukuruza koračao dugonogi Caruga. Još dok je Mara bila legalna i dok se mladež sakupljala u njenoj kući, Caruga je bio redovan Vrijin gost. Bilo mu je uvek prijatno u Sonjinom društvu. U jednom času Sonja je poklekla. Caruga je prihvatio. Na devojačkom licu pokazao se bolan smešak. Smrt je nastupila nekako lako i prebrzo da bi Caruga mogao da shvati stvarnost. Metak, »lutalica«, pogodio je smrtno devojku onda kada je izgledalo da je partizanska kolona bila u potpunoj bezbednosti.

Partizani su poneli svoga mrtvog komesara. Titovka je i dalje stajala na njenoj glavi. Izgledalo je kao da je zaspala. Njeno nežno lice ostalo je netaknuto.

Kolona je polako ulazila u Karađorđevo. Borci su nosili mrtve Šonju, Mitu i Vojislava. Vodili su teško ranjenog Staljina. Pomućeno je slavlje u Karađorđevu. I tek što su poginuli drugovi i komesar Sonja bili položeni na odar u centru sela, borci su doneli još jednog druga. Bio je to Ivo Dapčević — Maksim. Cim je čuo za borbe kod Česterega uzjahao je konja i pojurio galopom da vidi o čemu se radi. A bio je obaveštajni oficir odreda. U galopu je naleteo na nemačke rafale i bio pokošen.

Maksima su položili pored Sonje. Bio je mlađi godinu dana od nje, a imao je isti skojevski staž.

Karađorđevčani su usred sela sahranili svoje borce. Dan posle Slobode!

Dva dana kasnije Crvenoarmejci su prosto napunili selo. Sve se slilo na pijacu. Tamo gde je nekada toliko puta držao preteče govore Spiler, sada je govorio Gojko Rađenović — Radojica.

Kao i u Višnjićevu, Karađorđevčani su nagrnuli u jedinicu. Mladići i devojke, stari iskusni ratnici sa Dobrudže i Soluna. Bilo je teško obezbediti partijsku direktivu da u mestima mora ostati barem polovina članova Partije i SKOJ-a.

Očigledno stasali su mlađi, nisu se dali ni stariji. Jer, do tog dana, do slobode sela u partizanske jedinice otišlo je, tri stotine dvadesetosam boraca među njima šezdesetosam drugarica. Većinom su to bili komunisti, primljeni ovde, u karađorđevačkim organizacijama: pedesetdva člana Partije i dvesto dvadesetpet članova SKOJ-a.

Ravajlo je odredio za jedinicu deset skojevaca, ali oko Đure Sijana sabralo ih se mnogo. Ipak, odabrao je njih dvadeset. Među njima je opet bilo dosta drugarica — Mara Brujić, Sofija Ivković, Mara Jelić, Milka Repac — devojke iz Adamovog aktiva, zatim Jela Blanuša, Dobrila Novaković, Dara Dugonjina, Bosa Priča, Zora Ciča, Sofija Vlaisavljević i druge.

Na čelu starijih ljudi bio je otac Marka Ivančevića, Savo sa svojim ufitiljenim brkom i odlučnim stavom da krene u brigadu. Od ostalih članova Partije bili su tu Tomo Bulj, Pejan Ognjenović, Duško Sćepanović, Milovan Vuković, Luka Dautović.

Pre toga, Duško Sćepanović i Stevo Popović sami su ušli u Novu Crnju, razoružali beležnika i tražili da policija preda oružje »jer je selo opkoljeno partizanima.« Ovo je bio gotovo drzak potez dvojice drugova, ali je potpuno uspeo.

Na čelu partizanske čete i velikog broja dobrovoljaca iz Itebeja, Karađorđeva, Aleksandrova i Dušanovca, Radojica i Lala su iz Karađorđeva krenuli u Petrovgrad.

Sloboda Petrovgradu

U gradu na Begeju vladalo je poslednjih dana septembra veliko uzbuđenje i komešanje. Vojne pa i policijske snage odlazile su na front ili se otuda razbijene vraćale. Stalno su stizale nove. Na Ečanskom aerodromu stalno su se spuštali teški transpor-

teri. Pristizale su prve čete puka Rodos iz Grčke. Sa istoka se čula grmljavina topova.

Grad se iznutra spremao da dočeka organizovano čas slobode. Okružni komitet nije uspeo da ozbiljnije prodre u grad i obnovi partijske i skojevske organizacije. Ali u gradu su ipak ljudi bili spremni da se organizuju i da se bore. Krajem septembra tamo su se nalazili i Stanko Vrzić — Braco i Nikola Torbica. Prvi je bio legalan, drugi se ilegalno vratio u grad. Nikola je zalečio rane zadobijene u zasedi kod Melenaca. Njih dvojica su radili na organizovanju prvog gradskog narodnooslobodilačkog odbora koji bi bio spreman da preuzme vlast. U tome su naišli na podršku oca Sonje Marinković, Đorđa, Žarka Zupunskog, Andrije Nićetina, Fedora Kiselačkog, Mirka Dautovića, Cvete Radovančeva, Dušana Popova i Artemija Stojkova. Upućena su pisma poznatim Švabama da se čuvaju i da spreče organizovanje pogroma pri odstupanju. Pripremljene su i grupe za spasavanje objekata.

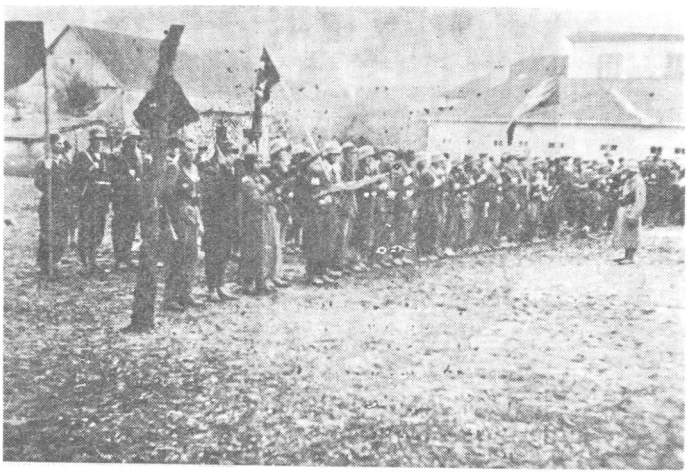

JEDINICE PETROVGRADSKOG ODREDA DOCEKUJU CRVENU ARMIJU U KARAĐORĐEVU 2. 10 1944.

Drugog oktobra vođena je odlučna borba kod Lazareva na prilazu gradu. Borbena grupa Kilvajn bila je razbijena i odstupala je prema Tisi napuštajući grad bez borbe. Nemci su za sobom specijalnim mašinama razarali prugu. To su radili na svim važnijim pravcima. U grad su stizale jedinice Trećeg ukrajinskog fronta na čelu sa maršalom Tolbuhinom. Među njihovim prethodnicama nalazili su se poznati kuriri sa dugačkih linija.

Teške časove iščekivanja preživeli su logoraši u Cara Dušanovoj ulici. Ćelije su još bile pune, stražari i agenti su se još uvek nalazili tu. Čule su se vesti da je logor miniran i da će biti bačen u vazduh zajedno sa zatvorenicima. A, logoraši su već jasno čuli pucnjavu sovjetskih topova.

Pred podne u logor je došao Spiler u pratnji nekoliko svojih agenata. Nekada strašni šef policije sada je bio obučen u neku vojničku uniformu i bilo ga je teško prepoznati. Sazvao je sve zatvorenike, pročitao imena onih »lakših«, velikodušno im oprostio grehe i pustio na slobodu. Ostale je zaključao u ćelije, »jer im nije mogao oprostiti« i izgubio se na logorskoj kapiji. Tu je ostao samo još jedan nervozan stražar.

Među onima kojima je Spiler »oprostio« bila je Manda Agbaba, majka Crne Milke. Sa njom je bila Bojana, njena petnaestogodišnja kćerka, pomažući svojoj majci i Dadi. majci Milojka Fdlipčeva — Fiće da se ponovo nauče slobodno hodati.

Oko logora je nastala uzbudljiva trka. Niko nije mogao da otvori dobro zamandaljena vrata. U pomoć su došli Ilija Krtinić, koga je Spiler pustio, i Ilija Perić, stari prijatelj logoraša, čija se kuća nalazila u blizini logora. Pod dejstvom sekire, brava je najzad popustila. Logoraši su kao lavina pojurili napolje. »Po oružje, drugovi«, vikali su trčeći prema centru grada. Na ulicama su sretali patrole Crvene armije, slobodu! Mnogi su stigli do zgrade Muzeja gde se već delilo oružje. Uzimali su puške i

municiju i postavljali se kao straža uz važne objekte. Svrstali su se u patrole i tragali za Spilerovim agentima.

Grupa na čelu sa Sopčakom i Zoranom Đukićem skinula je mine sa Velikog mosta, dok je druga grupa to isto učinila ispod Malog mosta. Stari mostovi na Begeju bili su sačuvani.

Prvog oktobra Milan Pribić — Đokica se nalazio u Farkaždinu. Pred veče, u selo su prodrle dve čete Crvene Armije. Nastalo je slavlje. Govorio je Đokica, prvi put u jednom slobodnom banatskom mestu. Bio je uzbuđen, kao i svi koji su ga slušali.

Đokica je sa Pantinom četom i jednom četom Crvene armije krenuo prema Perlezu. Narod je oduševljeno dočekao oslobodioce. Opet je Đokica govorio. A tada je četa Crvenoarmejaca krenula prema mostu na Tisi kod Titela. Bio je to važan objekat. Međutim, tamo su Nemci imali jake snage. Četa je pretrpela velike gubitke. Vratila se u Perlez. Nemci su zasuli selo artiljerijskom vatrom. Narod se povlačio prema Farkaždinu. Đokica i Panta sa četom i nekoliko Crvenoarmejaca zauzeli su položaje. Naišli su Nemci na dva kamiona. Brzo su bili razbijeni. Tada su u rejon Perleza pristigle jače snage Crvene Armije. Nemci su razbijeni i odbačeni ka Tisi i Dunavu. Đokica i Panta su krenuli najpre za Orlovat, a onda za Petrovgrad. Bio je već treći oktobar. Tamo su zatekli Đuru Jovanovića — Crnog Miću. Bilo je najhitnije osigurati kontrolu o raspodeli oružja iz magacina.

Đokica je mogao da vidi već isprebijane agente Krstu Kozlovačkog i Stanka Bukovca. Trebalo ih je zaštiti od razjarenog naroda. Za njihova dela sudiće im Narodni sud. Međutim, uzalud je tragao za Spilerom. Lukavi policajac je bio već daleko od grada.

Trećega oktobra ujutro, u grad su sa severa došli Velislav Solarov — Mađa i Ziva Popov — Taca, u pratnji sedam boraca. Glavnina njihove jedinice bila je još van grada. Jedinice pod njihovom koman-

dom već su bile prošle kroz Elemir, Kumane i Melence. Pred Elemirom je došlo do borbe, Nemci su zarobili Miletu Mihailova — Brku i odmah ga streljali. Nemci su proterani i Elemir je bio slobodan. Borci su iza sebe ostavljali narodno slavlje, a sa sobom su vodili nove borce. Čekali su poruku da uđu u grad.

Istog dana u Melence, Kumane i Elemir stigle su i jedinice Crvene armije. Mađu i Tacu primio je jedan pukovnik. Tu je već bio i Siptar sa svojim automatičarima. Pukovnik Crvene Armije koji ih je pratio saopštio im je da im predaje grad pošto jedinice Crvene armije kreću dalje. Preneo im je poruku svoga Štaba da partizani odmah obezbede sve javne zgrade i preduzeća, da postave odbranu na glavnim pravcima da se snabdeju zapaljivim flašama i bombama za slučaj da prodru nemački tenkovi. Jedinice Crvene Armije kretale su preko Tise u Bačku, a oko Pančeva na jugu i Žombolja na severu vodile su se još uvek ogorčene borbe sa jakim nemačkim motorizovanim jedinicama.

Marko Tanjurdžić — Siptar prionuo je na posao. U grad su stigle jedinice koje su vodili Zeko i Radojica, stigle su čete koje su u grad krenule s Mađom i Tacom. Bila je tu Pantina četa. Taca se našao kod Muzeja i organizovao dalje podelu oružja dobrovoljcima. A oni su svakim danom masovno stizali ne samo iz grada nego i iz svih bližih mesta, naročito iz Melenaca, Kumana, Elemira. Bilo ih je u gradu preko tri hiljade. Formirane su na brzinu borbene jedinice i odmah slane na položaje.

Uveče je došla grupa sovjetskih oficira i pohvalila Siptara i njegove drugove za rekordno i dobro organizovanje odbrane i bezbednosti grada.

U to vreme u gradskoj većnici već je zasedao Gradski narodnooslobodilački odbor. Predsedavao je stari Đorđe Marinković. Upućen je Proglas građanima, a vršene su pripreme za doček i smeštaj Pokrajinskog komiteta, Glavnog narodnooslobodilačkog odbora i Glavnog štaba.

Sada je pažnja bila upućena prema Kikindi i krajnjem severu Banata gde su se još nalazili Nemci. Borbe su vođene i za Pančevo.

Zastava sa kukastim krstom je spaljena

Petrovgrad je bio oslobođen drugog oktobra, a Kikinda je još četiri dana preživljavala teške trenutke neizvesnosti i iščekivanja. Kružile su razne alarmantne vesti da će doći do novog maskra Srba. Međutim, Nemci su se pakovali i osim vojnih jedinica koje su se učvršćivale, napuštali grad. Činili su to noću, preko pontonskog mosta na Tisi kod Padeja.

Vesti o spremnosti nekih Švaba da se svete Srbima do poslednjeg časa nisu bile bez osnova. Sećajući se, valjda, četvrtog oktobra, četrdeset prve, kada su u Bašaidu vešali rodoljube, jedna jača skupina Švaba krenula je iz Kikinde i upala **u** već

KIKINĐANI SU **SPALILI** NA PLOČNIKU GRADA ZASTAVU SA KUKASTIM KRSTOM

oslobođeno selo. Mahnitali su po ulicama ubijajući. Iza njih je ostalo dvanaest leševa.

Trećeg oktobra Srpska Crnja je bila slobodna. Narod se organizovao i sam razoružao Nemce, a vlast predao svom Narodnooslobodilačkom odboru. Sve je bilo spremno za doček Crvene armije i partizana. Građani su bili na ulicama sa parolama i zastavama.

Petog oktobra iz pravca Zombolja selu se približavala kolona kamiona na čelu sa bornim kolima, na kojima je bila istaknuta jugoslovenska zastava. Narod je ovacijama dočekao »oslobodioce«. Međutim iz bornih kola i kamiona poskakali su Nemci i ubili šest ljudi, sedam su pohvatali i poveli sa sobom. Nađeni su nedaleko iza sela, msakrirani.

Kikinđani su se spremali za otpor. Na poziv da svi muškarci dođu u centar malo se ko odazvao. Tada su Nemci pošli u akciju i sakupili jedva dvestotine ljudi. Ostali su se sklanjali iz grada u pravcu Ruskog Sela ili Dragutinova. Ipak, radilo se samo o seči kukuruza na prilaznim putevima i kopanju rovova.

Kikinda spada svakako u ona mesta naše zemlje u kojima je najpre stvorena klica revolucionarne narodne vlasti. Još u julu mesecu četrdeset prve u gradu je bio formiran Odbor za nacionalnooslobodilačku borbu, koji je izdao i svoj proglas narodu.

Tada, u iščekivanju dana slobode, u gradu je bio spreman Gradski narodnooslobodilački odbor. Toma Granfil ga je organizovao još tokom leta i od tada je izvršavao mnoge zadatke pod rukovodstvom Milorada Zubanova. Dogovarali su se članovi Partije i SKOJ-a u svojim ćelijama i aktivima.

Glavni čvor na koga se još uvek oslanjala nemačka odbrana Kikinde bio je sam Zombolj. Nemci su u ovom pograničnom rumunskom gradu imali jake frontovske jedinice sa artiljerijom i tenkovima. Pukovi Crvene armije su se upravo pripremali da likvidiraju ovu grupaciju i da nastave napredovanje

prema Segedinu. U pravcu same Kikinde trebale su krenuti snage koje su već oslobodile Petrovgrad. Ali ove snage su prešle preko Tise u Bačku. Tako je Kikinda ostala nekoliko dana kao u nekom džepu, između dva pravca nadiranja jedinica Crvene Armije.

Sve čete Kikindskog odreda, osim čete Pukovskog, koja je sa Mađom otišla prema Bečeju i Petrovgradu, našle su se na prilazima grada. Pukovi Crvene Armije koji su se kretali u pravcu Zombolja preplavile su Karađorđevo, Aleksandrovo i Vojvoda Stepu. Tu je došlo do pregrupisavanja za dalje nadiranje i likvidiranje nemačkih snaga kod Zombolja.

Ispred ove grupacije našlo se Rusko Selo sa nizom nemačkih mesta okolo. Prvog oktobra u Ruskom Selu sabrala se policija iz okolnih mesta bilo ih je preko stotinu. Tad su se u selu već nalazili Mrgud i Plavi i dogovorili se o daljim akcijama. Policajci su pokupili iz sela 30 zaprega i uputili se prema Tisi. U selu više nije bilo jačih nemačkih snaga.

Sutradan su Ruskoseljani došli do oružja. Trojica Švaba iz Hetina vraćala se kući ne želeći da odstupaju iz Banata. Sa sobom su imali puškomitraljez, mašinku i pušku. Predali su to Ruskoseljanima i otišli u svoj Hetin.

Naoružana grupa novih boraca zaposela je zgradu osnovne škole u Koloniji, postavila puškomitraljez u pravcu odakle bi se mogli pojaviti Nemci. Utvrđen je plan o punom preuzimanju vlasti i u nemačkom delu sela. Koristeći svoje naoružanje, pozvali su nemačkog predsednika opštine i zatražili da pokupi oružje od svojih ljudi i da ih preda novoj vlasti koja je već uspostavljena. Trećeg oktobra ruskoselske Švabe predale su svojih 45 pušaka. U opštinsku zgradu uselio se Mesni narodnooslobodilački odbor. Formirana je i prva jedinica od pedeset boraca. Za komandira je postavljen Ilija Đorđević. Četa se rasporedila na prilazima selu i zauzela odbrambene položaje.

Ruskoseljani, ohrabreni prvim uspehom, razvijali su svoju akciju dalje. Telefonom su pozvali starešine Manšafta u okolnim švapskim selima: Mastortu, Hajfeldu (Kozarci) i Svetom Hubertu (Sv. Hubert — Soltur i Sarlevil — danas Banatsko Veliko Selo) i naredili im da prikupe od svog ljudstva oružje i da ga predaju. Zapretili su da će u protivnom »tri partizanske brigade« napasti njihova sela. Pun uspeh je postignut u Mastortu i Svetom Hubertu. U Rusko Selo je dopremljeno novih 225 pušaka i naoružano toliko dobrovoljaca. Na predaju su bile spremne i Švabe u Hajfeldu, ali kada su Ruskoselci došli po oružje iz Zombolja je iznenada upala nemačka jedinica i otela prikupljeno oružje. Ruskoselci su odstupili i sobom poveli ranjenog Nikolu Srdića.

Četvrtog oktobra dobrovoljci su ponovo krenuli na Hajfeld. Ali, i ovog puta je došlo do dvoboja sa nemačkom jedinicom koja je lako raspršila neiskusne dobrovoljce. Ostavili su čak i svoj puškomitraljez, koga su, kasnije, ipak pronašli. U trećem napadu na Hajfeld, Nemci su zarobili Nikolu Vojvodića i Milisava Stojakovića. Poveli su ih u Kikindu i tu, u gimnaziji gde im je bila kasarna, poslednjeg dana su ih isekli sekirama i bajonetima.

Ruskoselci su tada rešili da pozovu u pomoć jedinice Crvene Armije koje su zastale u rejonu Ruskog Sela. Veza je bila uspostavljena i komanda sovjetske jedinice saslušala je zahtev Ruskoseljana. Bez obzira što to nije bilo neposredno na njihovom pravcu nastupanja, udovoljili su traženju i opremili ojačan puk koji je uveče, petog oktobra, već bio u Ruskom Selu.

Sutradan ovaj puk je sa tridesetpet tenkova nastavio nastupanje prema Kikindi. Posle kraće borbe oslabljena nemačka odbrana je popustila i put za centar grada bio je slobodan. Bio je to šesti oktobar.

U međuvremenu, isto onako kako su to učinili Ruskoselci, postupili su i Podlokanjci na drugom kraju Kikinde. Tamo su se našli Crveni i Zdrav-

ko. Sa hrabrim skojevkama Kajkom, Šonjom i Valjom i još jednim kurirom uputio se u Sanad. Podlokanj je tada već bio slobodan. Petorka je stigla pred opštinsku zgradu i zatražila od policije da preda oružje. Švabe su pokorno poslušale naređenje i predale Zdravku i njegovim pratiljama puškomitraljez i desetak pušaka.

Tada je u Podlokanju formirana četa od tridesetak omladinaca i omladinki, a bilo je među njima i starih dobrovoljaca. Bili su ponosni na svoj puškomitraljez. Četa se odmah uputila na položaje oko Kikinde i priključila se frontu kojeg su držale čete Kikindskog odreda.

I kada su tenkovi razbili nemačke snage na prilazima gradu, Podlokanjci, Acina, Gigina, Zrnićeva i Medićeva četa ušle su u grad i na dugoj kikindskoj ulici koja preseca grad proslavile susret sa svojim slavnim saborcima.

Dok su partizani i ruski tenkisti napredovali ka centru, aktivisti u gradu stupili su u akciju. Štitili su važne objekte i čistili postavljene mine. Grad je bio na nogama. U opštinsku zgradu prvi su upali Milorad Malačić i Svetislav Nedeljkov. Pokidali su sa zgrade nemačke oznake i skinuli zastavu sa kukastim krstom. Vijorila se ona tu tri i po godine i pod njenim znamenjem učinjena su mnoga zlodela u gradu. Sada je plamen zahvatio krpu i zauvek spalio kukasti krst označavajući time slobodu ovome borbenom i nepokorenom gradu.

Nemci su odstupili prema Padeju i preko Mokrina prema Segedinu. Grad kao da je najpre odahnuo, kao da je želeo da se obezbedi sklanjanjem mina i gašenjem požara, pa je tek onda izašao na svoju aveniju i slavio svoju pobedu.

Dragan Bjelobaba — Crveni, organizovao je preuzimanje vlasti u Novom Kneževcu. U grad su stigle jedinice Crvene Armije.

Dan ranije u Banat se iz Srema prebacio bataljon Osme vojvođanske brigade sa sekretarom

Pokrajinskog komiteta Partije za Vojvodinu Jovanom Veselinovim — Žarkom.

Dan kasnije, sedmog oktobra, nemačke snage su bile potpuno potučene i u rejonu Pančeva. Tri dana se još držao njihov mostobran, pa je i on likvidiran.

Desetog oktobra ceo Banat je bio slobodan.

U Vršac je stigao iz Krajove Vrhovni komandant Tito. To je bila velika počast za Banat i Banaćane.

IV
trinaesta vojvođanska — treća knojevska

TRINAESTA VOJVOĐANSKA U BANATU

Pokrajinski komitet ponovo u gradu na Begeju

Još dok su se jedinice Crvene armije približavale granicama naše zemlje, Pokrajinski komitet, Glavni narodnooslobodilački odbor i Glavni štab za Vojvodinu pripremili su se da dođu u Petrovgrad čim Banat bude -oslobođen. Bilo je jasno da će Nemci pokušati da formiraju novi front na Tisi ili na Dunavu i da će taj front uporno braniti, jer se radilo o velikoj grupaciji njihovih snaga kojoj je trebalo štititi izvlačenje sa juga Balkana, .ali, pre svega, 0 koridoru za odbranu južnih nemačkih granica. Bilo je stoga i to jasno da će bitka za oslobođenje cele Vojvodine biti teška i da će potrajati, da će njene ravnice preseći veliki Istočni front sa novim iskušenjima, obavezama i zadacima svih Vojvođana. Vojno i partijsko rukovodstvo Vojvodine pripremalo se za taj trenutak. I on je 'došao tih prvih dana meseca oktobra.

Za sekretara Pokrajinskog komiteta Jovana Veselinova Žarka, isto kao i za njegovog bliskog saradnika, književnika, Jovana Popovića, povratak u Banat bio je davno željni trenutak. Prošle su mnoge godine od kada su napustili svoju rodnu ravnicu na kojoj su se i opredelili za svoj revolucionarni put. Sada su joj se vraćali, izranjavijenoj ali ponositoj, kao što isu i sami bili ponositi jer se upravo na njoj najpre slobodno zavijorila zastava sa petokrakom kao znamenje izvojevane slobode, a uz nju 1 proleterska crvena zastava kao simbol revolucije.

Pesnik se vraćao radostan što će se ponovo naći u svojoj Kikindi, u gradu u kome je proveo mladost, što će obići gimnaziju u kojoj je napisao svoj maturski rad, ocenjen odličnom ocenom sa porukom da se treba boriti za Jugolaviju ravnopravnih naroda u kojoj neće biti izrabljivača niti izrabljivanih. To seme posejano u kikindskoj gimnaziji urodilo je plodom. Tu su bili regrutovani i takvi borci kao što su bili Rajko Lovadinov, braća Bogaroški, Proka Sredojev i toliko drugih. Na njih je književnik sa ponosom mislio listo kao i na brojne kibindske borce koji su smelo išli revolucionarnim putem, ginuli, ali su svom gradu i ravnici doneli slobodu.

Sekretar Pokrajinskog komiteta vraćao se u mislima na svoje Kumane, na svoje drugove iz mladalačkih dana, iz vremena kada su on i Maksa Kovačev prvi put napustili svoje selo i pošli u potragu za radom spremni da se svrstaju u revolucionarne redove radničke klase i njene avangarde. Bilo je to pre davadeset ili više godina. Makse Kovačeva više nije bilo među živima. Stari revolucionar i borac poginuo je hrabro, prkoseći špileru i onda kada je bio na izdisaju. Palo je blizu tri stotine Kumančana među kojima i mnogi komunisti iz stare garde poput Lazara Blažića Socijaliste, Žarka Milankova, Milutina Colića, Raćka Čolića i toliko drugih.

Od tada pa do ovog trenutka, Veselinov je prošao stazama revoluoionaira koje nisu bile lake. Vodile su one 'kroz ilegalnu borbu, preko zapreka Obznane i diktature, kroz školovanje na »Komunističkom univerzitetu« u Moskvi i neposredno upoznavanje sa političkim i vojniim iskustvima prve zemlje radnika i seljaka, kroz robijaške sobe u Lepoglavi i Sremskoj Mitrovici, pretvorene u svojevrsne učionice i gotovo naučne prostorije. U njima se izučavao marksizam, sabirala stečena iskustva i proučavali putovi za budućnost. Zloglasni Državni sud za zaštitu države osudio je Žarka na petnaest godina robovanja, ali je njemu, kao i odvažnoj grupi njegovih drugova,

uspelo da utvrđene rokove skrate i da se u revolucionarnim danima ustaničke četrdeset prve izvuku iz kazamata kroz uske li dugo kopane rovove i da preuzmu svoje borbene dužnosti. Jedan od Zarkovih drugova, Ivan Knežić — Cota, zagubivši se od glavnine krenuo je pravo u Kumane, Zarkiovoj kući, uveren da će ga tamo primiti kao svoga i uputiti ga na pravu vezu. Ali, on je ostao među Kumančanima, kao njihov saborae, među njim;; i sa mnogima od njih ovde je hrabro i poginuo. Žarko je, međutim, po zadatku Partije ostao u Širemu i tu sa sremskim drugovima radio na orgainizovanju ustanka, Bilo je to vreme kada Srem i Banat nisu bili povezani, kada ih je razdvajao Dunav i ,na njemu s jedne strane nemačke snage, a s druge ustaške. Ali, Žarko nikad nije prestao sa pokušajima da probije te granice i povrati borbeno jedinstvo Banata i Srema, jedinstvo Vojvodine. Posebno onda, početkom četrdesettreće, kada je preuzeo dužnost sekretara Pokrajinskog komiteta Partije. Bilo je to već vreme kada je Žarko Zrenjanin poginuo u Pavlišu, a Svetozar Marković čekao na izvršenje smrtne kazne u Novom Sadu. U prvoj polovini te godine nemačko-ustaške breše popuštale su na reci, pojedini Banaćani probijali su se u Belegiš ili Surduk, Zarfco ih je primao, učio ih kako da rade i slao ih ponovo na banatsku stranu. Ipak, bio je najradosniji onog trenutka kada je doznao da se iz Banata probio odvažni partizanski odred od preko šezdeset starih boraca —• komunista koji su izbegli i savladali sve Špilerove zamke i ofanzive. Banaćani su svojim prodorom trasirali put na kom je sagrađen most Karađorđevo — Surduk od koga su se sve gušće granali i oslanjali ilegalni putovi i staze, da bi samo za nekoliko meseci pokrili gotovo ceo severni Banat. Tim nevidljivim putevima probilo se nekoliko hiljada boraca do redova slavnih vojvođanskih brigada, preko njih su Žarko i drugovi iz pokrajinskog rukovodstva obezbedili jedinstvo Srema i Banata, uprkos stalnih naleta i pokušaja da se ti putevi i taj most poruše. Bitka za taj istinski most bratstva 'i jedinstva trajala je više od godinu

dana, u njoj su pali ranog! drugovi i drugarice, ali most je ostao kao simbol zajedničke borbe i zajedničke volje Banaćana i Sremaca da u borbi zajedno istraju sve do konačne pobede.

Tada, kada je Banat slavio Slobodu, Nemci i svi njegovi saveznici, izdajnici svoga naroda, postavili su na visokoj sremskoj obali Dunava liniju fronta -opasno ugrožavajući sagrađeni most. Žarko i veći deo vojvođanskog rukovodstva imali su nameru da se upravo tim pravcem prebace na banatsku stranu. Pozvali su u pomoć Osmu vojvođansku brigadu i -dali joj u zadatak da raiskine nemački front na Dunavu i osigura prelazak reke. U to vreme Osmom brigadom komandovali su Milan Korica — Kovač i Vladimir Branković — Gadža.

Brigada se probila sa Fruške Gore i stigla u rejon Surduka i Belegiša. Bilo je to vreme velike bitke za komunikacije. Maršal Tito je naredio svim jedinicama opštu ofanzivu na železničke pruge i kompozicije u toku prvih sedam dana -oktobra. Nemci su stoga uputili jake snage na obezbeđenje saobraćajnih linija. Ipak, samo u Sremu za tih sedam dana odletelo je u vazduh tri-döset lokomotiva i sedamdeset vagona, razoreno -deset mostova ii veći broj železničkih stanica. Otuda je i Osma brigada na sv-om putu prema Dunavu naišla -na nemačka pojačanja na pruzi, ali je otpor Nemaca skršen u silovitom naletu.

Dunav su, međutim, već bile zaposele jake nemačke frontovske jedinice. Raspolagale su i tenkovima. Došlo je -do teške borbe u kojoj je nemački front razmaknut i stvoren mostobran. Na banatskoj stranli -našli su se vojvođanski rukovodioci štićeni bataljonom Gligorija Matića. Ostali bataljoni Osme brigade -ostali su u zaštitnici na s-tvorenom mostobranu.

Matićev bataljon stigao je u Petrovgrad nekako nenajavljen. Ali, svrstan u kolonu, njegov čvrsti vojnički korak i gromka pesma boraca brzo su privukli pažnju građana koji su razdragano poz-

dravljali svoje borce. Malo je ko tada znao da se u partizanskoj koloni nalaze i najviši vojni i politički rukovodioci Vojvodine.

Radoist je zavladala u gradskoj većnici kada su se Veselinov i njegovi drugovi sastali sa Đurom Jovanovioem — Mićom, Milanom Pribićem — Đokicom, Tomom Granfilom — Bracom i drugim rukovodiocima severnog Banata. U poslednjoj godini Mića i Đokica više puta su dolazili do Surduka, dogovarali se sa Žarkom, podnosili mu izveštaje i utvrđivali dalje zadatke. A gotovo svake nedelje dolazio je Artem ili koji drugi »dugoprugaš«, donosio i odnosio poštu, i prenosio poruke. I evo sada bili su opet zajedno u slobodnom gradu 'koji je već živeo novim životom i pripremao se za zadatke koji su ga očekivali.

Tamo, u Gradskoj većnici, u kojoj je do juče carovao Spiler, Žarko se susreo i sa Đorđem Marinkovićem, predsednikom Gradskog narodnooslobodilačkog odbora i ocem Sonje Marinković, hrabrog borca i člana Pokrajinskog komiteta, streljane među prvima u ovom gradu.

Bilo je to vreme kada je u Vojlovici već formirana Dvanaesta vojvođanska brigada i posle oslobođenja Pančeva okrenula svoj front prema Beogradu za čiju slobodu je biltika već bila u jeku. Ovde u gradu na Begeju, kao i u svim gradovima i selima na severu Banata užurbano su kretale tek formirane skupine dobrovoljaca, pripajale se četama Petrovgradskog ili Kikindskog odreda i sa njima ili samostalno kretale prema Kikindi. Tamo je bilo zborno mesto severnobanatskih »oktabrista«, kako su ovaj treći val dobrovoljaca popularno prozvali, jer tamo je bilo određeno melsto za formiranje severnobanatske brigade.

Zarfco i drugovi iz Pokrajinskog komiteta, Glavnog narođnooslobođilačkog odbora i Glavnog štaba mogli su u Banatu odmah krenuti dalje u sređivanju prilika, organizovanju privrede i snabdevanju krupnih frontovskih jedinica Crvene armije i

naše vojske. Jer, ina ravnici je već sve hilo jasno. Vlast je bila u rukama narodnooslobodilačkih odbora, onih sa .iskustvom i onih koji su u 'danima oslobođenja tek bili stvoreni. Tu dvoumljenja nije bilo. Njih je još trebalo pomagati, podučiti, uvrstiti.

Talas ustanka u prvoj godini rata zahvatio je najvažnija područja ovog dela Banata i on je skršio sve otpore »anglofila.« i onemogućio stvaranje četničke baze. U vreme kriza četnici su ponegde uspevali da se organizuju, kao na krajnjem severu, ali nikada i nigde nisu uspeli da preovladaju svojim uticajem i da se predstave kao ozbiljna brana oslobodilačkoj borbi Banaćana. U toku burnih meseci u drugoj polovini ove, četrdesetčetvrte godine, njihov uticaj bio je sveden na najmanju meru i trebalo ih je samo dotući. Stari političari sa demokratskog krila, držeći se dotle rezerviisano, shvatili su konačno kuda vetrovi duvaju i sada su nudili svoju saradnju komunistima.

I tako glavnu opasnost po bezbednost i položaj narodne vlasti predstavljali su još samo ostaci fašističkih organizacija, njihova obaveštajna služba, njihova spremnost da do kraja služe svom Fireru. Među ovftm fašistima bilo je šljama iz svih nacionalnosti, pre svega, iz švapskih redova, ali isto tako i iz redova Srba, Mađara, Rumuna, Slovaka i drugih koji su u poslednje četiri godine bili na strani okupatora. Veliki front je bio isuviše blizu da bi se brzo pokidale veze i mreža koju su fašisti ispleli spremajući se za Situaciju kakva je nastala. Banat je ostajao iza linije fronta ako se on stabilizuje na Tisi, ili ako to bude na Dunavu. Razorno delovanje iza linija fronta je bio glavni zadatak ovih organizacija.

Sa okupatorom su se iz Banata izvukle mnoge Švabe. Ali, većina ih je ipak ostala tu na ravnici, čekajući svoju sudbinu. Više od stotinu hiljada Švaba trebalo je čuvati, onemogućiti i za svagda rešiti njihovo pitanje, već prema opredeljenju koga su sami izabrali vezujući svoju sudbinu za sudbinu

fašizma. Na Drugom zasedanju AVNOJ-a proklamovana je ravnopravnost svih naroda i narodnosti u granicama nove Jugoslavije. Ali, takvu ravnopravnost niisu mogli imati oni ikoji su se borili protiv tih istih naroda i narodnosti d pri tome počnili mnoga nedela. Banatske Svaibe gotovo listom su bile s one strane fronta, vešale su, streljale, palile i proganjale svakog onog ko je samo zaželeo slobodu. Na njiih se u ogromnoj većini nije ni mogla prirneniti ova odluka revolucionarnog jugoslovenskog parlamenta. Pred rukovodstvom Vojvodine ostalo je da taj problem tek reše.

Srbi, Mađari, Rumuni i Slovaci koji su bili u službi okupatora i sa njima sudelovali u teroru takođe nisu mogli računati da će proći bez odgovornosti za svoja dela. Njih je trebalo sabirati u zatvore i logore. Ali, ogromna većina naroda Mađarske, slovačke i rumunske nacionalnosti već je iskazala svoje opredeljenje odbacujući fašističke okvire koji su im bili nametani. Bio je tu već učinjen značajan korak, ali je trebalo ići dalje, smelije i odlučnije stvarajući nove prostore za zajednički život i saradnju svih nacionalnosti na ravnici. Bio je to krupan politički zadatak sa svim preduslovima da se najvaljanije ostvari.

Stvarane su ćelije u mađarskim i rumunskim selima, nicali su prvi aktivi SKOJ-a a oko njih brojne grupe USAOJ-a. U narodnooslobodilačke odbore ulazili su Mađari, Rumuni, Slovaci.

Ipak, najteži problem na dnevnom redu bio je u obnovi privrede, organizaciji rada u preduzećima, stvaranju trgovačke mreže, skidanju letine i setvi ozimih useva. Trebalo je sakupljati rezerve koje su nagomilali Nemci za svoju vojsku ne uspevši da ih evakuišu u begu preko ravnice. Ali trebalo je pronaći i sve ono što su oni poslednjih nedelja posakrivali, nadajući se obrtu situacije na frontovima.

Jovan Veselinov — Žarko zatekao je u Petrovgradu Ivana Milutinoviića, člana Politbiroa i Vrhovnog štaba. Još na robij'i postali su dobri drugovi. Ivan je u Nacionalnom komitetu odgovarao za resor industrije i 'trgovine i ovde je došao po Titovom nalogu da neposredno pomogne Banaćanima u obnovi privrede i organlzovanju snabdevanja frontovskih jedinica. Banat je trebalo urediti kao neposrednu pozadinu istočnog fronta. Tito se tada već nalazio u Vršcu sa nekoliko članova Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba.

Jovan Popović je uspeo da već dvanaestog oktobra u Petrovgradu odštampa naredni broj »Slobodne Vojvodine«. Ovaj list je već bio poznat mnogim Banaćanima, ali je sada to bio prvi list narodnih boraca koji je našao mesta u svim banatskim selima i gradovima pružajući narodu informacije o novim pobedama na frontovima i uspesima u obnovi oslobođenih krajeva, podstičući na nove napore u rešavanju tekućih problema i najvažnijih zadataka.

Tako je Banat u mesecu oktobru imao izuzetnu čast da se 'na njegovoj ravnici istovremeno nađu najviši rukovodioci Jugoslavije i Vojvodine kao i komanda Ukrajinskog fronta na čelu sa Maršalom Tolbuhinom. Odatle su vođene bitke za oslobođenje Beograda, Bačke i Srema.

I dok je Dvanaesta brigada već kalila svoje redove na sektorima fronta koji su joj bili dodeljeni, u Kikindi je bilo na okupu preko dve hiljade partizana i dobrovoljaca svrstanih u nove čete i bataljone, slušajući reči Marka Tanjurdžića •— Siptara o formiranju i zadacima Trinaeste vojvođanske udarne brigade.

Bio je to četrnaesti oktobar hiljadu devetsto četrdesetčetvrte.

U gradu domaćinu

Povlačeći se sa kikindskih ulica, gotovo u posledjnem času, Nemci su ubili osamnaestogo-

dišnjeg gimnazijalca Đuru Jovičina. Mladić se našao među crvenoarmejcima kada ga je smrtno pogodio metak nekog nemačkog snajperiste. Tako je poslednjem zločinu u kikindskoj gimnaziji bio pridodat još jedan. Tamo su Nemci ubili gimnazijalca Nikolu Vojvodiča i njegovog druga iz Ruskog Sela Miliisava Stojakovića. Nemci isu postavili mine u ovoj zgradi koja im je podugo služila kao kasarna isto kao što su to uradili sa sokolskim domom, žandarmerijskom kasarnom i drugim važnim objektima u gradu. Kikinđani su imali stručnjaka za demontiranje mina. Boris Mamontov ise dao na posao i otklonio veliku opasnost uklanjanjem eksploiziva.

Uprkos svemu što je ovaj grad doživeo u toku okupacije sada je gotovo čitav bio na nogama. A za poslednje teške tri i ipo godine doživeo je mnogo toga.

Među onima koji su slavili dan slobode nije bilo mnogih. Brojke nisu male, isto kao što i doprinos kikindskih boraca slobodi i revoluciji nije bio mali. Svoj život ugradio je u pobedu 371 građanin ovog prostranog ravničarskog grada. Od toga, njih preko stotinu poginulo je u redovima partizanskih odreda i brigada na raznim frontovima, počev od junačke pogibije Kikindskog partizanskog odreda na Simića salašu četvrtog avgusta četrdeset prve, pa do pobede nad fašizmom. Pedesetdevet kikindskih boraca izvedeno je na streljanje u rodnom gradu, u Petrovgradu ili na drugim banatskim gubilištima. Blizu pedeset ih je umoreno u internaciji, od toga najviše u Norveškoj, a bilo ih je li u Nemačkoj, u Francuskoj, Mađarskoj, Ukrajini, Jasenovcu, na Banjici. Nemći su pokupili gotovo sve Jevreje iz grada. 251 muškarac i žena, dečak ili devojčica, pogubljeni su bez milosti i bez osude. Veber i Spiler prodirali su više puta u kikindske partijske organizacije. Najteže je bilo u prvoj godini rata. Tada je u četiri naleta bilo uhapšeno stošesnaest aktivnih učesnika u podizanju ustanka. Četrdesetdruge u tri majska hapšenja palo je u ruke Spilera tridesetpet

članova Partije, SKOJ-a ili njegovih saradnika. Samo naredne godine kao da je bila neka pauza. To je bilo vreme povlačenja, vreme u kome je Košta Sredojev — Šljuka nastojao da obnovi razoreno stvarajući prva, najkonspirativriija uporišta. Tada su hapsili njegove i Granfilove rođake. A četrdesetčetvrte Špiler je dva puita pokušao da uništi ono što su Nikola Francuski, Mihalj Kiš, Toma Granfil, Milka Agbaba — Crna i Šljuka stvorih. U tome su pomogli izdajnici Stojan Grujić i Simo Zarić. Uhapšen je pedesetjedan borac od kojih je sedamnaest streljano, a u prvom od ovih naleta pao je i sam Šljuka.

Koste Sredojeva — Šljuke nije više bilo. Ni njegovog brata Proke Sredojeva. Nije bilo braće Arsenov, Stojana i Miloirada, braće Bogaroški Vlade, Nikole, Dušana pa ni Momiira. Momir je bio najmlađi, imao je sedamnaest godina. Drugovi su ga sa ocem, majkom i sestrom prebacili u Srem. Tamo je stupio u brigadu i poginuo u borbi sa belogardejcima. Nije bilo herojskih boraca sa Simića salaša na čelu sa Radom Trnićem, Uglješom Terzinim i Đurom Oličkovim. Ni Alberta Baltašiika i Rade Vldinskog —- Najiča. Ni starih komunista i boraca Paje Radojčića, Alekse Radosavčeva i Dobrivoja Jovičina. Ni Tiberija Aldana, španskog borca. Ni mnogih drugih.

Ostale su prazne partizanske baze. One su u samom gradu i njegovoj okolini štitile kikindske borce, sreske i okružne rukovodioce, dok su delovali na ovom terenu. Bile su to obične domaćinske kuće ili izgrađena skloništa od kojih je bio veliki broj onih koje Špiler nije uspeo da otkrije. U teškoj ilegalnosti u kojoj je morao da deluje, Šljuka se održao i u najkritičnijim trenucima, u danima masovnih streljanja, velikih racija, pretnji iza kojih su sledila i dela, zahvaljujući svesti ovih ljudi, njihovoj spremnosti da i sami poginu ali da čuvaju i sačuvaju svoje borce. A tako je bilo širom Banata. Jer. partizanske šume i partizanske čuke bili su ovi ljudi, narod, njihovi domovi, njihovi salaši, njihove njive i partizanske baze u njima. Koga od ovih kikindskih

rodoljuba i boraca ovde pomenuti? Bio bi predug spisak ako bi svi bili nabrojani. Ipak, treba pomenuti barem one kuće u kojima je boravio Šljuka a sa njim i članovi Okružnog komiteta, kao što su to Branko Sredojev, Žarko Pađan — Aca i Đura Knežević — Grmeč, tvorci partizanskih baza Okružnih komiteta Partije i SKOJ-a u isvom Vincaidu u svojim kućama i u kućama svojih komšija — Milice Cizmić, Rade Udickog, Đure Vucelje i drugih, zatim Rada Radak sa bazom na »Olušu«, Milena Tonkov i Milorad Adamov sa bazama u svojim vinogradima, Sava Trifunac i njegov salaš bliže Mokrinu, Milan Iličić i Vida Kljajić i njihove baze u gradu u koje je dolazio i Žarko Zrenjanin, Ratomir Telečki, Savra Sivčev, Uroš Simić, Panta Tomašev, Ferenc Biro, Živa Sivčev, Mila Radak, Jelena i Pera Bogaroški, Slavko Đomparin, isto tako u gradu, Dušan i Desa Tomić :sa bazom na Deriću i drugi.

U Kikindi je bilo preko 23 hiljade stanovnika, među kojima preko 16 hiljada Srba i blizu pet hiljada sedam stotina Mađara. Bilo je tu i Hrvata, Slovenaca, Slovaka, Rusa, Ceha, Bugara, Rumuna, Roma i nešto manje od pet stotina Švaba.

Građani su slaveći slobodu zasukali rukave, na čelu sa svojim Narodnooslobodilačkim odborom kome je još u ilegalstvu na čelu bio Milorad Zubanov. Sekretar mu je bio Nikola Marković koga su Kikinđani u svoje vreme birali za gradskog senatora. Zubanov se u ovim 'danima posebno oslanjao na Privredni odbor sa Arkadijem Rulazovim na čelu i članovima Milanom Lipovanovim, Milanom Radakom, Jocom Kokezom, na Kamenka Bračića predsednika Odbora za socijalno staranje, Savu Ružića predsednika Kulturno-prosvetnog odbora, Bogoljuba Sokolovačkog rukovodioca Agitpropa, Đuru Stepanova odgovornog za unutrašnje poslove, Milutina Budakova, člana Komisije za ispitivanje ratnih zločina koja je započela svoj rad već drugog dana po oslobođenju grada, Milana Lalića, rukovodioca OZN-e, Živu Mioljskog iz Bašaida, predsednika Sreskog narodnooslobodilačkog odbora.

Stvorene su partijske ćelije i aktivi SKOJ-a u svakom rejonu, kao što je to bilo u prvim danima ustanka. U ovim prvim danima slobode u gradu je važnu ulogu imao novi Sreski komitet Partije na čelu sa Srbinkom Petkovim — Stevicom, isto kao i Sreski komitet SKOJ-a koga je vodila Saveta Despotov. Bio je u akciji i Gradski komitet SKOJ-a. Njegov sekretar je bio Miloš Velimirov — Rotkva.

Sedmog oktobra održan je veliki narodni miting na kome je govorio Toma Granfil. Kikinda je bila njegov rodni grad. Vratio mu se zajedno sa Nikolom Francuskim oktobra četrdesetreće da mu pomogne da se reorganizuje i da nastavi borbu. Tada su Granfil i Nikola bili članovi Okružnog komiteta. Toma je preuzeo zadatak da organizuje ilegalne narodnooslobođilačke odbore, a Nikola partijske i skojevske organizacije u ovom gornjem delu Banata. Ipak, najviše su dali u rejonu svoga grada. Nikole Francuskog više nije bilo. Pored Tome Granfila sada su stajali Milka Agbaba — Orna, hrabra partizanka, Nikolin saradnik u orgamizovanju partijskih i skojevskih organizacija. Pored njih su stajali građani koji su poodavno znali da se oni nalaze među njima, ali su ih mogli sresti samo oni najodgovorniji. Sa narodom su bile pomešane i čete Kikindskog odreda u čijem su stvaranju i sami učestvovali. Granfil je izneo razdraganim građanima i borcima ozbiljne i odgovorne zadatke koje neodložno treba sprovoditi. Kikinda je bila slobodna, ali time rat nije bio završen. Sve za front — sve za pobedu bila je glavna parola, ispisana na transparentima ili gromko izvikivana.

Skojevci su organizovali prve radne akcije. Uredili su kasarnu, hotel Nacional i Rusku gimnaziju da bi pripremili prostorije partizanskim četama i dobrovoljcima koji su stalno pristizali. Omladina je organizovala hor, diletantsku sekciju, pripremila i izvela prve priredbe za borbene jedinice i za narod.

Tu su već bili Mira Mitrović i Rade Knežević. Još u četama Kikindskog odreda započeli su

oni svoju kulturno-prosvetnu delatnost, u predahu, posle izvedenih akcija i dugih marševa. U slobodnom gradu imali su za to odrešene ruke i punu podršku Cerčila, Velikog, Belog, Pađana, Zrnića i drugih partizanskih rukovodilaca. Pomagali su i kikindskoj omladini u uvežbavanju hora, pripremali skečeve za diletantsku grupu i režirali prve priredbe. Mira je bio predratni beogradski skojevac. Drugovi su mu u odredu to priznali i primili ga za člana Partije. Borci su mu dah i odgovarajući nadimak. Ako je neko pomenuo Glumca, svi su znali da se radi o Miri Mitroviću.

Pa, ipak, Kiikinđani su postigli najveći uspeh na osposobljavanju pruga i železničke stanice. . . Ranije, partizani su napadali ove objekte i baš tu oko Kikinde izveli su najviše diverzija na vojne kompozicije. One su tada prenosile nemačke vojnike i njihov ratni materijal. Hranile su nemačke frontove. Sada su upravo te pruge bile od izuzetne važnosti za sovjetske i naše frantove, predstavljale su žilu kucavicu u tom snabdevanju. A Nemci su to dobro znali i uništavali su iza sebe sve što su stigli uništiti. Oko Kikinde bili su pragovi na prugama na daleko izlomljeni, kikindska železnička stanica razorena. Nemački avioni su još uvek leteli nad banatskom ravnicom i bombama pokušavah da poruše ono što se popravi.

Na pruge je dnevno izlazilo više hiljada građana, dobrovoljno, na poziv svoje revolucionarne vlasti. Zelezničari, koji su na ovim prugama i u ratu u većini bili uz svoje borce, vodili su ove akcije, a svaki od njih je predvodio radnu jedinicu od oko pedeset dobrovoljaca.

U rekordnom roku od dvanaest dana bilo je obnovljeno 78 kilometara razorene pruge. Vozovi su mogli ponovo da prevoze ratni materijal za liniju Ukrajinskog fronta. Kikindski železničari su taj svoj zadatak neumorno obavljali, vozeći natovarene kompozicije do ispod Pešte, u svim uslovima pa i onda kada su se na njih obrušavale nemačke »Štuke«. Pet hrabrih železničara položilo je svoje živote na tom izvanredno važnom zadatku.

Četrnaestog oktobra Kikinda je bila spremna da na gradskom trgu i u svoje kasarne prihvati bataljone Trinaeste vojvođanske udarne brigade. Grad je i sam dao na stotine dobrovoljaca. Bio je ponosan što je domaćin hiljadama banatskih boraca i Brigadi koju su oni toliko želeli da formiraju na samoj ravnici i da u njenim redovima sa novom snagom pohitaju na front, u borbu otvorenu, sa puškama i mitraljezima u rukama, u borbu prsa u prsa, do konačne pobede.

Sremci u Brigadi

Nemoi su posle žestoke borbe oko Pančeva i Zombolja bili posve razbijeni i napustili su Banat. Opasnost od vršljanja njihovih jačih jedinica po ravnici nije više postojala. Pukovi Crvene armije izbili su na Tisu i stvorili nekoliko širokih mostobrana sa bačke strane. Nemci nisu uspeli da na ovoj reci konsoliđuju svoje poljuljane linije i žurno su izvlačili jedinice iz Bačke. Pokušavali su da zatvore načinjenu brešu u naslonu na sam Dunav. Ostalo je vojvođanskim jedinicama i jedinicama Crvene armije da narednih desetak dana razbiju te zaštitnice i tako oslobode i ovaj kraj Vojvodine.

U međuvremenu, posle svog formiranja u Vojlovici, osmog oktobra, Dvanaesta vojvođanska brigada poslala je dva svoja bataljona na front koji se stezao oko nemačke grupacije u Beogradu. Druga dva bataljona već su se nalazila na maršu prema Tisi da bi preuzele svoj deo fronta. Istovremeno, i Osma vojvođanska brigada uputila je svoje glavne snage iz Petrovgrada na front na toj reci. Obe jedinice bile su spremne da sa borcima Crvene armije povedu borbe za oslobođenje Bačke.

Glavni štab Vojvodine odlučio se još u Sremu o rasporedu kadrova za štabove dveju brigada koje su se imale formirati na banatskom tlu. Stab

Udarnog bataljona Banatske operativne zone jednostavno je prerastao u Štab dvanaeste vojvođanske udarne brigade. Ovaj Bataljon je posebno bio formiran iz krila Šeste vojvođanske brigade u Sremu. Njegove čete popunili su odabrani borci i rukovodioci iz Srema i Banata. Tako formiran bataljon, dobro opremljen i dobro naoružan, upućen je u južni Banat krajem meseca avgusta i tamo vodio borbe i jačao južnobanatske partizanske odrede sa kojima je zajedno ušao u sastav nove brigade.

Štab Udarnog bataljona sačinjavali su komandant Dušan Doronjski - Jocika, komesar Lazo Mišković i zamenik komesara Nikola Kmezić — Nidža. Mišković i Doronjski bili su iz Srema, a Nidža je postao komunista u Bačkoj, bio borac Severobanatskog odreda, ali i partijski rukovodilac u jedinicama Šeste vojvođanske brigade. Doronjski, Mišković i Kmezić zadržali su iste dužnosti i u Štabu Dvanaeste vojvođanske brigade.

Tako je na raspolaganju Glavnom štabu Vojvodine ostao Štab Banatske operativne zone. Svi članovi ovoga Štaba dobili su nalog da se okupe u Kikindi. Njihov zadatak je bio da prikupe jedinice Petrovgradskog i Kikindskog odreda i sve dobrovoljce koji su im se u velikom broju priključili i da formiraju Trinaestu vojvođansku udarnu brigadu.

Isto onako kao što je štab Udarnog bataljona bio naimenovan za štab Dvanaeste vojvođanske brigade, tako je i Štab Banatske operativne zone gotovo u celini bio određen kao štab Trinaeste vojvođanske brigade.

Marko Tanjurđžić — Siptar saznao je o svojoj novoj dužnosti još u Petrovgradu, čim je u grad stigao Košta Nad sa Glavnim štabom Vojvodine. Siptar je već imao u Petrovgradu blizu tri hiljade dobrovoljaca okupljenih oko četa Petrovgradskog odreda. Ove čete su naglo nabujale i gotovo se formirale kao bataljoni, stvarane su i nove, da bi bile raspoređene na raznim punktovima grada u cilju njegove odbrane, čuvanja važnih objekata, čišćenju

mina i hitnih popravki porušenih pruga i instalacija. Siptar je sa ovim jedinicama uspešno obavio taj prvi zadatak u oslobođenom Banatu i sada je bio spreman da sa glavninom svojih jedinica krene u Kikindu.

Siptar je primio novu dužnost sa zadovoljstvom. Iako se nije radilo o nekom dužem periodu, ratujući na ravnici pod teškim uslovima, Siptar je zavoleo ove ljude, borce, narod. Osećao se on tu kao u svom Sremu, izbliza je Video trnovit put koji su morali prolaziti banatski boroi da bi istrajali i zastavu slobode i revolucije održali visoko podignutu. Siptar je znao to da ceni i bilo mu je drago što će komandovati upravo tim borcima, onima koji su se već okalili u partizanskim akcijama i onima koji

marko tanjurdžic siptar, komandant xiii vojvođanske udarne brigade

su tek trebali da se kale u vatri oružane borbe. Ali, on je dobro znao da su gotovo svi oni politički već bili okaljani. Jer, u šarolikim jedinicama koje su se kretale prema Kikindi, kao i onima koje su tamo već bile okupljene, bilo je najviše omladine, skojevaca i članova USAOJ-a, mladića i devojaka, iz severnobanatskih sela i gradova u kojima su još od početka bili postavljeni nevidljivi ali uporni frontovi o koje su se razbijale ili kroz koje su se probijale Špilerove ofanzive. Bila je to uporna politička borba u kojoj je Komunistička partija uprkos najtežih gubitaka čuvala i sačuvala svoje pozicije da bi ih u poslednjoj godini razvila u odlučujućim razmerama. Bila je to borba u kojoj se takođe ginulo, iskazivalo junaštvo, visoki borbeni moral i visoku svest. I kada je na ravnici došao trenutak pobede, Severnobanaćani su znali kojim putem treba dalje da idu. Trebalo je još ratovati, trebalo je još krvariti do slobode za sve naše krajeve i sve naše ljude. Ali, sada se to moglo i ovde u Banatu masovno, sa puškom, sa mašinkom i sa mitraljezom u rukama. Tako je Brigada u Kikindi prosto iznikla, nabujala, lako, prirodno, dobrovoljno, svesno, sa -mogućnostima da bira borce, da vraća prekobrojne i da ih, ipak, tužne, šalje na druge isto tafeo neophodne dužnosti.

Moglo je to tako jer su ovde, na banatskom tlu, bili duboki koreni iz kojih je snažno izbilo stablo.

Prolazeći kroz Perlez, Centu, Opov-o, Dolovo ili kroz Kumane, Elemir, Karađorđevo, Melence, Dragutinovo, Bašaid — Šiptaru se činilo da prolazi kroz svoj rodni Deč, kroz sremska sela koja su gotovo sve dala za svoje drugove, svoje borce. Koliko je ljudi iz ovih i drugih banatskih mesta bilo streljano, kolibo ih je poginulo u transportima, u borbenim jedinicama širom Jugoslavije, a ipak narod je bez rezerve i bez suza bio spreman na nove žrtve.

I njegov Deč se nalazio na ravnicama donjeg Srema. I tu je, poput nekih banatskih mesta,

bilo švapskih porodica koje su se kao i njihova sabraća preko Dunava privili uz skut svojih fašističkih »oslobodilaca«. A Dečani su se organizovali i pripremali za otpor i ovim Švabama i njihovim gospodarima. Zahvaljujući komunistima, među kojima je bio i Marko Tanjurdžić, Dečani su se već u prvoj godini rata tako organizovali da ni Švabe ni ustaše ni četnici ovde nisu mogli naći među Srbima gotovo nikoga ko bi za njih radio.

Marko je još u decembru četrdesete godine bio primljen kao kandidat Partije, sa njim još dvojica drugova. Bio je to prvi korak za formiranje partijske ćelije. U maju četrdesetprve ćelija je i formirana, a njeni prvi članovi bili su Doka Bošković i Iva Petrovič. Dalje je već išlo lakše i ubrzanim korakom. Rasla je ćelija, rastao je SKOJ, a sa njima masovne organizacije koje su za godinu dana obuhvatile gotovo sve odrasle stanovnike Deča, naravno, izuzimajući Švabe.

Kada je postao član Partije Marko je imao dvadesetšest godina. U Zemunu je izučio kolarski zanat, tu se najpre i zaposlio, a radio je i u Beogradu, ali je sve to bilo mršavo i morao se vratiti u svoj Deč. Tridesetšeste godine odslužio je svoj vojni rok, vratio se i -ostao u Deču. Popravljao je kola, pravio ponekom nove točkove i obrađivao ono malo zemlje što mu je otac dodelio. To je bilo vreme borbe za koru hleba, za opstanak, ah i vreme u kome mladi zanatlija još nije bio zaphvao u političke vode.

Pred rat je došlo i to vreme, pravi put radnika mogao je biti samo jedan. Marko je odlučno krenuo tim putem.

I tada kada je išao da primi dužnost komandanta brigade, Siptar se sećao toga puta kojim je prošao i koji mu je doneo bogato borbeno iskustvo i samopouzdanje. Sećao se svoga ilegalnog rada u samom Deču, zatim u okolnim selima: Mihaljevcima, Ašanji i Karlovčiću, organizacija i ljudi sa kojima je tada radio i zajedno sa njima stvarao bazu za opstanak i akcije partizanskih četa na sremskoj

ravnici. Jula meseca četrdesetdruge sam je otišao u odred i već za mesec dana primio je dužnost komandira čete u Podunavskom partizanskom odredu. Njemu i njegovim borcima dobro su došle baze i organizacije koje je stvarao i na koje se u danima »nailaska fašizma« mogao sigurno osloniti. U odred je stupila i njegova drugarica Živka, zatim i dva brata, Vanja i Miloš. U Deču su ostala još dva brata i tri sestre zajedno sa ocem i majkom .i svi oni bili organizovani uključeni u borbene redove Dečana. Među njima se isticala Jovanka, najmlađa Markova sestra, svojim radom u dečkoj skojevskoj organizaciji.

Na čelu svoje čete Siptar je sa ostalim sremskim jedinicama prvi put preplovio Savu i pošao plavim obrisima Majevice. Dolazak borbenih i dobro organizovanih Sremaca u istočnu Bosnu u novembru četrdesetdruge bio je od velikog značaja za stvaranje jednog mosta koji je spajao borbenu Vojvodinu i uzavrelu Bo-snu, ali i za brže poražavanje četničkog ut'ieaja u ovom delu naše zemlje. Tim mostom u Bosnu su stizali mnogi vojvođanski borci među kojima nije bio mali -broj Banaćana. Tamo su bile formirane i prve vojvođanske brigade.

U Bosni je Marko ratovao sve do januara četrdesetčetvrte godine kada je ponovo prešao Savu i našao se u Sremu, sada već zahvaćenim snažnim borbenim talasom o koga su se razbile mnoge Bauerove ofanzive. U Bosni je sticao iskustva kao komandant bataljona i zamenik komandanta Druge vojvođanske brigade. U Bosni je ostavio grobove svoja dva brata, dva komandira, Vanje i Miloša. U Bosni je ostala i njegova Živka kao higijeničarka u brigadi u kojoj je i sam komandovao.

Šiptar je u Sremu najpre primio dužnost zamenika komandanta, a zatim i komandanta Prvog sremskog partizanskog odreda. Ali, bila je to, ustvari prelazna dužnost, jer je Glavni štab Vojvodine imao određene planove za pružanje neposrednije pomoći banatskim partizanskim odredima. Trebalo je samo izabrati najpovoljniji trenutak.

Marko Tanjurđžić — Siptar bio je predviđen za glavnog vojnog komandanta na banatskoj ravnici. Na prelazak u Banat čekalo se dosta dugo, odlagale su ga česte ofanzive, s jedne i s druge strane Dunava. Tako je novi komandant Banatske operativne zone stigao na banatsku stranu tek u avgustu mesecu.

Pre Siptara, još u maju mesecu, preko Dunava kod Belegliša za južni Banat je krenuo 2ivan Peričin — Jole. Njegov zadatak je bio da tamo formira Četvrti banatski partizanski odred. Jole je zatim bio određen za načelnika Štaba Banatske operativne zone. To je bila još jedna pomoć iz Srema Banatu.

Kao i Siptar, Jole je bio borac u sremskim partizanskim odredima. Sredinom četrdesettreće godine kamandovao je Trećim bataljonom Prvog sremskog odreda, u novembru je primio dužnost pomočnika komandanta a u decembru načelnika Štaba ovog odreda. U februaru četrdesetčetvrte našao se u istom Štabu sa Siptarom. Sve do maja ostali su zajedno, Siptar kao kamandant, Jole kao načelnik Štaba. Bilo je predviđeno da takav raspored dužnosti ostane i u Štabu Banatske operativne zone. Tako je ostalo i u času formiranja Štaba Trinaeste vojvođanske brigade.

U Štabu zone našla se i jedna Sremica. Bila je to poznata partizanka Janja. Njeno pravo ime bilo je Nada Milutinović, a njeno rodno mesto Grabovci. I Janja je stigla u Banat pre Siptara, a otišla je kao i Jole u južni Banat zajedno sa novim sekretarom Okružnog komiteta za ovaj deo Banata, Dušanom Bogdanovim — Senkom. Senko je dobro poznavao Janju jer je i sam bio Grabovčanin, poznavao je njen borbeni put i njenu hrabrost pa je zato i predložio da baš i ona krene među južnobanatske partizane i da im pomogne svojim borbenim iskustvom. Janja je najpre primila dužnost rukovodioca sanitetske službe u novoformiranom Četvrtom banatskom partizanskom -odredu, a kada je

bio formiran Štab Banatske operativne zone bila je postavljena za referenta saniteta >u tom Štabu.

Bila je to lepa, snažna devojka. Kada je došla u Banat imala je dvadesetpet godina a svoje borbeno iskustvo počela je kovati četrdesetdruge godine kada je stupila u Prvi sremski partizanski odred. Međutim, bila je dodeljena diverzantskoj grupi koju je ravnim Sramom uspešno vodio partizan koga su svi poznavali pod njegovim partizanskim imenom »Kralj domovine«. Bila je to grupa odvažnih boraca u kojoj ni Janja nije zaostajala. Bila im je i bolničarka i borbeni drug, jer u diverzantskoj skupini svi su morali biti i specijalisti i borci. Janja je tada bila Skojevka.

Jednog martovskog dana četrdesettreće, posle uspešne diverzije, hrabri borci našli su se u teškom obruču. Nemci i ustaše kidisali su nemilosrdno da unište diverzante. Diverzanti su borci koji se ne predaju. Borili su se dok svi redom nisu izginuli ili bili smrtno ranjeni. U magnovenju, nalazeći se među mrtvim ii teško ranjenim drugovima, Janja je dohvatila torbu svog komandanta i počela da baca preostale bombe. Jedna od tih bombi bila je »dimna« i hrabra partizanka je jurnula .kroz taj dim i našla se van obruča. Tamo, gde je do maločas bila, čulo se samo još nekoliko pucnjeva, a onda se sve utišalo. Znala je, tamo više nije bilo živih drugova. Bio je to težak udarac i za nju i za Srem. Ali, borba se nastavljala, stvorena je nova diverzantska grupa, komandovao je Lebarnik, pa Brile, a Janja je ponovo preuzela svoju dužnost. U tim akcijama upoznala je mnoge Banaćane, posebno diverzante.

Kada je krenula u Banat radovala se ponovnom susretu sa drugovima koje je pre svog prelaska preko Dunava ispratila u Banat. Ali, oni su bili na Severu, a nju je put odveo prema Jugu.

Janja tu radost nije osetila ni onda kada se našla među severnobanatskim borcima u Kikindi. Jer, njenih starih poznanika i saboraca više nije bilo. Na banatskoj ravnici hrabro su pali Medo, Žarki,

Arkadije, Bošnjak. Tuga za starim drugovima ublažila je radost susreta sa Čerčilom, Zekom i Radojicom, sa kojima se upoznala u Sremu i sa njima zajedno krenula u Banat.

Ovde u Kikindi Janja je srela još dva Sremca. Bili su to Todor Jovičić — Kuštra i Obrad Janković — Đokica. Kuštra i Đokica došli su kasnije u Banat. Najpre je Kuštra primio dužnost komandanta Kikindskog odreda, a Đokica mu je bio zamenik, a onda je Kuštra ustupio komandu Đokici i pošao na drugu dužnost. Ali, tu novu dužnost nije ni primio jer su se događaji u Banatu brzo odvijali, i sada su obojica bila u Kikindi i obojica određeni za komandante bataljona u brigadi koja će se formirati.

Za kratko vreme koliko je boravio među severobanatskim borcima, Kuštra je stekao veliki broj prijatelja. Bio je to sposoban i hrabar komandant, onizak, ali skladno razvijen, bogate kudrave kose, stalno raspoložen i pristupačan čovek. Sa mnogim Severobanaćanima upoznao se još u Sremu, pa i sa onima koji su se vratili u Banat. Zato je njegovo drugovanje sa Cerčilom bilo započeto još u Sremu i nastavljeno ovde u Banatu. Tim pre što su zajedno komanđovali Kikindskim partizanskim odredom.

Kuštra je bio rodom iz Pećinaca, sela u kome je krajem četrdsetprve godine bilo održano poznato Pećinaćko savetovanje sremskih komunista na kome su analizirane greške i trasirani putevi dalje, uspešne borbe naroda Srema.

Kuštra je prošao kroz teška iskušenja. Njegov otac i majka odvedeni su na Banjicu i zbog saradnje sa partizanima streljani. Stradala mu je i sestra čiju je tragičnu smrt sam doživeo. Prošao je Bosnu i Srem i sada se nalazio među Banaćanima, sa njima pevao onu poznatu partizansku pesmu:

»Druže Tito, maršale,
Naša borba takva je,
Naša **borba zahtijeva**
Kad se gine da se pjeva!«

Za njega su ti stihovi značili mnogo, u njima je nalazio snagu da kao pravi borac primi i podnese smrt svojih najbližih.

Đokioa je bio nekako više vojnik, komandant, ali veseljak.

Treba još jednom ovde pomenuti i Đorđa Đurđevića, koji je pratio za Kikindu Siptara i Milu Radivojevića — Garavog, Siptarovog kurira i kasnije komandira Prateće čete Štaba banatske operativne zone koji je sa dvadesetak drugova, Sremaca, Južnobanaćana i Severobanaćana stigao u Kikindu iz rejona Peščare. Bila je to i jedina tako kombinovana jedinica koja je bila predviđena da uđe u sastav Trinaeste brigade, uz njen Stab. Ta mala četa hrabrih momaka inače je spadala pod neposrednu komandu Štaba zone.

Tako su Siptar, Jole, Janja, Kuštra, Đokica, Đorđe i Garavi bili značajna kadrovska pomoć koju su borbeni Sremci uputili novoj Trinaestoj vojvođanskoj udarnoj brigadi. Bili su to iskusni rukovodioci koje su Severobanaćani primili kao svoje borce.

Šaljući njih, Srem je vraćao svoj dug severobanatskim borcima. Jer, od ranije, Banaćani su masovno prelazili Dunav i svrstavah se u sremske odrede i vojvođanske brigade.

Srem se oduživao Severobanaćanima još na jedan način. Vraćali su borce koji su u Sremu ili u Bosni stekli borbena iskustva ili prošli kroz vojne i političke kurseve i u Banatu primili odgovorne vojno-političke dužnosti. To je bio rezultat jednogodišnje neposredne borbene saradnje i izgrađenog mosta i partizanskih puteva između dveju oblasti. To je bio znak da je stvoreno neraskidivo jedinstvo Sremaca i Banaćana.

Banatski kadrovi

Cerčil, Zeko, Radojica, Mađa, Bukarica — prokrstarili su Banatom, Sremom i Bosnom i sada su bili spremni da preuzmu odgovorne dužnosti ko-

manidanata i komesara u novoj brigadi. Tim putem su prošli i Zorka Petković — Marica, Ljubica Rađenović, Đorđe Momčilović, Milivoj Panić -— Brko. Žarki, Medo, Arkadije i Mara Paskas nisu dočekali dan formiranja Brigade na tlu svoga Banata. Pali su junački zidajući njene temelje.

Dužnost komesara brigade pripala je Milojku Filipčevu — Fići. I on je kao i Cerčil, i zajedno sa Cerčilom, u sastavu Severobanatskog odreda otišao za Srem. Samo, Fića se odmah vratio u Banat, ovoga puta kao član Okružnog komiteta Partije. Ali njegov put i do tada bio je dug, pun krivulja u kojima se ipak nekako održao na osnovnom kursu. O tome je već gotovo sve rečeno. Fića je kao komesar Štaba Banatske operativne zone ušao u Štab Trinaeste brigade da bi preuzeo dužnost komesara, noseći sa sobom sve probleme kojima je bila krcata njegova ličnost. Možda bi trebalo pomenuti ovde njegovu majku Dadu, koja je stojički primala ponižavanja i maltretiranja poput Mande Agbabe, ostajući čvrsta i ponosita pred Špilerom i njegovim agentima.

Tada, u formiranju, Brigada nije imala pomoćnika komesara, a to će reći partijskog rukovodioca. Tek kasnije ovu dužnost preuzeo je Jovan Vujić — Šaban, stari, iskusni i staloženi komunista. Njegova partijska delatnost počinje u predratnim godinama, na prostoru Srema i Mačve. Bio je u partizanskoj četi Mike Mitrovića — Jarca u leto četrdesetprve kada je ova proslavljena jedinica prihvatila u Srbiji stare komuniste odbegle iz sremskomitrovačke kaznione. Organizovao je borbene snage u Mačvi i zapadnom Sremu da bi tamo u šidskom srezu vodio i Sremski komitet Partije.

Šaban je došao u brigadu kada je ona već bila u Subotici, da bi preuzeo dalje sređivanje partijskih ćelija i biroa u četama i bataljonima.

Iako nije bilo partijskog rukovodioca u brigadi na dan njenog formiranja, postojao je rukovodilac SKOJ-a. Ova dužnost pripala je Draganu Bjelobabi — Crvenom.

Crveni je te burne jeseni bio član Okružnog komiteta SKOJ-a. U svom komitetu odgovarao je posebno za skojevsku organizaciju u partizanskim jedinicama. To je bilo vreme kada su i partijske i skojevske organizacije u partizanskim odredima bile vezane za okružne komitete na teritoriji na kojoj su stvarani i na kojoj su delovali. Tako se Crveni javljao i kao omladinski rukovodilac u Kikindskom i Petrovgradskom odredu. Bilo je to vreme kada su omladinci iz mnogih sela i gradova tražili da idu u borbene jedinice, kada su kanali bili tesni za sve one koji su želeli da krenu u Srem, a čete partizanskih odreda primale samo izabrane mladiće i devojke. SKOJ je stoga u svim četama bio sastavljen od starijih članova i Crvenom nije bilo teško da formira borbene i preduzimljivije aktive.

MARKO TANJURD2IĆ SIPTAR, KOMANDANT I JOVAN VUJIĆ SABAN. ZAMENIK KOMESARA BRIGADE

Crveni je započeo u karađorđevačkim organizacijama, tamo je bio dobro poznat kao vešt organizator, a prošao je dužnosti od sekretara aktiva, Rejonskog i Mesnog komiteta do sekretara Sreskog komiteta i člana Okružnog komiteta ove organizacije. Špiler mu dugo nije .ušao u trag i radio je gotovo legalno na ilegalnom poslu. Ostao je stalno u Banatu, pa i onda kada je ševerobanatski odred kretao na dalek i neizvestan put da bi, zajedno sa svojim nerazdvojnim drugom i partijskim rukovodiocem Mićom Radakovićem — Mičurinom, ostao na svom terenu, sa zadatkom da preuzmu partijske i skojevske organizacije u slučaju da odred ne izvrši svoju misiju.

Crveni je sada, kao član Okružnog komiteta odgovoran za vojsku. Pored Đokice i drugova, bio je u situaciji da utiče na podelu Skojevaca, na one koji mogu da idu u brigadu i na one koji moraju ostati u svojim aktivima po selima i gradovima. Tim pre što je malo ko želeo da ostane kod kuće, smatrajući da je došlo to davno čekano vreme da se uzme puška u ruke. Ali, bili su veliki i odgovorni zadaci koje su imale da preuzmu organizacije na terenu. Od učvršćenja narodne vlasti, razbijanja uticaja svih starih političkih struja, do brze obnove i obrade žitnih polja, a to znači do mobilizacije svih snaga i sredstava za snabdevanje velikog fronta zastalog na Dunavu. Zato je ljudstvo moralo da se deli — za brigadu i za pozadinu. Takav »razrez« se negde poštovao, a negde je ipak više skojevaca otišlo u brigadu nego što je to bilo određeno. Takva podela morala je važiti i za članove Partije. Međutim, članova Partije je bilo manje, a odgovornih dužnosti u oslobođenim mestima mnogo, pa je malom broju članova Partije bilo odobreno da idu u brigadu. Tako je i nastao problem popune svih mesta političkih komesara i njihovih zamenika, posebno u četama. Zato se i desilo da su jače partijske i skojevske organizacije u tom času mogle da pošalju i veći broj svojih članova. Otuda su najveći deo ru-

kovodećeg kadra za brigadu dali Karađorđevo i Vojvoda Stepa, za njima Aleksandrovo, Kikinda, Miloševo, Padej, Elemir, Kumane i Melenci.

Crveni je postavio prve organizacije u novim četama i komitete u bataljonima, odabrao sekretare, a zatim je ponovo povučen na teren. Dužnost je predao Vojislavu Popovu, omladincu sa nedovoljno iskustva za tu odgovornu dužnost u Brigadi. Zato je u Subotici, iz sastava Desete vojvođanske brigade, došao za omladinskog rukovodioca Brigade Đorđe Momčilović — Brkica.

On je u Sremu bio u Prvom sreimskom odredu sekretar aktiva, a zatim i sekretar komiteta u Prvom bataljonu toga odreda koji je ušao potom u sastav Desete brigade. Ranije, do martovskog transporta Skojevaca, Brkica je bio član Mesnog komiteta SKOJ-a u Karađorđevu, a pre toga vodio je tehniku Okružnog kcaniiteta Partije. I u ustaničkoj godini, kao Skojevac, bio je u Agitpropu koga je organizovala organizacija SKOJ-a u selu sa zadatkom da umnožava i širi vesti sa frontova i iz organizacija.

Stevan Colić — Marko ušao je u Stab brigade kao obaveštajni oficir. Tu dužnost vršio je i u Štabu banatske operativne zone. Marko je bio iz dosta imućne porodice. Ali, po tradiciji porodice Colića u Kumanu bile su napredne. Marko je pošao njihovim putem. Njegov otac Milutin bio je takođe stari komunista. Nemci su ga streljah već u prvoj grupi rodoljuba, jula četrdesetprve. Njegov brat Cedomir bio je kao gimnazijalac član Partije još dvadeset sedme, ah je umro osam godina kasnije. I drugi brat Omer bio je komunista, hapšen u velikoj provali trideset i šeste, zarobljen u aprilskim danima. Ljubomir Colić, Markov stric, uhapšen je kao član Mesnog komiteta Partije. U njegovoj kući je bilo skriveno orižje kumanačkog partizanskog odreda. Ljubomir je pretrpeo mučenja, ali Spiler od njega nije doznao za bazu s oružjem. Streljan je marta četrdesetdruge. Sa njim je streljan i njegov brat i Markov drugi stric Svetozar Colić, član Sreskog ko-

miteta Partije. Markova majka Vukosava dospela je Spileru u ruke oktobra iste godine. Isprebijali su je i kada je bila na samrti puštena je da umre kod kuće.

Čolići su imali dve kuće pune čeljadi, jednu staru i drugu novu. I Marko i Omer bili su oženjeni. Anica Omerova imala je ćerku i samo dvadeset jednu godinu, a Draginja Markova bila je tri godine starija i imala je sina. U kući je još bila i Štefanija, Markova sestra.

U staroj Colićevoj kući bila je jedna od prvih baza u selu i -ostala je »neprovaljena« sve do avgusta četrdesetčetvrte. Ulazilo se sa tavana u posebno pregrađenu prostoriju. Druga baza bila je u dvorištu, pod slamom. U ovoj kući je u februaru četrdesetčetvrte obnovljen Mesni narodnooslobodilački odbor. Marko je bio predsednik. Nova kuća je bila na samom uglu. Prostrana, velika sa trgovačkom radnjom. U njoj bile su izgrađene tri baze. U jednu se ulazilo iz prodavnice. Druga baza bila je iskopana u spavaćoj sobi, ispod kreveta a izlaz je bio napravljen ispod noćnog ormančića. Đokica, Mića, Crna, Branka Jovanović, Draginja i Marko iskopali su posebnu bazu u bašti. Samo su oni za nju znali i samo su je oni koristih. Ovde je bila smeštena obnovljena tehnika okružnog komiteta. Baza je bila kopana početkom četrdesetčetvrte i pstala je neotkrivena. Članovi Okružnog komiteta iskopah su i jednu bazu na Markovoj njivi u potesu Livade. I ova baza je dočekala neotkrivena oslobođenje, kao i sve one druge koje su radili Đokica i njegovi drugovi.

U novoj Markovoj kući održan je prvi partijsko-poliitički kurs u severnom Banatu. Domaćica je bila Draginja. Politički kurs usred sela za koje je Špiler bio uveren da je pokoreno.

Petnaestog avgusta Spiler je doznao da se prevario. Došao je sa agentima ponovo u selo. Pre toga uhvatio je Milicu Kevrešan — Vidu. Pod batinama je popustila, nije izdržala. Odala je Colića kuću. Spiler je uhvatio Draginju, a potom i Anicu. Mlade žene su se hrabro držale. Ali, Spiler je bio ne-

milosrdan. Obe ih je poveo na streljanje samo sedamnaest dana pre dolaska slobode. Bio je to trinaesti septembar. Draginja je poslala Marku poruku da sinu bude i majka i otac. Poruka je stigla zajedno sa pramenom njene kose. Ceda je tada imao manje od pet godina. Mira Aničina bila je godinu dana mlada. Najstarija je bila kći umrlog Markovog brata. Decu su podelili rođacima, a obe kuće Colića ostale su prazne.

Marka Spiler nije uhvatio. Na vreme se sklonio, ali je morao drugom da preda dužnost partijskog sekretara i člana Sreskog narodnooslobodilačkog odbora. Bio je raspoređen u štab Zone.

Jole, Marko, Janja i Fića učestvovah su u borbama za oslobođenje Pančeva, a potom u Vojlovici na formiranju Dvanaeste brigade. Tada su krenuli sa pratećom četom za Petrovgrad.

Siptar je već bio u Kikindi. On je znao sastav svoga Štaba. To su mu saopštili u Glavnom štabu kada je kretao na put. Bio je zadovoljan jer je do tada već sarađivao gotovo sa svakim od njih. Znao je i za komandante bataljona. Kuštru, Đokicu, Mlađu pa i Radojicu dobro je poznavao. Stevana Vojnovića — Zeku nije lično upoznao, ali je znao o kome se radi. Jer, Zeko je, kao i Radojica, sticao borbeno iskustvo iU Sremu i u Bosni. Radojica je bio kurir na drugoj liniji i u jednom od prvih transporta otpratio je Zeku i drugove do Surduka. Sam je krenuo u brigadu pošto je odveo poslednji transport glavnim kanalom. Spiler je akcijom na Dunavu i napadom na Višnjićevo posle toga razorio taj kanal.

Zeko je dospeo u Bosnu u grupi od petnaestak svojih drugova iz Karađorđeva. Svi su oni bili petnaestog novembra četrdesettreće u selu Ratkoviću, u stroju koji se svijao u čete i bataljone nove, Pete vojvođanske brigade. Formirana je posebna Bačko-banatska četa u Prvom bataljonu. Komandir jednog voda u ovoj četi bio je Zekin komšija Đorđe Vrzić. Zeko je kasnije određen za komandira

odeljenja u pratećoj četi Šesnaeste vojvođanske divizije.

U proleće, Štab divizije bio je u istočnoj Bosni. Tu se okupljala grupa banatskih boraca na putu za Banat. Zeko se sreo sa Radojicom i Ljubicom. S njima je bio i Jovo Grabovac — Crni koji je iz logora pobegao u Karađorđevo a odatle sa Zekom krenuo za Srem d za Bosnu. Tražili su da i Zeko krene u Banat. Pozvali su ga Danilo Lekić i Paško Romac, komandant i komesar divizije. Rekli su mu da krene na novi zadatak. Bio je to za njega radostan trenutak. Celu grupu je zatim primio Iso Jovanović, organizacioni sekretar Pokrajinskog komiteta Partije za Vojvodinu. Iso im je obrazložio zadatak.

Banaćani su se priključili grupi koju je vodio Sreto Savić za Srem. Zeko, Radojica i Crni dobili su nove engleske 'uniforme i ipikavce što su lako i sami otvarali vatru. Zeko je dobio još i nekakav zimski kaput — civilni »grombi«.

Bio je to visok i vitak mladić, nemirna duha. Kod kuće su ga rano sputah, oženivši ga u sedamnaestoj godini. Njegova Zora bila je još mlađa. Zeko je sa tugom gledao za mladićima, svojim vršnjacima i onima starijim od sebe, kada su u grupama bučno prolazili ulicama odlazeći na prelo, dok je lički »ojkan« milozvučno odjekivao selom. Bio je oženjen i nije se imalo kud. Ah kada su ti isti mladići počeli da se tajno okupljaju, da se organizuju, Zeko nije više želeo da ostane po strani. Tim pre što su Zorina braća i sestre pošli tim putem. Bila je to poznata kuća Radakovića. Maći, Mići, Anici i njihovim drugovima i Zeko i Zora bili su spremni da pomognu, i onda kada su Maćo i Mićo morali u ilegalnost. Kad se Severobanatski odred spremao na svoj put, Zeko se našao u aktivu SKOJ-a i u grupi koja je snabdevala odred. Ali, svoj red za Srem morao je tek da sačeka. I kada su ga Švabe potražile pobegao je, otišao je na vezu i u bazama sačekao transport. A kod kuće mu se tek bio rodio drugi sin. Milan je tada imao tek osam dana. Stariji

Nikola imao je nešto više od dve godine. S njima su ostali Zora, baba i deda. Zekin otac čuvao je ljubomorno i sa ponosom, kao neku relikviju, lepo ispisanu i nakićenu diplomu dobrovoljca sa Solunskog fronta.

Na njih je Zeko mislio gazeći u koloni. Na njih, ali i na mnoge drugove koji su ostali u Karađorđevu i sa kojima će se sresti. Mislio je na Đokicu i na Crnu ponoseći se što će pred njih izići u uniformi kao stari ratnik ispod Majevice.

I zbilja, radostan je bio taj susret, nekako baš onako kako ga je zamišljao. Video je i svog Milana. Dečak skoro da je prohodao. Ali, ratovati se moralo dalje. Zora je ostala sa dečacima, a Zeko je štitio diverzante i sam postavljao mine pod vozove, vodio je borbene grupe na zadatke, slušao Đokičine i Mićine komande, primao dužnosti u formiranim četama. Kad je krenuo za Kikindu imao je bataljon dobrovoljaca za sobom.

Sada je bio Šiptaru na raspolaganju.

Cim su Fića, Jole, Marko i Janja stigli u Petrovgrad primili su ih članovi Glavnog štaba i Pokrajinskog komiteta i upoznali ih sa zadatkom i novim dužnostima.

Marko je razgovarao sa Čedom Relićem o tome kako u brigadi treba organizovati obaveštajnu službu i koje ljude izabrati za obaveštajce u bataljonima. Odabrali su Đorđa Đorđevića — Đokicu, Milivoja Panića — Brku, Mihvoja Kiurskog — Brileta i Mladena Lazića. Đokica je bio Sremac. Milivoj Panić — Brka kao i Milivoj Kiurski — Brile bih su iz Bašaida. Brka je izučio trgovinu, a Brile zidarski zanat. Brka je sa martovskim transportom skojevaca otišao u Srem i tamo u brigadi postao član Partije. U septembru su ga vratili da u naraslim partizanskim jedinicama pomogne svojim borbenim iskustvom. Brile je u odred stupio početkom avgusta i u odredu je bio primljen u Partiju. Mladen Lazić je bio iz Kumana. Cetrdesetprve pripadao je masovnoj Skojev-

skoj organizaciji u Kumanu, četrdesettreće i naredne godine je sekretar aktiva, a zatim i član prvog Mesnog odbora USAOJ-a. Kao član udarne grupe išao je u akcije i istakao se u napadu partizana na kumansku opštinu i policijsku stanicu. Ipak je u avgustu dopao Spileru u ruke, ali Špiler nije znao sve o njemu. Tako je dočekao slobodu i sada je bio među dobrovoljcima za brigadu.

Fića je sa članovima Glavnog štaba i Pokrajinskog komiteta vodio razgovore o komesarima i pomoćnicima komesara bataljona. Kada je u pitanju bio Mladen Milošević — Cerčil nije bilo nikakvih dilema. Bio je prvi na hsti kao komesar bataljona. Tako je bilo i sa Svetislavom Markuševim — Korčaginom. Obojica su bih komesari odreda. Dalje je trebalo birati iz veće skupine kandidata. Radilo se o mlađim kadrovima, sa manje borbenog iskustva. Izbor je pao na Milana Tutorova — Kovača i Veselina Vasiljeva — Lalu. Kovač je bio komesar čete u Petrovgradskom odredu, a Lala je imao duži partijski staž kao i staž u Spilerovim logorima. Lala je sasvim iscelio ranu dobijenu posle oslobođenja iz logora Coke i sa Zekom, Džonom i Kovačem i bataljonom boraca stigao je u Kikindu.

Milan Basta — Bukarica je bio prvi na listi zamenika komesara bataljona. Ali, ostale je tek trebalo pronaći i pripremiti. Ovde je poverenje dato Karađorđevčanima, počev od Bukarice koji je jedini imao dugo iskustvo u borbenim jedinicama. Ostali kandidati su uzeti gotovo direktno iz organizacija u selu. Takav je bio Obrad Sušnjić, karađorđevački veterinar, koga je Nikola Ivančević sklonio ispred Špilerovih agenata. Sušnjić je bio član Sreskog narodnooslobodilačkog odbora i bio »provaljen« u avgustovskoj akciji policije na Karađorđevo. Do oslobođenja ostao je ilegalac. Na spisak je došao i Trivko Kondić — Vujadin. Bio je on posle akcije na Karađorđevo u jedinicama Petrovgradskog odreda, ali je bio i član Partije još od četrdesetdruge godine. Spadao je u srednju generaciju i imao više životnog

iskustva. Uzet je i Pejan Ognjenović. Bio je još stariji od Vujadina i tada je imao trideset i sedam godina. I Pejan je bio član Partije od iste godine.

Od mlađih odabran je Duško Sćepanović. Imao je dvadeset i dve godine, dakle godinu dana stariji od Bukarice. Međutim, i Duško i Bukarica bili su Skojevci od četrdesetprve. Obojica su bili u Spilerovim rukama, obojica su se hrabro oduprli. Pored ostalih karađorđevačkih komunista koji su u leto četrdesetdruge zadržali Spilerovu provalu, velika zasluga pripada obojici što se taj značajni front održao.

Bukarica je bolno urlikao kada mu je Vilhelm, pred Spilerovim očima, sekao nokte i prste u karađorđevačkoj opštini ali nije izustio ni jedno ime svojih drugova. Spiler nije izvukao nikakvo priznanje i Bukarica se našao na slobdi. I da ne bi ponovo izlazio Spileru pred oči, otišao je u odred. Duško je, međutim, u logoru izdržao godinu dana, a onda se vratio u selo i nastavio tamo gde ga je hapšenje bilo prekinulo. Po povratku je bio primljen u Partiju i ostavljen u selo kao organizator snabdevanja

KOMANDIRI I KOMESARI IZ I BATALJONA

ilegalaca i partizanskih boraca u karađorđevačkim bazama. Tako je bilo i sa Pejanom.

Ipak d Pejan i Duško bili su prethodno upućeni na kraći partijski kurs.

Nije lako bilo sa odabiranjem sanitetskog kadra. Trebalo je u prvom momentu barem pronaći stručne i iskusne devojke za referente saniteta u bataljonima. To je povereno Janji što nije bio lak zadatak. Osim Zorke Petković — Marice ona u ovom kraju nije poznavala druge. Zato je na Maricu i bila upućena da zajedno sa njom u Kikindi nađe najbolja rešenja.

Inače, situacija i nije bila takva kakva se na početku učinila Janji. U Kikindi je među borcima već bilo nekoliko istaknutih omladinki koje su prošle kroz okršaje i stekle prva iskustva. Neke su kao Skojevke završile i kurseve prve pomoći. Ipak, veliki broj onih Skojevki koje su te kurseve završile u jesen i zimu četrdeset prve već su bile rasute po brigadama u raznim delovima Vojvodine i cele zemlje. One su odlazile transportima od septembra četrdesettreće pa gotovo do oslobođenja Banata. Ipak, u Kikindi su bile stare skojevke i borci: Mara Đukić i Sofija Jokić iz Karađorđeva, Duška Veselinović iz Kumana, Djeva Zubanov — Dunja iz Elemira, Smilja Mirkov — Milka iz Dragutinova, Ivanka Ilić i Saveta Putnik iz Kiikinde, Koviljka Levakov — Kova i Milica Uzelac — Mica iz Aleksandrova, Mara Rankov iz Ostojićeva, a zatim Jelica Diklić, Bojana Lukačev, Marica Iličin, Slavka Pantelić, Mihca Kulauzov, Danka Sokolovački i druge. Bile su one iz Višnjićeva, Podlokanja i Mokrina.

Štabovi bataljona

U Kikindi je novi Štab brigade u formiranju bio na okupu. Bili su tu i članovi Okružnog komiteta Crni Mića, Đokica i Granfil. Zajednički je trebalo izvršiti raspored kadrova u štabovima bata-

ljona i odabrati komandire, komesare i zamenike komesara četa. Dalje od toga bilo je teško išta više učiniti dok se ne sagleda stvarno stanje u masi dobrovoljaca koja se nalazila u gradu. Tek između njih bilo je moguće izabrati ljude za komandire i delegate vodova, komandire i delegate odeljenja i druge dužnosti u četama i bataljonima. Takav uvid Štab brigade nije mogao imati. Otuda je i bilo odlučeno da se prepusti neposredno komandantima i komesarima bataljona da na predlog komandira i komesara četa popune preostala komandna mesta.

Brigada je trebala da ima četiri bataljona. To znači, trebalo je formirati i četiri štaba. Usvojena je četvorna formacija i u okviru bataljona pa je trebalo formirati šesnaest četa i isto toliko komandi. Dalje se išlo po trojnom ustrojstvu — tri voda sa po tri odelenja u svakom vodu.

Samo desetak dana po formiranju, Brigada je izdvojila jedan svoj bataljon i uputila ga u Petrovgrad na raspolaganje tek organizovanoj Vojnoj oblasti za Banat. Sa tim bataljonom su otišli Velislav

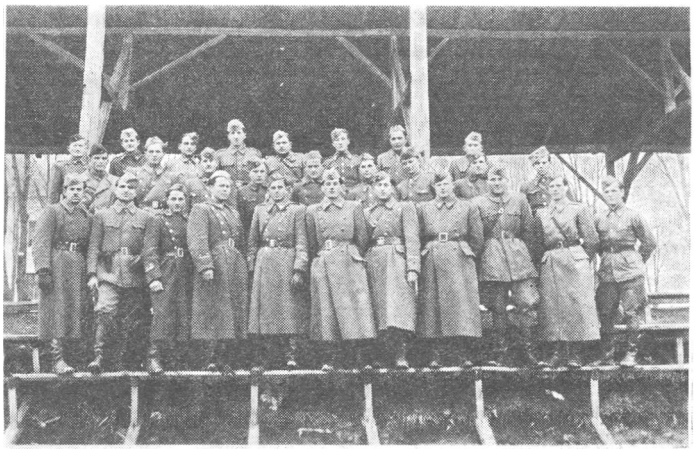

KOMANDANTI I KOMESARI I i III BATALJONA

Solarov — Mađa, komandant, Svetislav Markušev — Korčagin, komesar, Sveto Telecki — Istok, zamenik komandanta, Mara Đukić — Sonja, referent saniteta, Mile Tatić — Milenko, obaveštajni oficir, Žarko Pađan — Aca, Blagoje Popov — Pukovski, Petar Kujundžić — Sekula, Boža Solarov — Caruga, komandiri četa, Božidar (Jovo) Petrovič — Brale, Jooa Odadžić, Vojislav Zubac, Marko Ivančević, Mile Dubajić — Stanica, komesari i zamenici komeša četa, Dušan Jovanović — Slučajni, Božidar Purkov, Jovo Obradović, Dušan Ugarčina, Milan Kosanović — Srđan, komandiri i politički delegati vodova, a sa njima i drugi borci iz Kikindskog ili Petrovgradskog odreda. Taj je Bataljon ostao nekako »otpisan« jer je odmah po njegovom izdvajanju formiran još jedan bataljon, pa su u sećanjima boraca ostala upravo ta četiri bataljona, bez; onoga koga su sa sobom odveli Mađa i Korčagin.

Kada je reč o istoriji Brigade, treba reći da je na dan formiranja Mađin bataljon bio u sastavu brigade, da su bile formirane njegove četiri čete sa komandirima i komesarima, da ie taj bataljon odmah po formiranju bio upućen na borbeni zadatak u Novi Bečej i da je nakon nekoliko dana otišao u Petrovgrad i tek tada izašao iz formacijskog sastava XIII vojvođanske brigade. Bez obzira na vreme od desetak dana, ovu jedinicu nije moguće izbrisati iz sastava Trinaeste brigade tim više što su velike zasluge njenih boraca u stvaranju uslova da se na severobanatskoj ravnici formira Brigada. Mađa, Korčagin, Pukovski, Aca, Istok, Caruga, Stevica, Milenko, Sonja, Ivančević i mnogi drugi borci proslavili isu se kao komandiri i komesari u severobanatskim odredima i o njima je u ovoj knjizi bilo dosta reči.

U Prvom bataljonu mesto komandanta pripalo je Todoru Jovičiću — Kuštri. Prvi komesar ovog bataljona bio je Mladen Milošević — Cerčil, ali je on ubrzo to mesto prepustio Veselinu Vasi-Ijevu — Lali, a sam je preuzeo dužnost komesara

drugog bataljona kojim je komandovao Gojko Rađenović — Radojica. Po nekim sećanjima Lala je u formiranju bio pomoćnik komesara kod Mađe, ali sa Mađinim bataljonom nije otišao u Komandu vojne oblasti nego je zadržan u Brigadi i raspoređen na dužnost u Kuštrinom bataljonu. Zamenik komandanta Kuštrinog bataljona bio je Blažo Martinović — Kraljević, Stepčanin, dok je ta dužnost u Drugom bataljonu pripala Aleksandrovčaninu Nikoli Cvijanoviću — Čekiću. Pomoćnici komesara u formiranju bili su Obrad Sušnjić u Prvom i Trivko Kondić — Vujadin u Drugom. Obrad Sušnjić je ubrzo smenjen a sa kursa je došao Duško Sćepančević. Milivoj Kiurski — Brile i Milivoj Panić — Brka, Bašaiđani bili su obaveštajni oficiri u ovim bataljonma. Na sanitetske dužnosti, u Prvom bataljonu bile su raspoređene Zora Petković — Marica, Djeva Zubanov — Dunja i Tinka Baničević, a u Drugom Jelica Diklić, Zora Čiča i Mica Uzelac — Milica. Svaki bataljon je imao referenta saniteta, zamenika i higijeničarku.

Trećim i Četvrtim bataljonom komandovali su Obrad Janković — Đokica i Stevo Vojinović — Zeko. Treći bataljon nije imao u početku komesara pa je Milan Basta — Bukarica vršio đve dužnosti — i dužnost komesara i dužnost partijskog rukovodioca u bataljonu, tj. zamenika komesara. Četvrti bataljon, međutim, imao je već u formiranju komesara, dok je za zamenika komesara trebalo neko da dođe sa partijskog kursa. Tako je Milan Tutorov — Kovač već na formiranju preuzeo ovu dužnost, a Pejan Ognjenović je to učinio po dolasku sa kursa.

Dužnost zamenika komandanta u Trećem bataljonu preuzeo je Dane Babić — Danja, nekad žandarmerijski narednik, u ratu simpatizer i saradnik. Dane je bio iz siromašne, brojne porodice Mijata Babića i brzo je shvatio da žandarmerija nije njegov pravi poziv, a kao patriota želeo je da se bori protiv okupatora. Službovao je u švapskim selima, pratio je njihovu petokolonašku rabotu i borio se protiv toga zla. A kada su oni i vlast zauzeli bilo je prirodno da tu borbu nastavi.

U Četvrtom bataljonu za zamenika komandanta postavljen je takođe oprobani vojnik. Bio je to Vladimir Poček, pred rat komandir čete u Dvadeset i petom puku koji je bio raspoređen u Banat, pred napad Nemačke na Jugoslaviju. Poček je posle kapitulacije ostao u Petrovgradu, a kada je grad oslobođen priključio se partizanima.

U ovim bataljonima za obaveštajne oficire bili su postavljeni Đorđe Đurđević — Đokica i Mladen Lazić. Mladen se nije dugo zadržao na ovoj dužnosti. Na njegovo mesto je bio postavljen Petar Mihić, iz Karađorđeva, inače đak i član SKOJ-a od četrdesettreće godine. Petar je bio predviđen za rukovodstvo SKOJ-a u Karađorđevu, ali mu je nekako uspelo da ubedi drugove i pođe u Brigadu. Najpre je primio aktiv SKOJ-a u četi Rada Babica — Prpića, zatim Bataljonski komitet SKOJ-a u Trećem bataljonu, da bi pošao na novu dužnost u Četvrti bataljon. Sanitetske dužnosti u Trećem bataljonu pripale su Bojani Lukačev, Saveti Putnik i Kovi Levakov, a u četvrtom Smilji Mirkov.

KOMANDANTI I KOMESARI: DRAGOMIR STOJIC, KRSTO BOGIĆEVIĆ, SLAVKO MILOSEVIC, DOGO PERO I VUKOSAV JACIMOVIĆ

Novi Štab brigade morao se pozabaviti i organizovanjem intendantske službe. Dužnost intendanta u brigadi pripala je Živi Popovu •— Taci. Taca je položio ispit starog borca mnogo ranije. Bio je član Partije u vreme kada je ona u Vojvodini bila u usponu, tridesetpete i tridesetšeste godine, posle čega je došlo do velike provale. Taca je bio i u ćeliji kada je ova obnovljena u Elem'iru. U ustaničkim danima išao je na okružno savetovanje u Petrovgrad zajedno sa Boškom Mijatovim, a u avgustu je sa grupom drugova izašao u polje, kako je to i direktivom o formiranju odreda bilo postavljeno. Elemirska grupa imala je pet pušaka, pištolj i bombe. Taca nije razumeo zašto je sutradan Mijatov doneo direktivu da se oružje odloži i borci vrate kućama! Zatim Špiler preuzima inicijativu. Četrdesetdruge pada Mijatov, padaju i drugi drugovi. Organizovani rad prestaje. Ćelija je obnovljena godinu dana kasnije po dolasku Crnog Miće i Đokice. Taca je ponovo u ćeliji. Zajedno sa Ljubom Davidovcem, Nemanjom Tapavičkim i Omerom Tapavičkim, Taca izgrađuje poznatu bazu koju su popularno nazvali »Crvena mala«. Tu su bili veliki bunkeri, uvek puni ilegalaca i partizana. Ponekad ih je bilo pedeset i više. Taca i Omer su naučili da snabdevaju i hrane tolike ljude. Posle borbe u Elemirskoj trsci, Taca je otišao u odred i tamo usavršavao dalje zanat intendanta. Tako je on bio najbolji čovek za novu dužnost. Za njegovog zamenika došao je Kikinđanin, Josip Oblak.

U Prvom bataljonu za intendanta je određena jedna devojka, što je bilo pomalo neobično za ovakvu dužnost, Ali, Mileva Janjetović — Crna bila je intendant u partizanskoj četi kojom je komandovao Stevo Delić — Zrnić. Bila je iz Karađorđeva, tamo je četrdesettreće bila primljena u SKOJ, tamo svrstana u martovski transport posle velike blokade sela. Doživela je napad Spilera na transport u elemirskoj bazli i izvukla :se zajedno sa grupom drugova i drugarica. Došla je u Karađorđevo i stupila u odred kao borac. Ovde, u Bataljonu pomagao joj je Botošanin Nikola Popović.

U Drugom bataljonu intendantsku dužnost dobio je Mita Strajinić — Baja. Imao je četrđesetčetir'i godine, a bio je rodom iz Petrovgrađa, Za pomoćnika je dobio Stepeanina Nikolu Klaća — Niku.

I u Trećem bataljonu, za intendanta je određen već iskusan čovek. Bio je samo tri godine mlađi Od Baje, rodom iz Aradca. Bio je to Rada Tađin, ili popularnije — Čika Rada. Za zamenika je postavljen omladinac iz Srpske Crnje Aca Petrov.

U Četvrtom bataljonu, na mesto intendanta je u formiranju Brigade bio raspoređen takođe Aleksandrovčanin, Čeda Stanisavljev, gotovo čika Radin vršnjak. Čeda se u Aleksandrovo doselio iz Kumana. Zamenik mu je bio Miloš *iz* Kumana. A kada se Tomo Bulj vratio sa kursa, Čeda mu je ustupio svoju dužnost. I Tomo je već imao trideset i pet godina. Četrdesetdruge je postao član Partije. Radio je u opštinskoj upravi nadmudrujući se sa Švabama, posebno kad se radilo o isporukama viškova i njihovom prikupljanju i o obaveštavanju šta Švabe sve nameravaju. Tomo je to umeo, uspešno igrajući dvostruku ulogu. Bio je čak i predsednik okupacione opštinske uprave! A mogao je tako jer je gotovo cela uprava bila sastavljena od komunista ili saradnika.

Janja je bila referent saniteta u Brigadi a njen prvi zamenik Aleksandar Stojkov. Kasnije je na tu dužnost došao beogradski student medicine Božidar Krstić. Boško je stupio u partizanski odred u februaru četrdesetčetvrte. Kada je. DO oslobođenju Srbije, od ovog odreda formiran bataljon OZN-e, postavili su ga za komesara toga bataljona. A onda je došao, po rasporedu, u Beograd. Pošto je bio »doktor« postavili su ga za zamenika referenta saniteta

Nema. određenih podataka kako je Dragan Bjelobaba — Crveni rasporedio svoj skojevski kadar. Barem u vreme kada je trebalo formirati bataljonske komitete. Bojana Agbaba — Bika bila je raspoređena u Prvi bataljon i spadala je u red najmlađih boraca. Imala je svega petnaest godina i po-

hađala je gimnaziju. Ali, to je išlo teško i Mesni komitet SKOJ-a u Karađorđevu rešio je da Biku pošalje u Srem i da je zaštiti od stalnih uznemiravanja i pretresa koje su vršili policajci u Mandinoj kući i u kući njene sestre tražeći Crnu.

Branko Bukvić otpratio je Biku u Višnjićevo. Ali, upali su u blokadu i Spiler ih je strpao u logor. Branko i Bika su se spretno branih, ali batine nisu mogli izbeći. Dok je bila u zatvoru dozvolili su joj da bude sa majkom u ćeliji. Tako su, zajedno, dočekah i oslobođenje. Biika je želela da uzme pušku. U gradu su je primili u SKOJ i sa ostalim dobrovoljcima otišla je za Kikindu. Njena sestra Naka i Bosa već su bile poginule, Dara i Joca bili su u Brigadi, a Crna je organi'zovala skojevske aktive i komitete po Banatu.

U Trećem bataljonu za rukovodioca SKOJ-a najpre je došao Petar Mihić, a onda Milica Vojinović — Crna. Kasnije je došao Simo Kalanj. Verovatno je pre njega na toj dužnosti bio Vojislav Popov, koji je preuzeo za kratko dužnost omladinskog rukovodnoca brigade, kada je Crveni dobio

KOMUNISTI II CETE I BATALJONA

ponovni raspored u pozadini i otišao za sekretara Sreskog komiteta Partije.

U Četvrtom bataljonu prvih dana nije bio formiran bataljonski komitet SKOJ-a. Tada je došao u bataljon osamnaestogodišnji mladić sa puškom o ramenu. Jednostavno je rekao da je došao u Brigadu. Bio je to Svetislav Nedeljkov — Bata, sve do rata kikindski đak u istoj onoj gimnaziji koja je dala toliko skojevaca. Kad je kikindski odred izišao na teren Bata je imao petnaest godina. Nije mogao u odred iako je želeo, jer su tamo otišli njegovi bliski drugovi, braća Bogaroški. Bata je tada bio bolestan, a bilo je dosta starijih drugova za koje je pre mladih bilo mesta u Odredu. Sada, više nije bilo braće Bogaroški — Vlade, i Nike, Duška ni Momira.

Bata je izbegao hapšenja i pravale koje po Kikindi vršio Stojan Grujić. A kada je grad oslobođen odredih su ga, sa grupom skojevaca, da rekvirira napuštene švapske radnje. Njemu se to nije dopalo, želeo je da se bori sa puškom u ruci i jednostavno je uzeo pušku i otišao u Brigadu. Poverili su mu u Četvrtom bataljonu dužnost skojevskog rukovodioca.

Komandiri i komesari četa

Brigada je trebala da ima sedamnaest četa na dan formiranja. Jednu pri Štabu Brigade i po četiri u svakom bataljonu. To je značilo da treba odabrati isto toliko komandira, komesara, zamenika komandira i zamenika komesara.

Na raspolaganju novom Štabu brigade bili su komandiri i komesari partizanskih četa Kikindskog i Petrovgradskog odreda. Neki od njih su imah više, drugi manje borbenog iskustva. Jer, prve čete formirane su u avgustu, druge u septembru. Bio je to kratak period, ali je većina njih prošla već ranije surovu školu rata. Neki od njih su bili određeni na

dužnosti po štabovima bataljona, a već je bilo reći da su Pukovski, Aca, Caruga, Sekula, Stevica, Ivančević, Brale, Odadžić, Zubac, partizanski komandiri i komesari otišli sa Mađinim bataljonom iz sastava tek formirane Brigade. Drugi su, kao Arsen Komnenović ili Dura Knežević — Grmeč primili dužnosti u komandama mesta. Otuda je trebalo tražiti mnoge nove četne rukovodioce među partizanskim borcima i među članovima Partije i SKOJ-a koji su kao dobrovoljci tek stigli u Kikindu. Zato, u prvom momentu i nije bilo moguće popuniti sva mesta. Ali svaka četa je na dan formiranja ipak imala barem dva člana komande.

Većina odabranih komandira i komesara, kao i kasnije vodnika i delegata vodova bili su članovi Partije ili SKOJ-a, daleko više naoružani poletom i željom da se bore nego vojničkim znanjem. Bilo je tu skojevaca od četrdeset druge, treće, ali i onih iz te, četrdesetčetvrte godine. Za one primljene u avgustu ili septembru bilo je malo vremena da steknu neko političko iskustvo.

PARTIJSKA ORGANIZACIJA X.. CETE III BATALJONA

Među tim mladima bilo je, starijih, iskusnih ljudi koji su odslužili vojsku, stekli neke podoficirske činove, pa i takvih koji su kao dobrovoljci ratovali u Prvom svetskom ratu. Mnogi od njih nisu bili komunisti kada su krenuh u Brigadu, ali bili su saradnici članova Komiteta ili partizanskih jedinica, za vreme švapske vlasti, bili su uz komuniste i narodne borce, snabdevali ih, i čuvali uprkos svih pretnji i represalija. Mnogima od njih mogle su biti poverene dužnosti u Brigadi.

Među njima je bilo dosta devojaka, one su dobile dužnosti sanitetskih referenata, higijeničara i bolničarki u četama. Ali, nekima od njih pripale su i druge dužnosti u komandama četa.

U Prvom bataljonu za zamenika komesara treće čete određena je Bosa Priča — Seka. U Brigadu je došla sa dobrovoljcima iz Karađorđeva. Pred polazak bila je primljena u Partiju. Ali, Bosa je još početkom četrdesetdruge godine bila u aktivu SKOJ-a. Bila je mlađa od svog brata Vlade i sestre Danice, tada je imala samo četrnaest godina. Ali, u njihovoj kući svi su na neki način bili povezani sa karađorđevačkim aktivistima. Vlado i Danica su bili članovi prvih aktiva SKOJ-a koji su ovde formirani u leto četrdesetprve. A Bosa je bila stalno sa njima, bila im je pri ruci i zaslužila da je prime u svoj aktiv. U jesen četrdesettreće Vlado i Danica otišli su sa transportom boraca za Srem. Danica je bila borac Severobanatskog partizanskog odreda, stigla je u Brigadu i sa njom u Bosnu, nosila je puškomitraljez i hrabro poginula maja četrdesetčetvrte. Bosa je uspela da se svrsta u grupu komunista koje je iz Karađorđeva išla za Kikindu.

U Drugom bataljonu dužnost zamenika komesara Prve čete pripala je Danici Opsenici — Bojani. U Ruskom Selu kuća Opsenica bila je nekako slična Pricinoj kući u Karađorđevu. I ovde je već od prve godine rata sve bilo podređeno pripremama. Vaso je otvorio kuću Skojevcima i ilegalcima koje su dovodili. Danica je bila Bosina vršnjakinja, pa su i nju, poput Bose, Dušan i njegovi drugovi primili

u SKOJ. Posle poraza Kikindskog odreda i pogibije članova Kikindskog Sreskog komiteta Partije, organizacija u Ruskom Selu nije za neko vreme išla u širinu, ostala je bez veze sa rukovodstvom. Ali su zato, početkom četrdesettreće, Duško i njegovi drugovi uspostavili vezu sa Sreskim komitetom za karađorđevački srez i od tada je organizacija Ruskog Sela bila orijentisana prema jugu. Obnovljen je Mesni komitet SKOJ-a u čiji je sastav ušao i Dušan. Bojana je pored ostalih zadataka bila na vezi sa Pribićem i drugovima u Karađorđevu, Vojvoda Stepi i Aleksandrovu. Tim kanalom je, kao ilegalac, Nikola Kmezić došao u kuću Opsenica. Međutim, Božo Balać iz Aleksandrova, otkrio je, mučen, to Spileru. Agenti su brzo stigli i uhapsili Vasu i Dušana. Još u opštinskoj zgradi unakazili su ih teškim batinama. Doveli su im majku, mlađeg brata Milu i Bojanu da ih takve vide. Ali, nisu uspeli. Hrabra braća nisu ništa priznala. Sačuvali su tako svoju organizaciju. Dušana su ubrzo pustih a Vaso je ostao u logoru. Streljali su ga četrdesetčetvrte.

Bojana se nalazila u bazi onda kada je ova provaljena. U tom teškom trenutku Danica je uspela da izmakne poterama i stigne u karađorđevačke baze. Ali, Dušan, Jovanka i Grigorije koji su bih sa njom, nisu našli izlaza. Umrli su zagrljeni.

Bojana je postala borac, bila je hrabra i njeni drugovi su je primili u Partiju. Sada je dobila i tu počast da u novoj Brigadi vodi jednu partijsku ćeliju.

Treća je bila Vojka Milosavljević. Ona je dobila dužnost zamenika komesara čete u Drugoj četi trećeg bataljona. Bila je iz Kikinde, ali je živela i išla u školu u Beogradu. Tamo je i postala borac i komunista. Sada je ponovo bila u svom gradu, u redovima Brigade koja je u njemu formirana.

Dužnost komandira u pratećoj četi pri Štabu brigade pripala je Mili Radivojeviću — Garavom. Tu ništa nije menjamo, jer je Garavi još u južnom Banatu primio tu dužnost, dok je četa bila

uz Štab operativne zone. Za komesara je dobio starog borca iz Padeja, Milu Gajina — Pušku. Puška je pre toga bio privremeno na dužnosti sekretara Sreskog komiteta Partije, ali je bio dosta dugo izolovan i u novoj situaciji nije mogao odgovoriti toj dužnosti.

Kada je reč o komandirima četa, treba zapaziti da je većina iz redova boraca iz Vojvoda Stepe i Karađorđeva. U toj situaciji to je bilo normalno, jer je u odredima i prvim njihovim jezgrima bilo upravo najviše boraca iz ova dva mesta.

Od Stepčana za komandire odabrani su već poznati borci i komandiri Stevo Delić — Zrnić i Stevo Mihailović — Giga. Obojica su bili oslobođeni iz logora Coke, obojica su već bili komandiri četa. Zrnić je bio član SKOJ-a od četrdeset prve. Giga je bio desetak godina stariji i stoga nije ni mogao biti skojevac. Ali, partijska ćelija u Stepi primila ga je u svoje redove četrdesettreće godine

Komanda nad jednom četom dodeljena je hrabrom mitraljescu Dušanu Hiniću — Simi. »Sitnima koza« — kako su borci popularno nazivali njegov puškomitraljez, bila je značajna udarna snaga borbenih grupa u kojima je Simo učestvovao.

Milam Kalanj je primljen u SKOJ kada i Zrnić, a Miroslav Janjić četrdeset treće. Joco Jokić, Janko Bukvić d Jovo Labus bili su izbeglice. Njih, kao i mnoge njihove drugove i porodice, primili su Stepčani, Karađorđevčani, Višnjićevčani, Ruskoselci i drugi u teškim danima kada su ih kao doseljenike mađarski fašisti i ustaše proterali iz Bačke i Slavonije. Ovde, u Banatu, osećald su se kao kod svoje kuće, a tako su na njih gledali i njihovi domaćini, deleći s njima sve što su imali, pa i dužnosti u borbenim redovima.

Dušan Bobić je kao izbeglica dospeo u Karađorđevo. Spadao je među one starije.

Giga i Simo raspoređeni su u Prvi bataljon, u drugu i četvrtu četu, Zrnić, Bukvić i Jokić u Treći bataljon, u prvu, treću i četvrtu četu, Janjić

i Kalanj u Drugi bataljon, s tim što je Janjić bio komandir treće čete, a Kalanj je na početku primio dužnost zamenika komandira u drugoj četi. Bobić je hio raspoređen za komandira četvrte čete Trećeg bataljona.

Još tri Karađorđevčanina određena su za komandire četa. Rade Babić — Prpić dobio je raspored u drugoj četi Trećeg bataljona. Bio je to skroman mladić i uporan borac. Živio je sa majkom Martom u malom kućerku na kraju sela i pokraj druma. Utoliko je ta kuća bila pogodnija za posmatranje prilaza selu iz pravca Cestereka i Petrovgrada. I Marta i Rade pomogli su tome da im kuća bude pretvorena u stalnu osmatračnicu. Zato je Rade s početka četrdeset druge bio primljen u SKOJ. U martovskoj blokadi bio je provaljen i pošao je za Srem, transport je bio razbijen i Prpić je postao banatski partizan.

Vaso Vuković — Džon imao je osamnaest godina kada je primljen u SKOJ, a bilo je to iste godine kada je primljen i Prpić. Pre njega je član SKOJ-a bio njegov brat Stanko. Vaso je bio zanatlija, krojač, ali ga je rat odveo svojim putem. U junu je došao u borbenu grupu koja je od Karađorđeva kretala na akcije (prema severu. Sa Zekom je u rejonu Višnjićeva okupljao dobrovoljce, formirali su zajedno bataljon i krenuli za jedinicama Crvene armije u Petrovgrad, odatle u Kikindu.

Jovo Varićak je bio deset godina stariji od Prpića i Džona. U Karađorđevu je imao malu kafanu, gde su slušali Radio »Slobodnu Jugoslaviju« i radio Moskvu. Brkica je beležio vesti i posle umnožavao. Jovo nije bio član Partije ali je bio spreman da izvrši svaki zadatak. U Brigadu je pošao dobrovoljno, i ubrzo je primljen u Partiju.

Branko Pjevčević — Bata iz Ruskog Sela je bio pešadijski rezervni narednik i duže vremena komandir voda u Kikindskom odredu. Određen je u drugu četu Drugog bataljona.

Veljko Kovač — Panta sa uspehom je komandovao četom u sastavu Petrovgradskog odreda kojoj je pripala teška i odgovorna dužnost čuvanja glavnih veza sa Sremom i glavne karike na Dunavu. Panta je našao mogućnost da se svojevremeno prebaci u Srem. Tamo je bio u Brigadi, a kada je trebalo, kada je izgrađen kanal i podignut »-most« preko Dunava, Panta je vraćen natrag da čuva taj most i bude u čelnoj grupi kurira okupljenoj oko Korčagina. Sada je bio određen za komandira treće čete u Prvom bataljonu.

Milan Medić — Beli dobio je čast da bude komandir prve čete u Prvom bataljonu. Bio je Aleksandrovčanin, tamo je postao četrdeset i druge član SKOJ-a, dopao je Spileru u ruke i nije dopustio da ga slome teške batine. Ostao je čvrst i dočekao momenat oslobođenja Cake da bi uzeo pušku i krenuo sa svojim drugovima u akciju. U odredu je bio komesar, a sada su ga odredili za komandira.

Za komandira druge čete u Drugom bataljonu bio je raspoređen, isto tako Aleksandrovčanin, Vladimir Ginin — Sever.

Milan Radin je bio raspoređen za komandira druge čete Četvrtog bataljona. Bio je iz Padeja, tu je postao komunista i odatle je sa grupom drugova došao u jedinice Kikindskog odreda.

Tako su sve čete dobile svoje komandire. Teško je reći da li su sve čete pred formiranje dobile i svoje zamenike komandira. Teško je sa sigurnošću dati pravi raspored, ili barem raspored koji je učinjen na dan formiranja Brigade. Sećanja o tome mute česte izmene, naročito u prvim nedeljama posle formiranja Brigade.

U Prvom bataljonu za zamenika komandira čete raspoređeni su Stanko Vuković, Karađorđevčanin koji je u odredu jedno vreme komandovao L četom, zatim Petar Keijaokd — Mrguda iz Melenaca i Ljuba Radnov. Izgleda da treća četa u formiranju nije imala zamenika komandira.

U Drugom bataljonu na tim dužnostima hili su Rade Radaković, skojevac iz Banatskog Aranđelova, Milan Kalanj, stari skojevac iz Steipe, Sava Bukarov i Jovan Kesić iz Dušanovca. Rade Radaković i Milan Kalanj ubrzo su preuzeli dužnosti komandira čete.

U Trećem bataljonu Prpićev zamenik bio je već popularni borac iz Vojvode Stepe Velimir Pribišić — Tenk, skojevac od četrdeset druge godine. Za zamenika Joce Jokića određen je Mirko Dautović — Čaruga, komandir voda u Kikindskom odredu, karađorđevački skojevac od četrdeset treće. U druge dve čete ovog Bataljona raspoređeni su: Karađorđevčanin Rade Miljuš i Živojin Mijatov.

Od starijih partizana za zamenika komandira u Četvrtom bataljonu raspoređen je Padejčanin Mirko Ristić — Dule, a zatim Mirče Šuštak iz

MILICA VOJNOVIĆ CRNA, OMLADINSKI RUKOVODILAC

Coke, Mićo Duraković iz Karađorđeva i Vasa Carigrad.

Među komesarima četa bila su tri Karađorđevčanina. U drugoj i četvrtoj četi Prvog bataljona raspoređeni su Dragan Kovačević — Ibro, član Partije ,i Danilo Cušić, član SKOJ-a, partizani od jula četrdeset četvrte. U četvrtoj četi Četvrtog bataljona tu dužnost je dobio Đuro Sijan, sekretar aktiva SKOJ-a i član Partije pre odlaska u Brigadu.

Osim Bose Price, zamenici komesara četa iz Karađorđeva bili su još dva druga. U Prvom bataljonu raspoređen je u drugu četu Bogdan Đukić —• Svrćo. Clan SKOJ-a je postao od sedamnaest godina. Njegov transport za Srem nije uspeo. Sa grupom drugova i drugarica uspeo je da se domogne karađorđevačkih baza i tako dospe u partizane. Njegova starija braća, kao i sestra, bili su komunisti. Milan je bio student, član Partije i sekretar Mesnog komiteta SKOJ-a četrdeset druge. Poginuo je četrdeset četvrte u Sumadijskom odredu. Drugi brat i sestra bili su Skojevci. Svrćo je bio komesar čete kojoj je komandir bio Panta, raspoređene na kanalu za Srem.

Dane Dragaš — Sele bio je stariji od Svrće dve godine a prošao je gotovo isti borbeni put do prijema nove dužnosti u Brigadi.

Iz Vojvode Stepe odabrana su dva komesara i dva zamenika komesara. U prvoj četi Prvog bataljona za komesara je određen Đorđe Perišić. U Stepi je bio primljen u Partiju. Veljo Dutina bio je u stvari raspoređen za zamenika komesara četvrte čete Trećeg bataljona. Ali je vršio u prvo vreme i dužnost komesara te čete, sve dok na tu dužnost nije došao Dušan Vitas. Dutina je u Stepi primljen u SKOJ četrdeset druge, a u jedinici u Partiju. Jovo Martinović je raspoređen na dužnost zamenika komesara u trećoj četi Drugog bataljona. Jovo je došao u jedinicu kao član Partije. Pero Dogo je na tu dužnost raspoređen u četvrtu četu Četvrtog

bataljona. Njegov aktiv SKOJ-a iz četrdeset druge sada se ceo nalazi u Brigadi, a kao i ostali njegovi drugovi iz tog aktiva u odredu je brzo stekao poverenje drugova i oni su ga primili u Partiju.

Đura Golišin, berberin iz Aleksandrova, raspoređen je za komesara druge čete u Drugom bataljonu, a Ljubomir Kesić za zamenika komesara u trećoj četi Prvog bataljona.

Stari partizan iz Taraša Zivojin Zubanov — Mita, drugi puškomitraljezac u Odredu, prvi je bio Simo, dobio je dužnost komesara treće čete u Prvom bataljonu, a njegov zemljak Veselin Dostariić — Džidžo zamenika komesara četvrte čete u istom bataljonu. U prvoj četi Drugog bataljona komesar u formiranju bio je takođe Tarašanin i stari partizan Laza Mali — Ilija. Raspored na dužnost zamenika komesara prve čete Trećeg bataljona dobio je Dušanovčanin Ilija Delić — Vanja.

Doka Kovačić i Aleksa Novakov bili su iz Mokrina. Prvi je dobio dužnost komesara u trećoj četi Prvog bataljona, a drugi zamenika u trećoj četi Četvrtog bataljona. Tu dužnost u trećoi četi Trećeg bataljona dobio je Mokrinčanin Obrad Knežev. Đorđe i Obrad stupili su u odred posle borbe sa belogardejcima u Mokrinu.

Iz Novog Bečeja i Vranjeva za zamenika komesara četa raspoređeni su Duško Popov i Dušan Gedošev, jedan u drugoj četi Drugog, a drugi u drugoj četi Četvrtog bataljona, a za komesara čete u Trećem bataljonu stari četni komesar u Kikindskom odredu Zivan Milić — Srećko.

Isto tako poznati komesar čete toga odreda Vela Mutić — Veliki, dobio je raspored u prvoj četi Četvrtog bataljona, opet na dužnost komesara čete. Kumančanin Svetislav Santovac raspoređen je na istu dužnost u četvrtoj četi Četvrtog bataljona, Stanimir Kiurski iz Bašaida u trećoj četi Trećeg bataljona, Sredoje Keljački — Koreja iz Melenaca u četvrtoj četi Drugog bataljona, Branko Mikljin

iz Oriovata u trećoj četi Četvrtog bataljona, a dušan Vidaković u drugoj četi Trećeg bataljona.

U prvoj četi Četvrtog bataljona za zamenika komesara raspoređen je Uroš Malogajski.

Ovo što je rečeno o sastavu komandi četa je najverovatnije formacija kakvu je postavio Štab brigade pred samo formiranje Brigade, ili kako je to učinjeno neposredno tih prvih dana. Međutim, pošto za to nema čvrstih izvora, nije nemoguće da je u ponekoj četi bio i drugačiji raspored. Teškoće u rekonstrukciji dolaze pre svega zbog značajnijih izmena koje su vršene prvih -nedelja, dok je Brigada još bila u Banatu odlaskom Mađinog bataljona ili ispravljajući greške koje su bile razumljive u momentu prvog rasporeda. U svakom slučaju pripadnici komandi četa koji su ovde pomenuti ostali su duže na svojim dužnostima.

Zato treba pomenuti i one navedene u sećanjima pojedinih boraca i rukovodilaca. Tako se kao komandiri četa još pominju Stanko Vuković, Ljubomir Radnov, Marko Rađenović, Vlado Radaković — Košta, Gojko Kozić, Perica Grujić, Pavle Latinović, Sava Filipov, Milenko Pericić, Miloš Stavrić, Bogoljub Subić i Rada Đukić. Kao komesari četa među borcima se pominju i Milorad Petrov, Ljubomir Kesić. Milan Kaničić, Obrad Knežević. Stojan Novakov, Pero Čeklić, Žarko Vujađinov. Cveta Bojanić, Mirko Kisić. Jovan Kesić. Čedo Dabić, Dušan Popović, Pavle Lauševi ć i Ljubomir Radnov.

Među zamenićima komandira četa oominju se Isa Glavaški, Vojislav Ilić, Rade Đukić, Vlaiko Nenadić, Mile Blanuša, Aleksandar Šuša, Aleksandar Subotin, Veselin Dobrosavljev, Petar Novaković — Lebara, Zivan Šuštran, a od zamenika komesara četa Rade Peško, Marko Kralj, Aleksandar Babić, Gliša Silbaški, Dušan Gegošev.

Pitanje je samo u kom su vremenu svi oni bili na tim dužnostima.

Brigada u stroju

Četrnaestog oktobra na poljani koja se prostirala na južnoj strani od Kikinde bila je postavljena mala tribina. Borci su bili svrstani u četvorne redove i svojim strojem načinili karu, tako da je mala tribina ostala u sredini. Pred strojem su stajali stari partizanski komandanti i komesari: Cerčil, Mada, Radojica, Kuštra, Đokica, Korčagin, Zeka, Kovač, Bukarica i Lala. Na maloj tribini stajao je komandant Brigade Marko Tanjurdžič — Siptar, u blizini njega komesar Brigade Milojko Filipović — Fića, načelnik Štaba Zivan Peričin — Jole, obaveštajni oficir Stevan Colić — Marko, referent saniteta Nada Milutinovic — Janja, rukovodilac SKOJ-a Dragan Bjelobaba — Crveni, intendanti Josip Oblak i Ziva Popov •—• Taca.

Bio je to svečan trenutak za preko dve hiljade postrojenih boraca, sabranih iz gotovo svih sela i gradova severnog Banata. Najzad, srca su snažnije zakucala, jer je svaki od tih boraca stajao u stroju Brigade osećajući prvi put snagu takve jedne celine.

Mnogo je toga prohujalo banatskom ravnicom za protekle tri i po godine, mnoge su borbene jedinice bile stvorene, mnoge razbijene. Bilo je očigledno da se u Banatu sve dotle moglo samo po partizanski, mudro, lukavo, oprezno, organizovano i povezano, u čvrstom lancu u kome je svaki čovek u prvom redu. karika od koje zavisi čitav lanac. Švabe su se slile, udarale, sakupljale svoje silne snage do zuba naoružane, a želja je rasla da im se vrati istom merom, u otvorenoj, ravnopravnoj borbi. A to se moglo samo s Brigadom. Ali, Brigada, slabo naoružana na ravnom prostoru, ograđena Dunavom i Tisom, u švapskom osinjaku, ne bi mogla dugo da izdrži. Trebalo je da dođe to vreme, vreme kakvo je upravo došlo. I što je duže trajao put do Brigade, što je više boraca na tom putu padalo, utoliko je u srcima boraca ovaj trenutak bio veći, svečaniji, zanosniji.

I kada je Marko Tanjurdžić — Siptar gromkim i čvrstim glasom objavio da je Naredbom Glavnog štaba narodnooslobođilačke vojske i partizanskih odreda Vojvodine formirana Trinaesta udarna narodnooslobodilačka brigada, zaorilo se gromko URA iz preko dve hiljade grla. Toga časa se činilo da je prokuljala lava iz vulkana koji se na tu erupciju dugo pripremao. Siptar je čitao imena komandanta, komesara, načelnika, obaveštajca, omladinca, intendanta, refrenta saniteta u Štabu Brigade, isto kao i imena komandanata, komesara i njihovih zamenika u bataljonima.

Svečani -trenutak na poljani nije dugo trajao. Okolo su zujale mašine sovjetskih aviona koji su se spremali na borbene letove ili su se vraćali sa zadataka. Jer, upravo ta poljana bila je pretvorena u privremeni aerodrom. Snažna buka avionskih motora kao da je ulivala novu snagu borcima, radost, osećanje da je došlo vreme konačnog obračuna sa okupatorom i svim njegovim slugama.

Siptar je sišao sa tribine, čekajući da komandanti i komesari bataljona konačno podele ljudstvo i saopšte sastave komandi četa. Išlo je to dosta brzo, jer su osnovne podele boraca po četama već bile učinjene.

Bataljoni su se postrojili i po četama krenuli put centra grada. A tamo, pred gradskom kućom, čekala je već masa sveta, slegla se gotovo cela varoš, burno pozdravljajući svoje borce, svoju Brigadu. Na tribini visokog balkona ukrašenog slikama Vrhovnog komandanta maršala Tita, savezničkih državnika, maršala Tolbuhdna, tepisima i parolama, već su stajali Ivan Milutinović, član Politbiroa Centralnog komiteta Partije, Đura Jovanović i Milan Pribić — Đokica, sekretari okružnih komiteta Partije i SKOJ-a za severni Banat, Toma Granfil i Milka Agbaba —• Crna, članovi tih komiteta, Milorad Zubanov, predsednik Gradskog narodnooslobodilaćkog odbora. I dok su se čete postrojavale u prostoru sa koga se narod razmakao, na tribinu su se popeli

komandant brigade Marko Tanjurdžić — Siptar, komesar Milojko Filipović — Fića, a ta čast je pripala još i Mladenu Miloševiću — Cerčilu, Velislavu Solarovu — Mađi i Milanu Basti —- Bukarici.

Dole, postrojalo se sedamnaest četa^ jedna do druge, jedna uz drugu, mladić do mladića, mladić do devojke, mladić do sredovečna čoveka, mladić do postarijeg brke. Srbin do Mađara, Srbin do Slovaka, Srbin do Rumuna. Član Partije do dobrovoljca, Skojevac do člana USAOJ-a. Borac do borca. Kikinđani, Karađorđevčani, Dragutinovčani, Beodrani, Kumančani, Melenčani, Aleksandrovčani, Stepčani, Višnjičani, Mokrinčani, Srpskocrnjani, Aran-

MIJO VOROŠANAC, NAJMLAĐI BORAC

đelovčani, Krsturčani, Đalani, Čokand, Padejčani, Petrovgrađani, Elemirčani, Bašaiđani, Pođlokanjci, Opovčani, Perležani, Čenćani, Fankaždinčani, Ruskoseljani, Tomaševčand, Itebejčani, Arađčani, Tarašani. Bečejčani, Vranjevčani, Iđošani, Sanađani, Novoknežević, Bočarani, Ostojićevčani, Dušanovčarii. Bili su to Banaćani, Ličani, Crnogorci, Bosanci, Hercegovci, rođeni ovde na ravnici ili tu naseljeni posle prvog svetskog rata.

Najmlađi borac u stroju nije imao ni četrnaest godina. Bio je to Milan Pecelj iz Vojvoda Stepe. Do njega Ilija Zarić, dobrovoljac iz Bočara. Dečak je bio uporan i partizani su ga primili u svoje redove čiim su Bočar oslobodili. Do ovih dečaka stajali su oni najstariji — Milovan Vuković i Risto Vukosav. Risto je stupio u ruskoselsku dobrovoljačku jedinicu i učestvovao sa drugovima u razoružavanju Švaba u svom selu d u Hajfeldu, a onda je otišao u Brigadu. Milovan je počeo već četrdeset prve u Karađorđevu. Bio je tada kandidat, a četrdeset treće član Partije. I sad su obojica stajali ponosito među mladićima i devojkama, među ratnim drugovima, dobrovoljcima iz prethodnog rata, iz vremena kada se isto tako umiralo i hrabro borilo sa uverenjem da se stvara slobodna zemlja bratskih naroda. Ali, Risto i Milovan i njihovi drugovi, njihovi saborci, morali su ponovo da se late oružja, da brane skupo plaćenu slobodu, ali i da dovrše započeto delo i ostvare izneverene nade.

Upravo takav je bio i Boško Prentović. pedesetogodišnjak, koji je došao u odred da zameni sina Blaža. Čerčilovog kurira, još dečaka. Boško je gledao mladiće, tražio je nekoga ko je ličio na njegovog Blažu, štrkljastog, golobradog. ali odvažnog, i činilo mu se da sina višestruko prepoznaje, kao da je tu, čas u jednoj čas u drugoj četi, u stroju. Bio je tu i njegov vršnjak, zemljak, Vaso Popović, Zdenkov otac. Nekako, u isto vreme kada su streljali Boškovog Blaža, hrdbro je pao Vasin jedinac Zdenko, vodeći svoj vod na zadatak. Sa njima se ravnao po godinama Stevan Srdić iz Ruskog Sela.

Savo Ivanović imao je više sreće. Spiler mu je hapsio decu, Anđu, Stanu i Marka. Te godine je i Savo primljen u Partiju. Cela kuća, svi kao jedan. Ovde u stroju, pored oca i brata, stajala je i Stana.

Marko je bio u Kikindskom odredu komesar čete i, onako visok, tanak, sada je stajao u stroju u svojoj novoj četi 'kao partijski sekretar sa komesarskim oznakama. Bio je to svakako najmlađi zamenik komesara čete u ovom stroju. Savo je posmatrao ćerku i sina dok mu se ufitiljeni, prosedi brk smeškao, a ruka stalno nabacivala pušku koja je spadala sa već opuštenog remena.

Vršnjaci su bili Savo Vulović iz Ruskog Sela, Ilija Ivančević iz Karađorđeva, Ilija Živković i Rade Stojanović iz Vojvode Stepe i Milan Zarić iz Krstura, sva sedmorica rođena devetstote.

SAVO IVANČEVIĆ, KOMESAR VODA, JEDAN OD NAJSTARIJIH U BRIGADI

Među tim starim ratnicima koji su imali više od četrdeset godina, u stroju su stajali i Pavle Stankov, Nikola Martinović, Simo Uzelac i Mile Blanuša iz Karađorđeva, Milan Mrda i Gojko Milosevic iz Ruskog Sela, Ilija Srbljin iz Mokrina, Stojan Mišević iz Kikinde i Laza Arsenović iz Mužlje.

Bili su takvi i Steva Grbanušić, Ivan Protić, David Rašeta, Radovan Mikolački, Miloš Bajin i Bogdan Momčilov iz Kikinde, Dejan Gavrić, učitelj, Đuro Galić, Vlada Golić i Branko Sokolovački iz Mokrina, Dušan Gajin iz Banatskog Aranđelovca, Milan Banjac iz Podlokanja, Stevan Bikić iz Novog Kneževca, Mirče Suistrak iz Čoke, Vojislav Dražić, Radojica Žiškov, Tatomir Lovadinov iz Krstura, Ivan Ninkov i Lazar Babić iz Padeja, Rajko Gaković iz Bočara, Milutin Spahić, Dane Petrovič, Mile Dragić, Vaso Draško i Todor Pivac iz Ruskog Sela, Dušan Klać iz Vojvode Stepe, Milivoj Bandin iz Sanada, Božidar Purkov iz Elemira, Veselin Đorđević iz Aradca — najstariji među kuririma, Stevan Lekić, Milan Epifanić i Vojin Simonov iz Farkaždina, Svetozar Čekić iz Orlovata, Boža Dorozanov iz Melenaca, Miša Metenković iz Lukinog Sela, Veljko Zegarac iz Čente, Vid Radin iz Petrovgrada, a zatim Mladen Ćulibrk, Mile Vuković, Momčilo Bjelobaba, Dragan Sijan, Simo Lukić, Petar Dautović i ponositi Dušan Bofaić iz Karađorđeva. Svi su oni bili stariji od trideset godina.

Brigada je ipak bila mlađa. Ustvari, pretežan broj boraca, svrstanih u strojevima tek formiranih četa, postrojenih ispod svečane tribine na gradskom trgu, imao je manje od dvadeset godina. U teškim danima okupacije neki od njih su bili u SKOJ-u, to je bila čast i velika obaveza, a sada su dobili i svi drugi priliku i nisu želeli da izostanu. Mladost pravilno usmerena — tražila je svoje. Bila je čast ići u Brigadu, a svaki član SKOJ-a ili USAOJ-a smatrao je da je upravo tamo bilo njegovo mesto. A tako je mislio i mnogi pionir i pionirka.

Nema tačnog podatka koliko je bilo devojaka u ovim strojevima novih četa i bataljona. Ali,

o tome bliže govori jedan brojni pregled sastava Brigade, sastavljen mesec i po dana nakon njenog formiranja. Gotovo ravno deset posto ukupnog sastava Brigade činile su drugarice. Od 2105 boraca, njih je bilo 213! Svakako vrlo impresivna, ali je i realna slika raspoloženja omladine, posebno devojaka ovoga kraja u borbi protiv okupatora u toku sve tri i po godine ilegalne borbe. I kada su se u narednih nedelja rasplamsale teške borbe za obale Dunava u Banatu i Bačkoj formirano je nekoliko velikih bolnica za lečenje ranjenika. Brigada je poslala desetine devojaka u te bolnice.

Pre nego što su se javile dobrovoljno u Brigadu, ove devojke su bile u svojim aktivima

U BRIGADI JE BIO VELIKI RBOJ DRUGARICA-BORACA

SKOJ-a ili grupama USAOJ-a. Zato ih je i bilo najviše iz onih mesta u kojima su ove organizacije bile najjače. A to su u prvom redu sela koja su pripadala ratnom karadordevačkom srezu: Karađorđevo, Vojvoda Stepa, Aleksandrovo, Rusko Selo, Višnjićevo, Dušanovac. Tako postoji pisani podatak iz četrdesettreće godine, po kome je u skojevskim aktivima samo u Karađorđevu bila četrdeset jedna devojka, od ukupno sto devetnaest članova, u Ruskom Selu više od polovine, dvadeset dve od četrdeset, u Višnjićevu jedanaest od trideset, u Dušanovcu jedanaest od dvadeset i šest. Među gotovo šest stotina članova USAOJ-a u srezu u tom vremenu više od jedne trećine bile su omladinke. Mnoge od njih su izginule na bojnom polju ili na strelištima, ali su druge dolazile u još većem broju.

U stroju su stajale partizanke među kojima i one koje su bile oslobođene iz logora Coka. Lepuška Brujić je bila najstarija skojevka među njima. Pa i po vremenu provedenom u logorima. Od maja četrdeset druge do avgusta četrdeset četvrte izdržala je mnogo toga a sada je razdragana srca bila tu, u stroju Brigade. Valjda niko nije toliko maštao o tom trenutku kao osuđeni borci čije je ime moglo biti pomenuto pri svakom čitanju kada su izdvajah one koje su vodili na streljanje. Mnogi su hrabro umirali ne dočekavši taj trenutak, ali su pre rafala slali svoje borbene poruke. Tako se osećala Lepuška, tako Duška Veselinov, tako Bojana Četnik — Slobodanka, Koviljka Kosanović, Milka Cvijanović, ali tako i Bojana Agbaba — Bika i sve one koje su kao i Bika oslobođene iz petrovgradskog i drugih logora tih prvih dana oktobra.

Uz Biku je stajala Savka Vještica, devojče od sedamnaest godina, uz nju skojevka Jovanka Gleda i Janja Štrbac, isto kao skojevci Dušan Majstorović, Milan Novaković, Petar Novaković, mladići istih godina kao i Savka, Petar Vojnović, Milan Grubišić, Cedo Grubišić, Stanko Novaković, Vojo Tadić i Milan Štrbac, kao i mladići i devojke koji su se tek pripremali da budu skojevci, Milica Jokić, Mi-

leva Gostović, Đuro Vuikas, Milan Vuković, Petar Grbić, Slavko Pantelić, Milan Pančić, Milan Skendžić, sve sužnji u logorima od januarske blokade Višnjićeva u kome su kao i Bika pokupljeni jer su bili zatečeni na delu prkosa i otpora, kao što su bili zatečeni i oni koji su sa njima odvedeni u Spilerove tamnice iz kojih se više nisu mogli vratiti.

Milka Ćuk, Savkina vršnjakinja, držala je tešku pušku o ramenu stojeći u stroju sa svojim Ruskoseljanima, sa Milkom Jokić, od sebe mlađom dve godine. Milka je kao i Mandiina Bika, pošla u gimnaziju, ali je put doveo do Brigade. Ni Ružica Suput nije imala više godina. Bila je iz Orlovata. Isto kao ni Bačvanka Mira Ćapić. Sa svojih šesnaest ili sedamnaest godina u stroju su stajale Krsturčanka Zivana Ajvaz, Višnjičevčanka Marija Dimitrašinović, Aleksandrovčanka Velinka Bubalo, godinu dana starija Mara Brujić i Mara Jelić iz istog aktiva SKOJ-a, iz Karađorđeva, Saveta Putnik, Kikinđanka, Milanka Ružić, Orlovaćanka. Bile su tu i starije skojevke Sofija Ivković, Ljubica Grković, Jela Blanuša, Anka Rađanović, Koviljka Basta, Milica Vlaisavljević, Milka Zavoda i Dobrila Novaković iz Karađorđeva, Marija Đuričin iz Aleksandrova, Ivanka Velić iz Kikinde.

Među ovim mladim devojkama, nekako usamljena, našla se Zorka Stajić iz Aleksandrova. Iako je imala svega trideset godina, kada je stajala u stroju Brigade, među ovim mladim devojkama, gotovo devojčicama, izgledala je mnogo starija i bila najstariji borac među drugaricama.

Koliko je tu bilo golobradih dečaka od petnaest i šesnaest godina! A najviše ih je bilo od sedamnaest, osamnaest i devetnaest. Treba li izdvajati petnaestogodišnjake Danka Soklovačkog iz Mokrina, Ristu Krulja iz Vojvoda Stepe, Dušana Grbića iz Višnjićeva, Mihaila Kralja iz Ruskog Sela, ili samo godinu dana starije dečake Miroslava Zivkova i Dragoljuba Ilijina iz Ostojićeva, Nikolu Ćirića iz Petrovgrada, Momčila Ličinu, pa one od sedamnaest godina kao što su bili mitraljesci Sveto-

zar Štrbac i Đura Ninkov, zatim Duško Veliekov, Sava Sivčev, Dušan Udicki, Ivan Sivčev, Veljko Kasarenko iz Kikinde, Slobodan Damjanov, Branko Cokić, Kamenko Ostojin iz Orlovata, Dimitrije Radočaj, Dimitrije Damjanović, Milan Bušatlija, Mladen Bulut iz Ruskog Sela, Marko Vilovski iz Ostojićeva, Stojan Krulj, Jovo Medar iz Vojvoda Stepe, Ljuba Kuzmanović, Nedeljko Todorov, Ivan Miučin iz Srpske Crnje, Radovan Pantelin, Ivan Cobanov, Milojko Nikolić iz Petrovgrada, Stevan Berar iz Elemira, Stevan Stević iz Višnjićeva, Mladen Dimitrijević iz Banatskog Aranđelovca, Gavra Anović iz Tomaševca, Živojin Budžarev iz Bočara, Rada Nenin iz Aradca, Lazar Dobrosavljev iz Mokrina, Milivoj Popov, Dura Maletin iz Padeja i koliko još njihovih vršnjaka.

Nije bio ,mnogo stariji ni Bahnt Đerđ iz Jazova, kome je pripala čast da ponese »šarca«. Đerđ je bio jedan od mladića koji je upoznao i sledio put Mihalja Kiša, sekretara Sreskog partijskog komiteta, koji je umro kao hrabar borac na bagljaškom strelištu.

Poput Đerđa bio je i Ištvan Lakatoš sa svojom »zbrojevkom« na ramenu. Mladić je bio rodom iz Nove Crnje i pošao je putem na koji mu je ukazao Mirko Dautović. Sada je bio skojevac, puškomitraljezac.

U stroju je stajao i jedan mladi Holanđanin. Stigao je u sastavu prateće čete, iz Peščare. U partizane je došao iz Parte. Bio je to Krel Heni.

Kasnije, kada je Brigada otišla u Bačku, u drugu četu Prvog bataljona došao je još jedan Mađar. Bio je to Jožef Čorba, iz Torde, nišanđija na teškom mitraljezu u Brigadi »Sandor Petefi«. Bio je lakše ranjen i iz Somborske bolnice došao je u sastav ove Brigade.

Među grupom od petnaest omladinaca Slovaka iz Aradca isticao se Jano Jardek sa svojim »brnom« na ramenu. Adam Hronjac bio je desetar i kurir a Paljo Orot bolničar u četi. Orot je bio i najmlađi a Jano Kominka najstariji borac u ovoj

grupi. Stupio je u Petrovgradski odred, ali je kasnije vraćen na terenski rad, kao omladinski rukovodilac.

U strojevima četa koji su ßtajali uporedo jedan uz drugog bilo je osamnaestogodišnjih mladića najviše iz Srpske Crnje, Vojvode Stepe, Karađorđeva, Kikinde, Mokrina, Ruskog Sela i Padeja. Njihov spisak bio bi dugačak. Među onima koji još nisu bili raspoređeni na dužnost bio je i snažni mladić Nikola Radaković, Karađorđevčanin, skojevac od četrdesetdruge, Petar Smiljanić, godinu dana stariji. Obojica su položili težak ispit pred Spilerom i sada ponositi stajah u stroju Brigade. Nikola Radaković, po partizanski Car, isto kao Milojko Sujica i Stevan Svilengaćin bili su Skojevci od četrdesetprve, Svetozar Tišma, Dušan Radaković, Petar Veijinović, Mitar Prentović i Živko Pasuljević, iz iste organizacije i iz četrdesetdruge. Stariji skojevci bili su i Risto Božić, Boško Vujović i Šćepo Mićić iz Stepe, Košta Srdić iz Ruskog Sela, Simo Petrović iz Podlokanja, Srba Terzin iz Padeja, isto kao i Dušan Majstorović iz Višnjićeva i drugi.

Stroj Brigade se smirio, narod se utišao kada je mikrofonu prišao visok čovek u generalskoj uniformi. Bio je to Ivan Milutinović. Njegove gromke reči pozdrava mladim borcima i narodu Kikinde odjekivah su višestruko prostranim trgom i dugim ulicama prenošene preko nekoliko zvučnika instaliranih unaokolo. Stari revolucionar i borac govorio je o velikim zadacima koji predstoje, o frontu koji je bio takoreći na domak ruke, o potrebi mobilisanja svih snaga za konačnu pobedu. To je bio dug svih Banaćana, svih narodnosti koje su u Banatu živele, jer se samo jedinstvom svih može dotući fašizam, istrebiti ostaci neprijatelja, stvarati sutrašnja zajednica svih, osim onih koji su okaljah svoje ruke služeći fašizmu. Ivan Milutinović je posebno istakao značaj ravnih banatskih polja, komunikacija, preduzeća i dobara za front i njegovo snabdevanje. A mnogi veleposednici, vlasnici preduzeća pobegli su s Nemcima, njihove njive, njihove fabrike ostale

su tamo gde su i bile a ta polja trebalo je obraditi i te fabrike i pogone uvesti u ponovni rad.

Tada je uzeo reč komandant Brigade Marko Tanjurdžić — Siptar. I on je govorio o frontu, 0 pobedi za koju se još treba boriti, o pređenom putu i slavnim danima, ali i o naporima i žrtvama koje još treba podneti. Govorio je o Brigadi koja je, eto, postrojena tu na Trgu, o kojoj su maštali mnogi banatski borci, mladići i devojke, domaćini i domaćice koji su u svojim kućama skrivali, štitili, čuvali i hranili svoje partizane, uvcreni da će doći trenutak kada će narodni borci izaći iz svojih baza, iz kukuruznih polja, stvoriti snažne odrede i brigade. Komandant je uputio reči pozdrava onim najmlađim i onim najstarijim, koji su, stojeći zajedno jedan do drugog u stroju Brigade, pokazali da je ceo Banat na nogama, spreman da da sve za Slobodu, za novu narodnu vlast, za novu Jugoslaviju. A kada je narod ovako jedinstven onda se sakriveni 1 zatajeni fašisti neće moći zaštititi nikakvim sredstvima, a pomoć Banaćana slobodi svih drugih krajeva naše zemlje neće izostati. Pozvao je mladiće i devojke da nauče što pre rukovati oružjem, da se pripreme za odlučujući boj, jer, neprijatelj je već tučen, samo ga treba još dotući, a ranjena zver je opasna uvek. Pozvao je sve borce Brigade da, tu pred narodom, iz koga potiču i za čiju se budućnost bore, polože zakletvu.

Na trgu je nastao tajac. Pale su komande.

— Brigada mirno! — komandovao je Siptar.

— Bataljon mirno! — komandovali su Kuštra, Radojica, Đokica, Zeka.

— Ceta mirno! — komandovalo je sedamnaest komandira.

— Zaklinjem se svojom čašću da ću se boriti za slobodu svoga naroda. . . čuo se odsečan i jasan komandantov glas, pratili su ga kao u nekom horu dečački glasovi mladića i devojčica gotovo još pionira, gromki glasovi momaka i devojaka i snažni

glasovi odraslih ljudi kojima to nije bila prva zakletva. Nekada, najstariji, zakljinjali su se kralju, bogu, a kralj ih je izdao u najtežem trenutku, bogu se bilo u nevolji uzalud moliti. Danas, oni su se zaklinjali svom narodu, svojoj časti i svojim dužnostima, zaklinjali su se u svoju budućnost, koja će zavisiti od njih samih od njihove spremnosti i sposobnosti da je grade, čuvaju i neguju. To je osećao svako od njih, od tih starijih, to su osećali i svi drugi, puna srca, svesni svečanosti ovoga trenutka.

Zakletva je bila završena. Poslednji akordi polako su se u odjeku gubili dugim ulicama kao da su odlazili u svaku kuću, u svaki dom, pa dalje ravnicom do njenih granica.

A tada je došao još jedan svečan trenutak. Mikrofonu je pristupio Toma Granfil. Rekao je, da se mnogi severobanaćani ne nalaze u stroju jer su položili svoj život, posebno oni koji su presudne četrdesetprve stvorili partizanske odrede i na poziv Komunističke partije podigli ustanak u ovom kraju.

PRED ZAKLETVU NA TRGU U KIKINDI

Pozvao je Brigadu, pozvao je borce i narod, da ovim junacima i herojima odaju poštu minutom ćutanja.

U toj drugoj minuti mnoge su se misli vratile Svetozaru Markoviću, Radi Trniću, Uglješi Terzinu, braći Bogaroški i braći Arsenov, Đuri Oličkovu, Vladimiru Kolarovu — Koči, Žarku Milankovu, Bori Mikinu, Kosti Sredojevu — Šljuki i njegovom bratu Proki, Maksi Kovačevu, Mići Radakoviću — Mičurinu, Milošu Božiću, Branku Gleđi, Đuri Đorđeviću, Žarku Turinskom, Bogdanu Teodosinu, Ljubici Odadžić, Petru Vranešu, Milanu Malenčiću, Obrenu Janjuševiću, Radovanu Svrdlanoviću, Dušanu Opsenici, Medi, Arkadiju, Žarkom, Jovanki i Gligoriju Popovu, melenačkoj Nani, Rajku Lovadinovu, Lazaru Pajiću, Seliki, Slavku Goliću, Milivoju Tošiću, Dragi Šuvakovu i mnogim drugim. Temelju koje su sačinjavale njihove kosti i kosti njihovih saboraca bili su snažni a sećanje na njih u ovom trenutku imalo je tuge, ali još više ponosa.

Tada je Toma Granfil saopštio da će ovom prilikom odati posebno priznanje prvoborcima koji su uprkos svemu ostali živi, stvarali i stvorili Brigadu koja je upravo položila svečanu zakletvu svome narodu. U njegovim rukama nalazilo se nekoliko Partizanskih spomenica koje tek što su bile izrađene, slivene u bronzi sa reljefom koji je označavao ustanak i borbu za slobodu pod vodstvom Komunističke partije. Na grudima Ivana Milutinovića, Đure Jovanovića, Milana Pribića, Milke Agbabe i na njegovim grudima već je stajalo ovo visoko priznanje prvoborcu i organizatoru ustanka.

Toma Granfil pročitao je ime komandanta brigade Marka Tanjurdžića — Siptara. Fića je na njegove grudi zakačio Partizansku spomeincu i čvrsto mu stegao ruku. Siptar je u Banatu primio ovo veliko priznanje a zaslužio ga je pre svega u svom Sremu, tamo u Bosni i ovde na banatskoj ravnici. To je bilo i posebno priznanje za njegove zasluge u pripremanju i formiranju ove Brigade.

Zatim je Granfil pročitao ime Mladena Miloševića — Cerčila. Ako je iko zidao kamen po

kamen u stvaranju jedne brigade, onda je to bio Mladen kada je u pitanju bila Trinaesta vojvođanska. Dok je Mladenu stavljao Spomenicu na grudi Fića je mogao osetiti snažne otkucaje njegovog srca. To srce kucalo je snažno pune tri i po godine u momentima kada su se slavile pobede ali i u trenucima kad su doživljavani gorki porazi, kada su stizale tužne vesti o pogibiji saboraca. I onda kada je stigla vest o smrti Žarka Zremjanina i onda kada je doznao da Spiler nije oprostio njegovom kuriru, četrnaestogodišnjem Skojevcu Blažu Prentoviću. Ali, čelik se mora kaliti da bi dobio svoju čvrstinu i svoju pravu vrednost.

I Velislav Solarov — Mađa prošao je sličan put kao što je prošao i Cerčil. Drugovali su zajedno, stvarali su borbene grupe zajedno, bili su komesari dvaju odreda od kojih je Brigada stvorena. Mađa je sa ponosom primio veliko odličje.

I Milan Basta — Bukarica spadao je u red osnivača Bragide. Počeo je četrdesetprve kao član Mesnog komiteta SKOJ-a, bio je borac Karađorđevačko-aleksandrovačkog i Severobanatskog odreda, vratio se u Banat i sa Čerčilom i Mađom stvarao udarne grupe i partizanske čete i utkivao u njih idejno-politička jezgra koje su činile partijske ćelije i aktivi SKOJ-a.

Toma Granfil je sam stavio Partizansku spomenicu na grudi komesara Brigade Milojka Filipčeva — Fiće. To je u ovom momentu bilo priznanje čoveku koji je prošao dug put od stvaranja Aleksandrvačko-karađorđevačkog odreda, preko Srbije i Bosne, preko Hrvatske i Bačke da bi se ponovo našao u Banatu, među starim drugovima. Fića je bio u Okružnom komitetu zadužen za vojne jedinice, primio je dužnost komesara Štaba banatske operativne zone, i kao i drugi članovi Okružnog komiteta, stvarao je uslove za formiranje Brigade na severnobanatskom tlu. Išao je dosta krivudavim putem, ali je uporno stizao do cilja. Tim svojim krivudanjem ponekad je nanosio značajne štete ali je u momen-

tima svojim bogatim iskustvom doprinosio zajedničkom uspehu.

Svečanost je bila završena. Brigada je po bataljonima krenula u kasarnu koja je dobila svoj novi naziv — Kasarna Maršala Tita.

Vodnici, politički delegati, puškomitraljesci

Brigada nije dugo ostala u kasarni. Njene bataljone i njene čete čekah su hitni i neodložni zadaci. Jer, prošlo je samo osam dana od poslednjih borbi sa nemačkim grupacijama u rejonima Pančeva na jugu i Kikinde i Zombolja na severu. Banat je bio svega osam dana oslobođen ovih nemačkih grupacija. I dok su se borbe vodile, jedan deo Švaba, sa njima Špiler i većina njegovih agenata, kao i najokorelijih banatskih fašista napustio je Banat i povlačio se zajedno sa razbijenim nemačkim frontom. Ali u Banatu su ostali mnogi između onih koji još nisu shvatili da su izgubili bitku, pritajeni, očekujući da se ipak snage srede na frontu i vrate na ravnicu. Ostali su zakamuflirani i oni koji su bili spremni da u tome pomognu svojim gospodarima neposrednim akcijama, obaveštavanjem gde se kreću glavne snage Crvene armije i Narodnooslobodilačke vojske. Mnogi zločinci sakrili su se u svoje rupe, spremni da se ponovo pojave ako im se za to ukaže prilika. Zaostali nemački vojnici kamuflirali su se na razne načine ili su se privremeno pritajili da bi sačekah priliku da se probiju do svojih jedinica. Nemci su namerno stavljah pojedine diverzantske grupe sa zadatkom da iza fronta dejstvuju i napadaju komunikacije i štabove protivničkih jedinica. Nemačka sela ostala su bez vlasti.

Bila je neophodna šira akcija čišćenja celokupnog terena, pre svega švapskih sela i onih mesta sa mešovitim stanovništvom u kojima je ranije bilo teško doći do jaćih uporišta.

To je u stvari bio prvi zadatak Trinaeste brigade. Bataljoni su zato dobili već toga dana naređenje da se pripreme za pokret i krenu na određene terene.

Zato je toga popodneva bilo sve užurbano u kasarni Maršala Tita. Takoreći u hodu trebalo je rešavati još niz važnih zadataka organizacione prirode, kadrovskih popuna, naoružavanja, i, što je najvažnije, obuke boraca u rukovanju oružjem.

Ustvari, većina mladića i devojaka prvi put je imala pušku u rukama, puškomitraljesci i njihovi pomoćnici tek su primili puškomitraljeze, bombe su po prvi put kod mnogih bile nanizane na opasaču. Svi su se sećali gorkog iskustva još u Supljaji kada je mladi borac Anka Vještica nevešto baratala puškom koju je toliko želela i ostala smrtno pogođena. Vlada Novakov se seća da je dva puna dana nosio pušku na ramenu a nije znao da je otkoči i napuni. A takvi su bili mnogi borci, ali su brzo shvatili da nije dovoljno imati pušku u rukama, već da je ona ubojita tek onda kada se znaju njene ćudi i njene mogućnosti.

Nije dakle stvar do puške, nego do čoveka. »U rukama Mandušića Vuka svaka puška biće ubojita. . .« Njegoš je to još davno rekao. A pušaka je bila raznih. Brigada se naoružavala zaplenjenim oružjem, tu su bile i partizanske puške, dobijene su i prve puške sovjetske proizvodnje. Bilo je tu dakle mauzerki, menliherki, a onda razmih drugih tipova. Ovih poslednjih je bila gotovo jedna trećina. Bilo je tu kratkih italijanskih pušaka, dugih francuskih trometkinja, starih austrijskih, pa još uvek i onih lovačkih. Tako je bilo i sa pištoljima, od velikih nemačkih »valtera« do novih sovjetskih »•tete«. Kod komandira i komesara najviše je bilo nemačkih šmajsera, a kod nekih ruskih automata i engleskih pikavaca.

U formiranju Brigada je raspolagala sa oko četrdeset puškomitraljeza — nemačkih »šaraca«, sovjetskih »buretaša« i čeških »zbrojevki«. O opa-

sаćima boraca i rukovodilaca visilo je oko pet stotina bombi različitog oblika i porekla. Sve to šaroliko naoružanje utoliko je teže bilo upoznati i na najbolji način upotrebiti.

Puškomitraljeze su dobili u ruke upravo oni mlađi koji su to žarko želeli i sa ponosom nosili ovo oružje na svojim ramenima. Miroslav Zivkov imao je šesnaest godina a zaprtio je »šarca«. Nišandžije na »šarcu« Đerđ Balint, Veselin Popov, Slavko Marinkov, Dimitrije Milosav, Rade Ivošević imali su manje od dvadeset godina. Isto tako mladi bili su i puškomitraljesci Rada Števin, Milorad Lukin, Žarko Tomin, Ivan Biločanov, Aleksandar Bajić, Stevan Galešev, Sava Milosavljev, Sava Despotov, Rada Rašić, Ziva Maletin, Stevan Lukač, Miloš Markov, Mihailo Arsin, Milan Pecić, Ilija Lugonja, Vasa Lazić. Manje od osamnaest godina imali su puškomitraljesci Svetozar Štrbac, Dura Ninkov, Boško Zorin, Stevan Lukić, Miloje Davidov, Miloš Simić. I jednoj devojci — borcu pripala je čast da bude pomoćnik puškomitraljesca. Bila je to šesnaestogodišnja Anđelka Jockov iz Ruskog Sela.

Među ovim mladim svakako je bio najstariji mitraljezac Dragan Vasiljević iz Vojvode Stepe. Imao je tridesetjednu godinu. Tri godine više imao je Orlovaćanin Blagoje Felbab, a vojsku su odslužili i Mido Galešev i Radivoj Markov.

Ostalo je da se pre pokreta bataljona na svoje zadatke popune komandna mesta u vodovima i odeljenjima. Svaki vod je trebao imati komandira i delegata voda, a svako odeljenje svoga komandira i političkog delegata odeljenja. U jednoj tako naglo formiranoj jedinici u kojoj je većina boraca stupala prvi put u borbenu jedinicu, bilo je neophodno da se i u odeljenjima odrede politički delegati jer je političkom radu sa mladim borcima pridavana posebna važnost. Ustvari, političko i vojničko obrazovanje, ovoga puta u onom najosnovnijem, moralo je ići uporedo i uporedo se dopunjavati. Jer, samo politički jasno opredeljen i vojnički spreman borac je

mogao izvršiti valjano svaki zadatak. To je bilo prokušano pravilo.

Sve ove dužnosti, kao i dužnosti sekretara aktiva SKOJ-a i ekonoma četa morale su se popunjavati postepeno, odabiranjem najpogodnijih drugova i drugarica.

Kada se radilo o popuni mesta delegata vodova i odelenja kao i sekretara aktiva SKOJ-a, onda su devojke ponovo pokazale svoju vrednost i poverenje koje su imale. Dužnosti delegata u vodovima primile su Mara Brujić, Dara Novaković, Mara Jelić, Milka Zavoda, Bojana Četnik, Jelena Protić i Milka Cvijanović, a u odeljenjima Bosa Kuručev, Milica Vlaisavljević, Sofija Glumičić, Mara Đukičin i druge. Sekretar aktiva SKOJ-a u jednoj četi bila je devojka koju je Siptar upoznao kada je prvi put došao u Elemirske baze. Bila je to Danica Mijatov — Sonja. U sećanju boraca ostale su i sekretari aktiva Ružica Gaborov, Ira i Neva.

Komandu nad jednim vodom dobio je najstariji borac u Brigadi, Milovan Vuković. Bilo je to priznanje njegovom dotadašnjem radu i njegovoj borbi. Njegovi drugovi, gotovo vršnjaci i saradnici iz Karađorđeva Vaso Popović, Ilija Ivanović i Nikola Martinović raspoređeni su na iste te dužnosti, dok je Boško Prentović preuzeo dužnost ekonoma voda u jednoj četi. Sava Ivančević više je voleo političku liniju pa je i raspoređen na dužnost političkog delegata. Dužnosti komandira i delegata vodova pripale su i starim skojevcima Nikoli i Nikici RadakoViću, Svetozaru Tišmi, Milojku Sujici, Nedeljku Repcu i Karitanu Kneževiću i najmlađem među njima Branku Matiću, a zatim Davidu Durakoviću, Šimi Kalanju, Nikoli Đekiću, Nikoli Uzelcu, Lazi Skoriću, Momčilu Bjelobabi, Vukašinu Grbiću, Svetozaru Skoriću.

I Stepčani Risto Božić, Boško Vujović, Đorđe Dogo, skojevci iz 1942. godine, Marko Popović — Mito, Milenko Dogo, Mladen Obradović, Sava Franović, Dušan Đurić, raspoređeni su na dužnosti komandira vodova, a Mićo Plavšić, Lazar Be-

genešić, Gojko (Đuro) Plavšić, Milan Cuhbrk i Milan Banić za delegate u vodovima, Stevan Lukač, Miloš Đukanović, Gojko Ličina, Dragan Vasiljević, Stevan Dražić, Milutin Vasiljević, za delegate u odelenjima.

Za delegate vodova raspoređeni su Mokrinčani Jovan Dražić, Aleksandar Kecić, Zdravko Šustrak, Branko Mirkov, Aleksa Novakov, Perležanin Pera Zivanov, iz Srpske Crnje Ziva Grišin, Ljubomir Stojšić, Kikinđani Aca Simić, Vasa Marojkin, Duško Veličkov, iz Bočara Zivojin Budžarev i Milivoj Kočničar, iz Ruskog Sela Dušan Vitas, iz Srpske Neuzine Mihailo Skuletić, iz Kumana Milivoj Tabački, Milivoj Bobičin i Mihailo Mirčetić, iz Padeja Ivan Tokin, Ivan Terzin, iz Podlokanja Rade Ivošević, iz Krstura Miloš Miladinov, iz Višnjićeva Petar Rajlić, iz Iđoša Dragoljub Homan, iz Mužlje Vlada Novaković.

Bilo je dosta Srpskocrnjana kojima je poverena komanda nad vodovima. Bili su to Miloš Markov, Kasta Radin, Žarko Tomin, Svetozar Erdeljan, Dragomir Lekin, Dušan Kolarić, Joca Tešin, Radivoj Martinov, Ivan Stojšin, Na ovu dužnost raspoređeni su iz Dragutinova Dura Mandovanov, Mile Đukičin, Radivoj Berbakov, Svetozar Suvačarev, iz Bašaida Milivoj Kiurski, iz Bočara Raiko Gaković, Čedomir Uvalin, iz Mokrina Svetozar Simin, Vaso Čangradin i Živica Golić, iz Padeja Dura Miletin, Ivan Ninkov, Milivoj Popov, Branko Popov, iz Mokrina Zivko Dumitrov, Miloš Dragić, Dejan Gavrić, Boža Rešćanski, Dimitrije Dražić, Svetozar Miletić, Veselin Dobrosavljev, Ilija Srbljin, iz Itebeja Jovan Zivkov, iz Banatskog Aranđelova Đuro Ivošević, Rade Lazić, Veljko Travanj, Dušan Bodroža, iz Kikinde Lazar Munćan — Mrša, Nikola Đomparin, Miloš Račkov, Aca Simić, Zivojin Paraživanov, Stevan Grubanušić, iz Podlokanja Simo Prvić, Milan Banjac i Milan Stojanović, iz Elemira Božidar Purkov, iz Orlovata Branko Cokić i Dimitrije Milosav, iz Aleksandrova Sava Rašeta, Bogdan Vladi-

savljević, Stevan Delić, iz Iđoša Zivojin Sustran, iz Ruskog Sela Đuro Dragović. Komesari i komandiri vodova bili su: Iso Priča, Petar Koljački, Ilija Radaković, Milan Vujić, Đuro Pevač, Milan Jarić, Božo Ivančević, Petar Jarić, Blagoje Ratković, Vladimir Lučić, Gavrilov Dobrivoje, Cveta Mitić, Branko Grbić, Miloš Lekin, Bogdan Bubalo, Nikola Krunić, Nikola Pjevač, i drugi.

Određeni su i borci za ekonome četa i njihove zamenike. Pored Boška Prentovića na ove dužnosti raspoređeni su Karađorđevčani Mile Vuković, Simo Uzelac, Dragan Sujik i Gojko Maričić, Marko Avramov iz Krstura, Miloš Blažić i Krsta Gavrić iz Bašaida, Dina Stojić iz Mokrina, Milosav Veljin iz Padeja, Milo Kudra i Đurica Račkov iz Vojvode Stepe, Petar Stojaković iz Petrovgrada, Bogdan Todorov i Cedomir Mirkov iz Srpske Crnje, Dušan Košić, Dobrivoj Terzin, Milan Pandurov i Žarko Trećakov iz Kikinde, Sredoje Bajšanski iz Mokrina, Vladimir Kapor iz Banatskog Aranđelova, Veselin Laušin iz Vranjeva, Vujadin Berberov iz Bočara, Nikola Popović iz Botoša i Zika Belić iz Farkaždina.

Neki od sekretara aktiva SKOJ-a u četama imali su i druge dužnosti, neki su bili delegati pa i komandiri vodova, ali su najčešće to bili mitraljesci. Vodovima su komandovali Gojko Ličina i Rada Rašić. Među sedamnaest sekretara SKOJ-a u četama bili su i Stevica Kodranov, Mladen Dimitrijević, Dušan Popov, Branisalv Stanisavljević, Pero Čeklić, Relja Calić, Sava Dutina, Svetozar Marković, Svetozar Tankosić, Bohuslav Vah, Žarko Kikić, Slavko Kuzmanov, Aleksandar Kecić.

Mnogi od ovih drugova i drugarica primili su ove dužnosti u pripremi pokreta ili u samom odlasku na zadatak, ili u mestima u koja su bili na te zadatke raspoređeni. Bio je to svakako proces koji je potrajao i konačno doveo sve jedinice Brigade u punu formaciju.

Disciplina i obuka

Prva naredba Štaba brigade nosi datum od trinaestog oktobra, njime je bila regulisana evidencija i način njenog vođenja. Bilo je tačno regulisano koje se knjige i u kojim komandama vode, kakvi se spiskovi stvaraju i način stalnog ažuriranja. Naročita je pažnja bila posvećena praćenju sopstvenih gubitaka, ali i gubitaka nanetih neprijatelju.

S tim u vezi donošena je i naredba kojom se ukida upotreba konspirativnih imena. A gotovo svaki partizan i partijsko-<pohtički radnik u Banatu imao je svoj pseudonim. Bila je to nužna predostrožnost u borbi sa Špilerom i njegovim agentima. Špiler je znao, na primer, za Cerčila, Đokicu, Crnog Miću, Mađu ,Pukovskog, Sirnu, Acu, Crvenog, Bacu, Marka, Grmeča, Klima, Zdenka, Švrću, Kovača, Korčagina i još mnoge druge borce, ali nije znao ko su u stvari ti ljudi, kakva su njihova prava imena, iz kojih su mesta. To je bilo važno, jer je to najčešće ometalo istrage. Bile su zaštićene porodice boraca, jer je Špiler u svakoj kritičnoj situaciji hapsio i izvodio na streljanje rođake poznatih boraca.

Sada se, međutim, situacija izmenila. U Banatu nije više bilo Spilera i njegovih agenata. Ustanička sela su bila slobodna. Ljudi su mogli bez opasnosti da postanu ono što i jesu, imenom i prezimenom, borci za slobodu.

Na dan samog formiranja Brigade obnarodovana je posebna naredba kojom se reguliše i zavodi vojnički život u svim jedinicama i komandama Brigade. To je svakako bio korak neophodan za obezbeđenje normalnog života i delovanja jedne regularne jedinice. Za desetak dana posle oslobođenja Banata došlo je do ubrzanih kretanja i mešanja boračkog sastava, do osnivanja privremenih formacija i privremenih komandi, što je bilo neophodno u vremenu dok je priticalo na stotine novih dobrovoljaca i dok je trebalo obezbeđivati i organizovati os-

lobođenu teritoriju tih prvih dana. Narasle partizanske čete bile su izmešane sa jedinicama Crvene armije koje su polako napuštale Banat i kretale dalje prema severu i zapadu goneći razbijene snage Nemaca i svih onih koji su im se pridruživah bojeći se kazne za svoja nedela učinjena nad narodom. Razumljivo, u tim danima veselja i triumfa, ali i ozbiljnih zadataka, u jedinicama koje je tek trebalo vojnički organizovati, prave vojničke discipline i reda nije bilo.

»Naročito sada kada je okupator proteran iz ovoga kraja i kada je potrebno da ovu našu oblast učvrstimo i raščistimo od raznih ostataka petokolonaša i drugih izdajničkih elemenata, potrebno je da budemo još čvršći, odlučniji, 'disciplinovaniji i marljiviji nego ranije« — poručuje Štab brigade pa naređuje kako sve to treba da se ostvari. Sve jedinice morale su u kasarne, sa zajedničkom kuhinjom i ishranom. Dan je razložen po satima i utvrđen »dnevni red«, od ustajanja do leganja.

Najviše vremena bilo je ostavljeno vojnoj obuci i političkoj nastavi. Upravo to je i bilo najvažnije u prvim danima života Brigade. To su bili dani kada su se mladići i devojke našli prvi put u borbenoj jedinici koja je tek imala da ih nauči prva pravila vojničke veštine. U četama su došli do izražaja stariji borci, pre svega partizani, ali i oni koji su već odslužili vojsku, ili čak prošli kroz Prvi svetski rat. A takvih je bilo. Oni su ravnomerno, koliko je to bilo moguće, bili raspoređivani po jedinicama, pa su pojedinci zaduženi da rade sa određenim grupama mladih boraca.

Politički časovi nisu bili manje važni. Sada su u četama dobro došli članovi Partije, ali i članovi SKOJ-a kojih je bilo daleko više. Oni su još na svojim ilegalnim 'političkim i teorijskim sastancima učili da politički misle, deluju i objašnjavaju. Sada u jeku naglih pramena i izmene situacije u Banatu, politički časovi su postali važni posebno za one mlade koje je u Brigadu dovela želja da se bore, ali koji

su tek ovde trebali da shvate protiv kojih sve neprijatelja se treba boriti i kakvi su pravi ciljevi te borbe. Zato su prvi politički časovi u četama budili interesovanje svih boraca. O tome se u ovoj naredbi kaže: »uvesti najširi i najintenzivniji politički rad, svakodnevno održavati političke časove na kojima objašnjavati cilj narodnooslobodilačke borbe, sadašnju vojno-političku situaciju u zemlji i svetu, popularisati dosadašnje uspehe na vojnopolitičkom polju, objašnjavati značaj AVNOJ-a. . .«.

U dnevnom rasporedu ostavljeno je vreme i za kulturno-prosvetni rad. Ustvari, već samom orijentacijom u sadržaju rada jedinica, važno mesto ostavljeno je upravo kulturno-prosvetnom obrazovanju vojnika. Malo je bilo onih koji nisu završili osnovnu školu. Nepismenost za Banat nije bio toliko krupan problem, kao u drugim krajevima naše zemlje. Pa ipak bilo je i nepismenih. Ali, više od tri godine okupacije omladini je bila uskraćena mogućnost bilo kakve delatnosti i na ovom planu. Međutim, Brigada je već imala određene osnove za postavljanje i razvijanje ove delatnosti u svim četama oslanjajući se na ono što su još u odredu započeli Mira Mitrović — Glumac i Rade Knežević — Golub. To je već u Kikindi omogućilo da se pri samom Štabu brigade počne sa formiranjem posebne ekipe kojoj je glavni zadatak bio upravo pripremanje kulturno-prosvetnog programa čije je izvođenje bilo važno i za omladinu i narod u mestima kroz koja su se jedinice kretale. U samim četama pošlo se od stvaranja borova i diletantskih grupa, izdavanja usmenih i zidnih novina sa manjim napisima o zgodama u četi, o nekom događaju iz proteklih ratnih dana ili sa prvim stihovima ponekog od darovitijih boraca. Uglavnom, počelo je, manje ili više uspešno, u pokretu, na zadacima, u provizornim kasarnama smeštenim u bivše policijske stanice ili u školama u koje đaci još nisu pošli.

Jer, čete su već drugi dan po formiranju Brigade krenule na svoje zadatke. Ti zadaci nalagali su da se Brigada razloži, razvije i da svojim prisus-

tvom obezbedi red na celoj teritoriji severnog Banata. I ne samo red. Jer, front je prešao preko ravnice, ali je na njoj ostalo dosta još da se učini, dovede u red i organizuje stabilna pozadina fronta. Nije bilo problema sa ustaničkim selima, tamo gde su još ranijih meseci bili organizovani narodnooslobodilački odbori. Ali bilo je mesta gde tih odbora nije bilo, u kojima su ostale Švabe, razvlašćene ali nezauzdane, zato još uvek opasne. Trebalo je čim pre tamo stići, uspostaviti narodnu vlast ili vojnu komandu.

Brigada na prvom zadatku

Prvi zadatak četa i bataljona bio je jasno preciziran Naredbom kojom je regulisan odnos prema Švabama, pre svega, a takođe i obaveze jedinica u pomaganju ili čak i formiranju narodnooslobodilačkih odbora i vojnih komandi, tamo gde ih nije bilo.

»Pred snažnim naletom junačke Crvene Armije i hrabrih banatskih partizanskih odreda, vojne formacije okupatorske vojske su razbijene i proterane sa teritorije Banata. Jedinice NO vojske i ostali narodnooslobodilački organi odmah su preduzeli mere na uspostavljanju narodne vlasti, na njenom učvršćivanju, na sređivanju, poboljšanju i normalizovanju života našeg naroda...«. Ali, kaže se dalje u toj Naredbi Štaba brigade, tu ne ide bez teškoća, koje uglavnom pričmjavaju zaostali pripadnici bivšeg fašističkog režima ili njegove dojučerašnje sluge, u čemu norčito prednjači švapski živalj. »Ti Švapski otpaci koji su do juče ubijali i pljačkali naš narod, pokušavaju i sada, kada su videli svojim očima propast nemačke vojske i Hitlerovog nacističkog režima, nadajući se možda ponovnom dolasku otpalom za uvek, vremenu kukastog krsta, pokušavajući da podižu glave i da ispoljavaju svoju

germansku oholost. To se ogleda, pored neizvršavanja ili labavog i neradog izvršavanja naređenja, još i u skrivanju oružja, omalovažavanju narodne vlasti i tako dalje...«

Bilo je jasno da ukorenjeni fašizam u redovima ove nacionalne manjine u Banatu nije nestao zajedno sa odlaskom sa ravnice nemačke okupacione sile i fašističkih vođa nemačke narodnosne grupe. Teško se bilo pomiriti sa konačnim gubljenjem visoke pozicije koju su Švabe imale, posebno u privredi Banata još pre okupacije, a pogotovo u toku okupacije, kada su imali sve u svojim rukama, i vlast i prevlast i privredna bogatstva u celini, kada su svojski zapeli da Banat germanizuju, da, u saglasnosti sa Hitlerovim »novim poretkom« stvore cvetan »Donauland« u kome će ruže moći brati samo pripadnici više rase. Varljive nađe su još uvek ostale, Švabe su znale da se za taj cilj moraju dalje boriti, zato se nisu lako mirili niti pokoravah. Time su prevršili čašu koju su sami počeli puniti još kao petokolonaši, a koja se sada morala za svagda razbiti.

Prva mera koja se morala preduzeti bilo je uvođenje vojne vlasti u svim švapskim mestima. Uvedena je stroga kontrola kretanja, a Švabama koji su već bili napustili svoje kuće, bojeći se odgovornosti za svoja nedela, bio je zabranjen povratak. Ove je trebalo odmah smeštati u logore i predavati vojnom sudu. Sve nemačke javne radnje, fabrike, industrijska i trgovačka preduzeća u vlasništvu Švaba, prelaze u državno vlasništvo. To je bila i prva nacionalizacija dobara u Banatu, koja je bila temeljita, obzirom da su Švabe imale gotovo sve to u svojim rukama. O tome je tih dana doneo Odluku AVNOJ, po kojoj su i osnovane prve uprave narodnih dobara.

Vojni komandanti i partizanske straže u švapskim mestima stavljeni su pod komandu Štaba Brigade.

U gradovima i selima sa mešovitim stanovništvom, Švapske porodice je trebalo preseliti i koncentrisati i staviti pod vojnu komandu.

»Za svako neizvršenje ili odugovlačenje ovih naređenja postupak biće najstrožiji, odnosno svaki takav biće hapšen i predat sudu. Isti takav postupak biće i prema neizvršiocima drugih nacionalnosti koji se budu pokazivah kao neprijatelji naše borbe ili koji budu kočili rad naših vojnih ili NO vlasti. Nemci i drugi neprijatelji našega naroda i pokreta a koji budu osuđeni na smrt streljače se javno. U važnijim slučajevima suđenje će se obaviti javno.«

Bile su to stroge mere, ali se protiv neprijatelja koji je naneo toliko zla stavljajući se u službu Hitlera nije moglo postupiti drukčije. Milosti nije moglo biti prema onima koji je takođe nisu imali kada je u pitanju bila težnja za slobodom i za stvaranjem boljih uslova života.

Bataljoni su krenuh iz kikindskih kasarni koje tek što su bile uređene, a u gradu su ostali Štab brigade, prištapske jedinice i neke čete Četvrtog bataljona. Prvi bataljon krenuo je na teritoriju novobečejskog sreza, drugi je krenuo prema krajnjem

NA ZADATKU U SRPSKOJ CRNJI

severu Banata u novokneževački srez, a Treći u srez Jaša Tomić, ili velikokarađorđevački, kako se u toku okupacije nazivao. Neke čete Četvrtog bataljona dobile su svoje zadatke u kikindskom srezu.

Odlazeći iz kikindskih kasarni, kolone su gazile svaka u svom pravcu. Ulicama grada zaorile su se partizanske pesme. Bile su to po mnogo čemu još uvek partizanske kolone, a pre svega po svojoj opremi. Borci su u većini još bili u odelima sa kojima su i krenuli od svojih kuća, sa opasačima preko civilnih kaputa, sa kačketima, đačkim kapama, šeširima, šubarama ali svaki sa petokrakom zvezdom napravljenom od crvene čoje ili nekog platna. Borci su imali i dalje raznoliko oružje, uglavnom ono koje su imah i prilikom formiranja. Ipak u jedinice su stigli i prvi sovjetski mitraljezi »Maksim«, poneko je dobio od crvenoarmejaca poznatu sovjetsku »ušanku« koja je uvek dobro došla u ovim jesenjim danima u kojima jutra više nisu bila topla.

U koloni su se lako mogli prepoznati stari partizani, imali su na sebi zaplenjene nemačke uniforme, čizme ili dobre cipele, šmajser preko ramena.

Na svom prvom zadatku bataljoni i čete ostali su od 15. do 27. oktobra, dakle svega dvadeset dana, i za to vreme obavili su valjano svoje zadatke. A tada su se bataljoni vratili u kikindske kasarne, svi osim Prvog, kojim su komanđovali Mađa i Korčagin. Ovaj bataljon otišao je za Petrovgrad i stavio se na raspolaganje novoformiranoj Vojnoj oblasti.

Za ovih dvadeset dana čete Prvog bataljona izvršile su pretrese fišističkih kuća i koncentrirali nemačke porodice u Vranjevu, Tarašu i Novom Bečeju.

Još osmog oktobra jedinice Crvene armije stvorile su širok mostobran na desnoj obali Tise u kome su se našli Bečej, Ada i Senta. Devetnaestog oktobra front je krenuo brzo kroz Bačku.

Četvrta četa prešla je Tisu i dva dana boravila u Starom Bečeju koji se već uveliko nalazio iza fronta. Četa je obezbeđivala preuzimanje narodne vlasti i privrednih objekata u gradu, a zatim se vratila u već dobro uređenu kasarnu u Novom Bečeju. Druga četa je po istom zadatku otišla u Sentu, gde joj se priključilo više od stotine omladinaca koji su želeli da stupe u Brigadu. Ovi omladinci poslani su u Kikindu. Bili su to prvi bački dobrovoljci u Trinaestoj brigadi.

Za to vreme Drugi bataljon došao je u Novi Kneževac. Ovde je već bio Sreski komitet Partije sa Nićiforom Pejinim na čelu. Vlast je bila u rukama Mesnog narodnooslobodilačkog odbora, ali tek formirani Sreski narodnooslobodilački odbor činio je napore da organizuje narodnu vlast u svim selima sreza, posebno u onima gde su većinu činili Mađari. U tome su im pomogle čete Drugog bataljona. Na vesti o vršljanju fašističkih elemenata u selima Majdana i R^be, na lice mesta je upućena Druga četa. Izvršen je pretres. Narednog dana sve čete su bile u akciji zahvatajući sva mesta u srezu radi pretresa kuća, popisivanja spreme i stoke onih fašista koji su pobegli od svojih kuća. U svim srpskim i mađarskim selima za nekoliko dana udruženim snagama bila je uspostavljena narodna vlast, a u švapskim rejonima vojne komande.

Prvi vod treće čete upućen je preko stare jugoslovenskomađarske granice, u selo Deskup na molbu antifašista ovoga mesta. Bio je to prijateljski susret, a u Deskupu je formiran jedan od prvih narodnih odbora u ovom kraju susedne Mađarske. Bio je to znak borbene saradnje, koja i nije bila sasvim nova, jer je ona datirala još iz devetnaeste godine, dakle iz vremena kada je bila stvorena Sovjetska republika Mađarska.

Treći bataljon našao se u Srpskoj Crnji. Sada je ovo rodno mesto znamenitog pesnika i slikara Dure Jakšića bio sedište novog sreza kome je pripalo i Karađorđevo kao i sva ustanička sela na maloj pruzi. Ali na teritoriji ovog sreza nalazila su

se i švapska seia, Nakovo, Česterek, Molin, Hetin, Mastort, Hajleld, Saluter, Šarlvil. Švaba je bilo i u drugim selima kao i u samoj Srpskoj Crnji.

Crnjanske Švabe bile su koncentrisane u jednom rejonu. Postavljena je komanda za srez na čije su čelo došli stari partizanski borci Dura Knežević — Grmeč kao komandant i Arsen Komnenović kao komesar. Oba su bili stari članovi Partije, jedan u Vincaiđu, drugi u Vojvoda Stepi. Pod njihovu nadležnost potpale su i uspostavljene komande mesta u svim nemačkim selima u srezu. Cete su »pročešljale« sva švapska mesta i pohvatale veliki broj sakrivenih Švaba ili Nemaca, ostavljenih iza fronta za diverzantske i druge akcije. U Srpskoj Crnji je organizovan sabirni logor, postavljen Narodni sud, izvršeno ispitivanje uhvaćenih, njih oko sto šezdeset osuđeno je na smrt javnim streljanjem. Ustanovljeno je da se radi o Švabama koje su u toku svih godina okupacije učestvovale u brojnim vojno-policijskim akcijama protiv narodnooslobodilačkih organizacija i partizana, a većina od njih i neposredno u masovnim streljanjima rodoljuba.

Tragajući za sakrivenim fašistima dobijeni su podaci da su mnogi prebegh preko rumunske granice i da su sa sobom oterali i stoku i preneli drugu imovinu, opljačkanu ranije po srpskim selima. Jedinica Četvrtog bataljona u jačini jedne čete prešla je rumunsfcu granicu i zaposela selo Teremiju, pronašla odvučenu stoku i spremu i sve to popisala. Ova se -akcija nije nekom dopala pa je javljeno jednoj jedinici Crvene armije da su u selu »pljačkaši«. Crvenoarmejci su opkolili selo, ali su ubrzo doznali da se radi o partizanima iz Jugoslavije i o zadatku koga su obavljah. U Teremiji je nastalo pravo veselje, četa je uz pomoć Crvenoarmejaca pokupila opljačkanu stoku i spremu i sve to prebacila na našu stranu i predala vojnopozadinskim vlastima.

Čete Četvrtog bataljona vršile su pretrese i postavile vojne komande u švapskim selima Na-

kovu, Svetom Hubertu, Hajfeldu, Mastortu, Salturu i Šarivilu. Pohvatani su skriveni Nemci i sprovedeni u sabirni logor u Kikindu gde je takođe organizovano saslušavanje i suđenje onima koji su otkriveni kao zločinci.

U nedelju, 22. oktobra, u svim bataljonima bilo je slavlje. Toga dana sve su čete bile na okupu. Bilo je svečano, držani su govori, date prve priredbe. Otpevali su svoje pesme četni horovi. U Kikindi je omladina i grupa iz brigadne ekipe pripremila zajednički program. Zajedno sa borcima slavlju su se pridružili i mnogi građani.

Bilo je to u čast velike pobede. Bio je oslobođen Beograd, glavni grad nove Jugoslavije. 20. oktobra Sloboda je došla na ulice slobodarskog grada.

Za sve vreme dok su se čete nalazile na svojim zadacima ili u privremenim kasarnama izvođena je intenzivna vojnička obuka. Išlo je sve bolje, jer se u četama stvarao čvrst kolektivni duh, čete su se uigravale kao snažne kolektivne celine. Sada su već u svim četama bile formirane partijske ćelije i aktivi SKOJ-a, a u bataljonima bataljonski biroi Partije i Komiteti SKOJ-a. Uspešno je izvođena politička nastava, održano je više predavanja, radile su brojne čitalačke grupe.

U operativnom izveštaju Štaba brigade moglo se konstatovati da je disciplina u jedinicama bila na visini, a da je moral boraca dobar. »U jedinicama vlada najidealnije drugarstvo, kako između drugova, tako i između drugova i drugarica« — kaže se u ovom izveštaju.

Tamo gde su postojale mogućnosti svi su borci bili podvrgnuti redovnom lekarskom pregledu, dok su referenti saniteta i bolničarke nastojale da zavedu ličnu higijenu. U tome je bilo teškoća jer je bilo malo odeće, obuće i veša na raspolaganju, ali je u tome narod pomagao sa onim što je imao. U ovom zdravstvenom preispitivanju nađeno je da je sedam boraca bolesno i da se moraju otpustiti iz Brigade. Na njihovo mesto primljeno je sedam dru-

gih dobrovoljaca koji su inače rado očekivali takve mogućnosti. »-Našu vojsku narod sa oduševljenjem dočekuje i izlazi nam uvek u susret« — napisano je takođe u izveštaju.

Iako se nije pucalo u pretragama za sakrivenim fašistima, ni ovaj zadatak Brigada nije izvršila bez gubitaka. U Trećem bataljonu nesrečnim slučajem poginuo je borac Radislav Gardilovački. Nesreća se dogodila nepažnjom, prilikom smene straže.

Dan ranije došlo je do još jednog nesrećnog slučaja, opet zbog nepažnje boraca. Jedna desetina četvrte čete Prvog bataljona nalazila se na zadatku u Tordi. Bilo je vreme večere. Stevan Vlaisavljević je prilazio k stolu, ali su mu se sa opasačima otkačile dve bombe. Došlo je do eksplozije. Stevan je zadobio teže rane, Ljubomir Nerov lakše, dok su ozleđena još dva borca.

Oba ova slučaja nepažnje bila su predmet rasprave u svim četama, kao očigledan primer kuda može da dovede nepažnja u rukovanju sa oružjem.

Tri borca su slabo shvatila šta znači vojnička disciplina i kakav je red u četi. Vojislav Čanić i Slobodan Kozlovački iz 3. čete Prvog bataljona i borac Marinko Josifović iz četvrte čete Četvrtog bataljona prosto su se uželeli svojih ukućana i, nalazeći se u blizini, otišli k svojima, u kratku posetu. O tome, međutim, nisu u četi nikoga obavestili. Patrole su ih ubrzo našle i prekinule im izlet. Za ovaj disciplinski prestup Štab brigade ih je kaznio poslednjom vojničkom opomenom.

Međutim, ovakve učestale pojave tražile su oštriji postupak prema samovolji. Bilo je ratno vreme, a disciplina je uvek bila zaloga za uspešno obavljanje zadataka. Zato se mnogo oštrije postupalo prema onima koji su svesno kršili vojničku disciplinu. Stoga su borci prateće čete Luka Gagić i Miroslav Stanojević dobili po deset dana zatvora samo zato što su se u varoši zadržali duže nego što im je to na dozvolama pisalo.

Ali, bilo je onih koji su zavredili da ih Štab brigade posebnom Naredbom javno pohvali. Bili su to borci Prateće čete Štaba brigade Miroslav Stojanović, Ljubomir Jovanov i Sava Jovanović.

»Imenovani nisu prezali od opasnosti po svoje živote, već jedini cilj im je bio izvršenje primljenog zadatka od Crvene armije. . .« I ova Naredba pročitana je pred strojem sviju jedinica u Brigadi.

Tako je Trinaesta vojvođanska udarna brigada započela svoje borbene zadatke. Već od samog početka bili su to zadaci u neposrednoj pozadini fronta. Ali. ma koliko da su borci shvatih potrebu sređivanja i organizovanja sigurne pozadine, bez koje bi i na samom frontu bilo teško pripremati i izvoditi operacije, ipak su mladi borci priželjkivah da Brigada zauzme mesto na samoj liniji fronta. Tim pre, što je ta čast već pripala Dvanaestoj vojvođanskoj brigadi koja je delom uzela učešća i u samoj beogradskoj operaciji, da bi potom zajedno sa jedinicama Crvene armije prešla Tisu i napredovala preko Bačke ka Dunavu.

Vojna uprava

U tom vremenu, Trinaesta brigada je bila pod komandom Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju, isto kao i dve brigade formiane u Sremu. Deveta i Deseta. Deveta brigada dobila je raspored u tek oslobođenoj Bačkoj, a Deseta je, posle borbi ispred Sremske Mitrovice, bila povučena sa Sremskog fronta i upućena preko Novog Sada, Titela, Perleza za Petrovgrad. Svoje bataljone Brigada je rasporedila po ćelom Banatu, od kojih je Prvi stigao u Kikindu. Međutim, trebalo je Trinaestu brigadu preformirati i popuniti prazninu koja je nastala odlaskom Prvog bataljona u Petrovgrad na neposredno raspolaganje Komandi vojne oblasti za Banat. Izvr-

šene su izmene naziva bataljona, a formiran je ponovo Četvrti bataljon i utvrđen raspored kadrova.

Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju osnovana je na inicijativu druga Tita. On se u jeku bitke za Beograd nalazio sa nekoliko svojih saradnika u Vršcu odakle je vodio operacijama za oslobođenje glavnog grada. Tada su do njega došli Jovan Vesehnov i Ivan Milutinović i izneli mu situaciju u Banatu nastalu neposredno posle oslobođenja. Veliki poremećaji nastali su u svim sektorima privrede koja je trebala da bude baza za snabdevanje krupnih vojnih jedinica na frontu. Bilo je potrebno brzo zavođenje reda i likvidacija ostataka fašističkih elemenata naročito među švapskim, a u Bačkoj još i među mađarskim življem, isto kao i sprečavanje šovinističkih i drugih neprijateljskih pojava. Narodnooslobodilački odbori koji su u mnogim mestima u Bačkoj, pa i u Banatu, bili još u formiranju, a oni stvoreni u toku ilegalne borbe bili su nedovoljno pripremljeni za izvršavanje svih tih složenih zadataka, u ovom važnom momentu nisu bili objektivno u stanju da valjano i bez pomoći obave svoj zadatak. Tim pre što se front još uvek protezao ravnicama Vojvodine. U takvoj situaciji bilo je najbolje rešenje da se privremeno uvede Vojna uprava.

Tito je sedamnaestog oktobra doneo Naredbu o formiranju Uprave i odredio njenog komandanta. Bio je to general Ivan Rukavina koji se već nalazio tu, u Vršcu.

Ustvari nije to bila Vojna uprava u klasičnom smislu reči, mada je imala dosta vlasti u svojim rukama. Jer, Banat pa i Bačka imali su već izgrađenu i u osnovi dosta čvrstu narodnu vlast i nije se postavljalo pitanje da li se ona može ovde održati ili ne. To pitanje je narod ovih oblasti već bio resio kroz borbu u kojoj je dao toliko žrtava. Ali, obe oblasti su se našle u izuzetnoj situaciji, bile su odjednom izvanredno važne za čitav potencijal borbenih snaga koje su konačno oslobodile našu zemlju. Jer, Banat i Bačka su bile bogate oblasti. U njima

nisu duže vođene rušilačke borbe krupnijih frontovskih snaga, privreda je sačuvana, mnoge zalihe hrane i dobra su ovde ostala. Nemci nisu imali vremena da ih izvuku. Upravo to je i odlučilo, jer je sve to trebalo neodložno i na najefikasniji način staviti u službu fronta. Više nego igde parola »Sve za front — sve za pobedu« postala je životno aktuelna. Dakle, nije se radilo o »vojnoj okupaciji« već o »vojnoj organizaciji« jednog veoma važnog područja.

U ruke vojske prešla je sva sudska i izvršna vlast. Na teritoriji severnog Banata formirane su dve komande područja. Komanda područja Petrovgrad sa petrovgradskim, novobečejskim i jašatomićskim srezom i Komanda područja Kikinda sa kikindskim, novokneževačkim i crnjainskim srezom. U svakom srpskom selu kao i u selima sa mešovitim stanovništvom, zatim u mađarskim, rumunskim i slovačkim mestima u kojima je postojao organizovan pokret i formirani mesni narodmooslobodilaeki odbori, ovi su stajali uz vojnu stanicu. Sva švapska i ostala sela nacionalnih manjina neće imati mesne narodnooslobodilačke odbore jer će u njima svu vlast imati vojne stanice narodne straže. Vojne komande područja preuzimaju u svoje ruke, od narodnooslobodiiačkih odbora, odseke za privredu, saobraćajno-tehničke odseke, sanitetske odseke i prosvetne odseke. Ostali odseci ostaju u nadležnosti odbora. Prema tome, izvršena je samo podela posla i odgovornosti, ali je ostala uska saradnja narodnooslobodilačkih odbora i vojnih komandi. A to znači da ni jedan narodnooslobdilaeki odbor koji je bio već formiran nije bio ukinut.

Vojna uprava bila je zbilja privremenog karaktera. Zahvaljujući svestranom naporu partijskih i skojevskih organizacija, narodnooslobodilačkih odbora, vojnih komandi i jedinicama Devete, Desete i Trinaeste brigade, Vojna uprava je već u januaru bila ukinuta.

Parada u čast Oktobra

Trinaesta brigada dobila je naređenje da se pripremi za pokret. Bio je to znak da se Brigada rastane od Banata u kome je ponikla i razvila svoje redove, u kome je imala duboke korene. Za momenat, bila je to i velika radost za borce, koji još nisu znali pravi cilj pokreta. Jer, brzo se proširila vest da Brigada, najzad, kreće na front! Otuda je rastanak sa banatskom ravnicom pripreman u dobrom raspoloženju, tim pre što je padao na veliki praznik, Sedmi novembar, dakle na dvadesetsedmu godišnjicu Velike oktobarske revolucije.

Za ovaj praznik jedinice Brigade spremale su se deset dana. Bila je predviđena i vojna parada u kojoj će, pored jedinica Crvene armije učestvovati i svi bataljoni Brigade. Zato se radilo sa poletom, glačalo se oružje, opremale su se radionice brigade, a posebno obućarska i krojačka, koje su imale pune ruke posla. Trebalo je zakupiti veliki broj raznolike obuće, pantalona, bluza i sakoa, veša. Bilo je toliko posla da se sve to nije moglo postići uprkos dano-noćnom radu, jer Brigada još nije bila dobila veće količine nove odeće i obuće, a ono što su borci doneli od svojih kuća bilo je najčešće lošeg kvaliteta i već dotrajalo. U Banatu se u ratnim danima samo preko švercera moglo doći do boljih cipela ili novijeg odela. A to je bilo preskupo.

Čete su neumorno uvežbavale strojevi korak, prestrojavanje i pozdravljanje u hodu. Birani su oni najbolji za čelne redove. Trebalo se pokazati, onako vojnički, jer to je bila prva parada u Banatu, uz to još ukorak sa iskusnim jedinicama Crvene armije.

Držani su politički časovi, govorilo se o Oktobarskoj revoluciji, o Lenjinu, o stvaranju prve narodne armije, o izgradnji socijalizma u velikoj zemlji, ali i o dugoj i teškoj borbi protiv fašističkih sila na čelu sa Hitlerovom Nemačkom u kojoj je slavna Crvena armija pred punim trijumfom. Komesari su podvlačili da su Jugosloveni svoj dug prema

prvoj zemlji socijalizma na najbolje mogući način odužili, pridružujući se od prvog dana napada njenim braniocima, stvarajući uistinu borbeno jedinstvo najviše vrednosti. Nije zaboravljena ni prva proslava organizovana u slobodi i posvećena velikoj godišnjici Oktobarske revolucije. Te, četrdesetprve godine, vladala je tama nad Evropom. Nemci su porobili ili potčinili gotovo celi kontinent, njihove trupe bile su pod Moskvom. A na Balkanu, ispod nemačke čizme uzdigla se ponosito, hrabro, jedna po prostoru mala, ali po značaju velika »republika« — Užička republika. Tamo je bio Tito. Pred njim je održana parada partizanskih jedinica, kao dokaz nepokorenosti, čvrste rešenosti da se sopstvenim sna-

PARADA U SLJBOTICL

gama zemlja oslobodi i izgradi novo društvo nadahnuto Oktobrom. To su svedočile i petokrake zvezde na kapama partizanskih boraca, radnika i seljaka, što su čvrstim korakom marširah ispred svoga komandanta. Priča o toj paradi ispunjavala je srca mladih boraca koji su želeli da budu isto ono što su bili partizani iz Užica.

Zidne novine bile su pune napisa posvećenih Oktobru, pripremama četa za proslavu toga velikog praznika. Kulturnoprosvetni odbori pripremali su prigodne programe. Komsomolke iz jedne jedinice Crvene armije pozvale su članove SKOJ-a na svoju priredbu. Spremana je svečana akademija.

Tih dana Nemci su poslali nekoliko aviona na Kikindu. Štuke su mitraljirale grad i bacile nekoliko bombi u sektoru železničke stanice. Međutim, dočekah su ih protivavionski mitraljezi crvenoarmejaca, a nekoliko šaržera ispalili su i puškomitraljesci iz Brigade. Štuke su se brzo udaljile.

U Brigadu je stigla i jedna tužna vest. Dvadesettrećeg oktobra poginuo je na Dunavu Ivan Milutinovic, član Pohtbiroa Centralnog komiteta i član Nacionalnog komiteta za oslobođenje Jugoslavije. Milutinovića su borci upoznali na dan formiranja Brigade kada im je uputio pozdravne reči sa balkona opštinske zgrade u Kikindi. Upoznali su ga i prvi puta tada imali prilike da vide jednog rukovodioca u generalskoj uniformi. Upoznali ga i zavoleli ga. U toliko je bolnije odjeknula njegova smrt. A hitao je da što pre stigne u tek oslobođeni Beograd da tamo preuzme svoje dužnosti. Mosta na Dunavu nije bilo. Brod na kome se prevozio potonuo je, a velikog revolucionara i borca odnele su dunavske vode.

Sedmog novembra Brigada je strojevim korakom prodefilovala ispred tribine. Tamo su bili komandan i komesar Brigade Marko Tanjurdžić i Milojko Filipčev, nekoliko viših oficira Crvene armije, predstavnici narodne vlasti, Partijska i Skojevske organizacije grada i sreza. Rominjala je kiša.

Na čelu svojih bataljona gazili su komandiri i komesari. Ispred prvog bataljona bih su Kuštra i Lala, za njima Drugi bataljon i Radojica i Cerčil, Treći na čelu sa Đokicom i Bukaricom i na kraju, Četvrti bataljon sa Zekom i Kovačom na čelu. Bataljoni su pozdravljah rukovodioce na tribini. Borci su gazili čvrstim korakom.

Na putu za Suboticu

U kasarni već je sve bilo spremno za pokret. Znalo se: pravac skela na Tisi kod Padeja, a zatim Subotica. U predhodnicu je krenula četa pod komandom Rade Babica — Prpića i Dane Bahića zamenika komandanta bataljona.

Još pre podne, dok je trajala parada, kiša je počela da pada, ali je već u toku popodneva i u večernjima časovima sipala jače, pomešana sa prvim pahuljicama. Duvao je snažan vetar. Vreme veoma nepogodno i za kretanje na kraćim relacijama za borce dobro opremljene.

Ni u toku noći susnežica nije prestajala. Sipala je i u ranim jutarnjim časovima kada je već cela Brigana bila u pokretu. Put je bio raskvašen, pun lokvica, lepljivog i žitkog blata. To blato i prljava voda prodirali su kroz poderane donove i kroz iste rupe cedili se napolje. Tako je bilo sa Veselimom Popovim, tako i sa Brankom Milanovim, koga su izdale njegove svečane cipele koje je jedino i imao kad je došao od kuće u jedinicu. Tako je bilo i sa mnogim borcima kojima su zakrpe na šatroj obući brzo otpadale. Malo je koji borac imao šatorsko krilo ili dobar šinjel. Pokvašeno odelo hladio je ledeni vetar. Ipak, kolona se kretala bez zastoja.

Za stare partizane Kikindskog partizanskog odreda ovaj put je bio poznat i nije se tako odužio kao što se to činilo mladim borcima, njima je to bio najduži marš do tada. Pusta banatska rav-

nica, u ovo doba gola kao dlan, otegla se kao gladna godina. Najpre Iđoš, pa onda Sajan. Od Sajana do Tise — noć. Sve je mokro. Tek pred zoru prozeble kolone su pristizale na obale nabujale Tise. Rade Babić i Dane Babić i njihova četa već su ovde čekah obezbeđujući skele i praveći red prilikom prelaza.

Pored skele bilo je i nekoliko dereglija, pa su i one korišćene. Sve je to izgledalo nesigurno, klimavo, a mutne vode Tise valjale su se prema jugu.

Zastanak pred prelazom bio je obavezan za sve jedinice. Jer, moralo se redom, postepeno, koliko su skela i dereglije mogle da prime. Borci su se, čekajući, zbijah u gomilice, ne bi li im bilo toplije.

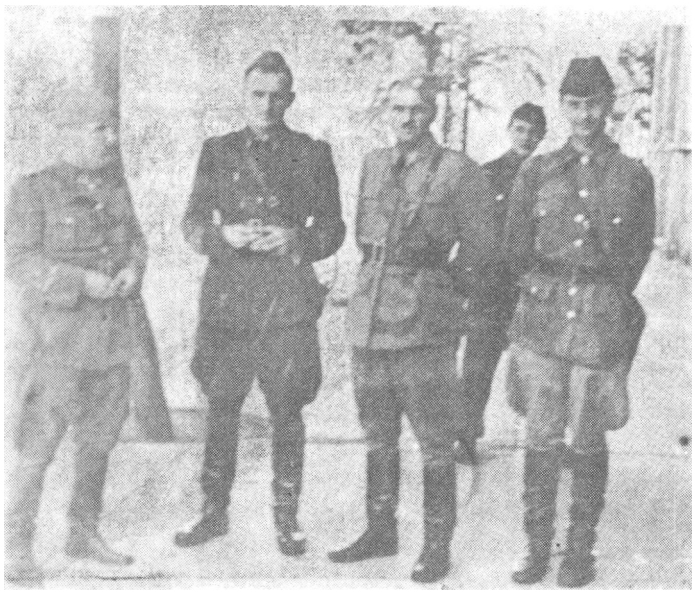

ČLANOVI ŠTABA BRIGADE U SUBOTICI

I s druge strane Tise kolone su se sačekivale kako bi bataljoni u punom sastavu nastavili kretanje. Tamo ;sa Bačke strane bila je Ada. Tu se moglo zastati, odmoriti i koliko toliko zgrejati vrućim čajem i nekakvim zaklonom.

Prelaz je protekao mirno. Red je bio očuvan, niko nije poremetio kretanje jedinica. Ipak, jedna puška je slučajno opalila i borac Ilija Mirkov zadobio je lakšu ranu. Ali, metak ga je pogodio u nogu i njegovi drugovi su ga morali na nosilima preneti do Ade.

U toku naredne noći oteguta kolona Brigade stigla je u Suboticu. Pravac kretanje bila je Konjička ili Alaska kasarna, koja je već bila spremna da primi borce.

Tako je cela Trinaesta vojvođanska brigada stigla na bačku stranu. To je bila nova stranica u njenoj istoriji.

U ovoj grad prve su ušle, jedanaestog oktobra, jedinice Subotičkog partizanskog odreda, potpotpomognute sa prednjim deolvima Tridest i prvog gardijskog streljačkog korpusa Crvene armije. Ali, nemački front je ovde popustio tek devetnaestog oktobra, kada je glavnina ovog korpusa počela sa svojim nastupanjem, sa stvorenog mostobrana na desnoj obali Tise. Samo dva dana kasnije bio je oslobođen Sombor, i na ovom sektoru ponovo je bio dosegnut Dunav. Novosadski odred ušao je u glavni grad Vojvodine dvadeset i četvrtog oktobra, kada se prebacila iz Petrovarađina Sedma, a iz Banata pristigla Dvanaesta vojvođanska brigada, posle prelaska Tise kod Titela. Bačko-palanački odred zauzeo je Bačku Palanku. Time su Nemci i Mađari u Bačkoj bili poraženi.

U BAČKOJ

Tri protekle godine u Bačkoj

Bačka je inače imala sličan borbeni put kao i Banat. Podelom Jugoslavije i Vojvodine ova oblast je pripala Hortijevoj Mađarskoj. To mu je bila naknada za savezništvo i pomoć Nemačkoj. Hitleru i Hortiju nije bilo teško da nađu zajednički jezik. Poput Nemačke Horti je i u Mađarskoj zaveo fašizam, mada je mađarski narod ipak bio spremniji za otpor nego Nemci.

Bačku su preplavili mađarski fašisti, osvajajući postepeno njenu privredu i institucije. Već u prvim danima sa bačkih polja i iz naseljeničkih sela proterani su kolonisti, nastanjeni ovde posle Prvog svetskog rata. Njihova imanja prigrabili su fašisti. Mađarski živalj u Bačkoj koji je bio brojan, razdvojio se: revolucionarna manjina bila je za otpor protiv fašizma pa makar on dolazio i iz Pešte, ali je većina primila okupaciju kao oslobođenje uz nadu da će u okviru Mađarske, pa makar i Hortijevske, konačno dobiti svoju nacionalnu ravnopravnost koju u staroj Jugoslaviji nisu mogli ostvariti. To je davalo hranu revanšističkoj propagandi koja je imala uspeha u širokim krugovima mađarskog življa u Bačkoj.

I ovde je, kao i u Banatu, međutim, Komunistička partija pripremala narod za ustanak. Stvorene su bile brojne desetine, diverzantske i udarne grupe, u pripremi je bilo stvaranje partizanskih odreda. Na tome je uspešno radio član Pokrajinskog komiteta Partije Radivoj Čirpanov, Ali, ma-

đarski fašisti su organizovali pravi juriš na partijske i skojevske organizacije, na sve druge organizovane oblike otpora. Palo je oko tristapedeset komunista, a više od pet hiljada rodoljuba bilo je u logorima. Time je uveliko bio pokvaren plan jedinstvenog stupanja u akciju i stvaranja partizanskih odreda u Bačkoj. U septembru su u Bačku došli sekretari Pokrajinskog komiteta Partije i SKOJ-a Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković i Đorđe Zličić. Trebalo je zajedno sa banatskim partizanima prebaciti u Srem i bačke borce. Jer, Fruška Gora je pružala bolje mogućnosti za akcije u toku zimskog perioda. A bila je bliže Bosni.

Međutim, u tome se nije uspelo. Na ulicama Novog Sada pao je Čirpanov. Gordana Ivačković je odala mnoge podatke neprijatelju. Usledila su zatim nova hapšenja.

U septembru i oktobru poginulo je ili je palo u ruke okupatoru, više članova okružnih komiteta Partije i SKOJ-a. Sekretar Okružnog komiteta za južnu Bačku Vlada Zivanović, umro je pod batinama, ali nije odao nikog. Đorđe Bešlin držao se prkosno, mađarski fašisti bacili su ga sa prvog sprata. Sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a Sava Đilasov streljan je u novembru isto kad i Livija Bem, član Okružnog komiteta Partije. Košta Sokica razderao je svoje rane. Pali su i Rudolf Grin, Ivan Koči i Andrija Leberet, pa je ceo ovaj komitet bio uništen. Bio je uništen i Okružni komitet za zapadnu Bačku i Baranju. Stari komunista i sekretar Komiteta Erne Kiš obešen je četvrtog oktobra u zatvoru Cilag. Duško Stanaćev se ubio da ne bi pao neprijatelju u ruke. Zoran Gomirac je odveden u logor odakle se nije vratio. Članovi Okružnog komiteta za severnu Bačku Lola Vol, Otmar Majer i Rokuš Simonović obešeni su u oktobru u Subotici dok je sekretar Mesnog komiteta Partije u gradu Matko Vuković umro pod batinama u zloglasnoj »Žutoj kući«. Bili su obešeni i Kaleman Bakoš, serketar Sreskog komiteta za Sentu i Jožef Halas, sekretar Mesnog komiteta Par-

tije u Adi. U rukama policije našao se i komandant Štaba partizanskih odreda Vojvodine Danilo Grujić.

U novembru je poginuo član Pokrajinskog komiteta Mihalj Samu, Ivan Vijoglavin je pao u ruke fašista, a u februaru su junački pali sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a Đorđe Zličić i sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a Đorđe Mikeš.

Bili su to gotovo nenadoknadivi gubici.

U kasnu jesen bio je organizovan Šajkaški odred od pedeset boraca, ali se on nije mogao u teškim zimskim uslovima održati u svojoj Sajkaškoj. Bio je u toku decembra i januara primoran na borbu i od jakih i dobro opremljenih mađarskih fašističkih snaga uništen. U borbi je poginuo komesar odreda Đula Molnar — Braša, a u ropstvo je pao da bi kasnije bio obešen u Subotici zamenik komesara Miloš Belić — Ujka. A tada su se mađarski fašisti krvavo svetili: organizovali su prvi pokolj bačkih rodoljuba. Hvatah su ljude na ulicama, masovno ubijali a njihova tela trpali pod led na Tisi i Dunavu. Bilo je umoreno preko četiri hiljade ljudi, žena i omladinaca iz Curuga, Žablja, Đurđeva, Sajkaša, Vilova, Gardinovaca, Mošorina, Starog Bečeja i Novog Sada.

U Novom Sadu su ostali Svetozar Marković — Toza i Branko Bajić da prikupe preostale snage i obnove razbijene organizacije. U severnoj Bačkoj radih su na istom poslu Geza Tikvicki i Nikola Petrovič. I kada je najzad krenulo, kada su Marković i Bajić organizovali štampariju i štampah Prve bačke brojeve »Slobodne Vojvodine« a bili u toku organizovanja prvog Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora, bili su otkriveni i posle neravne borbe Bajić je poginuo a Marković teško ranjen pao je u ruke fašistima. Streljan je, dva meseca kasnije, 9. februara četrdesettreće, hrabar i odlučan kakav je bio uvek.

Te jeseni pao je još jedan narodni heroj Bačke. Bio je to stari borac oktobarske revolucije, sekretar Sreskog komiteta Partije za Zabalj, organizator i komandant Zabaljskog partizanskog odreda, Stevan Divnin — Baba.

Nastalo je razdoblje krize za bačke rodoljube. Ostali su rasuti, razbijeni, bez veze sa bilo kim izvan Bačke, poput teških godina koje su preživeli banatski borci.

Ipak, Bačvani su prvi došli do veze sa obnovljenim Pokrajinskim komitetom. To je pošlo za rukom Gezi Tikvickom koji se već krajem aprila četrdesettreće našao u Sremu u bazama Pokrajinskog komiteta. To je bila prilika da se stanje u Bačkoj analizira i preduzmu mere za formiranje Oblasnog komiteta Partije. U jesen je od bačkih i sremačkih boraca bio formiran Bačkobaranjski odred koji se kod Neština prebacio preko Dunava i na bačkoj strani izveo nekoliko smelih akcija. Za uspešnije i trajnije borbe tada još nije bilo dovoljno uslova pa se odred vratio na sremsku stranu, ali je iza njega ostao stalan kanal između Srema i Bačke koji se više nije prekidao. Bio je to »most« poput ona dva koja su stvorena u Banatu, jedan od Surduka do Karađorđeva, i drugi, od Belegiša do Dolova. Bili su to mostovi koji su spajah borbene revolucionarne snage cele Vojvodine obezbeđujući dalje stalni rast njenih borbenih potencijala. Time je bio udaren temelj slobodnoj, autonomnoj Vojvodini.

U poslednjoj godini okupacije Bačka je kao i Banat bila poprište uspešnih borbi protiv fašističkog okupatora. Stvarani su brojni partizanski odredi, mađarski radnici i seljaci su počeli uviđati kuda ih je fašizam vodio. U njihovim redovima počela je nova diferencijacija, ali sada u korist oslobodilačkih snaga. Ipak, mnogi su se ljudi bili vezali za fašističke snage i zajedno sa njima učinili niz nedela nad srpskim življem, počev od prisvajanja imovine do učešća u teškim pogromima.

Prelomni momenat u ovom razdoblju bilo je formiranje Bačko-baranjske operativne zone sedamnaestog avgusta. Pod njenom komandom bih su Bačkopalanački, Sajkaški, Somborski i Subotički partizanski odred. Svaki od njih upućen je iz Srema u svoje oblasti. Najteže je bilo probiti se u severnu

Bačku. Na tom putu gotovo da je izginuo Somborski odred, dok se Subotički početkom septembra našao u okolini Subotice. Odred od jedanaest boraca doveo je pod sam grad komandant, Subotičanin, Jovan Mikić — Spartak. Komesar ovog odreda bio je Jovan Neradi, a zamenik komandanta Miloš Tadijin.

Bačka je u to vreme izgubila još jednog starog borca. U ruke mađarskih fašista pao je Lajoš Lo, član Pokrajinskog komiteta Partije i Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine. Internirah su ga u Peštu iz koje je pokušao da pobegne, ali je poginuo.

Subotički odred je izveo niz uspelih akcija oko grada, a digao je u vazduh i subotičku električnu centralu. Brojno je narastao i početkom oktobra uspostavio vezu sa prednjim delovima Crvene armije koja je bila na mostobranu stvorenom na Tisi od Bečeja do Sente. Spartak je sa prethodnicama Crvene armije ušao u grad već devetog oktobra, da bi konačno doneli slobodu Subotici tri dana kasnije. Odred se smelo tukao sa fašistima, posebno na subotičkoj železničkoj stanici. U ovoj borbi kada je grad već slavio slobodu, bio je smrtno ranjen komandant odreda Spartak.

U Batinskoj bici

Štab Brigade je odmah po dolasku bio pozvan u Okružni komitet partije. Tamo su već bili Jovan Veselinov i Moša Pijade. Glavna tema razgovora bili su neposredni zadaci Trinaeste brigade u Bačkoj.

Moša Pijade je kao i obično bio jasan i sasvim određen u postavljanju zadataka. Donekle se ponovila situacija sa Banatom po njegovom oslobođenju i uspostavljanju fronta na Tisi. Brigada je tada poslala svoje bataljone na teritoriju severnog Banata sa osnovnim ciljem čišćenja terena, organi-

zovanja i obezbeđenja pozadine i komunikacija samom frontu. Sada je to bilo gotovo isto, samo u drugim uslovima. Bačka je bila novi teren za Severobanaćane. Ovde su do juče bili mađarski fašisti, ostali su mnogi njihovi tragovi. Front je na Dunavu bio stabilniji jer se oslanjao na veliku reku koju nije bilo lako forsirati. Izgledno je bilo da će borbe na tom frontu potrajati.

Za Brigadu je bilo važno da se što pre poveže sa partijskim organizacijama, prvim narodnooslobodilačkim odborima, sa narodom, i u zajednici sa njima da pristupi zaštiti pozadine velikog fronta, mobilizaciji svih ljudskih i materijalnih sredstava neophodnih borbenim jedinicama na položajima.

Poseban zadatak Brigade na ovom sektoru bio je i obezbeđenje državne granice između Tise i Dunava.

Subotica je tada već imala svoj Gradski narodnooslobodilački odbor. Još u mesecu julu ovaj Odbor je bio formiran. Njegov prvi predsednik bio je Mladen Kutuzov a članovi: Grgo Lulić, Stevan Tonković i Lajoš Dudaš. U septembru je Odbor obnovljen a za predsednika određen Blaško Rajić. Odbor je u danima oslobođenja bio ponovo reorganizovan a za njegovog predsednika došao je Lajčo Jaramazović, imućan seljak, ali rodoljub i saradnik Subotičkog odreda.

Čim je grad oslobođen formirane su dve komande mesta, jedna naša i jedna Sovjetska. Komandant naše bio je novi komandant Subotičkog odreda Miloš Tadijin a komesar Ica Tomić. Na čelu Sovjetske komande grada bio je potpukovnik Mihail Panfilovič Aljabin.

Bukarica, Cerčil, Fića i Crveni našli su se u Subotici sa jednim svojim ratnim drugom iz Severobanatskog partizanskog odreda. Bila je to Anka Kmezić, ovde u Subotici sekretar Mesnog komiteta Partije. Tako je saradnja mogla biti brzo organizovana na temelju starog ratnog drugarstva.

Nalazeći se još uvek pod komandom Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju, Deveta i Trinaesta brigada su pristupile organizovanju vojne vlasti. Jedino je Trinaesta brigada delovala na ćelom sektoru od Sente do Sombora i Apatina, po širini, i od Bačke Topole do Subotice, Bajmoka, Horgoša i same granice po dubini. Postupilo se isto kao i u Banatu: tamo gde nije bilo narodnooslobodilačkihodbora u mađarskim i nemačkim selima, zavedena je često vojna vlast, a u mešovitim selima ili mađarskim selima gde su aktivisti od ranije postojali i pokazali spremnost na saradnju, kao u srpskim selima, formirani su narodnooslobodilački odbori.

Front je išao Dunavom: naše i sovjetske snage držale su levu obalu ove velike reke, a nemačko-ustaške i druge kvinsliške snage desnu obalu. Front je ovde zastao i učvrstio se. Obe strane su se spremale za teške bitke. Nemci su dovlačili jake snage, posebno iz Grčke, pokušavajući da po svaku cenu učvrste ovu liniju i spreče dalje presecanje svojih snaga koje su još ostale na Balkanu, a i prodiranje fronta u samo srce Evrope, čime bi celo južno krilo odbrane same Nemačke bilo opasno ugroženo. Bitka za Budimpeštu bila je u punom jeku.

U nastojanju da upravo učine ono čega su se Nemci toliko plašili, naše i sovjetske snage koncentrisale su se upravo u severnoj Bačkoj pripremajući jednu od najvećih bitaka na našem prostoru. Za glavni napad izabran je pravac Batine sa ciljem da se sa zapada ugroze jake nemačke snage koje su uporno branile Budimpeštu. Sombor je postao mobilni centar i važna tačka u kojoj se vršila koncentracija ljudstva i tehnike. Tu, na tom sektoru nalazila se novoformirana Pedeset i prva divizija u čijem je sastavu bila i Dvanaesta udarna vojvođanska brigada, i to upravo u samoj žiži glavnog udara u prvom borbenom ešalonu. A taj udar je već pri prvom svom koraku imao najtežu prepreku: mutni i uzburkani Dunav.

Na pomolu je bila velika Batinska bitka koja je započela upravo onih dana kada je Trinaesta brigada zaposedala pozicije koje su joj bile određene u Bačkoj.

Dva bataljona, Treći i Četvrti, ostali su u samoj Subotici, zajedno sa Štabom brigade i prištabskim jedinicama. Prvi bataljon ostao je u Senti, Drugi se našao u središtu događaja koji su dolazili, u samom Somborn. Brigada je tako čuvala neposrednu pozadinu fronta, našla se na glavnim linijama snabdevanja jedne od najkrupnijih bitaka, preuzela na sebe krupne zadatke u organizovanju pozadinske sanitetske službe i prihvatu ranjenika.

Iako indirektno, Trinaesta brigada imala je svoga punog udela u velikoj Batinskoj bici koja je trajala punih sedam dana toga novembra četrdesetčetvrte godine.

Subotica je bila i ranije značajan grad, posebno u ovim danima kada su jedinice Brigade došle u njegove kasarne. Jer, od Subotice do fronta nije bilo daleko. Kroz grad su išle značajne komunikacije koje su vodile i prema severu i prema za-

BATALJON NA SMOTRI

padu, upravo na glavna žarišta fronta na kojima su bile u pripremi bitke najvećih razmera. Zato je subotieka železnička stanica postala objekat izuzetnog značaja, isto kao što su bili značajni i svi privredni potencijali grada. Kroz subotičku železničku stanicu išle su duge kompozicije u oba pravca natovarene svakovrsnim ratnim materijalom, borbenim jedinicama, ranjenicima.

Grad je imao dosta brojan sovjetski garnizon. Bila je tu jedinica za protivavionsku odbranu, sa protivavionskim mitraljeskim gnezdima na krovovima pogodnih i dominirajućih zgrada što su okruživale subotički železnički čvor, i artiljerijskim uporištima u toj okolni. Danju i noću prolazile su kompozicije krcate trupama i teškim naoružanjem. Za veliku bitku kod Batine trebale su ogromne snage.

Sa svoja dva bataljona Trinaesta brigada se uključila u organizovanu odbranu grada, ali pre svega u čuvanju same železničke stanice i svih privrednih objekata u gradu.

Treći bataljon je uspostavio trinaest stražarskih mesta na samoj stanici i njenim bližim objektima. Bataljon je držao svoje stalne straže kod Gradske kuće, Ženske gimnazije, Glavne pošte i Obućarske radionice. Četiri stražarska mesta Bataljon je organizovao i držao kod Mlin-logora, Gradske bolnice i logora Čangoš. U ovim logorima sakupljani su fašisti svih boja, uhvaćeni iza pozadine fronta i u bačkim mestima. Bataljon je držao još tri stalne straže kod važnih objekata kakvi su bili: Bački mlin, Barutana i Fabrika konzervi, zatim tri stražarska mesta u samom gradu ispred važnih ustanova i komandi, dva stražarska mesta kod Margit-mhna i jedno stražarsko mesto u Fabrici baterija.

Četvrti bataljon je organizovao devet stražarskih mesta kod Fabrike čarapa, Pekare i Gasfabrike. Posebna pažnja bila je posvećena obezbeđenju Električne centrale kod koje su postavljena dva stražarska mesta. Ovom Bataljonu pripalo je i stražarsko mesto kod Obućarske radionice u blizini

železničke stanice kao i tri stražarska mesta kod Komande područja.

Bataljon je imao i jedno istureno stražarsko odeljenje kod železničke stanice na Palicu. Odlazeći na zadatak, ova stražarska jedinica naišla je na grupu fašista. Ovi su otvorili vatru. Bio je to i prvi sukob jedne jedinice iz sastava Brigade sa neprijateljem na ovom terenu. Straža je spremno dočekala napad i svojom vatrom rasterala napadače.

Sve ove straže raspolagale su i puškomitraljezima, smenjivale su se svakih deset dana, a obilazili su ih dežurni oficiri bataljona sa patrolama, svaki dan po dva puta. Time je isticana izvanredna važnost zadatka koje su ove brojne straže imale tim pre što prepad kod Palića nije bio usamljen, jer je u okolini grada bilo više ovakvih grupa, a posebno onih koji su kamuflirano ostali u gradu i njegovoj okolini radi špijunaže i praćenja kretanja krupnih frontovskih jedinica Crvene armije i Narodnooslobodilačke vojske. Zato su se čete, koje su se nalazile u kasarnama, stalno nalazile u pokretu, tragajući za ovim grupama i pojedincima u cilju likvidacije.

Treći bataljon bio je smešten u Alaškoj kasarni, dok je Četvrti bataljon zaposeo jednu veliku zgradu pored same železničke stanice.

U toku meseca novembra upravo je subotički železnički čvor bio u centru zbivanja u gradu. Dok je trajala velika Batinska bitka, naši borci i protivavionska odbrana Crvene armije čuvali su ovaj važan čvor koji je svojim punim kapacitetom radio i danju i noću.

Nemci su to dobro znali i, tražeći osetljive tačke iz fronta na kome se razgorela divovska borba, uzeli su na nišan svoje avijacije pre svega ovaj objekat. Stanicu je branila i protivavionska artiljerija, ali glavni deo posla pripadao je protivavionskim mitraljeskim gnezdima sa kojih se jedino uspešno moglo suprotstaviti nemačkim štukama koje su u niskom brišućem letu pokušavale da tuku objekte na samoj stanici.

Međutim, pokazalo se da nemačke štuke polaze u ovakve akcije upravo u vreme kada se na stanici nalaze krupnije kompozicije sa sovjetskim oružjem. Bilo je jasno da im je o tome neko pružao podatke.

Jedinice oba bataljona u nekoliko mahova organizovale su opkoljavanje i pretres svih objekata pa i stanova u rejonu oko stanice. Najzad je borcima pošlo za rukom da pronađu sakrivenu nemačku radio stanicu i da tako likvidiraju opasnu grupu nemačkih obaveštajaca. Taj uspeh postigao je vod treće čete Trećeg bataljona pod komandom Bože Ristića.

U pretresu stanova oko stanice učestvovala je i prva četa istog Bataljona.

Na straži na železničkoj stanici nalazio se Pera Gavrilov. Bilo je sve mirno i u smeni on je sa svojim drugom otišao da se okupa. Tek što su otišli u kupatilo, napolju su se začule jake detonacije. Nemački avioni bili su iznad stanice. Stražari su se brzo obukli i vratili se u stanicu. Tamo nigde nikog. Stajale su samo njihove puške. Uzeli su svoje oružje i istrčali na peron. Nemački avioni su rafalima zasipah stanicu, nadlećući jedan za drugim u brišućem letu. Pored perona je ležao stražar Miloš Krnjeta i tražo pomoć. Bio je ranjen u ruku. Pero i njegov drug su pokušah da se približe ranjeniku, ali su bili sprečini rafalima aviona. Tada se iznenada na stanici nađe komandant Bataljona Đokica. Imao je u rukama puškomitraljez, stavio ga na Perino rame i rafalima gađao avione koji su proletali sasvim nisko. Verovatno je jedan od njih bio pogođen pa su se i ostali podigli i poleteli prema severu. Miloš nije bio teže ranjen, ali je bio previjen i upućen za bolnicu.

Vod Cede Ziramova iz treće čete Četvrtog bataljon uspeo je da u jednoj svojoj iznenadnoj akciji na stanici uhvati tri nemačka diverzanta.

Ova četa se u jednoj prilici nalazila na redovnoj vojnoj vežbi nedaleko od kasarne. U blizini je prolazila pruga kojom su se kretale krcate kompo-

žicije u pravcu fronta. Upravo je bila prošla kompozicija natovarena tenkovima i topovima. Istovremeno, visoko gore leteo je nemački avion. Odozgo se čuo oštar fijuk. Komandir čete Janko Bukvić komandovao je borcima: u zaklon! Na poljani i nije bilo nikakvog zaklona, borci su se jednostavno našli na zemlji na mestu gde se koji zatekao. A tada je grunula eksplozija u neposrednoj blizini. Bomba je pala pored kompozicije, koja se polako vraćala u stanicu. Tamo je bilo dosta ranjenika. Od komada bombe bio je ranjen i borac Mirko Damjanov. Drugovi su ga preneli u bolnicu, a zatim je cela četa pohitala na stanicu da pomogne iskrcavanje i prenos ranjenika iz napadnute kompozicije.

Na stražarskoj dužnosti na stanici nalazio se borac ove čete Radovan Grujić. Sačekao je voz koji je upravo stigao sa severa, iz Mađarske. Straža je imala zadatak da legitimise i pregleda svakog sumnjivog putnika. Jer, nije bio redak slučaj da su se tim putem ubacivah diverzanti i špijuni. Radovan je opazio zgodnu devojku koja je držala ispod ruke ruskog oficira, kicoški obučenog. Takvi su se retko vraćah sa fronta. U ruci je držao veliki kofer. Stražaru se sve to učinilo sumnjivim pa je hteo da svoju sumnju oprezno proveri. Potražio je najpre isprave od devojke. Ona je rekla da su kod njenog pratioca. Pokušala je da se što prirodnije i slobodnije ponaša. Radovan je zatražio devojčine isprave od oficira. Automat u rukama stražara bio je u pripravnosti. Oficir je izvadio neku propusnicu, bez pečata i sa nerazumljivim potpisom. Glasila je na ime Nade Anđelković. Sada je sve bilo još sumnjivije. Držeći oboje na oku, Radovan je zatražio tašnu od devojke. U njoj je našao legitimaciju ali sa kukastim krstom. Dao je znak svome drugu i začas se tu našao i stražar Crvenoarmejac. Na stanici su u tom vremenu bile dvojne straže.

Ispostavilo se da je ta Nada bila nekada u službi Nemaca, da je sa njima pobegla i sada kao špijunka bila vraćena. Njen pratilac je bio Rus, ali pripadnik Vlasovljeve izdajničke jedinice.

Jedinice su izvele nekoliko akcija u okolini grada. U zapadnim vinogradima otkrivena je poveća grupa Vlasovaca. Bili su u jednom starom nemačkom bunkeru i otuda se branili žestokom vatrom. Napadao ih je vod Boška Lučića i jedno odeljenje Crvenoarmejaca. U dvočasovnoj borbi Vlasovci su ubili dva naša i tri sovjetska vojnika, dok ih je šest bilo ranjeno (Lučić nije naveo imena poginulih drugova). Vlasovci su ućutkani tek na stari partizanski način: »podilaženjem« bunkera i ubacivanjem bombi. Nijedan neprijatelj nije ostao živ.

Zrnićeva četa je bolje prošla. U blizini Tompe u šumi bila je otkrivena grupa Nemaca. Opkoljeni, bez izgleda da se probiju, Nemci su se predah.

Vod pod komandom Milenka Doge i oficira OZN-e otkrio je na granici prema Mađarskoj grupu od četiri Vlasovca. U borbi ubijen je jedan, a ostala trojica su zarobljena. Ali, poginuo je i oficir OZN-e.

Iako je Prvi bataljon bio najudaljeniji od fronta, nalazio se u Senti i okolnim mestima, i njegove jedinice imale su posla sa ostacima razbijene ili namerno zaostale fašističke vojske. Najviše je posla bilo sa Vlasovcima. Pripadnici ove jedinice koja je svojevremeno u najtežem času izdala svoju domovinu i stavila se u službu fašističke Nemačke, sada više nisu imali valjanu zaštitu svoga gospodara. Iako su za Nemce ratovali, čuvah pozadinu, borili se protiv naroda koji nije trpeo okupaciju, Nemci su ih laka srca napustili. Mnoge jedinice ove izdajničke vojske bile su razbijene u prvom većem sukobu sa Crvenoarmejcima, i bojeći se pravde, krili su se, spremni da skupo prodaju svoje živote. Ukoliko su bili opasniji. Međutim, jedinice Bataljona brzo su očistile svoj teren od ovih zaostalih i sada već izbezumljenih bandi.

U to vreme Drugi bataljon je bio najbliže frontu, gotovo u njegovom drugom ešalonu. Jer, Sombor je bio važan centar komandovanja i re-

zervnih snaga prvoj liniji fronta na Dunavu, posebno oko Batine. Sombor je pored toga bio pretvoren u jedan od važnih bolničkih centara ranjenika iz naših jedinica i jedinica Crvene armije. Grad i okolina bili su krcati ratnom tehnikom, tenkovima, topovima, inženjerskim sredstvima, jer, trebalo je najpre pešadijskim snagama i na malim plovnim objektima preći Dunav, »ukliniti« se u nemačku odbranu kod sela Batine, stvoriti, pa zatim proširiti mostobran kako bi se mogao izgraditi pontonski most i prebaciti teška ratna tehnika na drugu stranu obale.

Grad je bio dobro branjen protivavionskom odbranom tek onda kada se borba razvila i kada su pristigle krupnije jedinice Crvene armije koje su imale zadatak da kroz probijeni front nastave prodor prema zapadu i skretanjem na sever zaobiđu veliku nemačku tenkovsku grupaciju u rejonu Blatnog jezera i Budimpešte. Zato je Sombor prvih dana po dolasku Bataljona bio više puta bombardovan, ali je neprijatelj nekoliko dana kasnije u tome bio gotovo sasvim sprečen.

Bataljon je i ovde imao zadatak posadne jedinice, čuvanja objekata i čišćenja okoline od ubačenih nemačkih izviđačkih jedinica ili diverzantskih i špijunskih grupa.

Bolnički centar u Somboru imao je svoje bolnice u Odžacima i Sivcu, ukupno dve i po hiljade kreveta. Takav centar bio je organizevan i u Subotici, gde su takođe dopremani ranjenici. Ovom centru bile su podređene bolnice u Senti, Bačkoj Topoli, Kanjiži, Adi i Molu.

Bolničko osoblje cele Brigade bilo je mobilno i po potrebi angažovano u prenosu i smeštaju ranjenika.

Tih dana sretali su se stari znanci iz Banata. Gotovo u svim bolnicama, pogotovo onoj u Somboru, bilo je mnogo boraca Dvanaeste vojvođanske brigade, koja je skoro prepolovljena u teškim borbama na Batinskom mostobranu. U najkritičnijim i presudnim časovima za opstanak mostobrana

stvorenog već u prvom naletu, učestvovala je gotovo cela ova Brigada i pokazala izvanrednu borbenost i upornost. Odjednom se našla u vrtlogu jedne od najtežih bitaka na ovom prostoru. Borci, ranjeni i iscrpljeni, pričah su o herojima, o junačkom držanju jedinica i pojedinaca, o onima koji su svojim telima ometah put nemačkim tankovima.

Mladen Milošević — Cerčil i Gojko Rađenović — Radojica ponovo su imali prilike da pokažu svu svoju veštinu i borbeno iskustvo, da se snađu u vrevi desetina hiljada boraca i stotina tenkova i topova, u prihvatu i čuvanju hiljada ranjenika. Oni, njihovi komandiri i komesari, partijski i skojevski sekretari, borci, položili su tih dana još jedan težak ispit, bez obzira što nisu bili u prvim linijama. Jer, prve borbene linije dosta zavise od toga kako stoji sa drugim ešalonom i drugom linijom.

»Štab ove brigade pohvaljuje borce i rukovodioce II Bataljona zbog ispravnog i karakternog držanja prema našoj pozadini i želi da nastavi takvim radom, skreće pažnju borcima ostalih bataljona da se ugledaju na borce II bataljona i da ubuduće i oni služe takvim primerom.-«

Tako, dosta škrto, ali jasno, napisao je komandant Brigade Marko Tanjurdžić — Siptar u svojoj Naredbi od 14. decembra četrdesetčetvrte godine.

Peti bataljon

Obimni zadaci koje je Trinaesta brigada imala u neposrednoj pozadini fronta iziskivah su brojno jačanje njenih jedinica ali i formiranje novih. Bačvanima je bio otvoren put u sve jedinice Brigade.

Sada se išlo normalnom mobilizacijom. Bačka je bila oslobođena, kao što je bila oslobođena gotovo polovina naše zemlje. I ovde je bilo dobrovoljaca koji su prvi popunjavah redove Brigade. Ali,

dužnost i obaveza svakog građanina sposobnog za borbu bila je da se nađe u borbenim redovima. Zato je i sprovedena mobilizacija u severnoj Bačkoj. Tako je Trinaesta brigada postala još više vojvođanska.

Formiran je novi, dopunski, Peti bataljon. Tu su najpre dolazili regruti koji su prolazili kroz prvu obuku i upućivani u druge bataljone.

Bilo je to upravo vreme kada je u Suboticu došla grupa starijih komandira i komesara. Ali, najpre su došli novi rukovodioci u Štab brigade. Prvi je bio Jovan Vujić — Saban. Tako je Brigada najzad dobila pomoćnika komesara, što je za partijsku organizaciju u Brigadi bilo od velikog značaja. Jer, većina pomoćnika komesara u četama pa i bataljonima nije imala duži partijski staž i dobro im je došao rukovodilac kakav je bio Saban, odmeren, staložen, stari komunista i prvoborac. Saban je bio u toliko pogodniji baš za dužnost u ovoj Brigadi jer je dugo bio rukovodilac partijske organizacije u srezu, a ovde, na gotovo svim zadacima Brigada je imala najneposredniju vezu sa partijskim i drugim organizacijama na terenu i zajedno sa njom preduzimala niz političkih, ekonomskih i kulturno-prosvetnih akcija.

Saban je bio sušta suprotnost komesaru Brigade. Fića je bio naprasit, svojevoljan, prosto »nezgodan« u mnogim prilikama, pa je već poodavno došlo do raskoraka između njega i komandanta, pa i drugih rukovodilaca.

Došlo je do smene i na dužnosti načelnika Štaba Brigade. Najpre je Zivan Peričin — Jole još u Kikindi preuzeo zadatak da organizuje jednu artiljerijsku jedinicu. Za načelnika Štaba tada je bio određen Vladimir Poček. Upravo kada je Saban primio dužnost, Poček je bio premešten u Desetu vojvođansku brigadu koja se sada nalazila u Banatu. Za novog načelnika došao je žustriji Sremac, stari jugoslovenski podoficir, Nikola Milošević — Ćira. Bio je rodom iz Bingula. U partizane je došao četrdesetdruge. Ali, osetio je da drugovi nemaju dovoljno

poverenja u njega. Rešio je da to pitanje sam skine s dnevnog reda. Napustio je jedinicu, otišao u Cerević, i u po dana ubio ustaškog narednika, vrativši se u svoju jedinicu sa njegovim pištoljem.

Na dužnost KOS-a u Brigadu došao je Milan Basta — Bukarica.

Dragan Bjelobaba — Crveni otišao je iz Brigade u svoj Banat. Primo je dužnost sekretara Sreskog komiteta partije u Srpskoj Crnji. Za novog sekretara brigadnog komiteta SKOJ-a došao je Vojislav Popov. Saban je od Štaba divizije tražio iskusnijeg skojevskog rukovodioca, podvlačeći važnu ulogu ove organizacije u uslovima u kojima je delovala Brigada. Tada je Deseta Brigada vratila dug za Počeka. Poslala je Đorđa Momčilovića — Brkicu za sekretara brigadnog komiteta SKOJ-a. Saban je bio zadovoljan.

Sada je brigada imala svoga lekara. Bio je to doktor Nandor Silađi. Smiljka Mirkov došla je za higijeničarku u brigadni sanitet. Kikindski lekar Velimir Berisović — Vova raspoređen je u Prvi bataljon, a Mita Pivnički, iz Bečeja, u Treći bataljon.

U grupi starih boraca koji su svoje zadobijene rane zalečili u bolnicama u Italiji, bili su Jovo Dobrijević, Vukosav Jaćimović, Slavko Milošević, Jovan Dukić, Muhamed Sarihodžić, Petko Račić, Đoko Petković, Vera Bogdanović, Zivan Dugošija i drugi.

Jovo Dobrijević je bio kršan momak, sa Spomenicom na grudima, Drvarčanin. Primio je dužnost komandanta novoformiranog Petog bataljona. Mladen Milošević — Cerčil premešten je na dužnost komesara u tom Bataljonu, uvodeći tako novog komandanta u dužnost i u situaciju kakva je ona bila ovde u Bačkoj. Za zamenika komandanta bio je raspoređen Blažo Martinović — Kraljević, a za pomoćnika komesara došao je iz grupe novih, Crnogorac, isto tako sa Spomenicom na grudima, Petko Račić. Dužnost omladinskog rukovodioca primio je u Bataljonu Žarko Kikić. Time je ovaj bataljon dobio iskusne i sposobne rukovodioce.

Mita Strainić primio je dužnost intendanta, a Katica Dobrosavljev referenta saniteta. Na dužnost komandira i komesara četa bili su raspoređeni Milan Kalanj, Marko Rađenović, Mirko Ristić, Milan Stavrić, Dragan Kovačević, Božidar Vujović, a zatim od novih Đoko Petković i Milorad Vukašinović.

Vukosav Jaćimović — Kuznjec, bio je nekada kovač, primio je najpre dužnost zamenika komandanta Prvog bataljona. Bio je rodom iz Dubnice, kod Vlasenice. Poveli su ga na streljanje, ali

JOSIP BROZ TITO I KOMANDANT III ARMIJE KOŠTA NAD NA SMOTRI SUBOTICKOG GARNIZONA 1945. GODINE

je našao snage i pobegao. U Birčanskom odredu su ga primili u SKOJ četrdeset i prve, a godinu dana kasnije i u Partiju. Nosio je dve i po godine puškomitraljez i proneo ga Sutjeskom. Na sebi je imao do tada šest rana. Kada je bio poslednji put ranjen bio je komandir čete. Sada je bio zamenik Kuštri.

Slavko Milosevic raspoređen je za pomoćnika komesara u Bataljonu. Nešto ranije sa ove dužnosti je otišao Obrad Sušnjić. Slavko je ranjen prebačen u Italiju. Bataljon je dobio i svoga lekara. Bio je to popularni doktor Vova.

Za komesara Drugog bataljona, na mesto Cerčila, došao je Bosanac, Mehmed Sarihodžić. Kamel Prohić preuzeo je dužnost komesara u Trećem 'bataljonu. Milan Basta — Bukarica bio je već u Štabu brigade na svojoj novoj dužnosti. Dušan Sćepančević je najpre primio dužnost pomoćnika komesara Prvog bataljona, a kada je Slavko Milošević raspoređen na tu dužnost došao je u Treći bataljon.

Jovan Dukić, iz Šeste Ličke, raspoređen je na dužnost zamenika komandanta Četvrtog bataljona. Dejan Gavrić, do tada na ovoj dužnosti, raspoređen je u intendanturi Brigade. Vera Bogdanović, Sremica, otišla je na dužnost referenta saniteta u Bataljonu.

Nešto ranije izvršene su izmene u komandi Prateće čete. Za komandira je postavljen borac Andrija Debelić, a za komesara Žarko Lucavić. Jelica Diklić, referent saniteta Drugog bataljona i Bojana Lukačev, referent u Trećem bataljonu izmenjale su svoja mesta.

Bile su to kadrovske popune i izmene u momentu kada je Trinaesta vojvođanska brigada ušla u sastav Vojvođanske divizije KNOJ-a kao njena Treća brigada. Do tada, tu Diviziju sačinjavali su Deveta i Deseta vojvođanska brigada kao Prva i Druga, jedna je bila raspoređena u južnoj Bačkoj, a druga u Banatu.

Sredinom decembra četrdesetčetvrte Brigada se našla pred novim zadatkom.

P E Č U J

Kraj Hortijeve Mađarske

Toga decembra u Budimpešti je abdicirao regent Horti. Petnaestog oktobra Horti je pod pritiskom raspoloženja naroda pokušao da zatraži primirje od Sovjetskog saveza. Hitler ga je primorao da to povuče. Sada je morao da ode, jer su jedinice Crvene armije bile već oslobodile gotovo polovinu mađarske teritorije. Kažemo oslobodile, jer je i Mađarska doživela svoju okupaciju devet meseci ranije. Kada je počeo da raste otpor naroda fašističkoj vlasti Hortija, Hitler je doneo odluku da tu zemlju jednostavno okupira iako mu je bila saveznik, iako taj otpor još nije ugrožavao ozbiljnije opstanak Hortijevog režima. Rodoljubive mađarske snage još nisu bile tako organizovane da preduprete Hitlera, a desilo se da pravi otpor okupaciji pruži usamljeni vođa otpora Endre Balči — Zilinđki. Njegova mašinka je ipak označila da na mađarskoj ravnici više neće biti slepe poslušnosti Hortiju, Salašiju pa i Hitleru.

Upravo tih dana kada je Treća brigada zakoračila na tlo Mađarske, ovaj heroj otpora bio je izveden na strelište. Bila je to poruka da bez žrtava nema slobode, da je jedini put do nje nemilosrdna borba bez kompromisa. Mađarska Bele Kuna, Sandora Petefija, budila se i probudila reskim rafalima Žilinskog. Svaki je narod morao sam sebi da krči put u budućnost jer je samo to bila garancija njegove volje i njegovih interesa.

Hortijeva Mađarska nastala je na ruševinama Sovjetske republike Mađarske iz devetnaeste

godine. Radnička klasa i seljaštvo Mađarske tada su revolucijom izvojevali svoja prava, ali su im ta prava oduzeli udruženi intervencionisti i vratili zemlju u stare odnose i okvire u kojima su carovali veleposednici bogate mađarske ravnice, zajedno sa buržoazijom, da bi se ta vladavina pretvorila u fašističku.

Hortijeva i Salašijeva Mađarska, posle 'dobro režiranog i insceniranog napada iz vazduha, juna četrdeset prve, na Košiće, objavila je rat Sovjetskom Savezu. Horti, Salaši i Bardoši poverovali su da će »njihovi momci« koje su uputili na istočni front biti kao pobednici kod kuće već »u jesen kada bude vreme branja kukuruza«. Za ovaj svoj potez dobili su komad jugoslovanske zemlje. Ali, ti su momci iskrvarili tamo na istoku, malo je ko od njih dobio pet obećanih jutara zemlje za svaki uništeni sovjetski tenk, fašističke vođe prevarile su se u računu, a prevaru je najviše osetio mađarski narod.

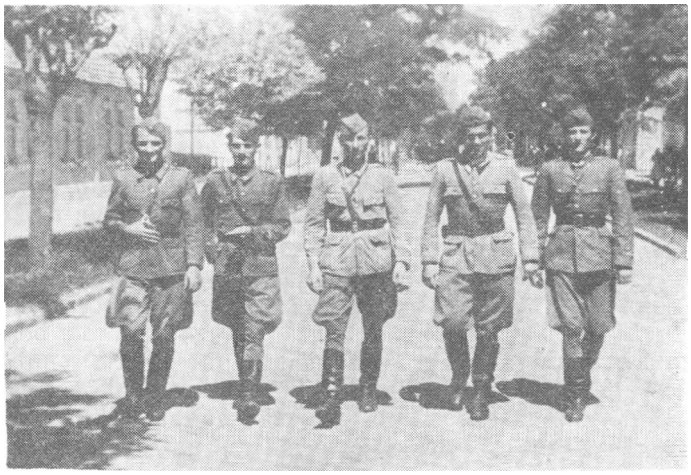

ĐORĐE MOMCILOVIC, SLAVKO MILOSEVIC, KRSTO BOGIĆEVIC, JOVO DOBRIJEVIC I STEVO VOJINOVIĆ U SUBOTICI NA DOČEKU DRUGA TITA

Osećao se sve više uticaj mađarskih komunista koji su pozivali sve rodoljube na borbu protiv fašizma.

»Naša domovina preživljava najveću katastrofu svoje istorije. Mađarska je postala nemački najamnik jer su je njene vođe gurnule u Hitlerov imperijalistički rat protiv Sovjetske unije i ostalih slobodoljubivih naroda. Oni su stali uz nemačke fašiste, jer su njihovom pomoći hteli da pokore okolne narode a u samoj državi da i dalje nemilosrdno tlače i drže u ropstvu mađarski narod. Danas nacija preživljava tragične posledice ove zločinačke politike.

Izgubili smo rat. Izgubljeni rat staje naš narod jedan mi'lion mrtvih i invalida. Nemci su opljačkali državu. Budimpešta, Debrecin i Der leže u ruševinama. Nemački rat je uništio plodove stogodišnjeg marljivog rada. . .

Mađarska je ostala poslednji satelit Hitlerove Nemačke. Čak i Horti, koji je vezao državu za hitlerova kola, je razumeo u kakvu strašnu propast vodi Mađarsku njen savez sa Nemačkom. Ali Horti nije mogao izvršiti preokret svoje politike, jer nije mogao da savlada svoj strah od narodnih masa.

IV CETA I BATALJONA NA POLITIČKOM ČASU

Nije se hteo osloniti ni na narod ni na vojsku. A kada se država raspala, poučena gorkim iskustvom poraza, da prekine s Hitlerovom Nemačkom i da se otrese nemačkog fašističkog jarma, njilaške plaćeničke horde zabole su nož u leđa narodu.

Od Mohača, država nije bila u ovako teškoj situaciji. Uprkos svega toga Komunistička partija objavljuje: Mađarska će se preporoditi! Treba okupiti sve istinske narodne protivnemačke snage! Na oružje protiv Nemaca i njilaških najamnika radi izvojevanja naše slobode i nezavisnosti! Ako se narod bezobzirno obračuna sa izdajnicima, ako se svi pošteni Mađari slože u Mađarski Nacionalni front, radi izgradnje nove snažne nezavisne Mađarske, ako narod uzme vodstvo države u svoje ruke, Mađarska se može spasiti i preporoditi!«.

Tako je pisalo u jednom od proglasa Centralnog komiteta Komunističke partije Mađarske. Taj Centralni komitet delovao je iz Moskve, dok su u zemlji članovi partije radili prema situaciji u kojoj su se nalazili.

Program koji je nudila Mađarska komunistička partija svom narodu bio je i jedini program u tom vremenu koji je vodio zemlju iz haosa u kome se ona nalazila. U toj svojoj akciji mađarski komunisti imali su podršku nove Jugoslavije.

Posle velike Batinske bitke u grad Pečuj su se slile krupne snage i štabovi Crvene i naše Armije. U gradu je postavio svoj štab i maršal Tolbuhin, komandant Trećeg ukrajinskog fronta. Na tom sektoru nalazili su se i štabovi vojvođanskih divizija koje su držale svoj deo fronta na Dravi.

To je bilo vreme kada su se jedinice Crvene armije već probile do Beča, dok je i dalje besnela teška bitka za Budimpeštu. Pritisak Crvene armije bio je snažan i zauzećem Estergoma Budimpešta je bila opkoljena. U kotlu se našlo sto šezdeset hiljada Nemaca i mađarskih fašista. Oni su odbili da predaju, nadajući se da će uveliko pripremani oklopni udar sa juga, na prostoru između grada i Balatonskog jezera, raskinuti taj obruč i omogućiti im izvlačenje.

Tih dana se sastala u Debrecinu Narodna skupština nove Mađarske. Vlada generala Bele Mikloša zatražila je prekid vatre. Ali fašističke snage nisu imale nameru da poslušaju taj poziv.

S druge strane, posle dva neuspela juriša naših jedinica preko Drave u Slavoniji, Nemci su koncentrisali jake snage južno od Drave u nameri da sa juga probiju front i pomognu glavni napad na severu. U izgledu je bila teška bitka.

Tako se Pečuj našao u središtu krupnih operacija — bitka na Dravi i bitke za Peštu.

Pečuj je poveći grad na jugu Mađarske. Na ovom prostoru živi više od stotinu hiljada Hrvata — Sokaca, Bunjevaca, i Srba. Oni su sa oduševljenjem pozdravljali jedinice Jugoslovenske vojske.

Jugoslavija je želela da pomogne naprednim snagama Mađarske da utru tragove fašizma i postave osnove jednom novom društvu u kome će glavnu reč imati radni narod. Zato i nije to pritanje postavljala kao problem od koga će zavisiti njena podrška tim snagama. U jednoj slobodnoj i demokratskoi Mađarskoj i jugoslovanski živalj mogao je steći svoja prava, pa i pravo samoopredeljenja.

POLITOTSEK BRIGADE

U stvari, vlast je u oslobođenom delu Mađarske držala Crvena armija i tako se njena komanda i odnosila prema prisustvu jakih jugoslovenskih jedinica na jugu te zemlje.

Bez obzira na takvu situaciju, jugoslovenske jedinice su razvijale svoju političko-propagandnu delatnost u narodu. I mnogi Mađari su rado prihvatali saradnju, ograđujući se tako od fašizma, a sve ih je više želelo u našu vojsku. Takvu njihovu želju naši štabovi su podržali i omogućili stvaranje i organizovanje prvih mađarskih bataljona.

To su, ustvari, bile i prve jedinice Mađarske koja se rađala na starim ruševinama fašističke države. U našim jedinicama odjednom se našlo preko dve hiljade mađarskih boraca. Bili su stvoreni svi uslovi za formiranje posebne mađarske brigade. Problem je, međutim, nastao kada je u pitanju bio komandni kadar. Taj problem je bio rešen kada je u Pečuj iz Bačke Topole prebačen tek formirani bataljon sastavljen od mađarskih dobrovoljaca sa teritorije Bačke i Banata.

Bataljon Mađarskih dobrovoljaca nosio je ime velikog mađarskog pesnika Šandora Petefija, a organizovao ga je Ištvan Varga, učesnik građanskog rata u Španiji na strani Republike. U Bataljonu je bilo više starih komunista koji su u Vojvodini vodili borbu protiv mađarskih i nemačkih fašističkih okupatora i već imali borbenog iskustva. Tako je ovaj Bataljon postao kadrovsko jezgro nove brigade, takođe »Šandor Petefi«.

Time su bili udareni temelji saradnje dveju susednih zemalja na borbenim, revolucionarnim tradicijama oba naroda. Ustvari, to je bilo nastavljanje ove saradnje koju su radničke klase jedne i druge zemlje započele u burnim danima devetnaeste. U takvoj situaciji Štab Trinaeste vojvođanske brigade dobio je naređenje da se sa delom Štaba .i tri bataljona prebaci na sektor Pečuja sa zadatkom da čuva pozadinske objekte, organizuje snabdevanje frontovskih jedinica i da dalje radi na političko-propa-

gandnom polju među jugoslovenskim i mađarskim življem ovoga kraja.

Put za Pečuj

Komesar Brigade Milojko Filipčev dobio je usmena uputstva od Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba Vojvodine o zadacima Brigade na teritoriji Mađarske. Po tim uputstvima Brigada je imala deo svojih snaga prebaciti u rejon grada Pečuja. Bio je to pre svega politički zadatak a on se sastojao iz neposredne podrške narodu u južnoj Mađarskoj da se organizuje i oslobodi fašističkih stega i preuzme osnovane političke pozicije u svoje ruke. Pre svega jer se radilo o pretežno jugoslovenskoin življu. Međutim, upravo ovaj deo Mađarske našao se neposredno iza linija fronta na kome su se odig ravale velike bitke krupnih vojnih jedinica sa obe strane. Sigurnost oslobođenih krajeva Vojvodine uveliko je zavisila od razvoja događaja upravo na ovom sektoru fronta. Zato su tu bile koncentrisane i glavne snage vojvođanskih jedinica. Brigada je imala zadatak da osigura važne komunikacije neposredno iza fronta, da organizuje snabdevanje gotove celokupne Treće jugoslovanske armije. U samom gradu jedinice Brigade dobile su odgovoran zadatak čuvanja brojnih krupnih privrednih objekata, od rudnika uglja do električne centrale. Ali, ovim jedinicama pala je u deo i briga oko snabdevanja stanovništva u gradu, koje je bilo izolovano u velikoj košnici brojnih naših i sovjetskih jedinica kojima je pre svega trebalo obezbediti redovno snabdevanje iz šire okoline grada. Bataljoni su morali biti spremni da prihvate borbu u slučaju prodora nemačkih jedinica sa severa koje su očigledno takve ciljeve imale.

Naređenje su za pokret dobili Prvi, Drugi i Treći bataljon. Dva bataljona, Četvrti i Peti. ostali su na sektoru Subotica — Sombor. Sa bataljonima u Mađarsku su krenuh komandant Marko Tanjurdžić

— Siptar i komesar Milojko Filipčev —• Fića. U delu Štaba u Subotici ostali su Pomoćnik komesara Brigade Jovan Vujić — Saban i načelnik štaba Nikola Milošević — Ćira.

Hladna decembarska susnježica i kiša smenjivali su se. Bilo je veoma hladno. Borci još nisu dobili dobre uniforme, i obuću. I dalje, prednost su imale jedinice na samom frontu. Borci su to razumevali i stojički podnosili hladnoću. Neki su se snalazili sami, ali su loše zato prolazili.

Tako je grupa, tragajući za skrivenom radio stanicom oko subotičke železničke stanice, iz bogatijih kuća uzimala delove odeće. Ali, to se moralo vratiti. Svi ti borci, ovaj put po kazni, upućeni su na front i više se u brigadu nisu ni vratili. Inače, Brigada je slala Šesnaestoj diviziji dosta svojih boraca među kojima je bilo onih koji su to želeli, drugi su bili prekobrojni, a neki nisu bili podesni za službu i zadatke koje je Brigada dobila u sastavu KNOJ-a.

Borac Dragoljub Najkrajkućin nabavio je negde dobar nemački šinjel Nije mu bio taman, skoro se vukao po zemlji, jer je Švaba očigledno bio krupan covek, ali Dragoljubu je dobro došao da mu i noge pričuva od zime. Ali, jednog dana bacio je taj šinjel. Umalo ga neki Crvenoarmejci nisu odveli kao Frica. Jedva je dokazao da je partizan.

Milorad Damjanov je imao drugu nevolju. Imao je prevelike noge i bilo je teško za njega pronaći odgovarajuću obuću. Broj obuće koje je on nosio bio je četrdesešest! Najzad, pronađene su i takve cipele. Ah odnekud -— dve leve. Nije bilo druge nego da mu u obućarskoj radionici preprave jednu cipelu.

Jedan borac Prvog bataljona ovako je doživeo ovaj pokret, koga su dobro zapamtili i svi ostali borci:

»Dugačka kompozicija voza zaustavila se u Baji. Stanica je puna radnika i Rusa. Kiša sipi.

Iz vagona izlaze drugovi i drugarice, pridržavajući jedno drugom prtijag. Već su sve jedinice postrojene. »Po prvoj četi.« — dopiru isprekidane reči komande. Uskoro odjeknu topot cokula, šljapkanje po blatu. Marš kroz Baju. . .

»Gle, Dušane, to je sigurno jedini naslov ćirilicom u Baji« —- pokazuje drug na dugačku tablu okačenu na železničkoj stanici.

»Desno krilo napred« — čuje se komanda. Kolona se otegla. Zaori se pesma snažna i jaka

»Vojvođanska brigada ide na juriš napred. . .«

Jednoličan topot cokula odjekuje ulicom.

»Zdravstvujte tovariš.« To su jugoslavski partizani objašnjava jedan naš drug na začelju Rusima koji nas pozdravljaju sa trotoara, mašući nam.

Nalazimo se u dvorištu neke dvospratne zgrade. Stakla su na svim prozorima popucala. Na sve strane razbacana hartija, polomljene, isprljane i isprevrtane stolice i drugi nameštaj, ostaci konzervi, čaure ispaljenih metaka. U sredini dvorišta se nalazi mitraljesko gnezdo.

»Fašisti i njihova borba« ironično dobacuje jedan drug.

Vojska se smestila u jednoj zgradi radi kraćeg odmora i počinka.

Na velikom trgu u Baji postorjeni su bataljoni. Iako je trg dosta širok, bio je ovog jutra ispunjen jugoslovenskom narodnooslobodilačkom vojskom. Visoke zgrade oko trga ćute. Prozori su puni radoznalih lica. Unaokolo po trotoarima puno sveta koji nas posmatra.

Drug Fića govori. Skreće nam pažnju na ponašanje koje treba da zauzmemo u ovoj zemlji. Do nas dopiru isprekidane reči. Mi se upinjemo da sve što bolje čujemo. Kada je završio govor, mnogoglasno »Ziveo!« odjeknu trgom.

Jedinice su opet u maršu. Iz punih i snažnih grla razleže se pesma — mila i bliska! Možda,

ovde u ovoj sredini, gde naš jezik malo ko zna, još bliža i milija.

Idemo prema Dunavu. Put se prilično otegao. Po svemu oko nas primećuje se da je ovuda besnela bitka. Pored druma nailazimo na polomljena kola, uništen po koji tenk, pobacani sanduci, mitraljeski redenici sa mecima bačenim u blato. . .

Na -drumu nailazimo na jednog seljaka koji nas bojažljivo i ispod oka posmatra. — »Ne plaši se prijatelju, nisu ovo fašisti«, dobaci mu jedan drug. Verovatno da nije razumeo.

Ova je hrabra vojska... — ... razleže se pesma.

Odmor — ručak! Vojska se rasula po livadi sa jedne i druge strane puta. Smeh i šala, drugarsko dozivanje i dovikivanje. Iznad nas krstare aeroplani. — »Samoijat, samoljot...« — objašnjava na glas jedan vodnik.

Drumom odmiču kamioni. »Zdravstvujte, zdravstvujte«! — mašući rukama pozdravljaju nas Crvenoarmejci sa kamiona. »Zdravstvujte tovariščі. . . « — razleže se iz naših grla.

»Zbor«! pada komanda. Zvekne udarac puške u čuturu ili nezakopčana pređica na rancu. Bataljon je u stroju.

»Drugovi borci, komandiri i politički komesari«, zvonko se čuju reči komandanta, »svi treba da ste ponosni što borci narodnooslobodilačke vojske. Budite na moralnoj visini našeg borca. Idemo kroz sela koja teško razumeju našu reč. Pokažite im delom da smo mi narodna vojska Jugoslavije — vojska koja traži, hoće i želi bolji i lepši život — vojska koja nosi slobodu i život...«

Uskoro se otegla kolona drumom. Komandiri revnosno obilaze svoje čete. Zajedno sa borcima ide pešice i komandant. Snažna partizanska pesma se razleže. Raskaljanim drumom mađarske ravnice ravnomerno korača Jugoslovanska narodnooslobodilačka vojska, svesna svoje uolge i odgovornosti.

Pečuj nam je na domaku. Ovde-onde slabe svetiljke.

»Duni vetre malo sa Neretve,
Pa rasteraj tamu po Mostaru.«

Ori se u koloni.

Istorijski je ovo imperativ. Mi smo srečni što pišemo istoriju. »Da, pišemo istoriju našom krvlju i bajonetima« — šapće mi jedan mlad borac pri ulazu u Pečuj. Na ulici jedna sijalica prigušeno žmirka.

Jugoslovenska narodnooslobodilačka vojska je u Pečuju«.

Od Subotice do Baje kompoziciju su štitili dobrovoljci — skojevci koji su sa svojim puškomitraljezima bili na krovovima vagona. I dok je kompozicija išla, gore na nebu visoko su se proganjali sovjetski i nemački avioni. Tako Nemci nisu ni imali kada da napadnu transport.

Od Baje pa do Belvar Đule i Olasa i dalje do Pečuja bilo je daleko teže. Kao i borac iz Prvog bataljona, i mnogi drugi su zapamtili taj marš.

Posmatrajući Crvenoarmejce koji su prevozili svojim kamionima i bornim kolima, Ljubomir Đurđević je stalno gunđao i grdio »srbina« što nema motorizaciju.

Desetar Zivojin Pešić bio je određen *sa.* dva svoja borca na desnu pobočnicu brigadne kolone. Imao je na ramenu dugu francusku trometku i stalno je merkao kako da je zameni. Prilika mu se iznenada ukazala kada je sa trojkom naišao na demoralisanog i zalutalog nemačkog vojnika. Na sebi je imao lep karabin. Zivojin je razoružao Nemca zagledajući se u pušku o kojoj je toliko sanjao. Ali, čudilo ga je što se Nemac tako lako predao. Pomislio je da mu je puška bila u kvaru. U želji da je odmah proveri opalio je jedan metak u vazduh. To je međutim bio znak za glavnu kolonu da je neprijatelj u blizini, i palo je naređenje da se polegne. A bilo je blato. Zamenik komandira Ljuba Radnov je poslao kurira prema pobočnici da ga obavesti o situaciji, ali je do-

bio izveštaj da neprijatelja nema. Ljuba je odlučio da Zivojina Pešića pozove na raport čim Brigada stigne na odredište. Umoran, komandir je na svoju ljutnju zaboravio čim je sebe i svoje borce smestio u tople prostorije, a i Pešić je »zaboravio« na tu obavezu.

Borac Emil Češljar nalazio se u četi Dušana Hinića — Sime. Snažnom mitraljescu i komandiru nije bilo dobro ina ovom putu ispred Mohača, pa je morao ostati sa Češljarom i borcima Milanom Uzelcom i Dušanom Uzelcom na jednom salašu. Češljar je smestio komandira i pohitao za kolonom da izvesti komandu i zatraži neko prevozno sredstvo za komandira. Ali, kolona je već bila dosta odmakla i Češljar je sam išao drumom. Međutim, naišao je na mesto gde se drum račvao u dva pravca. Nije bilo nikakvog obeležja koji krak kuda vodi. Bio je već i mrak. Češljar je rešio da krene desnim krakom, jer se sa te strane nalazio Dunav, koga je inače trebalo preći. Međutim, put ga je odveo u neku šumu. Odjednom iz mraka je čuo povik stražara na ruskom: Ko ide? Odgovorio je — Svoji! Ali Rus je tražio lozinku. Češljar se našao u nezgodi i kada je stražar naredio da baci oružje, Češljar se brzo sklonio za jedno drvo, spreman da i sam puca. Upravo tada je naišao komandir straže i nekako je došlo do sporazuma. Češljar je prišao i objasnio da je partizan, Jugosloven, ali su Crvenoarmejci ipak tražili da preda pušku. Morao je to učiniti. Poveli su ga prema nekim šupama i Češljar je tada opazio da se ovde radi o magacinu oružja i municije. Očigledno, njegov položaj posle toga saznanja bio je teži. Jer, u ovo doba, usamljen, mogao se magacinima prikradati samo špijun. Češljar je dosta dobro govorio ruski, sam je bio Slovak, ali je uspeo da skine sumnju sa sebe tek kada je stigao sovjetski oficir. On je upravo dolazio sa prelaza preko Dunava gde se prebacivala Brigada što se poklapalo sa Češljarovim izjavama. Čak je dobio pratnju do prelaza i tako se konačno našao u jedinici da bi izvestio šta je sa komandirom. O svom susretu s Rusima je prećutao.

U Olasu i Belvar Đuli sva tri bataljona su se smestila u prostorije koje su pronašli, da bi sačekali dalja naređenja o zadacima i pokretu. Odmor je dobro došao umornim i mokrim borcima.

Komandant i komesar brigade sa štabovima bataljona analizirali su držanje jedinica i pojedinaca na ovom maršu. Ispostavilo se da su neki borci na putu od Lančoga do Belvar Đule izašli iz kolone i seli na sovjetske kamione koji su ih odvezli u Pečuj. Borci nisu znali da Brigada neće nastaviti marš do ovoga grada, pa su lutali tražeći svoju jedinicu. Našli su je nakon dvadesetčetiri časa lutanja. Jedanaest boraca zbog ovoga prekršaja discipline kažnjeno je sa dva meseca uslovno, što je značilo da će biti predati vojnom sudu ako u toku ta dva meseca naprave novi disciplinski prekršaj. Sve je drugo u toku marša bilo u redu.

Metkom iz puške oborio avion

Marko Tanjurdžić — Siptar i Milojko Filipčev — Fića stigli su sa Drugim bataljonom u Pečuj. Na čelu bataljona su bih Mehmed Sarihodžić i Gojko Rađenović — Radojica. Stab Brigade dobio je dva sprata poveće zgrade u samom centru grada i tu rasporedio svoje službe, dok je Drugi bataljon bio smešten u žandarmerijsfcoj kasarni, što je bilo dobro, obzirom na brojnost ostalih jedinica koje su se nalazile u gradu, ali u prolazu na front ih sa fronta.

Prvi i Treći bataljon rasporedili su svoje čete duž komunikacije Mohač — Pečuj sa glavnim osloncem na Belvar Đulu i Olas.

Čete Drugog bataljona preuzele su obezbeđenje najglavnijih tačaka u gradu, a posebno železničku stanicu u koju su se slivale teške kompozicije sa borbenim jedinicama, oružjem, municijom, ranjenicima i raznolikim ratnim materijalom. To je

bio drugi, završni krak na važnoj komunikaciji koja je vodila od Subotice preko Mohača sa funkcijom glavnog puta za snabdevanje krupnih jedinica na dosta širokoj liniji fronta od Drave do Budimpešte. Na toj komunikaciji, počev od Subotice, sada su ustvari bile raspoređene jedinice Trinaeste brigade, njena četiri bataljona, sa zadatkom da štite i obezbede taj važan put i glavne tačke na njemu.

Bilo je jasno da su i Nemci shvatili važnost toga puta .i da su činili sve da ga razore i da ometaju saobraćaj na njemu, a time i snabdevanje fronta sa kojim su se sučeljavah u grozničavom naporu da spreče dalji prodor ka srcu Evrope sa ovoga pravca. Pretila je stalna opasnost od diverzija, obaveštajaca a posebno od nemačke avijacije koja je činila sve da bombarduje i mitraljiranjem onemogući promet.

U sklopu ove izvanredne značajne komunikacije, kao važan objekat se našao i veliki rudnik uglja više samog grada, ukopan na obroncima planine Meček. Meček se pružao severozapadno iznad Pečuja a njegov najviši vrh imao je blizu sedam stotina metara. Po tome je Pečuj bio sličan Vršcu sa Vršačkim brdima poput kojih se i Meček uzdizao iznad Pečuja, usamljen na prostranoj mađarskoj ravnici.

Kopove uglja ispod Mečeka trebalo je obezbediti, osigurati transport rude pre svega do železničke stanice i velike električne centrale, a onda nesmetano snabdevanje stotina teških lokomotiva koje su neprekidno manevrisale, odvozile i dovozile velike kompozicije.

I rudnik uglja i železničku stanicu, kao i druge važnije objekte u gradu, štitile su protivavionske jedinice Trećeg ukrajinskog fronta. Upravo sa ovim jedinicama udružile su se čete Drugog bataljona.

Ovaj Bataljon je već imao značajno iskustvo na ovim zadacima. Pečuj se nalazio sada u sličnom položaju kakav je imao Sombor u jeku Ba-

tinske bitke. A Bataljon je tada tamo uspešno obavio svoj zadatak. I tada su svi značajniji objekti u gradu, posebno komunikacije, bili pod stalnom vatrom nemačke artiljerije i aviona. Borci su se već bili navikli na te napade, znali su da se zaštite od granata, avionskih bombi i mitraljeskih rafala, tukli su iz svojih puškomitraljeza na one avione koji su niskim letovima mitraljirah objekte koje su čuvali. Bilo je to dragoceno iskustvo, kaljenje u borbi, sticanje hrabrosti da se u svakoj prilici i svim sredstvima neprijatelji suprotstavi.

Svoj prvi borbeni zadatak Drugi bataljon je izvršio na obroncima Mačeka, neposredno iznad rudnika. Kroz linije Nemci su ubacili svoju jedinicu jačine od oko sto pedeset vojnika. Cilj im je bio da razore rudnik. Komandant i komesar razvili su svoj bataljon u streljački stroj. Napipali su Nemce i u kraćoj borbi primorali ih na predaju. Kolonu zarobljenih diverzanata predah su sovjetskoj komandi.

Na pečujskoj železničkoj stanici bio je raspoređen vod Druge čete kojom je komandovao Miroslav Janjić. Već od prvog dana vod je bio u poziciji da zajedno sa borcima iz protivavionske odbrane brani stanicu, skretnice i kompozicije od napada nemačkih aviona. Ti napadi su dolazili u talasima, po grupama. Avioni su se probijah preko planine i bacali bombe da bi se zatim jedan za drugim obrušavali i tukli mitraljeskim rafalima. Tako su stvarali krugove u niskim letovima štitili se od dejstva protivavionske artiljerije.

Jednog dana nemački avioni su se iznenada pojavili iza Meček planine. Probili su baraž artiljerijske vatre i dospeli nad železničku stanicu. Pale su bombe. U stanici se nalazila kompozicija sa ranjenicima. Trebalo je da krene i odveze ranjene borce do bolnice u dubljoj pozadini fronta. Jedna bomba je pogodila cilj. Tri vagona sa ranjenicima odletela su u vazduh. Mnogi ranjenici su poginuli, drugi su zadobili nove povrede. Ubrzo je cela četa bili na stanici i zajedno sa Crvenoarmejcima pritekla

u pomoć ranjenim drugovima izvlačeći ih ispod polomljenih delova vagona.

Narednih dana Nemci su nastavili sa svojim napadima. Borci su bili ogročeni i pod utiskom prizora sa ranjenicima. Više se nisu sklanjali, tukli su nemačke avione puškomitraljezima.

Toga puta Nemci nisu bacah bombe. Napravili su poznati krug i u niskom letu brisali iznad stanice gađajući svojim rafalima vagone kojih je bilo na svakoj skretnici.

Na pruzi, nedaleko od stanice našli su še borci Dušan Grbić, Danilo Popov i Veljko Stanković. Kod sebe su imali samo puške. Avioni su dolazili od stanice i upravo iznad njih završavah krug i penjali se na više. Motori su bučali, zavijah, izvlačeći se pod oštrim uglom u visine.

Borci su se rasporedili na pruzi. Dušan Grbić je stao između šina i svojom puškom nišanio prema zaglušujućoj buci motora. Znao je koje su

u pečuju

slabe tačke na aparatu. Motor, pilot i rezervoar. Da je imao mitraljez ili barem puškomitraljez, barem bi jedan metak pogodio pravi cilj. A položaj je bio izvanredan. Pilot je nastojao da podigne mašinu, mitraljezac je već završavao sa svojim rafalima. Pred cevima se podmetao trbuh aviona. Grbić je zaboravio na mitraljez i sav se zaneo nišaneći iz svoje puške. Avion je ko zna po koji put nailazio kao meta njegovoj pušci. Opalio je još jednom.

Avion je zakrkljao. Mašina kao da se gušila, vukući aparat ipak prema visinama. Grbiću i njegovim drugovima srce za trenutak kao da je stalo. A onda su puške oduševljeno poletele u vis!

Avion je prestao da se penje. Pošao je ravno, pa onda strmoglavo. Negde pored pruge survao se na zemlju.

Pogođen! Pogođen! Kao da su svi naokolo klicali.

Borac druge čete Drugog bataljona Trinaeste vojvođanske Grbić, dobrovoljac iz Višnjićeva, oborio je puščanim metkom nemački borbeni avion!

Gde ga je pogodio? U motor, ili možda u samog pilota? Ali, sada to nije bilo važno. Bilo je najvažnije da je avion ležao u olupinama na pruzi, da više neće načiniti ni jedan let iznad stanice. To — za ranjenike!

Komandir čete Milorad Janjić napisao je izveštaj Štabu Bataljona. Njegova četa napravila je pravi borbeni podvig. Strelac Dušan Grbić oborio je puščanim metkom avion.

Priznanje je došlo i od Sovjetske komande.

Svi zadaci su uspešno obavljeni

Tako se Drugi bataljon i ovde ponovo našao gotovo iza same linije fronta, opet u mestu kome su bile koncentrisane velike snage. Južnije, na Dravi, bile su raspoređene jedinice Treće jugoslo-

venske armije, a severnije, sve do Pešte protezao se veliki front na kome su bitku bile jake snage Crvene armije i nemačke jedinice koje su grozničavo branile Budim i prolaz ka jugu svoje zemlje.

U predelu Blatnog jezera vodile su se stalne borbe. Ovde su Nemci pokušavali svim silama da zadrže front i olakšaju pritisak na Budimpeštu. Smenjivali su se napadi i protivnapadi obeju strana. Nemci su dovlačili rezerve, koncentrisali oklopne jedinice. Avijacija je sa obe strane bila stalno aktivna.

Pečuj tada nije bio siguran. Zato su Siptar i Fića povukli u grad i Prvi bataljon, spreman da interveniše u slučaju pojave neprijateljskih snaga. Borci su se radovali. Izgleda, ipak će imati priliku da se neposredno, na frontu okušaju sa Nemcima.

Jednog dana je jaka sovjetska motorizovana kolona kretala iz Pečuja prema severu. Front je bio ugrožen. Na obronke Mečeka Nemci su spustili jaču padobransku grupu. Ustremili su se i poput hijena napadah kolonu. Zatražena je specijalna jedinica iz Pečuja. Tamo se u pripravnosti nalazio Prvi bataljon.

U ČASOVIMA ODMORA

Kuštra i Vukosav poveli su svoje čete prema obroncima Mečeka. Razvijeni streljački stroj ubrzo je napipao glavninu padobranske jedinice. Razvila se žestoka borba. U akciju su stupili mitraljesci i bombaši. Krila su zalamala. Padobranci su bili iznenađeni. Mnogi su poginuli, drugi su zarobljeni. Nemački desant je bio likvidiran.

Zarobljeni Nemci su predati sovjetskoj komandi. Bataljon je dobio priznanje za uspešno izvedenu akciju.

Nemci su ubacivali u okolinu grada obaveštajce i diverzante. Glave su podigli i zaostali fašisti u gradu i okolini. Cete oba bataljona i specijalne sovjetske jedinice bile su u stalnoj akciji. Zajedničkim snagama grad i okolina bili su očišćeni.

U ovim danima borci su pokazali da se umeju boriti.

Jednog dana je borac Mihailo Arsin opazio sovjetski kamion koji je skrenuo sa tvrdog puta. Bilo mu je sumnjivo i rešio je da ga zaustavi. Sklonio se i iznenada iskočio iz zaklona sa naperenom puškom, tražeći od šofera da zaustavi motor. Sofer je morao stati, a u kamionu je nastalo komešanje. Iz njega je iskočilo jedanaest Crvenoarmejaca sa dve mašinke, držeći čvrsto dva tek razoružana mađarska fašistička vojnika. I šofer je predao svoje oružje.

Mađarski fašisti su iznenadili nenaoružane Crvenoarmejce, oteli im kamion i krenuh bliže frontu. U tome ih je blagovremeno sprečio Mihailo Arsin.

U Štab brigade stigao je podatak od obaveštajne službe da se u Pečuju nalazi neki ustaški koljač, pokušavajući da se ovde zakamuflira. Stevan Colić — Marko i Milan Basta — Bukarica organizovah su traganje. Umnožena je i fotografija zločinca. Patrola u kojoj se nalazio i delegat odeljenja Stevan Lukić prepoznala, je ustašu i zarobila ga. Marko i Bukarica bili su zadovoljni. Ustaša je transportovan u štab Divizije.

Grad je raspolagao prostranom i modernom klanicom. Ovaj privredni objekat imao je izvanredan značaj tih dana. Radilo se punim kapacitetom, jer, trebalo je hraniti i snabdevati gotovo celu Treću armiju, jedinice Brigade, pa i stanovništvo grada. Intendantura Tolbuhinovog fronta takođe je koristila ovu klanicu.

Štab Brigade preuzeo je svu brigu ne samo o obezbeđenju ovog objekta nego i o prikupljanju stoke, njenom transportu, klanju i upućivanju mesa na front. Möbilisani su svi borci koji su bili mesari ili su naučili taj zanat. Klanioa je imala dosta radnika. U tome je organizovana puna saradnja sa partijskom organizacijom u gradu, pa su se na posao vratili i neki mađarski radnici. I, uopšte, Štab brigade je sa svoje strane pomogao da samo stanovništvo u gradu i okolini preuzme privredu i vlast u svoje ruke, pomažući obnovljenoj partijskoj organizaciji da formira prve jedinice narodne milicije i prve narodne odbore. Ta saradnja se brzo razvijala a poverenje u naše jedinice bilo je svakim danom sve veće. Naši borci se nisu ponašah kao okupatori, nego kao narodna vojska koja zna šta narod želi i u čemu mu može biti na pomoći.

A stanovništvo u Pečuju nalazilo se u dosta teškom ekonomskom stanju. U gradu koji je postao centar visokih vojnih komandi i brojnih jedinica, zaleđe velikih frontova, brzo je iscrpljeno sve što je bilo u rezervi. Zato su i problemi partijske organizacije i drugih antifašista koji su polako preuzimale pozicije u gradu u svoje ruke bili veliki. Pomoć im je zbilja bila neophodna. A, kažu, da je u gradu bilo gotovo nestalo namirnica. Narod je gladovao. Bilo je čak i smrtnih slučajeva od gladi.

Marko Tanjurdžić i njegovi drugovi shvatih su situaciju u kojoj se stanovnici grada nalaze. Klanica je sada bila veoma značajna. Morala se uvesti racionalizacija: najpre ono što je moralo za front, a zatim ono što ostane podeliti sa stanovništvom. Predstavnicima partijske organizacije dato je

u nadležnost da dobijeno sledovanje deli najugroženijem delu stanovništva.

Stoka je nabavljana na široj teritoriji južne Mađarske. Bilo je tu dosta nemačkih porodica, velikih imanja, pa i grofovija. Cete su stalno bile na terenu, sakupljale napuštanu stoku, rekvirirale tamo gde je stoke bilo više. Klanica je bila stalno snabdevena.

Ponekad su ove akcije uporedo vodile naše i sovjetske jedinice. Nije tu bilo težih problema, jer su obe strane znale od koga treba uzeti. Međutim, ponekad se moralo snaći i na račun jedan drugoga. Pavle Stankov i njegova intendatura u Drugom bataljonu jedno vreme nisu mogli da snabdeju klanicu sa dovoljno žive stoke. Mudrovanjem su uzeli od Crvenoarmejaca sto komada svinja.

Stanovništvo je sve masovnije sarađivalo sa našim borcima. Kada je trebalo, nije bilo teško mobilisati i po hiljadu kolskih zaprega i poslati ih na Dravu ka jedinicama na front. Mnogi Srbi, Hrvati i Mađari dolazili su u štabove i tražili da idu dobrovoljno na front. Mnogi su otišli, posebno u brigadu Sandor Petefi, neki su ostali i u Trećoj brigadi, ali smo dok se ona nalazila na ovom terenu. Tada je moralo doći do rastanka, jer je bilo takvo naređenje. To su bili rastanci pravih drugova.

Spccijalna jedinica

Posle neuspelog prelaska Drave krajem decembra, jedinice Treće armije spremale su se za novi prodor u Slavoniju. Ovoga puta dosta zapadnije, kod Barča. Tako su se jedinice Treće armije, kojima je Trinaesta brigada bila u pozadini, odmakle iz oblasti Pečuja

Tada je doneta odluka da Trinaesta brigada povuče svoje jedinice u Bačku, da zaposedne granicu od Tise do Dunava i da rasporedi svoje čete na severnom delu oblasti. Front je još uvek išao

Dunavom, od ušća Drave pa do Iloka. Tu je presecao Srem preko Sida i uz reku Bosut izbijao dalje na Drinu. Sremski front je bio izvanredno utvrđen i posednut jakim neprijateljskim snagama. Brigada je i ovog puta bila raspoređena iza fronta sa već poznatim zadacima.

Iz Pečuja se poslednji povukao Drugi bataljon.

Ipak, u Mađarskoj je više meseci ostalo jedno borbeno odeljenje Brigade. Na čelu odeljenja nalazili su se komandir Nikola Inđić i politički delegat Brano Stoičić. Sa njima je bilo još deset boraca, među kojima Mile Kljajić. Stevo Gvozdenović, Voja Sećerov, Sava Stojanović, Ivan Čobanov, Dušan Laković, Cetina. Svi su pripadali četvrtoj četi Drugog bataljona.

Početkom januara u četu je došao obaveštajni oficir bataljona Brka i od komandira čete Rade Radakovića zatražio odeljenje odabranih boraca, partijaca i skojevaca za specijalni zadatak. Tako je i formirano ovo posebno odeljenje. Brka je poveo svoje drugove izvan grada i priključio ih jednoj specijalnoj jedinici Crvene armije. Svi zajedno krenuh su odmah na zadatak. Bilo je najavljeno da se u nekoj vili kriju odbegli fašisti. Vila je bila iznenada blokirana, a fašisti pohvatani. Inđićevo i Stoičevo odeljenje izvršilo je taj svoj prvi zadatak sasvim uspešno.

A tada je cela jedinica ukrcana na kamione i uputila se prema severu, bliže Budimpešti. Tu je bila komanda. Jugosloveni su doznali da se radi o specijalnoj jedinici »Kontrarazvjotki« koja se kretala hitro iza linije fronta i uništavala zaostale neprijateljske vojnike, a posebno ubačene diverzante i obaveštajce.

Na prostoru između Blatnog jezera i Pešte specijalna jedinica ostala je iza linije fronta više nedelja, sve dok Nemci nisu izvršili protivudar na ovom sektoru u nameri da deblokiraju svoje armije stegnute u Budimu. Jedinica je odstupila kod Duna-

feldvara na levu obalu Dunava. U gužvi koja je nastala borci su prepoznali jednog od Nedićevih ministara u kvislinškoj srpskoj vladi, uhapsili ga i otpremili prema Subotici. Sam Dunafeldvar Nemci su žestoko bombardovali ali ovde specijalna jedinica nije imala gubitaka. Jedinica je pod kišom rafala uspešno sprovodila veću grupu pohvatanih i zarobljenih fašista.

U međuvremenu Nemci su bili razbijeni i vraćeni na polazne položaje. Specijalna jedinica našla se u Pešti gde se reorganizovala i preuzela nove zadatke.

Odeljenje Inđića i Stoičića dobilo je sovjetske automate i pištolje, kao i kompletne sovjetske uniforme. Već su gotovo svi znali ruski i bilo ih je teško među Rusima prepoznati. U ovakvim jedinicama posebno, drugarstvo se brzo stiče, pa je tako bilo i ovde. Jedinica je i po tome bila jedinstvena i sposobna za svaki zadatak.

Četvrtoj četi Drugog bataljona stiglo je pismo sa fronta. Stajala je kratka adresa — Pole-

vaja pošta 44.345 zavod. Potpis: Branko Stoičić i ostali drugovi.

»U ime svih drugova koji se nalaze kod bratske Crvene armije, javljam vam da smo svi dobro i zdravo, i da vam svima želimo dobru sreću i napredak u oslobođenju naše Jugoslavije od nemačkog fašizma.

Ma smo se svi zaželeli naše čete i svih drugova, ali moramo da ostanemo ovde, jer smo i ovde potrebni kao i tamo. Nama je ovde dobro, uskoro ćemo svi znati ruski da govorimo, a što je najvažnije naučićemo vojnu disciplinu, izučiti vojnu tehniku itd. Veoma bi smo želeli kada bi smo imali naše knjige. Zanimamo se, čitajući ruske novine, knjižice, pevamo, učestvujemo u kulturnom i fiskulturnom životu. Mi se svi staramo da se pokažemo vredni i verni Crvenoj armiji da joj pomognemo koliko god možemo da bi uništili fašizam. Trudimo se da ne osramotimo našu Armiju, nego da je hvale kao što su je i do sada hvalili.

Za dva meseca mnogo smo naučili.

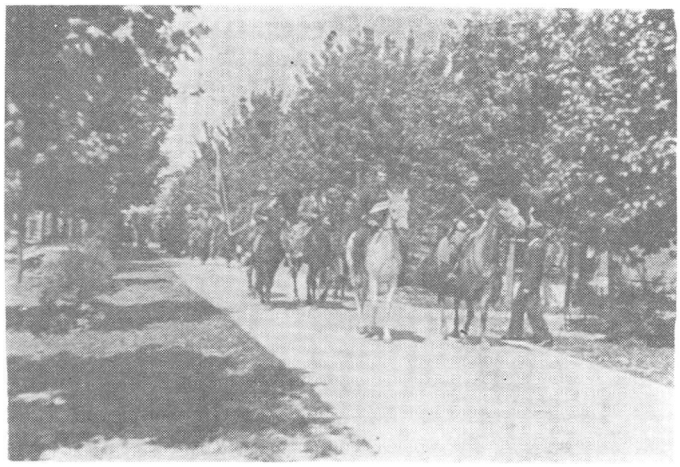

jedinice brigade u oslobođenom borovu

Pozdravljamo sve drugove i drugarice, rukovodstvo, Jugoslovensku armiju i vođu, druga Tita, i želimo vam uspeh u uništenju fašizma.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!«

Posle uništenja nemačkih i mađarski jedinica u Budimu, front je krenuo prema zapadu. Specijalna jedinica je ostala da završi svoj deo zadatka u Budimu, čisteći blokove i pojedine zgrade, a zatim nastavila put prateći front. Jedinica se zaustavila u Šapranu na austurijskoj granici i tu ostala sve do kapitulacije Nemačke.

A tada su se borci ponovo našli u Subotici. Primili su ih komandant i komesar Siptar i Saša. Siptar je otvorio zapečaćeni koverat, izvadio pismo sovjetske komande i pročitao ga ćelom odeljenju. To je bila pohvalnica hrabrim borcima Titove Armije koji su uspešno izvršili niz borbenih zadataka.

Među borcima ove desetin nije više bilo Dušana Lakovića. Još kod Budimpešte bio je izdvojen iz odeljenja i pridodat kao tumač nekoj sovjetskoj komandi. Dušan je od ranije dobro govorio mađarski, a sada je već znao i ruski. Tu, u Budimpešti je poginuo, vršeći svoju dužnost. Imao je tada svega osamnaest godina.

Korpus narodne odbrane

U mesecu avgustu četrdesetčetvrte front sa Istoka bližio se granicama naše zemlje. Bilo je pitanje nedelja kada će se taj front spojiti sa frontom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i krenuti ka konačnom oslobođenju.

Iza nas je bila trogodišnja teška borba u kojoj se rađala jedna nova Jugoslavija. To novo stvarah su radnici i seljaci, inteligencija. Oni su na svojim plećima nosili veliki teret, dali velike žrtve, ali

su znali zašto to podnose i zašto to daju. Sami su uzeli sudbinu u svoje ruke. Poželeli su zatim više nego što je isterivanje okupatora sa tla svoje zemlje. Kada su se već latili oružja, poželeli su pravu slobodu u kojoj ne samo da neće biti tuđina nego ni svih onih koji su držali bogastvo u svojim rukama, politizirali i prodavali nacionalne interese kad im je to išlo u račun. Nisu praktično radili ništa a imali su svega u izobilju. Bila je to, ustvari nemilosrdna eksploatacija radnika i seljaka koji su upinjali poslednje snage da sastave kraj s krajem.

Komunistička partija Jugoslavije bila je na čelu Narodnooslobodilačke borbe.Ona je bila partija radnika i seljaka, njihova avangarda. Partija je pokazivala put koji je vodio do prave slobode. Bio je to oslobodilački i revolucionarni put.

Okupator je u našoj zemlji našao oslonac ne samo među svojim starim prijateljima •— ustašama, ljotičevcima i drugim profašističkim grupama, nego su mu se priključili i četnici, nedićevci, balisti, belogardejci, na koje su se oslonile i sve druge snage koje su želele da se očuva staro stanje u kome će se radnici i seljaci i dalje rukama i svojim znojem boriti za goli život. Bile su to snage starog režima, buržoaski političari i monopolistički vlasnici jugoslovenskih bogatstava.

Nasuprot udruženoj reakciji, na strani radnika i seljaka našli su se svi oni koji su istinski cenili slobodu svoga naroda i njegovu borbu za bolju budućnost.

Stvarano je bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti koje su živele u mnogonacionalnoj Jugoslaviji. Ono se temeljilo na istovetnim ciljevima i jednakim interesima, na saznanju da se samo zajedničkim snagama može doći do cilja, da samo zajednička borba dovodi do istinske ravnopravnosti. Za Jugoslaviju je bila to jedna od najvećih tekovina.

Bila je stvorena nova narodna, u suštini revolucionarna vlast. Jer, nju su stvarale snage koje su vodile oslobodilačku i revolucionarnu borbu. Tamo gde je bila postavljena ova vlast, nije bilo žan-

darma, sreskih načelnika, kmetova. A ta vlast se oslanjala na široke antifašističke organizacije kao što su bili Jedinstveni narodnooslobodilački front, USAOJ, AFŽ-e, a onda na Komunističku partiju i Savez komunističke omladine. Nova revolucionarna vlast se oslanjala na svoje, narodne, oružane snage, na korpuse, brigade, divizije, na partizanske odrede, koje su dobile mnoge bitke i uspešno tukle udruženog neprijatelja.

U oslobodilačkoj borbi i revoluciji stvarani su i novi oblici kulture, bliski radničkoj klasi i seljaštvu. Počev od književnosti do pozorišta, od prvih analfabetskih kurseva do najšireg učešća naroda u prosvećivanju i kulturnom obrazovanju.

Stvorena je revolucionarna osnova informativne službe. Borbena štampa bazirana na zidnim novinama rasprostrtim na najširoj osnovi, preko bataljonskih, brigadnih, divizijskih i drugih lokalnih listova, pa sve do »Borbe« bila je »ne samo kolektivni propagator već i kolektivni organizator«, kako je negde rekao Lenjin.

U Bihaću i Jajcu stvorena je i najviše predstavništvo nove Jugoslavije. AVNOJ je bio revolucionarni borbeni parlamenat svih naroda Jugoslavije. On je proklamovao svoj cilj: federativno uređenje zemlje kao sigurne zaštite svih prava naroda i narodnosti koji žive u njenim okvirima.

Bile su to krupne tekovine, bile su to velike pobede, ali baš zato još uvek u opasnosti od svih onih koji su gubili svoje pozicije a nisu želeli da ih predaju. Još se trebalo boriti ne samo za konačno isterivanje okupatora nego i za konačno uništenje svih onih naoružanih snaga koje su ga podržavale pa čak i bile u prvim linijama borbe protiv revolucionarnih snaga svoga sopstvenog naroda. Trebalo je te tekovine čuvati od pritajenih snaga koje su ostajale na oslobođenoj teritoriji i koje su bile spremne da iskoriste momenat dok se još vode teške borbe na frontovima da posegnu i rovare, da potkopaju pozicije pobednika i da im se uz pomoć spolja nametnu.

Da toga ne bi bilo, trebalo je organizovati i opremiti snage koje će to sprečiti i osigurati nesmetan hod napred.

Borba protiv okupatora i kontrarevolucionarnih snaga što su se sa njima udružile zahtevala je stvaranje posebnih jedinica. Revolucija je morala čuvati svoje uspehe i stečene pozicije, jer je morala ići dalje, do pune pobede. Tako je još početkom juna četrdesettreće u Lici bio formiran specijalni bataljon za borbu protiv pete kolone, a naredne godine još pet takvih jedinica od kojih je šesnaestog jula nastala Prva brigada OZN-e, zatim još četiri, da bi već petog jula Hrvatska imala svoju prvu specijalnu diviziju.

U Sloveniji je u februaru četrdesetčetvrte ukinuta vernosna obaveštajna služba, da bi od njenih jedinica bila formirana »Vojska državne vernosti«, sastavljena od tri brigade i jednog specijalnog bataljona.

U Bosni i Hercegovini takođe su bile formirane manje jedinice pod neposrednom komandom oficira OZN-e, a u Crinoj Gori sredinom godine prva brigada narodne odbrane.

O bezbednosti oslobođene teritorije brinule su još i terenske čete u Crnoj Gori, protivčetničke desetine, čete i bataljoni u Sremu i Slavoniji, pomoćne desantne jedinice na jugu Srbije, seoske čete u Makedoniji i mreža seoskih, partizanskih i narodnih straža širom zemlje.

Sve te jedinice su petnaestog avgusta četrdesetčetvrte godine ušla u sastav jedinstvene formacije za celu zemlju. Toga dana, odlukom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije maršala Tita, formiran je Korpus narodne odbrane Jugoslavije, ili poznatije KNOJ.

U njegov sastav ulazile su, pored već formiranih specijalnih jedinica, posebne na konačno oslobođenim teritorijama, kompletne brigade sa dužom borbenom tradicijom i iskustvom, ili su stvarane

nove od odabranog i proverenog boračkog i rukovodećeg sastava. Bila je to vojna formacija i dalje u sastavu Narodnooslobodilačke vojske, ali neposredno podčinjenom Povereništvu za Narodnu odbranu pri Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije. U izvršavanju specijalnih zadataka jedinice KNOJ-a stajale su na raspolaganju Odeljenju za zaštitu naroda, ili OZN-e, pri Povereništvu za Narodnu odbranu.

»Glavna i osnovna dužnost svih boraca NO je predano služenje stvari oslobođenja naroda Jugoslavije, borba protiv svih vanjskih i unutrašnjih javnih i prikrivenih neprijatelja narodnooslobodilačkog pokreta, čuvanje narodne vlasti i svih narodnih tekovina, koje su narodi Jugoslavije u toku duge i teške borbe izvojevali...

S obzirom na časnu ulogu, koja je poverena NO ona mora biti elitna trupa. Svaki borac mora paziti na svoj ugled i ugled trupe u kojoj služi, te svojim ponašanjem, držanjem i sa svim svojim postupcima dokazati, da zaslužuje da bude njen borac. On mora biti karaktera čvrstog i jakog, hladnokrvan, ozbiljan, taktičan, pristojan, pošten, iskren, nepodmitljiv, pouzdan. Mora biti svestan da mu je glavni zadatak borba protiv neprijatelja oslobođenja naroda Jugoslavije, među koje spadaju četnici, ustaše, belogardejci i drugi protivnarodni petokolonaški elementi. Drugarstvo i međusobno potpomaganje mora biti razvijeno do najveće mogućnosti. Svaki borac NO mora biti svestan da se nalazi u službi naroda, nikada ne sme zaboraviti sa kako ogromnim naporima su se ljudi Jugoslavije borili i bore za svoju slobodu i kako su velike žrtve u tom cilju podnesene i još se podnose..

Tako su postavljene dužnosti i obaveze boraca KNOJ-a u Uputstvu za vršenje službe u ovim jedinicama.

U ovom Uputstvu se posebno podvlači svakodnevna potreba boraca da se temeljitim i planskim radom stalno vaspitavaju u vojničkom, poli-

tičkom, kulturnom i stručnom pogledu. To je osnovni uslov da se mogu uspešno vršiti odgovorni zadaci i izgrađivati lik borca te specijalne elitne jedinice.

Služba jedinica KNOJ-a sadržavala je: izvođenje vojničkih akcija, vršenje specijalne i izviđačke službe. Prvi i najneposredniji zadatak svih jedinica bio je: likvidacija četničkih, ustaških, belogardejskih, balističkih i ostalih protivnarodnih bandi, koje otkriva i u toku dana napada ne dozvoljavajući im da se izvuku kad već jednom budu otkrivene. Zadatak jedinica je da čiste oslobođene krajeve zemlje od ostataka neprijateljskih razbijenih jedinica, špijuna i diverzanata koje bi neprijatelj ostavio ili upućivao u pozadinu. Za vojvođanske uslove ovaj zadatak jedinica KNOJ-a bio je najvažniji, tim pre što se front dosta dugo nalazio na Dunavu i u Sremu, pa je ubacivanje diverzanata i špijuna, kao i izviđačkih jedinica bilo sastavni deo taktike neprijateljskih snaga. Ovaj zadatak za vojvođanske brigade KNOJ-a bio je utoliko teži što su ove jedinice, grupe i pojedinci nalazili utočišta u švapskim kućama, kao i kućama fašistički raspoloženih pripadnika drugih nacionalnosti, a takvih je bilo.

U specijalne zadatke jedinica KNOJ-a spadalo je osiguranje i čuvanje centralnih i zemaljskih organa vlasti i viših štabova, osiguranje važnih železničkih pruga, automobilskih puteva, mostova i drugih saobraćajnih objekata, zavoda, fobrika odbrambenog karaktera, aerodroma i drugih važnih objekata. Zatim, posebno, osiguranje državne granice, pristaništa i obale. Vojvodina je bila omeđena dosta dugom suvozemnom državnom granicom prema Rumuniji i Mađarskoj. Čuvanje te granice pripalo je Drugoj i Trećoj brigadi KNOJ-a.

Među specijalne zadatke jedinica KNOJ-a spadali su i oni koji su izvršavani u zajednici sa organima OZN-e, a to su bili kontrola stanovništva proveravanjem, legitimisanjem, pretresom sumnjivih lica, stanova i prostorija. Hapšenja i sprovođenja uhapšenih ili zarobljenih, zaseda, potera, pretresa te-

rena, služba na železničkim d parobrodskim stanicama, pratnja vozova i brodova, patroliranje, služba u gradovima, kontrola saobraćaja i osiguranje mesta, spadale su takođe u zajednički delokrug.

I ovako letimičan pregled zadataka jedinica KNOJ-a pokazuje svu njihovu složenost i odgovornost, važnost spremnosti svakoga borca da ih izvršava. To je zahtevalo potrebu izbora ljudstva, stalnu obuku i stalan politički rad u svakoj jedinici.

Krajem oktobra učinjen je značajan korak u konačnom oblikovanju Korpusa. U Beogradu su formirane sve službe Štaba. Na dužnost prvog komandanta došao je generalmajor Jovan Vukotić, a za komesara pukovnik Vlano Janjić — Capo, stari član Centralnog komiteta i Titov saradnik. Bilo je određeno da Korpus u svom sastavu ima devet divizija sa po dve do četiri brigade i sa četiri hiljade boraca u svakoj. Već su bile u formiranju Hrvatska, Slovenačka, Crnogorska, Bosanska, Beogradska, Srpska i Makedonska divizija, a u oslobođeni Novi Sad su došli sredinom decembra potpukovnici Mirko Batričević i Pero Lalović, komandant i komesar Vojvođanske divizije. Obavljene su i pripreme za formiranje i Jadranske divizije. Time bi jedinice KNOJ-a prekrile celu teritoriju zemlje i jedinstveno izvršavale svoje zadatke.

Osnovna jedinica u formiranju bilo je odeljenje zajedno sa vođom i političkim rukovodiocem. Po tri borca u odelenju morah su završiti podoficirski obaveštajni, telefonsko-signalni i minersko-sabotažni kurs, a po dva kurs za prvu pomoć. Svi borci odelenja morali su završiti pešadijski podoficirski kurs i trupnu školu KNOJ-a, osposobiti se za vožnju biciklom i motociklom, za jahanje i skijanje, kao i da ovladaju snajperskom veštinom. Po pravilu svako odeljenje je moralo biti naoružano, sa devet pušaka, dva puškomitraljeza, šest mašinki i lakim bacačem.

Tri takva odeljenja činila su vod, tri voda četu, a četiri čete bataljon. Svaka brigada imala bi

po četiri bataljona. Dakle, mešavina trojne i četvorne formacije.

Borci Trinaeste brigade već su vršili mnoge od ovih zadataka, sada su oni samo bili prošireni i dugoročnije određeni. U tom pogledu izvršene su posebne pripreme.

Obzirom na položaj koji je Brigada zauzimala u odnosu na liniju fronta, kao i na ravan bački prostor, izvršene su pripreme za formiranje još dva bataljona specijalne namene. Bili su to Kombinovani i Saobraćajni bataljon. Tako je Treća brigada KNOJ-a bila izuzetno velika i u svom sastavu imala je gotovo pet hiljada boraca.

Fićin odlazak

Još dok su se bataljonii nalazili u Pečuju, Milojko Filipčev — Fića morao je da napusti Brigadu i svoje Banaćane. Takvo naređenje dobio je od Jovana Veselinova. Trebalo je da se javi Pokrajinskom komitetu u Novom Sadu i da preuzme novu dužnost. Bila je to dužnost komesara diviziona!

Za ambicioznog komesara Brigade bio je to oštar znak degradacije. Jer, Fića je smatrao da je već zreo da preuzme dužnost komesara Vojvođanske divizije KNOJ-a. Smatrao, i tako i izjavio. Nije mu bilo pravo što se stvari ne odvijaju po njegovoj volji, i, kada su u Pečuj stigli komandant i komesar Divizije, Batričević i Lalović, on je odbio da im podnese izveštaj.

To je bilo upravo u njegovom stilu. Bio je svojeglav, na svoju ruku, mada često u poziciji da od njegovog stava i akcije zavise. Pred rat je bio sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a i član Sreskog komiteta Partije koju je vodio staloženi i uporni Draga Suvakov. U mesecima trajanja ustanka u Banatu nalazio se svuda: u Ale-ksandrovačko-karađorčevačkom, u Mokrinsko[j]kikindskom, Severobanat-

skom i, konačno, u Stajićevsko-petrovgradskom odredu. Prelazio je u Srem preko Dunava, bio hapšen, pobegao i opet se našao sa svojima na banatskoj strani. Domogao se Beograda i Kosmajskog partizanskog odreda, odstupao prema Užicama, a tada je sa Borkom Ličinom pokušao da se probije ponovo do Banata. Bilo je teško posle Prve ofanzive i četničkih zuluma probijati se prema severu. Morali su se vratiti, našli su se zajedno u Foči. Najpre su mu dali jedan dobrovoljački bataljon da mu bude komesar, ali je taj bataljon bio uskoro razbijen. Dospeo je u Četvrtu brigadu, pa u Bosnu do Vrhovnog štaba. Kao starom komunisti, Banaćaninu, tamo su mu poverili grupu Banaćana sa zadatkom da se vrati na ravnicu i pomogne u obnovi partijskih i drugih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta.

Uz put, Fića je učinio dve greške: nije hteo da ide preko Srema sa Nikolom Grulovićem, nego se izdvojio i pošao preko Bačke. Prolazeći Bačkom, u kojoj je besneo teror, na silu je uzeo hleb sa nekog salaša i navukao za sobom poteru u kojoj su pala njegova dva druga.

U Banatu je izgubio i poslednjeg pratioca i sam se našao u aleksandrovačko-karađorđevačkim bazama. Ponovo je izbila na videlo njegova svojeglavost. Postavio se kruto, nije želeo da prizna članove Okružnog komiteta niti Sreski komitet. Hteo je sam da bude »glavni« i najodgovorniji, pa je došlo do teškog rascepa i onih snaga koje su ostale sačuvane. Trebalo je mnogo muke i vremena da se Fića urazumi i vrati na put saradnje.

Sa Severobanatskim odredom našao se u Sremu, da bi ponovo bio vraćen u Banat sa novim Okružnim komitetom. Tada je došao pod kontrolu Đure Jovanovića — Miće koji nije trpeo ničiju samovolju, pa je i Fića bio ukroćen.

Bio je komesar Štaiba banatske operativne zone, a onda je primio svoju dužnost u Trinaestoj brigadi.

Ovde u Pečuju, počeo se ponovo čudno ponašati. Marko Tanjurdžić je imao strpljenja, ali

nije mogao da dozvoli da mu komesar nameće svoje stavove i da te stavove tvrdoglavo brani.

Našao je neko društvo koje nije odgovaralo njegovom rangu i odgovornosti i to ovde, u Pečuju, gde se strogo pazilo na ugled jedinice i svakog borca. U istoj zgradi, iznad drugog sprata, u kojoj se nalazio Stab brigade, stanovao je neki vlasnik fabrike klavira. Imao je kćerku balerinu. Tu se okupljalo neko društvo, pilo se, bančilo, dok je narod u Pečuju gladovao. Fića je obilato donosio ponude i gotovo stalno se kretao s tim društvom. Govorio je dobro mađarski i lako se sa njima sporazumevao. Odnekud se bio zbližio i sa pečujskim kaluđerima kod kojih je bilo dobrog vina. Tih dana nije bilo teško zateći komesara Brigade pijanog.

U takvoj situaciji u Pečuj su došh Lalović i Batričević. Marko Tanjurdžić ih je obavestio podrobno o stanju jedinica ali i o čudnom i štetnom ponašanju komesara Filipčeva. Svojim postupkom pri prvom susretu sa rukovodiocima Divizije Fića je samo potvrdio takav izveštaj.

Bilo je to dovoljno. Morao je da napusti jedinicu, da ode iz Brigade, neslavno, ali zasluženo.

Komesar brigade Saša

Brigada je dobila novog komesara. Bio je to Sremac, Golubinčanin, Lazar Ljubinković — Saša, čovek sasvim različitog karaktera od Fićinog. Bio je staložen, tolerantan, miran i sabran, uvek nasmejan i predusretljiv prema svakome, sa širokim političkim iskustvom i znanjem.

Saša je bio stariji Ivanov sin. Kad je rat počeo imao je dvadeset godina. Cveja nije imao više od sedamnaest. Ivan je bio ponosit čovek sa širokim brkom i levičarskim uverenjima. Bavio se aktivno politikom i bio uz levo krilo Zemljoradničke stranke. Svoje sinove je poslao u zemunsku gimna-

ziju, izdržao je nekako dve godine, a zatim je digao ruke od njihovog daljeg školovanja. Nije se moglo. Dečaci su se vratili kući i pomagali ocu na. njivi. Ali, Saša i Cveja su naučili od oca da se interesuju za politiku, tražili su da čitaju i družili se sa starijim drugovima. U selu je ubrzo stvorena masovna omladinska organizacija Omladinski kulturno-privredni pokret u koju su se okupili mladići i devojke kao što su bili Saša i Cveja. Stvarah su svoju biblioteku, kulturno-prosvetne sekcije i sportske aktive.

Kada je došao rat, Sreta Kovačević je formirao prvi Skojevski aktiv u selu. Odabrani su najaktivniji omladinci iz Omladinskog pokreta. U taj prvi aktiv najpre je ušao Sasa, a malo kasnije formiran je i drugi čiji je član postao Cveja.

U jesen Saša je bio primljen u Partiju. Bilo je to veliko priznanje za sve one što je do tada, uz njegovo učešće postignuto u selu. Bilo je više omladinskih aktiva i nekoliko vojnih desetina, od kojih je jednu vodio sam. Urađeno je mnogo na sakupljanju oružja i obuci. Mladići su se pripremali za oružane borbe.

U decembru je u Ivanovu kuću došao Jovan Veselinov sa svojim drugovima iz Okružnog komiteta Partije. Sa sobom je doneo i celu tehniku Komiteta. U Ivanovoj kući štampan je prvi broj »Udarnika«, a Veselinov se spremao za partijsko okružno savetovanje. Ivan, koga su popularno zvali Stari Vujadin, i Veselinov postali su dobri prijatelji.

Selo je bilo mešovito: tu su živeli Hrvati i Srbi. Ustaše su nametnule svoju vlast i stacionirale svoje čete ojačane domobranskom žandarmerijom. Ustaše su u februaru četrdeset druge izvršile prva hapšenja saradnika Pokreta, pa je grupa ugroženih Golubinčana bila prebačena na Frušku Goru. Saša i njegov brat su ostali »neprovaljeni-«. Cveja je tada već bio član Sreskog komiteta SKOJ-a.

U avgustu je došlo do velike ofanzive na Srem. Ustaše su pomahnitale i zavele teror kakav dotle nije viđen u sremskim selima. Ivan je sa ženom

i sinovima morao da napusti kuću. Kuća je odjednom ostala sasvim prazna. Vujadin se bio razboleo, pa je morao ostati u bazi, a Saša i Cveja stupili su u Podunavski partizanski odred. U novembru su se braća rastala. Cveja je otišao u Bosnu, a Sašu je Sreski komitet Partije vratio u selo da kao ilegalni radnik rukovodi partijskom organizacijom. Na toj dužnosti ostao je do aprila četrdesettreće, a tada je završio partijski kurs pri Pokrajinskom komitetu, da bi bio upućen za komesara novoosnovanog Prvog sremskog partizanskog odreda. Na ovoj dužnosti ostao je sve do aprila četrdesetčetvrte.

U međuvremenu Saša je imao prilike da se upozna sa Markom Tanjurdžićem — Siptarom. Siptar je došao iz Bosne i primio najpre dužnost za-

LAZAR LJUBINKOVIC SAŠA, KOMESAR XIII VOJVOĐANSKE UDARNE BRIGADE

menika komandanta, a potom i komandanta ovog odreda. Tada su prvi put bili u jednoj jedinici kao komesar i komandant.

U mesecu aprilu Saša je otišao na dužnost komesara Sedme vojvođanske brigade. Na njenom čelu prošao je kroz veliki broj uspešnih akcija, naročito za vreme bitke za Beograd i za oslobođenje Srema. Sedma brigada se čitavo vreme nalazila iza linije fronta tukući nemačke komunikacije koje su postajale sve značajnije što se front više odmicao prema zapadu. Sa Sedmom brigadom došao je u Novi Sad i potom na sektor fronta kod Batine.

Upravo pred samu veliku bitku prešao je u Osmu brigadu.

U Štabu Osme brigade dobio je naređenje da ide u susret jedinicama Treće brigade KNOJ-a koje su se upravo vraćale iz Pečuja i da od Fiće preuzme dužnost komesara Brigade.

Iza njega je ostala tragična sudbina njegovog oca. Ivan — Stari Vujadin je dobio u maju vest da mu je u Bosni poginuo sin Cveja, kao pomoćnik komesara bataljona. Tražio je da ide tamo i da zameni sina. Najpre nije dobio odobrenje jer je bio bolestan, ali Ivan je bio uporan. Na putu za Bosnu svratio je u svoje Golubince. Nije znao da se tamo nalazila partizanska četa, koja je uz to imala pretežno nemačke uniforme. Pucao je na stražara koji ga je poveo u selo, misleći da je Nemac ili ustaša, dograbio bicikl i počeo bežati. U selu su, opet, pomislili da je on četnik, pa ga je potera brzo stigla. Iz zaklona, on je pucao ddk je imao metaka, ali je i sam bio izrešetan. Poginuo je od svojih drugova.

Saša se ponovo našao sa Siptarom, u istom rasporedu kao nekad: na dužnosti komesara i komandanta. Od Fiće je gotovo u hodu primio dužnost.

Tako se u Stab brigade vratila neophodna harmonija i jedinstvo. Brigada je dobila sposobnog i spremnog komesara što je bilo od velikog značaja za dalji rad.

Gotovo istovremeno iz Prve brigade u Bajmok je stigao još jedan Sremac. Bio je to mlad oficir, osamnaestogodišnjak, ali sa bogatim borbenim iskustvom. Georgije Jovičić — Cure bio je određen za komesara Trećeg bataljona. Cure je bio rodom iz Jaska. Njegov stariji brat poginuo je već četrdeset prve kao partizan. Ustaše su mu ubile dve sestre i oca. Majku su mu streljali. Ostali su on i starija sestra. I ona je bila borac, i, kao i Cure, komesar bataljona.

Cure je u Štabu bataljona zatekao samo zamenika komesara Duška Sćepančevića. Obrad Janković — Đokića bio je u to vreme na priredbi koju je kulturno-prosvetna ekipa bataljona davala bajmočkoj omladini. Taj program bio je uvežban u Mađarskoj i sa uspehom je davan na nekoliko priredbi, što je stanovništvo osobito povoljno primilo. Duško ga je upoznao da na priredbi glavne tačke pripadaju obaveštajnom oficiru Bataljona Đokici Đurđeviću koji je imao izvanredan glas i oduševljavao publiku. Ćuretu je to izgledalo nekako smešno, ali to Dušku neje rekao. Želeo je sam da upozna toga druga. Za to je imao prilike već sutradan.

Duško, Đokica — komandant i Đokica — obaveštajac i Cure išli su vozom prema Subotici. Tamo su Siptar i Saša zakazali sastanak sa štabovima bataljona kako bi razmotrili nove zadatke koji se nalaze pred Brigadom posle povratka bataljona iz Mađarske. U vozu se odnekud našao i nekakav orkestar Roma. Bučno su svirali i pevali. Tada ih je Đokica utišao i zamolio da sviraju Kaćušu. Pevao je na ruskom, Cure se zadovoljno smeškao. Obaveštajni oficir imao je zaista »ubojit« glas! Tako su postali i dobri prijatelji.

Tih dana je izvršena smena komesara bataljona i u Prvom bataljonu. Iz Druge brigade došao je na tu dužnost Dragomir Stojić — Ljota. Bio je on borac od četrdesettreće, takođe Sremac, vodio je SKOJ u Prvom bataljonu Prvog sremskog odreda, da bi u Desetoj brigadi primio dužnost zamenika ko-

mesara bataljona. Sa tam bataljonom stigao je u Kikindu, a odatle u Sombor gde se nalazio Štab Prvog bataljona.

U ovaj bataljon došao je još jedan borac iz Srema. Bio je po narodnosti Nemac, ali je od početka organizovanog otpora ostao sa narodom i bio jedan od prvoboraca. Zvali su ga Dim. Bio je komunista, i svoje ideale nije izneverio ni u najtežim danima. Poput Kornauera, Fridriha Tota i još nekih komunista u Banatu. Samo, Jozef Lajbenšperger, ili jednostavno — Dim, kako su ga svi borci jedino i pamtili, ostao je živ, dobar borac, snalažljiv i okretan. Tada je u Prvom bataljonu primio dužnost intendanta.

Dolazili su tih nedelja i drugi stari borci i raspoređivani na dužnosti u bataljonu. Među njima su bili komandanti bataljona Krsta Bogičević, Sremac, Radovan Kilibarda, Crnogorac i Nikola Kozomora, Bosanac. Došli su kasnije i novi komesari bataljona Stevo Gavrić, Branko Srdić, Stjepan Pucko i Jure Bogunović. Jure je bio Dalmatinac, a Pucko Hrvat, od Zagreba, došao je kao i Ljota iz Druge brigade KNOJ-a. Krsta Bogičević, zatim Nikola Kozomora i Jure Bogunović bili su ina dužnosti u Prvom bataljonu. Kilibarda je zamenio Stevana Vojnovića — Zeku, kada je ovaj otišao na kurs za komandante pri Štabu Divizije, a Branka Srdića Stjepan Pucko u Drugom bataljonu. Mile Jaćimović došao je na dužnost zamenika komesada Četvrtog bataljona.

Međutim te promene su bile dosta uobičajene i česte.

FRONT NA DUNAVU

Krajem meseca januara četrdesetpete godine Nemci su činili krajnje napore da likvidiraju Virovitički mostobran koga su iz pravca Barča načinile jedinice Treće Armije. Želeli su da po svaku cenu dalje sačuvaju svoje linije fronta koji je išao preko Srema, pa Dunavom do Drave, a onda duž ove reke prema zapadu. Uporna odbrana ovog fronta trebala je da omogući izvlačenje njihovih armija sa juga Balkana.

Crvena Armija i naše snage posle proboja fronta kod Batine načinile su veliku brešu u nemačkom frontu južno od Pešte stvorivši dubok mostobran koji je išao u dubinu sve do Blatnog jezera a južnije Dravom do Austrije. Na tom mostobranu nalazio se i grad Pečuj u kome su gotovo mesec i po dana boravila tri bataljona Treće Brigade.

Tako je front još uvek dodirivao Bačku na prostoru od Bogojeva do Bukina. Jake neprijateljske snage zaposedale su desnu obalu Dunava. U toku meseca februara ovaj front je mirovao. Nemci su se zaklonili velikom rekom i utvrđenjima na njenoj obali sa glavnim bazama u Vukovaru, Borovu i Dalju na samoj obali, i dublje, u selima Trpinju, Boroti i Veri. Tu su se nalazili i štabovi njihovih jedinica isturenih na samu obalu, odatle su organizovana izviđanja druge obale Dunava, bačke, pa i banatske ravnice. Nemci su preko reke slali izviđačke jedinice, ali, spuštah su noću i grupe svojih padobranaca u dublju pozadinu radi izviđanja i vršenja diverzantskih akcija, S te strane, na frontu se nije mirovalo, moralo se zaštititi od takve delatnosti Nemaca, ustaša i svih drugih kvislinga.

Njihove akcije trebalo je spreeiti, ali istovremeno izviđalti drugu obalu, otkriti sistem utvrđenja, položaj nemačkih jedinica i komandu. Zatim, napadati po najosetljivijim tačkama. Nemci su u Bačkoj pokušali da uspostave vezu sa nemačkim i mađarskim fašističkim porodicama, ali su se i naše izviđačke jedinice iza linije fronta dobro organizovale.

Gotovo sve naše jedinice povukle su se na dravski front, a Vojvođanskoj diviziji KNOJ-a dato je uzadatak da formira, od svoje tri brigade u Banatu i Bačkoj, grupu Udarnih bataljona i da sa njihovim četama zaposedne levu obalu Dunava. Zadatak je bio jasan.

Takvo naređenje su zatekli Marko Tanjurdžić — Siptar i Lazar Ljubinković — Saša kada su se iz Pečuja vratili u Suboticu. Nije bilo vremena za ništa drugo osim za raspored jedinica koje su stigle iz Mađarske i opremanje onih koje su morale na front.

U bataljonima i četama još su živeli utisci dirljivog rastanka sa narodom južne Mađarske. Borci su tamo ostavili najbolji utisak, pokazali su da pripadaju jedinicama kakve taj narod nije upamtio još od onog vremena kada je stvorio svoju vojsku pod Belom Kunom, koju su imperijalisti uništili. Bilo je najteže sa onim Jugoslovenima i Mađarima koji su stupili u naše čete i sada želeli da sa svojim drugovima krenu u Jugoslaviju. Ali, morali su ostati u svojoj zemlji. Do rastanka je moralo doći, a ovi borci su ostali kao najjači oslonac novoj narodnoj vlasti koja je stvarana u Pečuju i drugim mestima oslobođene Mađarske.

Komandant Kuštra

Naređenje da se pripreme za pokret prema frontu dobio je Todor Jovičin — Kuštra i ceo Prvi bataljon. Stevan Vojnović — Zeko imao je da

izdvoji dve čete Četvrtog bataljona i pošalje takođe na sektor Sombor—Apaitin. Sam on nije mogao da ide na front. Umesto na Dunav naspram Vukovara, otišao je u Novi Sad, na prvi oficirski kurs komandira i komandanta pri štabu Divizije. Zato je komandir Dušan Bobić od radosti zapevao. Starom ratniku bilo je žao što njegova četa nije išla u Pečuj, ali sad je sve bilo u redu. Jer, ide se na front.

Radost u Prvom bataljonu zbog odlaska na front pomutila je nesreća u Četvrtoj četi. Dok su se borci spremali za pokret poslednji put zagledali i čistili oružje, odjednom je opalio pištolj. Jedan borac je imao metak u cevi i slučajno povukao obarač. Metak je pogodio bolničarku Mariju Glumac. Mlada devojka bila je teško ranjena. Drugovi su je previli i otpremili u bolnicu, ali upravo pred pokret dobili su vest da je umrla. Marija je bila rodom iz Kosinja, a imala je dvadeset jednu godinu.

Na čelu svojih četa prema Dunavu su krenuh poznati banatski partizani Milan Medić — Beli, Stevo Mihailović — Giga, Veljko Kovač — Panta, Đorđe Perišić, Dušan Hinić — Simo, Bogdan Đukić — Švrćo, Dragan Kovačević — Ibro, Vela Mutić — Veliki, Mirko Ristić — Dule, Dane Dragaš — Sele i drugi.

Komandant bataljona Kuštra radovao se Dunavu iz dva razloga. Biće sa svojom jedinicom na frontu, a biće i bliže svom Sremu, svojim Pećincima. Tamo su ležali njegovi roditelji, sestra. Treba se još boriti, treba oterati iz Srema fašiste i obezbediti svima mir.

Kuštra je smestio svoj štab u Somboru i uputio jedinice prema Apatinu. Pod njegovom komandom bile su i obe čete Četvrtog bataljona. Sam front je trebalo tek zaposedati. Bio je sam u stalnom pokretu, išao je u izviđanje, proučavao sa Belim. Gigom, Simom, Pantom i Bobićem karte i planirao raspored. Uz njega je bio njegov zamenik i stari rat-

nik Vukosav Jaćimović. Jedinice je trebalo rasporediti naspram Vukovara i Sotina. Obala sa bačke strane bila je niska, dok se druga strana uzdizala i dominirala prostorom. U toliko je bio povoljniji položaj Nemaca i Ustaša. Podeljeni su sektori fronta i određene četa da ih zaposednu.

Sedamnaestog februara vreme je bilo loše. Još je uvek bilo mraza koji je od vlažnog puta predveče stvarao prava klizališta. Kuštra je ipak morao da se kreće, i da bi brže stizao jedinice koje su se kretale prema određenim linijama, uzeo je motorbici'kl. Znao je da vozi još od ranije, voleo je motor i samouvereno je sedao na njega. Ovog puta krenuo je iz Sombora za Apatin. Bilo je već veče i drum je postojao sve glatkiji. Od Dunava se širila magla. Komadant Bataljona je usporavao, ali je još uvek brzo vozio jer je trebalo stići.

Odjednom je opazio ispred sebe slaba svetla. U magli mu se učinilo da su to bila dva motorbicikla koji biraju put. Usmerio je svoj motor između njih. Sudar je bio neizbežan.

Iako je kamion išao polako, »pipajući« po magli, sa slabom baterijom i slabim svetlom, motor sa vozačem udario je snažno u prednji blatobran. Vozači su uspeli da zaustave mašinu. Dole je bio slupan motor i čovek sav u krvi i besvesnom stanju. Stavili su ga na kamion i požurili prema Somboru, pred bolnicu.

Dva dana se komandant Kuštra borio za život. Ali teške povrede nije moglo da preboli ni njegovo snažno telo. Umro je devetnaestog februara. A samo četrnaest dana delilo ga je od dvadesetpetog rođendana!

Brigada je izgubila jednog od svojih najboljih komandanata, borci prisnog druga koga su iskreno voleli. I oni iz Kikindskog odreda dok je bio na banatskoj ravnici, i oni iz Prvog bataljona, pa i drugih jedinica Brigade. Jer, Todor Jovičić je bio čovek koji se lako zavoli.

Ispraćen je u svoje Pećince. Tamo je sahranjen uz vojničke počasti.

Dužnost komandanta preuzeo je njegov zamenik Vukosav Jaćimović.

Kombinovani i Saobraćajni bataljon

Marko Tanjurdžić — Siptar bio je određen za komandanta Štaba udarnih bataljona na samom frontu. Bilo je određeno da taj front sa Bačke strane drže dva bataljona Treće brigade i po jedan bataljon Prve i Druge brigade. Zato je za komesara ovog Štaba došao komesar Prve brigade Gavra Mehandžić, a za načelnika Karadžić. Komandno mesto Štaba udarnih bataljona trebalo je da bude u Plavni.

Uporedo, a moglo bi se reći i u sklopu ovog zadatka, bio je i zadatak koga je posebno dobio Štab Treće brigade. Pre nego je krenuo na sam front, Siptar je sa svojim Štabom brigade imao da organizuje dva specijalna bataljona.

Bili su to Kombinovani i Saobraćajni bataljon.

Kombinovani bataljon je trebao da se sastoji iz dva konjička eskadrona i jedne biciklističke čete. Glavno sedište ove jedinice bilo je u centru bačke ravnice, u Bačkoj Topoli.

Konjica i biciklisti na ravnici mogli su brzo da se kreću i da se za kratko vreme pojave na mestu koje ugrožavaju nemačko-ustaški desanti ili druge neprijateljske specijalne jedinice ubačene iza fronta. To je bio i osnovni zadatak bataljona. Moglo se, isto tako, očekivati da će i zaostali fašisti u Bačkoj sadejstvovati sa ubačenim jedinicama, pružati im utočište i obaveštenja, ili, pak, i sami vršiti sabotaže i druge akcije. Njih je trebalo takođe na delu likvidirati. Tako je Kombinovani bataljon bio najbolja zaštitnica pozadine fronta na Dunavu.

Za komandanta ovog bataljona došao je Dane Babić. Dužnost komesara pripala je Zivanu Miliću — Srećku. Srećko je bio stari banatski partizan. Za zamenika komandanta određen je Vlado Matović.

Za Vasu Radenića, Iliju Banjca, Boška Lučića, Zivana Vurdelju, Milivoja Vlajkova, Iliju Urdaca, Obrada Nestorovića, Aleksandra Mihailova, Mirka Stankova, Nikolu Đomparina, komandire i delegate u eskadronima i vodovima, kao i za komandira čete Uroša Brdarića, nastali su dani odabiranja boraca, sakupljanja konja i biciklova i obuka jahača i vozača.

Borci su zavoleli ove jedinice, zbog toga što su bile specijalne, stalno pokretne, što su na konjima jezdili ravnicom.

Još dok su eskadroni bili u formiranju, stiglo je naređenje za pokret. Pod borbenom spremom. Trebalo je blokirati i uništiti grupu nemačkih padobranaca od oko četrdeset ljudi koja je spuštena u sektoru Sombora. U akciji su bile jedinice Prvog bataljona, ali je konjici pripao glavni zadatak pretraživanja polja i otkrivanja padobranaca,

U stvari, na zadatak su krenule grupe konjanika, jer eskadroni još nisu bili konačno formirani. Borci još nisu bili vični jahanju, svi konji nisu imali sedla. Izabrani su oni koji su donekle ovladah veštinom jahanja. Ali, bilo je i dobrovoljaca.

Potere su uspele da razbiju padobrance i da već prvog dana zarobe petoricu. Narednih dana bili su likvidirani svi oni koji nisu uspeli da se povuku i preplivaju Dunav. Padobranci nisu uspeli da izvrše zadatak.

Sredinom marta Kombinovani bataljon je bio kompletan Završena je bila osnovna obuka, pribavljena sprema. Konjičke i biciklističke patrole počele su da krstare Bačkom.

Saobraćajni bataljon je svoj štab sa jednom četom smestio u Subotici. Komesar ove čete bio je Obrad Galešev. Za komandanta Bataljona postavljen je Gojko Rađenović — Radojica, a za kome-

sara Mirko Nenezić. U kasnijim popunama u ovaj bataljon došli su komandiri četa iz Prvog bataljona Stevo Mihailović — Giga i Jovo Jokić, a komandir jedne čete bio je i Marko Rađenović. Pored Galeševa, komesar čete bio je Bogoljub Subić.

Ćete su bile raspoređene po celoj Bačkoj, više po vodovima i odeljenjima, što je tražilo od svakog pojedinca punu savesnost i disciplinu. Jer, njihov zadatak je bio da se obezbede komunikacije koje su još uvek bile u pozadini fronta i služile za prevoz ratne opreme. Borci saobraćajne jedinice obezbeđivali su ne samo stanice i mostove nego i teretne kompozicije, putničke vozove pa i kompozicije koje su odlazile čak đo Poljske prevozeći ugalj i druga dobra. U putničkim vozovima još su se uvek muvali šverceri, prikriveni fašisti, špijuni, razni drugi ilegalni putnici koje je trebalo pronaći i pohvatati.

Važan zadatak saobraćajne čete u Subotici bio je da prima i sprovodi povratnike iz ratnog zarobljeništva koji su počeli da pristižu sa već oslobođenih teritorija. Ovi ljudi su bili puni oduševljenja zbog povratka u zemlju, ah su ipak u samoj Subotici morali biti zaustavljeni da bi prošli kroz neophodni karantin. Ovo logorisanje nije bilo jednostavno. Ljudi su želeli što pre svojima, bili su, razumljivo, preosetljivi i trebalo je sa njima osobito pažljivo postupati. Bilo je još problema. Neki od zarobljenika usput bi se domogli automobila, motorcikla, fotoaparata ili koje druge vredne stvari. Međutim bilo je tačno određeno šta se čoveku može ostaviti, a šta ne može. Zato je često dolazilo do konfliktnih situacija, pa je trebalo politički raditi sa ljudima u karantinu.

Među onima koji su tih dana stizali u Subotici bio je i jedan dečak. Na sebi je imao iscepano odelo, pola robijaško, pola civilno. Bio je malen i mršav, ali vedra lica, živih i svetlih očiju, bistre pameti i naočit. Bio je rodom iz Prekomurja. Išao je u gimnaziju i tamo pošao sa Skojevcima. Nemci su to doznali, uhapsili ga i oteraLi u internaciju. Bio je radostan kad su jedinice Crvene Armije oslobodile njegov logor. Hteo je k njima, tražio je oružje, ali, oni

ga nisu primili. Nije bio Rus, a bio je tako još mali. Pomogli su mu i dopremili ga do Subotice.

Bio je to Mija Vorošanić. Stevan Čolić — Marko ga je zapazio neđu povratnicima. Mijo je tražio da s nekim razgovara, da što pre dospe u partizane. Tako su se i našli, popričali i — sprijateljili. Marko ga je poveo u Štab Brigade, organizovano je da mu sašiju pravu vojničku uniformu, našao mu je i pušku. Odredio ga je za svog kurira.

Tako je Brigada dobila svog najmlađeg borca. Skojevska organizacija pri Štabu brigade saslušala je Mijinu izjavu i priznala mu članstvo u SKOJ-u.

Među one koji su pristizali iz brojnih logora ubacivah su se i ljudi koji su se ograšili o svoj narod, bili provokatori ili agenti, na vreme izbegli iz zemlje i sad se kamuflirano vraćali u zemlju koristeći grupe bivših zarobljenika kao kamuflažu.

Tako je učinio i Svetozar Rajkov. Bio je nekada, u ustaničkim danima, saradnik boraca za slobodu. Ali u kritičnom času ih je izneverio. I to na najgori način. Tajno se povezao sa Nemcima održavajući i dalje vezu sa svojim nekadašnjim drugovima. Bio je oktobar. Crni mesec za Mokrinčane i Mokrinsko-kikindski partizanski odred. Nemci su kidisali nemilosrdno i žestoko. Da unište odred i sve one koji su ga pomagali. A takvi su bih gotovo svi Mokrinčani. Rajkov je stigao među borce, ali ne da im pomogne nego da uoči njihov raspored i skloništa. Tada je došao sa policijom. Nastao je užas. Stotine ljudi je pohapšeno, odred razbijen, potom streljan. Streljani su mnogi Mokrinčani.

Sada se ovaj izdajnik preobukao u englesku uniformu, stavio petokraku, u Beču se pridružio »Bečkoj partizanskog brigadi« koju su organizovali bivši zarobljenici u želji da pomognu oslobođenju zemlje. Rajkov se sada zvao »Svetislav Rajković«, u Beču se čak oženio s Poljakinjom, s njom imao dete i sad su svo troje bili u karantinu.

Izdajnik je zbog deteta dobio dozvolu da se kreće kroz grad i da nabavi mleko. Ali, u Subotici

su na dužnosti bili Mokrinčani Branko Šoklovački i Dejan Gavrić. Branko je prepoznao Rajkova na ulici i o tome obavestio svog druga. Stevan Colić — Marko i Milan Basta — Bukarica obavili su svoj zadatak. Svetozar Rajkov je bio uhapšen. Poljakinja i dete ispraćeni su za Poljsku. Ona je tek tada doznala za koga se bila udala.

Obrad Galešev nalazio se sa svojim borcima neposredno pored železničke stanice. Zato se najčešće nalazio na peronu, u staničnim prostorijama i okolnim zgradama gde su bili njegovi borci na dužnosti. Tu se nalazila i komanda jedinice Crvene Armije koja je imala slične zadatke. Jer, Subotica se i dalje nalazila na važnoj komunikaciji u pozadini fronta koju je trebalo dobro obezbeđivati. Nemci su stoga ovde slali svoje avione, ali i obaveštajce — navođače, koji su sinhronizovano napadali vojne kompozicije u samoj stanici.

Bile su učestale nemačke akcije iz vazduha i to upravo kada su se na kolovozima nalazile vojne kompozicije sa materijalom i jedinicama za front. Obradu Galeševu to nije promaklo. Znao je iz iskustva, od ranije, da je to moguće samo ako su Nemci iz prve ruke dobijali obaveštenja šta se na stanici nalazi. Rešio je da uđe u trag spretnom obaveštajcu. Tražio je i najmanji povod koji bi ga uputio na pravo mesto.

Komesar saobraćajne čete bio je kao i obično na peronu. Tamo je stajao kapetan u uniformi Crvene armije. Pomalo je bio nervozan. Galešev je rešio da ga proveri. Ko zna! Prišao mu je i zatražio isprave. Oficir se najpre iznenađeno trgao. Galeševa je to još više ohrabrilo. Oficir je opazio da je pogrešio, pa je počeo da Viče na Galeševa kako se usuđuje da kontroliše oficira Crvene Armije! Ali , Galešev je i ža to imao leka. Izvadio je iz džepa punomoć sovjetske komande. Opazio je znoj na kapetanovom čelu i za svaki slučaj pomerio napred svoj pištolj. Kapetan je to opazio, izvadio je svoju ispravu, koju je Galešev dobro zagledao. Bilo je jasno da se radi o spretnom falsifikatu fotografije. Oficir je tada

izgubio prisustvo duha i potegao revolver jednostavno, da se begom izvuče iz nevolje. Galešev je, međutim, bio spreman. Dohvatio ga je za ruku i nastalo je gušanje.

Sve je to pratio iz stanice komandir sovjetske straže. Brzo se našao pored Galeševa i »kapetana«. Savladah su ga i poveli u komandu. Tamo je bio jedan stariji major, Galeševu se učinilo da je sam Lenjin, toliko je ličio na velikog vođu. Major je odmah rekao — Špijun!

I zbilja, bio je to nemački špijun. Jedna grupa nemačkih obaveštajaca bila je ubačena u Bačku, vođa je uspeo da ubije sovjetskog kapetana i da uzme njegovo odelo i isprave. Dolazio je na peron i pratio dolazak kompozicija. Pod nadvožnjakom je bila bazirana njegova grupa opremljena radiostanicom. Odatle su slate poruke. I avioni su doletali.

Posle ovog hapšenja nije bilo teško otkriti ovo leglo i likvidirati celu grupu. Transporti su mogli mirnije da prolaze kroz subotičku železničku stanicu.

Tako su počeli sa izvršavanjem borbenih zadataka novi bataljoni. U narednim mesecima ti zadaci su bili sve brojniji. Približavalo se vreme konačnog obračuna na Sremskom frontu.

Treći bataljon na frontu

Obrad Janković i Georgije Jovieić po povratku iz Mađarske smestili su čete svoga bataljona na granicu i u rejonu Bajmoka. U tom vremenu graničnu liniju su zatvarale jedinice Petog i Trećeg bataljona, dok su dve čete Četvrtog bataljona ostale u Senti i Kanjiži.

Tih dana iznenada se više Bajmoka prisilno spustio američki borbeni avion. Tri avijatičara našla su se okružena borcima Trećeg bataljona. Uskoro su bili u Štabu bataljona odakle su upućeni u

Štab divizije. Susret sa američkim pilotima bio je srdačan, a savezнички vojnici bili su srečni što su pali iza linije fronta, na oslobođenu teritoriju naše zemlje.

Bio je to već mart mesec. Sve je nagoveštavalo da se sprema velika bitka na frontu. Preko Dunava moglo se osmatranjem primetiti da se tamo koncentrišu jake nemačke snage. Obaveštajni oficir Prvog bataljona Milivoj Kiurski — Brile, a sa njim Stevan Colić — Marko, i sad već njegov zamenik u Brigadi Đorđe Đurđević -— Đokica, formirali su izviđačka odeljenja popunjavana dobrovoljcima iz bataljona sa položaja i otiskivali se preko obale Dunava na nemačku stranu, štabu udarnih bataljona stizali su sve noviji podaci koji su govorili o jakoj koncentraciji nemačkih jedinica, posebno južno od Drave.

Tada se u Borovu nalazilo oko hiljadu i četiri stotine neprijateljskih vojnika. Bili su to italijanski artiljerci i pripadnici 11. nemačke divizije i neke SS jedinice. Na frontu su bile tri baterije topova od stopet milimetara. Nemci su raspolagali sa 85 »šaraca«, 40 protivtenkovs'ki, 16 teških bacača i drugim naoružanjem. Njihovi položaji su okrenuti obali Dunava. Na samom Dunavu bili su iskopani rovovi u cik-cak liniji sa zemnim bunkerima u kojima su sklonjene posade. Na komunikaciji Sotin — Vinkovci kretali su se tenkovi i kamioni.

U Dalju se nalazilo 400 ustaša i 300 Nemaca sa 4 topa i 40 »šaraca«. U Veri je bio garnizon od 40 Nemaca, a u Boboti autokomanda sa oko dvadeset kamiona. U Trpinju se nalazio bataljon Nemaca iz sastava 57. divizije. U Vukovaru je bio veći broj jačih nemačkih jedinica.

Iza ove grupacije, koja je ustvari činila front na Dunavu, opažena su kretanja jačih motorizovanih snaga.

Izviđači su delovali i sa strane Dravskog fronta. Tamo su bile jedinice Pedeset i prve armije.

One su se vratile iz Barča i ponovo zaposele front na Dravi, pripremajući se za drugu bitku na ovoj reci.

Sve je govorilo da se Nemci i njihovi saveznici pripremaju za udar u bok sa juga velikog mostobrana čiji je front išao rekom Dravom i to u pravcu Baranje, sa naslonom desnog krila na sam Dunav.

Istovremeno stizale su vesti još dok su bataljoni bili u Pečuju o pojavi nemačkih tenkova severno od Blatnog jezera, a u toku februara takve vesti su stizale sve češće. Moglo se zaključiti da se Nemci pripremaju istovremenim udarom sa juga i severa da likvidiraju sve ono što se postiglo pobedom na Batini u decembru mesecu.

Te vesti ubrzale su kretanje udarnih bataljona i stavljanja njihovog štaba u funkciju u Plavni. Siptar je doneo odluku da na front pošalje i Treći bataljon iz rejona Bajmoka, a da se obe čete Četvrtog bataljona vrate i zatvore deo granice u rejonu Horgoša. Na graničnu liniju stigao je Drugi bataljon.

PRIPREMA ZA ODLAZAK NA POLOŽAJ

Svoje čete hitno su pripremah Stevan Delić — Zrnić, Rade Balić — Prpić, Janko Bukvić i Joco Jokić. Duško Sćepančević održao je partijske sastanke u svakoj četi, a Milica Vojnović sa skojevskim aktivima. Georgije Jovičić i Obrad Janković organizovali su četne konferencije. Svuda je bilo reči 0 novom zadatku i pripremama da se taj zadatak najbolje obavi.

Komesar Bataljona je o tome zapisao:

»Otišao sam ispred Bataljona da se upoznam sa odsekom fronta koji nam je dodeljen. Bilo je to na levoj obali Dunava, nešto severnije od Vukovara. Na desnoj strani, na obali koja 'dominira, bili su Nemci. Tu su oni već dugo. Izgradili su sistem odbrane sa rovovima i bunkerima iz kojih su virili puškomitraljezi, snajperi. S vremena na vreme nadletali su avioni i mitraljirali naše položaje i salaše.

Artiljeriju nismo imah, .iiti sredstva za forsiranje reke.

Sutradan je stigao Bataljon. Na licu boraca videla se radost, pevalo se. Svi su bili oduševljeni što su konačno stigli na front.

Svaka četa dobila je svoj odsek fronta. Neki delovi su zadržani u rezervi. Počela je diskusija kod boraca a u komandama se proučavala situacija 1 razmišljalo se kako najbolje izvršiti postavljene zadatke.

Od boraca i starešina zahtevana je maksimalna budnost i borbena gotovost, jer Nemci su svaki čas, a naročito noću, mogli napraviti ispad preko Dunava. Nama je bilo zabranjeno da pucamo, osim ako dođe do njihovog prebacivanja preko reke, jer se pripremala naša ofanziva pa se želelo da Nemci budu iznenađeni.

Međutim, teško je bilo sprečiti borce da otvaraju vatru na Nemce, koji su godinama ubijali, palili i pljačkali po Jugoslaviji, po Banatu, po našim selima i kućama. Mnogi borci su prošli kroz nemačke zatvore, logore, mnogima su pobijeni najdraži u kući. Zato smo morali često držati partijske i vojničke sa-

stanke i objašnjavati. Borci su nas i pored svega slušali. Najviše zbog toga što su očekivali dan kada će se kao vukovi sručiti na te proklete fašiste, koji, eto, tu preko reke, po ceo dan prkose.

Istina, ni Nemci nas nisu mnogo uznemiravali i kao da je nastao neki tajac, koji uvek na frontu predskazuje buru. S vremena vreme čula se retka mitraljeska paljba, nadletao nas je poneki avio-izviđač koji je retko mitraljirao. Da jednog dana nije jedan avion istresao bombe blizu našeg položaja, ne bi ozbiljnije ni osetili front.«

Još pred polazak na front Treći bataljon je izgubio dva borca. Milan Pejin je poginuo na položaju kod Bogojeva sedmog februara. Bio je iz Starog Sivca, a imao je manje od osamnaest godina.

Miloš Končar bio je stariji pet godina, rodom sa divnih Plitvičkih jezera. Bio je komandir odeljenja u četvrtoj četi. Nehotice se ranio iz svog pištolja dok se sa svojim odeljenjem pripremao za pokret.

Na liniji fronta

Prvi i Treći bataljon zaposeli su front naspram Borova, Vukovara i Sotina, na jugu do Bačkog Novog Sela, i na severu do ispod Dalja. Obala je bila niska, razuđena, sa mnogim adama i rukavcima, sa podvodnim udolinama zaštićenim nasipima. Na tim nasipima uređeni su položaji. Ponekad udaljeni i po tri kilometra od desne obale i nemačko-ustaških mitraljeskih gnezda, ali ponegde u dužini puškometa.

Bio je već kraj marta. U međuvremenu odigrale su se dve velike bitke. Nemci su sakupili zbilja jake snage, posebno u rejonu Blatnog jezera, ali i južno od Drave, i pokušali da spoje dva klina i uz Dunav uspostave front sve do ispod Budima. Bitke su potrajale od petog do dvadesetprvog marta.

Borci na frontu ispred Vukovara mogli su da prate punih šesnaest dana odjeke velike bitke na Dravi. Rika topova i štektanje mitraljeza nisu ni za jedan čas prestajali. Sa severa su neprekidno sevale munje. U jednom momentu sve se to udaljilo prema severu, tamo zastalo, da bi se ponovo približilo.

Nemci su zbilja uspeli da forsiraju Dravu, da se ukline i da stvore mostobran. Bitka za ovaj Bolmanski mostobran bila je žestoka i krvava. U njenom zagrljaju našla se i Dvanaesta vojvođanska brigada. Istovremeno, još severnije, kod Blatnog jezera, nemački tenkovi uklinili su se do severno od Pečuja.

Dvadeset prvog marta gore se sve utišalo. Znalo se: Nemci su na oba dela fronta bili poraženi. Pripremao se protivudar najširih razmera, od Save do Drave.

Za vreme trajanja bitke na Bolmanskom mostobranu, na dunavskom delu fronta obe strane bdile su danju i noću. Mitraljezi, puškomitraljezi i bacači bili su u stalnoj pripravnosti. Na jednom položaju druge čete Prvog bataljona pored posluge teškog mitraljeza nalazio se i delegat odeljenja Ljubomir Ninkov. Tih dana drugovi su ga primili u Partiju, taman kada je bio navršio dvadeset godina. To je za njega bio dvostruki praznik. A i za drugove njegovog odeljenja. Bio je rodom iz Srpske Crnje, a u odeljenju je imao nekoliko svojih Crnjana.

Dok su drugovi razgovarah, cev mitraljeza bila je uperena prema drugoj Obali Dunava. Bilo je mirno i mitraljez je bio malo povučen iza grudobrana. Upravo tuda se Ljubomir želeo provući da bi prešao na drugu stranu rova. Samo je dotakao cev. Napeti mitraljez kao da je oživeo, osuo je smrtonosni rafal. Ljubomir se srušio izrešetan mecima.

Priča Milka — Seja bila je delegat voda. Došla je na položaj i pokušala da slobodnim borcima održi politički čas. Zelela je da ih obavesti da su Nemci i kod Bolmana i kod Blatnog jezera zaustavljeni u svom prodoru.

Kuvar je spremao ručak. Kazan je bio napolju, pored neke štale koja je zatvarala pogled

prema reci. Drva su nešto slabo gorela i podigao se iza štale dim. Kuvar je pošao po suvlja drva. Nedaleko odatle sedela je grupa boraca oko svoga delegata.

Nemci su primetili dim i preko reke su poletele minobacačke mine. Borci su potrčali u rovove. Kuvar prema svome kazanu. Jedna mina je pala upravo u paprikaš. Od kazna više nije ostalo ništa. Kuvar je stajao kao ukočen. Sada nije znao kako će vod nahraniti.

Front kao da je tada oživeo. Nemci su lančano počeli sa artiljerijskom i minobacačkom vatrom od Vukovara do Sotina.

Sedamnaestog marta iza fronta su pala četiri padobranca sa radiostanicama. Bili su to izviđači sa zadatkom da uoče pokret snaga prema Bolmanskom mostobranu. U akciju je stupio Kombinovani bataljon sa svojim eskadronima i biciklističkom četom. Na teren su izašli i izviđači. U brzoj akciji pronađene su dve radiostanice sa šifrom i uhvaćena sva četiri padobranca.

Nemci i ustaše bili su aktivniji, nervozniji. Očekivah su protivofanzivu, sada oslabljeni porazom na Bolmanu i kod Blatnog jezera. I Budim je pao. Sto šezdeset hiljada Nemaca i mađarskih fašista poginulo je ili dopalo ropstva. Samo u ovom opkoljenom delu mađarske prestonice.

U noći, dvadeset devetog marta, Dunav se razbudio. Mrtve straže sa leve obale reke opazile su dva nemačka borbena čamca. Kretali su se prema obali. Data je uzbuna. Borci su ubrzo bili u rovovima. Čamci su dočekani složnim plotunom. Osuta je zaštitna vatra iz bunkera i rovova sa desne obale. Dvoboj je bio žestok, najžešći tih dana. Prvi Bataljon je pokazao punu budnost i spretnost. Čamci su odbijeni pre nego su prešli rečnu maticu.

Uzbuna je bila i u rovovima Trećeg bataljona. Na položaj je stigao zamenik komandanta Bataljona Đoko Petković. Nemci su duž celog fronta otvorili artiljerijsku vatru. Jedna granata pala je ne-

daleko od položaja na kome se nalazio zamenik komandanta. Parče granate zahvatilo ga je po vilici. Bolničarke su ga previle i otpremile za Plavnu.

Tih dana na liniji fronta Trećeg bataljona poginuo je još jedan borac. Ovoga puta nepažnjom druga. Pogođen je .slučajno metkom iz pištolja, trideset prvog marta. Bio je to Adam Munkačević rorom iz Luča, kod Darde. Imao je trideset jednu godinu.

U večernjim časovima devetog aprila Nemci su na prostoru između Srbobrana i Novog Bečeja spustili grupu padobranaca. Istovremeno, jedna druga grupa izbačena je u atar Bašaida. Bila je to, svakako, ozbiljna akcija. U pokretu su bile rezervne jedinice iz Bača i ceo Kombinovani bataljon. Bačka je prosto oživela konjičkim patrolama i biciklistima. Trebalo je napipati padobrance i pripremiti, potom, njihovo uništenje.

Nemci su se rasuli u dvojke ili trojke sa radiostanicama. Ali, brzom akcijom su onemogućeni u svom zadatku. Bili su pohvatani ili likvidirani.

U ROVU NA OBALI DUNAVA

Tih dana u Bačko Petrovo Selo došla je čudna kolona. Selo je bilo prazno, samo su vojne patrole označavale da tu ima nekoga. Na desetak zaprega vozile su se žene, mlađe i starije, svaka sa obilatim zavežljajem pored sebe. Tražile su da dođu na o'balu Dunava, među borce.

Bila je to delegacija AF2-a iz Melenaca. Majke i sestre boraca koji su branili Dunav, ali i one čiji su sinovi ili muževi umrli na vešalima ili pred cevima Špilerovih agenata. Bilo je tu kolača, mesa, čarapa, džempera, šalova, rukavica opletenih od vune, grubo, ali toplo. Žene su sa sobom imale i pismo svoje organizacije. . . Naše selo dalo je mnogo, no daće mnogo više, sve dok se ne uništi prokleti fašizam. .

U selu je vladala radost. Sa fronta, iz rovova u smenama su dolazili borci. Tek sutradan dragi gosti su srdačno ispraćeni kućama. Sa pozdravima i sa zahvalnošću vojnika, sa obavezom da će borba potrajati dok cela zemlja ne bude slobodna.

NADA MILUTINOVIĆ-KRSTIĆ JANJA, REFERENT SANITETA NA POLOŽAJU

Na mrtvoj straži

Teci reko preko polja, preko brda. Teci!
Valovi tvoji neka se izdižu
put sunca, put slobode, Mila reko svakom reci
da hoćeš slobodu!

Nek tvoje ime, draga reko,
kao simbol slobode sija!
Neka svaki tvoj val svakom kaže
da smo mi tvoja zaštitnica,
tvoja busija. . .«

»Crni«

Mirna je ova noć. . .
Svežina sa vode bije i laki drhtaj granja
još neolistalog se njije.
Tamo, tvrđava ćuti il' sanja.
Vukovar obvijen mrakom
i gnusnom fašističkom šakom
stenje i čeka
radost i slobodu
i novog čoveka!...
Upirem oči kroz golo granje i slušam šum talasa
i drhtaj golih topola bez lišća.
Na levom krilu moje čete poče!
Zaštekta resko mitraljez iz tame,
prolomi mirnu tišinu reke.
I opet oslušnuh. Nikoga nema. . .
Samo Vukovar obvijen mrakom
i gnusnom fašističkom šakom
stenje i čeka nas,
novoga čoveka!...

Milan Vuković

»Bilo je veče. . . Tek što je sunce zašlo, vodnik je pozvao na zbor. Brzo smo se okupili i postrojili, Čekamo naređenje za pokret. Dežurni je razbrojao po sedam drugova u jednu smenu. Prva,

druga, treća. . . Krenuli smo na prvu stražarsku dužnost.

Stigli smo do mog bunkera. Pri rastanku razvodnik straže mi reče: »Ti ćeš biti ovde, ali pazi da ne zaspiš!« i ode. Te reći »pazi da ne zaspiš« stalno su mi odzvanjale u ušima. Zašto li me opominje? Zar se može zaspati na mestu sa koga se čuva domovina.

Pre no što sam ušao u bunker, dobra sam osmotrio njegov spoljašnji izgled i okolinu. Neposredno pred bunkerom svoje vode širi Dunav, iskićen vrbacima. Sve mi se to učinilo lepo, i Dunav i njegove obale i senke vrba, ali je i smetalo stražarskem oku. Iza vrba se čulo stalno klokotanje i talasanje vode, ponekad nalik na tiho udaranje vesala pritajenog čamca. Puška je uvek bila spremna i ko zna koliko puta podizana na jače udare ponekog vala. Nije li se to prikradao neprijateljski čamac?

Bunker se nalazio na nasipu, sa tri strane opkoljen vodom.

Odjednom, sve postane neobično tiho. Spustila se noć i obavila svojim crnim plastom svu prirodu. Izgledalo je da i sama priroda spava. Tu grobnu tišinu je remetio let neke divlje patke, koja bi bez smetnji prelazila vodu i liniju fronta. Poneka razigrana riba pljesnula bi repom po površini vode, da bi posle toga tišina postala još veća.

Ušao sam u bunker i pratio svaki trzaj prirode i očekivao neće li se pojaviti neki od onih krvnika koji su toliko jada i nesreće naneli našoj domovini.

Bilo mi je izistinski nezgodno. . . Pa razumećete, prvi put sam bio na mrtvoj straži.

Odjednom sam se uzvrpoljio. Neprijatelj je bacio svetleću raketu. Ona se visoko vinula i osvetlela ceo kraj, kao da je iznenada svanulo. Ja nisam znao šta treba da preduzmem. Utrčao sam u bunker, ah se tog momenta i svetlost ugasila. Sad se nije baš ništa videlo. Mrak kao testo nad rekom.

A tada je došla smena.«

Sava Ćirić, borac Prvog bataljona.

»Nestaju hladni zimski dani, nastaje proleće. Na položaju smo. Sveže prolećno jutro se rađa iz purpurnog crvenila na istoku, a cela priroda miriše prijatnim prolećnim mirisima. . .

Položaj nam je na obalama Dunava.

Pošao sam oko pola noći u pratnji druga. Hodali smo obalom i uživali u lepotama ranog proletnjeg jutra. Vazduh je bio svež i prijatan. Iznad još dosta vlažne zemlje dizala se plavičasta prolećna magla koja kao da je preplavila celu okolinu. U rovovima, tik uz obalu, videle su se glave budnih stražara koji su kratkim uzvicima zaustavljali patrole koje su krstarile linijom.

Postepeno su se gubile u plavetnilu dana sjajne zvezde na nebu, a na istočnoj strani ukazivalo se rumenilo koje se sve više i više širilo. U mirnom, širokom Dunavu, sa koga se podigla magla, ogledalo se jutarnje rumenilo. Rovovi su oživeli. Iza njih su požurivali kuvari. Sve je oživelo u prolećnom jutru. .

»Cezar«, Treći bataljon

Izviđači na talasima reke

»Položaj koji smo držali bio je gotovo bezopasan. Cela dužnost se sastojala u stražarenju i patroliranju. Ali, bilo je i uzbudljivih trenutaka.

Jedne večeri, tek što je pao mrak, pozvao me je kurir u štab bataljona. Bojao sam se da nije zbog neke greške. Ali, u štabu su me dočekala četiri druga. Doznao sam ono što me je toliko kopkalo tek kada je stigao obaveštajni oficir Brile. On nam je i rekao, hvaleći nas, da smo određeni da se noćas prebacimo na drugu .stranu reke i pokupimo podatke o snagama neprijatelja na frontu i u njegovoj pozadini. »Važno je da se provučete pored straža, a nemiojte zaboraviti ni na mine« — rekao je to kao u šali.

Posle iznenađenja, celu petorku je zahvatila radost. Znali smo važnost poduhvata ali i opasnosti koje ga prate. Ali, strah se ni kod jednog borca nije opažao.

Krenuli smo. Znali smo da veslamo, pa smo brzo stigli na drugu obalu Dunava. Sada su tek nastale opasnosti, sada je trebalo biti oprezan. Iskrcali smo se. Strma obala je svuda bila prošarana minama. Znali smo gde su njihovi bunkeri. Oprezno smo se provlačili između grana i šiblja. Pažljivo smo gazili. Nemci i ustaše poobarali su drveće i granama zagradili put prema gore. Njihova posebna prepreka. Nju smo i najteže prošli jer smo morali paziti i na najmanji šum, a oštro granje se zabadalo u telo što nismo osećali ili nismo smeli da osećamo. Kada smo savladali prepreke vođa nas je zaustavio i naredio da sačekamo. Otišao je malo napred, ali nam je uskoro poslao ugovoreni znak. Pred njim je bila žica sa minama, Polako smo se prebacili i našli na čistom terenu.

Pred zoru vratili smo se istim putem k svojima. Naš zadatak bio je obavljen.«

U PRIPREMI ZA IZVIĐAČKU AKCIJU PREKO REKE

Tako se seća izviđačke akcije borac Prvog bataljona Bora Mencukov.

Petog aprila obaveštajci su pripremali jaču izviđačku grupu. Trebalo se probiti u nemačku pozadinu i utvrditi njihove namere posle poraza na Bolmanskom mostobranu. Bili su tu Brile, novi obaveštajac Trećeg bataljona Mladen Dokić i Stevan Colic — Marko. Bila je noć kada se grupa izviđača našla pod nasipom uz obalu Dunava. Izabran je prostor između Dalja i Borova, a pravac i cilj kretanja sela Trpinje i Vera. Izviđači su se nečujno ukrcali u male ribarske čamce. Bio je šesti april. Upravo godišnjica napada Nemaöke na Jugoslaviju. Dakle ravno četiri godine posle piratskog napada štuka na glavni grad Jugoslavije.

Noć je bila mrkla, nebo prekriveno oblacima iz kojih je sipila ledena kišica. Za izviđače taman. Jer, trebalo se neopaženo domoći suprotne obale, proći pored nemačkih bunkera, preko rovova i otići iza njihovih linija. To je bila veština.

Na čamce su se ukrcali Brile, Dokić, Košta Stankov, skojevac iz Tomaševca, Petar Milić, skojevac iz Vojvoda Stepe, Ziva Savin, skojevac iz Srpske Crnje, Adam Gal, skojevac iz Aradca, Slovak, i još jedan izviđač.

Dva čamca su nečujno dodirnula drugu obalu Dunava. Borci su čamce zakamuflirali i puzeći počeli se peti na uzvišicu koja je izdizala slavonsku obalu nad Bačkom. Gore, Brile je osmotrio položaj. Našli su se izravno između dva nemačka bunkera. Pred njim su stajali rovovi povezani po širini i po dubini linije fronta. Ispred njih grudobrani. Bili su prazni, ali su se mrtve straže ispred bunkera mogle nazreti. Dao je znak i mala kolona je poput zmije, puzeći, prošla prepreku gotovo nečujno.

Iza prve linije fronta moglo se ispraviti. Put je nastavljen brže. Pred Trpinjem dočekali su ih dva druga, jedan iz Trpinja drugi iz Borova. Dalje su nastavili zajedno. Saradnici iz mesta poznavali su situaciju, dali su mnoge podatke, ali su izviđači želeli i sami da obiđu Trpinje i Veru. Bilo je

očigledno da su Brile i njegovi drugovi ovde boravili već više sputa i uspostavili saradnju, koja je tako bitna za uspešno izvršavanje izviđačkih zadataka u pozadini neprijatelja.

Natrag se krenulo istim putem. Sa izviđačima su pošli i oba saradnika. Sve je dobro išlo do samih čamaca. Sada je bilo teže veslati jer su bila dva borca više. U prvom čamcu bili su Brile, Dokić i dva borca, a u drugom ostali izviđači i dvojica novih.

Čamci još nisu dosegli rečnu maticu, kada se vinula u vazduh prva raketa sa nemačke strane. Veslači su prestali veslati i pognuli se u čamcu. Nemci su bacili i drugu raketu koja je zloslutno ostala nekako da visi u vazduhu. Tamo, na obali, očigledno je došlo do uzbune.

Nije ostalo ništa drugo, nego da se zapne iz sve snage i zavesla. Mitraljez je zaštektao, najpre jedan, a onda se odazvaše drugi. Javili su se mitraljezi i sa naše obale. Front se začas probudio. Dvoboj preko reke je započeo.

Najteže je bilo izviđačima. Meci su fijukali okolo, parali površinu vode. Veslalo se svom snagom. Ali, odjednom je rafal zahvatio jedan čamac. Počeo je da tone zajedno sa borcima. Čuli su se uzvici na sred reke. Sa obale se nije moglo pomoći.

Najpre je mutna dunavska voda progutala borca Živu Savića. Petar Milić se borio da ostane na površini. Uz njega Adam Gal. Pokušali su da pomognu jedan drugome. Ali obojica su zauvek nestala. Brile i njegovi drugovi pokušali su krugom da pomognu nekom od onih koji su još plivali. Mitralješka vatra je bila sve žešća. Talasi su pokupili oba Slavonca. Na površinu se držao još samo Košta Stankov. Do njega je dospeo Brile sa čamcem. Borac se uhvatio za čamac i doplivao do obale.

Dunav je ostao pod tamom maglovite noći. U njegovim dubinama pet hrabrih izviđača. Brile i drugovi osmotrili su još jednom reku i krenuli u Štab da izveste o rezultatima akcije.

Bio je to najveći gubitak koji je zadesio grupu udarnih bataljona u toku jedne noći.

Sutradan, osamnaestogodišnji borac Vladimir Bodrić iz četvrte čete Trećeg bataljona pao je kao gromom pogođen na dunavskom nasipu. Nemački snajperist gađao je precizno. Metak ga je pogodio u glavu. Bio je iz Subotice. Nije imao ni osamnaest godina.

Dunav je zaplovio slobodom

Jedanaestog aprila u ranu zoru straže na Dunavu su osluškivale riku topova na severu prema Dravi. Grmelo je neprekidno, u jednom dahu. Znalo se. Počela je velika i konačna ofanziva. Eto, najpre na severu, na dravskom frontu. Na drugoj obali Dunava sve kao da je zamuklo. Tek kada se razdanilo moglo se videti paničnо kretanje, jurnjava. Samo su mitraljesci u svojim gnezdima ostali na položajima.

Naređene su opšte pripreme. Ofanziva je počela, brujalo je. Na liniji fronta izašle su i rezerve. Mitraljeska gnezda su se umnožila. Spremani su čamci iza nasipa. Tovarena je municija u fišeklije, u rance. Pomoćnici nišandžija prenosili su sanduke municije. Bolničari su se užurbali. Na liniju fronta izašli su komandanti, komandiri i komesari. Čekalo se samo na naređenje.

Ali, taj dan je protekao u pripremama. Sa severa se utišala artiljerijska paljba ali se čulo dugo zavijanje mitraljeskih rafala. Očigledno niko nije žalio municiju. Moglo se naslutiti da su naše brigade savladale Dravu i da su se uklinile na slavonskom tlu.

Naredne noći rika topova odazvala se i na južnoj strani. U plamenu je bio Srem od Dunava do Save. Nebo su prekrila jata aviona. Praštalo je svuda. Ofanziva, ofanziva.

Na desnoj obali vladala je prava panika. Sada se već bežalo, napuštani su rovovi, bunkeri, mitraljeska gnezda. Leđa nemačkog fronta na Dunavu bila su ugrožena.

»... Danas, dvanaestog aprila, bio sam na straži«, piše borac četvrte čete Prvog bataljona. Noć je bila divna. Zvezde su treperavo rasipale svoju hladnu svetlost, dok je mesec svojim zracima milovao naše položaje. Suprotna obala Dunava je bila crna i tajanstvena. Rakete su s vremena na vreme osvetljavale okolinu. Videlo se kao u podne. Ja ležim nepomično u rovu. Budnim okom motrim na reku i na okolinu. Predamnom je mitraljez, a pored mene moj pomoćnik. Sa severa je odzvanjala bitka. Bila je još daleko.

Odjednom rakete počeše sve češće da padaju. Prva se još nije ni ugasila a druga je već rasipala svoju svetlost. Okrenuo sam se pomoćniku i predložio mu da pazi na levi bok i leđa. Ja sam usredsredio pažnju ispred sebe. U daljini se najpre začuo zvuk motora. U tom trenutku otpočela je brza paljba. Svetleći meci počeli su da fijuču iznad nas a s vremena na vreme odjekivale su detonacije granata. Na nebu su se rojile rakete. Iz pozadine je dopro prvi odblesak. Zatim se čuo fijuk granate, a

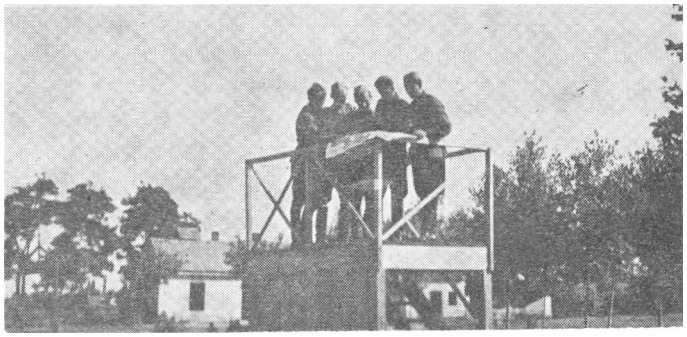

ŠTAB I BATALJONA NA IZVIĐAČKOM POLOŽAJU

u sledečem trenu tresak na suprotnoj obali Dunava. Prigrlio sam svoj mitraljez.

Odjednom začu glasove: »Davaj, Nikolaj, davaj bistro!...« Začudih se odkud ovde Rusi. Na drugoj strani odjekivale su strašne detonacije. I onda su se one polako prenosile u pozadinu prema Trpinju, Veri, Boboti.

Ujutru, bilo je jasno da su naši prešli u ofanzivu. Pojavili su se, sa zorom, bombarderi sa petokrakom na krilima. Preletali su reku i sejali tepihe bombi po nemačkim i ustaškim rovovima. A tamo, kao da nije bilo više nikog među živima.

Stiglo je naređenje da napustimo bunkere i da se sa spremnim oružjem pripremimo za pokret!«

Slavka Pantelić je bila referent saniteta u Prvom bataljonu. Krenula je prvim čamcem na drugu stranu reke.

»Prva vest da su naše brigade prešle Dunav, da je oslobođen Vukovar, radosno je iznenadila naše borce. Oživela je obala, odnekud se stvorilo mnogo malih čamaca. Svi su hitali na desnu obalu reke. Svaki od nas želeo je da vidi suprotnu obalu od koje nas je razdvajao Dunav kao neprelazna prepreka. Još juče nam je izgledalo da ćemo do nje teško doći. Ali, hrabrošću naših drugova pala je i ta prepreka. Znali smo da Dunav ništa ne daje bez žrtava, mnogi su nastradali u njegovim talasima.

Drug Slobodan Marić iz našeg bataljona nije hteo da ostane već je i on uskočio u prvi čamac sa ostalim drugovima i veselo zaplovio po plavom Dunavu. Zurio je, nešto ga je vuklo tamo. Drugovi iz čete nepomično su stajali na visokoj i zelenoj dolmi i posmatrali utrkivanje našeg čamca.

Posle napornog veslanja drugovi su se dočepali druge obale. Posmatrali smo napuštene bunkere, napušteno oružje i odelo, gazili preko mrtvih tela i žurili da prekontrolišemo kuću koja nam je bila sumnjiva. Marić je išao napred sa mitraljezom, željan da se dokaže. Ali, Marić je zaboravio na mine. Naišao je i, došlo je do eksplozije. Valjao se u krvi izranjavljenih nogu. Bio je sav crn od dima. Drugovi

su cepali svoje košulje, previli smo ga i odneli u čamac. Vratili su ga preko reke. Dok smo ga previjali i dok je nošen za bolnicu, Slobodan Marić nije mislio na bolove. Samo je žalio što sa ostalim borcima neće biti u Vukovaru, gradu koji je posle toliko vremena slavio slobodu.«

Narednih dana ceo Prvi bataljon bio je u Vukovaru. Treći bataljon se nalazio u Borovu. Bilo je važno da se sačuvaju fabrike i druga preduzeća, jer je na prostoru sa koga su pobegli Nemci i ustaše ostalo dosta onih koji su ili zaostali ili su namerno ostavljeni da sabotiraju. Front se povlačio brzo zapadu a borba je nastavljena žestoko. Na sektoru od Vukovara do Vinkovaca najpre je zarobljeno trideset pet Nemaca, a narednih dana još dvadeset četiri. Bili su naoružani. Jedna grupa je pružila otpor pa se predala tek kada su našla smrt njihova tri saborca. Do dvadeset četvrtog aprila u borbama je ubijeno još šezdeset šest Nemaca i ustaša, a predalo ih se četrdeset tri.

Samo prva četa Trećeg bataljona u ovoj akciji čišćenja terena uspela je da zapleni protivkolski top, haubički top, protivtenkovsku pušku, dva »šarca«, zbrojevku, teški mitraljez, dva minobacača, dve poluautomatske puške »mauzer«' pedeset devet pušaka, deset sanduka topovske municije, deset sanduka municije za »mauzerku«, dva sanduka municije za bacače, radio-stanicu, kamion, motocikl i drugu opremu. Štab bataljona je posebnom naredbom pohvalio borce prve čete.

Time je bio dunavski pojas očišćen od naoružanih Nemaca i ustaša. Međutim, njihove pristalice nisu mirovale.

Treća četa Trećeg bataljona držala je straže u Borovu. U gradu je bila menza u kojo je radila i jedna žena. Borci nisu znali da je pripadala ustaškoj organizaciji. Spremajući pirinač, ova žena je posula jelo otrovom. Gotovo cela četa je za nekoliko dana bila »izbačena« iz stroja. Doktor Vova je imao pune ruke posla.

Prvi i Treći bataljon proslavili su prvomajski praznik, prvi u slobodi za narode Vojvodine, u Vukovaru i Borovu. Radnicima u fabrici »Bata« govorio je Obrad Janković — Đokica. Među radnike bili su i borci. I jedni i drugi bili su radosni, jedinstveni.

Borcima i radnicima govorili su rukovodioci Treće brigade. U Subotici je govorio Jovan Vujić — Šaban, Marko Tanjurdžić — Šiptar u Bajmoku, Slavko Milošević u Bačkoj Topoli, Branko Purić u Horgošu, Milan Tutorov u Kanjiži, Lazar Ljubinković — Saša u Adi, Vukašin Kobaš — Popa u Senti, Ljubomir Milin u Molu, Mirko Nenezić u Odžacima, Gojko Rađenović — Radojica u Novom Vrbasu. Svuda je bilo svečano, svuda su proslavljene krupne pobede na Sremskom, Dunavskom i Dravskom frontu.

Jedinice Treće brigade uspešno su završile svoje zadatke na frontu. Ipak su dva bataljona imala čast da mesec i više dana provedu u prvoj liniji, da se sučele sa jakim snagama neprijatelja, da daju i svoje žrtve u toj borbi. A kada su frontovi bili probijeni, Nemci i ustaše su pobegli. Siptarovi udarni bataljoni morali su ostati uz obale Dunava, opet sa zadatkom da je očiste od svih onih koji su na njima ostali da bi rovarili i podrivali.

A kad je i taj zadatak obavljen, bataljoni su se vratili na bačku stranu i pošli prema granici na svoj sledeći zadatak.

NA GRANICI

Drugi bataljon je u Suboticu stigao tek prvog marta. A to je već bilo vreme kada se Treći bataljon spremao da iz rejona Bajmoka krene na dunavski front. Peti bataljon je već razvio svoje čete duž granične linije, a dve čete Četvrtog bataljona po dolasku sa Dunava stupile su na graničnu liniju između Horgoša i Tise.

Sada su se vratili sa fronta Prvi i Treći bataljon. Prvi je krenuo za Suboticu, a Treći je ostao u Somboru sa četama još uvek raspoređenim u sektoru Dunava. Jedna četa Prvog bataljona bila je upućena na baranjski deo granice.

A tada je stiglo naređenje da se iz svakog bataljona izdvoji po desetak boraca za specijalnu jedinicu. Vojvođanska divizija Knoja imala je opremiti kompletan bataljon i poslati ga u južnu Makedoniju u sastav Makedonske divizije Knoja. Birani su dobri borci, većim delom oni mlađi, Skojevci. A u Brigadi je tada bilo preko hiljadu članova ove borbene organizacije mladih komunista.

Granična linija

Ako bi se posmatrala geografska karta moglo bi se zaključiti da granična linija između Jugoslavije i Mađarske, barem na sektoru Bačke, prolazi kroz ravan i pust teren, uznemiren samo naslagama već umirenog i staloženog peska. Međutim, krećući se duž granice i kroz graničnu oblast ovih krajeva dobija se drugačija slika. Od jednoličnosti i monotonosti nema ni traga. Nije taj kraj baš tako

ravan. Polje je valovito, ispresecano brojnim kanalima za navodnjavanje i odvodnjavanje. Dobar deo terena je bio pokriven šumama, ponajviše bagremima. S proleća zanosno zamiriše beli i krošnjavi bagremov cvet. Naokolo su rasejani mnogobrojni salaši, onako bez plana, na najpogodnijim mestima. Salaši su okruženi voćnjacima, vinogradima, ili prosto bagremovim stablima.

Upravo ovi salaši dobili su važnost tih prvih dana kada je trebalo zaposednuti granicu.

Čete su prilazile graničnom pojasu, podizale porušene granične stubove, obilazile karaule na deonicama koje su dobile. Ali, malo je koja bila sposobna da primi odeljenje boraca, da im pruži neophodne uslove za odmor, ishranu, politički i kulturno-prosvetni rad i vojnu o'buku. Trebalo je prethodno mngo toga uraditi.

Zato su se komande vodova i pojedina odeljenja smeštala na najpogodnije salaše, živeći zajedno sa domaćinima. Ali, nije to išlo baš tako lako. Ljudi su zazirali od boraca, bili su odbojni, zatvoreni u sdbe. A na graničnoj liniji se nije moglo tako. Graničar je morao steći puno poverenje, zbližiti se s ljudima, pokazati im da su borci tu i za njihovo dobro, bezbednost i sigurnost.

Jer, granična linija nije nešto što se može posve zatvoriti, kao nekim kapkom, pa puštaj kroz taj kapak onoga ko na to ima pravo. Granična linija je krivudala poljem, pored salaša, preko njiva, šuma, staza. A nije samo trebalo preći graničnu liniju. To nije bilo ni teško, jer tamo nije bilo bodljikave žice, mina, postojao je samo put ničijom zemljom, sa patrolnim stazama i osmatračnicama na pogodnim mestima. Te osmatračnice trebalo je, ustvari, još podizati.

Bilo je to vreme dok su se vodile borbe u Slavoniji, Sremu, Baranji, Mađarskoj. Pa i onda kada su se frontovi odmakli. Prema graničnoj liniji hitali su oni koji su se koristili nevoljom naroda, osiromašenog ratom, trgovci namirnicama, odećom. Bili su to šverceri. Od kad je granice, bilo je takvih

prelaznika. Samo, u ovim prilikama bilo ih je mnogo više i bili su opasniji.

Prema granici su još hitali zaostali agenti, ljudi koji su se ogrešili, sluge okupatora, nemački i mađarski fašisti, naoružani ili lukavo prerušeni.

Za sve njih je trebalo zatvoriti granične rampe. Svima njima trebalo je utrti već stvorene staze, lišiti ih podrške salašara ili stanovnika prigraničnih naselja.

Sve se to nije moglo odjednom. Trebalo je raditi strpljivo, rešavati probleme korak po korak. Ipak, najhitnije je bilo steći poverenje naroda.

A to je išlo dosta sporo i dosta teško. Upravo o tome priča borac Petog bataljona Mirko Marjanović.

»Jedan drug i ja smo bili upućeni u patrolu duž granice. Pošli smo pred veče. Put nas je vodio kroz šumu. . . Smračilo se. Putanja kojom smo išli izgubila se negde u visokoj i gustoj travi. Išli smo još neko vreme kad primetismo da smo zalutali. Na sreću, bili smo već na izlasku iz šume i kroz granje smo primetili belasanje svetlosti sa jednog salaša. Uputili smo se tamo kako bi se raspitali za put. Zalupali smo na vrata. Tišina. Ponovo smo zalupali. Začulo se staračko kašljucanje pa uznemireni tihi bat

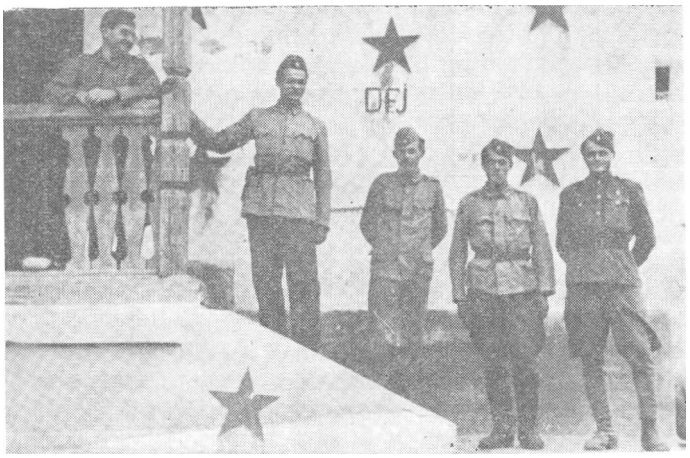

na granici

nekih papuča, koji se slio sa drhtavim glasom: »Ko je? »Pitanje je bilo upućeno na mađarskom jeziku. Većina ovih salaša bila je naseljena Mađarima. Odgovorio sam mu da smo patrola, partizani. Vrata su zaškripala i otvorila se. Ugledali smo starca sa velikom bradom. U ruci mu je bila sveća čiji je plamen podrhtavao osvetijavajući starčevo uplašeno lice. Ušli smo. U prostranoj seljačkoj sobi vladao je mir. Primetio sam neku devojku, ili ženu, koja je brzo nestala u mraku druge sobe. Na krevetu, u sobi u koju smo ušli, sedela je devojčica od trinaest godina. Njene velike plave oči još su se više proširile kada nas je ugledala. Sigurno od straha. I starčev izgled i njegov bojažljiv glas odavali su strah i nepoverenje.

Dirnulo me je saznanje da izazivamo strah u ovim ljudima. Eto dokle je pružila svoje ruke neprijateljska propaganda, ocrnjujući i klevetajući nas. Došlo mi je da starcu pričam i pričam, da mu kažem sve: zašto se borimo, o ciljevima naše borbe i o tome da mi ne gledamo na nacionalnu pripadnost ljudi, već da ih cenimo i delimo po poštenju. No, uvidevši da me starac ne bi razumeo, rekao sam jednostavno: »Ta ne boj se, i mi smo kao i vi — ljudi!« Blagonaklono sam pogledao starca, devojčicu pomilovao po kosi i rezultat nije izostao. Starac se malo oslobodio. Nešto kasnije doneo nam je ponude. . . Jeli smo i pošli. »No, deda, koliko smo dužni?«. Iznenađenje se ocrtavalo na njegovom licu izbrazdanom godinama. . . . . A, ništa«. I nije hteo ništa da primi. No, mi mu ipak strpasmo u ruke neki dinar i odosmo. . .

Tako je bilo u početku, prvih dana. A danas. .. Danas se već sa svih strana osmehuju i pozdravljaju nas: Ta, uđite! Ogrejte se. . . Naćiće se nešto i za jelo i za piće.

Danas objašnjavamo ljudima da Nova Jugoslavija neće biti kao ona stara. Govorimo im da se borimo za sve poštene ljude, bez razlike i bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Pričamo im o herojskoj borbi partizana, o našem drugu Titu, i o svemu drugom što je za mnoge od njih bilo sasvim novo. Nagrada nam je bila — prijateljsko razume-

vanje. Nekiput, ako nas ima više, staramo se da razveselimo ove mirne i povučene ljude nekom pesmom ili igrom.

Zadovoljni smo. Osećamo da pored naših vojničkih obavljamo još jedan, neobično koristan posao. Od naroda koji nas je u početku gotovo neprijateljski gledao, stvorili smo simpatizere i pristalice, koji će, takođe, doprineti čuvanju naših granica i izgradnji Demokratske Federativne Jugoslavije.«

Mirko Marjanović bio je rodom iz Sente. Pohitao je kao dobrovoljac u jedinicu, čim je Prvi bataljon u oktobru četrdesetčetvrte došao u njegov grad. Imao je svega sedamnaest godina, bio je pun poleta, pravi Skojevac. Napisao je ovaj svoj članak i ponovo pošao u patrolu sa drugom duž granične linije. Razmišljao je o ljudima pokraj granice, tim običnim seljacima, zemljoradnicima, kojima se samo trebalo približiti, objasniti im cilj koji je i za njih bio sasvim prihvatljiv. Išao je ispred svoga druga. Odjednom se njegov pratilac spotako o nešto, pao je, ali je pao i mladi i poletni graničar Mirko Marjanović. Pri padu, puška u ruci njegovog druga opalila je. Njegov drug ga je uprtio na ramena i pojurio prema karauli. Ali, sve je bilo kasno.

I što su se više zbližavali ljudi iz graničnog pojasa i čuvari granice, sve je više bilo onih koji su sprečeni u svojim namerama da iz bilo kakvih pobuda ilegalno prelaze graničnu liniju. Stvaran je onaj jedino pravi i najsnažniji bedem na granici koga više nije bilo lako preći.

Zauzvrat, borci su bili uvek spremni da pomognu ljudima i onda kad je trebalo uzorati, posejati, požnjeti i prevesti letinu u ambare. Jer, i setva i žetva bile su podjednako važne za sve, trebalo je proizvesti koliko se god moglo, jer je gladnih usta bilo na pretek. Zemlja je bila u ruševinama, mnogi ljudi, žene i deca bez krova i bez hleba. Ovde, u Bačkoj, na plodnim njivama, moglo se dosta toga.

Graničar na dužnosti

»Zadaci nam nisu bili laki. Dovoljno je, ilustracije radi, reći da nam je povereno obezbeđenje oko 500 kilometara državne granice. A u tim ratnim danima bilo je ne malo onih koji su želeli da je pređu.

Jednom, recimo, probudio me je dežurni oficir, oko ponoći. Došla je, reče, patrola sa uhvaćenim beguncem i bogatim plenom. Uhvaćen je kod Klebije kada je pokušao da prebegne u Mađarsku. Kada je patrola ušla u kancelariju, u kojoj sam i spavao, imao sam šta i da vidim: oko 30 kilograma zlata, srebra i raznog nakita. Pregledao sam plen i po spisku ga primio. Dragocenosti sam ostavio na stolu do jutra, a uhvaćenog begunca su odmah preuzeli Mića Basta — Bukarica iz Ozne i obaveštajni oficir Stevan Col'ić — Marko. Kada je svanulo, pozvao sam komesara brigade Lazara Ljubinkovića — Sašu, Bukaricu i Golica. Pokazao sam im hrpu na stolu.

— Ovo su noćas doneli —• rekao sam im — kažu da ima oko 30 kila. Pokupite to sa stola i radite onako kako se radi sa tim stvarima.

Dragocenosti su pregledane, prebrojane i tačno popisane, pa je to blago sa patrolom poslato u Novi Sad.

Sećam se još jednog sličnog slučaja: kod Tavankuta su graničari uhvatili jednog begunca, hteo je da prebegne u Mađarsku, a kod njega su našli oko 450 satova. Satove smo popisali sa svim specifikacijama, ispitivanjem begunca konstatovali da je sve na broju, pa smo sve to predah nadležnima. Begunca smo predali civilnoj Ozni. . .

Takvih slučajeva bilo je mnogo. Bilo je kod nas svega i svačega: zlata, satova, radio-aparata, pribora za jelo, nameštaja, posteljine, štofova, lovačkih pušaka. . . I niko iz brigade ništa nije prisvojio sebi, niko se nije ogrešio o narodnu imovinu. U brigadi je bilo nekoliko stotina devojaka i žena, po pravilu veoma slabo odevenih. Mnoge od njih radile su sa prikupljenom robom iz napuštenih dućana i skla-

dišta odbeglih fašista, prolazile su im kroz ruke hiljade metara raznog tekstila, a ni jedna od njih nije prisvojila ništa. Kasnije, kada smo sve to predali Upravi narodnih dobara, setili smo se na nismo odenuli drugarice, da bar posle demobilizacije odu kući lepo obučene. Stoga smo im kupili haljine, trošeći od onoga što smo svojevremeno zaplenili u Banatu. . .«

Tako je zapisao komandant Brigade Marko Tanjurdžić — Šiptar.

Trebalo je mnogo napora, volje i smisla da se graničari osposobe za svoju dužnost. Ranije su granicu čuvali ljudi za to plaćeni, sada su je štitili obični seljaci, đaci, zanatlije, radnici. Kroz posebne dužnosti na ravnicama Banata i Bačke u prvim nedeljama oslobođenja, gotovo svi borci su naučili kako se u tim uslovima ponaša neprijatelj, kojim se sve metodama služi, šta namerava, u kojim se sve oblicima pojavljuje. Sada je sve to na graničnoj Uniji bilo još određenije, ustvari još teže, jer je došlo do prilagođavanja novoj situaciji, jer su graničnim linijama još od ranije bili prosečeni kanali sa jatacima i istomišljenicima u samoj pograničnoj zoni. To je bio put da se jasno .izoluju oni koji su ostali uporni i na drugoj strani, da se ograniče tajne staze i iznenada presecaju, da se brzo dođe do podataka ko se kuda i u koje vreme tajino kreće.

U ovakvim prilikama važna je bila prisebnost, spremnost i, svakako politička svest svakog graničara. Jer, često se sam pojedinačno, ili samo sa jednim drugom nalazio u situaciji u kojoj se zbilja trebalo snaći i ne učiniti ni jedan pogrešan potez. Jer, bilo je posla sa prepredenim ljudima, izvežbanim u svojoj raboti, koji su znali dobro da glume ali i da iskoriste svaku nesmotrenost.

Za graničara je bilo važno da ne podlegne iskušenjima. Jer, prepredeni šverceri, pljačkaši pa i agenti nudili su zlato, novac i druge vrednosti samo da prođu ili da ih puste ako budu uhvaćeni.

Borac četvrte čete Drugog bataljona ispevao je pesmicu o šverceru:

Vetar duva i pomalo tuče,
Sad se švercer po granici vuče,
Pa sve misli: »Sto ću, mila mati,
Hoću 1' noćas uspeha imati?
Sad bih preš'o... Sve me oko vara,
Jer ne vidim ni jednog stražara.
Idem sada, ne znam šta me čeka! .
Stoj! — preseče ga uzvik iz daleka.
»Sto ću sada, moja luda glavo?
Bolje da sam cele noći spav'o.
Sto ću sada... Slabe li sam sreće,
Ni za pare pustiti me neće.
Za švercera pre je bolje bilo,
Mnogo ih se novcem podmitilo.
Sad je ovaj doš'o sa bojišta
Za njega je svaka para — ništa!
On se bori za narod i pravdu,
On ne pušta da državu kradu!«

Graničar iz Prvog bataljona Božo Karanović znao je da pronađe svakog esesovca. Sretao je, hvatao mnoge sumnjive ljude, među kojima je bilo agenata, ustaša, švercera, esesovaca. Ali, teško ih je bilo razaznati jer je svaki imao svoju priču, izveštačeno ponašanje. Graničar se snašao. Cim bi uhvatio sumnjivog ilegalca naređivao mu je da se svuče i da podigne ruke uvis. To je bio način na koji je on legitimisao. Jer, svaki esesovac i ustaša imao je ispod ruke istetoviranu krvnu grupu, znak više rase, ili, prosto, potrebe radi prve pomoći pri težem ranjavanju. Za snalazijivog graničara to je bilo dovoljno.

Nikola Krajnović, graničar iz Petog bataljona našao se zbilja u delikatnoj situaciji. U graničnom pojasu uhvatio je dve žene. Očigledno majku i ćerku. Nosile su puno namirnica iz Subotice za Mađarsku. Tamo su to nameravale prodati po skupoj ceni. Ali, naišle su na graničara, pritajenog u šipražju. Najpre su molile graničara da ih pusti, jer su im gladna deca kod kuće. Nije pomoglo. Graničar je zahtevao da pođu sa njim. Majka je onda ponudila sve što su imale od namirnica, neka ponese svojim dru-

govima. Graničar je ostao pri svome. Žena je izvadila iz nedara novac. Opet ništa. A zatim je pokazala na svoju kćer, vragolasto kolutajući očima. Nikola Krajnović je lako munu u slabinu sa gađenjem u grlu, i potera prema svojoj komandi.

Drugi Bataljon smestio je svoj Štab u Stanišiću. Čete su bile na graničnoj liniji. U mestu je bilo dosta Mađara. Borci su se brzo zbližili s omladinom. Zajednički su davali priredbe, zajednički išli na poljske radove, organizovaLi sportska takmičenja. U mestu je bio zapažen jedan čovek, aktivan, predusetljiv, vredan. To, međutim, nije izmaklo komandiru čete. Nešto mu se taj lik učinio poznatim. Vladimir Ginin — Sever tražao je da se priseti prvog poznanstva sa ovim čovekom. Setio se Petrovgrada i zatvora,

bosa priča seka i todor jovicic kuštro

setio se blokade Aleksandrova. Setio se konačno agenta Stanka Bukovca.

I zbilja, bio je to zloglasni Špilerov agent, član Udarne grupe, izdajnik i prodana duša, koji se sada prikrivao pod lažnim imenom i svojim radom želeo da odagna svaku sumnju od sebe. Ali, izlaza mu nije bilo.

Ubrzo je bio u rukama Milana Baste — Bukarice i Stevana Čolića — Marka.

Slično je nešto bilo i u Bajmoku tih dana. Opet je tu bio specijalista za esesovce Nikola Krajnović. Našao se u Bajmoku sa izviđačkom patrolom, nedaleko od železničke stanice.

A tamo, na peronu, stajalo je tridesetak ljudi. Čekali su voz prema Subotici. Malo po strani stajao je dobro odeven borac. Imao je gotovo novu englesku bluzu i na reverima znake muzičara. Jednom Bajmočaninu učino se poznat. Prišao je bliže i potvrdio svoje uverenje. Na stanici je stajao stražar. Čovek mu je prišao i šapnuo da je onaj u engleskoj bluzi ustvari vlasnik mlina i poznati esesovski oficir koji je stigao čak i na Istočni front. Esesovac je bio budan, i čim je primetio da ga čovek podozrivo posmatra, bio je spreman da se skloni. Kada je Bajmočanin prišao stražaru bilo mu je jasno o čemu se radi, pa je brzo skočio iza nasipa i potrčao u polje. Ljudi su pojurili, ali je esesovac izvukao pištolj i opalio nasumce nekoliko metaka. Uspeo je da se izgubi.

Nikola Krajnovič je upravo jeo sa svojim drugovima. Čim je čuo pucnje požurili su sva trojica na stanicu. Saznao je o čemu se radi i potražio tragove begunca na vlažnoj zemlji. Trojka je pošla u poteru. Tragovi su ukazivali da je begunac išao prema čonoplji. Požurili su u tom pravcu. Na nekom salašu utvrdili su da se nepoznati borac žurno uputio drumom i da nije mogao daleko otići. Zamolio je domaćina i patrola je sela u već upregnuta kola. Polegali su na pod, dok je domaćin šibao konje. Brzo su stigli esesovca. Na pedesetak metara su ga iznenadili iskakanjem iz kola. Begunac ih u kolima nije zapazio

pa je išao spokojan dalje. Pred naperenim puškama morao je podići ruke.

Salaji Aleksandar, graničar druge čete Petog bataljona, tek je došao na granicu. Išao je u prvu patrolu. Pravo da prelaze granicu imali su dvovlasnici. A to znači oni ljudi kojima je granica presekla imanje, pa su im njive bile s obe strane granične linije. Ti ljudi su imali odgovarajuće isprave i niko im nije smetao da odlaze na njivu sa druge strane granice. Ali, pod imenom dvovlasnika pokušali su da se prebacuju šverceri.

Tako je i Salaji posmatrao seljačka kola na kojima je sedeo postariji seljak. Terao je lenjo svoje konje. Zeleo je da po svemu liči na dvovlasnika. Ali, Silaji je opazio da su kola puna, prekrivena pokrovcima. U to proletnje vreme dvovlasinci su išli sa plugom, kopačicom ili motikama. Ovako nešto, bilo je sumnjivo. Zaustavio je čoveka. Još se uvek pravio miran i naivan. Ali, kada je Salaji podigao pokrovac imao je šta i da vidi. Kola su bila natovarena sa nekoliko stotina kilograma svežeg mesa. Kočijaš je morao da potera svoj teret u komandu čete.

Graničari na karauli komandira Brdarića samo u jednom danu uhvatili su nekoliko švercera. Oni su znali da i neki dvovlasnici koriste svoj položaj. Jednostavno, ponekad i drsko, sakriju i prenesu robu za šverc na drugu stranu. One sumnjive, graničari su posebno motrili.

Jedan od tih dvovlasnika došao je na karaulu i pozvao komandira da mu pokaže isprave i dobije dozvolu za prelazak. Rekao je da u kolima od alata nema ništa. Brdarić ga je već poznavao i sumnjao u nejgovu ispravnost. Zato je želeo da bolje zaviri u sama kola. I zbilja pod sicom je napipao džak sa robom pripremljenom za šverc.

Isto se dogodilo i njegovom zameniku Mirku Joviću. Pred njega je izašao dvovlasnik sa kolima natovarenim tuluzinom. Jović je pretresao kola i ispod tuluzine našao meso i mast pripremljene za šverc s one strane granice. Obojica su skinuti sa kola

i sprovedeni u komandu. Takvima su dvovlasničke dozvole oduzimane.

Vođa patrole Miloš Krišan pridružio je ovoj dvojici ženu koja se upravo vratila iz Mađarske. Krišan je nije uspeo uhvatiti kada je tamo otišla, ali je rešio da je sačeka pri povratku. I, sad je bila u njegovim rukama.

Zoran Curčić i Petar Sokolovački bih su sa druge strane karaule u patroli. Njihovom oku nije izmakao sumnjiv trag kroz rosno polje. Pratili su ga i trag ih je doveo na salaš. Tamo su pronašli dve švercerke koje više nisu imale kud.

Tako je u jednom danu uhvaćeno pet švercera, samo oko jedne karaule.

Graničari Katić i Gojko Ličina zalegli su pored granične linije, skriveni u šiblju. Bila je noć, zemlja vlažna, dosta hladno. Ali, graničari su morali da se pritaje ako su znali da je tu negde tajni prelaz za švercere, pa makar padao sneg ili sipala kiša. Švercera treba iznenaditi. Ležali su sat ili više. A tada se isplatilo njihovo čekanje. Opazili su čoveka, pogurenog i kad se približio granici opružio se na zemlju i počeo puzati. Išao je gotovo pravo pred njih dvojicu. Pustili su ga da priđe. Još samo nekoliko koraka. A tada su obojica hitro ustala i uperenim puškama prikovali švercera za zemlju. Držao je ruke više glave. Naredili su mu da ustane. Covek je drhtao kao prut, molio je i preklinjao. Nudio je pare, zlatan sat, ali su graničari ostali nemi. Naredili su mu da bez reči korača pred njima. Pravo u karaulu.

Granično odeljenje nalazilo se u selu Bajši. Komandir nije bio u maloj kasarni. Otišao je poslom u komandu voda. Došao je stariji meštanin i tražio komandira odeljenja. Njih dvojica su se i od ranije poznavala i sarađivala. Covek je imao opet neku poruku. Anđelko Vasiljev mu je rekao da komandira nema tu, ali i njemu može reći to što ima. Covek je primetio da se na salašu nedaleko od sela kriju neki ljudi i o tome je došao da obavesti drugove sa granice.

Anđelko nije gubio vreme. Uzeo je još dva graničara i uputio se prema salašu. Veselo ih je dočekao čovek i upitao šta im je potrebno. Anđelko se pravio nevešt i odgovorio mu da bi samo malo svratih i ogrejali se. Ušli su. Covek nije uspeo da skloni kom od kukuruza. Graničarima je bilo jasno da je pekao rakiju. Zatražili su, kao za probu. Gazda je izvadio balon ispod kreveta i nasuo čašice, ali samo graničarima. Anđelko je tražio da nazdravi, da nategne iz balona. Covek se stresao, ali je ipak balon prineo ustima. Pravio se da pije, ali je brzo odmakao balon, ipak zagrcnut i opečenih usana.

Graničari su znali o čemu je reč. Naredili su mu da digne ruke u vis i da kazuje gde se kriju begunci. Nije bilo izlaza, gazda je pokazao sobu. Ali tamo je bio samo jedan od begunaca. Drugi je dan ranije uspeo da se izgubi.

Ali nije uvek išlo sve glatko.

Graničar iz druge čete Četvrtog bataljona, Arsen Stojšin, želeo je sam da sprovede tri švercera u komandu čete. Bio je neoprezan i komandir karaule Paja Hartman. Jedan borac nije mogao sprovoditi

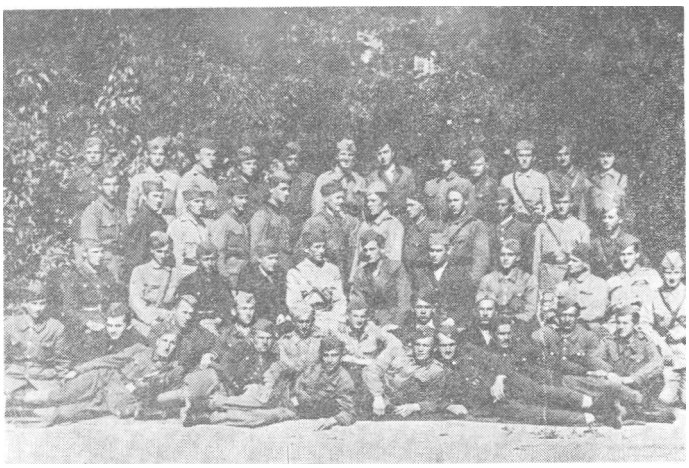

SA vojno-politickog kursa

tri sumnjiva čoveka bez niza opasnosti. To se i pokazalo. Nisu to bili obični šverceri, već ljudi koji nisu od ničeg prezali. U pogodnom momentu iskoristili su malu neopreznost graničara, navalili jednovremeno na njega, uzeli mu pušku i život i pobegli preko granice.

Graničar iz Petog bataljona imao je nešto više sreće. Covek koga je sprovodio imao je skriven nož. Iskoristio je momenat i teško ranio graničara. Uzeo mu je pušku i nestao preko granice. Graničara onesvešćenog i teško ranjenog pronašla je patrola i prenela ga u karaulu. A bio je samo za momenat nedovoljno oprezan.

Graničari Stepanov i Stojšić čekali su nekoliko sati u zasedi. Jedan na jednoj, drugi na drugoj strani. Posle ponoći na Stepanova je naišla grupa od tri čoveka. On ih je zaustavio i naredio im da podignu ruke. Pozvao je svoga druga u pomoć. Sproveli su ih u karaulu. Stojšić je želeo da ispita ilegalce iako to nije bila njegova dužnost. Jer, komandir karaule bio je takođe na dužnosti. Stepanov je tražio da ih odmah sprovedu u komandu voda. Ali, Stepanov je želeo da se sam pokaže. Uzeo je pušku i pred zoru poterao ispred sebe trojicu uhvaćenih ljudi.

Ujutru, njegovi drugovi našli su ga teško isprebijanog na ivici obližnje šume. Kod sebe nije imao ni svoje puške. Šverceri su iskoristili priliku, izvršili iznenadan prepad i razoružali graničara. Isprebijali su ga i sa njegovom puškom otišli preko granice.

Zbog neopreznosti je izgubio život Vasa Dejanović. Bio je sa svojom četom u pretresu sela u kome je otkravena grupa fašista. Vasa je bio na straži na izlazu iz sela a zadatak mu je bio da nikoga ne propusti van. Međutim, jedan od fašista se umiljato približio, držeći motiku u rukama. Rekao je stražaru da mora na njivu. Vasa je bio neoprezan i dozvolio je čoveku sa motikom da mu se približi. A tada je sevnuo nož. Vasa je ostao mrtav, a fašista je pobegao. Ali u poteru je krenula cela četa i ulovila ga.

Graničar Miloš Milić sprovodio je uhvaćenog čoveka čiji se indentitet nije znao. Ovaj je bio govorljiv, laskav. To je otupelo pažnju graničara. Poveo je s njim razgovor kao sa starim poznanikom. Čak je i pušku prebacio preko ramena. Slatkorečivi čovek je iskoristio znalački neopreznost graničara. U pogodnom momentu ga je snažno udario preko lica i oborio ga na zemlju. Oteo mu je pušku i uperio cev u graničara. Okinuo je. Ali, puška je bila prazna! Lupio je još nekoliko puta neopreznog graničara i izgubio se u gušćaku. Gotovo da je isto prošao i graničar Branko Stojčić, a za njim i Dragan Bukelić.

O ovim prilika, isto^kao i o onima u kojima je pokazana puna spretnost, opreznost i požrtvovanje graničara raspravljalo se duž granične linije. Svaki primer neopreznosti bio je velika pouka, isto kao i svaki primer snalažljivosti.

Na granici se živelo kao u porodici. Na karaulama svi su bili zajedno. Smenjivali su se na straži, išli u patrole, zajedno čitali štampu, pisali članke za zidne novine. Retki su bili širi sastanci u četama. Moralo se nekako delegatski, jednom jedni, drugi put drugi. Najčešće su zajedno održavali sastanke članovi partijske ćelije ili aktiva SKOJ-a.

Sekretar partijske ćelije četvrte čete Četvrtog bataljona bio je Pero Dogo. Mladić od dvadesetak godina, vitak, visok kao bor. Na rukavima je nosio zlatne širite sa jednom zvezdicom. Bili su to znaci pomoćnika komesara čete. Komesar je bio Santovac, ali su borci radije govorili »naš komesar Pero«. I stvarno, Dogo nije bio samo sekretar ćelije, bio je pravi politički rukovodilac u svojoj četi.

Uz visokog »komesara Peru« stalno je išao nejgov kurir Milan Pecelj. I Milan je bio iz Stepe, ali Milan je bio miljenik čete po tome što nije imao više od četrnaest godina. Dečak je izrastao, a želeo je da bude pravi vojnik. A bio je najsrećniji kada ga je aktiv SKOJ-a u četi primio za svoga člana. Na sastanak su došli i Pero i bataljonski sekretar Svetislav Nedeljkov — Bata. Bilo je svečano. Aktiv je tada već bio brojan, imao je dvadeset pet članova. Govorio je

Pera, rekao je da ni on nije imao više od osamnaest godina kad je primljen u SKOJ. Samo bilo je to 1942. godine, kad je na banatskoj ravnici bilo teško, kad je Špiler bio moćan i hapsio i odvodio na streljanje mnoge skojevce. A njih je uvek bilo sve više i više.

Kada je osnovana prva ćelija u četi bilo je svega šest članova. Kad je četa prešla u Mol primljeno je novih šest drugova. Istakli se momci u akcijama protiv zaostalih fašista. Sada ih je bilo već dvadeset šestoro. Velika snaga. Moralna i politička.

Mnogo je priča sa granice. Sve su one slične. A događaji su se svakodnevno redali, granica je živela svojim životom. Ipak, sve je manje bilo onih koji su tumarali graničnim pojasom. Mnoge su hvatale jedinice saobraćajnog i kombinovanog bataljona, a drugi su završavali svoje pustolovine na graničnoj liniji. Moglo se sve mirnije živeti i raditi.

Rezultati takmičenja

Treća brigada je učestvovala u dva velika takmičenja. U prvom, međubrigadnom, zakazanom u mesecu januaru nisu postignuti značajniji rezultati. Bilo je to vreme kada su jedinice Brigade bile rasute po Bačkoj i južnoj Mađarskoj.

Ali, zato su sve jedinice ušle spremne u drugo veliko takmičenje. Ovoga puta inicijativa je došla iz Štaba Korpusa, a na takmičenje su bile pozvane sve jedinice KNOJ-a. Takmičenje je trajalo puna tri meseca, od petnaestog marta do petnaestog juna četrdeset pete godine.

Ton i motornu snagu ovom takmičenju dala je omladina. Upravo na samom početku međudivizijskog takmičenja omladina je u svim jedinicama i svim mestima povela takmičenje u čast Omladinske nedelje. Bila je to treća sedmica marta meseca. Omladina je umela da u takmičenje unese po-

treban žar, tempo, da organizuje i da pokrene svakog borca na veće napore za veće rezultate. Skojevske organizacije, aktivi, biroi i komiteti, postali su inicijatori gotovo svih akcija. A u Brigadi je bilo oko hiljadu mladih komunista.

Međudivizijsko takmičenje je ustvari bilo nastavak. Nije bilo teško održati i dalje razvijati polet po jedinicama tim pre što su se u takmičenje, njegovu organizaciju, sabiranje rezultata bili uključili i svi članovi Partije, sve komande i svi štabovi. Oživele su zidne i usmene novine, pojavljivala su se imena udarnika, javljale su se kritike svega onoga što je kočilo, što je bilo propušteno. I tako, puna tri meseca.

Jedan od glavnih zadataka svih jedinica bio je nepoštedna borba protiv svih narodnih neprijatelja. Svuda su se isticale parole — Uništimo neprijatelja naših naroda. Toj paroli i tom zadatku bilo je sve podređeno. Jer, to je podrazumevalo svestrani vojnički, politički i kulturnoprosvetni rad, svestranu pripremu svakog borca za izvršavanje tog važnog zadatka.

Kada su na kraju sabrani rezultati, brojevi su sami govorili o onome što se imalo savladati. A oni su govorih da su jedinice Brigade za tri meseca uspele da zarobe 507 neprijateljskih vojnika, da uhvate 39 ratnih zločinaca i 30 političkih krivaca, 6.578 sumnjivaca, među kojima je trebalo otkriti skrivene fašiste, 1.257 švercera i 120 sabotera i pljačkaša.

U raznim prilikama zaplenjeno je 7 minobacača, 2 topa, 2 protivtenkovke, 10 mitraljeza, 4 puškom!traljeza, 194 puške, 2 mitroljete, 29 pištolja i druga oružja, zatim velike količine municije. Zaplenjena su i 4 kamiona, traktor, 4 motocikla, tri fijakera, 4 poljske kuhinje, 29 konja i veće količine odeće i obuće, kao i raznih namirnica. Redaju se podaci o zaplenjenom novcu i nizu zlatnih predmeta.

Treći bataljon je prednjačio u zapleni vojne spreme i zarobljivanju nemačkih vojnika, Peti u

hvatanju švercera, a Saobraćajni u privođenju sumnjivih lica.

Istaknut je podvig boraca Saobraćajnog bataljona Nikole Štikavca i Ljupka Perića. Njih dvojica su uspeli da skinu namontiranu bombu sa točka teretnog voza i da u zadnji čas spreče eksploziju.

U Štab petog bataljona stiglo je ovakvo pismo:

»Komanda vojničke časti 59222 izjavljuje zahvalnost borcima Jugoslovenske Armije i to: Nikoli Kruniću, Milutinu Petroviču, Petru Gombošu, Voji Andrejeviću, Tihomiru Todorovu, Josipu Totu, Antunu Kopunoviću, Milanu Petraševiću. Jovanu Ivkovu, Adamu Mučalovu, Gojku Nimkovu, Jovanu Vukeliču i Gezi Papiću za saradnju i njihovu pomoć Crvenoj Armiji, koji su za svega četiri časa utovarili dvadeset devet vagona ratne spreme koja ide na položaje Trećeg ukrajinskog fronta.

Prvenstveno se zahvaljujemo štabu Petog bataljona i želimo što tešnju i prisniju saradnju Crvene i Jugoslovenske Armije.«

Pismo je potpisao zamenik komandira čete Veličkov.

U jeku takmičenja pri štabu Brigade završen je treći po redu kurs komandira i delegata vodova a isto tako i treći kurs bolničara. Postignuti su vredni rezultati. Četrdeset dva kursista na vojnom kursu postigla su odličan ili vrlo dobar uspeh. Među njima su bili najbolji Milan Lukić, Milan Samardžija i Milan Stanković. Na svečanost je došao Jovan Vujić — Šaban. Dodelio je i nagrade najboljima. Lukić je dobio »šmajser«, Samardžija knjigu »Istorija SKP(b)«, a Stanković Lenjinov »Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma«. Sedamnaest bolničarki sa uspehom je završilo bolnički kurs. Među njima su bile najbolje Jovanka Gleda, Darinka Culibrk i Ernilka Tolmačev.

U tdku takmičenja velika pažnja bila je posvećena obuci svakog borca u rukovanju oružjem. Razvilo se veliko takmičenje ko će brže i spretnije sklopiti pištolj, pušku, automat, puškomitraljez. U

ovom takmičenju najbolje rezultate postigli su puškomitraljezac iz Prvog bataljona Jovan Bogdanović koji je rasklapao i sklapao svoj »brno« samo za osam sekundi! Puškomitraljezac Četvrtog bataljona Borislav Martinov bio je najbrži u rasklapanju i sklapanju »šarca«. Postigao je rekord od 23 sekunde. Puškomitraljezac iz Prvog bataljona Lazar Bašić postigao je rekord od 47 sekundi na puškomitraljezu marke »breda«, dok je Čedomir Mojsić iz Petog bataljona bio najbolji u rasklapanju i sklapanju sovjetskog puškomitraljeza. Njemu je trebalo 45 sekundi.

Jovo Bogdanović iz Drugog bataljona uspeo je da zavezanih očiju rasklopi i sklopi puškomitraljez zbrojevku« za svega devet sekundi. Milan Slijepčević iz Trećeg bataljona sklapao je i rasklapao pušku »mauzerku« za 17 sekundi. Branko Felbab, borac iz istog bataljona uspeo je da sklopi i rasklopi sovjetski automat za pet sekundi, a njegov drug Žarko Vladulov teški mitraljez »maksim« za osamdeset sekundi.

U vojnoj obuci najbolje rezultate postigli su i zaslužili nazive udarnika Gojko Ličina, Dušan

POMOĆ NARODU U OBRADI ZEMLJE

Grbić, Milan Ilić, Štipan Pucarić, Andrija Šokac, Bogdan Ponoćko, Dura Kopilović i Đorđe Đurić iz Drugog bataljona Milorad Janjić, Risto Nožica, Ivan Orčić, Radivoj Nalčić, Bela Barašević, Josip Prčić, Sava Pokrajac, Lazar Sađakov, Ivan Štetin, Mirko Damjanov, Miloš Račkov i Sava Dutina i rukovodioci Janko Glumac, Petar Savić, Sava Miškov i Vlada Lučić iz Trećeg bataljona, zatim Milan Grbić i Predrag Vujović iz Četvrtog bataljona, Milan Lazin — Bapa, Nikola Bajin, Borislav Dabić i Živa Kockarov, u Petom bataljonu Geza Virić, Milan Bjelobrk, Branko Ilić, Nikola Ognjenović, Vasa Kekeljević, Budisav Egić i Ivan Vidaković iz Saobraćajnog bataljona, dok je Petar Kovačević proglašen za najboljeg i najsmelijeg jahača, a Slavko Kuburić za najboljeg vozača bicikla u Kombinovanom bataljonu.

Sabirani su rezultati i iz političkog rada. Istaklo se dosta boraca, a među njima posebno Rade Stojanović, Mile Kapetanović, Rade Rašeta i Silvester Čavić iz Prvog bataljona, Jovo Nikolić, Petar Supica, Vlada Novaković, Marin Pecarić, Štipan Horvat, Jovan Cičić, Dušan Veličkov i Jelena Protić iz Drugog bataljona, Milorad Janjić, Risto Nožica, Milorad Pešut, Joca Tešić, Ivan Stevin, Stevan Cvejin, Uroš Miletić, Antun Mihaljević, Sava Dutina. Bela Baršević i Josip Prcić iz Trećeg bataljona, Bora Martinov, Gorazd Kovačić, Lazar Martinov, Stanoje Jablanov, Milivoj Aleksić, Slobodan Kozarski, Radivoj Zarić, Veselin Popov, Miloš Grujić i Rada Vasin iz Četvrtog bataljona, Radovan Janjić, Desimir Jovanović, Vladimir Cukvas, Svetozar Krunić, Silvester Sartanj, Vladimir Petrović, Milan Lazin, Svetozar Markov, Božidar Tatić i Tihomir Todorov iz Petog bataljona, Blagoje Milivojević, Dušan Popović, Nedeljko Bakalić, Paja Češljan, Đorđe Grujić, Ilija Jović i Naum Medić iz Kombinovanog bataljona, Mirko Čolić, Mile Baćanić, Jovan Zoraja, Budislav Egić, Momir Mudranić, Ivan Vidaković, Nikola Šobot, Milorad Devrnja, Spasa Rašković, Vlastimir Kolarić, Petar Cicvara i Stevan Bokun iz Saobraćajnog bataljona.

Bili su to oni koji su izdvojeni među stotinama drugih. Sava Pokrajac iz Trećeg bataljona istaknut je kao najbolji omladinac u brigadi, a omladincima ovog bataljona upisano je u zaslugu što je Treći bataljon odneo pobedu na političkom, vojničkom i kulturnoprosvetnom polju.

Postignuti su krupni rezultati na kulturnoprosvetnom planu, posebno u borbi protiv nepismenosti, a onda u razvijanju različitih formi kulturnoprosvetne delatnosti u jedinicama i među narodom. Do prijema novih boraca, početkom godine, u Brigadi nije bilo nepismenih boraca. Međutim, među novim borcima našlo ih se 124. U toku takmičenja taj broj se sveo na svega 16. Bio je to značajan uspeh.

Bilo je još jedno važno polje delatnosti jedinica Treće brigade, pa prema tome i takmičenja. Bio je to odnos i saradnja sa narodom svuda gde su se jedinice nalazile. I ne samo saradnja u političkim akcijama, zajedničkim predavanjima, mitinzima, ili u zajedničkim kuitumoprosvetnim akcijama. Sve to, u prvom redu, ali i kao rezultat toga razvila se ispomoć naroda svojoj vojsci i vojske svome narodu. Ako su ljudi sve više i sve masovnije sarađivali u čišćenju zaostalih bandi, hvatanju švercera i ilegalnih prelaznika preko granice, onda su jedinice pokazale dosta smisla i spremnosti da pomognu u tvornicama, a posebno na poljima u jeku setvenih ili žetvenih kampanja. To je bilo i neophodno, jer je hrana bila na velikoj ceni i zemlju je trebalo do kraja koristiti.

Zato se pratilo koliko su vojnici sa svojim zapregama uzorali, koliko posejali, podrljali i povaljali. Borci su pomagali i u obrezivanju vinograda, u okopavanju kukuruza, u sakupljanju gvožđa, papira, krpa i gume.

Sabrani rezultati govore da je najviše postigao kombinovani bataljon, što je bilo i razumljivo, obzirom na konje sa kojima je ova jedinica raspolagala. Konjanici su uzorali preko 1.2,00 jutara, toliko posejali, preko pet stotina jutara podrljali i povaljali. A cela brigada u toj setvenoj kampanji uzorala je i posejala blizu dve hiljade jutara, preko šest sto-

tkia podrljala i povaljala. Obrezano je sedamdeset hektara vinograda, okopano blizu dvesto jutara kukuruza i povrća. Jedinice brigade sakupile su preko sto dvadeset hiljada kilograma gvožđa, hiljadu dvestotine kilograma papira, sto kilograma krpa i četrdeset pet kilograma stare gume.

Svoj doprinos jedinice Brigade dale su u toku takmičenja i u prikupljanju sredstava za pomoć postradalim krajevima. Preko intendature Brigade sakupljeno je i otpremljeno preko devedest pet hiljada kilograma brašna, blizu pet hiljada kilograma pasulja, dve i po hiljade kilograma masti, preko šest hiljada kilograma pšenice, preko četiri hiljade kilograma mesa i slanine i drugih namirnica. Dosta toga bilo je proizvedeno na brigadnoj ekonomiji koju su sami borci obrađivah i tako na najjednostavniji način rešavali osnovne potrebe u snabdevanju jedinica.

U jednom završnom izveštaju kaže se da je najbolja strana ovog takmičenja upravo u tome što je ono pokrenulo zainteresovanost svih boraca u najvećoj meri, probudilo kod njih zdravu ambiciju, što je od jedinica stvorilo dobre vojničke kolektive, stručno i političko spremne za svaki zadatak.

Pöbedu u ovom takmičenju odneo je u svemu Treći bataljon. Obrad Janković je bio od prvog dana komandant ovog bataljona i to je bilo posebno priznanje i njemu samom.

Drugo mesto pripalo je Četvrtom bataljonu na čijem su čelu bili Stevan Vojinović — Zeko i Milan Tutorov — Kovač. Na trećem mestu bio je Peti bataljon, na četvrtom Prvi. na petom Drugi, a na šestom i sedmom Saobraćajni i Kombinovani bataljon.

Kultura i sport

Kada je reč o Trinaestoj vojvođanskoj brigadi ili o Trećoj brigadi KNOJ-a, onda jedno od počasnih mesta pripada njenoj kulturnoj delatnosti.

Podjednako se to odnosi na kulturnoprosvetni život u jedinicama kao i na kulturno-prosvetnu delatnost brigade na narod. To su bila dva pravca delatnosti sa jednim ciljem.

U vreme kada je sloboda dolazila na banatska i bačka polja u selima i gradovima ostale su razorene sve kulturne institucije. Ono što je bilo otimalo se uticaju okupatora koju su želeli da nametnu svoju kulturu za svoje ciljeve. Tako su radile Švabe, tako Hortijevi fašisti.

Još u Banatu, u prvim danima formiranja Brigade, počelo se sa radom. Na partijskim i skojevskim sastancima redovno se stavljala u dnevni red tačka: kulturno-prosvetni rad. Bio je to stalni sektor rada, kao i onaj vojni, politički, organizacioni.

U Brigadu je došlo više omladinaca, gimnazijalaca ili studenata, a onda i radnika i seljaka, koji su imali i dara i volje da rade u raznim kulturnim i sportskim sekcijama.

Pioniri ove akcije bili su Mira Mitrović — Glumac i Rade Knežević. Njima su se u prvi plan ubrzo priključili Vasilije Popović, Ljuba Milin, Zla-

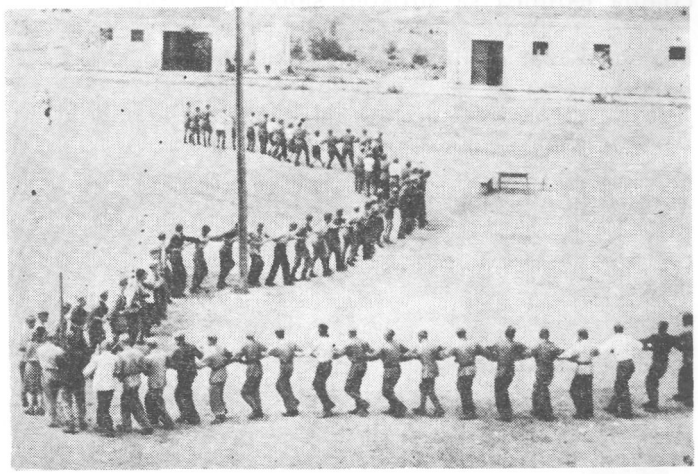

ČASOVI VESELJA

toje Mijatov, Bata Nedeljkov, Dragiša Obradović, Aca Obradović, Radmila Popov Plava, umetnik na harmonici, Todor Lazović, Slobodan Glumac i drugi. Ekipa je imala i svoju partijsku ćeliju kojom je rukovala Lepuška Brujić.

Vasilije Popović bio je u svoje vreme na vezi sa Milanom Tutorovim i kada je on došao u Petrovgrad na čelu partizanske čete, ponovo su se sreli i ostali zajedno. Otuda je dospeo najpre u Četvrti bataljon i tamo vodio prosvetnu ekipu. Odatle je i došao u brigadnu ekipu kada je ona bila formirana u Subotici.

Ljuba Milin bio je takođe iz Petrovgrada. Špiler ga je hapsio kao skojevca u ustaničkoj godini. Isto kao i Popović, Milin je voleo pero, imao je smisla za članak, priču, reportažu i dospeo je u Propagandni odsek brigade. Na čelu ovog odseka bio je Vukašin Kobaš — Popa, Sremac, spreman da se stalno bori za afirmaciju kulturno prosvetnog rada u jedinicama. On i Milin okupili su poseban tim i bili inicijatori mnogih akcija. Međutim, vremenom se Kulturna ekipa osamostalila, postala kao neka specijalna jedinica sa širokom slobodom rada.

Tome je posebno doprineo novi komesar brigade Lazar Ljubinković — Saša. Opazio je niz talenata, video je da na terenu severne Bačke nema jače kulturne institucije koja bi preuzela inicijativu i povukla napred. Zato je podsticao Mitrovića i njegove drugove, sam im pomagao i obezbeđivao im putovanja i organizovanje boravka u raznim mestima. U tome su se Saša i Popa dobro slagali.

Tako je Brigada imala svoj Propagandni odsek, Kulturnu ekipu, kulturnoHprosvetne odbore pri štabu, u četama pa i u vodovima kada su čete bile rasute po terenu. Među predsednicima kultumoprosvetnih odbora isticali su se Martin Možeš, Nebojša Martinović, Zika Vlaisavljević i Aleksandar Kukin.

Propagandni odsek imo je najrazvijeniju sekciju za štampu. Tom sekcijom rukovodio je Ljubomir Milin. Odsek je imao u svojoj sredini i jednog umetnika, slikara. Bio je to Stojan Zarić, šef foto-

filmske sekcije. Ali, ovaj daroviti slikar rano je izgubio život. Petog februara hitao je u Novi Sad motorom ali je usput izgubio kontrolu i survao se u neku provaliju. Trebalo je da stigne u Beograd na prvu konferenciju umetnika.

U mesecu martu izašao je prvi broj brigadnog lista. Imao je naslov »Narodna odbrana«, a u uvodniku je stajalo da to nije dnevno glasilo, već list boraca i rukovodilaca Treće brigade, koji donosi članke svojih boraca i rukovodilaca, daje direktive za rad, iznosi život brigade, otkriva nedostatke u radu i životu jedinica i upućuje na pravilno vršenje dužnosti. Ustvari trebao je da bude hronika Brigade.

Ovaj list je kasnije izlazio u više varijanata, kao »Brigadni list«, kao redovni »Bilten« ili kao specijalni bilten.

List je donosio i književne priloge, među kojima je bilo pesama, a posebno, kraćih pozorišnih komada iz pera Mire Mitrovića ili Ljube Milina ili obojice zajedno. Takav je bio dramski prikaz u dve slike po romanu Gorbatova »Nepokoreni«, Mitrovića i Milina, prvi čin drame »Mladice« pod naslovom »Mu-

SPOKT

čenje« autora Ljube Milina, ili najpopularniji kratki komad »• Tajno oružje« Mitrovića i Kneževića.

Svoja izdanja Propagandni odsek je štampao u preko dvesto primeraka, ali je od svakog broja radio tri originala, kao tri ugledna primerka, bogato ilkovno opremljena.

U tehnici odseka umnožavani su značajni članci, a zatim i predavanja za borce u tiražu do četiri stotine primeraka. Samo u toku takmičenja izrađeno je za jedinice dve hiljade prigodnih parola.

Ove zbilja krupne zadatke besprekorno su izvršavali pravi udarnici u tehnici Vojislav Jovanović i Aleksandar Dabić.

Propagandni odsek raspisivao je konkurse za najbolje radove na teme iz vojnog, političkog, kulturnoprosvetnog i opšteg života, ali isto tako i za najbolji bataljonski list, četne i vodne zidne novine.

Akcijom kultumoprosvetnih odbora bataljona svaki bataljon je izdavao svoje listove. List Prvog bataljona nosio je najpre naslov »Naša borba«, a zatim »Iskra«, dok je list Drugog bataljona imao naslov »Udarnik«. List Trećeg bataljona nazivao se »Sloboda«, četvrtog »Partizan«, a petog »Borac«. Svoje listove imali su i specijalni bataljoni. List Kombinovanog bataljona zvao se »Konjanik« a Saobraćajnog — »Saobraćajac«. Pri štabu Brigade izlazila su dva lista — list prištabskih jedinica »Naše delo« i list sanitetske službe »Sanitet«. Izašla su i dva omladinska biltena.

U svim ovim listovima ogledali su se većinom borci, pisali reportaže, svoje pesme i opisivali svoje doživljaje.

Za brigadne i bataljonske listove odabirani su najbolji članci. Ali, u svakoj sobi u kojoj su borci stanovali barem nekoliko dana pojavljivale su se zidne novine. Bila je to najmasovnija i najneposrednija »štampa« u kojoj je svako mogao da kritikuje i da bude kritikovan. Kad zapne, kad nema članaka, o tome se diskutuje na Odboru ili na aktivu SKOJ-a.

Gotovo svaka četa imala je svoj hor i svoju diletantsku sekciju. Na tom polju uvek je dolazilo do saradnje sa omladinom u mestima kroz koja je četa prolazila. Tako se to dopunjavalo i uzajamno pomagalo, a korist je bila u podsticanju kulturnog života po udaljenim selima nabacanim u graničnom pojasu.

Ipak, kulturna ekipa je imala daleko veće ambicije. Za kratko vreme ona je okupila grupu sposobnih pevača, svirača, glumaca i pisaca. Najpre je pripreman šaroliki program, ustvari priredbe sa pesmom i muzikom, sa recitalima i kraćim skečevima. Mnogo je puta izvedeno Mitrovićevo »Tajno oružje«, jer je taj kratki komad bio aktuelan, rugao se Hitleru koji je konačno gubio bitku. Po tome je bio životan i dobro priman.

Takvu jednu veliku priredbu Ekipa je dala u Subotici, da bi je ponovila u Senti, Molu i Adi. Pre toga Ekipa je dala četiri priredbe za sindikate, sovjetske ranjenike i naše ranjenike te u kasarni za same borce. Stizale su pismene zahvalnice i pozivi za nova gostovanja. Na ovim priredbama davani su skečevi »Nova žena«, »Analfabeta«, recitovane su solo i horske recitacije, pevane horske jugoslovenske i sovjetske pesme, sviran džez i muzika za tamburaški orkestar.

A tada se ekipa pripremala za ozbiljniji poduhvat. Njena diletantska sekcija prihvatila se zadatka da pripremi komad Kir-Janju od Sterije Popovića.

Bilo je to već za pozorište. Ekipa je imala dobar sastav, ali je sve to baš bilo amatersko, bez dovoljno sredstava. Ipak, krenulo se na posao. Mira Mitrović i Vasilije Popović odabrali su najpre ekipu i podelili likove. Ormija je bio suvonjav, utegnut, taman zgodan za Kir-Janju. Za Katicu je bila određena Draginja Sekulić — Cakana. Ulogu Miše dobio je Dragiša Ognjenović, a sluge Pere Saša Slavnić. Ulogu Kir-Dime uzeo je Jovica Patronogić.

Sve je ispalo dobro. Suboticom je plakatirano da se u zgradi Narodnog pozorišta dvadeset

devetog marta daje Kir Janja. Prvi pozorišni komad na srpskom jeziku posle četrdeset prve.

Publika je bila oduševljena. Da li zato što je bila željna vedre komedije ili zato što su glumci odigrali dobro svoje uloge, ali aplauza nije nedostajalo.

Ekipa je sa ovim komadom išla na gostovanje čak u Srem.

U toku takmičenja Propagandna ekipa dala je 26 priredbi od kojih pet u zajednici s omladinom. Devet ih je dato u Subotici a dvanaest u Bačkoj i Sremu. Dvadeset njenih pripadnika odabrano je za divizijsku ekipu.

U Trećoj brigadi bio je svestrano razvijen sportski život. Svaka jedinica imala je svoj fudbalski tim, a najbolji su sačinjavah bataljonske timove. Ali, nije samo fudbal bio popularan. Mada je najviše odigrano upravo ovih utakmica među četama, bataljonima, sa ekipama sela i gradova severne Bačke.

Bilo je organizovano međubataljonsko takmičenje posle selekcija po četama u toku maja meseca. Na redu su bile atletske discipline, plivanje, fudbal, gađanje puškom, bacanje bombe, odbojka, košarka i vežbe s puškom.

Postignuto je bilo nekoliko značajnih rezultata, a brojnost disciplina i učesnika pokazivao je popularnost i razvijenost sporta u Brigadi.

U ovom takmičenju najviše je bodova sakupio Treći bataljon -— 74. Druga je bila Propagandna ekipa sa 66 bodova, zatim slede Saobraćajni bataljon sa 34, Drugi bataljon sa 28, Peti sa 24, Četvrti i Kombinovani sa po 18. i Prvi bataljon sa 14 bodova.

Pojedinačno, najbolji je bio Aca Ognjanović iz Propagandne ekipe sa 14 bodova, a slede ga Stanko Milivojev iz Kombinovanog bataljona, Vasilije Popović iz Saobraćajnog, Ljudevit Celjuska iz Trećeg i Đorđe Inguz iz Četvrtog bataljona — svi sa po 12 bodova. Sledili su Radivoj Kodranov i Rade Vranješ iz Trećeg bataljona sa po 10 bodova, Alek-

sandar Babić iz Ekipe, Josip Lukić iz Prvog i Veljko Radak iz Petog bataljona sa po osam bodova.

Veliki uspeh Brigada je postigla u međubrigadnom takmičenju u fiskulturi. Osvojeno je 58 bodova, prema 48 koliko su osv-ojile ekipe Prve i Druge brigade. Pobedonosni pehar svečano je primio Mirko Okiljević od šefa Propagandnog odseka Divizije Đorđa Vasića.

U Brigadi je bio razvijen i šah. Odigrano je više turnira. Samo na turniru za brigadno prvenstvo učestvovalo je dve stotine šahista.

*
* *

Dan pobede sve jedinice Treće brigade dočekale su sa velikom radošću. Svuda je bilo slavlje. Nestalo je Hitlera i fašističke Nemačke. Sloboda je osvanula sveže kao što su bili majski dani.

Brigada je izvršila svoj zadatak. A bio je to borbeni zadatak. Podjednako vredan kao i svaki drugi u tim mesecima i danima završnih borbi.

I evo, dajemo reč na kraju komandantu Marku Tanjurdžiću — Šiptaru. Komandant je voleo svoju Brigadu, njene borce.

»To je ustvari bila kadrovska brigada, jakog morala, politički zrela i do kraja disciplinovana. Politička svest borca, njegova odgovornost, moral i poštenje bili su od neprocenjive vrednosti i na velikoj visini.-«

POSLE POBEDE

Svet je slavio triumf nad fašizmom. Sest dana posle pobede oružje je položila armija fon Lera na našem tlu. Slavlju su se tada priključili i svi naši narodi, od Triglava do Đevđelije. Ujedinjeni, zbratimljeni, kao što su bili ujedinjeni i zbratimljeni u teškoj i slavnoj Narodnooslobodilačkoj borbi. I revoluciji.

Pobeda za narode Jugoslavije bila je dvostruka. Isteran je okupator. Zajedno sa njim bile su poražene i sve one snage koje su pod njegovim skutom i u njegovoj službi pokušale da sačuvaju svoje gazdinske pozicije, staru vlast, oslanjajući se pri tom na zagrižene nacionalističke i šovinističke snage i drugi deklasirani olош.

Iako poražene ove kontraške snage nisu odustajale od dalje borbe tražeći sebi nove saveznike i nove zaštitnike. Oni najokoreliji nisu ni smeli izići pred svoj narod. Grčevito su se svijali u oružane bande — četničke, ustaške, balističke, belogardejske. S njima se trebalo još boriti. Uporno, bez milosti, do istrebljenja.

Taj zadatak ostavljen je Ozni i Korpusu narodne odbrane Jugoslavije. Za njih rat još nije bio završen. Rat koji je tražio nove žrtve i najveća odricanja.

Vojvodina je bila već očišćena. Fašistički ostaci nisu više predstavljali veliku opasnost. Bilo je dovoljno snaga da se i oni istrebe.

Trebalo je priteći u pomoć Bosni. Tamo je još bio Draža Mihailović, Nikola Kalabić i druge neslavne vojvode. U većim ili manjim grupama. Bilo

je tu i ustaških bandi. Imali su oni svoje jatake, stvarali teško pristupačne jazbine, penjali se na urvine i u brda. Silazili, pljačkali, ubijali narodne odbornike, partijske i skojevske sekretare, viđenije ljude. Njih je trebalo priklještiti, sprečiti dalje zločine, odvojiti ih od bilo kakve podrške, razbijati ih, blokirati pojedine grupe i uništavati.

Vojvodani su dugovali Bosni. U nekoliko ratnih godina Bosna je primila prve vojvođanske bataljone, tu su formirane prve vojvođanske brigade. Tu je već bilo sklopljeno prijateljstvo, stvoreno bratstvo i jedinstvo.

Najpre je vojvođanska divizija KNOJ-a organizovala i opremila jak Izviđački odred. Odabrani su borci, obaveštajci, izviđači, komandiri i politički delegati iz sve tri vojvođanske brigade KNOJ-a. Grupu iz Treće brigade predvodio je obaveštajni oficir Đorđe Đurđević — Đokica. Još je bilo daleko do scene u operi za ovog vrsnog pevača. Još je trebalo ratovati.

Uz Đokicu su iz Brigade krenuli Milan Delić, obaveštajac, Ziva Martinov, Ziva Glišin, Pera Zivanov, Stevan Novakov delegati vodova i odeljenja, Petar Keljački —• Mrguda, Milan Lukačev i Ivan Tomin, vodnici, Kristifor Babić, Rade Števin komandiri odeljenja, Vlada Dušin veterinarski bolničar i drugi.

U Bosni

Izviđači su krenuli za Bosnu i na Savi ponovo zapevali onu omiljenu:

Oj ti Bosno ponosna
Visokih bregova
Evo tebi u pomoć
Sremačkih (Banatskih) (Bačvanskih) sinova...

Trebalo je imati izvanrednu kondiciju, biti precizan strelac, naučiti se neopaženo kretati stazama i šumama, biti strpljiv do krajnjih granica, paziti na svaki svoj postupak prema ljudima, taman kao i u partizanska vremena, trebalo je imati hrabrosti kad se nađe oči u oči sa prepredenim, veštim,

OBAVEŠTAJNI OFICIR ĐORĐE ĐURĐEVIĆ
DOKICA NA POLOŽAJU U BOSNI

lukavim i na sve spremnim otpisanim ljudima, koji su videli i sami kako im se gase sve nade, kako tonu i zato su se grčevito borili za goli život. Koliko je zaseda bilo, postavljenih noću, nepomičnih po nekoliko dana u kakvom seniku, sve dotle dok ne naiđu oni koje je trebalo iznenaditi ili dok se ne izgubi nada za njihov nailazak. A onda ponovo, na drugom mestu, u nekom tesnacu ili na kozijoj stazi. Obaveštajei su imali pune ruke posla. Njihovo je bilo da sa oficirima OZN-e dokuče planove i bivakovanje pojedinih grupa, da prate njihovo kretanje i da izaberu mesto za zasedu. Trajalo je to tako u jesen četrdeset pete, pa u zimu koja je došla, a produžilo se sve do naredne zime i proleća četrdeset sedme.

Koliko je uništeno vojvoda, koliko njihovih telesnih čuvara, koliko ustaških časnika, koliko koljača? Zbiralo se zajedno, na ćelom terenu, sve dok su akcije vođene. Uspeh je bio zajednički. Tragajući za njima, progoneći sve manje i manje grupe, pa onda i pojedince, izviđači su prokrstarili mnogo znamenita mesta iz slavnih dana borbi, Bosnom, Hercegovinom, Crnom Gorom.

Vitas Milan pamti četnika Dušana Vukotića i njegove pećine. Kad je konačno likvidiran, u njegovoj jazbini pronađeno je oko šest stotina kilograma bravljeg mesa! Branko Vasić zapamtio je ustašu Božu Lagumića i sve muke dok njegova grupa nije likvidirana. Ta akcija trajala je puna dva zimska meseca. Pera Zivanov nije zaboravio na žestoku borbu kod Doboja, koja je morala biti u pokretu, jer je jedinica stigla usiljenim maršom na određeno mesto gotovo kad i banda.

Milan Delić upao je iznenada u klopku čuvara Draže Mihailovića. Četnika je bilo mnogo. Tukli su se celu noć, odstupiti se nije moglo. Tek su u zoru stigla pojačanja i četnici su pobegli.

Stevan Novakov je sa svojim drugovima išao da uhapsi četnika za koga se znalo da je smakao jednog partizana. Bilo je to ispod Romanije. U hvatanju koljača učestvovao je mladić, ustvari njegov sin. Osudio je postupak oca i zatražio da bude par-

tizan. Ziva Glišin i njegova grupa pod komandom Petra Keljaekog — Mrguda gonili su jednog ustašu nekoliko nedelja. Bili su mu na tragu i kada su izgubili nadu u uspeh, ustaša ih je iznenadio. Cela grupa se nalazila u zaklonu i čistila oružje. Cak nikoga nije bilo ni na straži. A tada je među njih rupio ustaša do zuba naoružan. Došao je da se preda!

Ziva Martinov je sa svojim udarnim vodom krenuo u jedno selo u kome je bila opažena jača četnička grupa. Četnici su, međutim, bili oprezni i pustili su vod da uđe u selo, a zatim su ga opkolili. Istovremeno ka selu se kretala jedna četa Šesnaeste divizije. Ceta je takođe obuhvatala selo. Tako su se odjednom oko udarnog voda našla dva obruča, samo što su se četnici našli u »sendviču«.

Vod je nekoliko meseci tragao za bandom vojvode Karovića na prostoru od Majevice do Romanije. U tim akcijama topila se vojvodina pratnja, a kad je ostao usamljen, zametnuo je trag i nestao sa tog terena.

Ziva je izvršio jedan poseban zadatak. Dobio ga je od obaveštajnog oficira divizije. U grupi mu je bio Radića Stankov, jedan Aleksandrovčanin i dva Karađorđevčanina. Bilo je utvrđeno mesto gde se noću spuštao nečiji avion, primao padatke od svoje javke na ^zemlji i vraćao se natrag. Bio je to pašnjak. Ziva i njegovi drugovi morali su se pritajiti na najbližem mestu pašnjaka i iznenaditi pilota i njegovu javku na samom delu. Zaklon je bio u pšenici. Ustajati se nije smelo. Ceo dan, sve do noći i momenta kada se na nebu pojavi avion. Ali, aviona nije bilo. Radnici su pronašli borce u pšenici i oni su morali promeniti poziciju. Otišli su na tavan jedne kuće s kraja sela i nastavili svoje osmatranje. Uporno. I zbilja, nakon nekoliko dana čekanje se isplatilo. Ziva i njegovi drugovi najpre su opazili ženu sa detetom i sa dva kofera u rukama kako odlazi prema pašnjaku. Za nekoliko trenutaka čuo se motor aviona. Pojurili su ka pašnjaku i stigli pre no što je izvršena primopredaja kofera. Pilot je razoružan, uhvaćena je i

špijunka a avion je ostao nepomično na pašnjaku. Uporna grupa dobila je pohvalu za svoj uspeh.

Bilo je mnogo događaja, mnogo borbi. Ipak, najdraži uspeh za vojvođanske izviđače bilo je likvidacija bande vojvode Pavla Gajića.

Bila je to poveća grupa opasnih koljača. Vojvoda je bio lukav, izvanredno okretan, uvek zaštićen od svojih ljudi. Međutim, gubio je jednog za drugim, da bi bio isteran na čistinu i ostao sam. Ali, Gajić je imao dobre baze i nekoliko odanih jataka. Zato je izbegao mnogim zasedama. Taj slučaj na sebe je preuzeo Đokica Đurđević.

Đokica je trago najpre za jatacima. Želeo je da lukavstvom prevari lukavog četnika. Ali, nije to ni bilo lukavstvo, već spretnost i upornost. Đokica je najzad dobio poverenje jednog od jataka. I to iz najužeg kruga. Zajedno su postavili klopku i Đokica se našao sam licem u lice sa koljačem. Bio je brži i spretniji. Vojvode Pavla Gajića više nije bilo.

Bilo je u tim akcijama ranjenih i poginulih boraca. Samo u jednoj kontra zasedi koju su postavili četnici poginula su četiri borca. Nema tačnih podataka niti njihovih imena, bar za sada. Borci pominju druga Radu iz Taraša, zatim Mihaila Jovanova iz Orlovata i Ljubu Gvozdena.

Četrdeset šeste u Bosnu je otišao kompletan Drugi bataljon.

Za vojvođanske izviđače rat je bio završen četrdeset sedme godine. Tek tada su oni, koji su želeli kućama, napustili svoju jedinicu. I za njih je došao dan demobilizacije.

*

* *

I danas postoji niz lepo uređenih karaula na zanimljivoj graničnoj liniji između Tise i Dunava Podignute su osmatračnice, uređene patrolne staze, a uz samu liniju, ili na njoj, u ravnomernom razmaku stoje beli kameni stubovi. Sa naše strane ukle-

stradali nesrečnim slučajem. I Kuštra i Seka i Prpič i Rade bili su omiljeni kod velikog broja boraca, stari komunisti i borci.

Poginuli su na dužnosti, utopili se, umrli tokom četrdeset pete i šeste godine od kraja maja meseca:

Nikola Komnenkov

borac druge čete Drugog bataljona, dobio je trovanje rane i umro dvadeset četvrtog maja četrdeset pete u Subotici. Bio je rodom iz Stanišića. Nije još imao osamnaest godina.

Radovan Katić

borac treće čete Petog bataljona. Umro je od srčane bolesti u Subotici, trećeg juna. Rodom je od Sinja. Imao je manje od osamnaest godina.

Jovan Makain

borac treće čete Drugog bataljona. Umro je od srčane bolesti u Subotici šestog juna. Bio je rodom iz Kucure kod Bajmoka. Imao je dvadeset i jednu godinu.

Dušan Ostojić

borac iz Kombinovanog bataljona. Umro je u Subotici sedmog juna, samo mesec dana pre dvadesetog rođendana. Bolovao je od srca.

Jovan Dražić

delegat voda četvrte čete Četvrtog bataljona. Poginuo je od podmetnute bombe na putu između Vrbasa i Turije desetog juna. Bio je rodom iz Mokrina. Imao je devetnaest godina.

Lajčo Poljaković

borac četvrte čete Trećeg bataljona. Umro je u Somboru od srčane bolesti trinaestog juna. Bio je rodom iz Subotice. Trebalo je za dva meseca da proslavi osamnaesti rođendan.

Josa Kopilović

borac četvrte čete Četvrtog bataljona. Udavio se u Tisi jedanaestog juna. Bio je rodom iz Subotice. Imao je osamnaest godina.

Marko Živić

desetar biciklističke čete Kombinovanog bataljona. Poginuo je u Bačkoj Topoli ina stražarskem mestu sedamnaestog avgusta. Bio je iz Subotišta kod Rume. Još nije imao osamnaest godina.

Petar Dopuđa

borac prve čete Drugog bataljona. Udavio se u Kanalu Kralja Petra kod Bačkog Brega dvadesetog avgusta. Bio je iz Tomislavca kod Bačke Topole. Imao je dvadeset tri godine.

Miloš Jančikin

borac Četvrtog bataljona. Poginuo je nepažnjom druga trideset prvog oktobra u Horgošu. Rođen je u Deski, Mađarska, a živeo u Krsturu. Imao je dvadeset šest godina.

Arsen Stojšin

poginuo je čuvajući granicu kod Kraljevog Brega osamnaestog decembra. Bio je borac druge čete Četvrtog bataljona, rodom iz Vranjeva kod Novog Bečeja. Imao je devetnaest godina.

Uroš Brdarie

borac, rodom iz Mokrina. Umro je u Molu desetog septembra. Imao je dvadeset pet godina.

Dragoljub Stojamov

borac Drugog bataljona. Umro šestog marta četrdeset šeste. Rodom je iz Kumana. Imao je dvadeset dve godine.

Anton Poljaković

borac druge čete Petog bataljona. Umro četrnaestog marta. Bio je iz Subotice. Imao je dvadeset godina.

Milorad Šljivić

borac Trećeg bataljona. Umro je trećeg juna. Bio je rodom iz Melenaca. Imao je dvadeset dve godine.

Koce Jovanović

borac četvrte čete Trećeg bataljona. Umro je u Pančevu četrnaestog decembra. Bio je rodom iz Belovišta. Imao je dvadeset godina.

Petar Jelovčić

borac Trećeg bataljona. Umro je dvadeset prvog oktobra u Kikindi. Imao je devetnaest godina.

Vitomir Žikovac

borac Drugog bataljona. Umro je dvadeset osmog novembra. Imao je dvadeset šest godina.

Ima podataka da su poginuli:

Milivoje Fenjamac iz Tomaševca
Veljko Filipov iz Tomaševca
da su umrli:
Duka Vujić iz Krstura
Mita Bungin iz Dale
Slavko Popov iz Dale.

POGOVOR

Nije bilo lako napisati knjigu o Trinaestoj vojvođanskoj brigadi ili Trećoj brigadi Korpusa narodne odbrane Jugoslavije.

Formirana je na tek oslobođenoj sevemobanatskoj ravnici od seveirobanatskih partizanskih odreda i hiljada oduševljenih dobrovoljaca koji su nestrpljivo čekali na svoj red da stupe u borbenu jedinicu.

Brigada se nalazila iza krupnih borbenih snaga evropskog Istočnog fronta koji je tada išao Tisom ili Dunavom, u prostoru velikih bitaka: na Batini, pod Budimpeštom, na Dravskom li na Sremskom frontu.

Njena dva bataljona držala su prve linije fronta na Dunavu, ali više kao predstraže, bez direktnog sudara sa neprijateljem.

Čuvala je i branila važne komunikacije i vojne transporte u jeku velikih bitaka, borila se protiv ubačenih padobranaca, ob;iveštajaca, diverzanata.

Štitila je narodnu vlast i vojne komande, privredne i druge objekte, učestvovala u mobilizaciji svih sredstava i svih snaga u službi fronta.

Čuvala je granice domovine.

Borila se protiv ostataka fašističkih i konitrarevolucionarnih bandi u Vojvodini, Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Makedoniji.

Bila je velika želja svih njenih boraca i rukovodilaca da krenu sa prvim ešalonom, u proboj, u juriše na rovove i bunkere, da toku neprijatelja i da uzvrate udarce koje su tokom tri i po godine primali na banatskoj ravnici nemoćni da odgovore istom merom. Iako je svaki borbeni zadatak Brigade li njenih jedinica bio od izvanredne važnosti, kako za isaimiu liniju fronta i bitke koje su

na njemu vođene, tako i za puno učvršćenje revolucionarne narodne vlasti na celoj severnobanatskoj i sevarnobačkoj teritoriji, ta želja boraca ostala je neumanjena.

I sad, gde početi i gde završiti kazivanje o borcima i rukovodiocima ove Brigade?

Odlučio sam se da idem od početka, od baze na kojoj je Brigada iznikla, od borbenih tradicija koje je u sebi sazdala, od svega onoga što su severnobanatski borci učinili da bd održali visoko uzdignutu zastavu oslobodilačke borbe, od julskih ustaničkih dana do strojeva Brigade formirane na ravnici.

Od izvanrednog je interesa saznanje kako su to severnobanaćani uspeli, kako uspeli, uprkos tome što su se našli u udaljenom severnom kutku naše zemlje, između dve granice, mađarske i rumunske, odsečeni Tisom i Dunavom, na zemljištu ravnom kao dlan, ispresecanom komunikacijama, naseljenom Srbima, Nemcima, Mađarima, Rumunima, Slovacima, obećanom domaćim Švabama. Tu, na tom prostoru, niklo je u julskom ustanku osam partizanskih odreda, Nemci su ih više nego desetkovali kad je sa ravnice dignuita »šuma« kukuruza i isunookreta. Ostala su dva odreda u najtežoj, četrdeset drugoj godini, da bi se u leto četrdeset treće oba svili u jedinstveni Severnobanatski odred i probili do Srema, ostvarujući tako životno važan put. Tim putem odlazili su transporti banatskih boraca do Srema li Bosne, do redova vojvođanskih brigada. Otišlo ih je tuda više od tri hiljade, ali ina svojoj ravnici nisu mogli stvoriti Brigadu. Ona bi bila suviše jasna meta jakim nemačkim snagama na brisanom prostoru. Stvorene su zato pokretne d spretne borbene i diverzantske grupe. One su rasle i prerasle u udarne čete, u dva partizanska odreda — Kikindski i Petrovgradski.

Ni transporti za Bosnu i Srem, ni borbene grupe, udarane čete i prtizanski odredi nisu mogli da prime sve one mladiće i devojke, sve ljude sa ravnice koji su bili spremni da uzmu pušku i pokažu svoju snagu neprijatelju. Mnogi od njih su bili svrstani u aktive SKOJ-a, grupe USAOJ-a, Afežea, mnogi su prošli kroz Špiilerove ruke i njegove logore, mnogi su se zarekli da će udarce vratiti udarcima. Čekali su to vreme.

Zato je Brigada odjednom nikla kao iz zemlje, spontano ali i smišljeno. I oduševljeno. Ljudstvo je mogla da odabira jer je dobrovoljaca bilo više nego što je mogla da ih svrsta u svoje čete i bataljone. Zato je u Brigadii već na sam dan formiranja bilo više od trećine članova Partije i Skoja. Sve se to nije moglo dogoditi bez korena, bez osnova, bez tradicije, bez onoga što se zbivalo na ovom prostoru tokom tri i po godine rata.

Bila je to izvanredna podsticajna tema i zato sam joj u ovom rukopisu dao dosita prostora. Time sam želeo zaokružiti u celinu sve ono što se odnosi na učešće Severobanaćana u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji, na njihova iskustva, na njihov doprinos, na silne žrtve koje su pri tome morali da dadu. Ipak, pogrešio bih ako bih kazao da se ovim rukopisom reklo sve što bi se na tu temu moglo reći. Jer, nije samo Trinaesta vojvođanska formacija **u** čijim su se redovima, posle oslobođenja svoje ravnice, borili Severobanaćani. Dakako, Trinaesta brigada je bila formirana upravo tu, sabrala je preko dve hiljade boraca, ali mnogi su se tih nedelja svrstali su druge borbene jedinice, od Dvanaeste vojvođanske, Šesnaeste divizije, OZN-e, do Druge brigade vojvođanske divizije Knoja, koja je došla na banatsko tie. Tu su i oni koji su pre oslobođenja Banata transportima dospeli od Prve proleterske i Šeste ličke, pa do gotovo svih do tada formiranih vojvođanskih brigada.

Osnov na kome sam gradio ovu knjigu čine istraživanja razvitka narodnooslobodilačkog pokreta u Banatu kao celimi. Radio isam ina originalnoj izvornoj građi toga vremena iz naših izvora i iz izvora okupatora i nemačke narodnosne grupe. Međutim, poznato je, da su Banaćani ratovali pod teškim uislovima u kojima je konspiracija imala presudnu ologu. Tada je i inače bilo malo pisanih dokumenata, a od onih kojii su i postojali mnogi su istrunuli iu bazama ili su pali Nemcima u r-uke. S druge strane, nemačka dokumenta ni do danas još nisu kompletirana niti klasificirana i sređena tako da bi u celini postala dostupna za korišćenje.

Kada se radi o dokumentima Trinaeste vojvođanske brigade, posebno o periodu kada je ona delovala

kao Brigada Kn o j a, za očekivati je bilo da barem tih dokumenata ima dovoljno i da su dostupna. Međutim, nije tako. Sačuvan je isamo deo dokumenata iz prvog perioda delovanja Brigade, dok se dokumenta iz njenog drugog perioda — knojevskog, još nalaze rasuta i misu dostupna.

Otuda je bilo više teškoća sa obradom borbenog puta same Brigade. Otuda nesigurnost iu sastavu komandi, a posebno nedostatak mnogih konkretnih činjenica koje bi bolje oživele i predstavile borbenu delatnost Brigade kao celine. Zato nije do kraja obrađen period kada je Brigada slala svoje jedinice u Bosnu, posebno u Makedoniju na specijalne zadatke — čišćenja bandi i pomoći grčkim rodoljubima. Dato je samo nekoliko karakterističnih primera.

U nedostatku izvornih originalnih dokumenata korišćena je ranije sakupljena memoarska građa koja je sadržavala pojedinačna sećanj a ili zajedničke rekonstrukcije pojedinih događaja. Za sakupljanje građe o Brigadi, bila je organizovana posebna anketa, možda neprecizno sročena, pa stoga nije ni dala bitnije podatke. Pored toga vođeni su razgovori sa mnogim rukovodiocima Brigade, zapisana su njihova sećanj a ili Siu ih oni sami pisali. Moram istaći da su vredne izvore predstavljali brigadni i bataljonski listovi iako su samo neki od njih sačuvani.

Bazu za ovaj imkopis ipak predstavljaju neki moji raniji ili uporedni radovi. Tu je, pre svega, rukopis »Banatski odredi« kojii studiozno i na bazi izvora analizira tok borbe u Banatu od četrdeset prve pa do četrdeset četvrte godine. Za irazliku od tog rukopisa koji je više studija, ovde se građa koristila slobodnije, toplije, više su obrađeni junaci, ljudi, ovde nema analiza niti zaključaka, a ipak se sve spušta na objektivan, čvrst teren istine. Stoga jedan rukopis ne isključuje drugi, nego obratno, oni se dopunjuju i sa mojim ranije objavljenim knjigama »Na banatskoj strani« i »Pod jednom zastavom«, kao i sa biografijom Branka Glede, naučnim prilozima o zločinima okupatora u Banatu i o problemu veza čine jednu celinu analitičkog ,i publicističkog prilaza rasvetljavanju ratnih zbivanja na banatskoj ravnici.

Koristio sam i druge objavljene naučne i publicističke radove iz ove oblasti. Da pomenem samo najvažnije:

Jovan Veselimov: Svi smo mi jedna partija, Novi Sad, 1971.

Šandor Veg: Pripreme za ustanak i partizanski odredi u Banatu 1941. godine. — Vojvodina 1941, Novi Sad 1967, str. 7—59.

Dr Danilo Kecić: Pripreme za ustanak iu Vojvodini, Zbornik radova istorije radničkog pokreta, Beograd, 1968/3 s 227—263.

Zagorka Končar, Ljubomir Tabački: Uvek u borbi, Novi Sad, 1970.

Radivoj Pore Pavle: Svetionik na Dunavu, Novi Sad, 1959.

Đorđe Vasić: Hronika o oslobodilačkom ratu u južnoj Bačkoj, Novi Sad, 1969.

Ilija Vojvodić: Rusko selo u ratu i miru, Novi Sad 1969.

Milivoj Popov: Žito u plamenu, rukopis.

Žarko Atanackovič: Vojvodina u borbi, Novi Sad 1959.

Ljubiša Šijački, Sava Šijački: Kikinda od 1941. do 1945. godine, rokopis.

Mata Šećerov: Hronika Padeja, Novi Sad 1975.

15. vojvođanska brigada, Novi Sad 1953.

Zrenjanin, Zrenjanin, 1966.

Vojvodina u borbi, Album, Novi Sad, 1963. i drugi.

Iz svega što je rečeno vidi se da ova knjiga može popuniti značajnu prazninu u istoriji oslobodilačke borbe Banaćana, ali da ona ne iscrpljuje sve ono što još treba učiniti, pa ni onda kada je u pitanju sama Brigada. Borci Brigade, kojima je pre svega namenjena ova knjiga, moraće da shvate zašto autor nije bio u stanju da svakog od njih pomene, da saopšti precizno dužnost ili sve dužnosti koje je u Brigadi vršio. Poseban problem su predstavljali oni koji se nisu odazvali anketi pa niti njihovih imena nema ni u opštem spisku Brigade. Kad je reč o spisku, pored imena dobljenih anketom mnoga sam našao u biltenima bataljona i Brigade.

Veliki doprinos radu na ovom rukopisu ima Odbor za negovanje tradicija Trinaeste vojvođanske brigade. Posebno njegov predsednik, komandant ove Brigade, Marko Tanjurdžić — Šuptar. Bio je više nego uporan, dobar organizator, uvek prisutan, sa puno ljubavi prema Brigadi i svim njenim borcima.

Borci i rukovodioci Trinaeste brigade želeli su ovu knjigu i zato su pokazali punu spremnost na saradnji tokom njenog stvaranja.

Ovaj posao bi bilo teško privesti kraju bez pune podrške u moralnom, organizacionom i materijalnom pogledu svih odbora Saveza boraca i skupština opština severnog i srednjeg Banata, posebno Kikinde i Zrenjanina.

Na početku, bilo je zamišljeno da rukopis rade dva autora, Milan Tuitorov — Kovač i ja. Zajedno smo radili na koncepciji knjige. Međutim, ostalo je na meni da sam napišem rukopis u celini.

Sa ovakvom koncepcijom knjige nije se u svemu složio recenzent Ljubomir Tabački. Predložio je da se pregled ustaničkih borbi u Banatu do oktobra 1944. dade samo kao uvod i tako ovaj deo knjige svede na sto stranica. Odbor za negovanje tradicija ostao je pri svojoj provobitnoj koncepciji smatrajući, kao i autor, da je upravo to glavna tema ove knjige.

Zahvaljujem se u ime boraca Brigade svima onima koji su neposredno doprineli da se ova knjiga pojavi u javnost, a posebno recenzentima Ljubomiru Tabačkom i Mladenu Miloševiću — čerčilu. Izuzetne zasluge svakako pripadaju Marku Tanjurdžiću — Šiptaru, Stevanu Čoliću — Marku, Stevi Vojinoviću — Zeki, Stevanu Deliću-Zrniću, Dragnu Bjalobabi —• Grvenom, Nadi Tatić, Milki Bigi, Đuri Kneževiću — Grmeču, Lazaru Ljubinkoviću — Saši, Jovi Martinoviću, Dušanu Šćepančeviću, Milanu Derniću i drugim članovima Odbora, kao i Janku Plemiću, predsedniku Opštinskog odbora SUBNOR Kikinda.

Čini mi posebno zadovoljstvo to što se knjiga pojavljuje na Tridesetpetogodišnjieu ustanka naroda Jugoslavije u kome Severobanaćani zauzimaju mesto kojim se ponose.

Autor

DORĐE MOMCILOVIC — BRKICA, KIKINDA 1944.

Beleška o autoru

Autor ove knjige, Đorđe Momčilović, rođen je u Lici, u selu Rebiću više Udbine, 20. aprila 1924. god. Bio je sedmo dete u porodici. Njegov otac je, kao i mnogi Ličani, ratovao za račun Austrougarske, ali za kratko, pa se sa hiljadama drugih našao u Rusiji. Izbliza je video Oktobarsku revoluciju i sa tim dojmovima vratio se kući. 1926 god. naselio se u Banatskom Karađorđevu. Brojna porodica Momčilović, sa malo zemlje živela je teško.

Uprkos nepovoljih okolnosti Đorđe Momčilović je, do izbijanja rata, završio malu maturu. Te 1941. god., kao sedamnaestogodišnji mladić, primljen je u SKOJ. Oktobra 1943. radi kao tehničar novog Okružnog komiteta Partije za Severni Banat. Izgradio je specijalnu bazu u svojoj kući i tu umnožava dokumenta, brošure, partizanske pesme, vesti. Kada je Karađorđevu zapretila opasnost, evakuisana je tehnika, a Momčilović je izabran za člana Mesnog komiteta SKOJ-a. Međutim, u martovskoj blokadi 1944. god. bio je »provaljen« i sa prvim transportom otpremljen u Srem.

Stupio je u Prvi sremski odred i bio sekretar aktiva SKOJ-a. Kada je formirana Deseta Vojvođanska brigada postaje omladinski rukovodilac Prvog bataljona, da

bi u Subotici primio dužnost omladinskog rukovodioca Trinaeste Vojvođanske brigade. Još u Desetoj brigadi uređivao je list »Udarnik«, a u Trinaestoj se javljao sa više napisa u brigadnom listu. Januara 1948. otišao je za rukovodioca SKOJ-a u Sarajevsku diviziju KNOJ-a, a 1949. u Omladinski odsek Korpusa narodne odbrane.

Pošto se maja 1944., za vreme blokade Obedske bare, teško razboleo, naporna služba u KNOJ-u još mu je pogoršala zdravstveno stanje. Zbog prirode bolesti i naporne vojne službe, po ukidanju omladinske organizacije u Armiji, Momčilović prelazi u list »Narodna odbrana«, kao novinar. Međutim, ubrzo, u 33. godini života penzionisan je.

U želji da dalje nastavi ratom prekinuto školovanje, završava gimnaziju i odlazi na studije. Na Višoj pedagoškoj školi upisuje likovni odsek i istoriju. I pored teške **operacije, posledice ranije bolesti, Momčilović završava studije na vreme.**

Nakon studija i izlaska iz bolnice, počeo je da radi u Arhivu Centralnog komiteta SKJ i tu došao u dodir sa izvornim dokumentima istorije SKJ. Pored stručnog rada, počeo je da se javlja sa više članaka u »Komunistu«, »Narodnoj Armiji«, »Borbi«, »Četvrtom julu«, »Zrenjaninu«, a 1968. izašla je iz štampe njegova obimna hronika »Pod jednom zastavom«. Zatim je došla knjiga »Na banatskoj stani«, pa biografija Branka Glede u ediciji »Revolucionarni likovi Beograda«, a u međuvremenu i nekoliko naučnih priloga na temu iz NOB-e u Banatu.

Za svoj rukopis »Banatski odredi«, dobio je plaketu na konkursu »Dragojlo Dudić« za 1975. god.

Sada je sekretar Komisije Predsedništva CK SKJ za istoriju SKJ. Bez sumnje je da celokupno delo Đorđa Momčilovića, dato u zanimljivom spoju publicističkog i naučnog prilaza, daje na popularan način dosta celovitu sliku revolucionarnih i oslobodilačkih borbi u Banatu.

Blizu osamdeset objavljenih članaka, studija, priloga, među kojima i četiri knjige, svakako su značajan doprinos razvijanju revolucionarnih tradicija oslobodilačkog rata, revolucije i istoriografije naroda i narodnosti Vojvodine, pa i Jugoslavije.

književni prilog

Autor stihova je *Mladen Milošević-čerčil,* **učesnik zbivanja o kojima ova knjiga govori. Pesme su uzete iz zbirke »Metak u meni klija«.**

Brigada, klijala i stasala
Na kostima
Banatskih proletera.
Cvetala kroz krv —
Umiranja.
Istorija, tvoje ime
Uklesala.

Vođena zvezdama neba
Budila si sve
Što u vatri spava.
Kroz oklope i šlemove
Curila je krv —
Iz tvojih herojskih rana.

Svim nacijama, imena ne broje,
Popunjene su čete tvoje;
Crveni barjak —
Iznad njih se vije.
Padali su za slobodu
Ravnice svoje.

Večnost se u tebe uliva,
Dok se lice zemlje menja,
Sunce večitog jedinstva
Iznad tebe
111t er nacionalu peva.

B A L A D A

SEVERNOBANATSKOG ODREDA — 1943. GODINE

Duge su ratne godine.
Metak je menjao dane.
Čaura se čudno pušila
Izlivala crvena slova
Kroz vlažne grobove
Banatskih sinova.

Nisu stizale majke
Da ih mrtve izljube.
Neprijatelj je hteo da uništi
Sve što je u utrobi njenoj.
Kazaljka kroz rane otkucava,
Svila se na grudi od bola.

I nebo se stislo u šaku
Odred je sam kao ostrvo neko;
Grebu gvozdene ruke,
Nigde mosta, nigde luke,
Razapeti između dva sveta:
Smrti i života.

Kod matičara otpisani
U žive nas ne broje,
U odredu je bilo
Šezdeset i dvoje.
Smrt stala, pa nas prelistava
A košava rane previjava.

Čujemo glas banatske majke
Kada u svom bolu jaukne,
Ali ne duži od života.
Prah vremena u sebi nas nosi.
Ne plaše nas lokve krvi
Kuda zmija mili.

Dani ratni oronuli,
Begej kraj odreda dahće —
Teške snove sanja.
Obala se u bolu prevrće.
Ljubav za slobodu
Ko čelično uze spleteno.

Dok meci oko nas zuje:
Probiti se do Bosne —
Partijska odluka stoji.

Odluka naslonila glavu
Na naša ranjava pleća.
Jedna je želja u srcu —
Druga u našoj moći;
Putevi čudno nakostrešeni,
Psi zinuli da zalaju
Na svaku našu stopu.

Put je jedina nada!
Kreće odred partizana
Korak po korak, pun ponora...
Magla rasplela čupave kose,
Po dugoj koloni suzi
Kao da je i njoj rat izbio oko,
U zagrljaju s nama puzi.

Odmor bez dima i vatre.
Sirov kukuruz — hrana,
f trava se nudi!
Oblaci pripremaju vodu —
Kad pljusnu ostaju sa nama.

Dunav ispred nas razvalio vilice.
Pjeni, priča čudesne priče:
»Uđite, odmorite
U moje mekano krilo,
Neka vas obala polako ljulja.«

Valovi se kotrljaju,
U večeri strava;
Sveže leševe voda valja,
Diže ih ruka Tise.
Za daske prikovana deca
Preko majke ruke im vise.

O kako časovi sporo mile!
Kako odred da prede
Nabujale, obale dvije?
Krv juri kroz naše žile.
Niko nam ne zna reči
Sta obala druga krije.

Dok sunce na zapadu sagoreva,
Pozdravlja sa nedovršenim danom,
Vidici se još ne gube...
Zarobili smo čamac,
Pređosmo obale dvije.

Dunav stao pa se čudi
Kako pređoše ovi ljudi
Koji ne priznaju smrt.
Noć psuje mesec
Što se zapleo u granje
AV je zora bila u svitanje.

Život pun nada u nama leži
Između noći i koraka jutra.
Možda je to samo pena
Davno i davno zaboravljena;
Zemlja je ovde mrtvih sita.

Rekli smo istinu o sebi,
Gladni smo i bledi,
Rođena nas majka
Ni jednog poznala ne bi.
Samo nas Partija grli!
Ona je jača od smrti.

Horizont je pun mržnje
Ali, evo, kao u snu dani
Sretoše nas sremski partizani.
U jedan se venac spleli;
Zajednička pesma zaori
U najljepšoj crvenoj boji.

Vreme mira već je posustalo.
Ma vlažnim grobovima
Poklopci se dižu,
Obala Dunava krvlju uzavrela,
Povikaše: Fašizam — Ofanziva!

Straha nema, nije prva,
Mašinka je očišćena;
Meci oko nas jecaju
A drugovi
Jedan drugog zagrlili
Na ušću umirućeg dana.

Raporta nema, za brojno stanje
Nema ni proziva...
I s pismo čašu do dna,
A dve obale sklapaju se
Ko dva plava oka —
Nikad više razdvojene.

Ostade crvena ruža da klija
Između kostura i zmija.

Dođite beli galebovi
Sa svih obala,
Recite svojim ptićima
Ovu istinu.

ZRENJANINE GRADE

Evo tebe medu zvezdama
Večite slobode
Crvene te prelivaju boje
Moj iskonski grade

Sagrađen si od mnogih kostiju
Vrhovi ti
Sišu pomrčinu
Zdravo grade — našijeh heroja

Legenda si ratova i buna
Kroz epohe —
Rasli su izdanci
Ne ruše te nikakvi udarci

Rasti grade
Bez drevnijeh muka
Nek te grli Amorova ruka.

USTANAK U BANATSKOM KARAĐORĐEVU 1941. GODINE

Selo nije kao svako selo!
Doseljenici u banatskoj ravnici
Svi iz brda
Sa kamena tvrđi od kamena
Gde su litice Nebo rastrgle.

Dobrovoljci ruske revolucije,
Soluna, Dobrdža i drugih bitaka.
Davno je to bilo
Kad su se vraćale vojske i
Njihovi drugovi ginuli u jurišu.

Znaju oni Franja i Kajzera,
Sada evo opet Firera.
Zasukao krvave rukave!
Selo više ne liči na sebe,
Vreme otkucalo svoje;
Podne zaspalo usred godine.

Rat naslonio glavu
Na njihove prazne ruke,
Smrt po selu zaigrala.
Po drveću vešala se njišu,
Blato muca po ulici.

Pod ekserima firerovih stopala
Buknuo je plamen nemira.
Sekira se oštri, hoće da otpočne.
Vile vrište, kosa se otkiva,
Kraj čekića srp se razmahnilo
I on oštri zube u svome pohodu.
Plug zarđao u štali stoji.

Daleko još od sunca
Diže se crvena zastava.
Pod njom se skupilo stotine oštrica.
Padaju crni šlemovi, krst do krsta
na stopalama svojih očeva.

NAPAD NA KUMANE

Selo se oprašta sa mrtvim danom...
Dok ćuti, odred korača,
Ulice pokrila večernja magla.
U sred sela, jato crnih šlemova
Savijeni u klupče kao zmija.

Nema tu ni jednog doma
Da nije u njemu crvena krv lila!

Noć — selo ćuti kao grobnica...
Čuješ samo kako majka jeca,
Sveži grobovi ne daju da spava.

Puška jeknu — noć se raspada,
Mitraljete vezu svoju pesmu;
Bombe razigrale svoju igru,
Crni šlem u pepelu jauknu
Razapet na kukastom krstu.

Preko ranjenog čela i ova je noć pala.
Al' prva je pesma proletera
Poletela iz ovoga sela.
O, sunce, ostani posle mene
I zakrpi pukotinu vremena.

OSLOBOĐENJE KIKINDE

O, drevni grade,
Mešan mnogim sudbinama —
Brojiš ne znam koje odiseje.
Možda — Atilinu vojsku s mačevima?

Vekovi te rušili i gradili,
Ko zna čiji vitezi.
Istorija piše — mrtvac do mrtvaca.
Al' uvek si banatska kraljica.

Preko mrtvih slomljenih vekova
Evo tvojih proletera;
Crven barjak iznad grada vije,
Srp i čekić na njemu se ljube.

Tu, na krilu panonske nizije,
Nek te sunce bez ratova grije.
Pod okriljem cveta suncokreta
Uništite svakog nasilnika.

PARTIZANSKE BAZE

Melenačko polje
Pusto bez krovova;
Nebo izlomljeno
Ne znam da li umire
Ili peva?

Čudna je muzika
Lista kukuruza,
U njemu se odmara
Odred partizana —
A suncokret stražu čuva.

Zora krila rasklapa
Ko devojka
Sa dva plava oka.
Rosa nas pokriva
Umesto ponjave.

Umoma puška
Kraj nas odmara,
Dok metak u cevi
O neprijatelju sanja.
Čudna misao na mom
Čelu spava.

Seljačke su ruke
Silne,
Mitraljetu zagrlile,
Dok mitraljez
Kao Sunce sije
Uvek spreman da zalaje
Na te crne gavrane.

Svud mirišu tragovi
Od smrti,
Sve je spremno za borbu
Koja će večeras biti.
O, slobodo,
Hoćeš znati
Ovo mesto poštovati!

S P I S A K
pripadnika XIII vojvođanske udarne brigade[1])

A

AĆIMOV ŽIVA
ACIMOVIC SVETOZAR
ADAMOV ALEKSANDAR
ADAMOV MILORAD
ADAMOV MITA
AGBABA-ĐUKIĆ BOJANA
AJVAZ ŽIVANA
ALABURIC SVETOZAR
ALBULOV DUŠAN
ALEKSIĆ ALEKSANDAR
ALEKSIĆ MILIVOJ
ALEKSIĆ PAVLE
ALEKSIĆ SREDOJE
ALEKSIN ĐORĐE
ALEKSIN VELIMIR
AMBRUŽ PETAR
AMIDŽIĆ DUŠAN
AMIDŽIN NIKOLA
ANDREJEVIC VOTA
ANDREJKOVIC ĐENO
ANDRIC IVAN
ANDRICIN MARKO
ANDRIC STEVAN
ANDRIJIN LJUBOMIR
ANDRIJAŠEVIC VOJA
ANDELKOVIC MILORAD
ANDELKOV JOVAN
ANOVIC GAVRA
ANOVIC STEVAN
ANTIC CVIKA
ANTIN JOVAN
ANTIN LJUBA
ANTIN VLADIMIR
ANTOVIC DRAGO
ANTOVIC ILINKA
ANZIC SPAHO
ARACKI ŽIVA
ARBUTINA STEVAN
ARDI STEVAN
AREŽINA ILIJA
ARSENOV LAZAR
ARSENOVIC LAZAR
ARSIC MILORAD
ARSIN DUŠAN
ARSIN MIHAILO
ARSIN STEVAN
ARSIN STOJAN
ARSIN ŽARKO
ARŠINOV DOKA
ATELJEVIC PETAR
AVRAMOV BRANISLAV
AVRAMOV MARKO
AVRAMOV RADA
AVRAMOV SIMA
AVRAMOV SREDOJE
AVRAMOV STANKO
AVRAMOV SVETOZAR

B

BABIC ALEKSANDAR
BABIC DANE DANJA
BABIC BORISLAV
BABIC DUŠAN
BABIC BORIVOJ
BABIC NIKOLA
BABIC LAZA
BABIC RADE PRPIC
BABICIN MILIVOJ
BACIC ŠTIPAN
BAČIKIN ARSA
BAČIKIN LJUBOMIR
BACLIJA STEVAN
BACULOV MILICA
BACANIĆ MILE
BADRLJICA MILE
BADRLJICA NENAD
BADRLJICA STOJAN
BAJCEV JOVAN

[1]) Ovaj spisak rađen je na nepotpunoj dokumentaciji obzirom da je originalna građa Brigade još nedostupna za korišćenje. Autor je imao u rukama samo kompletan spisak III bataljona, osnovne naredbe i još nekoliko dokumenata. Sprovedena je anketa, upućen je poziv borcima preko Politike, ali su rezultati delimični. Korišćeni su i spiskovi opštinskih odbora SUBNOR u Banatu, ali su i oni nepotpuni. Obzirom na sve to, ovaj spisak nije potpun (za ratni period), a svakako ima i nepreciznih imena obzirom na različite izvore. Posebno je malo imena boraca iz Bačke, kao i imena drugarice boraca. Ipak, rešili smo da damo ovo što postoji uz izvinjenje svima onima kojih u spisku nema.

BAJIĆ ALEKSANDAR
BAJIĆ JOSIP
BAJIĆ NIKOLA
BAJIĆ ŽIVKO
BAJIN MILAN
BAJIN MILOŠ
BAJIN-LAKIĆEVIĆ NADA
BAJIN NIKOLA
BAJIN SRBINKO
BAJŠINSKI NEDELJKO
BAJŠINSKI SREDOJE
BAKALIĆ NEDELJKO
BAKANOV PETAR
BAKIĆ SVETOZAR
BALAŽEV MARIN
BALIĆ ALEKSANDAR
BALIĆ LAZAR
BALIC NIKOLA
BALINT ĐERĐ
BALTIC DRAGO
BALJ BRANKO
BANDIĆ SREDA
BANDIĆ VASA
BANDIN MILIVOJ
BANELI ŠANDOR
BANIC MILAN
BANIĆEVIĆ TINKA
BANOVIĆ ĐURO
BANSLI ŠANDOR
BANJAC ĐORĐE
BANJAC ĐURO
BANJAC ILIJA
BANJAC JOVO
BANJAC MILAN
BANJAC OBRAD
BANJAC VLADO
BANJANIN MANE
BARACKOV DURA
BARACKOV GRGA
BARACKOV RADA
BARACKOV VESELIN
BARARIĆ MILOŠ
BARAŠEVIĆ VERA
BARBIROVIĆ MILAN
BAREŠEVIC BELA
BERBAKOV RADIVOJ
BARNA IŠTVAN
BASARIC MILOŠ
BASTA KOVILJKA
BASTA MILAN BUKARICA
BASTA STEVO
BAŠAN VLADISLAV
BASIC LAZAR
BAŠTOVANOV SVETOZAR
BATANSKI DUŠAN
BATANSKI SVETOZAR
BECIN MAKSA
BECIN MILUTIN
BEGENEŠIĆ DRAVOGRAD
BEGENEŠIC LAZAR
BEGENEŠIĆ VOJA
BEGIĆ BUDISAV
BEGONIĆ DRAGOLJUB
BJELIC CEDOMIR
BEKMANOVIĆ ANĐELKO
BEKMANOVIĆ ALEKSANDAR
BELESLIN DUŠAN
BELIC ARSA
BELIĆ LAZAR
BELIC MILAN
BELIC ZIKA
BELOŠ KRISTIFOR
BELOŠ LAZAR
BELOŠ SAVA
BELOŠ VLADIMIR
BELOŠEV NECA
BELOVIĆ LJUBOMIR
BENKOV STANKO
BERAKOVIC ANTUN
BERAR SAVA
BERAR STEVAN
BERBAKOV RADIVOJ
BERBAKOV UROŠ
BERBERIC VUJADIN
BERBEROV VUJADIN
BERISAVIC dr. VELIMIR VOVA
BERKOVIC ANTON
BERKOVIĆ GRGA
BEŠLIN DRAGOLJUB
BEŠLIN JOVAN
BIBER DUŠAN
BIJELIC **ĆEOOM7.T.**
BIKIĆ STEVAN
BILCAR VELJKO
BIRDIĆ ALEKSANDAR
BIROCANOV IVAN
BJELOBABA DRAGAN CRVENI
BJELOBABA MOMČILO
BJELOBABA RADE
BJELOBABA VAJO
BJELOBRK MILAN
BLANŠ ALEKSANDAR
BLANUŠA BOGDAN
BLANUŠA DUŠAN
BLANUŠA ĐURO
BLANUŠA JELA
BLANUŠA MILE
BLAZEV MARIN
BLAŽIĆ BOŽIDAR
BLAŽIC MILOŠ
BLAŽIĆ MILUTIN
BLAZIN KRSTA
BOBARE MIHAILO
BOBARIĆ VLADISLAV
BOBIĆ DUŠAN
BODRIĆ VLADISLAV
BODROŽA DUŠAN
BOGDANOVIC ČEDA
BOGDANOVIĆ JOVAN
BOGDANOVIC MILORAD
BOGDANOVIĆ VERA
BOGIĆEVIĆ KRSTO
BOGOSAVLJEV BOŽIDAR
BOGOSAVLJEV MILORAD
BOGOSAVLJEV NIKOLA
BOGOSAVLJEV RADOVAN
BOGOSAVLJEV SLAVKO
BOGUNOVIĆ JOVAN
BOGUNOVIĆ JURE
BOGUNOVIĆ MILE
BOJANIĆ CVETA
BOJŠINSKI NEDELJKO
BOJŠINSKI SREDOJE
BOKANIĆ MILICA
BOKANIĆ NEDELJKO
BOKANIĆ PERA
BOLOŽAN BOZA
BOKANSKI IVAN

BOKŠAN PETAR
BOKUN STEVAN
BOLDOCKI STEVAN
BORACKOV VESELIN
BORĐOŠKI DEJAN
BORISIJEVIĆ VLADIMIR
BORKOVIĆ BOSILJKA
BORKOVIĆ VLADIMIR
BOSNIC ILIJA
BOŠKOV MIŠKO
BOŠNJAK LAZAR
BOSIĆ LAZAR
BOŠNJAK VASA
BOŠKOVIC SAVA
BOŽIĆ DESA
BOŽIĆ ĆEDO
BOŽIĆ DUŠAN
BOŽIĆ RISTO
BOŽIN LAZA
BOŽIN SRBA
BRAKUS BOŽA
BRANČIĆ MILOŠ
BRADIĆ KARLO
BRANIMIR STANISLAV
BRANKOV BOŽA
BRANKOV SVETOZAR
BRČIĆ FRANJA
BRČIĆ ROKO
BRDARIĆ ĆIRA
BRDARIĆ KOSTA
BRDARIĆ UROŠ
BRDIĆ KARLO
BRDIĆ ŽIVAN
BRKIĆ ĐURO
BRNJAŠEVIČ ĐORĐE
BRUJIĆ MARA
BRUSIN JOVAN
BRUSIN MILETA
BRUSIN STOJAN
BRZAK MILAN
BUBALO BOGDAN
BUBALO VELINKA
BUBONJA-ĆOPIĆ MIRJANA
BUČIN BRANKO
BUDIMIR JOVAN
BUDINČIĆ MILOVAN
BUDISAVLJEVIĆ PERO
BUDISAVLJEVIĆ STEVAN
BUDIŠIĆ MILIVOJE
BUDŽAREV ŽIVOJIN
BUGARSKI RADOVAN
BUGARSKI ŽARKO
BUKAROV SAVA
BUKELIĆ DRAGAN
BUKVIĆ JANKO
BUKVIĆ JOSIP
BUKVIĆ MARKO
BUKUS NEVA
BULETIĆ MIRKO
BULIĆ OLGA
BULJ TOMO
BULJIN MILAN
BULUT MLADEN
BUNDIĆ JAKOB
BUNGIN MITA
BURGIJAŠEV VESELJKO
BURSAĆ MILAN
BURSAĆ STEVAN
BUŠA PETAR
BUTULIJA MILAN

C

CENIC MILAN
CETINA JOVAN
CICIC JOVAN
CICVARA PETAR
CIGLAROV MILAN
CREVARA PETAR
CRNOGORAC NIKOLA
CRNOGORAC VELIMIR
CRNOKRAK NIKOLA
CRNJANIN BURICA
CRVENKOV NIKOLA
CUCIN BORIVOJ
CUCUL STEVO
CUKIC ILIJA
CUKIC PERO
CUKVAS VLADIMIR
CVEJANOV LAZAl:
CVEJIC ILIJA
CVEJIC MIHAILO
CVEJIN STEVAN
CVETICANIN RELJA
CVIJANOVIC DANICA
CVIJANOVIC MILKA
CVIJANOVIC MIHAILO
CVIJANOVIC NIKOLA cEKIC
CVIJIN STEVAN

C

CANGRADIN VASA
CALIC IVAN
CALIC MILENKO
CALIC MIRKO
CALIC RELJA
CANADANOVIC ANDRIJA
CANADANOVIC NIKOLA
CANGRAD VASA
CANIĆ VLADISLAV
CAVIC IVAN
CAVIC SILVESTER
CEKLIC PERO
CEKRIN RATOMIR
CELEKETIC DRAGAN
CELEKETIC DUŠAN
CELEKETIC KOŠTA
CELEKETIC MILENKO
CELEKETIC MITA
CELEKETIC RADA
CELEKETIC SVETOZAR
CELEKETIC TOMA
CELJUSKA HENRIK
CELJUSKA LJUDEVIT
CEKRDZIN BURICA
CEKRDŽIN RATOMIR
ČEŠLJAN PAJA
CEŠLJAR EMIL
ČETNIK BOJANA SLOBODANKA
CICA ZORKA
CICA ŽARKO
CICOVACKI STEVAN
ČIKIĆ STEVA
ČIZMAR JOSIP
COBANOV DANCIKA

COBANOV GAVRILO
COBANOV IVAN
COBANOV SIMA
COBANOV VASA
COBANOV ZORAN
ČOKA ĐURO
ČOKA BRANKO
ČOKIĆ IVAN
ČOKIC SVETOZAR
ČOLAK DRAGOMIR
ČOLIČ DANILO
ČOLIČ LJUBIŠA
ČOLIC MIRKO
ČOLIČ NOVICA
COLIC RELJA
ČOLIČ SAVA
ČOLIČ STEVAN MARKO
ČOLIČ VELJKO
ČOLONKA UROŠ
ČONGRADSKI SEVER
ČONIČ VALTA
ČONIĆ VASA
ČORAJIN JOVAN
ČORBA JOŽEF
ČOVIČ MILE
ČOVIČ MLADEN
ČUDIČ BOGDAN
ČUDIČ JOVANKA
ČIJRUŠKI ISA
ČUTURA ĐORĐE

C

ČANIČ VOJISLAV
ČIRIC ŽARKO
ČIRIC DUŠAN
ČIRIČ NIKOLA
ČIRIC SAVA
ĆIRIĆ VELIMIR
ČIRIN MILAN
ĆOSIĆ ŽIVAN
ČUK DUŠAN
CUK ĐORĐE
ČUK MILKA
ČUK MILORAD
CUK RADE
ČULIBRK DARINKA
ĆULIBRK DUŠAN
CULIBRK ĐORĐE
ČULIBRK MILAN
ČULIBRK MIHAILO
CULIBRK MILUTIN
CULIBRK MLADEN
CULIBRK NIKOLA
ČULIBRK RADE
ČULIBRK JOVAN
čURčIč ZORAN
ČURČIN DUŠAN
CURČIN MARIJA
ČURČIN MILAN
ČURIC ĐORĐE
ČUŠIC DANILO
CUŠIČ DMITAR
ČUŠIC MILKA

D

DABIČ ČEDOMIR
DACIN NEDELJKO
DAČIČ VELJKO
DAČIN RANKO
DAJIC JOSIP
DALIC BORISLAV
DALIČ SLAVKO
DAMJANOV MILORAD
DAMJANOV MIRKO
DAMJANOV SLOBODAN
DAMJANOV ŽIVA
DAMJANOVIČ DIMITRIJE
DAMJANOVIČ SAVA
DANKOV DUŠAN
DAUTOVIČ LUKA
DAUTOVIČ MIRKO ČARUGA
DAUTOVIČ PETAR
DAVIDOV IVAN
DAVIDOV MILANKO
DAVIDOV MILIC
DAVIDOV MILOJE
DAVIDOVAC DRAGA
DAVIDOVAC IVAN
DAVIDOVAC STRAJA
DEBELIĆ ANDRIJA
DEBELJAK PETAR
DEJANOVIC VASA
DELIČ BRANISLAV
DELIČ ILIJA VANJA
DELIČ JOVAN
DELIC MILAN
DELIČ PAJA
DELIČ STEVAN ZRNIČ
DELIČ STEVAN
DEMIČ JOVAN
DEMIČ MILAN
DEMIČ NEDELJKO
DEMIN MITA
DEMUCOVIC TODOR
DERETIČ ĐORĐE
DESPOTOV SAVA
DESPOTOV UGAR
DEVRNJA MILORAD
DEZELJAN PETAR
DIKLIC BRANISLAV
DIKLIČ JELICA
DIKLIČ MILAN
DILBER DUŠAN
DILBER ZIVKO
DIMITRIJEVIC MARIJA
DIMITRIJEVIČ MILADIN
DIVLJAČKI CVETA
DIVLJAK MILAN
DOBRIĆ MIROSLAV
DOBRIČIN MIROSLAV
DOBRIČKI MILORAD
DOBRIČKI MILOŠ
DOBRIČ MIHAILO PEKA
DOBRIJEVIĆ JOVO
DOBRIN LJUBA
DOBRIJEVIĆ STOJAN
DOBROSAVLJEV KATICA
DOBROSAVLJEV LAZAR
DOBROSAVLJEV VESELIN
DOKIC MLADEN
DOKIĆ PETAR

DOKMAN DURA
DOKMANOV MILAN
DOKMANOVIC MILOŠ
DOKMANOVIĆ RADOVAN
DOPUĐA PETAR
DOROZANOV BOŽA
DOSTANIĆ SLOBODAN
DOSTANIĆ VESELIN
DOSTANIĆ ŽARKO
DOSTANIĆ ŽIVKO BAĆIKIN
DOSTANIĆ ŽIVKO
DOSTANIĆ O. ŽIVKO
DRAGAN VASIKA
DRAGAŠ DANE SELE
DRAGAŠ DRAGAN
DRAGAŠ JOVAN
DRAGAŠ MILOŠ
DRAGIĆ MILAN
DRAGOJEV BOGOLJUB
DRAGOJEV SLOBODAN
DRAGOJEVIĆ BRANKO
DRAGOVIĆ ĐURO
DRAKULIĆ MILAN
DRAKULIć MILORAD
E RAKULIĆ STEVO
I RAŠČIĆ MILOŠ
DRAŠKO VASO
DRAŽIĆ DIMITRIJE
DRAŽIĆ JOVAN
DRAŽIĆ MILAN
DRAŽIĆ STEVAN
DRAŽIĆ VOJISLAV
DRAŽIĆ ŽARKO
DRENOVAC DIMITRIJE
DRENOVAC MITO
DRLJAČA MIHAILO
DRLJAĆIĆ VOJO
DUBAJIĆ MILE STEVICA
DUGNIJA IVAN
DUGOšIJA ŽIVAN
DUJMOV LAZA
DUKANOVIĆ LAZA
DUKATOROV RISTA
DUKIĆ JOVAN
DUKIĆ PETAR
DUKIN IVAN
DULIĆ JOSIF
DULIĆ NIKOLA
DUMITROV NIKOLA
DUMITROV ŽARKO
DUNĐERSKI MILETA
DURAKOVIĆ MIĆO
DUTINA BORISLAV
DUTINA DANICA
DUTINA MARKO
DUTINA SAVA
DUTINA VELJO
DUŠKOV BOGOLJUB
DUŠKOV RADA
DŽAJSKI STANKO
DŽAJSKI BOGOLJUB
DUŠIN VLADA
DŽAKULIN PETAR
DUŠKOV DRAGOLJUB

Đ

ĐELBABIN KAMENKO
ĐEKIĆ NIKOLA
ĐERĐ BALINT
ĐERIĆ BOŠKO
ĐERIĆ DANE
ĐERIĆ NIKOLA
ĐERIĆ SLAVKO
DOGO ĐORĐE
DOGO MILENKO
DOGO MILOVAN
DOGO MIROSLAV
DOGO NIKOLA
DOGO PERO
ĐOKIĆ ILIJA
ĐOMPARIN GLIGORIJE
ĐOMPARIN NIKOLA
ĐOMPARIN SAVA
ĐORĐEV PERA
ĐORĐEVIĆ DIMITRIJE
ĐORĐEVIĆ ĐORĐE
ĐORĐEVIĆ JOVAN
ĐORĐEVIĆ VESELIN
ĐORĐEVIĆ ĐURO
ĐUKANOV ALEKSA
DUKANOVIĆ MILOŠ
Đ JKIČIĆ
BOKIĆ BOGDAN ŠVĆKO
DUKIĆ ĐURO
DUKIĆ MARA SONJA
DUKIĆ MILAN
DUKIĆ MILORAD
DUKIĆ MILOŠ
ĐUKIĆ MIRKO
DUKIĆ RADE
ĐUKIČIN ĐURICA
ĐUKIČIN-RUŽIĆ MARA
ĐUKIČIN MILE
ĐUKIČIN MILIVOJ
DUKIN LAZA
DUKIN SVETOZAR CVETA
DUKIN ŽARKO
ĐURAŠINOV BORIVOJ
ĐURAŠINOV RADIVOJ
ĐURĐEV JOCA
ĐURDEV ALEKSANDAR
ĐURĐEV LJUBOMIR
ĐURĐEV MILAN
ĐURĐEV MILIVOJ
ĐURĐEV MILOŠ
ĐURĐEVIĆ CEVJA
ĐURĐEVIĆ ĐORĐE ĐOKICA
ĐURĐULOV BOGDAN
ĐURIČIĆ BOJANA
ĐURIČIN MARIJA
ĐURIČIN MILAN
ĐURIČIN SEVER
ĐURIČIN SLAVKO
ĐURIĆ DUŠAN
ĐURIĆ ĐORĐE
ĐURIĆ DURA
ĐURIĆ LJUBOMIR
ĐURIĆ MILENKO
ĐURIĆ MILORAD
ĐURIĆ VELIMIR
ĐURIĆ ŽIVOJIN
ĐURIN VLADA

E

EGELJA BRANKO
EDELŠTAJN JOSIP
EGIĆ BUDISAV
ELEZOVIĆ IVAN
ELEZOVIĆ MILAN
ELEZOVIĆ MILOŠ
EPIFANIĆ MILAN
ERCEG PERICA
ERDELJAN SVETOZAR
EREMIĆ JOVAN
ETINSKI RADOVAN

F

FAJN MATIJA
FARKAŠ JUDA
FELBAB ACA
FELBAB BLAGOJE
FELBAB BRANKO
FELBAB NECA
FELBAB ŽIVOJIN
FENJANAC MILIVOJ
FILIPAŠEV SLOBODAN
FILIPČEV MILOJKO FIĆA
FILIPOV ĆEDA
FILIPOV DUŠAN
FILIPOV MILAN
FILIPOV SAVA
FILIPOV VELJKO
FILIPOVIĆ DANE
FLORIN NIKA
FRANCUSKI RADOJICA
FRANOVIĆ SAVO
FRANIĆ PAVLE
FORANOV DUŠAN
FRATER ĐULA
FUKS JANEZ

G

GABOROV BOŽIDAR
GABOROV LJUBOMIR
GABOROV RUŽICA
GABOROV ŽIVA
GAGIĆ LUKA
GAGIĆKI VUKAŠIN
GAJIN JOCA
GAJIN MARINKO
GAJIN MILAN
GAJIN MILIVOJ
GAJIN MILE PUŠKA
GAKOVIĆ GOJKO
GAKOVIĆ MILENKO MIĆO
GAKOVIĆ RAJKO
GAL ADAM
GALOVIC ĐOKO
GALEŠEV EMILKA
GALEŠEV KRISTA
GALEŠEV LJUBIŠA
GALEŠEV MIDO
GALEŠEV MILAN
GALEŠEV OBRAD
GALEŠEV STEVAN
GALIĆ RADOVAN
GARČEV IVAN
GARDILOVAĆKI RADOVAN
GAVRANČIĆ SAVA
GAVRANČIĆ TIHOMIR
GAVRIĆ DEJAN
GAVRIĆ KRSTO
GAVRIĆ STEVAN
GAVRILOV ALEKSANDAR
GAVRILOV DOBRIVOJE
GAVRILOV DUŠAN
GAVRILOV ĐURO
GAVRILOV MILAN
GAVRILOV PERA
GAVRILOV RADA
GAVRILOVIĆ SAVA
GECIĆ BRANISLAV
GECIĆ DEJAN
GECIĆ SAVA
GECIĆ STOJAN
GEDOŠEV DUŠAN
GELBMAN NIKOLA
GEORGIJEVIĆ NIKOLA
GININ MILKA
GININ VLADIMIR SEVER
GIROĆAN IVAN
GIROČAN NIKOLA
GLADIĆ STOJAN
GLAGOVČIN MILAN
GLAVAŠKI ISIDOR
GLEDIĆ ĐURO
GLEDIĆ LJUBICA
GLEDA JOVANKA
GLIGORIN MIROSLAV
GLIŠIĆ SAVA
GLIŠIN ILIJA
GLIŠIN MARKO
GLIŠIN SAVA
GLIŠIN STOJAN
GLIŠIN ŽIVA
GLOGOVAĆKI MITA
GLUMAC JANKO
GLUMAC MARIJA
GLUMAC SLOBODAN
GOLIĆ ĐURO
GOLIĆ GAVRO
GOLIĆ JOVAN
GOLIĆ RADO
GOLIĆ SAVA
GOLIĆ STANKO
GOLIĆ VELJKO
GOLIĆ VLADA
GOLIĆ ŽIVICA
GOLUB JULIJAN
GOLUB NIKOLA
GOLUŠIN DURA
GOLUŠIN LJUBICA
GOLUŠIN MILICA
GOLUŠIN RADOVAN
GOMBOŠ PETAR
GOSTOVIĆ BRANKO
GOSTOVIĆ MILETA
GOSTOVIĆ STEVAN
GOVORKOVIĆ GRACO
GRADINAC ŽARKO
GRAĐIN MILOŠ
GRAOR JOVAN
GRASTIĆ MILAN
GRASTIĆ MILINKO
GRAŠIN DRAGINJA
GRBANUŠIĆ STEVA

GRBIC BRANKO
GRBIC DUŠAN
GRBIĆ MILAN
GRBIĆ PETAR
GRBIC VUKASIN
GRBIC TODOR
GRBIC ZORKA
GRBIN TOMA
GRBIN VELJKO
GRBIN ŽIVA
GRIŠIN ŽIVA
GRKOVIC LJUBICA
GRKOVIC RAJKO
GROS STEVAN
GRUBIN MILOŠ
GRUFIN MIRKO
GRUBIN SRBOLJUB
GRUBIN VOJISLAV
GRUBIN ŽIVA
GRUBIŠIC CEDO
GRUBIŠIC MILAN
GRUBIŠIC t'.OFIJA
GRUJXCIC DRAGOLJUB
GRUJičIC MILOJICA
GRUJICIN STANOJE
GRUJICIN SVETOZAR
GRUJIC DUŠAN
GRUJIC ĐORĐE
GRUJIC KOŠTA
GRUJIC MILOŠ
GRUJIC PERA
GRUJIC PERICA
GRUJIC RADOVAN
GRUJIC SLAVKO
GRUJIC VESELIN
GRUJIC ŽIVOTA
GRUJIN PETAR
GUCUL DUŠAN
GUCUL STEVAN
GULINA KRSTA
GVOZDEN LJUBA
GVOZDENOVIC NIKOLA
GVOZDENOVIC STEVAN

h

HANUS PALJO
HARTMAN PAJA
HASANOVIC MARIJA
HENI DEŽE
HINIC DUŠAN SIMO
HINIC VELJKO
HOMAN DRAGOLJUB
HORVAT JOSIP
HORVAT MARIJA
HORVAT MIHALJ
HORVAT ŠTIPAN
HORVATSKI MIJA
HORVATSKI RAJKO
HRONJEC ADAM
HRUBIK PALJO
HUSAK STEVAN

I

IBRAJTER MILORAD
ICELJA LAZO
IDRIKOVIC KOLOMAN
IDVARAC STEVA
IGNJATOV MILAN
ILICIN MARICA
ILIC BRANKO
ILIC IVANKA
ILIC LEONTIJE
ILIC MARIN
ILIC MILAN
ILIC VOJISLAV
ILIJAŠEV ALEKSA
ILIJAŠEV BOGDAN
ILIJAŠEV IVAN
ILIJAŠEV MILAN
ILIJIN DRAGOLJUB
ILIJIN LJUBOMIR
ILIJIN VELJKO
INDRIKOVIC KOLOMAN
INĐIĆ NIKOLA
INGUT ĐORĐE
ISAKOV BRANKO
ISAKOV DRAGOLJUB
ISAKOV GORDAN
ISAKOV KAMENKO
ISAKOV VOJICA
ISAKOV ZDRAVKO
ISTOK JANO
IVANCEVIC BOžO
IVANCEVIC A ILIJA
IVANCEVIC T ILIJA
IVANCEVIC M ILIJA
IVANCEVIC MARKO
IVANCEVIC SAVO
IVANCEVIC STANA
IVANISEVIC ĐURO
IVANISEVIC STEVAN
IVANISEVIC SVETO
IVANKOVIC MILAN
IVANOV DUŠAN
IVANOV IVAN
IVANOV PETAR
IVANOVIC MILAN
IVETIC PETAR
IVKOV JOVAN
IVKOVIC-GLUMICIC SOFIJA
IVEZIĆ MILORAD
IVOŠEVIC ĐURO
IVOŠEVIC MARKO
IVOŠEVIC RADE

J

JABLANOV STANOJE
JACIMOVIC MILE „IT,MIljr
JACIMOVIC VUKOSAV KUZNJEC
JAGODIN PAJA
JAJIC VESELIN
TAJIC DANILO
JAKOVČIĆ BELA
JAKOVETIC ROSA
JAKOVLJEVIC BOŽA
JAKOVLJEVIC DRAGAN
JAKSIC RADA
JANCIC MILENKO
TAKSA ISTVAN
JANCIC SAVA
JANCIKIN MILOŠ
JANIC BOŠKO

JANIC MIRKO
JANIĆ RADIVOJ
JANKOV ALEKSA
JANKOV NIKOLA
JANKOV SAVA
JANKOV SRBOLJUB
JANKOV ŽIVA
JANKOVETIĆ RISTA
JANKOVIĆ DUŠAN
JANKOVIĆ OBRAD ĐORĐICA
JANOŠEV SLAVKO
JANOVSKIJ JANO
JANURA RAJKO
JANJETOVIČ STOJANIC
MILEVA CRNA
JANJIO BOŽO
JANJIC DUŠAN
JANJIC MILORAD
JANJIC MILOSAV
JANJIC PETAR
JANJIC RADOVAN
JANJIC SAVA
JANJIC SLAVKO
JARDEK JANO
JARIĆ M LAN
JARiC PETAR
JARIĆ VESELIN
JAŠIN MILOŠ
JEFTIC MIHAILO
JEFTIC MILJKO
JEGDIC DRAGUTIN
JELIC MARA
JELIĆ MARIN
JELIC PETAR
JELOVČIĆ PETAR
JEREMICER LAZAR
JEREMIC MILAN
JERINKIC MARKO
JERKOV VELJKO
JEVREMOV STEVA
TEZDIN MILAN
JEZDIN MIRKO
JOCKOV ANĐELKO
JOCIN MILUTIN
JOCIĆ DUŠAN
JOJIC BOGDAN
JOJIC JOSIP
JOJIC VELJKO
JOKIC JOCO
JOKIĆ MILICA
JOKIC MILKA
JOKIC SOFIJA
JOHC JOVAN
JOLIC KRISTIFOR
JOLIĆ RADOVAN
JOLIC VOJISLAV
JOLJIC SLAVKO
JOLJIC ŽARKO
JOSANOVIC ILIJA
JOSIĆ ŽIVA
JOSIFOVIC MARINKO
JOSIN ŽARKO
JOŠANOVIĆ ILIJA
JOVANIC JOVAN
JOVANIŠEV STADA
JOVANOV-JOCKOV ANĐELKA
JOVANOV CEDOMIR
JOVANOV DIMITRIJE
JOVANOV DRAGOMIR
JOVANOV DUŠAN
JOVANOV LAZAR
JOVANOV LJUBOMIR
JOVANOV MIHAILO
JOVANOV MILETA
JOVANOV RADIVOJ
JOVANOV VLADA
JOVANOVIC BRANKO
JOVANOVIĆ DESIMIR
JOVANOVIC DIMITRIJE
JOVANOVIC DUŠAN SLUČAJNI
JOVANOVIC KOCE
JOVANOVIC MILORAD
JOVANOVIĆ MOMIR
JOVANOVIC SAVA
JOVANOVIC VESELIN
JOVANOVIĆ VOJISLAV
JOVANUČEV STADA
JOVIČIĆ GEORGIJE CURE
JOVIĆIĆ NIKOLA
JOVICIC TODOR KUŠTRO
JOVIČIN ALEKSA
JOVIČIN PERA
JOVIC ILIJA
JOVIĆ JANKO
JOVIC MIRKO
JOVIĆ RADIVOJ
JOVIN DRAGAN
JOVIN ILIJA
JOVIN VOJISLAV
JOVIN ŽIVA

K

KAIĆ DUŠAN
KALANJ MILAN
KALANJ SIMO
KALENIĆ MILOŠ
KALAPER MILOŠ
KALOĐURĐEVIĆ BELA
KALUĐERSKI SLAVKO
KAMENKOV NIKOLA
KANTOŠ JOSIP
KAPETANOV PERA
KAPETANOVIĆ MILAN
KAPETANOVIĆ MILE
KAPIČIĆ MILAN
KAPIČIĆ ŽIVKO
KAPOR VLADIMIR MOŠO
KARAGIĆ NIKOLA
KARAĐURĐEVIĆ BENO
KARANOVIĆ BOŽO
KARANJAC ILIJA
KARAPAND2A MIRKO
KARANSKI MOMČILO
KATACIĆ ŽIVKO
KATIĆ ĐORĐE
KATIC LUKA
KATIĆ MILAN
KATIĆ MILIĆ
KATIC RADOVAN
KAŽANEGRA JOVO
KECIC BRANKO
KECIĆ ALEKSANDAR
KECIC DUŠAN
KECIĆ JOVAN
KECIĆ MARKO
KECIĆ NIKOLA

KECMAN MILENA
KECMAN VELJKO
KEKELJEVIC VASA
KEKELJEVIC SAVA
KELJACKI PETAR MRGUDA
KELJACKI SREDOJE KOREJA
KELJIC RAJKO
KERCOV KARLO
KESIC JOVAN
KESIC LJUBOMJR
KESLER IVAN
KICANOVIC ŽIVKO
KIKIC ŽARKO
KIJURSKI MILIVOJ BRILE
KIKINĐANIN VOJA
KILIBARDA RADOVAN
KIRILOVIC STEVAN
KISELI MARKO
KISIC MIRKO
KIURSKI NEDELJKO
KIURSKI STANIMIR
KLAĆ DUŠAN
KLAĆ NIKOLA NIKA
KLAJIĆ SVETISAV
KLAIN MATIJA
KLEPIC VITOMIR
KLICKOVIC SIMO
KLJAJIC MILE
KLJAJIC VOJA
KLAJId RADE
KMEC ANA
KMEZIC ĐURO
l NEŽEV OBRAD
KNEŽEVIĆ DUŠAN
KNEŽEVIĆ ĐURO GRMEČ
KNEŽEVIĆ ILIJA
KNEŽEVIĆ IVAN
KNEŽEVIĆ KARITAN
KNEŽEVIĆ LAZO
KNEŽEVIĆ RADE GOLUB
KNEŽEVIĆ RADIVOJ
KNEŽEVIĆ VOJICA
KNEŽEVIĆ ŽARKO
KNEŽEVIĆ ŽIVOJIN
KOBAŠ VUKAŠIN POPA
KOCKAR BOŽIDAR
KOCKAR ŽIVA
KOCKAROV ŽIVA
KOČNIČAR MILIVOJ
KODRANOV RADIVOJ
KODRANOV STEVAN
KOJIČIĆ LJUBOMIR
KOJIC MILORAD
KOKANOV ILIJA
KOLARIC DUŠAN
KOLARIC IVAN
KOLARIC VLASTIMIR
KOLAROV RADOJKA
KOLEDIN SAVA
KOLESNIKOV ĐORĐE
KOLONDŽIJA PETAR
KOLOTER IVAN
KOKANOV ILIJA
KOMANOV MILOSAV
KOMINKA JANO
KOMNENOV BORIVOJ
KOMNENOV NIKOLA
KONCAR MILOŠ
KONDIC TRIVKO VUJADIN

KONSTANTINOV ŽIVA
KONTRIĆ BRANKO
KONJOVIĆ MILAN
KOPILOVIĆ JOSO
KOPLOLIČ SVETOZAR
KOPUNOVIĆ ANTON
KOPUNOVIC ĐURO
KOPUNOVIĆ LAZO
KORAC BOGDAN
KORUČ STIPAN
KOS BOŽIDAR
KOSANOVIC KOVILJKA
KOSANOVIC MILAN SRDAN
KOSANOVIC NIKOLA
KOSCBEK IVAN
KOSIĆ DUŠAN
KOSTADIROV SLOBODAN
KOSTALIC JAKOV
KOSTIC ALEKSANDAR
KOSTIC RADOVAN
KOSTRENKO VELJKO
KOŠARKO NIKOLA
KOVAČ JOSIP
KOVAČ PE1KO
KOVAČ VELJKO PANTA
KOVAČEM' IVAN
KOVAČEV MILIVOJ
KOVAČEVIC ĆICO
KOVACEVIC ČEDOMIR
KOVAČEVIC DRAGAN IBRO
KOVAČEVIC GRGA
KOVACEVIC FILIP
KOVAČEVIC ICO
KOVAČEVIC JOVO
KOVAČEVIC LJUBOMIR
KOVAČEVIC MILORAD
KOVAČEVIC A NIKOLA
KOVAČEVIC PERICA
KOVAČEVIC PETAR
KOVAČEVIC STEVAN
KOVAČEVIC TOMO
KOVAČEVIC D TOMO
KOVACEVIC VELJKO
KOVAČIČ GORAZD
KOVACIC ĐORĐE DOKA
KOVAČIČ MILOŠ
KOVACIC MLADEN
KOVAČIČ VASO
KOVACKI DUŠAN
KOZARSKI SLOBODAN
KOŽIC GOJKO
KOZLOVAČKI SLOBODAN
KOZOMORA NIKOLA
KRAGIČ ĐURO
KRAJINOVIČ NIKOLA
KRALJ MIHAILO
KRIVOŠIJA DANE
KRIVOKAPIC DUŠAN
KRIVOŠIJA DANILO
KRGA VIDA
KRASIC KRSTA
KRIVOŠIJA JANKO
KRIVOŠIJA MILAN
KRIVOKUCA MILAN
KRIVOKUCA MILE
KRUŠAN MILOSAV
KRIŠAN MILOŠ
KRIŠAN NEDA
KRIŠAN RADE

KRIšAN SIMO
KRULJAŠ ĐURO
KRNIC VITOMIR
KROGULJ MILOŠ
KRNJETA MILOŠ
KRKLJUš ĐURO
KROMPIC SVETOZAR
KRSMANOVIC STOJAN
KRSPOGACIN MARKO
KRSTIĆ BOŽIDAR
KRSTIN DRAGOMIR
KRSTIN MARKO
KRSTIN NEDELJKO
KRSTIN ZDRAVKO
KRULJ MILENKO
KRULJ RISTO
KRULJ STOJAN
KRUNIC NIKOLA
KRUNIC SVETOZAR
KUBACKA STEVO
KUBURIC SLAVKO
KUCURA FERENC
KUCANOVIC MIRKO
KUCNAŠ JULIJAN
KUGA ILIJA
KUDRA MILE
KUJUNDŽIC BLAŠKO
KUJUNDŽIC PETAR SEKULA
KUKAVAC PETAR
KUKIN ALEKSANDAR
KULAUZOV MARKO
KULAUZOV MILICA
KULUNDŽIC RADA
KUMRIC LJUPKO
KURUCEV BOSA
KURUCEV NIKOLA
KUZMANOV MICA
KUZMANOV SLAVKO
KUZMANOVIC JOVA
KUZMANOVIC LJUBA

L

LABATH MIŠA
LABOVIC
LACANIN JEFTA
LADIČORBIC MIRKO
LAJBENŠPRFGER JOSIP DIM
LAKATOŠ IŠTVAN
LAKIC MILF
LAKIC MILOŠ
LAKIC MIRKO
LAKOVIC DUŠAN
LAKOVIC MILOŠ
LAKOVIC RATOMIR
LAKTAŠ ILIJA
LAKOVIC SVETOZAR
LANTOš JOSIP
LATINOVIĆ PAVLE
LAUŠEV DUŠAN
LAUŠEVIC PAVLE
LAUŠIN VESELIN
LAUŠKI IVAN
LAZAREVIC MILUTIN
LAZAREVIC ŽIVKO
LAZAROV MIRCE
LAZICIC DURA
LAZIC MLADEN
LAZIC RADE
LAZIC VASA
LAZIN ALEKSANDAR
LAZIN MILAN
LAZIN MILIVOJ
LAZIN MLADEN
LAZIN SVETOZAR
LAZOVIC TODOR
LEDERER ĐORĐE
LEJIĆ RADA
LEKIC STEVA
LEKIN DRAGOMIR
LEKIN DOKA
LEKIN JOCA
LEKIN MILOŠ
LEKIN NECA
LEVAKOV KOVILJKA KOVA
LIČINA GOJKO
LIČINA ILIJA
LIČINA MOMČILO
LINJAČKI DUŠAN
LINJAČKI MITA
LIPOVANCIC PAJA
LIPOVANOV IVAN
LTRIĆ ŽiVA
IIS1CA MIRKO
LIŠČEVIC STEVAN
LITRICIN ARKADIJE
LIZONOV IVAN
LOŠIĆ ALEKSANDAR
LOVADINOV TADOMIR
LUCIC VLADO
LUCAVIC ŽARKO
LUCIC BOŠKO
LUDAŠKI BOŠKO
LUDAŠKI KAJICA
LUDAŠKI RADIVOJ
LUGONJA ALEKSA
LUGONJA ILIJA
LUGONJA SPIRO
LUKAC STEVAN
LUKAČEV BOJANA
LUKAČEV MILAN
LUKAŠEV IVAN
LUKIC JOSIP
LUKIC MILAN
LUKIC MILOŠ
LUKIC SIMO
LUKIC STEVAN
LUKIN DUŠAN
LUKIN DOKA
LUKIN LECA
LUKIN MILORAD
LUKIN SVETOZAR
LUKIN ZIVA
LULIN BOŠKO
LUTOR MATA

LJ

LJILJACKI MITA
LJUBINKOVIC LAZAR SAŠA
LJUBOTINA MILAN
LJUBOVIC RADE

M

MAĐAREV ILIJA
MAĐAREV MILIVOJ
MAĐAREV RADIVOJ
MAĐAREV ŽIVA

MAGDIĆ SLAVKO
MAJINSKI JOVAN
MAJSTOROVIC DUŠAN
MAJSTOROVIC KOŠTA
MAJSTOROVIC MIRKO
MAJSTOROVIC PETAR
MAKAIN JOVAN
MAKAN LJUBOMIR
MAKEK ZVONIMIR
MAKL IVAN
MAKSIMOV SLAVKO
MAKSIMOV STOJAN
MALENCIC ĐURO
MALENCIC LUKA
MALENCIC MILOŠ
MALENJAK ANTON
MALEŠEV DANČIKA
MALETIN BOGOLJUB
MALETIN DURA
MALETIN JOCA
MALETIN JOVAN
MALETIN SONJA
MALETIN ŽIVA
MALI LAZA ILIJA
MALOGAJSKI UROŠ
MALUCKOV ĐORĐE
MALUCKOV NEVENA
MALJKOVIC DESA
MALJKOVIC RADE
MALJKOVIC ZIVA
MALJUGIC JOVAN
MANDIC BRANKO
MANDIC JOVAN
MANDIC LAZAR
MANDIC PETAR
MANDIC RANKO
MANDOVANOV DURA
MANIC IVAN
MARICIC GOJKO
MARICIC KOŠTA
MAREVIC RANKO
MARIC SLOBODAN
MARIC VOJA
MARINKOV IVAN
MARINKOV MILOŠ
MARINKOV NIKOLA
MARINKOV RADA
MARINKOV SAVA
MARINKOV SLAVKO
MARINKOV STEVA
MARINKOV VOJIN
MARINKOVIC DUŠAN
MARINKOVIC IVAN
MARINKOVIC NIKOLA
MARINKOVIC SERGIJE
MARINKOVIC SVETOZAR
MARJANOV BOŽIDAR
MARJANOV-MIHAILOV CARNA
MARJANOV IVAN
MARJANOV NAUM
MARJANOV SPASOJE
MARJANOVIC DIMITRIJE
MARJANOVIC DUŠAN
MARJANOVIC JOVO
MARJANOVIC MIRKO
MARKI JOŽEF
MARKOV BOGOLJUB
MARKOV BOŠKO
MARKOV CEDOMIR
MARKOV DUŠAN
MARKOV ILIJA
MARKOV IVAN
MARKOV MIHAILO
MARKOV MILAN
MARKOV MILOŠ
MARKOV RADIVOJ
MARKOV RADOJICA
MARKOV SAVA
MARKOV STEVAN
MARKOV SVETOZAR
MARKOV VASA
MARKOV VESELIN
MARKOV ŽARKO
MARKOV ŽIVA
MARKOVIC DIMITRIJE
MARKOVIC DUŠAN
MARKOVIC DUŠKO
MARKOVIC GOJIN
MARKOVIC NEDELJKO
MARKOVIC STANKO
MARKOVIC SVETOZAR
MARKOVIC VELJKO
MARKOVIC ZIVA
MARKUS DUŠAN
MARKUS IVAN
MARKUS SVETOZAR
MARKUŠEV SVETISLAV
KORCAGIN
MAROJKIN VASA
MAROJKIN SREDOJE
MARTINOV BORISLAV
MARTINOV DRAGOLJUB
MARTINOV JOVICA
MARTINOV LAZAR
MARTINOV MILE
MARTINOV NIKA
MARTINOV RADIVOJ
MARTINOV VASIKA
MARTINOV ŽIVA
MARTINOVIC BLAŽO
KRALJEVIĆ
MARTINOVIC ILIJA
MARTINOVIC JOVAN
MARTINOVIC MARKO
MARTINOVIC NEBOJŠA
MARTINOVIC NIKOLA
MAŠIREVIC ĐORĐE
MAŠIREVIC MILORAD
MATANIC MARKO
MATANIĆ BRANKO
MATIC DUŠAN
MATIC JOVAN
MATIN BORIVOJ
MATIN MIŠA
MATKOVIC JEFTA
MATOŠ JOVO
MATOVIC VLADIMIR
MEDAN DANILO
MEDAN MIRKO
MEDAR JOVO
MEDIC JOVAN
MEDIC MILAN BELI
MEDIC NAUM
MEDAGA FRANKO
MENCUKOV BORA
MENDERGAŠ DUŠAN
MENENCANIN ANĐELKO
MERŽAN PAVLE

MESARIC STEVAN
METENKOVIC IVAN
METENKOVIĆ MIHAILO
METENKOVIC ZIVA
MICIC ŠCEPO
MIDAREVIC ILINKA
MIHALJEVIC ALEKSANDAR
MIHAILOV ANGELINA
MIHAJLOV ALEKSANDAR
MIHAJLOV DRAGOLJUB
MIHAJLOV LUKA
MIHAJLOV RADICA
MIHAJLOV ROMAN
MIHAJLOV SREDOJE
MIHAJLOV IVAN
MIHAJLOV STOJAN
MIHAJLOV SVETOZAR
MIHAJLOV VESELIN
MIHAJLOV VITA
MIHAJLOV ŽIVA
MIHAJLOV MIHAN
MIHAJLOVIC STEVA GIGA
MIHALJEVIC ANTON
MIHIĆ PETAR
MIJAŠKOVIC SONJA
MIHIC STEVAN
MIJATOV DANICA
MIJATOV MILAN
MIJATOV MOMČILO
MIJATOV NENAD
MIJATOV SAVA
MIJATOV SLAVKO
MIJATOV ZLATOJE ISUS
MIJATOV ZIVOJIN
MIJATOVIC BLAGOJE
MIJIN ALEKSANDAR
MIJIN MAKSA
MIJIN MILADIN
MIJIN MILAN
MIJIN MILOŠ
MIJIN RADA
MIJIN SAVA
MIJIN ž. SAVA
MIJIN SLAVKO
MIKALACKI PETAR
MIKALACKI RADOVAN
MIKLJIN BRANKO
MIKULIC JOŽA
MIKŠIN IVAN
MILADINOV MILOŠ
MILADINOV ŽARKO
MILADINOV SRBISLAV
MILADINSKI SLOBODAN
MILANKOV ALEKSANDAR
MILANKOV SLAVKO
MILANKOV ŽARKO
MILANKOV SVETOZAR
MILANKOV JOSA
MILANOV BRANKO
MILANOV IVAN
MILANOV JOVAN
MILANOV MILAN
MILANOV NIKOLA
MILANOV ŽARKO
MILANOV ŽIVA
MILANOV S. ŽIVA
MILANOVIC MILENKO
MILETIC SVETOZAR
MILIC DUŠAN
MILIC IVAN
MILIC MILOŠ
MILIC MITA
MILIC NEVENKA
MILIC PETAR
MILIC STEVAN
MILIC ŽIVAN SREČKO
MILIĆEV DOKA
MILIĆEVM ILOš
MILICEV STEVA
MILICEVIC JOVA
MILIN ILIJA
MILIN IVAN
MILIN LJUBOMIR
MILIN MIHAILO
MILIN MILAN
MILIN MILETA
MILIN MILUTIN
MILINKOV NIKOLA
MILINKOVIC DUŠAN
MILINKOVIC MILANKO
MILIVOJEVIC JOVO
MILIVOJEV STANKO
MILIVOJEVIC BLAGOJE
MILIVOJEVIC VOJO
MILOSAV ALEKSA
MILIVOJEVIC MILOŠ
MILOSAV DIMITRIJE
MILOSAV SAVA
MILOŠAVLJEV MITA
MILOSAVLJEV PETAR
MILOSAVLJEVIC SAVA
MILOSAVLJEV VLADIMIR
MILOSAVLJEVIC VOJKA
MILOSTRAŽIC BOšKO
MILOŠEV BOŠKO
MILOŠEV ALEKSANDAR
MILOŠEV ARKADIJE
MILOŠEV DUŠA
MILOŠEV FILIP
MILOŠEV MILORAD
MILOŠEV NIKOLA
MILOŠEV VELJKO
MILOŠEV ŽIVKO
MILOSEVIC GOJKO (LIVADE)
MLOŠEVIC JAKOV
MILOSEVIC MILAN
MILOSEVIC MILORAD
MILOSEVIC GOJKO
MILOSEVIC dr MIRKO
MILOSEVIC MLADEN CERCIL
MILOSEVIC NIKOLA
MILOSEVIC NIKOLA CIRA
MILOSEVIC SLAVKO
MILOVANOV BORA
MILOVIC IVAN
MILINOVIC BOSKO
MILUTINOVIC-KRSTIC NADA
MILJACKI MARKO
MILJAŠIN PETAR
MILJIN MIŠA
MILJUŠ DUŠAN
MILJUŠ BOŽIDAR
MILJUŠ NIKOLA
MILJUŠ RADE
MINCIN IVAN
MINCIN LAZAR

MIOLJSKI ĐURO
MIRČETIĆ MIHAILO

MIRKOV BOGDAN
MIRKOV BRANKO
MIRKOV CEDOMIR
MIRKOV ILIJA
MIRKOV IVAN
MIRKOV KOSTA
MIRKOV MILOŠ
MIRKOV PETAR
MIRKOV SMILJA
MIRKOVIĆ ILIJA
MIŠČEVIĆ MILAN
MIŠCEVIĆ VASO
MIŠEVIĆ STOJAN
MIŠIĆ VLADISLAV
MIŠKOV BOSKO
MIŠKOV DRAGANA
MIŠKOV DOKA
MIŠKOV ĐORĐE
MIŠKOV RADA
MIŠKOV SAVA
MIŠKOVIĆ DRAGINJA
MIŠKOVIĆ NIKOLA
MIŠLJENOVIĆ MILORAD
MITIĆ CVETA
MITRAŠINOVIĆ MILAN
MITRIČIN ARKADIJE
MITROVIĆ MIRA GLUMAC
MITROVIĆ VASO
MIUČ GLIŠA
MIUČIN IVAN
MOJIĆ CEDOMIR
MOJSIN JELA
MOJSIN RADIVOJ
MOLDOVANOV DURA
MOMČILOV BOGDAN
MOMČILOVIĆ DUŠAN
MOMČILOVIĆ ĐORĐE BRKICA
MOMČILOVIĆ ĐURO
MOMIROV ĐURICA
MORTOVANSKI DRAGUTIN
MOŠLIKOS DUŠAN
MOŠORINSKI VELIMIR
MOZEŠ MARTIN
MOZIĆ RISTO
MRGUDOVIĆ SRETEN
MRDA MILAN
MRDA SAVA
MRĐENOVIĆ MARIJA
MRKAIĆ NEDELJKO
MRKLJIĆ RADOJKA
MUČALOVIĆ DINA
MUČALOVIĆ MIHAILO
MUČALOVIĆ MILUTIN
MUČALOVIĆ MILETA
MUDRINIĆ MOMIR
MUDRINSKI PETAR IKA
MUKOVIĆ MILAN
MUNĆAN DURA
MUNĆAN IVAN
MUNĆAN LAZAR MRŠA
MUNIĆ IVAN
MUNKAČEVIĆ ADAM
MUŠKINJA MILAN
MUTUC VELIMIR VELA
MUTUC ZORAN

N

NADALJIN VASA
NADAŠKI DURA
NADAŠKI MILE
NAD JOŽEF
NAGRIĆ PERO
NAKOMČIĆ SAVA
NAKRAJKUĆIN DRAGOLJUB
NALČIĆ RADIVOJ
NAŠAGAĆIN TOMA
NATIN BORIVOJ
NECIĆ SIMA
NAUMOV NIKOLA
NECIĆ SIMA
NECIN IVAN
NECIN VLADA
NEDELJKOV GAVRA
NEDELJKOV NIKOLA
NEDELJKOV SVETISLAV BATA
NEDELJKOV ZORAN
NEDIN MILICA
NEDOMAČKI ŽARKO
NEDUČIN JOVICA
NEMADA ĐORĐE
NENADIĆ DUŠAN
NENADIĆ VLAJKO
NENADOV MILOŠ
NENADOV PAJA
NENZIĆ MIRKO
NENIN MATIJA
NENIN RADA
NENIN VLADA
NEROV LJUBOMIR
NESTOROVIĆ OBRAD
NEŠIĆ DUŠAN
NIKAČEV VELJKO
NIKIN LAZAR
NIKIN RADICA
NIKITA STEVAN
NIKOČEV PERA
NIKOČEV RADA
NIKOLIĆ BORA
NIKOLIĆ GLIGORIJE
NIKOLIĆ JERKO
NIKOLIĆ JOVO
NIKOLIĆ LUKA
NIKOLIĆ MILOJKO
NIKOLIĆ MILOŠ
NIKOLIĆ MITA
NIKOLIĆ RUŽICA
NIKOLIĆ STEVA
NIKOLIN CEDOMIR
NIKOLIN MOMČILO
NIKOLIN PAJA
NIKOLIN VLADIMIR
NINIĆ ŽIVA
NINKOV DURA
NINKOV IVAN
NINKOV LJUBOMIR
NINKOV RADIŠA
NOVAKOV ALEKSA
NOVAKOV DUŠAN
NOVAKOV LAZAR
NOVAKOV NOVAK
NOVAKOV STEVAN
NOVAKOV STOJAN
NOVAKOVIC DARA
NOVAKOVIĆ DOBRILA

NOVAKOVIĆ JOVO
NOVAKOVIĆ DRAGAN
NOVAKOVIĆ NIKOLA
NOVAKOVIĆ PETAR LEBARA
NOVAKOVIĆ PETAR
NOVAKOVIĆ STANKO
NOVAKOVIĆ VLADA
NOVIC CVETA
NOŽICA RISTA

NJ

NJARAĐI JULIJAN
NJEGOMIR NIKOLA

O

OBLAK JOSIP
OBRADOVIĆ DUŠAN
OBRADOVIC ĐURO
OBRADOVIĆ S ĐURO
OBRADOVIC JOVO
OBRADOVIC MILAN
OBRADOVIC MILKA
OBRADOVIĆ MLADEN
OBRADOVIC RADE
OBSUT JANKO
OBSUT PALJO
OCOT PALJO
ODADŽIĆ JOCA
ODOSAN MIRKO
ODŽIC LAZAR
ODZIĆ MILUTIN
ODZIĆ VESELIN
ODŽIN BRANKO
ODZIN KAJA
OGNJENOVIĆ ACA
OGNJENOVIC DRAGIsA
OGNJENOVIĆ MILE
OGNJENOVIC NIKOLA
SGNJENOVIC PETAR PEJAN
OKILJEVIĆ MIRKO
OKOVAČKI MILIVOJ
OLĆAN MILAN
OLIČKOV MILORAD
OLUSKI DRAGOLJUB
OLUSKI DURA
OLUSKI JOVAN
OLUSKI RAĐENKO
ONULOV SEVER
ONJIN BRANKO
ONJIN MILOVAN
OPACIC DANE

8PIENICA°DANICABOJANA
OPSENICA MAKSIM
ORELJ STEVAN
ORMAI
ORLIC IVAN
OROSLOMAŠKI PERO
OSTOJIĆ DUŠAN
OSTOJIĆ LJUBINKO
OSTOJIĆ MILENKO
OSTOJIĆ SLOBODAN
OSTOJIĆ ZDRAVKO
OSTOJIN KAMENKO

p

PEĐAN ŽARKO ACA
PAJDAK VESELIN
PALIC ANTON
PALIC BORISLAV
PANCIC J JAKOB
PANCIC M JAKOB
PANCIC MILAN
PANCIC STOJAN
PANCIC ŽIVA
PANDUROV MILAN
PANDUROV MILIVOJ
PANDUROV MILOŠ
PANDUROV SVETOZAR CVETA
PANDUROV ŽARKO
PANIC JOVAN

Ä Ä C LEPOSAVAPUŠKA

PANIC A. MILIVOJ
PANIC MILIVOJ BRKA

PANTELIC MILENA CICA
PANTELIC RADOVAN
PANTELIC SLAVKA
PANTELIC SLAVKO
PANTIC STANKO
PANTIN ALEKSANDAR
PANJAK MILAN
PAPIC GEZA
PAPIC IVAN
PAPIC KOVILJKA
PAPIC MILAN
PAŞKAS SIMO
PAŠNIK TOMO
PASULJEVIC DUŠAN
PASULJEVIC ŽIVKO
PAVKOV DRAGAN
PAVLIC PETAR
PATRONOGIC JOVICA
PAVKOVIC MIHAILO
PAVLIC RADA
PAVLOV ALEKSANDAR
PAVLOV DORDE
PAVLOV IVANKA
PAVLOV SEVER
PAVLOV STEVA
PAVLOV SVETOZAR
PAVLOV ZORAN
PAVLOV-STANKOV BOJANA
PAVLOVIC VELJA
PECARIC MARIN
PECARIC STOJAN
PECELJ MILAN
PECELJ RAJKA
PECERIC STIPAN
PECIC JOSIP
PECIC MILAN
PECIC SAVA
PECIC ZIVOJIN
PECIC BORIVOJ
PEJIN MILAN
PEJIN PLAVŠA
PERICIN ŽIVAN JOLE
PERIC LJUBOMIR
PERIC LJUPKO
PERIC STANIMIR
PERIN DURA

PERM ISA
PERIN RADA
PERIN SAVA
PERIN STEVA
PERISIC ALEKSA
PERISIC BRANKO
PERISIC ĐORĐE
PERISIC MLADEN
PERISIC MILENKO
PERISIC MILICA
PERKOVIC ĐORĐE
PERO ĐORĐE
PEROVIC SIMA
PERUNICIC MILE
PESEKI FERENC
PESIC DUSAN
PESIC MILORAD
PESIC STEVA
PESIC ZIVA
PESKO RADE
PESKO RISTO
PESUT ĐOKO
PETKANIC VOJICA
PETKOV ALEKSA
PETKOV IVAN
PETKOV NENAD
PETKOV NIKOLA
PETKOV SLOBODAN
PETKOV VESELIN
PETKOV ZORISLAV
PETKOVIC DOKA
PETKOVIC MARIJA
PETKOVIC ZORKA MARICA
PETLOVAC DANE
PETRASEVIC MILAN
PETRIC MILENKO
PETRIC VISNJA
PETROV ACA
PETROV BOGDAN
PETROV DUSAN
PETROV LAZAR
PETROV MILAN
PETROV MILENKO
PETROV MILORAD
PETROV MILOS
PETROV NEDELJKO

PETROVIĆ[A] BOZIDAR BRALE
PETROVIC DANE
PF TRO VLć JOVAN
PETROVIC KAMENKO
PETROVIC LAZAR
PETROVIC MILOJE
PETROVIC MILUTIN
PETROVIC SRBISLAV
PETROVIC VLADIMIR
PETROVIC ZORAN
PEVAC ĐURO
PILIPOVIC BOŽO
PILIPOVIC DUŠAN
PILIPOVIC MILOS
PIKIN KOAKIN
PISAROV IVAN
PISALIC ANTON
PISALIC VINKO
PIVAC TODOR
PIVNICKI MITA
PJEVAC DUKA
PJEVAC GOJKO
PJEVAČ MILAN
PJEVAC MILOS
PJEVAC NIKOLA

PJEVČEVIĆ BRANKO BATA
PLATISA VLADA
PLAVSIC GOJKO
PLAVSIC MICO
PLAVSIC MILAN
PLAVSIC NIKOLA
PLECAS MILE
PLECAS NIKOLA
PLECAS PERKA
PLOJE IVAN
POCEK VLADIMIR
POBULAC JEFTA
POKRAJAC MILADIN
POKRAJAC NIKOLA
POKRAJAC SAVA
POKRAJAC STANKO
POLOVINA PETAR
POLJACEK JOCA
POLJAK EMIL

POLJAKOVIC LAJCO

PONOĆKO BOGDAN
PONOCKO DUSKO
POPETRK RANKO
POPCIRIC BOGDAN
POPAZVANOV ZIVOJIN
POPESKOV JOCA
POPESKOV PETAR
POPOV ALEKSANDAR

POPOV DUŠAN
POPOV DANILO
POPOV J DUSAN
POPOV GEORGIJE
POPOV GIGA
POPOV ISA
POPOV IVAN
POPOV JOVAN
POPOV KAMENKO
POPOV LJUBOMIR
POPOV MILAN (MOKRIN)
POPOV MILAN (S. CRNJA)
POPOV MILENKO
POPOV MILIVOJ (PADEJ)
POPOV MILIVOJ (N. BEČEJ)
POPOV MILOJE
POPOV NIKOLA
POPOV MILORAD
POPOV RADMILA
POPOV RADOVAN
POPOV RADOJKA
POPOV SLAVKO
POPOV STANKO
POPOV VASA
POPOV VASO
POPOV VERISLAV
POPOV VLADICA
POPOV VESELIN

POPOV VOJIILAV (MOKRIN)
POPOV M VOJISLAV

POPOV ŽARKO
POPOV ŽIVA TACA
POPOV ZIVA
POPOV ŽIVKO
POPOVIĆ ACA
POPOVIC BOŽIDAR
POPOVIĆ DRAGOMIR
POPOVIC DUŠAN
POPOVIC LUKA
POPOVIC MARKO
POPOVIC MILAN
POPOVIC MILUTIN
POPOVIC NIKOLA
POPOVIC PAVLE
POPOVIC PETAR
POPOVIC SAVO
POPOVIC STANA
POPOVIC STEVO
POPOVIC VASILIJE
POPOVIC VASO
POTKONJAK BRANKO
POTKONJAK MILAN
POUCKI DURA
POUCKI IVAN
POUCKI KAJA
POUCKI PREDRAG
POZNIC BOSILJKA
POZNIC BUDE
PRCIC JOSO
PREDOVIC DUŠAN
PREKAJSKI BOGDAN
PREKAJSKI BOJANA
PRENTOVIC BOŠKO
PRENTOVIC MITAR
PRERADOV MILOŠ
PRIČA BOSILJKA SEKA
PRIČA ISO
PRIČA JOSIP
PRIČA LJUBINKA
PRIČA MILKA SEJA
PRIBIĆ ĐURO
PRIBIŠIC MILO
PRIBIŠIĆ VASILIJE GRUJICA
PRIBIŠIC VELIMIR TENK
PRIJIC GOJKO
PROHIĆ KAMEL
PROKIN BLAGODAR
PROTIĆ LJUBINKO
PROTIC IVAN
PROTIC JELENA
PROTIC ZDRAVKO
PRUNIĆ ILIJA
PRUNIC SLAVKO
PRUZINIĆ VELJKO
PRVIČ SIMO
PUCKO STJEPAN
PUPOZAN MILAN
PURIC BRANKO
PURIC GAVRILO
PURKOV BOŽIDAR
PUŠIC BOGDAN
PUSTINJAK MILAN
PUŠICA RADOJE
PUTNIK MILICA
PUTNIK SAVETA

R

RACA MILAN
RACA MILOŠ
RAČIĆ STANKO
RAČKOV ĐURICA
RAČKOV MILOŠ
RAČIĆ PETKO
RADAK DIMITRIJE
RADAKOVIĆ ANKA
RADAKOVIĆ J DUŠAN
RADAKOVIĆ P DUŠAN
RADAKOVIĆ ILIJA
RADAKOVIĆ LUKA
RADAKOVIĆ NIKOLA CAR
RADAKOVIĆ NIKOLA SELIM
RADAKOVIĆ RADE (V. STEPA)
RADAKOVIĆ RADE
(B. ARANĐELOVO
RADAKOVIĆ VLADO
RADAKOVIĆ ŽIVKO
RADANOV VASA
RADNOV GRUJA
RADANOVIĆ NIKICA
RADNOVIĆ BOZO
RADEKA MILAN
RADENIŠ VASO
RADIĆ DRAGOLJUB
RADIĆ ILIJA
RADIĆ STEVAN
RADIĆ VELIMIR
RADIN ALEKSANDAR
RADIN ALEKSANDAR LECO
RADIN DANILO
RADIN IVAN, stariji
RADIN IVAN
RADIN KOŠTA, stariji
RADIN KOŠTA
RADIN MILAN
RADIN Đ MILAN
RADIN MILUTIN
RADIN RAJKO
RADIN SLAVKO
RADIN VID
RADIN VLADA
RADIN ŽARKO
RADIŠEVIĆ DUŠAN
RADIŠIĆ ILIJA
RADIŠIĆ STEVAN
RADIŠIN BOGOLJUB
RADIVOJEVIĆ DIMITRIJE
RADIVOJEVIC MILE GARAVI
RADNOV LJUBOMIR
RADNOV ŽIVA
RADOČAJ DIMITRIJE
RADOČAJ NIKOLA
RADOCAJ RADE
RADOJĆIĆ IVAN
RADOJEVIĆ RADONIĆ MILORAD
RADONJIC VASO
RADOJCIN BORISLAV
RADOSAVLJEVIĆ LAZAR
RADOVANČEV MITA
RADULOVIC LJUBOMIR
RADUŠIN MILAN
RAĐENOVIĆ GOJKO RADOJICA
RAĐENOVIĆ LJUBICA
RAĐENOVIĆ MARKO
RAJAČIĆ DANICA

RAJACIĆ DUŠAN
RAJACAĆ ĐURO
RAJIC DUŠAN
RAJIC ZLATOJA
RAJLIC PETAR
RAKIC MILAN
RAKIC SLOBODAN
RAKIC SVETOZAR
RAKIN ALEKSA
RAKIN DRAGINJA
RAKIN RADOVAN
RANISAVLJEV ALEKSA
RANISAVLJEV ALEKSANDAR
RANISAVLJEV DUŠAN
RANISAVLJEV SLAVKO
RANKOV DUŠAN
RANKOV MARA
RANKOV MILOŠ
RANKOV RADIVOJ
RANKOV VESELIN
RANKOV ZIVA
RAŠETA DAVID
RAŠETA MILE
RAŠETA RADE
RAŠETA SAVA
RAŠIC RADA
RAŠIC STEVAN
RAŠKOV OBRAD
RAŠKOVIC SPASO
RAŠOVIC ŠAJKA
RAŠULJ DRAGA
RAKOV MILOŠ
RATKOVIC BLAGODAR
RAUŠKI DRAGAN
RAZNIĆ RADE
RAZNIC RADOVAN
RAZNIĆ ZORKO
REFA MILIVOJ
RELJIĆ PETAR
RELJIN DESPOT
RELJIN MILOŠ
RELJIN TIMA
REPAC MILKA
REPAC NEDELJKO
REŠĆANSKI BOZA
REŠĆANSKI DUŠAN
REŠĆANSKI MILAN
REŠĆANSKI SAVA
RISTIĆ JOVAN
RISTIĆ MIRKO DULE
RISTIN DUŠAN
RISTIN MILOŠ
RODIĆ ILIJA
RODIĆ LAZO
ROGAN BOŠKO
ROSANDIĆ ZIVKO
ROVIC PETAR
RUDAN BOSILJKA
RUDIĆ ŠTIPAN
RUZIĆ MILINKA RUZICKA

S

SABO NIKOLA
SADŽAKOV LAZAR
SALAI ALEKSANDAR
SAMAC JOVAN
SAJKO IVAN
SAMARDZIĆ DRAGO
SAMARDZIĆ KOVILJKA
SAMARDZIĆ SONJA
SAMARDZIĆ DRAGO
SAMARDŽIJA MILAN
SAMARDŽIJA RADE
SAMARDŽIJA NENAD
SANTOVAC CVETKO
SANTOVAC SVETISLAV
SANTOVAC ZIVA
SANTRAC SPASOJE
SAPUNDZIJA DR KRISTINA
SARAVALAC RADE
SARIHODŽIĆ MEHMED
SARTANJ SILVESTER
SAULIC ŠTIPAN
SAVIČIĆ DRAGAN
SAVIC BORIVOJE
SAVIĆ DRAGAN
SAVIC JOVO
SAVIC NIKOLA
SAVIĆ PETAR
SAVIC ZIVA
SAVIĆ ŽIVOTA
SAVIĆEV VLADA
SAVIN ALEKSANDAR
SAVIN DRAGOLJUB
SAVIN MILAN
SAVIN RADA
SAVIN SVETOZAR
SAVIN ZIVA
SAVKOVIC STOJAN
SEGEDINSKI ALEKSANDAR
SEKE KAROLJ
SEKULIC DRAGANA CAKANA
SEKULIĆ KOŠTA
SEKULIC MILOŠ
SEKULIĆ ZIVOJIN
SENTE STOJAN
SENTIN VLADA
SENTIN ZIVA
SIC LJUBOMIR
SILAĐI GRGA
SILAĐI DR NENAD
SILOŠKI GLIGORIJE
SILOŠKI RADOVAN
SILBAŠKI GLIŠA
SILVESTER NOVAK
SIMIC ACA
SIMIĆ MILAN
SIMIC MILOŠ
SIMIĆ SAVA
SIMIĆ STANOJE
SIMIĆ STOJAN
SIMIC B SVETOZAR
SIMIĆ S. SVETOZAR
SIMONOV VOJIN
SIVACKI ŽARKO
SIVCEV IVAN
SIVČEV SAVA
SKENDEROVIĆ ALOJZIJE
SKENDZIĆ MILAN
SKOKANDŽIĆ DARINKA
SLAVNIC SAŠA
SLAVUJ CEDOMIR
SLEPCEVIĆ KUZMAN
SMILJUJ KUZMAN
SMILJANIĆ PETAR
SOVOTNI ANTON
SOLAROV BOŽA CARUGA

SOLAROV MILE
SOLAROV RADICA
SOLAROV VELISAV MADA
SORKANJAC MITA
SOTONICA STANKO
SPAHIC MILUTIN
SPORIN KRSTA
SRBLJIN ILIJA
SRBLJIN MILAN
SRBLJIN PETAR
SRBLJIN SAVA
SRDANOV ŽIVA
SRDIĆ BRANKO, vodnik
SRDIC BRANKO, komesar
SRDIC KOSTA
SRDIC STEVAN
STABACEV BRANKO
STAJAK MITA
STANČIĆ ACA
STOJIC DINA
STANČIĆ ACA
STANČUL SAVA
STAJIN IVAN
STAJIN MITA
STAJIN ZORKO
STANAĆEV MILORAD
STANAĆEV ZORKO
STANIČ BOŠKO
STANIČ BRANKO
STANIČ BRAGOLJUB
STANIČ LJUBIŠA
STANIČ NEDELJKO
STANIČ VLADA
STANIČ MILUTIN
STANIMIROV ZELE
STANIMIROV VLADA
STANIMIROV RADA
STANISAVLJEV BRANISLAV
STANISAVLJEV ČEDA
STANISAVLJEV IVAN
STANISAVLJEVIĆ BRANIMIR
STANISAVLJEVIC MILIVOJ
STANISAVLJEVIĆ STANKO
STANKIC MILAN
STANIŠIC SVETOZAR
STANKOV DIMITRIJE
STANKOV KOSTA
STANKOV MIRKO
STANKOV MITA
STANKOV PAJA
STANKOV PAVLE PAJA
STANKOV RADIVOJ
STANKOV SPASOJE
STANKOV VOJISLAV
STANKOVIC MILAN
STANKOVIČ VELJKO
STANOJEVIC MIROSLAV
STAVRIC MILAN
ŠTEFANOV SLAVKO
STELKIC RADA
STEPANOV JOVAN
STEPANOV SPASOJE
STEVIC STEVAN
STEVIN IVAN
STEVIN LAZA
STIPIC ANTUN
STIPIĆ MARKO
STOJAK MITA
STOJAK SLAVKO
STOJAKOVIĆ ĐORĐE
STOJAKOVIC PETAR
STOJANOV DRAGOLJUB
STOJANOV LJUBINKO
STOJANOVIC IVAN
STOJANOVIC MILAN
STOJANOVIC MIROSLAV
STOJANOVIC RADE
STOJANOVIC SAVA
STOJANOVIC VESELIN
STOJCIC BRANKO
STOJANOVIC VID
STOJANOVIC VLADA
STOJANOVIC VOJO
STOJIC DINA
STOJIC DRAGOMIR L JOT A
STOJIC DURA
STOJIC SAVA
STOJICEV ŽIVA
STOJKOV ALEKSANDAR
STOJKOV OMER
STOJKOV VLADA
STOJKOV ZARKO
STOJSIC LJUBOMIR
STOJSIN ARSEN
STOJSIN IVAN
STRAJNIC MITKE BAJA
STRAJINIC TRIVA
STRAZMESTER JOCA
STUPAR DRAGO
STRIKA ĐORĐE
STUPAR LAZAR
STUPAR LJUBO
SUBIC BOGOLJUB
SUBIN ĐURO
SUBIN GRUJA
SUBIN JOVAN
SUBIN NENAD
SUBIN RADOVAN
SUBOTICKI IVAN
SUBOTICKI SLOBODAN
SUBOTIN ALEKSANDAR
SUBOTIN BOGOLJUB
SUBOTIN IVAN
SUBOTIN VOJISLAV
SUBOTIN ŽIVA
SUDAREV RADOVAN
SULAREV ĐORĐE
SUSIC ALEKSANDAR
SUVARCEV SVETOZAR
SUVAJDZIN MIODRAG
SUVAJDZIN VESELIN
SVILAR MILICA
SVILENGACIN SMILJKA
SVILENGACIN STEVO

Š

ŠAJIN ALEKSANDAR
ŠANTA OLUTLIJE
ŠARAN JOVO
ŠARGIC MOMIR
ŠARGIC SLOBODAN
ŠARGIN DURA
ŠARU MILETA
ŠASIC LJUBA
ŠCEPANOVIC DANILO
ŠCEPANOVIC DUSAN
ŠCEPANOVIC DESA

ŠĆEPANOVIC DUŠAN
ŠĆEPANOVIĆ LJUBICA
ŠECEROV DURA
ŠECEROV MILAN
ŠECEROV SLAVKO
ŠECEROV VLADA
ŠECEROV VOJA
ŠEPA SAVA
ŠERBED2IJA SLAVKO
ŠEVO ILIJA
ŠIBALIN NIKOLA
ŠIBUL MIŠA
ŠIJACKI BOGOLJUB
ŠIJAK DRAGAN
ŠIJAN ĐURO
ŠIMIC SPASOJE
ŠIMUNOV ANTUN
ŠIPOŠ SVETOZAR
ŠIŠA MARKO
ŠKORIC DUŠAN (Karađorđevo)
ŠKORIC DUŠAN (Višnjićevo)
ŠKORIC ĐURO
ŠKORIC LAZO
ŠKORIC MILORAD
ŠKORIC SVETOZAR
ŠKULETIĆ MIHAILO
ŠKULETIC STEVKA
ŠKULETIĆ VOJISLAV
ŠLJIVIC MILORAD
ŠLJUKA RADOVAN
ŠNAJDER JOŠKO
ŠOBOT NIKOLA
ŠOBOT LAZAR
ŠOKAC ANDRIJA
ŠOKAC JOSIP
ŠOKAC PAL
ŠOKOLOVACKI BRANKO
ŠOKOLOVACKI DANKA
ŠOKLOVACKI PETAR
ŠPIRIDON SAVA
ŠPIRIN KRSTA
STANIMIROV RADA
STANIMIROV VLADA
ŠTAJNER IVAN
ŠTETIN ALEKSANDAR
ŠTETIN IVAN
ŠTEVIN NIKA
ŠTEVIN RADA
ŠTIKAVAC NIKOLA
ŠTRBAC JANJA
ŠTRBAC MILAN
ŠTRBAC SVETOZAR
ŠTURC ANDRIJA
ŠUGIĆ ZIVOJIN
ŠUJICA MILOJKO
ŠUJICA TODE
ŠUPICA PETAR
ŠUPUT RUŽICA
ŠUŠTRAN MIRCE
ŠUŠA ALEKSANDAR
ŠUŠA MARKO
ŠUŠIC ALEKSANDAR
ŠUŠNJIC OBRAD
ŠUŠTRAN ISA
ŠUŠTRAN ZDRAVKO
ŠUŠTRAN ZIVOJIN
ŠUVAK ILIJA
ŠUVAKOV STEVAN
ŠUVAKOV STOJAN

T

TABACKI MILIVOJ
TABAKOVIC DUŠAN
TADIN RADA CIKA
TANACKOV RADOVAN
TANASIN KAMENKO
TANIN MIRKO
TANIN PETAR
TANKOSIĆ SVETOZAR
TANJURDIŽĆ MARKO ŠIPTAR
TAPAVICKI JOVA
TAPAVICKI MILUTIN
TAPAVICKI NEVA
TAPAVICKI ZORICA
TARLIC NEDELJKO
TARNJANSKI ŽIVA
TATIC BOŽIDAR
TATIC MILE MILENKO
TATIC MIRKO
TATIC VOJA
TATOMIR LAZAR
TATOMIR SRBINKO
TATOMIR SVETOZAR
TATOMIR VEŠELIN
TELECKI BOŠKO
TELECKI DIMITRIJE
TELECKI LJUBOMIR
TELECKI MILAN
TELECKI STEVO ISTOK
TEODOSIN ALEKSANDAR
TEODOSIN RADOVAN
TEODOSIN SAVA
TEODOSIN ŠANDOR
TERZIN DOBRIVOJ
TERZIN IVAN
TERZIN SRBA
TERZIN VELJKO
TERZIN VLASTIMIR
TEŠLIC STEVAN
TEŠIC BOŠKO
TEŠIC MIHAILO
TEŠIC SREDOJE
TEŠIN JOCA
TIGRIN MIROSLAV
TINKA

TIŠMA SVETOZAR
TITIN BOŽA
TITIN LJUBICA
TITIN SREDOJE
TODIC VOJO
TODOJSIN DUŠAN
TODORESKOV MILENKO
TODOROV ACA
TODOROV BOGDAN
TODOROV BRANKO
TODOROV DIMITRIJE
TODOROV IVAN, bolničar
TODOROV IVAN
TODOROV MILAN
TODOROV MILIVOJ
TODOROV MILOŠ
TODOROV NEDELJKO
TODOROV-ŠPIRIDONOV SAVA
TODOROV SLAVOLJUB

TODOROV TIHOMIR
TODOROV VASA
TODOROV VELIKO
TODOROV VESELIN
TODOROV ŽIVA
TODOROVIC BORIVOJ
TODOROVIC BRANISLAV
TOIAGA MILAN
TOJAGIĆ PĆETAR
TOKIN BOŽIDAR
TOKIN JOVAN ć
TOLMAČ STANKO
TOLMAČEV EMILKA
TOMANOVIC ALEKSANDAR
TOMAS VLADIMIR
TOMAŽEV MILOŠ
TOMAŽEV SLAVKO
TOMASEVIC MILOJKO
TOMIC DUŠAN
TOMIC MARKO
TOMIN ALEKSANDAR
TOMIN BLAGODAR
TOMIN BLAGOJE
TOMIN DRAGOMIR
TOMIN GEZA
TOMIN IVAN
TOMIN N IVAN
TOMIN MILIVOJ
TOMIN MILETA
TOMIN NECA
TOMIN NIKOLA
TOPALOV ĐURICA
TOMIN ŽARKO
TOPALOV KAMENKO
TOPALOVIC SPASOJE
TORNJANSKI MIRKO
TOPALOV NADA
TORNJANSKI ŽIVA
TOŠIĆ LAZAR
TOŠIN CEDA
TOT ADAM
TOT IŠTVAN
TOT JOSIP
TOT PETAR
TRAVANJ SVETOZAR
TRAVANJ VELJKO
TRBOVIC NIKOLA
TRBOVIC TOŠA
TRECAKOV ZAKA
TRECAKOV ŽARKO
TRIAUNOV KOSTA
TRIFUNOV MILAN
TRIFUNOV SVETOZAR
TRIFUNOVIĆ JOVAN
TRIFUNJAGIĆ MILIVOJ
TRIFUNJAGIĆ MOMČILO
TRIFUNJAGIĆ RADOJE
TRIFUNJAGIĆ RISTO
TRIFUNJAGIĆ ŽARKO
TRNIC RADOVAN
TUBIC MILOJKO
TUCAKOV SAVA
TUMBAS IVAN
TURINSKI MILETA
TUTOROV MILAN KOVAČ

U

UBAVIC MARA
UDICKI BOGDAN
UDICKI DUŠAN
UDICKI PERA
UDVARAC STEVA
UGARCINA DUŠAN
UGRINOV VLADA
URDAREVIC STANIMIR FEĆKO
UVALIN CEDOMIR
UZELAC ALEKSANDAR
UZELAC DUŠAN
UZELAC ILIJA
UZELAC MILAN
UZELAC MILICA MICA
UZELAC MILOŠ
UZELAC NIKOLA
UZELAC PETAR
UZELAC SIMO

V

VACIN TOMA
VAH BOHUSLAV
VARADINAC DUŠAN
VARIĆAK JOVO
VASIC BRANKO
VASIC MARKO
VASIC OBRAD
VASIC SVETISLAV
VASIKA DRAGAN
VASILKOVIC RAJKO
VASILJEV IVANKA
VASILJEV SVETOZAR
VASILJEV VESELIN LALA
VASILJEVIC DRAGAN
VASILJEVIC MILAN
VASILJEVIC MILUTIN
VASILJEVIC RAJKO
VASIN RADISLAV
VASIN RADA
VASOVIC MILORAD
VEJINOVIC BRANKO
VEJINOVIC PETAR
VEJIN MILICE
VELICKOV DUŠKO
VELICKOV DOKO
VELICKOV MIŠA
VELICKOV VESELIN
VELISAVLJEV VLADIMIR
VELJIN MIROSLAV
VELJIN PETAR
VELJIN VASA
VERDNIJ ALOJZ
VESELINOV IVAN
VESELINOV RADIVOJ
VESELINOV VELJKO
VESELINOVIC DUŠANKA
VIDAKOVIC DRAGAN
VIDAKOVIC ĐURO
VIDAKOVIC IVAN
VIDAKOVIC MATE
VIDAKOVIC SIMO
VIDAKOVIC ĐORĐE
VIGNJEVIC JOVO
VIGNJEVIĆ MILAN
VILIC ILIJA

VILIĆ IVANKA
VILOVSKI ILIJA
VILOVSKI MARKO KRECA
VILOVSKI RADOVAN
VINER DURA
VIOGLAVIN VOJA
VIRIĆ GEZA
VISPOD NIKOLA
VIŠNJIĆ NENAD
VITAS DUŠAN
VITAS MILAN
VITAS NIKOLA
VITOMIROV DUŠAN
VIVEK ANDRIJAKON
VJEŠTICA DANICA
VJEŠTICA DUŠAN
VJEŠTICA SAVA
VJEŠTICA SAVKA
VLACO RADOJICA
VLADISAVLJEVIC NIKOLA
VLADISAVLJEV ŽIVKO
VLADISAVLJEVIĆ ĐURO
VLADULOV VELJKO
VLADULOV ŽARKO
VLADUŠIĆ NIKOLA
VLAISAVLJEVIĆ BOGDAN
VLAISAVLJEVIĆ MILICA
VLAISAVLJEVIĆ SOFIJA
VLAISAVLJEVIĆ STEVAN
VLAISAVLJEVIĆ ŽIKA
VLAJKOV MILIVOJ
VLAJKOV TRIVA
VLATKOVIC ZORKA
VLAŠKALIC ŽARKO
VOJDIC MILORAD
VOJIC MILAN
VLAŠKI JOVAN
VOJNIĆ ĐURA
VOJNIĆ VLADA
VOJNOV VITA
VOJINOVIC MILICA CRNA
VOJINOVIC STEVAN ZEKO
VOJINOVIC PETAR
VOJINOVIC SAVKO
VOLAROV CEDA
VOLAROV MOMIR
VOJVODIC JOVAN
VOJVODIC SAVA
VOJVODIC VIDO
VOROŠANIN MIJO
VRANOV MIROSLAV
VRANJEŠ RADE
VRZIĆ MILOŠ
VUCELJA ĐURO
VUCETIC MARKO
VUCETIĆ MILAN
VUCETIN LAZAR
VUCUREVIĆ VIDOJE
VUJACIC PREDRAG
VUJADINOV ŽARKO
VUJATOV SAVA
VUJIC DRAGOLJUB
VUJIC DUKA
VUJIC JOVAN ŠABAN
VUJIC MILAN
VUJIC MILIVOJ
VUJIN ŽARKO
VUJIN ŽIVOJIN
VUJOVIC BOŠKO
VUJOVIĆ JOVO
VUJOVIĆ PREDRAG
VUKADINOVIĆ MILAN
VUKAS ĐURO
VUKAŠINOV NESTOR
VUKAŠINOVIĆ KOŠTA
VUKAŠINOVIĆ MILORAD
VUKELIĆ JOVAN
VUKIN DRAGOLJUB
VUKMANOV ANTON
VUKMIROVIC MILKA
VUKOBRAT LAZAR
VUKOBRATOV VASILIJE
VUKASOV RISTO
VUKOSAVLJEV BORIVOJ
VUKOSAVLJEV VLADO
VUKOTIĆ DUŠAN
VUKOV ĐURA
VUKOV GRGA
VUKOV IGNJA
VUKOVIĆ GAVRILO
VUKOVIĆ LAZAR
VUKOVIC MILAN
VUKOVIC MILE
VUKOVIĆ MILOVAN
VUKOVIĆ J MILOVAN
VUKOVIĆ STEVAN
VUKOVIĆ VASO
VILIĆ ŽIVA
VULIN VASO
VUKOVIĆ STANKO
VULOVIĆ SAVO
VURDELJA ŽIVKO

Z

ZAKLAN MILOVAN
ZARIĆ ĐORĐE
ZARIĆ ILIJA
ZARIĆ LJUBOMIR
ZARIĆ MILAN
ZARIĆ RADIVOJ
ZARIĆ STOJAN
ZARIN BOŠKO
ZARIN DUŠAN
ZARIN STEVA
ZAVODA MILKA
ZDRAVKOVIĆ BRANKO
ZEBIĆ IVAN
ZEC LJUBOMIR
ZECEVIĆ ĐORĐE
ZIKOV KOVICA
ZIKOV MIROSLAV
ZLATINIĆ ONĆAN
ZIRAMOV ĆEDA
ZLAKAS BRANKO
ZLOKIĆ SVETOZAR
ZORAJA IVAN
ZORAJA JOVAN
ZORIĆ ĐORĐE
ZORIĆ PERICA
ZORIN BOŠKO
ZORLJENAC SLAVKO
ZUBAC VOJISLAV
ZUBANOV DJEVA DUNJA
ZUBANOV NIKOLA
ZUBANOV ŽIVOJIN MITA
ZVARA JANKO

ZVEKIĆ VELIMIR
ZVEKIĆ ŽIVKO

Ž

ŽARIN MITA
ŽARIN STEVAN
ŽARKOVACKI VLADIMIR
ZEGARAC VELJKO
ZEGARAC ŽIVA
ŽIKOVAC VITOMIR
ZIVADINOVIĆ ZORKO
ZIVANCEVIC BRANISLAV
ŽIVANOV JOVAN
ŽIVANOV MARIJA
ZIVANOV NECA
ŽIVANOV PERA
ZIVANOVIĆ ILIJA
ŽIVANOVIĆ MILOŠ
ŽIVANOV MILORAD
ZIVEC IVAN
ŽIVEC MILORAD
ŽIVIN MARKO
ŽIVIN MILOŠ
ŽIVIN VLADA
ŽIVIN M VLADA
ŽIVKOV JOVAN
ŽIVKOV MILORAD
ŽIVKOV MIROSLAV
ŽIVKOV SVETOZAR
ŽIVKOV VLADA
ŽIVKOV ZIKA
ZIVKOVIĆ CEDOMIR
ŽIVKOVIć ILIJA
ŽIVKOVIC IVAN
ŽIVOJNOV BLAAODAR
ŽIVOJINOV PERA
ZIVOTIN JOVICA
ZUPUNSKI PAJA
ŽURZ SAVA
ZVIŽDUK VESELIN
ZVIŽDUK ŽARKO

S a d r ž a j

PREDGOVOR — — — — — — — — — — 5

I

USTANAK U RAVNICI

BOLJE JE UMRETI NA NOGAMA NEGO ŽIVETI NA KOLENIMA

Dobrovoljci — — — — — — — — — — '5
Vlast u rukama Švaba — — — — — — — — 19
Grad na Begeju — — — — — — — — — — 23

PLAMEN NA ŽITNIM POLJIMA

Na Bošnjakovom salašu — — — — — •—• — — 35
Marko, Bača i Klim — — — — — — — — — 47
Kumanački odred — — —: — — — — — — 52
Odred na Melenačkom ostrvu —• — — — — — 57
Dragutinovački odred — — — — — — — — 70
Aleksandrovačko-karađorđevački odred — — —- — 78
Borba na Simića salašu — — — — — — — — 96
Mokrinski odred— — — — — — — — — — 112

UDRUŽENIM SNAGAMA

Združeni partizanski odredi — — — — — — — 119
Sjedinjeni Severobanatski odred — — — — — — 131
U bazama — —- — — — — — — — — — 149

NEPOKORENI

Nemci u akciji — — — — — — — — — — 154
Mokrin — — — — — — — — — — — 156
Dragutinovo — — — — — — — — — — 164
Kumane — — — — — — — — — — — 168
Melenci — — — — — — — — — — — 178
Karađorđevo — — — — — — — — — — 184

BANAT JE BIO OTSEČEN

Pokušaj Đure Jovanovića — — — — — — — 193
Grupa Vrhovnog štaba — — — — — — — — 196
Partizanski odredi leta četrdesetdruge — — — — 198
Spiler i Crni Rada — — — — — — — — — 210
Razbijačka akcija Milojka Filipčeva — — — — — 213
Izdajnik na delu — — — — — — — — — 217
Bora Mikin Marko — — — — — — — — — 218
Žarko Turinski Arsa — — — — — — — — — 220
Đura Đorđević Sima — — — — — — — — — 222
Poslednji čin izdaje — — — — — — —* — — 224
Filipčev na čistacu — — — — — — — — — 230

II

KAKO DO BRIGADE

PROBOJ BANATSKOG OBRUČA

Odluka — — — — — — — — — — — — 237
Prikupljanje boraca — — — — — — — — — 239
Scverobanatski partizanski odred — — — — — 244
Na zadatku — — — — — — — — — — — 249
U Surduku — — — — — — — — — — — 259
Cena pobede — — — — — — — — — — 265

SIGURNIM KORAKOM

Na partizanskom kanalu — — — — — — — 270
Obnova organizacija — — — — — — — — — 281
Transportima do brigade — — — — — — — 291

UDAR PO KANALU

Drama na Dunavu — — — — — — — — — 300
Višnjićevo — — — — — — — — — — — 309
Na ugroženom kanalu — — — — — — — — 323
Ofanziva na severu — — — — — — — — — 327
Obračun u Karađorđevu — — — — — — — — 332
Za Srem — — — — — — — — — — — 341
Drugi transport se nije probio — — — — — 347
Brat i sestra umrli su zagrljeni — — — — — 356
Nana — — — — — — 358

III

OD DIVERZANTSKE GRUPE DO BRIGADE

DIVERZANTI U AKCIJI

čerčil ponovo u Banatu — — — — — — — — 365
Podlokanj — — — — — — — — — — — 373
Borbene grupe — — — — — — — — — — 380
Težak gubitak — — — — — — — — — — 398
Prvi vozovi lete u vazduh — — — — — — — 391
Napad na Kumane — — — — — — — — — 402

NOVI KORAK DO BRIGADE

Banatska operativna zona — — — — — — — 409
Okružni komitet formira odred — — — — — — 413
Nemci se još ne daju — — — — — — — — 427
Macahumka — — — — — — — — — — — 436
Borba za logoraše — — — — — — — — — 445

Petnaesti avgust — — — — — — — — — — 450
Akcije na severu — — — — — — — — — — 459
Drama u Crvenoj mali — — — — — — — — — 464
Dva odreda — — — — — — — — — — — 470
Iz akcije u akciju — — — — — — — — — 476
Okružno savetovanje na salašu ćurčića — — — — 489

ZAVRŠNICA

U susret Crvenoj Armiji — — — — — — — — 493
Prvi mostobran na Tisi — — — — — — — — 500
Siptar na Sovjetskom frontu — — — — — — 506
Slavlje u Višnjićevu — — — — — — — — — 509
Komesar Sonja — — — — — — — — — — 513
Sloboda Petrovgradu — — — — — — — — 517
Zastava sa kukastim krstom je spaljena — — — — 522

IV

TRINAESTA VOJVOĐANSKA
— TREĆA KNOJEVSKA

U BANATU

Pokrajinski komitet ponovo u gradu na Begeju — — 531
U gradu domaćinu — — — — — — — — — 538
Banatski kadrovi — — — — — — — — — 533
Sremci u brigadi — — — — — — — — — 544
Štabovi bataljona — — — — — — — — — 564
Komandiri i komesari četa — — — — — — — 572
Brigada u stroju — — — — — — — — — — 583
Vodnici, politički komesari, puškomitraljesci — — — 598
Disciplina i obuka — — — — — — — — — 604
Brigada na prvom zadatku — — — — — — — 607
Vojna uprava — — — — — — — — — — 615
Parada u čast Oktobra — — — — — — — — 618
Na putu za Suboticu — — — — — — — — 621

U BAČKOJ

Tri protekle godine u Bačkoj — — — — — — 624
U Banatskoj bici — — — — — — — — — 628
Peti bataljon — — — — — — — — — — 638

PECUJ

Kraj Hortijevske Mađarske — — — — — — — 643
Put za Pečuj — — — — — — — — — — 649
Metkom iz puške oborio avion — — — — — — 655
Svi zadaci su uspešno obavljeni — — — — — — 659
Specijalna jedinica — — — — — — — — — 663
Korpus narodne odbrane — — — — — — — 667
Fićin odlazak — — — — — — — — — — 674
Komesar Brigade Saša — — — — — — — — 676

FRONT NA DUNAVU

Komandant Kuštro — — — — — — — — — 683
Kombinovani i Saobraćajni bataljon — — — — — 686
Treći bataljon na frontu — — — — — — — — 691
Na liniji fronta — — — — — — — — — — 695
Na mrtvoj straži — — — — — — — — — 700
Izviđači na talasima reke — — — — — — — 702
Dunav je zaplovio slobodom — — — — — — — 706

NA GRANICI

Granična linija — — — — — — — — — — 711
Graničar na dužnosti — — — — — — — — 716
Rezultati takmičenja — — — — — — — — 726
Kultura i sport — — — — — — — — — — 732

POSLE POBEDE

U Bosni — — — — — — — — — — — — 741
Brigada ih pamti — — — — — — — — — — 746
POGOVOR — — — — — — — — — — — 751
BELEŽKA O AUTORU — — — — — — — — 757
KNJIŽEVNI PRILOG — — — — — — — — 759
SPISAK BORACA BRIGADE — — — — — — 771

ĐORĐE MOMČILOVIĆ

K A K O D O B R I G A D E

☆

Izdavač

ODBOR ZA NEGOVANJE TRADICIJA
TRINAESTE VOJVOĐANSKE UDARNE BRIGADE
KIKINDA

Tehnički urednik

Emil Mijatov

ft

Korektori
Svetlana Nikolić
Ljiljana Lukačev

Štampa
Grafičko preduzeće »BUDUĆNOST«, Zrenjanin
1976.

Odlukom Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, kul turu i nauku br. knjiga je oslobođena osnov nog poreza na promet.